

ETNOLOG

GLASNIK ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
V LJUBLJANI

LE BULLETIN DU MUSÉE D'ETHNOGRAPHIE
À LJUBLJANA

REDAKTOR:

DR. NIKO N. ŽUPANIČ

KNJIGA X.—XI.

LJUBLJANA

1937 — 1939

~~4824~~

44061

pričujočo številko stopa »Etnolog« v drugo desetletje svojega obstoja. V kratkem razdobju desetih let je postal znan po vsej državi, pa tudi v slovanskem svetu si je pridobil velik pomen, povpraševanja in ponujane zamenjave iz ostalega sveta pa govore o njegovi vlogi v širnem znanstvenem svetu sploh.

Obenem z desetletnico »Etnologa« pa sovpada drugi, po važnosti še večji jubilej — šestdesetletnica življenja in delovanja njegovega urednika dr. Nika Županića, bivšega ministra in direktorja Etnografskega muzeja v Ljubljani. »Etnolog« je tesno povezan z Županićevim imenom, on ga je priklical k življenju in potem urejeval skozi vsa leta, on ga je propagiral in on mu je pridobil vse sotrudnike. V začetku skromno muzejsko glasilo se je razvijalo v važen faktor k proučevanju slovenske svojstvenosti. Uredniku pa je uspelo kmalu z osebnim vplivom in poznanstvom pridobiti sodelavce iz vsega slovanskega sveta. S tem se je pomen »Etnologa« razširil in postal je vpliven člen v zbližanju slovanskih narodov, postal je praktičen glasnik velike slovanske ideje njegovega urednika.

Ob priliki šestdesetletnice urednikove in desetletnice glasila zato ti sodelavci niso nič premišljali, marveč od vseh strani poslali svoje prispevke, da bi na ta način dokazali svoje simpatije in odobravanje k delu urednikovemu in k poslanstvu »Etnologa«.

Nobenega ni bilo mogoče odkloniti radi važnosti in pomena in tako se je glasilo razraslo v debelo knjigo z razpravami v vseh slovanskih jezikih in po pomenu važnimi za proučevanje vseh slovanskih problemov.

Toda tudi domači prijatelji in sotrudniki niso hoteli zaostati. Obenem s čestitkami so poslali tudi oni rokopise, da na ta način s sodelovanjem pokažejo svoje veselje in odobravanje k uspehom obeh jubilaritov.

Vsem, ki so na ta način izrekli svoje čestitke, pa tudi vsem onim, ki jim to vsled raznih ovir ni bilo mogoče, pa so se oglasili s svojimi čestitkami, bodi na tem mestu izrečena zahvala. Naj bodo prepričani, da »Etnolog« svojega poslanstva in svoje smeri, nakazanih z delom urednika dr. Nika Županića, ne bo zapustil, temveč čvrsto nadaljeval in izpopolnjeval.

F. K. Kos,

kustos Etnografskega muzeja.

V. de Zupar

48344

Ljudska medicina v dobrépoljski dolini.

Anton Mrkun — Dobrépolje.

1. Vzroki bolezni.

V prejšnjih časih se je mnogokrat slišalo, da so coprnice naredile kako bolezen. V tistih časih so tudi coprnice delale točo. Ako je kak človek zbolel za udno boleznijo (revmatizmom) in bil radi bolezni sključen, so vselej pripisovali to coprnicam, češ: »To so coprnice naredile.« Včasih so rekli, da je vzrok te ali one bolezni to, ker je bolnik prej na kakem potu, križišču ali na stezi prehodil kako znamenje, ki je bilo nevidno in ki ga je naredil kak hudoben človek. Včasih so rekli, da je dobil bolezen zato, ker je ravno naletel nanj in je bilo »narejeno« za drugega, pa se je on slučajno nanj naključil. Tako so včasih verovali, a dandanes nihče ne veruje, da bi kdo mogel drugemu kaj »narediti«. Pač pa imajo ljudje še sedaj trdno vero, da človeka v želodcu ali v črevah »grize«, ker mu je kak hudoben človek v gostilni ali v kaki drugi družbi, kjer so pili iz enega kozarca, vino »pregriznil«. Tisti namreč, ki je pred njim pil, ni izpil vse pijače, ampak samo nekaj. Ko je nehal piti, je z zobmi skupaj stisnil in tako »pregriznil« pijačo. Kozarec je postavil nato na mizo in ga nalil in ga ponudil tistemu, ki mu je namenil iz hudobnosti, da ga »grize«.

Prej so ljudje trdno verovali, da duhovnik lahko koga »izmašuje« in da potem tisti človek v kratkem umrje. Ako je bil kdo z duhovnikom kaj navzkriž, ni hodil k njegovi maši, ampak je rajši šel mašo iskat po sosednjih župnijah.

Tudi mora je hodila v prejšnjih časih ljudi tlačit. To so ljudje trdno verovali. Sedaj se nikdar več ne sliši, da bi koga še mora tlačila. Ako je hudobnež zbolel, so ljudje govorili in še dandanes govore: »Bog ga je kaznoval zavoljo njegove hudobije.« Torej ljudje pripisujejo bolezen hudobiji človeka.

V prejšnjih časih se ljudje niso znali varovati raznih bolezni in so sploh mislili, da se bolezni ne nalezajo. Temveč tisti se bolezni nalezajo, ki se je boji. Dostikrat so n. pr. jedli z ravno tisto

žlico kakor bolnik in iz iste sklede. Privzdigovali so bolnika in se prav nič niso varovali. Zato so pa divjale v prejšnjih časih po naših krajih razne bolezni, n. pr. kolera. Istotako so divjale koze, tako da je veliko ljudi umrlo. Nekateri starejši ljudje imajo še sedaj po kozah spačen obraz. Odkar zdravniki cepijo otrokom vsako leto koze, se ta bolezen več ne pojavi.

2. Kako so se ljudje zdravili.

Ako je koga ujedalo ali kakor so rekli »grizlo« ali »bodlo«, je bilo najnavadnejše zdravilo to, da so v peči segreli opeko in jo zavito v cunjo pokladali na boleče mesto. Ko je opeka postala hladna, so imeli že drugo pripravljeno. Tako je bila ena opeka vedno na žerjavici, druga pa na bolniku. In res so s tem ravnanjem dostikrat pregnali bolezen.

Velikokrat so ljudje posušili razna zelišča, kakor: bezgovo cvetje, lipovo cvetje, tavžentrože, arniko, žajbelj, kumino, kamilice, lapuh, borovnice, janež itd. Ta zdravilna zelišča so rabili pri raznih boleznih. Čaj iz lipovega cvetja so rabili za želodec in tudi za kašelj in za prsne bolezni, bezgovo cvetje za prsi, želodec in sploh za vse bolezni. Tavžentrože so rabili za slabokrvne. Arnika je dobro zdravilo za rane. Zoper prisad so rabili žajbelj. Kumino so rabili za trebušne bolezni. S kamilicami so zdravili ženske bolezni, posebno porodnice so pile kamilichen čaj. Lapuh je zdravilo za očesne bolezni in za razne notranje bolezni. Suhe borovnice so dobre zoper drisko. Istotako tudi suhe hruške. Janež je zdravilo zoper razne prsne bolezni. Pljučnik za pljučne bolezni, goba na bezgu je zdravilo zoper očesne bolezni. Sveže bezgovo listje je zdravilo za glavobol. Za trebušne bolezni rabijo močno žganje, kakor: brinovec, slivovko in drožnik. Čislano zdravilo sta ajbiš in pelin. Naše gospodinje nabere ajbiš in pelin, ju posuše in spravijo najrajši v kašči ali pa tudi na podstrešju za kako špiro ali v kaki stari skrinji in jih rabijo pri različnih boleznih doma ali pri sosedih. Ljudje namreč si radi pomagajo v bolezni drug drugemu. Kar se ne dobi pri eni hiši, se pri drugi. Če se pojavi bolezen v hiši, ženske hitro zneso skupaj razna domača zdravila, naj bo bolezen pri ljudeh ali pa tudi pri živini. Tudi bolnike obiskujejo radi, vendar tako, da moški obiskujejo moške, ženske pa ženske bolnice. Posebno ako je bolnik dalj časa bolan, zlasti v zimskih dolgih večerih pridejo zvečer moža-

Anton Mrkun

karji v vas, mu krajšajo čas, ga tolažijo in, če treba, tudi kaj privzdignejo in mu na ta ali oni način lajšajo njegovo bedno stanje. Ako se bolniku stanje poslabša in je pričakovati njegove zadnje ure, kaj radi pridejo sosedje k njegovi zadnji uri, molijo in, ko umira, eden vedno kropi z blagoslovljeno vodo okrog njegove smrtne postelje. Ko bolnik izdihne, ga sosedje umijejo, preoblečejo ter mu prirede mrtvaški oder. V vsaki vasi je nekaj takih ljudi, ki se ne boje prijeti mrliča, ga umiti, preobleči in končno položiti na oder.

3. Zdravniki.

Pred kakimi 40 leti je bil v Vel. Laščah zdravnik Zalokar, ki so mu ljudje rekli »padar«. Hodil je po naših selih in bil strog z ljudmi. Domače je ozmerjal, da ne znajo prav ravnati z bolnikom. Tudi niso poprej klicali zdravnika, le v najnujnejših pri-

merih so ga klicali, navadno, ko je bilo že prepozno. Zato je razumljivo, da je zdravnik ljudi grajal, ker so ga klicali šele k umirajočemu, ko je bila že vsaka zdravniška pomoč brezuspešna. Starejši ljudje so kaj radi rekli: »Kaj bo le padar pomagal? Nič. Samo da denar vzame. Če bolniku domača zdravila ne pomagajo, mu tudi padar ne bo pomagal.«

Ako je zdravnik prišel na dom, je računal po dva do pet goldinarjev. Ako pa je prišel ponoči h kaki porodnici, je računal po 10 goldinarjev.

Kaj radi so hodili ljudje k dr. Lukanu v Št. Vid pri Stični. Šli so ponj navadno z vozom in ga pripeljali na bolnikov dom. Ljudje so imeli do njega zelo veliko zaupanje. Ko je umrl, so ljudje rekli: »Škoda ga je bilo, veliko naših ljudi je scajtal.« Dandanes iščejo ljudje zdravniško pomoč skoro v vsaki bolezni. Tudi v bolnišnico gredo radi v Ljubljano.

4. Mazači in zagovorniki.

Nekdaj so ljudje hodili po pomoč v bolezni k raznim mazačem in zagovornikom, ki so znali bolezen »zagovoriti« ali »oddelati«. Tisti, ki so bili bolj lahkoverni in bili prepričani, da je bolezen »narejena«, so gotovo vselej šli h kaki osebi, ki je znala bolezen »oddelati«. Eden takih zagovornikov je bil v sredi preteklega stoletja na Trojanah, kamor so hodili za pomoč, četudi je bilo zelo daleč. Na nasvet tega vsevedeža so potem naši ljudje »odpravljali« bolezen.

Pa tudi raznim cigankam so večkrat nasedli, ko jim je zagotovila, da bo to ali ono bolezen odpravila, seveda proti odškodnini, t. j. s klobasami, slanino, jajci itd. Cigankam dandanes nihče več ne verjame.

Za pomoč v bolezni so hodili tudi k raznim mazačem, konjercem in konjederkam v razne kraje, včasih tudi v velike daljave, prepričani, da jim bo šintarica pomagala. In če se je res slučajno zgodilo, da se je bolezen obrnila na boljše, je imela taka šintarica še večjo veljavo in zaupanje pri ljudeh. Še dandanes nosijo ljudje h konjederkam bolnikovo vodo kazat in pravijo, da šintar pozna na vodi starost, spol, vzrok in razvoj bolezni

dotičnega človeka. Današnji mazači imajo, kakor ljudje pripovedujejo, lepo urejeno ordinacijsko sobo. V zadnjem času je neka taka šintarica v R. D. K njej hodijo po pomoč ne samo kmetje, ampak tudi ljubljanski izobraženci.

Nekdaj so znali zagovarjati tudi kačji pik. Pri nas se je namreč pred kakimi 40 leti še splošno pasla po pašnikih živina, t. j. ovce, koze in goveda. Zelo pogostokrat se je dogodilo, da je posočo se živino pičil gad ali modras v smrček. Pičena žival je imela velike bolečine. Ob taki priliki so živino takoj prignali domov s paše in so poklicali tistega človeka, ki je znal gadi ugriz zagovoriti. Pa tudi ako je gad ugriznil v boso nogo pastirja, ki je živino pasel, ali katero drugo osebo, ki je obirala lešnike ali jagode, vselej so poklicali tistega človeka, ki je znal pik zagovoriti ali »panati«.

Človek, ki je znal zagovarjati, ni hotel nobenemu drugemu človeku razkriti svoje tajnosti, ki je ostala navadno samo v eni družini in so jo podedovali od roda do roda.

Ivan Dren iz Ponikev mi je povedal, da si je nekoč izposodil Mohorjeve knjige pri nekem zagovorniku. Ko je listal knjigo, je našel listič, na katerem je bila zapisana molitev, ki se moli pri zagovarjanju kačjega pika. Glasila se je tako: »Tam stoji ta silna skala, tam stoji ta silna skala, tam stoji ta silna skala, tam gori leži sv. Šemberjevs, tam gori leži sv. Šemberjevs, tam gori leži sv. Šemberjevs, prišla je Mati božja Marija Devica, prišla je Mati božja Marija Devica, prišla je Mati božja Marija Devica, da zemski črv tebi ne more nič škodovati, da zemski črv tebi ne more nič škodovati, da zemski črv tebi ne more nič škodovati.« Nato se zmolijo trije očenaši tako, da se vsaka beseda po trikrat zgovori n. pr. Oče, oče, oče, naš, naš, naš, kateri, kateri, kateri itd. Nato je treba tri koščke kruha vzeti, čez nje je treba trikrat znamenje sv. križa napraviti in nato dati pičenemu človeku ali živini snesti.

Razni mazači so svojim pacientom tudi kri puščali na roki med zapestjem in komolcem, in sicer kar z žepnim nožem, samo da je bil dobro nabrušen. Veliko takih pacientov si je ob takem puščanju krvi radi umazanega noža kri zastrupilo. Zadnje čase se je to mazaštvo popolnoma opustilo.

5. Uroki.

Ivan Dren, posestnik v Ponikvah, pripoveduje: »Ko sem bil še majhen deček v starosti od 6 do 10 let, sem imel staro mater, ki je pestovala moje mlajše bratce. Torej pred 50 leti so hodile k moji babici v vas sosede, ki so tudi pestovale svoje vnuke in vnukinje. Prišlo jih je po 5 ali še več vsak dan v vas. In tiste stare žene so se tedaj pogovarjale o različnih stvareh, ki so jih doživele tekom svojega dolgega življenja. Bile so to ženice, stare okrog 80 let. Jaz sem te govorice sosed poslušal z odprtimi usti in zato sem si veliko zapomnil, ker imam dober spomin.

Pogovarjale so se te ženice o urokih, da je ta ali oni dobil uroke, da je imel kak človek tako hud in srep pogled, da je tisti, katerega je pogledal, takoj dobil uroke. Te so zdravili tako, da so oglje v kaki posodi pogasili z vodo. Uročni človek se je moral držati nad ta dim, ki je uhajal iz pogašenega oglja. To je pomagalo, da ga je nehala boleti glava.

Iz pogovorov naših babic sem zvedel, da so taki ljudje na svetu, ki znajo vsako reč »narediti«, t. j. prevzročiti vsako bolezen. Lahko napravijo, da je človek ves sključen ali da človeka »grize« po trebuhu, da človek postane bebast itd. Tisti človek »vedež vseznal« naredi svojo čarovnijo kje na kakem potu, na cesti ali na kakem porobku obcestnega drevesa. Če se je potem človek vsedel na tak štor, je vselej dobil tisto bolezen, katero je mislil oni, ki jo je začaral v štor. Zato se mora po mnenju babic na vsak porobek odsekanega drevesa napraviti s sekiro tri zaseke. Na tako zaznamovanem porobku ne more noben vedež nič narediti. To navado iz nekdanjih časov imajo naši možje še dandanašnji, namreč da na vsako debelejšo deblo, ki ga podžagajo, napravijo na porobek 3 zaseke. Sedanji rod ne ve več, kaj to pomeni. Ne vedo kaj pomeni rimska št. III«

Gozdni delavci imajo navado, da drevesu, ki je padel in molijo veje kvišku, dotične veje takoj s sekiro lepo na gladko posekajo, da bi se ne prišle na dotične kvišku štrleče veje mučit duše iz vic. To verujejo nekateri še dandanes. Otrok lahko dobi do 16 tedna po rojstvu neke vrste uroke, ki se pojavijo v obliki driske. Ako pride kdo zvečer v mraku v hišo, pravijo, da pri-nese »mrak« ali da postane otrok radi tega »mračen«. Tudi k otrokovim plenicam in povojem ne sme noben tuj človek priti

v bližino ob mraku. V sobi se ne sme približati ne otroku in ne njegovemu perilu. To verujejo še dandanes.

6. Flajštri.

Nekdaj so igrali veliko vlogo flajštri, ki so jih dajali zdravniki ljudem zoper različne bolezni. Nekatere so pa ljudje sami kupovali v prodajalnah, ki so jih imele vedno na zalogi. Dandanes se nikjer več ne dobi flajšter po trgovinah.

Najbolj v navadi je bil tako zvani »cinglflajšter«, ki se je rabil zoper vsako bolezen. Kamor ga je bolnik prilepil, mu je zlo skupaj zvlekel, kar je povzročilo velike bolečine. Težko so ga odtrgali od kože, ker se je močno prijel.

Bili so še razni drugi flajštri. Imeli so tudi domače flajštre, ki so jih doma sami naredili, n. pr. flajšter iz lanenega semena. Laneno seme so v možnarju stolkli in potem skuhalo, ga deli vročega na platneno krpo in flajšter je bil gotov. Ta flajšter so uporabljali, ako se je komu kaj »zбирalo«.

Otrokom, odraslim tudi še sedaj, ako se kaj zbira ali, kakor ljudje pravijo, ako ima »pasji poštrkavec«. Za tako bolezen napravijo gospodinje flajšter iz kisle smetane, pomešane z rženo moko. To zmes polože na platneno krpo in z njo ovijejo boleče mesto. Ta flajšter zelo dobro de otrokom, ker lepo hladi. Gnoj se hitro zbere. Ko se ta flajšter segreje, se mora spet menjati, in to tako dolgo, da izteče ves gnoj.

7. Kopanje.

V Dobrépoljski dolini ni tekoče vode. Zato so se hodili kopat v Rašico v Ponikve ali še dalje do vasi Rašice. Stari ljudje niso veliko držali na kopanje. Mladina pa se je vselej rada kopala, posebno iz Ponikev, kjer imajo tekočo vodo. Vsak šolar je znal plavati. Starejši ljudje se kopljejo le bolj v redkih primerih, n. pr. ob mlačvi, ko so se v skednju močno zaprašili in gredo potem zvečer, da se omijejo v Rašici in se znebe nadležnega prahu. To delajo samo moški, odrasle ženske se ne gredo nikoli kopat. V novejšem času so si nekateri napravili kopalne kadi, da se lahko doma kopljejo in umijejo v mrzli ali topli vodi.

V najnovejšem času je Zavod sv. Terezike v Ponikvah postavil ljudsko kopališče s prhami in kadmi, tako da je sedaj vsakemu možno skopati se.

8. Slepíč.

Nekdaj so ljudje umrli za slepičem, pa niso vedeli, zakaj. Ko je bolnik začutil hude bolečine v trebuhu, so mu takoj segreli opeko in mu jo dali na boleče mesto. Seveda mu to vse skupaj ni nič pomagalo. V nekaj dneh je umrl v hudih bolečinah. Ljudje so navadno rekli, da si je tak človek črevo »prevrgel«, t. j. da se je v črevesu »zlek« naredil, ki je potem povzročil smrt. Pravega vzroka ni nihče vedel.

Ljudje so rekli tudi, da ga je »ujelo«. Dandanes gre vsak tak bolnik takoj v bolnico, kjer mu življenje rešijo, samo, če je še pravočasno prišel.

9. Kako so celili rane.

Ako se je kdo vsekali s sekiro ali se ranil s koso ali s kako drugo stvarjo, so mu najprej rano umili z mrzlo vodo. Ako se pa kri ni hotela ustaviti, so na rano navezali pajčevine ali konjskih fig, da se mu je kri ustavila. S temi obkladki so res ustavili kri, a velikokrat se je zgodilo, da si je bolnik zastrupil kri, kar je povzročilo velike bolečine in mnogokrat celo smrt.

Rane so se celile tudi z arniko, s starim salom. Delali so neki flajšter iz čebulinih listov, ki so jih stolkli skupaj s starim salom in potem s to mažo namazali platneno krpo in jo položili na rano. Tako mazilo še danes uporabljajo in res potegne gnoj ven in rano tako lepo očisti in tudi precej hitro zaceli. Na rano devajo, ako nič drugega nimajo, v mrzli vodi namočeno platneno krpo. Pokladajo tudi trpotec, ki raste po potih in na stezah. Dandanes že vsak človek gre z rano k zdravniku, ki mu jo ozdravi.

10. Svetniki pomočniki v raznih boleznih.

Ljudje se priporočajo v vseh boleznih Materi božji in raznim svetnikom za pomoč.

Mater božjo kličejo na pomoč v vsaki bolezni. Zelo radi izgovarjajo v hudih bolečinah besede: »Jezus, Marija, pomagajta mi!« V bolezni se radi zaobljubljajo na Marijina božja pota, kakor na Brezje, na Kopanj, na Veliko Slevico in še na razne druge cerkve v bližnji in daljni okolici. Te obljube vselej gotovo izpol-

nijo. Zato se vidi v poletnem času ob nedeljah nekaj romarjev iz Dobrépoljske doline, ki gredo na Brezje po zaobljubi se zahvalit ali prosit zdravlja.

Tudi k sv. Roku se radi priporočajo in ga prosijo pomoči, zlasti za bolne noge. Vsako leto je videti dne 16. avgusta na njegov god in v nedeljo po njegovem godu cele množice častilcev na hribčku pri Vel. Laščah, kjer se priporočajo njegovi priprošnji in se mu zahvaljujejo za dobljeno zdravje.

Tudi sv. Antona Padovanskega radi časte in kličejo na pomoč v raznih boleznih pri ljudeh in pri živalih. K njegovemu svetišču na Zdenski rebri so od nekdaj radi romali in še sedaj radi romajo iz domače in iz sosednjih župnij. V zahvalo za uslišane prošnje prinašajo sv. Antonu denarne zneske pa tudi razno suho svinjino, zlasti krače in pa kuhano maslo.

Sv. Luciji se priporočajo za pomoč v očesnih boleznih. Radi romajo na božjo pot na Doleh v Poliški fari. Vsako leto na rožnvenško nedeljo je tu nekaj romarjev iz dobrépoljske fare, ki si umivajo oči v studencu pod kapelico, ki je poleg cerkve. Iz tega studenca nekateri celo vzamejo v steklenicah vodo domov, da si potem še doma v raznih očesnih boleznih izmivajo oči.

Sv. Polona je pomočnica v boleznih zob. Zato se tudi k tej svetnici naši ljudje radi zatekajo in molijo k njej, da bi jim olajšala zobne bolezni ali jih odvrnila.

Ljudi, ki jih radi zobje bole, imajo še enega mogočnega zavetnika zoper to bolezen, in sicer križanega Jezusa samega. Za odvrnjenje zobnih bolezni molijo nekateri na Veliki petek pred sončnim vzhodom pet očenašev, pet zdravamarij, ker so vojaki in rabeljni našega Gospoda Jezusa Kristusa po zobeh bili. Ljudje so trdno prepričani, da to gotovo pomaga.

K sv. Ani molijo zlasti ženske, ki jim je mogočna priprošnjica pri raznih ženskih boleznih. Posebno pri porodih molijo za srečen izid, nerodovitne pa prosijo, da bi dobile otroke. Ženske rade romajo k Sv. Ani nad Ribnico ali k Sv. Ani v Višnjo goro, da bi dosegle po priprošnji sv. Ane svoj namen.

Sv. Valentin je pomočnik v raznih boleznih, zlasti zoper božjast pri majhnih otrocih. Božjast imenujejo tukaj »notranjico«. Kot posebno dober pripomoček smatrajo to, da od njegovega kipa v cerkvi odrežejo zadaj, da se kipu ne pozna, nekaj treščic, katere denejo potem na žerjavico. Z dimom od tega lesa

pokade bolnega otroka. V to imajo vse naše ženske veliko zaupanje in so prepričane, da gotovo pomaga. Zato matere, ki imajo tako bolne otroke, vedno prosijo cerkovnika, da naj jim gre odrezat nekaj lesa od kipa sv. Valentina, tako da je njegov kip v podružnici sv. Florijana v Ponikvah zadaj že ves zrezan.

Sv. Erazem je pomočnik zoper bolezni trebuha, ki jo tukaj imenujejo »grizenje« ali »ujedanje«. Sv. Erazma časte menda zato, ker so mu čreva izmotali iz trebuha na motovilo. Temu svetniku se naši ljudje radi priporočajo. Tudi na njegovo božjo pot se zaobljublajo, namreč k sv. Erazmu v Soteski ob Krki onkraj Žužemberka.

Sv. Blaža časte in se mu priporočajo zoper bolezni grla. Od nekdanj so hodili ljudje, ki so radi v grlu bolni, na njegov praznik v Ljubljano v frančiškansko cerkev po Blažev žegen, kjer so ga frančiškani delili vsako leto. Sedaj pa ta Blažev žegen deli skoro vsak župnik na sv. Blaža dan in ni treba ljudem več hoditi v Ljubljano.

Sv. Martin je velik pomočnik v različnih boleznih. Zato po naših hišah zvečer pri molitvi sv. rožnega venca dodajo očenaš in zdravamarijo v čast sv. Martinu za zdravje pri živini in družini.

Sv. Jožefu se tudi kaj radi priporočajo v raznih boleznih, zlasti pa za srečno zadnjo uro.

K sv. zdravnikoma Kozmu in Damjanu na Krki kaj radi molijo in hodijo tja na božjo pot. Posebno se drže te navade ljudje iz škocjanske župnije, od koder hodijo vsako leto v večjih skupinah na božjo pot na Krko.

K presv. Srcu Jezusovemu se ljudje zatekajo v raznih dušnih in telesnih stiskah. Družine se mu posvete vsako leto. Mnogi bolniki molijo in kličejo na pomoč presveto Srce.

Novejši čas se ljudje priporočajo sv. Tereziji Deteta Jezusa, posebno odkar obstoji zavod v Ponikvah, posvečen tej svetnici. Pa tudi v vsaki župni cerkvi je oltar ali kip sv. Terezike in je nje češčenje jako razširjeno.

Resumé.

La médecine populaire dans la vallée de Dobrépolje.

A. Mrkun, curé, décrit les pensées du peuple de sa paroisse, qui est située en Basse-Carniole (au Sud de Ljubljana), sur les origines des différentes maladies, et sur les moyens thérapeutiques employés contre ces maladies.

»Горски вијенац« као народно дјело.

Мићун М. Павићевић — Загреб.

Умире Владика Раде на рукама својега тјелохранитеља, смож-ден, растрган и измрцварен, колико тешком бољком, која га је годинама подгризала, толико и душевним бригама. Око његова одра шћућурили се прекрштених руку и стиснутих вилица: војводе, сердари и капетани, нарочито из Катунске Нахије, којој је и он припадао.

Људи се скаменили и једва чујно проговорили:

— Грехота, какав човјек умире!

Владика, иако у претпошљедњем ропцу, чуо, и не отварајући очи, slabим гласом одговори:

— А колико је оваквих владика умрло, чувајући говеда по кршевима црногорским, да се за њих и не зна!

Ништа тако, као ова мудра владичина бесједа, не потврђује и једну другу истину: да је његово најславније дело: »Горски вијенац« — продукт ума, срца и разума тих незнатих »владика«, рођених на голом камену, у сваком црногорском племену.

Владика Раде је, као најизразитији црногорски тип, још у најранијој младости обогатио своју душу на рођеном огњишту народним фолклором: пјесмом, причом, пословицама и доскочицама.

Сва његова пјесничка и филозофска дјела носе на себи дубок печат народнога блага.

»Горски вијенац«, изузев посвете »Праћу Оца Србије« и монолога владике Данила и игумана Стефана, као и Кола, није ништа друго до чиста народна етика, епика, филозофија, празновјерје и поглед на живот и свијет ортодокснога црногорскога сељака: јунака, човјека, главара и племића.

Владичин тјелохранитељ, Радован Мрчарица, из Пипера, послје своје емиграције у Скадар, није крио постанак и историјат »Горскога вијенца«.

Владика је, говорио је Мрчарица, позвао био на Цетиње од свакога црногорскога племена по једнога најумнијега главара и

народнога првака. Пуна два мјесеца дана држао их је о свом трошку и редовно свакога дана до позно у ноћ са њима водио разговоре о свим гранама народнога живота, нарочито о обичајима, вјеровањима, историји, традицији и филозофији. Није било ни једнога од главара, који није знао и уміо да својим оригиналним и простосрдчним причањима обогати духовну ризницу својега поглавара. У томе се нарочито истицао чувени народни мудрац, Сула Радуловић, из племена Комана. Његове филозофске сентенције, афоризми, изреке и пословице, владику су толико занијеле, да му је као у шали приговорио:

— Ти се, Сула, не бојиш на памет ни једнога Црногорца?

— Не, господару, ни тебе, само да оставиш двије ствари!

— Које су то ствари?

— Да не узимаш перо у руке и да не слазиш у Котор! Значи: да се не бави писањем (Сула је био неписмен) и да не путује по свијету и црпе знање цивилизованих народа.

Када је Владике Раде на овај начин дошао до цјелокупне народне етике, он је посліје сваке сједнице тај огромни материјал пропуштао кроз свој духовни лабораториум. У мрачној манастирској ћелији, настројен и инспирисан, компоновао је у глави сваку ријеч и реченицу својих сабесједника и сарадника, па слуги Радовану наређивао да запали луч док не пренесе на хартију конструисане мисли.

Ето, у таквом »бијелом сијању«¹ родио се и овапутио »Горски вијенац«².

Као што се зна, његово прво издање штампано је у Бечу године 1847.

Карактеристично је, да је »Горски вијенац«, који је доживио био толико издања на обадвије азбуке, први пут објављен у земљи свога аутора и господара истом године 1913, и то у издању поцрногорченога Нијемца — Рајнвајна. Међутим, »Балканска царица«³ од Николе I прештампавала се од године до године о државном трошку на Цетињу, иако су магацини државне штампарије били крцати ранијим издањима!

Вукове »Српске народне пословице«⁴ штампане су први пут на Цетињу године 1836, и посвећене владици — дакле пуних једанаест година раније од »Горскога вијенца«⁵.

Мићун М. Павићевић

Колико су »Пословице« утицале на »Горски вијенац«, ево појединих локализација, сравњења и упоређења:

»Без неке није« — (»Српске народне пословице«)

»Свак је доша ко је од потребе

Ал нијесу пет Мартиновићах,

И није им без неке невоље.« — (»Горски Вијенац«)

»Брат је мио, које вјере био.« — (С. Н. П.)

»Брат је Турчин свуд један другоме.« — (Г. В.)

»Вјетар капом ћерати.« — (С. Н. П.)

»Или вјетар ћерат са капицом.« — (Г. В.)

»Врана врани очију не вади.« — (С. Н. П.)

»Врана врани очи не извади.« — (Г. В.)

- »Гори су потурчењаци него Турци.« — (С. Н. П.)
 »Потурица гори од Турчина.« — (Г. В.)
 »Жене су да зборе, а људи да творе.« — (С. Н. П.)
 »Људи трпе а жене наричу.« — (Г. В.)
 »Забада трн у здраву ногу.« — (С. Н. П.)
 »Што зборите јесте ли при себе,
 Трн у здраву ногу забадате.« — (Г. В.)
 »Заклала га пушка црногорска.« — (С. Н. П.)
 »Видите ли онога кадије,
 У њега су медене ријечи,
 Заклала га пушка црногорска.« — (Г. В.)
 »Зло годиште рода иште.« — (С. Н. П.)
 »Зло се трпи од страха горега.« — (Г. В.)
 »Ко се топи за пјену се хвата.« — (С. Н. П.)
 »Ко се топи хвата се за пјену.« — (Г. В.)
 »Иза свакога дажда сунце грије.« — (С. Н. П.)
 »Иза туче ведрије је небо.« — (Г. В.)
 »Или куј ил не мрчи гађа.« — (С. Н. П.)
 »Што се мрчи када коват нећеш.« — (Г. В.)
 »Кад грми свако се себе боји.« — (С. Н. П.)
 »Небо нема без грома цијене.« — (Г. В.)
 »Кучку уби или ждрвње сломи.« — (С. Н. П.)
 »Док погине кучка или ждрвњи.« — (Г. В.)
 »Како тићи опрнате тако и полијећу.« — (С. Н. П.)
 »Тек соколу прво перје никне,
 Он не може више мировати.« — (Г. В.)
 »Ко разгађа не погађа.« — (С. Н. П.)
 »Ко разгађе у нас не погађе.« — (Г. В.)
 »Матора дрва не даду се пресађивати,
 Прут док је млад ваља савијати.« — (С. Н. П.)
 »Старо дрво сломи не исправи.« — (Г. В.)
 »Нагазио на сугреб.« — (С. Н. П.)
 »Неки кажу: на сугреб је стала.« — (Г. В.)
 »Ни једно зло не долази без велике пријје.« — (С. Н. П.)
 »Зла под небом што су сваколика,
 Човјеку су прија на земљу.« — (Г. В.)
 »Паде Плива у Врбас, и изгуби свој глас.« — (С. Н. П.)
 »Мањи поток у виши увире,
 Код увора своје име губи.« — (Г. В.)
 »Прођ се врага, не ћерај му трага.« — (С. Н. П.)
 »Удри врага, не остав му трага.« — (Г. В.)
 »Рђом капо док му је кољена.« — (С. Н. П.)
 »Рђом капа док му је кољена.« — (Г. В.)
 »Тако ове пости за пса не испостио.« — (С. Н. П.)
 »Часне пости за пса испостио.« — (Г. В.)
 »Тако своју ћепу печену не ио.« — (С. Н. П.)
 »Своју ћепу на њ печену ио.« — (Г. В.)

- »Тако се у три лика не обрнуо.« — (С. Н. П.)
»И у лик се манит обратио.« — (Г. В.)
»Тако у манити вјетар не ударио.« — (С. Н. П.)
»У манити вјетар ударио.« — (Г. В.)
»У добру се лако поднијети.« — (С. Н. П.)
»У добру је лако добро бити.« — (Г. В.)
»У кам ударио.« — (С. Н. П.)
»Турци, браћо, у кам ударило.« — (Г. В.)
»Да је и ђе брата у свијету, да пожали ка да би помогао.« — (С. Н. П.)
»Да је игђе брата у свијету,
Да пожали ка да би помога.« — (Г. В.)
»Прошао кроз сито и решето.« — (С. Н. П.)
»Ја сам проша сито и решето.« — (Г. В.)
»Два хата на једним јаслима не могу бити,
Једна кожа не може два меса дати.« — (С. Н. П.)
»Нема капе за по двије главе.« — (Г. В.)
»Држи се ка пјан плота,
Држе се плота, Вукота.« — (С. Н. П.)
»Ка пјан плота када се прихвати.« — (Г. В.)
»Тако ми се траг по трагу не ископао,
као шаренијема коњима.« — (С. Н. П.)
»Траг се грдни његов ископао,
Као што је шареним коњима.« — (Г. В.)
»Тешко земљи куда војска прође,
И дјевојди која сама дође.« — (С. Н. П.)
»Тешко земљи куда прође војска.« — (Г. В.)
»Сјеме му се затрло.« — (С. Н. П.)
»У њиву му сјеме скаменио,
У жену му ћепу скаменио.« — (Г. В.)
»Тако ми се вино на крсно име у крв не прометнуло.« — (С. Н. П.)
»Крвљу крсно име прославио.« — (Г. В.)
»Тако ми се огњиште на крсно име мојијем пуњем не угасило.« — (С. Н. П.)
»Не предава пуња ни проскуре.« — (Г. В.)
»Тако ми се свака работа не закаменила.« — (С. Н. П.)
»Свака му се сатвар скаменила.« — (Г. В.)

Овамо иду и изреке узете из народа:

- »Или си вук или лисица.« — (Н.)
»Ил сте вуци или сте лисице.« — (Г. В.)
»Не буди ми бухе у кожухе.« — (Н.)
»Пробуди му бухе у кожухе.« — (Г. В.)
»Уста су јој ка паром прорезана.« — (Н.)
»Уста су јој паром срезана.« — (Г. В.)
»Јепша је од виле и срце ми је понијела.« — (Н.)
»Јепша му је од бијеле виле,

- Живо ми је срце понијела.« — (Г. В.)
 »Потамани ка скакавац поље.« — (Н.)
 »Ка скакавац кад поље опусти.« — (Г. В.)
 »Долази му ка ћуку тица.« — (Н.)
 »Дан и народ као ћуку птица.« — (Г. В.)
 »Грије се према сунцу.« — (Н.)
 »И грије се мирно према сунцу.« — (Г. В.)
 »Виђи како се јалове облаци.« — (Н.)
 »Бе с' пода мном јалове облаци.« — (Г. В.)
 »Да ми није жа фишек пуца би.« — (Н.)
 »А жа ми је фишек оштетити.« — (Г. В.)
 »Држи змију у њедра.« — (Н.)
 »Што гојимо змију у њедрима.« — (Г. В.)
 »Улеће ми муха у нос и наће ме нека штета!« — (Н.)
 »Улеће ми једна муха у нос,
 Штета ће ме нечесова наћи.« — (Г. В.)
 »Нешто ме срби длан, биће пара.« — (Н.)
 »Како су ме длани засрбјели,
 Да се хоће ко ће посвадити,
 Бисмо глобе големе узели.« — (Г. В.)
 »Запјева ми ухо, биће добар глас.« — (Н.)
 »Лијево ми ухо сад запоја,
 Ја се надам веселоме гласу.« — (Г. В.)
 »Од старости више бруке нема,
 О старости пртено оружје.« — (Н.)
 »Куд ће више бруке од старости.« — (Г. В.)
 »Живи таман ка миш у тикву.« — (Н.)
 »Миш у тикви што је него сужањ.« — (Г. В.)
 »Није вино пошто је и било.« — (Н.)
 Није вино пошто приђе бјеше.« — (Г. В.)
 »Ућераћу ја њему памет у главу.« — (Н.)
 »У главу ми памет ућерасте.« — (Г. В.)

Тако је позајмљен и израз »Како једна прекоморска тица«.

Све ово и безброј других позајмица, варијација и парафраза, унесене су Његошевом руком у рукопис »Горскога вијенца«, као чист продукт његова ума, као што рекосмо, једнаест година после је публикације »Српских народних пословица«.

Чак и данас знатан дио ових крилатица, афоризама и пословица, чисто народних, научењаци, филозофи, књижевници, бесједници и политичари, узимају као мото при писању својих дјела и говора и обиљежавају Његоша за њихова творца! Зар то није један тешки гријех према духовним народним тековинама, ништа мањи него онај народни и Његошев према Вуку

Бранковићу и краљу Вукашину, који, по њима, вјековима, прави здрави, носише жиг издајника? ...

Ако се упустимо у дубљу синтезу и анализу праизвора разних бајања, гатања, мађијања, лијечења и уопште сујевјерја, с којима је Његош тако вјешто, класично и пластично гарнирао и декорирао »Горски вијенац«, увјерићемо се да су и мисли и мотиви и реченице узете и копиране са богатога врела народнога живота. У склапању, претакању и композицији ове гране народног фолклора, владица је збиља био генијалан.

Узмимо само неколико примјера:

»Не прелаз' ми преко пушке, Бајко,
Но се натраг преко ње поврати.«

Зар то није чисто народно празновјерје, које се и данданаас одржало код Црногораца?

Кад човјек, ратник, ајдук, ловац, војник, сједи и поред себе постави велику пушку, а неко наиђе и преко ње пријеђе, он ће му, у страху да му се какво зло не догоди, рећи:

»Не прелзи ми преко пушке, но се врати натраг.«

»Да ну, Бајко, пуни ми у око,
Јер ми се је грдно натрунило.«

Свакидашње народно лијечење. Кад човјеку улети прашина у око он ће одмах другу до себе: »А да ну, пуни ми у око, јер ми улеће некакав ђавољи трун.« Друг му подигне трепавицу и три пута духне.

»Укрешите који да пушимо,
То је душа вјери пророковој,
Не ће бити жао ефендији.«

Црногорац вјерује, да је Турчину најмилија жена, добар коњ и дуван са усјеке. За то и вели: »Кад оћеш да почастииш Турчина, баци пред њим тоболац дувана и укрешим му. То је за њега душа.«

»Како смрде ове потурице,
Опажаш ли ти што гођ, Рогане?«

»Смрди ка Турчин,« вели Црногорац.

»Не ваља се бити кукавица,
Али не знаш, рђа те не била,
Да су оно шћери Лазареви.«

Легенда код Црногораца, да су се после Лазареве погибије његове ћерке претвориле у црне птице кукавице. Убити кукавицу то је велики grijех.

»Али од ње ништа боље није,
Но пас пружит одгор с врх хаљина.«

Ријеч је о мори.

Кад се Црногорац Црногорцу жали, да га при спавању притиска некаква мора, овај ће му обично рећи: »Кад лежеш да спаваш, метни пас с врх хаљина са којима се покриваш, па се не бој ништа.«

Има безброј сличних примјера, о којима ће бити опширније речено у мојој посебној расправи: »Његош и народне умотворине«.

Је ли и у колико »Горски вијенац« историјско дјело, како га то Његош крсти, то ће бити предмет нарочите расправе. Напоменућемо одмах да је Стеван Перков Вукотић, с Чева, савременик и први савјетник владике Рада, човјек толико моћан да је рекао владици да ће учинети да се нико више не купи на Цетињу, једном приликом рекао своме сину Петру, доцније војводи и тасту књаза Николе, ово: »Владика Раде у »Горском вијенцу« пјева: »Чево равно гнијездо јуначко.« Тамац, како му је Чево равно тако му је и цио »Горски вијенац« истинит! Оно што сам му причаја и други Црногорци из историје, то је он на своју руку изопачио. Наводио воду на свој млин и измишља јунаке ће их никад није ни било. И сама »Бадња Вече« измишљена је.

Владика је био доста ћудљив и осветољубив. То најбоље знамо ми који смо с њим јакали. Ето и Вукчевиће, из Љешанске Нахије, који су били брчне главе племена, није хтио ни споменути у »Горском вијенцу«, само ради тога што му један Вукчевић на скупу рече тешку ријеч.»

»Горски вијенац« је еп и драма. Више драма, иако тешка и технички неизводљива. Главни јунаци су можда и постојали, али не ни они сви. Кроз владика Данила и игумана Стефана проговорио је више аутор него његова околина. Кроз сва остала лица, говори црногорски народ, изузев у »Колима«, која су Црногорцима чак и

данас туђа, хладна и наметнута, макар их и несвјесно пјевали и рецитовали, као ласкаве историјске епизоде. Народна црногорска хора немају ништа заједничко, сем дијалектике са колима у »Горском вијенцу«.

Његош је у свим својим дјелима, свјесно и опрезно, знао искористити дјела великих свјетских узора који су му били редовни духовни другови, пријатељи и обожаваоци. Али »Горски вијенац« је у првом реду народно дјело, прековано на умјетнички наковањ »сочинитељев«. Можда је препјев са чисто књижевнога, умјетничкога и естетскога мјерила, високо над матицом; али ми желимо да се и матица пронађе са свом њеном простотом и наготом, али и класичном љепотом.

И неписмени Црногорац, у свакој згоди, при конверзацији, радо цитира читава поглавља из »Горскога вијенца«, с увјерењем да су то народни, а не Његошеви стихови.

Колико је збиља Његош у овом свом дјелу унио и чистога народнога десетерца, са којим и данданас нико тако богато не располаже као Црногорац, о томе ће бити ријечи на другом мјесту и другом приликом.

Није тешко запазити чињеницу, да је Његоша, кад се и за час склизнуо са народнога десетерца, изневјерила и инвенција и фантазија и емоција, па чак и богатство народнога језика.

Узгред буди речено, он је био жртва своје литературе. Отуда, избија скоро са свакоје странице и из сваке друге реченице старословенски језик — русизам.

И сам књаз Никола, сродник владин, истина нешто суревљив према пјесничком генију свога сродника, гледао је на »Горски вијенац« као на народни пјесмотвор.

Негдје године 1909, упитао је он писца ових редака, шта мисли о »Горском вијенцу«.

— »Горски вијенац« је, господару, црногорска пјесма над пјесмама коју је дао наш Омир — народ!

— Виђи ти њега, галијота! Црногорска, црногорска! — народна и то, великијем дијелом, чевска и команска!... (Племена из којих су поникли Стеван Перков и Сула Радов, народни филозофи.) Но што мислиш: ко ће још послје моје »Балканске царице« читат »Горски вијенац«? (По казивању проф. Мих. Вукчевића у напису »Рестаурација Биљарде«, то исто питање књаз Никола стављао је у Симу Матавуљу.)

Ућутао сам, јер о »Балканској царици« ни тада, као ни сада нијесам имао тако високо мишљење као што је имао њен аутор.

Свестрано испитивање »Горскога вијенца« и његова неромантичарска анализа и савјесно и објективно ранжирање, из љубави према истини и науци, ништа неће одузети од ореола и бесмртности цетињскога пустињака и ловћенскога Прометеја.

Славу великога Шекспира, некада путујућег глумца, не умањи ни велики Толстој, некада севастопољски потпоручник — »Ромео и Јулија« остаће кроз вјекове најкласичнија творевина људскога духа, а »Горски вијенац« највеличанственији споменик црногорске мудрости, славе и прегнућа. Као што је неко само кодификовао народну поезију о Троји и Одисеји, тако је исто и Његош, с изузецима Кола и монолога владике Данила и игумана Стефана, а са већ раније припремљенима и наведеним народним предањима само кодификовао народне умотворе. То, у неколико, признаје и сам Његош потписујући се »сачинитељ« и »сочинио«, — скројио, саставио, као што и гуслари што не пјевају него састављају старе мотиве око нове грађе. »Горски вијенац« је, дакле, народно дјело. То се види и по томе што Његош у другим дјелима није Његош као у »Горском вијенцу«.

Његошу — Његошево, а народу — народно. То налаже правда, истина, морал и научно и књижевно поштење.

Извори:

Црногорци у причама и анегдотама,« из XXV књига од Мићуна Павићевића.

»Његош и народне умотворине,« у рукопису од Мићуна Павићевића.

»Српске народне пословице,« од Караџића, Биоград, државно издање 1900.

»Горски вијенац,« издање С. Б. Ццијановића, Београд, 1920.

Resumé.

Le »Gorski Vijenac« comme oeuvre du peuple.

On a écrit beaucoup d'études sur le »Gorski Vijenac« qui sont pleines d'inspiration, d'enthousiasme, et de panégyrique à l'adresse du Vladika Rade. Mais tous ces écrivains de compte-rendus, de critiques et de hymnes ne se sont pas occupés des sources, de l'essence et de l'originalité de cette oeuvre.

Je suis né, poir ainsi dire, au coeur de la région d'où le Gorski Vijenac est issu et où son auteur est né.

Quand j'étais encore tout petit, mon grand-père en ligne latérale, le célèbre Bajo Ibrov, analphabète, qui était garde du corps du Vladika Rade et mourut dans sa 115e année, me récitait des vers et de la philosophie du »Gorski Vijenac«. Mon père, l'un des plus célèbres guslars en Monténégro, faisait de même. Toujours, quand ils voulaient souligner leur pensée, ils commençaient par dire:

»Il y a longtemps que le peuple a dit (ceci et cela)«, au »avec raison, le peuple a dit«, au ceci a été dit le mieux par nos vieux« etc. Et c'étaient toujours des vers que le Vladika Rado a insérés dans le »Gorski Vijenac« comme siens.

En feuilletant le »Gorski Vijenac«, et en le comparant aux »Pro-verbe populaires serbes« de Vuk que j'ai entendus directement de la bouche du peuple, je suis parvenu au résultat que le »Gorski Vijenac« est, en premier lieu, l'oeuvre du peuple, en second lieu, l'oeuvre de Njegoš, et j'ai prouvé cela par les citations de mon étude.

En tout cas, Njegoš était grad dans l'art de réunir, de foudre et de composer de folklor.

Le lecteur peu instruit, et même savant qui n'est pas originaire du Monténégro, n'aperçoit pas, au premier moment, ces emprunts.

Comme nous l'avons dit, le »Gorski Vijenac« est, en premier lieu, la sagesse, la morale, la poésie épique et la philosophie nationale des Monténégrins, prédécesseurs et contemporains du Vladika Rade. Il n'a pas dit cela nulle-part dans le »Gorski Vijenac«, et il a, également, passé sous silence les emprunts importants faits aux chansons nationales.

A Njegoš, ce qui est de Njegoš, au peuple, ce qui est du peuple. La justice, la morale et l'honnêteté scientifique et littéraire commandent cette constatation.

Les découvertes de mon étude que j'ai publiées uniquement par l'amour de la vérité et de la science, des gens de lettres du pays natal du Prométhée du Lovćen les ont, peut-être, omises par certaines raisons sentimentales. Mais c'était un grave péché contre les créations du peuple, non moins grave que celui du peuple et de Njegoš contre Vuk Branković et le roi Vukašin qui, d'après eux, pour des siècles, sont restés traîtres.

O oselniku.

I. Koštiál — Novo mesto.

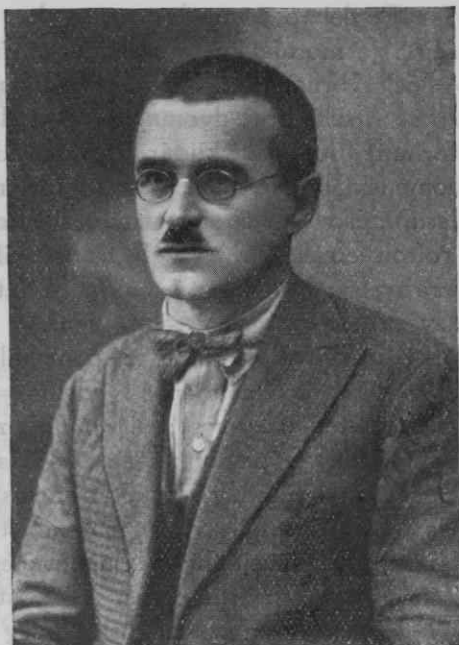
Osla ali *óslica* je shranjena v posodici, ki ima v majhni Sloveniji precej imen: 1. *óselnik* (Gutsmann 1789 „óslenek“, Jarnik 1823 „óslenik“, v Vipavski dolini „ósownik“), *oselnjak* (v slov. Benečiji „osunjak“), *oslovník* (na goriškem srednjem Krasu „wúsownik“); 2. ker vsebuje vodo, se imenuje *vodír*, *vodér* (med panonskimi Slovenci); 3. po tvarini: *rog* (v Suhi krájiní in v Vipavski dolini „ruh“, na Koroškem „ruah“); 4. po obliki: *koren* (v Vrazovih „Nar. pesnih“); 5. *kózol* (po Cafu) v spomin na tisti čas, ko so delali oselnike iz lubja; 6. *tobólec*, *tobólček* (v Beli krájiní), izraz, ki pomeni v poljščini pastirsko torbo, v češčini torbico, mošnja, v sh. in bolg. usnjeno mošnja; 7. na Koroškem *kumpa* (iz alpske nemščine) in 8. *čapûn* (zah. Štaj.), *čepôn* (Tolm.), *čepûn* (po Cafu), *čepûr* (Janežič 1851), *šápor* in *šapur* (Konjice), *šepûr* (Fram pri Mariboru), *šapûn* (Gutsmann 1789); stsl. čeporъ je veja, čepuratъ = grčav, bolg. čepor je grča, sh. čepur = štor; zdi se torej, da so izdelovali oselnike iz votlih ali izdolbenih grčavih vej.

Srbohrvati pravijo: 1. *vodijer*, *vodir* (Bunjevci *vondir*); 2. *tôbalica* (na Hrv.); 3. *brûsalo* (v Šumadiji), *brûšnjača* (okoli Ibra), drugod *brûsara*; 4. *kuzôlica* (na Hrv.) in 5. *rog*.

Čehi imenujejo oselnik 1. *toul*, *-ec*, *-eček*, *tulej[ka]* in 2. *krb*, *-ec*, *-ek*, *-ík*; če primerjamo zadnje izraze s sh. krbulja = kozolček, košarica iz lubja, se nam zazdi verjetno, da se je tudi pri Čehih izdeloval oselnik nekdanj iz lubja. — Slovaki imajo *taršolka* (iz madž. tarsoly = torbica ob sablji); Poljaki pravijo *kózka*, t. j. mala koza, češ, da je oselnik podoben kozji bradi (Fischer, Lud polski, Lwów 1926, str. 50); navadnejši od tega izraza, ki ga uporabljajo zlasti Górali, je *pochewka na osetkę* „posodica za oslo“. — Srbi v Gor. Lužici pravijo *kónk*, *ktonk*, v Dol. Lužici *konk* (po A. Muki in E. Bernekerju izvedenka iz st.-v.-nemšk. kanna = kangla).

Nemci imajo za oselnik mnogo nazivov, večinoma zloženih; *Wetz-kiste*, *-kiese*, *-katze*, *-häusel*; *Wetzstein-büchse*, *-scheide*, *-horn*; *Schleifstein-kasten*, *-behälter*; *Schlotter-horn*, *-faß*, *-kötz*; *Schlocker-faß* (*Schlotter*- in *Schlocker*-r azlagajo: ali iz sr.-v.-n. sloten = tresti se, trepetati [osla je malo manjšega obsega kot oselnik in se zato v vodi „trese“] ali iz neke sev.-nemške besede, ki bi bila po glasovih in

po pomenu podobna švedskemu samostalniku slotter = mesto, kjer se kosi trava; slotter-karl = kosec, slotter-tid = čas košnje). Nezloženi izrazi pa so: 1. *Becher*, 2. *Kieze*, *Kütze*, *Kötz*; 3. *Kump[ff]*, zlasti med bajuvarskim plemenom, torej tudi pri naših Kočevcih (tudi zmanjševalna oblika *Kümpfel*); 4. *Dirndel*, gor.-štaj. *těantl*, t. j. deklé; glej Andrejkov spis „Star kmečki inventar iz 18. stoletja“ v VII. letniku „Etnologa“, str. 49: „2 Sensen sambt dem *Dentl*, *ossounik*“. Odkod ta naziv? Foeniseca immittit cotem in cotarium sicut iuvenis penem suum in cunnum puellae.¹ Gotovo se tudi kje imenuje osla — temu naziranjju primerno — Bube, štaj. pūa. Na Štajerskem se poje narod.

Prof. I. Košťál

pesem: „Hab ich nicht einen guten Wetzstein (osla, tukaj = penis)? Die Leute sagen, ich soll ihn wegtun, und das Mentsch (= deklina) sagt, ich soll ihn behalten, den Wetzstein, den alten.“ — V rokopisu „Codex germanicus monacensis“ beremo: „Der muß mir je die Torin (norica, tukaj = cunus) wetzen an seinem Schleifstein (osla, tukaj = penis) — ich meine die zwischen meinen Beinen, die alleweg großen Hunger trait (= ki je vedno zelo lačna).“ Kočevci imajo narodno uganko (rešitev je: osla, oselnik in kosa): „A štuainain dirndle (osla) trugæt as a helzain gruæbn (nosi iz lesene jame = oselnika) af an aižrlain parg (na železno goro = kosó) bossr (= vodó)“ — [„Gottscheer Kalender“ za l. 1932., str. 43]. — Malo drugače se glasi v knjigi W. Tschinkla, „Gottscheer Volkstum“, 1931, str. 201, štev. 64: „I na helzaindr gruæbn išt a štuainain hintle unt vrissæt aižn“ (= v leseni jami je kamnat kužek in žre železo). — Nizozemci (Holandci in Flamci) pravijo oselniku wet-steen-koker (od weten = brusiti, steen = kamen in koker = tul), Angleži pa whet-stone-case (= „brusilnega kamena posodica“).

¹ 5. *Büchse* je púšica, óselnik in cunus.

Poglejmo še med romanske narode! Ljudska (vulgarna) latinščina je morala imeti besedo *cotarium*², tudi *cotiarium* (od *cos*, *cotis* = osla, brus), ker imajo vsi romanski narodi za oselnik nazive, ki so se razvili brez dvoma iz nje: italij. *cotaio* (a tudi *cotatoio* iz *cotatorium*) [bolonjski kudár, trevižanski koér, piemontski kué itd.], reto-romanski kodér, kuzé i. pod., furlanski codár (a tudi *cólare* iz *cotularia*), provans. *codier*, francoski *coyer* (na j.-vzh. *cotsal*, v pokrajini Poitou *cousié* itd.). — V francoskih narečjih je pa še več ljudskih izrazov za to orodje: 1. *coffin* (iz lat. *cophinus* = koš), 2. *vergeon* (na severu) od *verge* = šiba, penis z obrazilom -on (ali -umen), torej prav za prav „shramba za penis ali za njemu podobno reč“ (oslo); 3. *couillère* iz *colearia* (od *coleus* = penis), torej „posodica za penis ali za sličen predmet“; 4. *cafotin* (iz predponke *ca-* + glagola *foutre* (= futuere) + priponke -ain; dobesedno torej: *vas ad futuendum*? Hécart, „Dictionnaire rouchi-français“ navaja *cafotin* tudi kar v pomenu „la partie naturelle de la femme“, t. j. *cunnus* (kakor je pri gor.-štaj. *těantl*). Gl. izvajanja E. Gamillschegga „Französische Etymologien“, Zeitschr. f. rom. Philologie, 1925, str. 175 s. — Zanimivo je gotovo, da poznajo Francozi za oslo poleg *le queux* (iz *cōs*, *cōtis*), ponekod tudi *la queue* = rep; penis (iz lat. *cauda*, *cōda*).

Madžarski se zove oselnik *tokmány* (od *tok* = strok, nožnica), *tarsoly* (= torbica) in *vodér* (iz sh. vodir, vodijer).

² Vergilijev vrstnik Alfenus Varus rabi sicer v „Digestih“ izraz *cotaria* ali *cotoria*, ali v pomenu „jama za brus“.

Resumé.

J. Koštiál, professeur, traite des divers mots slovènes pour „coffin du faucheur“, ainsi que des mots en usage chez les autres Slaves, chez les Allemands et chez les Romans.

Iz metliškega mestnega arhiva.

M. Kos — Ljubljana.

Arhivi mest na Slovenskem so, posebno kar se tiče gradiva iz starejše dobe, po obsegu večinoma skromni in neznatni. Zato nam je vsaka najdba novih listin, ki nam s svojo vsebino morejo osvetliti preteklost naših mest, dobrodošla.

V naslednjem objavljam, deloma v celotnih prepisih, deloma v obliki regestov, vrsto starejših listin iz arhiva mesta Metlike. Za njihovo objavo me je naprosil g. minister na r. dr. N. Županič. Maloštevilnost ohranjenih srednjeveških dokumentov za Belo Krajino naj opraviči po tekstu nekoliko obsežno izdajo metliških listin, kot bi je sicer za druge kraje, kjer teče tok listinskega gradiva v mnogo večjem obilju, ne mogli zahtevati. Pa tudi po vsebini opravičujejo nekatere starejše metliške listine objavo v celoti.

Metlika je prejela od goriško-tirolskega grofa Henrika (ki je umrl leta 1335) enako mestno pravo, kot ga je že imela Kostanjevica pred tem. To nam mimo prve listine naše objave potrjuje tudi druga iz leta 1377, ki je sicer izdana za Kostanjevico, katere hranitev in ohranitev v metliškem arhivu nam pa je razumljiva radi enakega prava, ki je bilo lastno obema mestoma. Vrsta velikih privilegijev za Metliko pa začenja šele z listino cesarja Friderika iz leta 1457, ki so jo zatem obnovili kralj Maksimilijan leta 1493, nadvojvoda Ferdinand leta 1524 in nadvojvoda Karl leta 1566 (št. 7, 13, 18). Od ostalih, tudi sicer za pravno in gospodarsko zgodovino naših mest v srednjem veku pomembnih listin, naj opozorim na odlok metliškega mesta iz leta 1444, ki je naperjen proti kopičenju nepremičnin v posesti mrtve roke, to je cerkve (št. 4), ter na listino cesarja Friderika iz leta 1492, s katero je bil trg pri cerkvi sv. Marjete v Bojanji Vasi radi turške in drugih nadlog preložen v Metliko (št. 12). Vrsta ostalih listin se nanaša na kupovanje oziroma prodajo nepremičnin od strani mesta Metlike (št. 3, 8, 10, 16, 20), pa tudi na nekatere druge zadeve, ki so v zvezi s svetno in cerkveno preteklostjo Metlike in njene najbližje okolice.

Del tu objavljenih listin ni bil znanosti doslej povsem neznan. Fr. Schumi je priobčil trinajst njih, deloma v celoti, deloma v izvlečkih ali odlomkih, po zelo slabih prepisih iz začetka 19. stoletja, ki so se nahajali v arhivu Zgodovinskega društva za Kranjsko (Archiv für Heimatkunde, II, 208—215). Vendar izločuje že samo kratka primerjava Schumijeve izdaje s pričujočo, radi pomanjkljivosti in številnih napak prepisov, ki so bili Schumiju na razpolago, prvo iz območja znanstvene uporabe.

1 — 1365, april 29. Metlika.

Albreht, grof goriško-tirolski, potrjuje listino goriško-tirolskega grofa Henrika, po kateri naj imajo metliški meščani iste pravice kot so jih od avstrijskih in koroških knezov prejeli kostanjeviški meščani.

Wir Albrecht, graf ze Gorcz und Tyrol, phalczgraf in Kern-den, vogt der gotzhewser ze Agley, ze Triend und ze Brixen, bechennen mit disem prife und tun chunt, daz wir gesehen haben die prife die unser vodern seliger gedechnüsse und sünderleich unser vetter seliger graf Hainrich ze Gorcz und Tyrol geben habent den pürgern zem Newnmarcht in der Metlich, daz sie alle die recht habent in allen sachen als die stad und purger ze Landestrost habent von fürsten von Ostereich und von Kernden, und dieselben recht bestätigen wir in mit disem gegenwertigem prife, daz sie ir erben und nachchomen ewichleich bei den rechten peleiben als die stad ze Landestrost und purger daselb herpracht haben. Geben zem Newnmarcht in der Metlich am eritag nach sand Gorgen tag, anno domini millesimo CCC^o LX^{mo} quinto.

Orig. perg. (okoli 23 × 19 cm). — Pečat grofa Albrehta visi na pergamentnem traku, potegnjenem skozi pliko, je okrogle oblike (7 cm premer) in deloma pokvarjen, vosek rdeče barve je položen na podlago iz voska naravne barve. Podoba na pečatu: konjenik v bojni opremi s ščitom, šlemom, mečem, sulico in vihrajočim praporom v diru proti desni; okoli slike legenda: + S · ALB... ET TIROL · AQVIL · TRIDENTIN · BRIXIN ADVOVS

Listino je po slabem prepisu iz začetka 19. stol. z napačnim datumom »1305 april 30« objavil Schumi v Archiv für Heimatkunde, II, 208. Letnico je v pravilno »1365« popravil Fr. Zwitter (Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 2), ki pa originala ni poznal.

2 — 1377, oktober 21, Ljubljana.

Leopold, vojvoda avstrijski, obnavlja in potrjuje vse pravice, milosti in svoboščine, ki so jih kostanjeviški meščani prejeli od njegovega očeta vojvode Albrehta in njegovega brata vojvode Rudolfa. To dajeta na znanje kostanjeviška sodnika Wlrich in Perchtalt Melcz ter tamošnji svet dvanajstorce.

Wir Leupalt von gotes genaden herczog ze Osterreich ze Steyr ze Kernden ze Krain, graf cze Tyrol etc. tun kund umb all re[cht] gnad und freihait, die unser getrewn die burger von Lancztrost habent von den hochgeboren fu[rst]en, weilent uns[erm] lieben herren und vatter herczog Albrechten und unserm lieben prude[r] herczog Rudolfen se[ligen...] wir in die verneut und bestett haben, und wellen daz si dapei beleiben in allerwei[l wie di]e han[tfest] und prieff sagent, die si von in darumb habent und se es au[ch] von alter herpracht [haben...] bep]helhen wir unsern getrewn lieben allen unsern hauptlewten und amptlewten, w[e]lich ye ze den czeiten sind, und wellen ernstleich, daz si die egenante unser burger von Lancztrost dapei halten und schirmen und in kain irrung daran tûn noch tun lazzen in dhainem weg. Mit urchund dicz briefs, geben cze Laibach am mitichen nach sand Lucas tag dez heiligen ewangelisten, nach Kristus geburde dreizehenhundert jar, darnach in dem sibenundsibenzigistem jare.

Ich Wlrich richter cze Landestrost und ich Perchtalt Melcz richter daselbs und di czweleff geswarn daselbs verichen offentlich, daz uns di gnad geschehen ist von unserm gnadigen hern herczog Lewpolten, daz er uns verneut hat von seinem furstleichen gnaden alle unser recht und freihait, di wir von alter gewanhait herpracht haben und hantfest darumb haben und auch als es oben verschriben stât, daz gœch wir mit unsern treinn. Versigelt mit unserm anhangunden insigel czu einer urchund der warhait.

Orig. perg. (24 × 15.5 cm), nekoliko izjeden. — Kostanjeviški mestni pečat, ki je nekdanj visel na pergamentnem traku, potegnjenem skozi pliko, manjka.

3 — 1431, april 29.

Andre von Süssenheim proda sodniku in svetu dvanajstorce v Metliki za 96 funtov dunajskih fenigov od svoje lastnine v Slamni Vasi pet in pol kmetij (od teh obdeluje prvo Rosman,

drugo Andre, tretjo Marin, četrto Krisan, poldruga kmetija je pa pusta), tri dele desetine na njih ter tri dele vinske desetine od treh vinogradov.

Ich Andre von Süssenhaim vergich mit dem offen brief für mich und all mein erben und tun kundt allen den er furkumbt, das wir mit wolbedachtem mut und zu der zeit do wir es mit recht wol getun mochten den erbern dem richter in der Metlikg und den zbelfern daselbs und allen kunftigen richtern und zbelfern in der Metlikg recht und redleich und auch unfersprochenleich unser lewt und güter ze Slawndorf, gelegen in Metlikger pharr, des sechsthalb huben sind, auf der ersten Rosman, auf der andern Andre, der dritten Marin, auf der vierden Krisan gesezzen sind, und dy anderhalb huben sind oed, und den zehent auf denselben gütern allerlay drew tail ze nemmen, und ain weinzehent daselbs von drein weingaertten auch drew tail ze nemmen, das alles aigen ist, mit aller seiner zugehörung hingeben und verkauft haben, hingeben und verkauffen auch wissentleich mit dem brief umb sechsundnewnczig phundt guter Wiener phennyng, der wir genczleich von in ausgericht und bezalt sein. Wir haben in auch dy obgenanten lewt und güter und zehent mit aller zugehörung nucz und geber gesaczt und in das geruetleich aus unser gebalt in ir gebalt geantburt, mit allen den eren nützen und rechten die von recht darczu gehörnt nichez ausgenommen, sunder alles hieynn beslozzen als von alter herkommen ist und als unser voder und wir das geruetleich in nütz und geber herbracht und ynng gehabt haben. Also das sew nu hinfür damit handeln tun und varn sullen und mugen als mit andern irem aigen gut wie sew des verlustet, an unser und aller unser erben yrrung und hindernuzz, als dann landes kauffes und aigens recht ist in der Mettlikg. Wir geloben und wellen in auch den obgenanten kauf mit allen zugehorungen, als oben berürt ist, ze scheremen ze vertreten und ze verantburtten vor aller ansprach mit dem rechten, auch nach kauffs aigens und landes rechten der grafschaft in der Mettlikg an alles geverd. Teten wir aber des nicht und das sew yemandt davon trib oder treiben wolt mit pezzern rechten, dann wir in darauf gegeben haben, welhen schaden sy des naemen, wie derselb schad genant oder gahaizzen wär, den ir ainer pey sein trewn unberechtent gesagen möcht, an aid und all ander pebarung sunder iren wortten darumb ze glauben, denselben

schaden allen zusambt dem haubtgut sullen und wellen wir in genczleich widerkern gelten und ablegen, an klag und an all ander taiding. Und sullen sy das haben auf aller unser hab und gut das wir haben oder noch gewynnen nichcz ausgenommen. Und sol sew davon richten und wern der landesfürst, sein anbaldt oder ain yeder herr, darunder unser hab und gut gelegen ist, wo sew darauf weisent oder zaigent, das ist unser guter will. Und des zu urkundt geben wir in den offen brief, versigelten mit meins obgenanten Andres von Süzzenhaim aigen anhangunden insigel. Und zu bezzer gezewgnuzz der warhait han ich gebeten den ersamen hern Petern diezeit pharrer ze Cily und den erbern Kunraten Sarawer diezeit richter ze Cily, das die auch irew insigel durch meiner vleizzigen pet willen an den brief gehangen haben, in und iren nachkommen und erben an schaden. Darunder ich mich für mich und all mein erben verbindt alles das staet ze haben und ze volfurn das oben geschriben ist. Geben nach Kristy gepurd vierzechenhundert jar und in dem ainsunddreizzigisten jar, des nachsten suntags nach sand Jorgen tag.

Orig. perg. (37'5 × 22'5 cm). — Trije pečati, ki so viseli na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, manjkajo skoraj povsem.

4 — 1444, marec 25.

*Petre Groman, mestni sodnik in svet dvanajstorice v Metliki naznanjata, da ne sme odslej noben občan zapisati kaj cerkvi, za večno luč ali bratovščini, in bi to bilo v škodo gospodstvu ali mestu. Kdor bi pa hotel kaj zapisati v dušni blagor, določi naj v ta namen vsoto denarja, ki naj se dobi iz dediščine, prodane take-
mu, ki z mestom trpi in je občan.*

Ich Petre Groman diezeyt stattrichter in der Methling und die czwelifaer daselbs bekennen für uns und unser nochkomen und tun kundt allen den die den gegenwürtigen brief sehen hören oder lesen, das wir mitt frag und urtaill veramtlich überain sein worden, das nu für disen heutigen tag dhain nochpawer bey seinem wolmugen oder an seinen leczzten zeiten dhainerlay erib, und nämleich hewser hofftet garten akker und wisen, auf goczs-
heuser noch auf liecht noch auf pruderschafft nicht schaffen sul-
len, also das das der herschofft und auch der stat von diensten nicht koem, noch laut der kundschofft die wir dann von der

herschafft haben. Und wer noch seiner oder noch seiner vorvorderen selenhaill icht schoffen welle, der mag das woll tun, doch also, er mag ain summa geldts auf seinem erib und gutt wie es genant ist schoffen, also das man das verkummer oder verkaufe ainem der mit der stat leydet und nochpawer ist, so schol dann die suma geldts dahin geuollen da mans hin geschaffen hat. Und wer das überfür als oben geschriben stet, so wellen wir daz ez dhain kraft nicht haben sol, und derselb ist an alle genad vellig der stat fünf markch Wynaer, und denselbigen vall

Pečat mesta Metlike iz leta 1444.

sol man zu notdurft der stat anlegen. Und dez zu einer gezeugnüz der obgeschriben sachen haben wir unser stat der Metthling insigill auf den brieff gehongen. Der geben ist noch Cristi gepurd vierzehenhundert jar und darnoch in dem vierundvierzigistem jar, an unser lieben frawen tag in der vasten.

Orig. perg. (28 × 14,5 cm). — Okrogel (premer 5 cm) pečat, deloma odkrušen, od voska naravne barve, pritrjen na pergamenten trak, potegnjen skozi pliko. Podoba: stolp, ob njem na desni in levi po ena nazven obrnjena ptica, okoli ostanki legende: + : S·NE... A

5 — 1456 maj 15.

Bernhard der Katter naznanja, da so mu sodnik, svet in občina metliškega mesta, kot ustanovitelji in imejitelji zgodnje maše v cerkvi sv. Nikolaja v Metliki, spregledali zastavo nad dvorcem, ležečim v Metliki pri jarku ob gradu tik njegovega stolpa, danim jim v zastavo od njegovega očeta Friderika, ter mu podelili, kot to pove posebno pismo (gl. št. 6), njivo, ležečo nad njegovim mlinom in njivo na bregu nad Kolpo, vse v metliški fari. Nasprotno pa podeli Bernhard imenovanim od svoje lastnine kmetijo v Križevski Vasi ob Kolpi.

Ich Bernhard der Katter vergich für mich und all mein eriben und tun kunt mit disem offen brief allermenigleich den er fürkumbt, die in sehent horent oder lesent, als mir die erbern und weisen, der richter rate und ganzte gemain der stat Metlikg, als stiffter und innhaber der fruemess in der cappellen des lieben heiligen hern sand Niclas daselbst in der Mettlikg, ainer hofstat in der yetzbemelten stat zenachst bey dem graben vor der purkg, an meins genantten Katter turn daselbst stossent, darauff diezeit der Lucas gesessen und die weilent von Fridreichen dem Katter meinem vater seligen saczesweis in ir gewaltsam komen ist, ledig gelassen, und aber derselben fruemess aigen guts ainen akcher, ob meiner mull und akcher zenachst bey dem rayn ob der Kulpp in Metlikger pharr gelegen, recht redlich wiligleich und gern übergeben und ingeantwurt haben, nach lautt des brieffs von in darumb ausgegangen. Daenkegen ich obgenantter Bernhard Katter den obenantten richter rate und ganzten gemain zu der bemelten fruemess stiftt und hannden meins aigen guts ain hueben, zenachst bey Creuczdarff ob der Kulpp in Metlikger pharr gelegen, darauff diezeit der Jarne gesessen ist, auch recht redlich willigleich und gern übergeben und ingeantwurt und sew der in nutz und aigen gewer gesezt hab mitt aller stett, Darumb sullen und mugen sew und ir nachkomen, stiffter und innehaber der obenantten fruemess, die obemelten hueben mit lewtt und gut und mit aller ander irer zugehörungen, nu furbasser zu der genantten fruemess hannden, innehaben nützen und geniessen, damit schaffen hanndelen und tun als mit ander der fruemess aigen gut. Und ich und mein eriben sullen sew und ir nachkomen, stiffter und innhaber der genantten fruemess, darauff schermen vertretten und verantwortten gegen menikleichen vor aller klag und ansprache, nach lanndesrechten in der Mettlikg. Tetten wir des nicht, was sew des furbasser schaden nemmen, dhainerlay schaden ausgenommen, den ir ains oder ir scheinbot bey seinen trewen sprechen mag, ir ains schlechten wartten darumb ze glauben, denselben schaden allen, mitsamdt dem hauptgut, sullen und wellen wir in genczleich gelten ablegen und widerkeren. Und sew sullen das haben und besuchen hincz aller unser hab und gut so wir yetz haben oder noch hinfur gewynnen. Davon sew hauptguts und alles schadens rechten und weren soll unser gnedige herrschafft in der Metlikg, sein hauptmann oder anwald daselbst, oder aber ain yede herrschafft und gericht, darunder sy unserr

hab und gut ankoment, wo sy darauff weisent oder zaigent. Das ist unser gutlicher willen on all auszug ungeverlich. Mit urchund des brieffs, versigelt mit der edeln und vestenn Wilhalmenn des Semenitsch und Jobsten des Greczerperger ir baider aigen anhangunden insigeln, die sy durch meins obgenannten Bernhardten des Katter vleissiger gebett willen an den brief gehanngen haben, in und iren eriben on schaden, darunder ich mich fur mich und all mein eriben verbinde war und stett ze hallten und alles das ze volfurn das oben an dem brieff geschriben stett. Der geben ist am heiligen phingstabendt, nach Cristi gepurd im vierczehenhundertisten und darnach in dem sechsundfunffczigisten jare.

Orig. perg. (okoli 36×24 cm). — Pečata, ki sta visela na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, manjkata.

6 — 1456, maj 15.

Sodnik, svet in občina mesta Metlike, kot ustanovitelji in imejitelji zgodnje maše v cerkvi sv. Nikolaja (v Metliki), naznanjajo, da so prejeli od Bernharda Katterja eno kmetijo v Križevski Vasi nad Kolpo v metliški fari (bey Creuczsdorff ob der Kulpp in Mettlikger pharr), zato pa spregledali zastavo nad Katterjevim dvorcem v Metliki ter mu podelili dve njivi. — Analogna vsebina in tekst kot v listini pod št. 5.

»Und des zu urchund haben wir unser und der statt Metlikg aigen insigell an disen brief gehanngen, darunder wir uns und all unserr nachkomen stiffter und innhaber der genannten fruemess verbinden war und stett ze halden und genczleich ze volfuren alles das an dem brief geschriben stett. Der geben ist an dem heiligen phingstabendt, nach Cristi geburd im vierczehenhundertisten und darnach in dem sechsundfunffczigisten jare.«

Orig. perg. ($42 \times 18,5$ cm). — Pečat, ki je visel na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, manjka.

7 — 1457, april 9. Celje.

Cesar Friderik (III) potrjuje Metličanom na njihovo prošnjo privilegije, podeljene jim od njegovih prednikov, rimskih kraljev in avstrijskih vojvod, kakor tudi od goriških (grofov), posebno ker (Metličani) dolgo niso bili pod njegovo in njegovih prednikov oblastjo in so radi tega pretrpeli marsikatero škodo.

Wir Fridreich von gots gnaden römischer kayser, zu allenzeiten merer des reichs, herczog ze Österreich ze Steir ze Kernden und ze Krain, herre auf der Winndischenmarch und zu Porttnaw, graf zu Habspurg ze Tirol ze Phiirt und ze Kyburg, marggraf zu Burgow und lanndgraf in Ellsass, bekennen fur uns und unser erben und tûn kund offenntlich mit dem brief, das uns unser getrewen lieben, der richter rate und unser burger und leut gemaniclich zum Newnmarkcht in der Mettling diemuetigclich gepeten und angeruefft haben, daz wir in all und yeglich ir brief hanntuesst privilegia gnad und freihait, in und irn vordern von weilent unsern vorderen römischen kunigen und herczogen ze Österreich etc., auch weilent den von Görz löblicher gedechtnuss gegeben, der brief sy uns auch daczemal furprachten, gnedigclich ze bestetten zu vernewen ze bevesstnen und ze confirmieren geruchten. Haben wir angesehen solich ir fleizzig pett[e], auch daz wir genaigt seinn aller unserr undertanen aufnehmen und pestes zu bestellen und zu betrachten, und sunderlich daz sy lanngzeit aus unser und unserr vordern gewaltsam gewesen und dieweil in merkchlich scheden und verderben und nun widerumb in unser gewalt komen seinn. Und denselben unsern burgern und leuten daselbs zum Newnmarkcht dadurch und von sundern gnaden all und yeg[li]ch obgemelt ir brief privilegia hanntvest gnad und freihait von römischer kayserlicher macht und als lanndsfürst bestett vern[ewtt] bevesstent und confirmiert, bestetten vernewen bevessten und confirmieren in die [auch wissenntlich inn] krafft [diss briefs], was wir [zu re]cht daran b[es]te[tten und] vernewen sullen oder mugen, und mainen seczen und wellen, daz die in allen [stuckhen punckten und artickeln dar]inn begriffen [genn]czlich bey kreften beleiben und gehalten und dawider von nyemannden getan noch ge[han]ndelt sol w[erden] in kain weg, in geleicher wei[s] als ob [die vonn wort zu wort] hierinn geschriben und beg[ri]ffen [weren] ungeverlich. Davon gepieten wir [den e]deln [unnserrn lieben getrewen allen unnserrn haubtlewttten graffen freynherrn rittern und knechten verwesern lanndtschreibern viczthumbn phlegern b[urg]grafen burg[er]maistern lanndtrichtern] richtern reten burgern gemainden, und besunder unserm h[au]btm[an] phlegern und [ambtlewttten daselbs] in der Mettling und [allen an]dern unsern hauptleuten undertanen und getrewn gegenwurttigen und kunftigen den der brief

geczaigt wirdet ernstlich, und wellen daz sy die obberu[rten] unser burger und leut und ir erben und nachkomen zum Newnmarkcht bey den vorgenannten iren gnaden briefen freihaitten privilegien und diser unser bestettung beleiben und sy die berublich üben und prauchen lassen, und in daran noch dawider dhain irrung noch hindernuss nicht tun noch des yemands annderm ze tun gestatten in dhain weis, als lieb in sey unser swere ungnad zu vermeyden, das mainen wir ernstlich. Mit urkund des briefs, geben ze Cili an sambstag vor dem heiligen pallmtag, nach Kristi gepurde im vierczehenhundert und sybenundfünfezigisten, unsers reichs im sybenczehennften und unnzers kaysertumbs im sechsten jaren, under unserr kayserlichen maiestat anhanggunden insigel.

Na pliki spreadaj:

Commissio domini
imperatoris in consilio.

Orig. perg. (45 × 36 cm). — Pečat od voska, ki je visel na še ohranjeni spleteni svileni vrvici rdeče barve, potegnjeni skozi pliko, manjka.

Listina je na mnogih mestih pregnita, manjkajoče je spopolnjeno po tekstu potrtilne listine kralja Maksimilijana iz leta 1493 (št. 13).

8 — 1457, december 19.

Bernhard Katter proda mestni občini metliški stolp z zidano kletjo, dvorec pred in za stolpom ter hišo in hosto ob obzidju pred gradom v Metliki, vse za 40 funtov dunajskih fenigov.

Ich Bernhard der Katter vergich fur mich und all mein eriben und tun kunt mit dem offen brief allermenigleich den er furchumbt, die in sehent horent oder lesent, das wir mit wolbedachtem muet und zu der zeit da wir es wolgetun mochten, recht redlich und unversprochenlichen hingeben und verkaufft haben, hingeben und verkauffen, auch wissentlich in krafft des briefs, unnzers guts den turn mitsambt dem gemawrten keller daneben, auch mit der hofmarch vor und oberhalb des turns, mit dem ain hawss dem gehulcz so yetz darauf steet, bey der ringkmawr vor der burkg in der stat Mettling gelegen, den erbern und weysen dem richter rate und gantzer gemain daselbst in der stat Mettling, allen iren nachkomen und eriben, umb viertzig phundt alles guter Wynner phening, der wir beraitt von in mit voller zall on

abgankg genntzlich und gar endricht und bezalt worden sein. Darumb so haben wir sew des obgenantten turns mitsambt dem gemawrten keller daneben, auch mit der hofmarch vor und oberhalb des turns, mit dem ain hawss dem gehulcz so yetz darauff steet, aus unnser gewalt nutz und gewer in ir gewalt nutz und gewer gesaczt und in das alles berubt und unversprochenlich ingewantwurt mit aller stett, davon so sullen und mugen sew nu furbasser den obgenantten turn mitsambt dem gemawrten keller daneben auch mit der hoffmarch vor und oberhalb des turns, mit dem ain hawss dem gehulcz so yetz darauff steet, nu furbasser innehaben nutzen und geniessen wennden und keren damit schaffen hanndeln und tun was in lieb ist als mit anderm irem und der stat gut. Und wir und unser eriben sullen sew und ir eriben und nachkomen darauff schermen vertretten und verantwortten genmeniglich vor aller klag und ansprach nach der stat rechten in der Mettling. Tetten wir des nicht was sew des furb[asser] schaden nemen, wie der schade genannt oder gehaissen wurde, dhainerlay schaden ausgenommen, den ir ainer oder ir scheinbot bey seinen trewn sprechen mag on ayde on taiding und on all ander bewerbung, ir ains schlechten wartten darumb ze glauben, denselben schaden allen mitsambt dem obberurten hauptgut sullen und wellen wir in gentzlich gellten ablegen und widerkern. Und sew sullen das haben und besuchen hintz aller unser hab und gut so wir yetz haben oder noch hinfur gewynnen, es sey erib aigen lehen oder varund gut, wo das gelegen oder wie genannt ist, nichts ausgenommen. Davon sew hauptguts und alles schadens unverzogenlichen richten und weren soll der lanndesfurst an der March und in der Mettling, sein hawbtlewte oder verweser daselbst, oder aber ain yede herrschafft und gericht, darunder sew unnser hab und gut ankoment, wo sy darauff weisent oder zaigent, das ist unser gutlicher willen on all auszug ungeverlich. Und des zu ainer waren urkund gib ich in disen brieff, versigelten mit der edeln und vesten Andreen des Hohenwartter hawbtmann in der Mettling und Wilhalmen des Semenitsch ir baider aigen anhangunden insigeln versigelt, die sy durch meins obgenantten Bernhardem des Katter vleissiger gebett willen an den brieff gehanngen haben in und iren eriben on schaden, wann ich dietzeit aigen gegrabens insigel nicht gehabt hab. Darunder ich mich und all mein eriben verbinde war und stett ze halden und gentzlich ze vollfuren alles das oben an dem brieff geschriben stet. Der geben ist am montag

vor sannd Thomas tag des heiligen zwelfpoten, nach der geburd Cristi unsers herren vierczehenhundert jar und darnach in dem sybenundfunffczigistem jare.

Orig. perg. (35 × 27 cm). — Pečata, ki sta na pergamentnih trakovih, potegjenih skozi pliko, visela na listini, manjkata.

9 — 1466, junij 11. Metlika.

Chunrad Holczell, namestnik v Avstriji, in Wolfgang Han, komendator nemškega reda v Metliki, naznanjata, da je vitez Andree Hohenwartter, stolnik na Kranjskem in v Marki ter glavar v Metliki, daroval pod pogoji, ki so posebej navedeni, farni cerkvi Matere Božje »in der Hawen« (pri Treh Farah) tri kmetije, od katerih ležite dve v Radovici, ena pa v Slamni Vasi.

Wier Chunrad Holczell stathaltter in Osterreich und Wolfgang Han commentewer in der Medling und das ganz gauendt daselbst brueder Deuthses ordns beckenen fur uns und all unsser nachchomen und tuen chundt mit dem offen brieff allen den er furckumbt die in sehent horent oder lesent, das uns der edell und streng ritter her Aandree Hohenwartter, obristter druchsetcz in Krain und an der Marich und dieczeitt hawpman in der Medling, zu lob got dem allmechtigen und zu hails seiner und seiner vavaderen sellen gefuegt und gemb hat in chrafft seins stiffsbrieffs und wier von im haben uns und unsser liebem frawen gotczhaws in der Hawen unser pharkirichen in der Medling und allen unsse- ren nachkomen seines aigis frey und ledigs guettcz drey huebm. Item zwo huebm zu Radobitsch, auff der ain Bratte, auff der andren Cusse, item und zu Slawndarff ainew huebm, darauf der Golob gessen ist, alles in Medlinger phar gelegen, mit lewt und guett und mit allen den eren nutezen rechtten und wierden und mitt allen anderen iren zuegehorrug. Als er dan dieselbs in nutcz und aiger geber ingehabt und herpracht hat also mugen und schulen wier die nw firbass inenhabem nuczen und geniessen und damit schaffen handll und thuen als mit andrem unsserem aigen freyen guett, doch mit solicher mas und mit ausgenumen wartten, das dew obgenantn commentewern das coventt und all unsser nachchomen nw hinfur czw ewigen zeitten allew phinczttag ain ampt von dem werden leychnam unszers liebm herren Jesu Cristi

in der stat Medling in sand Niclas chirichen auf sand Kathrey alttar oder in dem chor sigen schullen, und der briestter der das ampt sigtt solt das sacrament mit dem gesangh Ecce panis oder Tantum ergo zu und von der mess tragen. Auch sol sich derselbig bryestter untter der seqenczen zu treyn mallen mit gotczleychnam und gesanchk umbcheren alcz das gemandleych ist. Er sol auch in demselbigen ampt die hernach gestimbten geleiten singen und haltten, item die erstt von gotczleychnam, die andrew von unsser liebm frawn der chundug, die trittew umb all chlawbhefftig sellen, die vierd von sandt Andre, die ffunffttew von sand Barbara. Item sich scholl auch der briestter nach dem ewangely umbkeren und ain offnew peicht sprechen und darnach bey namen pitten umb all lebenttig stiftter und umb allew dew aus dem geslecht gestarbem seint. Item wär auch das an dem obgemeltten phinczttag ainem oder mer aines heylligen tag kumbt oder geueldt, so schullen wier das obberuett ampt mitzamt der fruemess vorprigen, damit das recht ampt varpracht werdt angefer oder eins tagcz vor oder nach. Item wier schullen auch hinfur ewichleichen mit des haws briesstern hie in der Medling einen ewigen jartag legen, aincz in dem jar, albegens des nachstten mittichen nachtcz nach gotsleychnam tag. Des abentcz schullen wier die par auff dem grab Hanssen des Hochemwartter seines vatter selligen vor sand Elspetten alttar mit vier cherczen auffrichtten und ain ganczew vigily sigen und placebo auf dem grab sprechen, und des margens, das ist¹ am phinczttags des achtten tags gotczleychnam, so sullen wier mit des haws bryesterschafft mit gotczleychnam processen und gesang und mit lobleycher ordnug, als man dan² an gotczleychnam tag phligt zu tuen, in die stad Medling in sand Nicklas chirichen gen und daselbst ain ampt von gotczleychnam, in aller der mas als das obm mit seinen colecten und mit ordnug westimpt und begriffen ist, sigen und daruntter ein gesprochnew mes haltten. Und wen das also verpracht so sullen wier mit der proces und gotczleychnam und in aller mas als wier hineingangen sein wider umbher aus czu der phar gen und da am erstten sigen ein selambt auf sand Elspetten altar, und der briestter schol sich nach dem

¹ das ist *dvakrat zapisano*.

² als man dan *dvakrat zapisano*.

ewangely umbkerren und umb all stiftter lebentig und tod pieten, und darnach dan das hochaupt von gotczleychnam sigen, und darnach aber mit dem placebo auff das grab gen. Wer aber das wier an dem obgemelten phincztag vor regen oder gewitter solich beruet proces nicht volprigen mochtten, so schullen wier das thuen des nachstten sunntags oder eines anderen tag der uns fuegliche ist ungeverleich, auch allew sunntag oder wan man fur ander sell pittet, seins vaters und seiner vorvaderen sellen und umb allew dew auss seinem geslecht verschaiden sindt auff dem lecter gedencken und das volck dermanen zu sprechen ain mains gepet. Wer aber das wier solich obberuet stiftt des amptcz und auch jartag, inmas als obem geschrim stet, czu rechtter zeit nicht vorprechtten, so sulen sew uns und unsser nachckomen den commentewer und dye brueder ainst oder zwier dermanen, damit wier solich obbemelt stiftt und jartag volprigen. Wrueden wier oder unsser nachkommen darin sawmig und lassig, so soll und mag der obgestimpt her Andree und sein erbm, oder wer den brieff inhat, sich der obgenantten guetter mit allen irren zuegehorig underwinden und inhabm, alslang pis das wier und unsser nachkommen vorfuern und vorpringen alles das wier an sollicher stiftt versawpt habmd. Und wan wier das wier versawmpt habm verpracht hamb, so sullen sew an allew widerred und an als gefer der obgestimpten guetter mit aller irer zuegehorig widerumb abtreten und uns inantwuerden, das solich stiftt hinfur ewiggleich von uns und unsseren nachkommen volpracht und vorfurett schol werden, alles das obem an dem bryeff geschribm stet. Und des zu einer waren urkund gebm in dyssen brieff mit des landcommentewer amptsidell und mit Laybach Medling hawssidell, darunder wier uns und all unsser nachkommen verpintten alles das war und stet zu haltten. Geben in der Medling, nach Christi gepurd taussenvierhundert und darnach in dem sexundsechczistten jar, an sand Barnabs tag.

Orig. perg. (39 × 33 cm). — Trije pečati, viseči na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko: 1. manjka, 2. pečat iz voska zelene barve, položen v skledico iz voska naravne barve, zgornja polovica manjka, okrogle oblike (premer 4 cm), podoba: med zvezdami stoji figura (Mati Božja?), okoli legenda... M · DOM : TEVTON : DE..., 3. ohranjeni borni ostanki pečata iz voska zelene in naravne barve.

10 — 1467, maj 19.

Mycheu Vrbanitsch naznanja zase in za svojo ženo Nežo, da je kupil od (metliške) občine za 32 funtov dunajskih fenigov mlin, ki leži nad brodom in se imenuje kameniti mlin, pod pogojem, da mora on oziroma vsak čigar bo mlin plačati za zgodnjo mašo vsako leto po 60 dunajskih fenigov.

Ich Mychen Vrbanitsch und ich Nesa sein elichew wirttin veriehen für uns [und] für all unser eriben mit disem offen br[ie]ff allen den in sehent harent oder lesent, das ich chaufft hab ein müll von den erben und weysen [ri]chtter und ratt und auch gancze gemain, dy gelegen ist an de[...]eymüzz oberhalb des uerfar, und hayst dy staynen müll, mitt aller gerechtikait dy dan dar[...]en, umb czwayunddreyssik phunt gutter phennyng, dye ich in gancz und gar ausgeri[cht...] hab. Und doch in solicher mazz, das ich oder mein eriben oder ber dy müll inne hat jarlich s[ol]le[n] geben seczik gueter Wyennär ph[enn]yng auff dy frue-mezz. Tätt wir das nicht so mochtten sew [...] der mull halten und dye alslang [hab]en [u]nd geniessen, uncz als lang das ich oder mein eriben m[o]chtten was wir versaumt hietten. Des czw einer warhaytt hab wir gepetten, obgenant Meychen Vrb[ani]tsch und Nesa sein eliche wirttin, dy edlen und festen Jorig Gräczar den elteren und Otten Seminytsch, das sy ir petschaft durich unsser gepett wi[l]le[n] auff den brieff gedrukcht habem, in und ieren eribem an schaden. Und versprechen auch ich obgenanter Meychen Vrbanitsch und ich Nesa sein elichew wirttin alles das stät und war ze halten das oben an dem brieff geschribem stett. Der geben ist nach Christ gepurd M^o CCCC^o und in dem subenund-seczigisten jar, des erigtag in den phingstfeyrtagn.

Orig. perg. (27 × 19 cm), nekoliko pokvarjen. — Pečata manjkata.

11 — 1468, oktober 11.

Larencz Deschicz in njegova žena Barbara prodata Petru, sinu Marininem iz Wranitscha (Vranešiči?), njegovi ženi ter njunim dedičem, za 17 in pol goldinarjev šest njiv, ki sta jih kupila od Casparja Leymtapha. Prva njiva leži pod Brčicami, kjer se gre k sv. Katarini, druga v dolini med Brčicami in Svržaki, tretja nad hišo Jurija Talsche, četrta pod Talschino hišo ob cesti, ki pelje od

gmajne k meniškemu mlinu ob vodi, peta ob cesti pri Oppersdarffu, šesta pa v pungrtu med njivo Juriša Talsche in Suberdtom pri Wranitschu ob cesti, ki vodi v mesto.

Ich Larencz Deschicz und ich Barbara sein eliche gemachel wir bekennen offennleich fur uns und all unser erben mitt den offen brieff und tuen chund allen den die inn sechendt horent oder lesent, das wir mitt wollbedachten muett und willigkleich recht und redleich verchawfft haben ettlich akker, die wir chawfft haben von dem edlen und vesten Casparen Leymtaph, dem erberen man Petter Marine seligen sun von Wranitsch und seiner wirttin und ir bayder erben. Und der einer akker gelegen ist under Vrischits da man gett gen sand Kathrein auff dritthalben tagwerch, und der ander czwischen Wrischits und Swersack in dem tall gelegen auff ein tagwerch, und der dritt akker ob des Juri Talscha haws czwischen sein akker gelegen, und der vierd under Talscha haws gelegen bey der strassen da man gett zw munichs müll von kamayna hincz auff das wasser, und der fumfft der da gelegen ist an der strassen bey Opperssdarff, und der sechst ist gelegen in pawmgartten czwischen Juri Talscha akker und der Suberdt gelegen ist nachendt bey Wranitsch bey der strassen da man gett in die stat. Mitt allen den rechten das zw denn akkern gehört und zw recht darczw gehören schull, gesucht und ungesucht, gepawtt und ungepawtt, wie es gehayzzen ist, nichts ausgenommen, alls wir es inngehabt haben, also haben wir ims verchawfft umb subenczehenthalben gulden, die sy uns berayt darumb geben haben, und wir der gancz und gar mitt voller czall von inn gericht und gewertt sein. Darumb schullen sew die obgenannten akker mitt aller gerechtichait und freyhatt, als darzw gehorrt, als oben geschriben stett, innehaben nuczen und nyessen und damitt varren als mitt iren andren aygennleichen guett. Auch loben wir inn, ob sew von denn obgenanten chawff yemant tryb oder treyben wollt mitt pessren rechten, dann wir im darauff geben haben, da schullen wir sew darauff schermen und vertretten vor aller ansprach und vor aller manigkleych, wann inn des nott gesicht nach lanndes und nach chawff rechte. Tetten wir des nicht, welchen schaden des namen, den ir eines bey sein trewen gesagen mag, an ayd an tayding und an allew ander bewerunge, den schullen wir inn gancz und gar gelten und ablegen schaden mittersambt dem erchben. Und wollten wir dann des alles nicht tuen

als oben geschriben stet, so schull sew der lanndesherr in der Metling, oder ein yeder hawptman oder wer an seiner statt ist, richten und weren von aller unser habe die wir haben oder noch gewynnen. Das ist unser gutter willen. Das es stät und¹ unczeprochen beleibe haben wir obgenant Larencz Deschicz und Barbara sein gemachel gepetten die erben und weysen Petter Herleych, diezeit statrichtar in der Metling, und denn ganczen ratt daselbs, das sy durch unser pett willen ir statpetschadt auff dem brieff gehangen haben, inn und iren nachkomen an schaden. Der geben ist nach Cristi gepurd tawsent vierhundert und in dem achtundsechzigisten jare, des ertagen nach sannd Dyonisi tag.

Orig. perg. (okoli 34 × 24 cm). — Pečat mesta Metlike, ki je visel na pergamentnem traku, potegnjenem skozi pliko, manjka.

12 — 1492, oktober 27. Linz.

Cesar Friderik (III) dovoljuje na prošnjo metliškega sodnika in sveta preložitev trga, ki se je vršil pri cerkvi sv. Marjete (v Bojanji Vasi sev. od Metlike) in ki ga je čuval ter od njega pobiral mitnino metliški sodnik, v mesto Metliko, kajti pobožnost ter kupčevanje pri cerkvi so ogražali Turki in drugi ljudje.

Wir Friderich von gotts gnaden römischer kaiser, zu allenn czeiten merer des reichs, zu Hungern Dalmatien Croatien etc. kunig, herczog zu Österreich zu Steir zu Kernndten und zu Krain, graue zu Tiroll etc., bekennen das unns unnser getrewn lieben der richter und rate in der Mettling zu erkennen geben haben, wie von allter der kirchtag bey sannd Margrethen kirchen herkommen gehallten und alsofft von unnserm richter daselbs in der Mettling behutt und die mautt davon im abgenommen worden, und aber sorglich sey den an denselben eennden, nachdem manigerlay volkh von andacht auch kauffens und verkauffens wegen dahin komen, von Turkhen und annder werlwerttiger leuff wegen verrer ze hallten, und unns diemutiklich gebeten denselben kirchtag von solhs hanndels und sorgvelltikait wegen in dieselb unnser stat Mettling genediklich zu legen und in daselbs zu hallten zu vergunnen. Haben wir angesehen derselben unnser burger diemutig bete, auch die berurten ursach, und haben in dadurch, damit die-

¹ und dvakrat.

selb stat destbas in aufnemen komen muge, und von sonndern gnaden denselben kirchtag mit seinem hanndel und gwerb in die be-
 rurt unnser stat Mettling gelegt und zu hallten vergunt. Legen und
 vergunnen auch als regirunder herr und lanndsfürst in Österreich
 Steir Kernndten und Krain wissenntlich mit dem brief also, daz
 dieselben unser burger und ir nachkomen die gesst, so mit ir
 waar und kaufmanschafft auf den bestimbten kirchtag komen,
 in dieselb unnser stat Mettling laitten, da hallten des der vor-
 gemellten mautt halben und in annder weeg gemessen und ge-
 brauchen mugen von meniklich ungehindert. Davon gebieten wir
 den edlen unnsern lieben getrewen allen unsern haubtlewten
 graven freinherren rittern und knechten, verwesern vitztumben
 phlegern burgraven lanndrichtern burgermaistern richtern reten
 burgern gemainden und allen andern unsern ambtlewten unnder-
 tanen und getrewn ernstlich, und wellen daz sy obbenannten
 unnser burger und ir nachkomen bey dem berurten unssem ver-
 gunnen und erlauben des bestimbten hanndels an denselben kirch-
 tagen daselbs in der Mettling genntzlich beleiben und sy des
 berublich gemessen lassen, und in noch den so mit irer waar dahin
 komen daran kain irrung noch hindernuss tun noch des ye-
 mannds anndern ze tun gestatten, in dhain weis als lieb in allen
 und ir yedem sey unnser swere ungnad und straff zu vermeiden,
 das mainen wir ernnstlich. Mit urkhundt des briefs, geben zu
 Lyntz an sambstag sannd Symons und sannd Judas abennd der
 heiligen zwelffpoten, nach Crisst geburde vierzehenhundert und
 im zwayundnewntzigisten, unnser kaisertumbs im ainsundvierti-
 gisten, unnserer reiche des römischen im drewundfunfftzigisten
 und des hungrischen im vierunddreysigisten jarenn.

Zunaj na pliki:

Commissio domini
 imperatoris propria.

Orig. perg. (34 × 26,5 cm). — Na pergamentnem traku, potegnjenim skozi
 pliko, visi deloma odkrhan pečat cesarja Friderika, okrogle oblike (premer
 4,5 cm), od voska rdeče barve, položenega v skledico od voska naravne barve.

13 — 1493, december 1. Dunaj.

»Maximilian vonn gottes genaden römischer khunig« *potr-
 juje pravice metliških meščanov, kakor jim jih je potrdil njegov
 oče cesar Friderik (glej št. 7). Kdor bi ravnal proti določilom*

privilegija zapadel bo v kraljevsko nemilost in moral plačati »ain pene nemlich zwainczig marckh golds«. »Mit urkund diss brieffs, gebenn zu Wienn am monntag nach sannd Lucein tag, nach Cristi gepurdt tausenttvierhundert unnd im drewundnewnzigisten, unnsers reichs des römischen im achten unnd des hungrischen im vierdten jarenn.«

Zunaj na pliki:

*Commissio domini
regis propria.*

Na zunanji strani listine: R[egistra]ta Leonardus Ölhafen.

Orig. perg. (54 × 37,5 cm). — Pečat, ki je visel na pergamentnem traku, potegnjem skozi pliko, manjka.

14 — 1497, februar 19.

Andre Apprecharr daruje — iz razloga, ker bosta njegova pokojna oče Hans in mati Barbara zopet deležna vseh molitev in službe božje pri bratovščini sv. Rešnjega Telesa v Metliki, v katero ju je sprejel Gregor Komolischtz, prošt bratovščine, in iz katere sta radi nekih vzrokov izstopila — omenjeni bratovščini proti plačilu šestih funtov fenigov stolp, dvorec in kočo, ležečo v Metliki pri (cerkvi) sv. Nikolaja, poleg hiše kaplana, ki opravlja zgodnjo mašo. Obenem je prošt (Andreja Apprecharrja) sprejel v bratovščino in ga oprostil vsake davščine, ki jo plačujejo drugi bratje.

Ich Andre Apprecharr bekhenn furr mich und fur all mein erbenn und thue khundt offennlich mit dem brieff allenn den er furkumbt die den sechennn horren oder lesenn, als der ersamer unnd geistlicherr herr Gregor Komolischtz, diezeit brobst der bruderschafft des hochwirdigenn gotslaichnames in der Metling und all bruder gemainklichenn, mein liebem vatter herren Hansen Apprecher loblicherr gedachtnus unnd mein seilige mueter frawen Barbara in die vorgemelt bruderschafft aingenommen und verschribem habem, nachdem sie bedew vormals bey iren guten lebem lange zeit in der yetzgemelt bruderschafft gewessenn und etlich ursachalbem daraus komen sein, also das sew schollenn widerumbt hinfur aller andacht unnd gotesdiennst tailhaftig werdenn, das

dann in der gantze bruderschafft gotslaichnames oder vonn iren caplann besicht, nichtz ausgenommenn als die andrenn bruder und stiftterr. Darumb hab ich ebemelter Andre Apprechar mit mein guttenn willenn und auch zw der zeit da ichs mit recht woll getann mocht recht und redlich gebenn gestiftt unnd verschribenn, gib auch und verschreib wissentlich in kraft des brieffs, denn thurn hoffstat und gadenn in der stat Metling bey sand Nicola neben des fruemeser haws gelegenn. Solichenn vorgenannten turren und hoffstat hab ich gebenn mit allen den [rec]hten nutzen kreftenn und freihait die dann darzw gehorent, nichtz ausgenommen als ichs selbs und meine vorvodern inne gehabt habem, dem obgemeltenn brobst und bruderschafft goteslaichn[a]mes in der Metling und allenn iren nachkommenn. Sie muegen auch damit handlenn und tuen als mit andren irenn aigen guet nichtz ausgenommen. Auch hat mich der vorgemelt brobst auff mein begerenn in die bruderschafft genommen und verschribenn, unnd schol frey und ledig sein der jarlichen gab so die andrenn bruderr gebenn und raichenn in die puxenn. Ich hab auch vonn im enphan-gen die sechs phundt phening die mir zwgesprochenn sein wardenn und las mich also gantz und gar von im benugen. Ob auch yemandt vorgemelten brobst unnd bruderschafft oder ir nachkommenn von dem egenanten turren und hoffstat dringen wolt mit pesrrer rechtenn, so gelob ich ebemelter Andre Apprechar mit allen mein erben sew darauff schermmenn und mit recht vertreten als oft in des not werdet und tuet nach landesrechtenn der grawschafft Metling. Tattenn wir aber des nicht, so was schodenns sew daran nemmen, den versprechenn wir in abtragen und widerlegenn, das ist aller unser gunst und gueter willenn. Des zw urkundt unnd warer zewgnus hab ich mit vleisz gebetenn denn edlenn und vesten Sigmundt Pyerschen, mein liebem vetteren diezeit haubtmann in der Metling, das er sein insidell auff disenn brieff hat angehangenn, im und seinem erbenn an schadenn. Unnd darunder ich obemelter Andre Apprechar mich verbint alles das warr unnd stat zw halten was an disem brief begriffenn ist. Gebenn nach Christi gepurt tawsenntvierhundertt unnd syben-undnewntzigistenn jarr, des suntag reminiscere in der vastenn.

Orig. perg. (30 × 22 cm). — Pečat, ki je visel na pergamentnem traku, potegnjenem skozi pliko, manjka.

15 — 1517, november 19.

Sigmundt Pierss hawbtman in der Mettling *proda bratovščini sv. Rešnjega Telesa v Metliki od svoje lastnine* ein weinzehent in der Bertschitz (*Brčice*) gelegen, auch fier hueben zw Dragoschendorff (*Dragomlja Vas*) alles in Mettlingar pffar gelegen, so ich von dem Appracharm gekhawfft hab.

Listino pečati izdajatelj, sopečatita jo pa Niklass von Turren zw Grätz in Prymos Mettlingar.

Orig. perg. — Pečati, ki so viseli na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, manjkajo.

16 — 1563, december 3.

Cristoff Gall von Gallenstein zum Lueg *proda metliškemu mestu za 190 renskih goldinarjev, s pridržkom predkupne pravice za se oziroma svoje dediče in naslednike, od svojega lastnega imetja* zwo erpautter müllen, die in ainer löblichen lanndschaftt in Crain ansag sein, bey der statt Mettling, an dem prunn so undterhalb des schloss und der statt entspringt, die ober helt zinsswaiss Mathia Khoss, die rundter aber Markho Sundl, baidt burger dselbs in der Metling.

Listino je pečatil in lastnoročno podpisal izdajatelj, sopečatil pa jo je Friderich von Wernegkh.

Orig. perg. — Pečata, ki sta visela na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, manjkata.

17 — 1565, avgust 6. Metlika.

Hannss Ennglshauser, *upravitelj na gradu Ig, proda od svojega lastnega imetja metliškemu mestu*: Erstlichen ainen weinzehennndt in Metlinger poden phar unnd gericht im perg Werschytza (*Brčice*) genannt, welcher weinperg unnd sofill des in das teutschhauss Metling gehorig abzunemen gelegen, namblichen den fuerten thayl im perg daselb, den di ubrigen drey thayl gebuern dem comentheur des theutschen ordens zu Metling. Item mer ain ganncze hueben zu Grabraucz (*Grabrovec*), auch in Metlinger phar unnd gericht gelegen, darauff jeczt Juri Khuntscher siczt unnd zinsst jarlichen von der hueben zwainczigkh emper mosst

und den gebürlichen zehennt vom getrayd, wie landsgebreuchig drey fuerten thayll, dan die drey in das theutsch hauss Mettling gehorig. Item di gewendlich robath laut des urbar register. Welher weinzehenndt unnd hueben ich inhallt unnd vermug zwayer unvermaylichter und genuesam verfertiger khauffbrieff alls von Sigmundt Theyt erhoffen unnd frauen Gedraut, weyllundt des edlen unnd vessten Georgen Gumplers seligen eeleybliche thochter unnd weyllundt Mathesen Khorbinitz auch seligen gelassne wytib, an mich laut derselben baiden datum erkhaufft.

Listino je podpisal in pečatil izdajatelj, sopečatili pa so 1. Dietrich von Auersperg, 2. Walthasser Rasp zu Altenlagkh, 3. Cristoff Moser.

Orig. perg. — Štiri pečati, pritrjeni na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, manjkajo.

18 — 1566, april 24. Dunaj.

Nadvojvoda Karl potrjuje — z insertom potrdilne listine nadvojvode Ferdinanda z dne 15. marca 1524 Dunaj — metliške mu mestu njegove privilegije. — Analogna vsebina kot v potrdilnih listinah cesarja Friderika z dne 9. aprila 1457 (št. 7), oziroma kralja Maksimilijana z dne 16. decembra 1493 (št. 13).

Orig. perg. — Pečat, ki je visel pritrjen ob pliko, manjka.

19 — 1573, maj 18. Ljubljana.

Hanns Joseph freyherr zu Egkh unnd Hungerspach... lanndtsverweser inn Crain naznanja, da je Vlrich Khoberger lanndtschrannschreyber kot zastopnik Katarine Schweytzerin rojene von Wernegkh tej, z odlokom ogradnega sodišča (v Ljubljani) za zapadle obresti, ki jih ji od vsote 22 goldinarjev dolguje Melchior Semenitsch zu Siemitsch, nakazal: Annthonn Mälleckh zu Woyandorf (Bojanja Vas) in Mettlinger gericht ain hueben, diennt jārlichen zwen gulden rheinisch unnd traydtszehenndt von der gannnzen hueben, Martin Clementtschicz daselbst ain halbe hueben, diennt ain gulden rheinisch.

Orig. perg. — Izdajateljev pečat, ki je bil pritrjen na pergamentnem traku, potegnjenem skozi pliko, manjka.

20 — 1593, september 17. Metlika.

Stephan Jagkhshitsch *meščan metliški, proda metliškemu mestu za 900 renskih goldinarjev, s pridržkom predkupne pravice za se in svoje dediče ter naslednike*: Das alte geweste öde gemair in der statt Möttling am thor zu der stattmaur eingefangen gelegen, so man das alte gschloss nennt, zusambt einen grundt so zuvor ain rossstal gewest, yeczso aber etlich gäden darauf gesezt, zwischen Jansche Malletitschen und Martins Grille behausung gelegen, so von waillend khayser Maximilian hochlöblichster gedächtnuss vermüg derwegen gefertigten donation brieff herrüret. Item anderthalbe hueben zu Woyanssdarff (*Bojanja Vas*) oberhalb Möttling gelegen, auf der ain hueben Anthon Molekhs sälligen erben siczen, so järlichen zwen rainische gulden und den thraidzehendt dient, auf der andern halben hueben aber Martin Clemenitsch want und auch järlichen ain rainischgulden und die zehentliche rechte, wie im Möttlinger poden der prauch ist, dient, und von einer ganznen hueben im ganznen jar zwölff tåg robath schuldig zu thuen seind. Item der Wukhoukha geweste behausung sambt derselben grundt und poden, in der statt zwischen gemeltten alten gschloss und Vlrichen Schmidts behausung gelegen. Item ain akher zwen tag pau, am Galtschuerch (*Galčji Vrh*) oberhalb der Schussicz (*Sušica*) zwischen Vrschule Wäldinin wittib, Iuuan Dimecz und Jansche Maletitschen äkhern gelegen. Mer ain akher drey tåg pau, am püchl neben der strassen so man gegen die Werczicz (*Brčice*) ghet und neben Gottsleichnambs bruederschafft äkher gelegen. Item mer ain akher, undter der Wottschkha (*Bočka*) und undter des Martin Hrastoukhi waingarten gelegen. Item mer ain akher ain tag pau, zwischen obbemeltten püchl und Omersse sällegen erben äkgern gelegen. Item mer ain akher zwen tag pau sambt gartten darbey, zwischen Vrbans Jerschetitschen und Michaeln Khaurans äkhern gelegen. Item ain wissn in der stattauen gelegen. Item mer ain gartten, zwischen Michaels Wositschen sälligen erben gartten an einem ortt stessend, am andern an dem grundt zu der herrschafft Möttling gehörig. Diese alle obbeschribne äkher und gründ auf gmeiner statt purgfrid und gericht gelegen.

Listino so pečatili in lastnoročno podpisali: 1. Hannss Gall, 2. Jacob Hauster phleger zu Grätz in Motlinger poden, 3. Steffanus Jägkhschitsch.

Orig. perg. — Na pergamentnih trakovih, potegnjenih skozi pliko, sta ohranjena pečata podpisnikov pod 2 in 3.

Résumé.

L'auteur donne ici, avec une courte introduction sur les privilèges municipaux à Metlika, pour une part intégralement, pour une part sous forme d'extraits vingt documents tirés des archives de la ville de Metlika. Les documents sont de l'époque 1365—1593 et concernent les franchises générales, les redevances de de marché, les transactions de la municipalité de Metlika pour l'achat, la vente, la mise en gage et quelques affaires juridiques privées de bourgeois de Metlika.

Še en doprinos k etymologijam „Celovec“, „Hrvat“ i. dr.

M. Markič — Ljubljana.

Izhodišče moje razprave je oblika „*Ceblov'c*“, < *Cə (ě, i) b ə (ě, i) l (l') ovьcb*, kakor se govori nekje v Zilski dolini. (Gl. P. Skok, Etnolog, Ljubljana, knjiga VII., str. 74.)

Take sporadične oblike so ohranile bolj verno stari izgovor, kakor obče oblike, katerih izgovor in prvotni pomen so zabrisale analogije in včasih za eno besedo po več „*ljudskih*“ etymologij. Primer: Račje > Kroisenfeld > gruis campus > Kranichsfeld.

To mojo trditev dobro osvetljuje edinstven primer izgovorjave, kakršno sem slišal samo enkrat v svojem življenju. Iz svojih dijaških let se spominjam, kako je prišel v neko trgovino v Kranju kmet in kako je, ko je zvonilo Ave Maria, začel na glas moliti Češčeno Marijo. Zaključil je molitev z besedami: „Čast bodi... *s'nov' in svet'mo d'hov'*“. Očividno se je tu ohranil stari dajalnik u-jevske sklanje z naglasom vred: „*sinóvi*“, „*duhóvi*“.

Koliko takih jezikovnih starin se je izgubilo, ker jih ni nihče zabeležil!

Drug primer:

V okolici Kamnika pravijo domačini: „*v Kamlc*“, očividno < „*v Kámnice*“. Tudi nemška oblika slovenskih krajevnih imen je včasih ohranila bolj zvesto prvotni izgovor, kakor so tudi narobe nemške besede v slovenski izgovorjavi ohranile bolj zvesto prvotne glasove. Na pr. „*Franz*“ za slov. „*Vransko*“, < „*v Vranscě*“. Enako na Češkem vas „*Blansko*“, nem. „*Pflanzen*“ < „*v Blanscě*“.

Tudi v besedi „*Horjul*“ za lat. „*Forum Julium*“ „*H*“ namesto lat. „*F*“ ni slovenska novotarija. Na kamenenih spomenikih one dobe se večkrat čita: „*FHECIT*“ namesto „*FECIT*“. Tako je razumljivo, da je tudi v španskem jeziku večkrat prešel lat. „*F*“ v španski „*H*“.

I. Na drugi strani je treba pomisliti, da je že v predkrščanski dobi polno krajevnih imen — theophoričnih, t. j. imenovanih po kakem božanstvu ali tudi po kakem temu božanstvu posvečenem predmetu in da je v krščanski dobi mnogo paganskih svetišč ostalo na svojem mestu in dobilo samo drugo ime.

Ne zadostuje pa, če se je kakemu imenu našel etymon. Treba je dognati tudi, v kakem smislu se je rabil. Besedi „*Aquilēia*“ bi bil

etymon: „*aquila* sc. *avis*“ (aquilus 3. = črn), torej „*aquila*“ = črna ptica. Smisel: Ali se je imenoval kraj po tem, ker se je tam nahajalo mnogo orlov, ali pa je ime theophorično, po Zevsu posvečeni ptici? Enako: Adelsberg < *Adlersberg, Postojna (= orel). Vlogo „*orla*“ je igral v germanski mythologiji „*gavran*“, („*ga-*“ = velik, „*vran*“ = črn). Odtod „*Vransko*“? Morda je bil vran totem kakega plemena: *Vrani* < *Varni*. — *Εὔβοια* = „*dobra paša*“, namreč za Heri posvečena goveda, i. t. d.

Nasledniki teh starih božanstev v krščanski dobi so bili neštetilni svetniki in svetnice. „*Sežana*“ pri Trstu je imenovana po Suzani, katere podoba se tam še nahaja v stranskem oltarju. Tako je tudi Lancóvo pri Radovljici imenovano po Lamprehtu (Lamprecht > Lanz). Taki spomini v cerkvah, ki stoje na kraju paganskih svetišč, so zelo pomembni. Jezikovne razlage same na sebi, katerih je lahko več enako vrednih, niso in ne morejo biti odločilne.

Največ takih svetišč nosi ime Marije z najrazličnejšimi pridevki: „*Marija Pomagaj, Maria-Hilf, Maria Zell, Maria Saal, Maria Rain, Maria Loretto, Maria Wörth, Maria Lees*“, na Valvazorjevem zemljevidu za naše „*Lesce*“ i. t. d. Paganske predhodnice so bile večinoma: „*Isis*“, pa tudi *Ἀνμήτηρ*, ki se je često istovetila z boginjo:

$$\begin{aligned} \text{Μήτηρ} &= \text{Μαγάλη Μήτηρ Κυβέλη} = \\ &= \text{Magna Mater Cybele.} \end{aligned}$$

tudi *Μεγάλη Θεά, Κυβήβη* imenovano.

Nehote se nam vsiljuje kot etymon besede „*Celovec*“: „*Cybele*“. „*b*“ se je izgovarjal v grščini kot „*v*“, na latinskih spomenikih stoji večkrat „*b*“ namesto „*v*“ in narobe. Za končnico „*-ovec*“ pri femininu „*Cybele*“ imamo analogon: „*Mitrovica*“ iz „*Μήτηρ*“. (Besede Mitrovica ni treba izvajati iz *Ἀνμήτηρ*). S tem bi bilo tudi razloženo, da se govori „*Celovec*“ in ne „*Cebwowiec*“, (srednji l!). Vse tri besede „*Magna Mater Cybele*“ so se rabile tudi samostojno. „*Magna*“, gr. „*Μεγάλη*“ v

Dr. M. Markič

lat. besedi „*Megalesia*“. Iz slov. „*Velika*“ bi bil izveden „*Velikovec*“. Nemški „*Völkermarkt*“ bi bila ljudska etymologia za „*Velikermarkt*“.

Dalje: „*Windisch-Matrei*“ na Tirolskem neki nemški raziskovalec izvaja iz hypotetične oblike: „*Matrëium*“ ali „*Matrëia*“. Končnica je ista kakor v besedah: *Norëia*, *Celëia*, *Aguilëia*. Etymon bi bil torej: „*Mater*“. Isti etymon tiči v besedi: „*Mitrovica*“.

Seveda se dajo razlagati omenjene besede z jezikovnega stališča še na mnogo drugih načinov. Na pr. „*Matrei*“ < lat. „*materia*“ (= gozd) < *matéria*. Cf. *Madeira* < *matéria*, *Madrid* < *materita* (= gozdiček). Kakor rečeno, jezikovna razlaga tu ne zadostuje sama, treba čuti še zgodovinarje in starinoslovce.

Malo verjetna in precej smela — tega se zavedam — je naslednja etymologija. Ker pa je z jezikovnega stališča možna in se včasih na prvi pogled najmanj verjetne trditve izkažejo pozneje pravilne, naj jo vseeno navedem.

Cybelini svečeniki so se ime novali *Κορὺβαρτες* („*v*“ izg. kot „*v*“). Beseda zveni kakor kak particip praes. „*v*“ je bil, kakor dokazuje sanskrt, že v indoevr. prajeziku in fix, „*n*“ pred soglasniki je pa tudi sicer v oni dobi v nekaterih narečjih onemel Cf. *Lack* < *Lonka*. „*Κορὺβαρτες*“ bi utegnilo pomeniti: „*flagellantes*“ (*flagellum* = korobač). Vsiljuje se misel: Ali ni morda *Κορὺβαρτες* v zvezi s „*pagus Crouuati*? Smisel: Ali je sploh to etymon za „*Hrvat*, *Horvat*, *Crobot etc*“ ali pa e dotični pisec manj znano besedo *Κορὺβαρτες* nadomestil po ljudski etymologiji z bolj znano slično besedo: „*Crouuati*“. Potemtakem se prebivalci dotičnega „*paga*“ niso imenovali toliko po narodnosti, kakor po kultu in njegovem svečeništvu.¹

J. J. Nikkola piše (*Urslavische Grammatik*, str. 8): Auch *hrvat* begegnet uns nicht nur im Namen der eigentlichen Kroaten, sonder an mehreren Orten im Süden und im Norden: in Kärnten gab es einen Kroatischen Gau, an den Karpathen wohnten die „*weißen Chrovaten*“, im Gebiete der Čechen gab es gleichfalls „*Chrouati*“, an der Saale fand sich eine Ansiedlung „*Chruvati*“, wo jetzt Corbetta liegt, und unter den russischen Stämmen war auch einer namens „*Chorvati*“.²

¹ Če so se tam vršili obredi Korybantov (nadaljevanje teh obredov je srednjeveški flagelantizem; enaki obredi še dandanes pri Muhamedancih; tudi Židje imajo svojo Klagemauer), potem je bilo opravičeno ime *Klagenfurt*, *quaerimoniae vadum*.

² Glasoslovno bližje je „*Horvat*“ besedi „*Κορυήτες*“ (Kybelini svečeniki na Kreti). Grško-nem. slovar Menge (Verlag Langenscheidt, Berlin 1903) pravi: „*Κορυήτες*, Jünglinge, insb. Fürstensöhne), *Κορυήτες*, Bolf's Stamm in Aetolien am Pleuron“. *Κορυήτες* je epska jonska oblika < **Κορυήτες*!

Seveda so to do sedaj samo ugibanja. Pri taki tvarini in tako malo zanesljivih podatkih drugače ne gre. Ugank brez ugibanja ni mogoče rešiti. Vsekakor bo treba še novih ugotovitev, ki bodo naše domneve ali omajale ali pa podprle.

Ni izključeno, da ste obe besedi: *Κορύβαντες* (Kybelini svečeniki v Phrygiji) in *Κορυήτες* navzlic morebitnim poznejšim (vsled pretolmačenj) različnim pomenom istega izvora. Prvotni pomen bi bil: „Kneževiči“. „junaki“ — Kretsko-mykenska kultura je segala daleč na sever. Gl. članek „Kretisch-mykenische Kultur“. Wörterbuch der Antike von H. Lamer. Verlag A. Kroner. Leipzig. —

Če se poleg „Hrvat“ nahajajo oblike: „Horvat“ in „Hrovat“, ni treba misliti, da je oblika „Horvat“ potekla iz madžarščine, kjer je ta oblika sama po sebi umevna. V madž. se nobena beseda ne začneja z dvema konsonantoma. „Or“ in „ro“ se menjata tudi v drugih jezikih. Prim. za nem. „Ross“ st. saks. „hross“, angl. „horse“.

II. Če pa slovensko ime „Celovec“ ni theophorično in iz poznejše krščanske dobe, potem je najbolj verjetno, da je mesto imenovano po svojem ustanovitelju, koroškem herzogcu z imenom „Bernhard“ (1202—1256). Ni pa izvedeno iz polnega imena ustanoviteljevega, ampak iz ene izmed hypokorist. oblik: Betz, bav. Petz, Petzl. Cf. imena Pötzl, Pötzlein (Pötzleinsdorf pri Dunaju). Slične tvorbe so: Patz, Patzing, Putz, Putzl itd. (Gl. die Rätzel unserer deutschen Schülernamen von Dr. Ed. Adamek. Wien. Verlag v. C. Konegen. 1894). Odtod s slovensko končnico „B(p)etzl-ovc“ in z „fausse régression“: „Ceblovc“. Natančen analogon imamo v besedi „Lancovo“ za nem. „Lamprecht“ pri Radovljici. Hypokor. oblika za „Lamprecht“ je nem. „Lanz“. Odtod s slov. končnico: „Lancovo“. Pažnje vredno je: „o“ za nemškimi „z“, srednji „l“ za nem. „l“. Enaka tvorba je „Škrlóvc“ v Kranju (srednji „l“ in „ó“ za *l-om*) in „Drúlovka“ pri Kranju (srednji „l“).

Vse to so izvedbe s slov. končnicami iz nem. rodbinskih imen: *Sche(ö)rl*, *Droll*. Glede končnice prim. še: *Gólovc*, *Gobovc*, *Mačkovávc* itd.

„B“ oz. „p“ pred „c“ je odpadel kakor v besedi „tič“ < „ptič“. Med „c“ in „l“ je lahko odpadel samo *i*, *ē*, *a*, ali pa sploh ni bilo tam nobenega vokala. To zadnje je jasno, če je oblika potekla iz nem. „Petzl“. Tudi narodna pesem ne pozna tam nobenega vokala. Glasi se:

Od Clouca pa do Marpærga
Je hentan draga cêrænga.

Kar se tiče oblike „Ceblovc“, bi bila ta potem „die umgekerte Sprechweise“ iz „Beclovc“ in ne obratno. Pospeševala je to regresijo

morda navadna sr. v. n. prepozicija pred lokali: „z(e)“. Ta je često prešla iz nem. lokala v slov. nominativ. Na pr. Crngrob < Z(e) Ehrengruben, v „caker“ hoditi < z(e) acker. Nasprotno je iz slov. imen začetni „z“ odpadel, ker so ga Nemci smatrali za prepozicijo. Cf. Agram: Zagreb, in *Asp.: Zásip, Auritz: Žagorica* pri Bledu.

Ta druga etymologija slovenskega imena „Clogc“ seveda v ničemer ne tangira ostalih zgorajšnjih izvajanj gledé nem. imena „Klagenfurt“ in imen „Velikovec“, „Windisch-Matrei“, „Hrvat“ i dr.

Résumé.

Une autre contribution aux étymologies „Celovec“, „Hrvat“ ...

I. La forme slov. sporadique *Ceblogc* pour allem. „Klagenfurt“, d'autre part les fréquents noms theophoriques: Marija Pomagaj, Maria Saal, Maria Rain, Maria Wörth, Maria Lees etc. suggèrent l'acceptation, si le nom est né dans l'époque préchrétienne, qu'étymon est le nom d'une prédécesseuse de „Maria“ dans l'âge gentil. Pour tel se présente surtout „Isis“, de plus *Ἀημίτηρ*, souvent identifiée à *Μήτηρ* = *Μεγάλη Μήτηρ Κυβέλη* = Magna Mater Cybele. De „Cybele“ + suff. slov. „-ovec“ serait née la forme „Ceblogc“. Analogie: „Mitrovica“. — Chaque de trois noms „Magna Mater Cybele“ a été usé séparément. Ainsi on peut expliquer aussi les noms „Windisch-Matrei“ < **Matrëia*, „Velikovec“ (allem. Völkermarkt) < Velika = *Μεγάλη*; cf. lat. „Megalesia“. De même on peut mettre „Hrvat“ en rapport à *Κορύβαντες* ou *Κούρητες* < **Κορράτες*.

D'après cela le nom „Hrvat“ aurait été plus tôt un nom pour le culte et ses prêtres qu'un „nomen ethnicum“.

II. Pourtant si le nom „Celovec“ est provenu de l'époque chrétienne, la plus probable est la dérivation du nom du fondateur de la ville Klagenfurt: duc Bernhard (1202—1256), cependant pas du nom complet, mais de la forme hypocoristique „Petzl“ ou „Betzl“. „Petzl“ + suff. slov. „-ovec“ = „Petzlogc“. De cela: „Clogc“ comme „tič“ < „ptič“. Analogie exacte: „Lancovo“ auprès de Radovljica (allem. Lampreht) dérivé de la forme hypoc. allem. „Lanz“.

Inventar na Kureščku iz leta 1727.

Viktor Steska — Ljubljana.

Ižanska podružnica Kurešček stoji na 833 m visokem hribu. Cerkev je posvečena Kraljici miru in pribežališču grešnikov. Do jožefinskih časov je bila tu božja pot, zato je bival ondi vedno duhovnik, da je mogel ustrezati romarjem.

L. 1757. je bil ondi duhovnik Matija Črtanec. Ta je 5. nov. 1757 spisal seznam vseh duhovniških opravil na Kureščku in inventar podružnice in duhovske hiše.

Zapiski, ki se tičejo cerkvenih opravil in cerkvenega inventarja, so sicer poučni, toda se le malo ločijo od drugih običajnih, redkejši in zato pomembnejši pa je inventar duhovske hiše, zlasti ker je sestavljen v slovenskem jeziku.

Naslov celotnega spisa je: Inventarium, et notata Ecclae in Kurefhek, filialis sub Parochia in Ig (Inventar in zapiski cerkve na Kureščku, podružnici ižanske župnije).

Naslov hišnega inventarja se pa glasi v prevodu: Kratek seznam stalnega inventarja na gori Kurešček, čudežne M. B., pribežališča grešnikov, ki ga zapuščam jaz nevredni duhovnih Matija Črtanec, ki tu 12 let delujem, svojim čč. gg. naslednikom, in sicer v ta namen, da bi ga v teku časa pomnožili in ne pomanjšali. Pisal sem ga v domačem jeziku, da ne bom nadležen besednjaku. (V izvirniku: Sit Nomen Domini benedictum! Brevis Annotatio inventarii perpetui in monte Kureshegk Thaumaturgae B. M. V. R. P. quod ego indignus Sacerdos Mathias Certanz hic duodecim annis operans meis futuris R. R., D. D. successoribus relinquo, et eo quidem fine, ut illud successu temporis augeatur et non diminuat, ammoto autem idiomate vulgari, quod sequitur, ne dictionario nimis molestus videar.)

Piscu se pozna, da se s pisмено slovenščino ni dosti ukvarjal, ker piše nestalno, o ločilih nima pojma in postavlja vedno le piko, za njo pa piše skoro vedno malo črko. Včasih se mala in velika črka ne ločita. Mesto v piše vedno u. Rabi pa nekaj besed, ki so sedaj zelo redke, n. pr.:

almara = omara; cog = zug = natega; finkust = binkošti; brisla = brislja = brisača; futorial = futral; kambra = kamra;

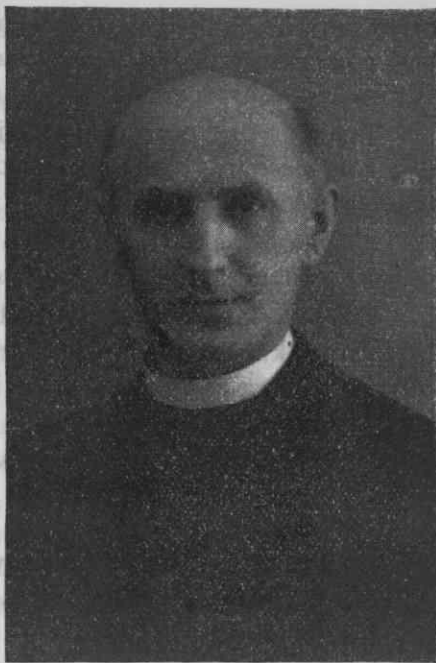
krušnica = posoda za kruh; lozánje (losaine) = rezanci, nudeljni, beseda je na Notranjskem še živa; marjeta (marietka) bržkone pol maseljca; močnica = skleda za moko; plavne neške = plavnik; plevnica = s plevami napolnjena podlaga v postelji; posla = postelja; potl = potlej; pulpret je gotovo Pultbrett, pult; rezilnik; rieml = remelj v pomenu okvir; rož = rošt, šentiš, šenteš = kredenca, Schenktsch; usekalnik = utrinjalec; vejnica = velnica. Besede »slovník« ni v nobenem besednjaku. »Železen slovník v peči« pomeni gotovo železno naslonilo v peči, na katero se drva naslonijo, da se more podkuriti. Za klop rabi le »dolgi stol«.

V kulturnem oziru pa priča inventar, da se življenjske razmere v zadnjih dveh stoletjih niso dosti spremenile. Inventar našteva posamezne predmete.

V zgornji sobi: Okrogla miza s 6 stoli (žeselni) in 8 klopicami (stolmi), pult iz trdega lesa s 5 predali za shrambo denarja in drugih reči, omara za knjige, omara za obleko, kredenca (šentiš), v njej velik mizni prt iz dvonitnika (cvilha), drugi pol manjši prt, trije prti za vsakdanjo rabo, 13 namiznih prtičkov (= serviet) ene vrste, 6 prtičkov druge vrste, pet parov nožev in 14 žlic v škatli, trančirni nož z vilicami, en ducat (12) lesenih krožnikov, dve laški majoliki, steklenica za olje, večja steklenica za shrambo olja, pločevinasta škrabijca za začimbo, lepa solnica iz angleškega cina, 3 pisani slamnati podložki za skleda, 6 bokalov, 3 poliči, dva maseljca in ena marjeta (marietka), 3 gřahasti kozarci, en češki kozarec za pitje, velika steklenka in bakren vrč za olje, dva lepa medena (mesingasta) svečnika in velik vrč za kis in manjši vrč poleg enega bokala, dva pločevinasta svečnika, dva utrinjalnica (usekalnica), slamnata pletenica za shrambo soli, vrč za vodo, brislja (brisača), bronast možnar, težak 7 funtov, za drobljenje hrena in popra; bronast likalnik za likanje mašnih srajc in koretljev; kladivo, klešče, sveder za vrtanje skal, naveden sveder, rezilnik in brusna osla; sekira, bradlja = sekira z brado za tesanje (žaklaka); kavaleta (kobilica) za posteljo in zelena zavesa; 24 slik z okviri, 14 pa brez okvirov, tehtnica, ki vleče 64 funtov; svetilka steklena, vinska kupa v futralu.

V stari hiši: Velika miza za 12 oseb, poleg nje velika skrinja z devetimi predali za shrambo sočivja, kredenca s tremi predali; v njej so: dve ponvi za zabelo, ena s tremi nogami za pečenice in za peko potic; železen lopar, železne klešče in rešetka

(rož) za peko klobas, rajžel za pečenko (= palica za peko); železna grebljica (sierienk), zajemalka (šeferca), penenica (Schaumlöffel, velike vilice za jemanje mesa iz lonca, nož za rezanje špeha, pločevinasta močnica (Mehlschüssel), krušnica (Brotschüssel), sekalce (Hackmesser), lesen trinog, 2 veliki železni reni, 3 manjše, pihavnik, da se v ogenj z njim piha, 6 velikih loncev ali piskrov in 6 večjih in manjših koz; tri velike skleda in 4 srednje kmečke, 4 najmodernejše gosposke in okoli 10 srednjih in manjših; pet latvic, četvere burklje, železna krevlja (strgulja), lopar za vsajanje kruha, miza za 12 oseb in 2 klopi (dolga stola).

Mngr. Viktor Steska

V kleti: Čeber (mi bi rekli kad) za kislo zelje, drugi čeber iz trdega lesa in tretji iz mehkega.

V veži: omara, v kateri je pisker za maslo in v njem železna žlica, strgalnik (ribežen) za krušne drobtine, valjar za mlince in štruklje in rezance (lozánje; na Notranjskem še rabijo to besedo), omelo in strgalo.

V spodnji kuhinji: Pred pečjo železen pokrov, v peči železen »slovník« (naslonilo).

V kašči (kašti) je skrinja, 4 vreče, mala vreča, da se nosi žito v mlin; čeber za moko, čeber za otrobe, mernik, polovnica, četrtinka, dve vejnici (velnici), greben za mikanje prediva, 32 lesenih krožnikov in dva velika za trančiranje, tri sita za proso, soršico in pšenico; rešeto, jerbas in svitek, dvojne plavne neške in velike za peko kruha.

V kamri pri kašči: Tri postelje za duhovnike ali »kakšnega poštenega človeka«; železen drog. Na sleherni postelji je plevnica, blazina, dve vajšnici (aišenci), odeja (kovter), en par

rjuh; posebe še plevnica za eno osebo, odeja in blazina; dva sodca za shrambo žita; majhna miza, na kateri se o binkošti zapisujejo v bratovščino pred zakristijo.

Tukaj je tudi potrebno orodje: tolkač, rovnica, motika, lopata, dva železna bata, dva krampa, dvojne gnojne vile in brus, da se brusijo sekire in noži.

Zunaj kamre je velika skrinja za žito; gori na kašči so dvojne senene vile, grablje, dva senena koša in majhen košek.

Dol v kleti sta dva čebra za žehtanje, večji in manjši; lij za pretakanje vina v sode; tri barigljice, lijak, natega (cog) in pipa; mesarica za sekanje mesa in velik nož za rezanje mesa.

Besedilo v izvirniku.

V tim zgurnim Cimri se lete reči naideio.

1. Ena okrogla miza 6. žeselnov inu osem stolou.
2. en pulpret iz terdiga lesa s petemi ladelci za denarie noter hranit, al pak kai družiga.
3. ie ena Almara za guant noter obeišat.
4. ena Almara pak ie za buque noter postaulat.
5. ie en velk šentiš v katerim so lete reči.
6. ie en doug cuilšni parth za ta douga miza pred kambro katera se ob finkuš nuca, potl ie en pou mainši cuilšni parth, inu 3. drugi za vsaki dan.
7. ie 13 cuilšnih miznih facanetelnou ene sorte inu 6 druge Sorte.
8. ie 5 parou nožou inu 14. žlic noter v škatli inu en trančier nož z vilcami.
9. ie en tucat lesenih taleriu.
10. sta due Laški Majolki.
11. ie en glaž za oile nucat, eden pak za noter oile hranit.
12. ie ena plehasta škatelca za gvirc noter hranit.
13. ie en leip Engelš cinast salc fasel.
14. so 3. pisani slamnati talarci za na mizo pod skledo diati.
15. ie 6. gmainfirtlnou, 3 poliči, 2 maselca in ena marietha.
16. so 3 grahasti glaži inu en Pemski za ven piti.
17. ie en velk glaž, inu en kuffrast varč za oile noter hranit, item dua leipa mesengasta Laihterčka, ie en velk dober varč za jesih sa delat, inu en mainši, ie tud en firtelski glaž.

19. sta dva plehasta laihteria inu en usekavnik dober, eden slabi.
20. ie ena slamnata pletenica za sou noter hranit.
21. ie ena krugla za voda inu ena Antla al brisla zraven.
22. ie en bronast možnar, kateri 7 funtov vaga, za hrön al poper al kai drugega noter touči.
23. en pieglaisen tud bronast za mašne srajce, parthi inu Kurethelne pieglat.
24. ie en kladu, ene kleshe, en suedar, en Reziunk, ena osla za kai brusit.
25. ie tud sueidar za skale vartat in restrelat s tim drugim orodiam red.
26. ie ena sekiera za darva sekat, ena žaklaka za Terske tesat, inu en zezezen klen, za razbijat en lesen bath.
27. so ene kavalete za posla gor diat, gor okul so zeleni firenki.
28. ie enih 24. pildou z riemlci, enih 14 pak brez riemlnou. železna vaga, katera vleče 64 funtou.
29. ie ena podougasta glazounasta Laterna.
30. ie en dvafertlski glaž za vin noter v futorial.

V ti stari hiši.

ie ena velika miza za 12 peršon, zrauen ie ena velika škrinia z devetemi ladelci za sočiuje noter hranit.

potl ie en Šenteš s tremi predali, noter se naideio use te potrebné kuhenske reči, due ponui za zabiela. ena ie s trem nogami za pohaine, al tud potico noter speči. ie en železen lopar. en železne kleše. en rož za klobase peči. en raižl za prata.

en železen šierienk. ena šeferca, ena Peinenca. ene vilce za mesu vunkai z lonca jemat. en nož za špeh ali kai družiga reizat. en sekalce za kaj sekat. ena plehasta močenca. ena plehasta krušenca. ena lesena sounica. en železen trinog. due veliki železni rieni inu 3 mainši. en pihalnik za ogen pihat.

ie 6 Velik loncou, trie so cinasti za finkust. ie enih 12 sredneh inu mainših loncou ali piskrou, ie enih 6 večih inu mainših koz. potl so 3 velike sklede inu 4 srednie kmetske. so tud 4 sklede nai modi gospoiske inu enih 10 srednih inu maihnih.

ie enih 5 latuc za mleku. so čveteré burkle.

ie ena železna kreula za dimnik ostargat zavola ognia. en lopar za kruh usajat.

V ti spodni hiši.

ie ena miza za 12 peršon, inu 2 douga stola.

S hiše v keudri.

ie čebar iz terdiga lesa v katerim ie staru kislü zeile, tam pred kambro, ie tud en čebar iz tardiga lesa, eden pak iz mehkiga.

V veži je ena Almara, v kateri je en piskar za maslu, inu ena železna žlica noter, za maslu stergat. ie tud ribežen za kruh ribat, potl ie valer za mlince inu strukle, al pa lozaine delat, ie tud omelu in stergalu.

V ti Spudni kuhni

ie pred pečo en železen pokrou, noter v peči en železen slounik.

V ti zgurni kuhni tud toko.

Tankai v kašti

so lete reči, ie ena skrinia za kai noter zahranit. so 4 žakli, en meihen za v malen nosit.

ie en čebar za moka noter hranit, eden za otrobi. ie tud en mernik, polounica inu četertinka, sta due veinci. ie en greben za prediu mikat. ie 32 lesenih taleriu, inu dva velika za trančirat. so 3 sitta, prosenu, soržnu inu pšeničnu. ie en rešet za rounat. ie en jerbas inu suitek. so dvojne plavne neške. inu te velke za krouh peči v ti Spudni hiši.

V kambri per kašti

so tri posle za duhoune, al kakšniga pošteniga človeka. ena železna štanga, na eni sleharni posli ie ena pleunica, en poušter, inu due aišenci, en par arjuh inu en koter ali koutar. ie tud posebei ena pleuena za ena peršona, en koutar inu en poušter. sta dua sodca za žitu noter hranit. ie ena maihna miza na kateri se ob finkust v bratoušno sapisuieio tamkai pred žagradom.

tu potrebnu orodie ie tud tukai. namreč ena rounca, ena matika, ena lapata, dua železna batha, dva krampa, duoine gnoine ville inu brus za sekiera ali nože brusit.

Zunaj kambre ie ena velika skrinia za žittu noter hranit. gor na kašti so duoine sanene ville, ene grable, inu dua sanena koša, inu en maihen košek.

dol v keudri sta dua čebra za žehtat, en mainši, en veči. potl je lij za vin noter v sode zlivat. so ene tri barigelce, en trahter, en cog inu pipa, ie tudi ena mesarica za mesu sekati, inu en velk nož za mesu reizati. Konc.

Omnia ad maiorem Dei gloriam et honorem Beatissimae Virginis Mariae Reginae Pacis descripsi et conscripsi noctu circa horam nonam anno Domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo Septimo mense Novembri di 5. in aede mariana in monte Kureshegh. item relinquo Breviarum Rom. pro usu non habentibus. (Vse sem k večji slavi božji in na čast preblazene D. M., Kraljice miru, popisal in spisal ponoči okoli devetih l. 1757. 5. novembra v Marijini hiši na hribu Kurešček. Tudi rimski brevir zapuščam v porabo tistim, ki bi ga ne imeli.)

Catalogus Librorum. 1. Flos seu vita Sanctorum Italice. 2. Hueber Marial. festivale. 3. Diotalevi Fest. et Dom. Germ. Mariale. 4. Similitudines s. Scripturae. 5. Dominic. Troyar. Ger. 6. Spinolae Meditationes. 7. Disking Semita perfectionis. 8. Admiranda orbis Christiani Bonifacii Bagatta in fol. 9. Dom. et Festivale Clementis Burgusiani. in fol. 10. Festivale Andreae Klemenčič, Canonici Lab. in 4°. 11. Dominicale Germ. Andreae Graff.

Resumé.

«L'inventaire de la maison ecclésiastique de Kurescek de 1757.»

En 1757, l'abbé Mathias Črtanec a rédigé l'inventaire de la maison ecclésiastique de Kurešček, dont l'église appartient à la paroisse Ig près de Ljubljana. L'intérêt principal de ce document porte sur le registre, complet ou peu s'en faut, de tous les ustensils que possédait une maison pareille de cette époque. Au point de vue de la linguistique, le document est important, parcequ'il est composé en langue slovène et contenant quelques mots slovènes même très anciens.

Kdo je — „divja horda“?

I. Košťál — Novo mesto.

Leta 1914. je izustil gimn. profesor Przybyszewski v predavanju »ljudske univerze« v Rostoku (na Mecklenburškem) nepremišljene besede:¹ »Samo napol divja horda, kakršni so Srbi, Črnogorci in Hercegovci, je zmožna, da ima vedno v ustih take nečloveške kletvice kakor »Jewendi maikhu« (= stupro tibi matrem) ali »Jewôdi bas [frak] maikhu« (= stupret tibi canis [diabolus] matrem). Slaba izgovorjava kaže, da je naučila gospoda P. nemško-avstrijska mati govoriti; ves stavek pa kaže, da je bil g. P. (germanist) hud šovinist in velik nevednež.

Prvo izmed navedenih kletvic namreč poznajo vsi njegovi »waffenbruderji« v véliki vojni (Nemci, Madžari, Bolgari in Turki), a tudi nekateri drugi evropski narodi.

Začnimo z »narodom mislecev in pesnikov«, kakor se Nemci v svojem brezmejnem napuhu sami imenujejo, z narodom, ki ima v zakupu vso civilizacijo in kulturo.

G. germanist bi lahko našel kletvico »ich sirt (serte) dir die muoter« in »ich sirt dir 's weib« pogosto v »Ringu« Heinricha iz Mittenweilerja (XV. stoletje; izdal L. Bechstein v Stuttgartu 1851) in v »Altdeutsche Gespräche«. Pomen je: stupro tibi matrem, st. t. uxorem.

O cesarju Sigismundu (1368—1437) poroča njegov zvesti biograf Eberhard iz Windecka v knjigi »Buch vom Kaiser Sigismund« (gl. A. Wyss, E. v. Windecks B. v. K. S., Leipzig 1894) tole: »Kralj mi ni pošiljal denarja. Zato sem si vzel dopust, odjezdil v Konstanz ter nadlegoval kralja s prošnjami tako pogosto in toliko, da se je razsrdil in je rekel, da mi bo mater posilil« (»er wolt min muoter serten«).

Tako je govoril nemški kralj; tako je govorilo nemško ljudstvo, ko ni bilo več »napol divja horda«!

Madžari imajo najrajši kletvico »Baszom az anyádat« (= futuo matrem tuam), včasih pravijo: »Az ördög baszsza a nagyanyádát« (diabolus futuat avam tuam). (Gl. »Anthropophyteia«,

¹ Po stenogramu prof. Dreyhausena v Teplicah (ČSR).

VI. letnik, Leipzig 1909, str. 365, in roman L. Wolfa »Garragan«, v Jutru z dne 27. VI. 1934: Madžarska operetna pevka Tót Mariska je »bruhnila strahovito ogrsko kletvico, ki je vabila vruga, naj stopi z Garraganovo babico v vsega obsojanja vredne stike«).

Kdor je bil med svetovno vojno le nekaj ur v bližini kakega madž. oficirja, je gotovo slišal od njega grdo rečenico istega kalibra: »Ló-fasz a seg-ed-bel«.

Tudi Osmani imajo kletvico »Stupro matrem tuam«. Imbro Tkalac pripoveduje v »Uspomenah iz mladosti u Hrvatskoj« (prvotno nemški »Jugenderinnerungen aus Croatien«; srbski prevod 1926 v 194. zvezku, XXXIX. kolu knjig »Srpske književne zadruge«, II. delu, str. 447), da je rekel pisatelj nekemu Mehmedbegu: »Ana sene sitim!«. Tkalac pristavlja: »To je prostaška psovka« in nadaljuje: »O, sramota«, povika Mehmedbeg, »a znaš li ti, šta to naši znači?« — »Ne-ne znam«. — »Ao, hrsuza (obešenjaka)!² Da to rečeš kôm Turčinu, pravo bi ti glavo odsikô. O nevaljali djaur, zaslužio je 50 štapa po tabanima«.

Matija Mažuranić citira v »Pogledu u Bosnu (1842) na str. 53 isto kletvico v obliki: »Ana sine sitim«. To je prevzel dr. Slavko Ježić v svojo »Ilirsko antologijo« (1934) na str. 207. Pravilno se pa glasi: »Ana sini sikeyim« = m. t. futuam.

Bolgari govorijo: »Da ti ebâ majka-tal« (= stupraverim tibi matrem). — Toliko o »waffenbruderjih«.

Kakor Nemci pravijo tudi Angličani: »I will bed with your mother« (concumbam matri tuae).

Iz ust francoskega vojaka - ujetnika sem slišal l. 1917. v ujetniškem taborišču v Aichi (pri Franzensfeste na Tirolskem): »Je fous ta mère« (= futuo matrem tuam).

Istrski Lahji pravijo: »Putana to mare« (= scortum est mater tua), Rumuni pa: »Futa crucea mama ta« (= stupret diabolus matrem tuam).

Današnji Grki uporabljajo formulo: »Gamô tin mána su« (= stupro matrem tuam). Albanci (Arnavti, Škipetari) pa (kakor Bolgari) le: »Tə çifša tət əmmə«, t. j. stupraverim tuam matrem; tudi »tə é, tət mótrə« (= st. tuam sororem). — (V »Anthologie de la littérature chinoise«, ki jo je izdal l. 1933. Sung

² Ta »obešenjak« je bos. frančiškan Filip Pašalić, ki je bil naučil Tkalca (dijaka) razne take osmanske stavke.

Nien Hsu, se bere, da je »faire l'amour avec sa mère ou avec sa soeur« na Kitajskem hudo razžaljenje — toda to spada v drugo poglavje.) — Zdaj pa še k Slovanom. S r b s k i m a kletvicama (dasi v spačeni obliki) smo začeli — najbrž je to le madjarski import, »made in Hungary« — kakor pri drugih narodih. Slo- v a k i imajo »Jebem ti mater« (gl. »Anthroph.« VI. l. 1909, str. 365), Poljaki »Jebę twoją mać«, Malorusi »Jebú tvoju mater«; Rusi a) »ебу твою мать«, = stupro matrem tuam, b) »чёртъ ёбъ твою мать« = diabolus stupret m. t. (gl. Anthroph.« VI. l., 1909, str. 281.). Avgust Kotzebue (znani dramatik) piše v svoji knjigi »Das merkwürdigste Jahr meines Lebens« (1801, Berlin) na str. 73. Reclamove izdaje: »Rusi imajo prav za prav le eno samo kletvico, ki je pa tako krepka, da lahko nadomešča 100 nemških. Želijo namreč svojemu nasprotniku, naj hudič posili njegovo mater, in to v še mnogo hujših izrazih, kot sem jih tukaj uporabil, tako da bi si niti največji surovež glede na jasnost ne mogel nič močnejšega želeti. Zares ne pretiravam, če trdim, da je izustil vsak mojih spremljevalcev to kletvico vsaj 500 krat na dan in to seveda skoro vselej ob najneznatnejših povodih. Slabo vzgojeni Rusi uporabljajo to kletvico kakor poprej Francozi besedo m o n s i e u r in kakor Angleži še danes svoj G o d d a m — povsod jo vpletajo«. — Ž i d j e te kletvice nimajo.

Resumé.

Wer ist eine wilde Horde?

In einem Vortrage auf der Volksuniversität zu Rostock nannte 1914 Professor P. die Serben eine »halbwilde Horde«, da sie die Schimpfworte »jewendi majkhu« (= stupro tibi matrem) und jewôdi bas [frak] maikhu (= stupret tibi canis [diabolus] matrem) gebrauchen. Der Autor dieses Artikels, Professor I. Koštiál führt Beweise an, dass auch andere europäische Völker die Schimpfworte kennen, nicht ausgenommen die Deutschen, das Volk der Dichter und Denker. Im »Ring« des Heinrich von Mittenweiler (XV. Jahrh.) steht öfters »ich sirt (serte) dir die muoter« oder »ich sirt dir 's weib«. Sogar ein Träger der heiligen römischen Krone deutscher Nation, Kaiser Sigismund (1368—1437), verabschiedete bei einer Gelegenheit seinen Biographen, Eberhard von Windeck, mit solchem Schimpfworte (»er wolt min muoter serten«).

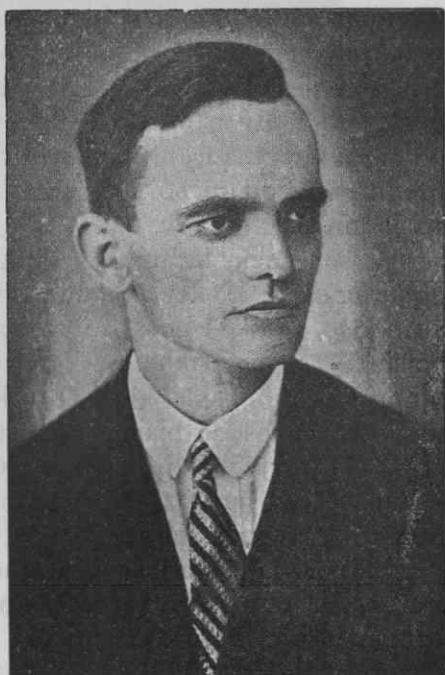

Estetika slovenske arhitekture.

Jože Karlovšek — Ljubljana.

Tajinstveno, preprosto in ljubko se zrcali naša kmečka hiša, ki stoji sredi širnega polja in jo obdajajo vrtovi, zasajeni z bujnim drevjem. Toda marsikdo je prepričan, da Slovenci sploh nimamo svojega sloga, v katerem bi lahko gradili svoja poslopja in bi se v njem kazalo naše čustvovanje. Dostikrat se misli, da je naša kmečka hiša tako skromna in siromašna, da ne premore nobenih izrazitih oblik in okrasov, s katerimi bi se ponašala in ki bi uveljavili domačo arhitekturo.

Kar čudno se nam mora zdeti, kako da ne bi dali Slovenci v teku svojega dolgotrajnega življenja svoji hiši posebnega izraza, ko imajo vendar svoje navade in potrebe in svoja čustva. Prav tako se naša pokrajina bolj ali manj razlikuje od ostalih. Kadar si je naš kmečki človek hotel postaviti svoj dom, gotovo ni šel osnutkov iskat v tujino, temveč gradil ga je po svoje, kakor mu je prijalo in kakor je bilo primerneje razmeram, v katerih je živel. Za zgradbo hiše je porabljal gradivo, ki mu ga je nudila narava v neposredni bližini, medtem ko je dal hiši takšno obliko in takšno lice, kakršno je najbolje ustrezalo njegovemu okusu. Da nismo spoznali, kako lepa je slovenska hiša, že mnogo prej, je bilo krivo to, ker se nismo znali poglobiti in umisliti v bistvo naše arhitekture. Iskali smo namreč vedno izraza in stavbenih elementov, ki jih imajo tuji slogi, tudi na naši hiši.

Jože Karlovšek

Pri razvoju slovenske arhitekture je treba upoštevati tudi to, da prodira še slej ko prej staroslovanska kultura v naše sodobno življenje. Prvotna naša domovina je bila v Zakarpatju, od koder smo prišli v dandanašnje slovenske pokrajine za časa, ko so se preseljevali narodi, ter se nastanili v njih. Zato moramo proučevati prvotno in sedanjo našo pokrajino in človeka v njej, ker sta vplivala oba na razvoj naše arhitekture. Pri tem razvoju pa so bili velikega pomena seveda še razni zunanji tuji vplivi, ki jih je naš narod po svoje pojmoval in primerno prikrojeval.

V južnem evropskem kulturnem krogu je prevladoval kot glavno gradivo kamen, ki je dal bistven izraz klasični stavbi. Estetska stran arhitekture je obstojala v tem, da so bili noseči in nošeni členi v plemenitem preračunjenem razmerju. Stene so na površini razdeljene s statično smiselnimi členi, ki se združujejo v tektonsko skladnost. S tem postane stena plastično slikovita s poglobitnim arhitektonskim členom — stebrom. Pri bogatejših poslopjih lepšajo poedine člene često ornamenti, ki so povzeti po naravi in stilizirani v idealistični obliki ter prilagodeeni svojemu predmetu. Podani so plastično, ker so se pač razvili predvsem na kamnu.

V severnem kulturnem krogu Evrope se je les prvotno najraje uporabljal, ker je nudil zbog severnega mrzlega podnebja najboljšo snov za gorko bivališče. Proti vremenskim padavinam je služila strma streha, na katero se je polagala velika pozornost. Naprava lesenih sten je bila v kladni zvezi in sicer tako, da so se polagala lesena bruna vodoravno drugo na drugo ali pa postavljala navpično drugo poleg drugega. Zadnji način je bil posebno priljubljen pri Normanih in stavba je dobila s tem pokončni in višinski izraz.

Lahka obdelava lesenega gradiva in severnjaški spiritualizem sta razvila ono staro fantastično - geometrično, pozneje živalsko ornamentiko, ki jo občudujemo še dandanes. V njej se zrealijo severnjaški duh, tehnika in moč. Okras deluje na arhitektoničnih členih ploskovno, jih prepleta in podreja abstraktnemu redu tako, da se končno okras združuje s predmetom v enotnost. Obilno okrašena stavba ne učinkuje več tektonsko, kjer bi se izražala predvsem nosilnost v idealnih razmerjih, temveč do izraza pride dekorativizem in gospodujoč izraz.

Kljub temu, da tvori Slovenija nekako središče glavnih kulturnih krogov, vendar opažamo, da prevladuje globlje pri nas

Sl. 1. Gorenjska hiša

Foto Kunc

kulturni krog iz vzhoda. Ako pride v poštev na jugu humanizem, na severu spiritualizem, vlada na vzhodu predvsem naturalizem. Že v predzgodovinskih dobah so se vzhodni narodi bavili največini s pastirstvom in poljedelstvom ter bili zaradi tega vedno v dotiki z naravo. K tem narodom prištevamo tudi Staroslovane, pri katerih se je razvilo namesto trgovskega in osvojevalnega mirno življenje. Umetnost se je izživljala v liričnem čustvovanju; s priprostimi ter naravnimi motivi hoče doseči občuten in sliko-

vit učinek. Ta izraz opažamo predvsem v naših starih srbskih, ruskih in drugih katedralah, ki učinkujejo z mnogoštevilnimi kupolami in stolpiči ter raznovrstnim gradivom pravljíčno in pesniško.

Naša slovenska kmečka hiša se je s kulturnim napredkom čedalje bolj izpopolnjevala in boljšala, zakaj med nami so se širile tudi dobrine sosednih kultur, ki jih je pa naš človek po svoje pojmoval ter prikojeval po svojih potrebah in svojem okusu. Naš dom se je razvijal od preproste in stvarne stopnje do svojega razcveta. Sestavni deli so se razbohotili in dosegli lepo skladnost s prijetnim videzom.

Da je naš človek vobče poljedelec, se opazi že na njegovem domu, ki je najože zvezan z naravo. Stavbo prilagodi estetično prostoru in okolici ter jo poveže s praktičnim vsakdanjim življenjem. Kaj lepo odmeva to iz slovenskih narodnih pesmi, n. pr.:

V logu hišico mam,
ima dva cimra in hram...
Krog hiše lep gankec imam,
prav daleč se vidi od tam...
Pred hišo lep vrtec imam,
ki z lepim je drevjem obdan...
Pred hišo lep garček imam,
prav lepo je z rožam obsjan...
Pred hišo na klopi sedim,
natlačim tobak in kadim...

Narodne pesmi ne opevajo zgolj hiše, nego celotno razpoloženje, ki ga obdaja narava. Polje, cestica, sadovnjak, vrt, lipa, trtica, klop, rože, hodnik itd., skratka vse je združeno v lepem soglasju. Zaradi tega gleda naš človek na svoj dragi dom vedno v zvezi z okolico. Sl. 1.

Slovenski hiši ne služi konstruktivna ali namišljena tektonika za ono lepoto, kakor jo ima na primer južna, temveč hiša se ponaša slikarsko z lepim ploskovnim soglasjem stavbenih elementov, kakor strehe, zidane in lesene stene, opaža hodnika, večjih odprtín, močnih senc itd. Vse te ploskve so podane slikovito v različnih enakomernih tonih, ki pa se vendar menjavajo v ličnih odtenkih spričo naravne barve gradiva. Temneje poslikan podstavek, okna, vrata, razne odprtine in drugi praktični stavbeni

Sl. 2. Vhod v kmečko hišo

Foto Pogačnik

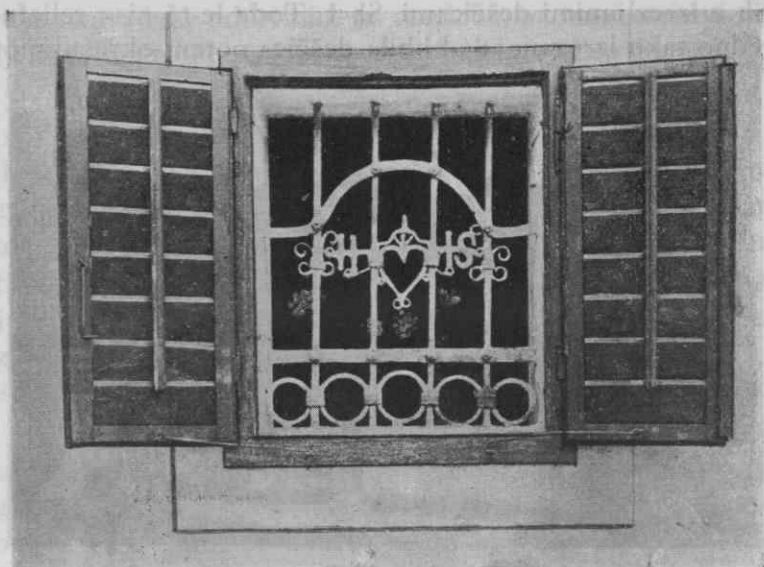
Sl. 3 Hiša v Homcu pri Kamniku

členi so motivi, ki požive z močnejšim barvnim tonom večje svetlejše ploskve. To je tisto bistvo naše arhitekture, s katerim se odlikuje naša stavbna estetika. Tu ne prihaja v poštev klasična plastika in tektonika s profiliranimi členi, nego učinek večjih barvnih ploskev, katere poživljajo posamezni manjši deli hišnih elementov s svojim tonom nekako tako, kakor krase v slovenskem ornamentu motivi na ploskvi. Vsa stavba prehaja nato s svojo slikovitostjo ubrano v naravno okolico.

Nekatere tuje lesene hiše poudarjajo svojo konstrukcijo, ki jo še olepšavajo z različnimi profili in izrezljanimi okraski. Nasprotno pa pokriva pri naši stavbi mirna ploskev opaža vso sprednjo konstrukcijo balkonov, podstrešja itd. Sl. 1. Balkoni se vidijo zavoljo tega tako, kakor bi viseli v zraku, a velika streha navidezno tlači spodnji del stavbe. Sl. 3. Pri zidani hiši ne prihajajo kamnitni okviri, pri odprtinah in ostali zidci toliko do tektonskega poudarka; ž njimi se marveč ustvarja nov barvni ukrasni okvir ali rob. Okviri tvorijo lep prehod in okras med steno in med okni, vrati, stenskimi slikami itd. Ožji in širši pasovi ali zidci razkosavajo tako rekoč večjo ploskev na več delov, kakor na primer srednji zidec pri enonadstropni hiši. Sl. 5. Enobarven široki rob podstavka posreduje zvezo med zemljo in stavbo, strešni polkrožni zidec pa veže steno najpreprosteje in najlepše s streho. Večkrat je na čelni strani zidane hiše glavni zidec, ki loči spodnji del stene od strešnega dela, pokrit z opeko, kar daje močnejši barvni poudarek. Pri belo poslikani steni so podani okviri in pasovi v naravni (kamnitni) sivkasti ali motni zeleni barvi. Pri lahno rumenkasti steni, ki ima s to barvo tudi za nas drug značilen stenski ton, so zidci, okviri itd. običajno poslikani belo. Podstavek je sivkast ali modrikastočrn.

Najlepši ornament na stenah so okna, porazdeljena tako estetično in ritmično na njej, da se stene uveljavljajo še vedno kot lepa ploskev. Sl. 5. Okno je sestavljeno iz več členov, kakor polkenc, okvira iz kamna ali ometa, omrežja in rož v cvetličnih lončkih. Sl. 4. Vse skupaj je slikovito okrasje, ki sestoji iz naravnih uporabnih motivov in ob enem lepša enolično steno. Polkenca so poslikana rjavkastordeče ali tudi cinobrastordeče, na temnejši leseni steni pa skupno z okenskim okvirom belo, da je barvna razlika večja od sten. Omrežje je sestavljeno po navadi iz različno (baročno) zavitih ali ravnih palčič, tvorečih nekako ploskev — kopreno, ki jo krasijo aplicirani posebni motivi,

kakor srce, krog, zvezda, monogram, cvetke itd. Pri tujih omrežjih pa je to baš narobe, zakaj okras je podrejeno zvezan s konstrukcijo v popolno enotnost. Omrežje je poslikano belo ali sivkasto, posamezni krasilni motivi pa tudi rdeče. Sl. 4.

Sl. 4. Okno na hiši v Domžalah

Enako kakor okna, prodirajo steno še vrata, posebno polkrožna, z občutkom, da dobe lepo mesto v njej. Sl. 2. Vrata imajo pogosto naslikan ali kamnit okvir, da napravljajo lep arhitektoničen in barvni poudarek med steno in lesenimi durmi. Krila vrat so obita z deščicami v vodoravni, korakajoči, zvezdnati ali drugi obliki. Kadar imajo vrata polnila, so okrašena z rezljano ornamentiko. Glavni motivi so romb, zvezda, rozeta, rastline v vazah, ptičice itd.

Kjer je v steni praznina, se ne napravi slepo okno, temveč se naslika kakšna sveta podoba ali pa se naredi vdolbina za božji kip. Sem ter tja se dobe tudi na vrhu stene naslikani pasovi ali obrobi (bordure) v obliki vencev ali geometričnih vzorcev, na vogalih pa naslikana rustika v rdeči in črni barvi. Namesto kamnitih profiliranih okvirov in zidcev ali naslikanih obrob in pasov imajo nekatere hiše značilne ploščnate okraske iz ometa, ki lepotečijo zlasti njih okna, vogale in glavni venec.

Kolikor je konstruktivno lesovje, kakor špirovci, lege, stropniki itd., pri napuščih vidno, ni okrašeno, temveč tvori že samo po sebi za nas dovolj ukrasno členkovitost s svojim naravnim ogrodjem. Leseni hodniki, ki so pri hišah bodisi lepotnega, bodisi porabnega pomena, so polepšani na nekaterih posebno vidnih mestih z izrezljanimi deščicami. Sl. 1. Toda le-té niso reliefno ali pa vedno tako izrezane, da bi bila deščica potem okrasni motiv v

Sl. 5. Hiša pri Kamniku

obliki stebrička, ampak okrasek nastane tako, da se izrežejo med dvema deščicama različni motivi, ki s temnim tonom ozaljšajo leseno ploskev. Prav tako so poživiljeni strešni čelni opaži z izrezanimi motivi, ki propuščajo hkrati svetlobo na podstrešje. Za motive se uporabljajo krogi, kvadrati, zvezde, srca, kelihi, monštrance, cvetke itd. Kakor na steni okna, tako prodirajo tudi na opazih večje odprtine, ki s temnim ozadjem slikarsko učinkujejo in imajo često občuteno oblikovane obrise. S strešnim napuščem ali čelnim opažem je ograja hodnika zvezana s profiliranimi stebrički, ki učinkujejo na tem mestu kot posebno poudarjen ukrasni člen. Kakor na oknih so tudi na hodnikih često rože, med katerimi je zlasti priljubljen gorenjski nagelj, ki z bujno rastjo in obilnim cvetjem hišo poživilja in zaljša.

Da se oblaži velika streha ter da nima stena na pročelni strani na vrhu preostrega zaključka, je priljubljen čop. Trikotna ali trapezna zidana stena pri strehi, na čelni strani hiše, ima na

vogalih odprtine v obliki krogov, zvezd, src, rombov itd., skozi katera dobiva podstrešje svetlobo in ki so obenem stenski okrasni motivi. Te odprtine so predeljene z razno obdelano strešno ali zidno opeko, ali lesom, v najrazličnejših lepotnih likih, kakor zvezdami, rozetami, žarki, kolesi itd. Pri novejših hišah, kjer niso potrebne navedene odprtine za svetlobo, pa imajo takšni motivi, narejeni iz malte in poslikani, zgolj polepševalen pomen.

Slamnata streha, porasla često z mahom, daje srebrnosivkasto ali rdečkasto barvo, ki se lepo ujema z barvo lesene hiše. Streha, krita s svetlordečkasto ali rjavkasto opeko — bobrovcem, napravlja prijeten, miren vtis z zaokroženimi zobci. Naraven sivkasti škrljasti krov se čedno podaja nasproti beli ali rumenkasti zidani steni. Najlepše pa pride leseni podstrešni opaž do svojega izraza pri stari hiši, kadar je osenjen gorko rdečerjavo — zlatožamasto od žgočega sonca in dima, ki se kadi s podstrešja.

Iz povedanega se vidi, da je stvaritelj naše hiše jako previden, kadar uporablja ornamente, ki jih namešča samo tam, kjer se utegnejo res podajati. Napačno je, če se daje naši hiši nepotreben in obilen okras, ker se kvari z njim baš namen, doseči slovensko občutje. Če zasledujemo načelo sodobne arhitekture, opazimo, da se naše stavbarstvo precej ujema z njim, ker vsebuje skoraj vsa njegova glavna pravila.

Sodobna arhitektura se je oblikovno povrnila k svojemu bistvu, to je k smotru, ki ustreza namenu in pristnosti gradiva. Pojavlja se osnovna stvarnost in zavrača se vsak okras, ki ne izvira iz potrebe predmeta. Stavba je v najožji vezi z naravo in prihaja vezano v okolico. Vsa nošeča in nošena konstrukcija je skrita v steni, kar se je doseglo posebno z uvedbo železobetona.

Slovenci imamo svoj izrazit slog, ki se ujema s sodobno splošno stavbno mislijo. Zato se poglobimo v lastno zemljo in v našega duha ter ustvarjajmo po svoji volji in pameti, ne pa po zapovedih vnanje kulture. Ne silimo se s tujo arhitekturo, kajti naša umetnost mora postati neprisiljen rezultat našega življenja. Slovenski narod, kakor tudi ostali slovanski narodi so duhovno domala neizrabljen odnosno zdrav rod, ki ga čaka še cvetoča doba.

Resumé.

Zur Ästhetik der slovenischen Volksbaukunst.

In dem vorliegenden Aufsatz versucht der Verfasser einige Wesenszüge des slovenischen Volksbaustils zu beschreiben und klarzumachen. Einleitend wird das kulturelle Gebiet Sloveniens einerseits gegen die Holzarchitektur des Nordens, andererseits gegen die Steinarchitektur des Südens abgegrenzt. Der Verfasser sieht das baukünstlerische Schaffen des slovenischen Volkes durch starke Fäden mit dem Osten verbunden, wo die Urheimat der verschiedenen Stämme lag.

Die Grundriss und Raumtypenfrage beiseite lassend, beschränkt sich der Verfasser auf die Analyse der äusseren Erscheinung des slovenischen Bauernhauses, vor allem also auf die Ausgestaltung der Haus- und Dachaussenseiten. Man kann hier dieselben Prinzipien wahrnehmen, die auch für das slovenische Volksornament als solches Geltung haben. Die Tektonik des Südens kommt in dem aus Stein hergestellten Unterteil des Hauses nirgends zum Vorschein, ebenso fehlt das Charakteristische der nordischen Holzarchitektur. Die Gliederung der Wand, das heisst, die Verteilung der einzelnen Öffnungen wie Tür, Fenster usw. in der Wandfläche, erfolgt einerseits nach rein malerischen, andererseits nach poetischen Rücksichten. Der Eindruck, den das Ganze sowie die Einzelteile auf das Gemüt und Auge machen, ist durch die beiden Wirkungen gekennzeichnet und ist in höchstem Masse stimmungsvoll. Diese dekorativ-malerische und poetische Art kommt auch in den vielen ornamentalen Formen und Einzelheiten, die an dem Aussenkörper des Bauernhauses ihren Platz finden, zum Ausdruck. Nicht minder treu folgt diesen Gesetzen die Ausgestaltung des Daches, sowie die Bemalung der Wände.

In Einzelheiten ist zu bemerken, dass grössere leere Flächen kaum geduldet werden; ist dies irgendwo der Fall, so wird an die Wand gleich ein Wandgemälde angebracht; wo grössere Partien des Holzgerüsts zum Vorschein kommen, werden sie durch ornamentales Beiwerk verdeckt, die kahlen Gitter in den Fenstern mit Appliquen versehen usw. Die Brüstung der langen Holzgänge wird weder als tektonische Wand noch als unbelebte Fläche aufgefasst, sondern ornamental-dekorativ gemustert; dabei ist es charakteristisch, dass durch die ausgesparten Teile der dunklen Holzwand die weissbemahte Fläche der Hauswand als Muster erscheint, das sich von der dunklen Umgebung auf eben dieselbe Art abhebt, wie dies in den ornamentalen Werken der slovenischen Volkskunst der Fall ist.

An Hand der Ausführungen des Vf. über diese sowie über viele andere Einzelelemente des volkstümlichen Bauens gewinnt man das Bild des genug scharf ausgeprägten slovenischen Volksbaustils.

Svetniki in svetnice v slovenskih pregovorih in vremenskih prislovciah.

L. Šašelj — Št. Lovrenc ob Temenici.

Sv. Makarij, 2. januarja.

Kakršno je na sv. Makarija vreme bilo, takšno prihodnjega kimavca bo.

Sv. Makarij jasen ali meglen, naznanja enako jesen.

Sv. Trije kralji, 6. januarja.

Če na sv. Treh kraljev dan jasen bo, za dolgo zimo hrani seno.

Če so na sv. Treh kraljev dan jamice polne vôle, bomo imeli v jeseni polne sode.

Na sv. Treh kraljev dan je dan za en petelinov kobalj daljši.

O Kraljevem se dan podaljša, kolikor bilka zine (ali: Kolikor petelin čez prag skoči).

Od Božiča do sv. Treh kraljev če nastaja gosta megla, bo veliko nevarnih bodljajev in še drugih bolezni doma.

Sv. Pavel, puščavnik, 15. januarja.

Če na Pavla dan je čist in jasen, bo zemlje sad v tem letu krasen.

Če na sv. Pavla dan sonce sije, trikrat žito dobro dozori, gornik dosti vina v sode vlije, in povolji kmetu se godi.

Če sv. Pavla dan je oblačen, je trebuh čez leto velikokrat lačen; če ta dan megla stoji, bo mnogo bolnih ljudi.

Kadar sv. Pavla sneži ali deži, letina slaba in huda preti.

Sonce sv. Pavla puščavnika obilo žita in vina da, če pa sneži, žito se podraži.

Sv. Pavla če jasno nebo, dobra bo letina, že stari pojo.

Sv. Anton, 17. januarja.

Če sv. Anton z dežjem prihaja, se dobro potem zemlja napaja.

Sv. Petra stol, 18. januarja.

Če sv. Petra stol mrazi, dolgo časa še zima trpi.

Kakršno je vreme na sv. Petra stola dan, tako bo potem mesec dan (ali: 40 dni).

Kolikor dni pred Petrovim stolom grmi, toliko po stolu zimi.

Sv. Fabijan in Sebastijan, 20. januarja.

Sv. Fabijan in Sebastijan sok v drevju poženeta.

Sv. Neža, 21. januarja.

Če gredo na sv. Neže dan žene na Kum bose, so potem po polju žita kopice goste (ker bo dobra letina).

O preljuba sv. Neža, daj mi Sitarjevega Matevža — je rekla dekle, ki je buhala z glavo v bukev pod Kumom, da bi moža dobila. Druga pa je rekla: Preljuba sv. Neža, pripelji mi ženina na vežo!

Sv. Neža kuram r... odveže (da začno nesti).

Sv. Vincencij, 22. januarja.

Če na Vinka sonce sveti, bo dosti rujnega vinca v kleti.

Če na sv. Vincenca dan od strehe kaplje, bo obilo vina.

Če na sv. Vincenca dan sonce sije, dobro vino v čaše vlije.

Če na sv. Vincenca dan sonce sije, svobodno se v vsaki mlaki žito (proso) seje.

Če o sv. Vincencu sonce sije, se v jeseni kruha in vina užije.

Če na sv. Vincenca sonce peče, dobro vino dozori, ki po grlu gladko teče, motne dela ti oči.

Če se na sv. Vincenca dan sonce le toliko pokaže, da bi mogel kdo konja osedljati, bo isto leto dobro vino.

Če sv. Vincenc ima sončno vremé, dobro je za žito in vinske gore.

Če sv. Vinka sonce peče, obilo vina v sode teče.

Kakor okoli sv. Vincenca biló, tako čez leto ostalo bo.

Vince — sredozimce.

Vincencijevo lepo vreme prinese obilo vina.

Vrabci imajo na Vincencijevo zaroko, na Balantovo (Valentinovo, 14. febr.) pa poroko.

Spreobrnjenje
sv. Pavla, 25. januarja.

Bil je Savel, a postal je
Pavel.

Če je na sv. Pavla spreobrnjenje
lepo vreme, bo dobro leto.

Če sv. Pavel na kopnem
primaha, sv. Jurij po snegu
prihaja.

Če sv. Pavel po vetru pri-
jezdi, se za njim rad dež
ugnezdi.

Če na sv. Pavla spreobr-
njenje sonce sije, bo obrodilo
proso.

Danes je sv. Pav (Pavel),
ko vsaka stara baba o mrazu
prav'. Pa berač berača vpraša:
Bratec, kje si zimo prespav?

Lepo in jasno Pavla spreobrnjenje, rodovitnega leta zna-
menje.

O sv. Pavla spreobrnjenju se zima lomi.

Spreobrnitev Pavla jasno vreme, obeta sadov lepo breme.

Sv. Pavel dene pol zime na kavelj.

Sv. Pavla spreobrnjenje na goro zimo spravi.

Svečnica, 2. februarja.

Ako je svečnica zelena, bo cvetna nedelja (ali: Velika noč)
snežena.

Ako na svečnico burja vleče, bo dobro leto, ako jug, bo slabo.

Ako na svečnico jug drži, bo še huda zima.

Bolje je volka v hlevu imeti, kakor se na soncu o svečnici
greti.

Če jazbec pred luknjo na soncu je zdaj (o svečnici), gre zopet
za štiri tedne v luknjo nazaj.

Če na svečnico deži, skoraj pomlad se glasi.

Če je na svečnico oblačno, nadejaj se dobre letine.

I. Šašelj

Če je svečnica topla, sončnega vremena, čebele bogate, dobrega plemena.

Če na svečnico od strehe kane prej ko od sveče, ne bo še kmalo konec zimske nesreče.

Če na svečnico prej kapne od strehe kakor od sveče, bo dobro leto.

Če na svečnico sneži, se vigred že glasi.

Če na svečnico prej od sveče kakor od strehe kane, bo topla pomlad (ali: bo kmalu zime konec).

Če na svečnico prej od strehe nego od sveče kane, še hujša zima, kakor je bila dozdej, nastane.

Če vzhaja na svečnico sonce na jasnem, je še hujša zima.

Če svečnica jasno zdani, zima še dolgo trpi.

Če jutraj na svečnico, ko sonce vzhaja, od streh kaplje, neha zima in je dobra letina; če pa na jasnem sonce vzhaja, bodo tudi sodi jasni (prazni), če je pa oblačno, bodo polni.

Do svečnice mlaska, po svečnici praska.

Jasen in sončen svečnice dan, ženam obeta dobro za lan.

Kadar je svečnica na vedrem, ne nadejaj se lepe spomladi.

Kaplja če od sveče prej kakor od strehe teče, huda zima še nori kakih sedem in dvajset dni.

Ko svečnica pride, skoraj zima odide.

Kolikor je o svečnici kopnih streh, toliko je o Božiču golih rebri.

Kolikor pred svečnico škrjanec žvrgoli, toliko po svečnici slišati ga ni (ali: toliko po svečnici molči).

Na svečnico pade prva iskra v zemljo.

Na svečnico in Blaževo lepo, veliko v jeseni vina bo.

O svečnici če burje ni, še malega travnja kaj ponori.

O svečnici mušice, pozneje še rokavice.

O svečnici mraz in sneg, kmalu bo zelen dol in breg.

Oblačna svečnica — vesela kmetica.

Prvo toplo iskrico — Bog nam da na svečnico.

Svečnica jasna — obeta čebelam hasna.

Svečnica prinese iskrico.

Svečnica vtakne v zemljo iskro.

Svečnice dan — zima je van.

Topla svečnica sneg in mraz prinese, mrzla pa oba odžene.

Zemlja bo v letu malo pila (ker bo suša), če je svečnica preveč dobila.

Sv. Blaž, 3. februarja.

Če je na Blaževo oblačno, bo o sv. Juriju zelena trava.

Ljubi sv. Blaž, glej, da dežja daš!

Na Blaževo je vsega blága (živine) god.

Svečnice dan — zima van. To je laž, pravi sv. Blaž.

Sv. Doroteja (Rotija), 6. februarja.

Odnaša rada sneg nam sv. Doroteja, če pa ne najde ga, ga rajša še nareja.

Sv. Rotija navadno ima — vsako zimo največ snega.

Sv. Katarina, 13. februarja.

Bodi Katarina ali kres, če je mrzlo, neti les!

Sv. Valentin, 14. februarja.

Sv. Valentin ima (ali: prinese) ključe od korenin.

Stol sv. Petra, 22. februarja.

Kakršno je vreme na dan stola sv. Petra, takšno ostane do velike noči.

Sv. Matija, 24. februarja.

Ako poje žvižgavec pred sv. Matijem, bo slabo vreme; ako pozneje, bo dobro.

Če sv. Matije dan zmrzuje, še štirideset dni mraz prerokuje.

Po sv. Matiji ne gre lisjak čez led domu.

Sv. Matija led razbija (ali: prebija); če ga ni, ga pa naredi.

Sv. 40 mučencev, 10. marca.

Če 40 mučencev dan še zmrzuje, še 40 mrzlih noči prerokuje.

Kakršno je vreme na 40 mučencev dan, tako bo potem 40 dni.

Kakršno je vreme na 40 mučencev dan, takšno bo 40 dni čez plan in ravan.

S v. G r e g o r, 12. m a r c a.

Če breskve pred sv. Gregorjem cveto, se štirji tovarniki za eno tepo.

Če breskve pred sv. Gregorjem cveto, trije eno pojedó.

Če na dan sv. Gregorja vleče veter, bo vetrovno do sv. Jurija.

Če na Gregorjevo deži, bo dobro leto in bodo vse miši poginile.

Če o sv. Gregorju breskve cvetejo, se devet županov za eno stepejo.

O sv. Gregorju gre lisjak pred duri; če slabo je vreme, nazaj več ne gre; če je pa lepo, gre za 14 dni domu.

O sv. Gregorju najvišji gorjanec na drvo potrka (orje).

O sv. Gregorju pravijo: Kmet dolgo njivo orje, klobuk po strani nosi, pa staro ženo kruha prosi.

O sv. Gregorju se ptiči pare (ali: ženijo).

Po sv. Gregorju od vsakega vetra sneg kopni.

Sv. Gregor je materi kožuh kupil.

S v. J e d e r t, 17. m a r c a.

Če ne prej, o sv. Jederti gotovo gorka sapica pripihlja.

Kolikor ima ovca o sv. Jederti jesti, toliko krava o sv. Juriju.

Sv. Jedert lepa — dobro letino obeta.

S v. J o ž e f, 19. m a r c a.

Če je lepo vreme na Jožefovo, naj veselo bo srce kmetovo.

Kakor je vreme na Jožefovo, bo do sv. Matevža; in kakor je na sv. Matevža, bo do sv. Jožefa.

Sv. Jožef lep in jasen, dobre letine prerok prijazen.

S v. B e n e d i k t, 21. m a r c a.

Ako se jajca na sv. Benedikta dan spravijo in pod kokoš denejo, so mladiči dobri za to, da jajca neso.

Če na sv. Benedikta dan sneg leži, trava raste, če jo tudi z blatom nazaj biješ.

S v. G a b r i e l, 24. m a r c a.

Sv. Gabriela če zmrzuje, potlej slana nič več ne škoduje.

Marijino oznanjenje, 25. marca.

Ako je na Marijino oznanjenje lepo in toplo vreme, je potem še huda zima.

Če na dan pred Marijinem oznanjenjem žabe v vodi regljajo, led po Jurjevem nad njo se najde.

Kadar je šmarna v postu prav gorko, tudi prihodnje leto bo toplo; če tega dne trto lahko izruješ, tisto spomlad nič več ne zmrzuje.

Kolikor časa pred Marijinem oznanjenjem žabe v vodi regljajo, tako dolgo po Jurjevem molčijo.

Marijino oznanjenje ima še svojo zimo.

Pomladanska Marija pripelje lastavice v deželo, jesenska (mala maša) jih pa odpelje.

Sv. Rupert, 27. marca.

Če ima Rupert lepe dni, se seno lahko suši.

Sv. Ruperta jasno nebo, bo malega srpana baš tako.

Sv. Tiburcij, 14. aprila.

O sv. Tiburciju polje zeleno, dobra bo letina, zrnje jekleno.

Sv. Jurij, 24. aprila.

Ako je na Jurijevo lepo vreme, bo dosti vina.

Če je na dan sv. Jurija že zeleno (pripovedujejo o Hrvatih), okinčajo Hrvatje sv. Jurija s zelenjem, če pa še ni, ga omečejo z blatom.

Če pred sv. Jurijem sadje cveti, mimo cajne leti (ne v cajno, ker navadno pozebe in ne obrodi).

Če se o sv. Juriju krokar lahko v žitu skrije, mlatič v jeseni mnogo cepcev razbije.

Če sv. Jurij v prazno luno gleda, mu vsa slana zelenja ne spodjeda.

Jurijevska godina (dež) in Petrovsko sonce, to da vina.

Kadar je o mladem mesecu sv. Jurij, tedaj ni krme.

Kar pred sv. Jurijem odžene, se lahko s kolom odbije.

Kolikor dni so žabe pred sv. Jurijem regljale, toliko dni po sv. Juriju bodo molčale.

Je zmirom na potu kakor sv. Jurij na konju.

O sv. Juriju naj se vrana v setvi skrije.

O sv. Juriju se vlezi v razor: Če vidiš kaj zelenega na njivi, pusti rasti; če ne vidiš, pa podorji!

O sv. Juriju visoko žito — leto plodovito.

Šentjurijska luža in kresna suša dobro letino stori.

Sv. Jurij kaže duri.

Sv. Jurij zaukuri in odpre nam duri.

Sv. Jurija dan je pravi čas, da nam rž pokaže prvi klas.

Sv. Jurija dež in sv. Petra suša — raduje se kmetovalčeva duša.

Sv. Jurija luža — o kresu suša.

Sv. Jurija moča in sv. Petra suša, to da kruha.

S v. M a r k o, 25. a p r i l a.

Če je na sv. Marka dan lepo, bo dosti vina.

Kolikor žabe pred sv. Markom regljajo, prav toliko potlej nehajo.

S v. F i l i p i n J a k o b, 1. m a j a.

Če je na dan sv. Filipa in Jakoba lepo sončno vreme, ta dva svetnika Hrvatje — tako pripovedujejo o njih — z vinom polivajo, če pa dežuje, ju pa z blatom omečejo.

Kdor nima o sv. Filipu in Jakobu še voza krme, ni gospodar svoji živini.

Sv. Filip napija, Zofija popija.

S v. F l o r i j a n, 4. m a j a.

Če je na Florijanovo jasno, bo tisto leto mnogo požarov.

Če na dan sv. Florijana dežuje, potem celo leto dežja primanjkuje.

Fižol je najbolje saditi na dan sv. Florijana, pravijo po Dolenjskem, a Belokranjci pa pravijo, da se ta dan fižol ne sme saditi, ker ga potem mraz »pofuri« = posmodi. Zato pa pravijo sv. Florijanu »Fúrijan«.

S v. P a n k r a c i j, S e r v a c i j i n B o n i f a c i j,

12., 13., 14. m a j a.

Brez dežja Pankrac in Urban, dobre trgatve up je znan.

Če je sv. Pankraca dan lepo, bo vino močno.

Če na Pankraca sonce peče, sladko vince v klet poteče.

Če trjakov dan (12.—14.) dežuje, dobro letino oznanjuje.

Na sv. Pankracija dan se mora sejati lan.

Po dnevu sv. Servaca ni več slane.

Po sv. Servati ni mraza se bati.

Na dan sv. Bonifacija »vsa zadeva« pojema.

Po sv. Servaciju nič slane, po sv. Bonifaciju nič snega.

Pred sv. Servacijem ni poletja.

Sv. Pankracij, Servacij in Bonifacij ledeni so radi vsi. Če pa prej slane ni bilo, tudi pozneje ne bo mrazilo.

S v. Z o f i j a, 15. m a j a.

Zofija — vino popija (ta dan je rad mraz).

S v. U r b a n, 25. m a j a.

Če je sv. Urbana dan lepo, rado suši se po letu seno.

Če je sv. Urban brez dežja, bo trta dobro obrodila.

Če na sv. Urbana sonce sije, jesen polne sode nalije.

Če sv. Urban greje zelo, trgatev dobra bo.

Če sv. Urban suši in sv. Vid moči, bo prav za žejne ljudi.

Kakršno je vreme sv. Urbana, tako bo do malega srpana.

Kdor se hoče skoraj oženiti, naj se posti ves dan sv. Urbana.

Na dan sv. Urbana se ne sme delati nobene jedi iz moke, ker sicer kruh vse leto zadahne.

Na dan sv. Urbana se ne sme kruh peči, ker je potem vse leto plesniv.

Na dan sv. Urbana sonce gorko, obilno bo vina in bo sladko; če pa ta dan prirosi, trta le cviček rodi.

O sv. Urbanu se mora viditi trta s hriba v hrib.

O sv. Urbanu žito ni še dobljeno, ne izgubljeno.

Sv. Urban glive (gobe) seje, sv. Primož jih pa povleče (po-brana).

Sv. Urban jasen — jeseni hasen.

Sv. Urban muhe prižene.

Sv. Urban muhe prižene, sv. Erazem jih pa razdraži.

Sv. Urban, v cerkev ukovan, ne more ne v trsje, ne v vinski hram.

Urbanovo sonce in Vidov dež, prav dobrega leta upati smeš.

Zaradi mraza bodi boječ, ko pride Urban s peči.

Sv. Kocijan, 31. maja.

Sv. Kocijan gobe seje, sv. Primož jih pa pobrana.

Sv. Medard, 8. junija.

Ako na sv. Medarda dan dežuje, 40 dni dež še naletuje.

Če je na sv. Medarda dan lepo, bo vino sladko.

Če je na sv. Medarda dan lepo, pripovedujejo o Hrvatih, ga Hrvatje venčajo s zlatom, če je pa grdo, ga omečejo z blatom.

Če je sv. Medard lep, je celo najlencejši kosec primoran spraviti seno suho in lepo pod streho.

Če na sv. Medarda dan deži, se grozdje do brente kazi.

Če se sv. Medard kislo drži, do konca meseca ni pravih sončnih dni.

Kakor bo vreme sv. Medarda se kazalo, takšno bo šest tednov ostalo.

Kakor se Medard zdani, vreme 40 dni trpi.

Kakor vreme na Medarda kane, tako ves mesec ostane.

Kakršen je dan sv. Medarda, takšnih dni je potem cela garda.

Kakršno je vreme na Medardovo, tako bo 40 dni.

40 dni se nebo solzi, če na Medardovo iz njega rosi.

Sv. Primož, 9. junija.

Sv. Primož gobe seje.

Sv. Barnaba, 11. junija.

Če sv. Barnaba deži, bodo v jeseni grozdja polne kadi.

Sv. Anton, 13. junija.

Sv. Anton žito (proso) seje, sv. Vid pa gre gledat tretji dan, da-li gre žito van.

Sv. Vid, 15. junija.

Če je na Vidovo dež, bo pšenica slaba in vino se habi.

Če o sv. Vidu megla visoko drži, umirajo gospoda, če nizko, pa kmeti.

Če trs pred sv. Vidom odcvete, dobrega vina nadejati se je.

Dež sv. Vida, ječmena ne kaže prida.

Dež o sv. Vidu, ni ječmenu k pridu.

Megla na dan sv. Vida, je pšenica malo prida.

Megla sv. Vida in turška vojska vse vzameta.

Ne bojte se turške vojske, a bojte se sv. Vida rose.

O sv. Vidi se skozi noč vidi.

O sv. Vidi se noč in dan vidi; če se skrčiš — vanj trčiš, če se stegneš — pa vanj dregneš.

Pred sv. Vidom muhe, napovedujejo dneve prav suhe.

Sv. Vid — češenj sit.

Sv. Vid, dežja ne daj, da bo lepe žetve kaj!

Sv. Vida meglica pride po vince in pšenico.

Vidove megle se žito boji, če Murčar jo vidi, že o žetvi dvoji.

Sv. Janez krstnik = kres, 24. junija.

Ako se kukavica dolgo po kresu oglašja, draginjo prinaša.

Če kres deži, orehov ni.

Če na kresni dan dežuje, orehom slabo prerokuje.

Dež na sv. Janeza slabo leto nareja, sonce naj se rajši pratiki smeja.

Do kresa suknjo oblači, po kresu pa s seboj vlačí.

Dva sv. Janeza sta: eden dan krči (sv. Janez krstnik = kresni), drugi ga izteže (sv. Janez evangelist = božični).

Kakršno je vreme kresnic, tako bo tudi žanjic.

Kolikor dni kukavica po kresu še kuka, toliko tednov po sv. Mihaelu ne bo mraza.

Kukavica dolgo po kresu če kuka, dragota in glad v deželo pokuka.

O kresi se dan obesi.

O kresi se delo umesi.

O kresu je tako dolg dan: Če bi zjutraj kravo gonil, ima zvečer že tele.

O kresu je tako dolg dan, da človek, če se skrči — vanj trči, če se stegne — pa vanj dregne.

O kresu se mora v prosu vrabec skriti.

Pred kresom prosi, naj deži, potem prositi treba ni.

Sv. Ladislav, 27. junija.

Ako dežuje na dan sv. Ladislaja, dež prav dolgo še zemljo napaja.

Sv. Peter in Pavel, 29. junija.

Ako na Petrovo dežuje, bodo orehi piškavi.

Če je na Petrovo dež, bo pšenica rjava; če ta dan grmi, so lešniki piškavi.

Če dežuje na dan sv. Petra, gre potem ajda v kaščo (bo dobro obrodila).

Če sta Peter in Pavel jasna, bo letina krasna.

Kadar kukavica še po Petrovem kuka, ne bo dobro leto.

Na dan sv. Petra se ne sme iti na češnje, ker bi človek padel z nje; tudi kopati se ne sme, ker bi utonil.

Sv. Peter in Pavel lep, brez dežnika greš lahko daleč po svet'.

Obiskovanje M. D., 2. julija.

Če Marijinega dne ne bo lepo, se dež ves mesec ustavil ne bo.

Če Mati božja v dežju obiskuje, nazaj s hriba tudi v dežju pripotuje, in dež za štiri tedne oznanjuje.

Če na Marijino obiskovanje deži, potem dež 40 dni trpi.

Če na obiskovanja dan ni lepo, dež ves mesec naletaval bo.

Drugi dan malega srpana lepo, tudi še 40 dni bo lepo.

Drugi dan malega srpana grdo, tudi še 40 dni bo grdo.

Kakršno vreme ta dan, takšno bo potlej, ko čez 40 dni pride nazaj.

Sv. Urh, 4. julija.

Kukavica se oglašja do sv. Urha.

Sv. Urh in sv. Marjeta kače paseta.

Sv. Ciril in Metod, 5. julija.

Dež na dan sv. Cirila in Metoda, orehe in kostanj ogloda.

Sv. Aleš, 17. julija.

Aleševa ajda (pred sv. Alešem sejana) je jelšava (ni dosti prida).

Sv. Aleš soparen in suh, napravi za zimo si dober kožuh.

Veliki teden imajo duhovniki ajdovo setev (največ dela), Alešev teden pa kmetje (ob ajdovi setvi).

Sv. Marjeta, 20. julija.

Ako je sv. Marjete dan deževen, lešnik bo tisto leto črviven.

Če na dan sv. Marjete deži, orehov pričakovati ni, seno se ne more posušiti, lešniki bodo črvoviti.

Če sv. Marjete dan deževalo bo, težko boš pod streho spravil seno.

Če ta dan grmi, lešnikov ni.

O prosu pravijo: O sv. Marjeti je latica (se latje vidi), o sv. Jerneju je potica (je zrelo in ga manejo in jedo takrat potico).

Se drži kakor bi bil sv. Marjeti olje izpil.

Se drži kakor sv. Marjete ptič.

Sv. Marjeta — grom in strelo obeta.

Sv. Marjeta kače pase.

Sv. Elija, 20. julija.

Ga varajo kakor svetniki sv. Elijo (ker mu nočejo povedati, kdaj je njegov god, da ne bi preveč streljal = treskal. Ta dan rado treska).

Kadar grmi, se vozi sv. Elija v nebo.

Sv. Elija se vozi v goreči kočiji.

Sv. Marija Magdalena, 22. julija.

Ako se sv. Marija Magdalena solzi, rado potem še bolj deži.

Sv. Magdalena če deži, dolgo slabo vreme nam preti.

Sv. Magdalena drobníčarka (o sv. Magdaleni so zrele drobnice = cibore).

Sv. Jakob, 25. julija.

Če je sv. Jakob lep, mrzli bodo svetki (božični), a obilna bo jesen — je znano vsem ljudem.

Če na sv. Jakoba dan grmi, bodo orehi in lešniki piškavi.

Če na sv. Jakoba dan sonce sije, bo debela leča.

Če sv. Jakob žejo trpi, zima nič prida ni.

Čisti zrak o sv. Jakobi žitne shrambe polni (ali: ti shrambe žita polni).

Jakobova ajda in Ožbaltova repa — je malokdaj lepa.

Kakor sv. Jakob dopoldne vremí, tako bo tudi pred Božičem te dni.

Na nebu megla sv. Jakoba dne, v prihodnje hudo zimo napove.

O sv. Jakobu gre grozdje na božjo pot, o sv. Jerneju pa nazaj pride.

O sv. Jakobu se izselijo postovke.

O sv. Jakobu pšenica zori ali zgori.

Pred sv. Jakobom tri dni lepo, rž prav dobro dozorela bo.

Smrdi kakor kozel o sv. Jakobu.

Sv. Jakob ima bučo, sv. Jernej pa nož.

Sv. Jakob ima bučo (za vino), sv. Jernej jo pa izprazni.

Sv. Jakob žito zori, čeprav se sonce kuja.

Sv. Ana, 26. julija.

Sv. Ana pogačarka (o sv. Ani je zrela pšenica za pogače).

Porcijunkula, 2. avgusta.

O porcijunkuli če je vročina, huda bo v prihodnje zima.

Sv. Lovrenc, 10. avgusta.

Ako je na sv. Lovrenca dan lepo, bo vsa jesen lepa.

Če je na sv. Lovrenca dan lepo, ali sv. Jakoba brez megle, bo malo snega.

Če je na sv. Lovrenca dan lepo vreme, se vol smeje (ker bo lepa jesen in dosti paše), če je pa grdo, se joka.

Če na sv. Lovrenca dan grmi, ni ježic.

Če je na Lovrenčevo grozdje mehko, potem bo vino sladko.

Če sv. Lovrenc v hladu mašuje, bo huda in trda zima.

Lovrenec deževen nam vino sladi, lepa ajda moč po njem dobi.

Lovrenc v vodo kamen vrže, ne hodi v njo, mrzla je že.

Na dan sv. Lovrenca se začne jesen.

O sv. Lovrencu je začetek jeseni.

Ob Lovrencu in Jerneju lepih dni, se vsakdo jeseni lahko veseli.

Sv. Lovrenec če je jasen, tudi grozd bo strden, in viničar bo glasen.

Sv. Lovrenec pa sv. Jernej lep, še dolgo v jeseni bo topel svet.

Sv. Lovrenec — vsaka voda ko zdenec.

Sv. Lovrenec že v rokavicah mašuje.

Sv. Lovrenec mašuje v rokavicah, sv. Jernej pa v kožuhu.

Sv. Lovrenca grozdje mehko, viničar obeta si vino sladko.

Sv. Lovrenca — vsaka voda iz zdenca.

Sv. Kasijan, 13. avgusta.

Kakršno vreme da Kasijan, bo ostalo še marsikateri dan.

Marijino vnebovzetje = velika maša,
veliki šmaren, 15. avgusta.

Jasna velika maša — sladko vince prinaša.

Kadar je velika maša v kalu (luži = mokra), je mala maša v prahu.

Kadar velikega šmarna sonce peče, takrat dobro vino v sod poteče.

Kakor se je vreme na gospojnico skazalo, štiri tedne bo naprej ostalo.

O velikem šmarnu lepo, dosti grozdja bo.

Velike maše sonce da — dosti vina sladkega.

Sv. Jernej, 24. avgusta.

Če je o sv. Jerneju zrel grozd dobiti, bo dosti sladkega vina piti.

Kakor sv. Jernej vremeni, jesen vsa drži.

Na sv. Jerneja dan se ne sme orati.

Po vremenu sv. Jerneja, rada vsa jesen se nareja.

Sv. Jernej mašuje v kožuhu.

Sv. Jerneja če je slana, bo gotovo še zijala vrana.

Sv. Jerneja meglice popijejo strd za potice.

Tri dni pred sv. Jernejem in tri dni po sv. Jerneju je najboljša ajdova paša (za čebele).

Obglavljenje sv. Janeza krst., 29. avgusta.

Če se na dan sv. Janeza glave zelje seka, ne stoji dolgo zelje v kadi, ker se pohabi.

Deževen dan sv. Janeza glave stori orehe piškave.

Sv. Ilij, Ilj, Til, Tilen = Egidij, 1. septembra.

Če Ilij mine lepega dne, se lepa jesen upati sme.

Kakršno vreme prvi dan kane, tako rado ves mesec ostane.

Kakršno bo vreme sv. Ilja kazalo, bo tudi ves mesec ostalo.

Sv. Tilen deževen, ves mesec bo pust in reven.

Til oblačen, meglen, grda, deževna jesen.

Tila če jasno, gorko, štiri bo še tedne vedro.

Marijino rojstvo, mala maša, mali šmaren,
8. septembra.

Ako je na malo mašo lepo, bo potem dva meseca suho.

Do male maše na soncu, potem na peči (ali: na lesi, na vilah)
se otava suši.

Kakršno vreme na dan male maše nastane, rado potem še
dva meseca ostane.

Kakršno vreme na dan male maše, tako potem 30 dni odteče.

Kdor po mali maši kosi, na peči (ali: na lesi) suši.

Mala maša — v vsakem grmu paša.

Mala maša za suknjo vpraša in lastovke od nas beže.

O mali maši je konec čebelne paše.

O mali maši mora imeti ajda že črno zrnje.

Mati božja 7 žalosti, 15. septembra.

Če se na Marije 7 žalosti na polju dela, potem zemlja 7 let
ne obrodi.

Sv. Matej, 21. septembra.

Če je sv. Matevž vedren, prijetna bo jesen.

Na sv. Matevža vreme ugodno, tako bo ostalo štiri tedne
prihodno.

Sv. Mavricij, 22. septembra.

Mavricija dan če sonce sije, pozimi huda sapa brije.

Mavricija dan jasno nebo, vetrovi pozimi hudo brijo.

Sv. Mihael, 29. septembra.

Če na Miholovo sever vleče, veliko zimo in sneg obeče.

Če o sv. Mihaelu žerjavi še ne gredo, še pred božičem k nam
zime ne bo.

Če pred sv. Mihaelom jasna je noč, bo tudi zime velika moč.

Če ptice selivke pred sv. Mihaelom ne lete, se pred božičem ni bati zime trde.

Če sv. Mihael v želodu leži, obilno nam božič s snegom pognoji.

Do Miholja na soncu, po Miholju na peči se otava suši.

O sv. Mihaelu če grmi, viharjev veliko pozimi buči.

O sv. Mihaelu žene hudič polhe spat.

Slana pred sv. Mihaelom če pada, tolikrat ob letu o trjakih je rada.

Slana pred sv. Mihaelom obeta hudo zimo.

Sv. Mihael če veliko šišek da, zgodnja bo zima in veliko snega.

Sv. Mihael leto (za pašo) zapre, sv. Jurij ga pa odpre.

Več boš o sv. Miholji nakosil, ko o pustu naprosil.

Zdolec in sever z Mihaelom v boj, gorje ti pozimi i za pečjo!

Sv. Gal, 16. oktobra.

Sv. Gal deževen ali suh, prihodnjega leta ovaduh.

Sv. Gal je panj čebel ukral.

Sv. Gal suhoten oznanjuje, da ob letu suša pripotuje.

Topel, veder sv. Gal, suho bo nam poletje dal.

Sv. Luka, 18. oktobra.

Če na dan sv. Luka veter hladi, ni močno vino.

Sv. Luka — repo puka.

Sv. Luka — sneg osmuka.

Sv. Luka — sneg prikuka.

Sv. Luka — v roke huka (puha).

Sv. Lukež — repo (ali: repni) pukež.

Sv. Lukež — v roke hukež.

Sv. Uršula, 21. oktobra.

Če je na sv. Uršule dan lepo, bo za tri dni dež.

Če je na sv. Uršule dan lepo, vsaka lena baba lahko nastil dobi (ker bo lepa jesen).

Dan sv. Uršule si zelje z zeljnika spravi, da ti ga vreme Simona in Jude v nič ne pripravi.

Kakor je Uršula pričela, bo zima vsa izpela.

Kakršno vreme sv. Uršula prinese, tako se rado vso jesen (ali: vso zimo) obnese.

Sv. Urša zelje v kad buša.

Sv. Uršula bo repo bušala.

Simon in Juda, 28. oktobra.

Simon in Juda se s snegom probuda.

Vsi svetniki, 1. novembra.

Ako je na dan vseh svetnikov lepo vreme, bo drugo leto čuda žira.

Deževni vsi sveti — pozimi hudi zameti.

Do vseh svetih grdo vreme, po vseh svetih pa lepo.

Mraz o vseh svetih pomeni, da Martinov dan bo lep.

Vseh svetnikov mraz — o Martinju topel čas.

Vsi svetniki radi prineseo — kake dni vreme še lepo.

Sv. Lenart, 6. novembra.

Kakršno je vreme sv. Lenarta dan, tako bo do božiča.

Kolikor ima Lenart snega na planini, toliko ga ima božič v dolini.

Sv. Martin, 11. novembra.

Ako je na Martinje lepo, bo za tri dni grdo (ali: Sneg).

Če je na Martina jasen in sončen dan, bosta v treh dneh pobeljena hrib in plan.

Če je na sv. Martina dan grdo in oblačno vreme, bo potem lepa zima; če je pa sončno in toplo, se je kmalu hude zime nadejati.

Če je Martin lep, veliko da zimo, če je pa meglen, slabo dobimo.

Če je Martinov plašč v meglo zavit, ba vsakdo še zime sit.

Če Martin sonce ima, pride rada huda zima.

Če Martinova gos po ledu plazi, o božiču navadno po blatu gazi.

Če pred Martinom zmrzuje, je pred božičem povodenj.

Če se v sv. Martinu (vinska) buča z zelenim trtnim perjem zamaši, bo drugo leto dobra vinska letina (ker trta dozori).

Če se oblači na Martina, bo nestanovitna zima.

Če sv. Martin suši in zmrzuje, kmet voljno zimo pričakuje.

Če sv. Martin listje obdrži, huda zima sledi.

Če zeleni trta še o sv. Martinu, ne bo hude zime.

Če sv. Martin oblake preganja, nestanovitno zimo napravlja.

Dež če je sv. Martina, potem pa zmrzlina, pozebe ozimina in pride draginja.

Kadar je pred sv. Martinom leda po kalih (lužah), prihodnje leto ne bo češenj.

Korenje se redi (debeli) do sv. Martina.

Martin na petek — ne bo debelega špeha.

Martinske noči pójedo volove moči.

Martinske noči vzemo blagu (živini) moči.

Snedena je Martinova kaša — sklenjena je letos paša.

Sv. Martin naj bo suh, da pozimi raste kruh.

Sv. Martin oblačen ali meglen, pride zima voljna ko jesen.

Za soncem sv. Martina takoj pride sneg, zmrzlina; pa četudi ta dan prav dobro greje, tri dni se babje leto šteje.

Sv. Elizabeta, 19. novembra.

Sv. Elizabeta na belem konju prijezdi.

Sv. Elizabeta — otepenka.

Sv. Cecilija, 22. novembra.

Sv. Cecilija če hudo grmi, dosti pridelka ob letu kmet dobi.

Sv. Cecilije grmenje, plodnega leta znamenje.

Sv. Klemen, 23. novembra.

Sv. Klemen zaklene, sv. Katarina grušta, sv. Andrej pa pokriva (s snegom).

Sv. Katarina, 25. novembra.

Sv. Katarine dan ne laže, če po sebi prosincu vreme kaže.

Vreme sv. Katarine tudi prosinca ne mine.

Sv. Konrad, 26. novembra.

Kakršen sv. Konrada dan, takšen bo malone ves svečan.

Sv. Andrej, 30. novembra.

Andreja mraz — zima železna rebra.

Andrejev sneg — z žitom kreg.

Sneg, ki na sv. Andreja zapade, sto dni leži in žita mori.

Sv. Andrej naj bo suh, da pozimi raste kruh.

Sv. Barbara, 4. decembra.

Barbara če po poljih pokrije (s snegom) strnišča, kuri nam v dolgi zimi peči in ognjišča.

Če se vidi na sv. Barbare dan na njivi strnišče (ker je malo snega), se bo videlo potem vsaki mesec (ker bo tisto zimo malo snega).

Preljuba sv. Barbara, da bi naše kokoši var'vala; pa še sv. Katarina, da bi še našega petelina!

Sv. Ambrož, 7. decembra.

Kar je žena, to je mož, pravi sv. Ambrož. Pa pravi sv. Blaž, da je to laž.

Sv. Lucija, 13. decembra.

Kakršni so dnevi od Lucije do božiča, taki bodo meseci v prihodnjem letu.

Lucija krati dan — je znano vsem ljudem.

Sv. Štefan, 26. decembra.

Če je na Štefanje burja, trta prihodnje leto nič kaj ne obrodi.

Dež na Štefanje obeta — le malo žita prihodnjega leta.

Nedolžni otročiči, 28. decembra.

Če nedolžni otročiči so oblačni, ob letu ne bodo kruha lačni.

Sv. Silvester, 31. decembra.

Bo iz dolga, kakor sv. Silvester iz starega leta.

Sv. Krištof.

Je velik kakor sv. Krištof.

Noe.

Toliko mu je za dom, kakor orlu za Noetovo barko.

Dodatek.

Sv. Gregor: Ti tega ne boš nikdar storil, kakor sv. Gregor ne bo nikdar iz posta.

Sv. Filip in Jakob: Če sta mladega meseca sv. Filip in Jakob, bo pokladanja strašno veliko, pa srečen bo, kdor ga posuši (ker bo moča).

Sv. Medard: Na dan sv. Medarda se je začel vesoljni potop, zato ta dan tako rado dežuje in še potem 40 dni.

Sv. Peter in Pavel: O sv. Petru mora biti proso že tako veliko, da se vrana v njem skrije. — Vse obljubi kakor sv. Peter.

Sv. Marjeta: Ajdó je najbolje sejati Marjetni teden.

Sv. Marija Magdalena: Repo je najbolje sejati na dan sv. Marije Magdalene, da dobro obrodi.

Sv. Matevž — orehov otepavec. — O sv. Matevžu je vsaka pečka (vsako sadje) zrela.

Sv. Mihael: Pšenico je najbolje sejati Mihaelov teden.

Sv. Lukež: Ječmen je najbolje sejati Lukežev teden.

Sv. Simon in Juda: Ko sta Simon in Juda mimo, gremo že v zimo.

Sv. Volbenk: Dež sv. Volbenka, leto blagoslova nam da.

Sv. Martin: Če na Martinov dan sonce pokuka, čez tri dni burja snega primuka. — Če stoji Martinova gos na ledu, pa mora biti božiček na vodi.

Abel: Rž, v jeseni iz zemlje vzknila, je krvava, v spomin na kri pastirja Abla, ki ga je brat Kajn na ržišču ubil (Slovenec l. 1934.).

Resumé.

Die Heiligen in slovenischen Sprichwörtern und Wetterprophezeiungen.

Mitteilungen, gesammelt und aufgeschrieben nach der slovenischen Volkstradition von Ivan Šašelj, langjährigem Pfarrer von Adlešiče in der Bela Krajina (Weiss-Krain).

Albert Sič.

M. Gaspari — Ljubljana.

Z našimi narodopisnimi predmeti, zlasti s slovensko narodno nošo, s pisanicami, vezeninami in pohištvom je tesno povezano in spojeno ime profesorja Alberta Siča.

Dasi še ni do sedaj prispeval iz svojih večjih etnografskih zakladov »Etnologu« nobenih člankov in razmotrivanj, je vendar neposredno vplival s svojim praktičnim znanjem na nekatere avtorje Etnologa, predvsem pa na pokojnega kustosa dr. Stanka Vurnika, ki se je pri svojih etnografsko-znanstvenih razpravah naslanjal pretežno na Sičevo delo in dognanja.

V novejšem času lahko po vsej praviči imenujemo Alberta Siča krmarja slovenskega narodopisja, kajti že 30 let se z veliko vnemo bavi in zanima za vse, kar je izdelalo in gojilo naše ljudstvo v pretekli in sedanji dobi. Ker je poučeval na mestni višji deklški šoli in sedanji ženski realni gimnaziji poleg drugih predmetov tudi risanje, je imel dosti prilike, opozoriti in bodriti učenke na krasne naše narodne motive, ki so jih ustvarile marljive roke naših babic in pradedov. Te motive je uporabljal pri vsaki priliki. Ko je pa izbruhnila svetovna vojna, je pri pouku ornamentike gojil le naše in slovanske motive. Razume se, da je moral pri tem postopati zelo previdno, kajti tedanja šolska oblast je bila skrajno nemško nacionalna in bi tega ne dopuščala. Učenke pa so ga razumele, čutile so ž njim in slovanska misel je šla po načrtani poti zmagovito naprej. Z nepopisnim navdušenjem in vidnim veseljem so ustvarjale odlične kompozicije narodnih motivov in po njih izgotavljale vsakovrstne okraske pri svojih ročnih delih. A ne samo to, marveč so navduševale za našo narodno stvar tudi vse svoje, znanke in prijateljice izven šole. Že pred vojno se je Albert Sič strokovno bavil s proučevanjem naših narodnih noš in je še danes eden najboljših in največjih poznavalcev tudi vseh podrobnih značilnosti narodne noše. Na teh temeljih si je pridobil domalega nezmotljivo besedo kaj je v tem etnografskem področju pristno, pravilno ali potvorjeno, kaj je naše ali tuje in kaj spada k tej ali oni noši. L. 1919. je izšla njegova prva knjiga o slov. narodnih

nošah, katera je bila kmalu razprodana, zato je priredil A. Sič novo izpopolnjeno izdajo, ilustrirano z barvastimi podobami slikarja M. Gasparija, katere so slikane po navodilih avtorja, deloma pa se naslanjajo na slikarja Kurz v. Goldensteina. Ob svečanih prilikah, kongresih in raznih prireditvah je Sič s svojim strokovno-poljudnim znanjem ocenjeval in razvrščeval nastop narodnih noš. Pregledal je do potankosti vse avbe, zavijače in obleke Gorenjk, sklepance in peče ljubljanskih okoličank, Jalbe in poclje belokranjske, ošpetlje in židane rute ziljank, kakor tudi male avbe in »pintelče« rožnodolskih korošič in ravno tako pozorno se je mudil pri oceni primork in beneških slovenk. Sporedno z ženskimi nošami je posvečal vso pažnjo tudi moškim. Izpraševal jih je po imenu, izvoru in starosti oblačil. Hvalil je, kar je bilo pristno in naše, a grajal je v prijetnem, šaljivem načinu spakedrano tujo našemljenost.

Prof. Albert Sič

Da bi prodrla slovenska narodna umetnost tudi v vsako meščansko hišo je prof. Sič izdal obširno in izčrpno ilustrirano zbirko o narodnih vezeninah v 4 delih »Gorenjske, belokranjske, bele in pisane vezenine«. Občinstvo je sprejelo to lepo delo z velikim navdušenjem. Od tedaj je naše ženstvo vsepovsod uporabljalo skoro izključno le naše narodne motive. Že to dejstvo je bilo Albertu Siču v veliko veselje in zadoščenje za marljivost in trud, ki ga je imel z nabiranjem takih motivov po kmetih in v muzeju.

Za vezeninami je izdal tudi vzorce najznačilnejših naših okrasov na pirhih in kožuhih z podrobnim opisom in barvastimi risbami, ki jih je sam izvršil. Sledila je nato bogato ilustrirana izdaja narodnega dekorja in motivov na orodju in pohištvu, zatem pa v istem formatu nova knjiga: »Kmečke hiše in njih

oprava na Gorenjskem.« V uvodu te izdaje pravi A. Sič: »Da podam nekaj gradiva, ki se potrebuje pri snovanju načrtov te vrste in da vzbudim zanimanje širših krogov za naš domači slog, sem sestavil to zbirko. Namenjena pa je tudi našim tehničnim, obrtnim in obrtnonadaljevalnim šolam.«

V zvezi s to narodno arhitekturo so izšle l. 1923. tudi stenske slike za nazorni pouk »Kmečka hiša in kmečka soba na Gorenjskem«. A. Sič je izdal tudi več kolekcij raznovrstnih razglednic, med katerimi so najpomembnejše one z našimi pirhi, ter dvojce serij z vezeninami in aplikacijami. Naš narodopisni strokovnjak je bil tudi kot pisatelj zelo plodovit, ter se je stalno oglašal in tudi v nemškem jeziku po revijah in po našem časopisju z raznimi članki, ki so poučno in poljudno obravnavali slovensko narodno umetnost. Po njegovih načrtih v slogu našega kmečkega pohištva so si pustile mnoge privatne stranke izdelati priproste, pa tudi luksuriozne opreme svojih sob in domov. Več sob morda najlepše opremljenih ima veleindustrijalec F. Dolenc v svojem gradu Preddvoru nad Kranjem ter tudi na svojem domu v Škofji Loki.

Že v teh kratkih potezih orisano življenjsko delo prof. Alberta Siča nam svedoči, koliko zaslug si je nabral na področju etnografije, kdor bi pa hotel njegovo marljivost podrobno pregledati in beležiti, bi se čudil, kaj zmore sistematično prizadevanje in ljubezen za raziskavanje narodopisnega blaga, katero bo še poznim rodovom v boдрilo in korist.

Tudi na kulturnem polju si je A. Sič s svojim delom postavil zaslužen in najlepši spomenik.

A. Sičeva narodopisna dela:

1. »Narodne vezenine na Kranjskem.« Ig. pl. Kleinmayr & Bamberg (1918—1919).
2. »Narodni okraski na pirhih in kožuhih.« Kr. zaloga šol. knjig in učil (1922).
3. »Narodni okraski na orodju in pohištvu.« Kr. zaloga šol. knjig in učil (1923).
4. Stenski slike: »Kmečka hiša na Gorenjskem« in »Kmečka soba na Gorenjskem«. Učiteljska tiskarna (1923).
5. »Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem.« Zvezna tiskarna in knjigarna (1924).

6. »Zlate avbe«, zbirka avbnih čel, izšla v »Ženskem Svetu« (1927), Tiskovna zadruga. — Brošura: »O slovenskih narodnih nošah« (1919) ter ilustrirana izdaja:

7. »Slovenske narodne noše.« Učiteljska tiskarna (1927).

8. Več serij raznovrstnih razglednic, od katerih naj bodo posebej omenjene »Slovenski pirhi«, Marija Tičar, založba, in dvojce serij: »Slovenske narodne vezenine, ter aplikacije«, Čemažar i. dr., litogr. zavod.

9. Napisal razne folkloristične članke, tudi v nemškem jeziku za revije, časopise i. dr.

10. Sotrudnik raznih mladinskih in drugih listov s svojimi spisi, risbami in slikami.

11. Sodeloval s folklorističnimi podatki pri izdaji »Narodne enciklopedije«.

12. Napravil je razne načrte za vsakovrstne stavbe, zlasti za pohištvo v domačem narodnem slogu in za razna obrtniška dela.

Résumé.

Albert Sič, ethnographe slovène.

L'auteur, Gaspari Maksim, décrit la vie et les travaux du professeur Albert Sič (pr. Sitsche) qui s'occupe d'ethnographie slovène et traite surtout les costumes nationaux slovènes, l'architecture des bâtiments paysans et le style ornemental national.

Dr. Martin Mainardi

Črnomaljsko kolo.

Dr. Martin Malnerič — Dubrovnik.

Folklorni institut Glasbene Matice v Ljubljani je izdal 2. zv. slovenskih narodoslovnih študij, ki obsega razprave Francéta Marolta: Tri obredja iz Bele Krajine — in Borisa Orla: Mitos o mostu; izd. Gl. Mat., Ljubljana 1936, str. 95.

Delo Glasbene Matice je vredno vse hvale.

Že iz mladih let poznam črnomaljsko kolo (metliškega ne poznam), pa mi bodi dovoljeno pripomniti k stvari nekaj besed.

Dr. Martin Malnerič

Črnomaljsko kolo je v celoti čisto slično nemškim lajhom (Lais, Leich; gotsko: lajkam — plesati, slov. »lajhati«). Prvi del črnomaljskega kola je pristna sekvenca v glasbenozgodovinskem in glasbenoteoretskem smislu. Motiv prvega dela, — melodično soroden z »Alelujo«, kot jo duhovnik poje ob Vstajenju, — se nekolikokrat ponavlja, enako, kot pri »Aleluji«: z vedno višjim početnim »Aj!...« — Čudno, da še nobeden muzikolog ni tega opazil! — To je pravi »trop« v smislu glasbene zgodovine (prim. »trope« Notkerja Balbula, ki je umrl l. 912.). Obenem je ta del kola »predples« (Vortanz), dočim je »most« za-

vršilni ples (Nachtanz) celokupnega kola — lajhanja. »Most« pa je obenem antifoničen (kot da ga pojeta dva zbora, »responsum«: vprašanja in odgovori); poje in pleše se »most« vedno hitreje in hitreje, da naposled konča »prestissimo«.

Črnomaljsko kolo je torej pridružiti nemškim in angleškim ter francoskim (keltskim) sekvencam in plesom po načinu »lajhov«.

Ime »Brunka« je tudi ime deklice neke narodne pesmi iz Perasta, v Boki Kotorski (kot sem nekje že omenil).

Niso torej Črnomaljke vzele te besede iz metliškega kola, odnosno od metliškega »pungerta«; v Črnomlju ni nikakšnega »pungerta«, pa so torej Metličanke ime »Brunke« pokvarile.

Mislim, da je treba aranžiranje črnomaljskega kola za godbo v načelu odobravati, ker v sekvenci se združujejo ples, petje in godba; sekvence so menda sploh izšle iz godbe. — Noša Črnomaljk v kolu nas spominja primorske.

O zgodovinskem ozadju korčulanske »moreške« bi nas mogla (morda) poučiti opera Drja mus. Samuela Arnolda († 1802): *Siege of Curzola*. — Meni se črnomaljskemu kolu zdi mnogo sličnejše kotoransko kolo, kot pa moreška. — »Most« ni pesem (»Lied«), ampak — ples.

Toliko se mi je zdelo umestno pripomniti povodom navedenih študijev, ki pa sicer zaslužujejo našo popolno pozornost in naše vestno proučavanje.

Тегло на мозъка у Българитѣ.

Ст. Ватевъ — София.

Всестранното антропологично изучване на Българитѣ засегна въ широкъ размѣръ главата и голѣмината на лоба у живитѣ и черепа у мъртвитѣ. Налагаше се да се изучи и съдържимото на лоба — мозъка.

Изучването теглото на мозъка не само изцѣло, но и на отдѣлнитѣ му части е правено и за други народи. Правятъ се опити, да се намѣри съотношението на голѣмината на мозъка съ душевнитѣ прояви. Въ всички времена, начиная отъ Gallen е правенъ опитъ да се обяснятъ душевнитѣ прояви на видни хора съ по-голѣмото тегло на мозъка.

Наистина голѣмитѣ интелектуални способности изглежда да хармониратъ до известна степенъ съ голѣмото тегло на мозъка.

Интелектуалнитѣ прояви сж локализирани въ разни части на мозъка, който по голѣмина, съставъ и устройство, сами за себе си, както и въ зависимостъ една отъ друга мжно се подаватъ на физикална преценка. Още по-мжно става това, като се знае, че функциитѣ на мозъка изцѣло или на отдѣлнитѣ му части зависятъ отъ функциитѣ и на органи, стоящи далечъ отъ черепната областъ.

Известна е разликама на теглото на мозъка и въ расово отношение: народи особено примитивнитѣ сж съ по-лекъ мозъкъ въ сравнение съ по-културнитѣ народи — съ по-тежкъ мозъкъ.

Тази зависимостъ между теглото на мозъка и интелектуалнитѣ способности се приема отъ едни автори, отъ други се отхвърля. Разрешението на въпроса, обаче, не е само теоретическо, то има и голѣмо практическо значение. Достатъчно е да се спомене разликата въ теглото на мозъка у деца и възрастни, у мъже и жени, за да се разбере практическото значение въ приложението му за извършване по-тежка, по-голѣма или по-продължителна умствена работа.

Ако оценката на интелектуалнитѣ способности на хора съ по-леки или по-тежки мозъци, не може точно да се установи, това се дължи на сложнитѣ прояви, които сж намъ още малко познати. Въпрѣки това признание, узнаването голѣмината на мозъка, центъръ

на интелектуалнитѣ прояви, представява единъ цененъ приносъ за разрешение на много сложни проблеми въ лично, расово и социално отношение на човѣка.

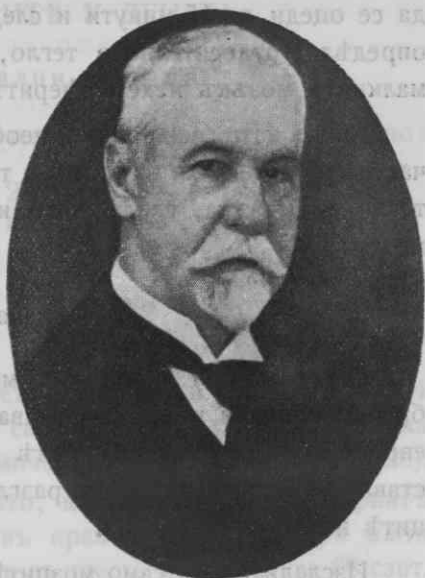
Изследването на мозъка е правено по отношение теглото на цѣлия мозъкъ и на отдѣлнитѣ му части, които лесно могат да се отдѣлятъ; такива сж напр.: малкиятъ мозъкъ, продълговатия мозъкъ, хемисферитѣ и тънката мозъчна ципа. Опредѣлено е на еѣколко мозъци относително тегло и обемътъ. Направено е сравнение на теглото на мозъка съ други размѣри на тѣлото, голѣмината на главата, ръста и теглото на тѣлото.

Отваряне черепитѣ на трупове отъ умрѣлитѣ въ Александровската болница или донесени случайно или на сѣдебно медицински случаи е ставало винаги за по-късо или по-дълго време следъ смъртта.

Тегленето на мозъцитѣ е извършено лично отъ менъ въ продължение на нѣколко години, начиная отъ 1897 г. като просекторъ а по-после като старши лѣкаръ на вътрешното и детско отдѣление и детска клиника въ Александровата болница; частъ отъ мозъцитѣ сж теглени отъ лѣкаритѣ на просектурата при паталого-анатомическия институтъ, особено въ последно време. Теглото на мозъцитѣ на нѣкои видни хора ми е съобщено отъ лѣкаритѣ, които сж правили аутопсиитѣ.

На всѣки трупъ, на който е изследванъ мозъка, е отбелязано името, възрастта, мѣстораждането, занятието, клиническата и паталого-анатомическа диагноза, а главно въ какво състояние се е намиралъ: нормаленъ по форма, консистенция, хиперермиранъ, съ нарасти и др. На нѣкои отъ мъртвитѣ тѣла сж правени измѣрвания на размѣритѣ на главата и дължината на цѣлото тѣло.

Теглото на мозъка е опредѣлено по следния начинъ. Следъ като се отвори черепътъ по приетитѣ правила, разрѣзва се *Dura mater* и мозъка въ края на малкия мозъкъ и се изважда, оставя се

Ст. Ватевъ

да се оцеди до 15 минути и следъ това се тегли изцѣло, после се опредѣля: относителното тегло, обемътъ, тънката мозъчна ципа, малкиятъ мозъкъ и хемисферитъ.

Следъ като се направяха необходимитъ разрѣзи, всички отдѣлни части се претегляха вкупомъ и така наново се опредѣляше общото тегло на мозъка, следъ като изтекла и вътрешната течностъ на мозъка.

Глава първа.

Общиятъ изгледъ на мозъцитъ у българитъ по форма, по бразди и гънки не се различава отъ тоя на мозъцитъ на другитъ европейски народи; мозъцитъ които макроскопически сж представлявали измѣненія, сж разгледани по отдѣлно, както и мозъцитъ на психично болни.

Изследвани сж само мозъцитъ на българи отъ Царството, Македония, Тракия и Добруджа. Отбелязано е и теглото на 19 мозъка на лица отъ чужда националностъ.

ТЕГЛО НА МОЗЪЦИТЪ.

Изследвани сж мозъци на лица

По народностъ	Възраст	Мжжки	Женски	Общо
Българи	Деца отъ 0—14 години	406	297	703
	Мжже „ 15—100 „	995	—	995
	Жени „ 15—85 „	—	435	435
	Видни личности на 32—49 г.	6	—	6
Чужденци	Отъ разни народи 4—76 „	14	5	19
Всичко		1421	737	2158

ТЕГЛО НА МОЗЪЦИТѢ У ДЕЦАТА.

Тегло на нормални мозъци.

Въ първия месецъ отъ раждането теглото на мозъцитѣ е срѣдно:

	1) Новородени	2) За първо шестмесечие	3) За второ шестмесечие
у момчета	355 (6)	573 (86)	837,3 (54)
у момичета	361,5 (10)	455,3 (65)	728,1 (37)
или срѣдно	359 (16)	522,46 (151)	792,9 (91)

Или за първа година у момчета 675 (140) и у момичета 554 (102) или срѣдно 624,2 (242), или само въ края на първа година (тигатъ у момчета 888,6 (11) и у момичета 806 (9), срѣдно 851,4 (20).

Сравнено съ теглото на тѣлото, което придава въ първитѣ шестъ месеци ва пѣти повече и въ края на годината три пѣти повече и ръстътъ отъ 50 сантиметра въ шестъ месеца стига 60 сант. и въ края на годината 70 сант. или само съ 20 сант. Отъ това се вижда, че мозъка сравнително съ теглото на тѣлото придава по-малко, обаче съ ръста придава много повече.

Видно е, че още отъ рождението теглото на мозъка у децата отъ мъжки и женски полъ показва едно различие.

ТЕГЛО НА МОЗЪЦИТѢ И РЪСТА.

Тегло на мозъцитѣ и ръста у децата

до школската възраст.

	Момчета		Момичета	
	мозъкъ	ръстъ	мозъкъ	ръстъ
	гр.	см.	гр.	см.
При раждането	355 (6)	50,9 (219)	361,5 (10)	50,2 (200)
Първата година	888,6 (11)	68,9 (25)	806 (9)	65,7 (16)
Втората "	956,8 (53)	77,2 (31)	911 (31)	72,6 (11)
Трета "	1068,9 (23)	86,1 (14)	1037 (11)	83,8 (21)
Четвърта "	1151 (26)	93,4 (31)	1131 (12)	89,9 (10)
Пета "	1228 (12)	99,0 (14)	1182 (4)	96,8 (18)
Шеста "	1278 (6)	108,3 (121)	1113 (6)	107,7 (99)

Теглото на мозъцитѣ и ръста на децата
въ школската възраст.

	Момчета		Момичета	
	мозъкъ гр.	ръстъ см.	мозъкъ гр.	ръстъ см.
Седмата година	1275 (9)	111,9 (305)	1174 (8)	112,0 (247)
Осмата „	1162 (5)	116,0 (368)	1146 (5)	115,9 (343)
Девета „	1246 (5)	120,9 (327)	1151 (8)	121,1 (281)
Десета „	1201 (13)	126,2 (288)	1226 (3)	126,6 (317)
Единадесета г.	1333 (7)	128,8 (330)	1182 (9)	133,4 (423)
Дванадесета г.	1302 (10)	137,1 (387)	1236 (14)	139,5 (513)
Тринадесета г.	1235 (10)	141,8 (359)	1159 (8)	145,8 (421)
Четиринадесета г.	1320 (11)	145,8 (363)	1196 (13)	150,7 (478)

Въ тая възраст е видно, че телото на мозъка у момчетата нараства значително, но недостига още срѣдното тегло на възрастнитѣ 1376,5, когато момичетата показватъ се същото тегло и то близо до срѣдното тегло на 1230,8.

Възраст 15—20 години.

	Момчета		Момичета	
	мозъкъ гр.	ръстъ см.	мозъкъ гр.	ръстъ см.
15 година	1299 (8)	154,1 (358)	1250 (17)	153,9 (355)
16 „	1315 (7)	161,0 (487)	1223 (13)	155,1 (279)
17 „	1397 (7)	163,5 (348)	1233 (5)	156,0 (258)
18 „	1406 (21)	165,4 (311)	1200 (5)	156,5 (108)
19 „	1358 (14)	167,9 (196)	1178 (6)	156,8 (44)
20 „	1361 (20)	168,9 (118)	1250 (19)	156,9 (18)
21—50 година	1387 (501)	138 (82)	1237 (184)	
51—100 „	1355 (217)	138 (82)	1212 (73)	
Максимумъ	1900 (40)	180 (21)	1810 (28)	
Минимумъ	950 (80)	80 (3)	840 (70)	

Ако направимъ единъ общъ прегледъ въ по-голѣми групи отъ възрастъ, ще получимъ следната прегледностъ:

	момчета	момичета	срѣдно
Новородени	355 (6)	361,5 (10)	359 (16)
1 година	675 (140)	554 (102)	624,2 (42)
2—5 „	1052,5 (114)	1002,3 (64)	1034,6 (178)
6—10 „	1231,7 (38)	1156,5 (30)	1198,5 (68)
11—14 „	1295,6 (38)	1209,7 (42)	1248 (80)

Отъ това се вижда, че въ края на първа година теглото на мозъка се увеличава почти два пѣти и у двата пола: въ края на пета година — въ три пѣти и че въ следващитѣ два петолѣтия се увеличава по-малко.

НЕНОРМАЛНИ МОЗЪЦИ.

Мозъцитѣ, които сж представлявали известни изменения отъ нормалнитѣ било, че сж били пълнокрѣвни отъ възпалителни процеси, или пъкъ сж имали нарасти, показватъ увеличение на теглото въ сравнение съ нормалнитѣ, а психичнитѣ мозъци наопѣки общо намаление на теглото въ сравнение съ нормалнитѣ.

Възраст	Нормални			Паталогични			Психични		
	полъ	ср. тегло	бр.	полъ	ср. тегло	бр.	полъ	ср. тегло	бр.
Отъ рождения до края 1 год.	мѣжки	675	140	мѣжки	782	15	мѣжки	590	1
	женски	554	102	женски	786	19	женски	610	1
Отъ 2—5 год.	мѣжки	1052,5	114	мѣжки	1046,5	11	мѣжки	891,4	7
	женски	1002,3	64	женски	931,5	13	женски	924	5
Отъ 6—10 год.	мѣжки	1231,6	38	мѣжки	1320,2	21	мѣжки	1060	3
	женски	1156,5	30	женски	1179,2	9	женски	860	2
Отъ 11—14 год.	мѣжки	1295,6	38	мѣжки	1395,4	16	мѣжки	1125	2
	женски	1209,7	42	женски	1209	9	женски	1320	1

Отъ таблицата личи, че ненормалнитѣ мозъци надвишаватъ значително теглото на нормалнитѣ, а психичнитѣ сж значително намалени въ теглото си въ сравнение съ нормалнитѣ.

У нормалнитѣ мѣжки (330) максимумъ е 1600 гр. у 12 годишно селянче, минимумъ 300 София 25 дни;

у нормалнитѣ женски (238) максимумъ е 1450 гр. у 12 годишна гражданка, минимумъ 200 София 10 дни;

у паталогичнитѣ мъжки (63) максимумъ е 1585 гр. у 10 год. селянче, минимумъ 260 София 3 дена;

у паталогичнитѣ женски (50) максимумъ е 1370 гр. у 1 год. гражданка, минимумъ 230 София 2 год. microcephalus;

у психичнитѣ мъжки (13) максимумъ е 1300 гр. у 14 годишно селянче, минимумъ 500 гражданиъ 4 год.;

у психичнитѣ женски (9) максимумъ е 1320 гр. у 14 годишна гражданка, минимумъ 610 гражданка $8\frac{1}{2}$ месеца.

Отъ това личи, че въ индивидуално отношение мозъци у децата, както мъжки, така и женски, иматъ голѣми колебания въ развитието на тегло на мозъка дори въ максимумъ превъзхожда много срѣдното тегло на възрастнитѣ. Разликата у нормалнитѣ мъжки мозъци е 223,5 гр., а у женскитѣ е 219,2.

Тегло на мозъка отъ 15—20 годишна възраст.

Теглото на нормални мозъци въ срѣдната величина е:

	на мъжетѣ		на женитѣ		
15 год.	1299,8	(8)	1250,3	(17)	Въ тая възраст теглото на мозъка се приближава къмъ теглото на възрастнитѣ, не стигайки до срѣдната на мъжетѣ само съ 11,8 гр., а у женитѣ дори превъзхожда срѣдната съ 3,2 гр.
16 „	1315,3	(7)	1223,1	(13)	
17 „	1397	(7)	1233	(5)	
18 „	1406,3	(21)	1200,6	(5)	
19 „	1358,1	(14)	1178,3	(6)	
20 „	1361,05	(20)	1250,8	(19)	
Срѣдно	1365,7	(77)	1233,3	(65)	

Общъ сборъ на мъжки мозъци.

	Нормални		Паталогични		Психични		
15 год.	1299,9	(8)	—		1520	(1)	
16 „	1315,3	(7)	1326,7	(3)	1405	(2)	
17 „	1397	(7)	1325	(2)	—		
18 „	1406,3	(21)	1448,75	(4)	1300	(2)	
19 „	1358,1	(14)	1360	(5)	—		
20 „	1361,65	(20)	1366,4	(9)	1320	(1)	Общо
Срѣдно	1365,7	(77)	1370,6	(23)	1375	(6)	1367,3 (106)

Максимумъ	Нормални	1670	Минимумъ	Нормални	1090
	Паталогични	1750		Паталогични	1090
	Психични	1520		Психични	1250

Общъ сборъ на женски мозъци.

	Нормални	Паталогични	Психични	
15 год.	1250,3 (17)	1170 (2)	—	
16 "	1223,1 (13)	—	1219 (3)	
17 "	1233 (5)	1320 (1)	1185 (2)	
18 "	1200 (5)	1295 (4)	—	
19 "	1178,3 (6)	1200 (1)	—	
20 "	1259,8 (19)	1313 (5)	1035 (2)	Общо
Срѣдно	1233,3 (65)	1277,3 (13)	1156,6 (7)	1233,7 (85)

Максимумъ	Нормални	1400	Минимумъ	Нормални	990
	Паталогични	1600		Паталогични	990
	Психични	1324		Психични	1000

Тегло на мозъка отъ 21 — 100 години.

Броятъ на измѣрванитѣ мозъци на мъже и жени отъ 21 година нагоре е значителенъ и дава възможность да се извадятъ правилни общи заключения.

Срѣдното тегло на 889 мозъци на мъже отъ 21—100 години е 1375,7 обаче разглеждани по отдѣлно: нормални, мозъци съ паталогични измѣненія било нарасти, било хиперемирани и мозъци съ видима нормална тъканъ, ала психично болни, забелязваме разлика: нормалнитѣ — 1377,6 (718) паталогичнитѣ сж най-тежки 1389,1 (97), а душевно болнитѣ 1339,6 (74) съ 39 грама по-леки отъ нормалнитѣ, което е наблюдавано и отъ други.

По възраст.

Мозъцитѣ, както и теглото на тѣлото, дори и рѣстътъ въ напредналата възраст значително намалява тѣй:

Мъжки мозъци:

	21—50 г.	51—100 г.	срѣдно
Нормални	1387,1 (501)	1355,8 (217)	1377,6 (718)
Патологични	1387,3 (80)	1398,4 (17)*	1389,1 (97)
Душевно болни	1344,9 (60)	1356,4 (14)	1339,6 (74)
Срѣдно	1383,2 (641)	1356,4 (248)	1375,7 (889)

Отъ нормални мозъци максимумъ е билъ 1900 гражд. София на 40 год., минимумъ 950 селян. Вакарелъ на 80 год.;

отъ патологични мозъци максимумъ е билъ 1920 гражд. М. Търново на 55 год., минимумъ 1080 гражд. Пловдивъ на 32 год.;

отъ психични мозъци максимумъ е билъ 1950 селян. Годечъ, царибр. на 32 год., минимумъ 950 селян. Фердинанд. на 23 год.

Женски мозъци.

Срѣдното тегло отъ 350 мозъка е 1236,7. Нормалнитъ — 1236,1 (257), патологичнитъ — 1268,4 (150), психичнитъ — 1239 (43).

	21—50 г.	51—85 г.	срѣдно
Нормални	1237 (184)	1212,8 (73)	1230,1 (257)
Патологични	1247,2 (44)	1424,1 (6)**	1268,4 (50)
Душевно болни	1248,1 (35)	1200 (8)	1239,2 (43)
Срѣдно	1240,2 (263)	1226,2 (87)	1236,7 (350)

Мозъцитъ у жени въ отношение на намаление се различаватъ отъ мъжкитъ съ своята по-малка разлика, което се дължи на много малко наблюдения, така че не е изключена една случайностъ.

Ако не вземемъ патологичнитъ, въ случаитъ съ психичнитъ имаме голѣмо намаление споредъ възрастта 48, 1 грама.

У нормалнитъ максимумъ е билъ 1800 гражданка отъ София 28 год., минимумъ 840 гражданка отъ София 70 год.;

у патологичнитъ максимумъ е билъ 1900 гражданка отъ София 58 год., минимумъ 980 гражданка Дупн. 40 год.;

у психичнитъ максимумъ е билъ 1490 селянка Тулчанка 30 год., минимумъ 950 гражданка отъ Т. Паз. 50 год.

* Мозъка на мъжъ 55 год. съ тегло 1920 гр. страдащъ отъ *Glyoma cerebrealis*

** Това увеличение дължи на извънредни наблюдения на проф. Клисуровъ, който претеглил мозъка на жена 58 г. възраст — 1900 гр. страдаща отъ *Tabes dorsalis*

Разликата между нормалнитѣ мъжки и женски мозъци въ възраст 21—50 год. е 150,1 гр. въ възраст 51—100 год. е 143 гр. или срѣдно 147,5 грама.

Относително тегло на мозъцитѣ.

Отъ изследованитѣ 24 мозъка у мъже и 6 у жени се установява, че срѣдното относително тегло на мозъцитѣ при максимумъ 1068 и минимумъ 1044 е 1053,8, а у женитѣ при максимумъ 1055 и минимумъ 1047 е 1049,8. Това значи, че мозъцитѣ у мъжетѣ сж по-плътни отъ женскитѣ, освенъ това се установява, че по-малкитѣ на тегло мозъци иматъ по-голѣмо относително тегло.

Обемъ на мозъка.

Обемътъ на 24 мозъка у мъже съставлява при максимумъ 95,76% и минимумъ 93,57% отъ теглото — срѣдно 94,84%; у 6-тѣ женски при максимумъ 95,51% и минимумъ 94,74%, срѣдно 95,24%; у 13-тѣ деца отъ три месеци до 12 години отъ мъжки полъ при максимумъ 98% и минимумъ 88,89% срѣдно е 96,37%; у 12-тѣ отъ 2½ месеци — 5годишна възраст отъ женски полъ при максимумъ 97,22% и минимумъ 92,86% — срѣдно е 96,17%.

Мозъцитѣ у възрастни мъже и жени и деца отъ двата пола при различно тегло показватъ различно относително тегло, обемътъ имъ показва въ тежкитѣ — по-голѣма разлика, въ по-лекитѣ — по-малка разлика.

Съотношение на относителното тегло и обемътъ се установява съ положителностъ, че по-малкитѣ по тегло мозъци сж съ по-плътна консистенция въ сравнение съ по-голѣмитѣ по тегло.

Résumé.

Le poids de la cervelle des Bulgares.

L'auteur a pesé les cervelles de 2136 Bulgares, et examiné la cervelle et ses diverses parties.

Le poids de la cervelle est comparé, pour hommes et pour femmes, depuis la naissance, chaque année et chaque mois, jusqu'à 100 ans.

Un tableau du poids de la cervelle et de la longueur du corps est également établi.

Pour donner une revue du poids de la cervelle normale, voici quelques chiffres:

	hommes	femmes
nouveau-nés	355 g (6 enfants)	361 (16)
anné 1 ^{ère}	675 (140)	544 (102)
2—5	1052 (114)	1002 (64)
6—10	1231 (38)	1156 (30)
11—14	1295 (38)	1209 (42)
15—20	1365 (77)	1233 (65)
21—50	1387 (501)	1237 (84)
51—100	1355 (217)	1212 (78)

Il en résulte que le poids de la cervelle des hommes est supérieur à celui de la cervelle des femmes.

1920 g était le poids maximum, de la cervelle d'un homme de 55 ans, 950 g était le poids minimum, de la cervelle d'un homme de 23 ans.

Chez les femmes, le poids maximum était celui de la cervelle d'une femme de 58 ans, 1900 g, le poids minimum, celui de la cervelle d'une femme de 70 ans, 840 g.

Le poids de la cervelle aux altérations anatomo-pathologiques et hyperémiques était sensiblement supérieur au poids de la cervelle normale, tandis que celui de la cervelle d'épileptiques était sensiblement inférieur à celui de la cervelle normale.

On a également fixé le poids spécifique:

chez 24 hommes, maximum 1068, minimum 1044, moyen 1053.8;

chez 6 femmes, maximum 1055, minimum 1047, moyen 1049.8;

et le volume de la cervelle:

chez 24 hommes, maximum 95.70 %, minimum 93.57 %, moyen 94.84 %;

chez 6 femmes, maximum 95.51 %, minimum 94.74 %, moyen 95.24 %;

chez 19 garçons (3 mois à 12 années) max. 98, min. 88.89, moyen 96.37 %;

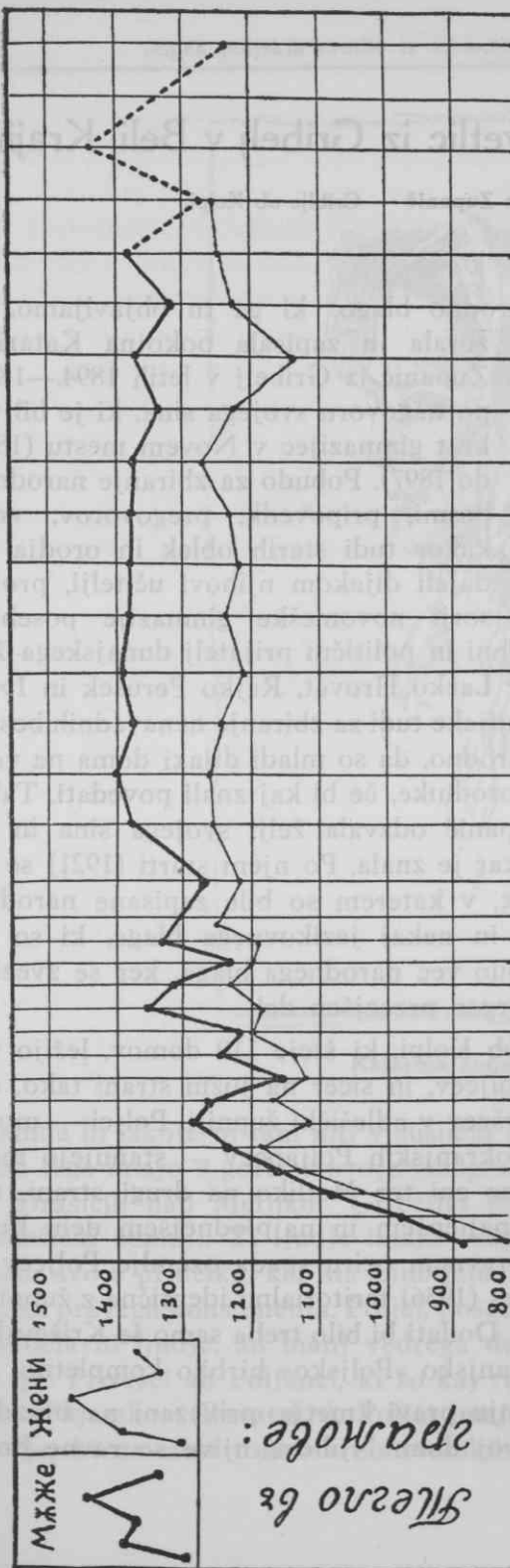
chez 12 fillettes (2 mois $\frac{1}{2}$ à 5 a.) max. 97.22, min. 92.86, moy. 96.17 %.

Du poids spécifique et du volume de la cervelle, il résulte que la cervelle pesant moins a plus de consistance que la cervelle pesant plus. On a également étudié la cervelle de divers malades (TBC., pneumonie, typhus), et on y a trouvé certaines irrégularités.

La cervelle des citadins, 1376 g (168) pèse moins que celle des paysans, 1402 g (170), tandis que celle des femmes de la ville, 1256 g (36), pèse plus que celle des femmes du village, 1230 g (62).

L'hémisphère gauche pèse plus que l'hémisphère droite chez 38 hommes, chez 10 femmes, l'hémisphère droite pèse plus que l'hémisphère gauche. En comparaison avec le cerveau, le cervelet pèse plus chez les femmes que chez les hommes.

Години		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90	91-95	96-100
Мъже	Тежестъ на мозъка	889	937	1069	1152	1228	1278	1275	1162	1247	1287	1304	1302	1296	1320	1299	1268	1376	1400	1372	1384	1381	1373	1376	1370	1326	1354	1321	1371	1260	1430	—	1225
	Брой на мозъцигѣ	140	53	23	26	12	6	9	5	5	13	7	10	9	11	8	69	106	89	72	74	71	89	53	58	47	27	13	15	2	1	—	1
Жени	Тежестъ на мозъка	806	911	1037	1131	1182	1113	1174	1146	1151	1201	1182	1235	1200	1197	1250	1217	1249	1250	1247	1205	1231	1218	1229	1266	1229	1141	1203	1244	1250	—	—	—
	Брой на мозъцигѣ	102	31	17	12	4	6	8	5	8	3	9	12	8	13	17	48	43	39	30	29	14	29	19	19	12	11	5	6	1	—	—	

Šopek poljskih cvetlic iz Gribelj v Beli Krajini.

† Katarina Zupanič — Griblje ob Kolpi.

arodno blago, ki ga tu objavljamo, je zbrala in zapisala pokojna Katarina Zupanič iz Gribelj v letih 1894.—1895. po nagovoru svojega sina, ki je bil takrat gimnazijec v Novem mestu (1889 do 1897). Pobudo za zbiranje narodnih pesmi, pripovedk, pregovorov, vraž kakor tudi starih oblek in orodja so dajali dijakom njihovi učitelji, profesorji novomeške gimnazije posebno Josip Šurm (pozneje osebni in politični prijatelj dunajskega župana dr. Luegerja), pater Lacko Hrovat, Rajko Perušek in Ivan Vrhovec. Nagovarjali so dijake tudi za zbiranje nenavadnih besed in topografskih imen. Prirodno, da so mladi dijaki doma na vasi prvo vprašali starše in sorodnike, če bi kaj znali povedati. Tako se je tudi Katarina Zupanič odzvala želji svojega sina in je narekovala ali zapisala, kar je znala. Po njeni smrti (1921) se je našel v zapuščini zvezek, v katerem so bile zapisane narodne pesmi, pregovori, izreki in nekaj jezikovnega blaga, ki so tu priobčene. Verjetno je bilo več narodnega blaga, ker se zvezku pozna, da je iz njega iztrgan precejšen del.

Griblje, velika vas ob Kolpi, ki šteje 110 domov, ležijo na ozemlju belokranjskih Poljcev, in sicer na južni strani tako, da se dotikajo ozemlja Privršcev v adlešički župniji. Poljci — mora se jih razlikovati od belokranjskih Poljancev — stanujejo med Tribučami in Fučkovci na eni ter Metliko na drugi strani, na levem bregu Kolpe, na najlepšem in najplodnejšem delu Bele Krajnske. V politično-upravnem oziru spada ozemlje Poljcev v občino Gradac, ki je danes (1936) teritorialno identična z župnijo Sv. Martina v Podzemlju. Dodati bi bilo treba samo še Križevsko vas pri Metliki in belokranjsko »Poljsko« bi bilo kompletno.

Poljci so po zanimanju pravi kmetje, privezani na brazdo, ki le v sili napuščajo svoj dom. Njihove njive so ravne brez

Katarina Zupanič (1855 — 1921)

kamna in lakote ni tam niti v sušnem niti v deževnem letu. Zraven tega imajo v goricah svoje vinograde: Krasinčani in Otočani v Drašičih nad Metliko, Gribeljci pa na Plešivici (366 m), v adlešički župniji. Ti ljudje imajo vsega dosti, samo težko prodajo svoje pridelke, ker sta Ljubljana in Zagreb predaleč, doma pa ni pravega konsumenta. Poljci, posebno Krasinčani, so ponosni in delavni ljudje, ali manj vedrega duha in manj okretni nego n. pr. Privršci ali Poljanci, ki so kaj radi hodili kot »nemškarji« na »Pajarsko« (Bavarsko). Poljci imajo tudi svoje posebno narrečje, ki ne nosi toliko srbohrvatskih oznak kakor privrško a

zopet ne toliko slovenskih kakor šokarsko ali osrednje belokranjsko med Črnomljem in Draščami. Naglas besed in ritem govora je hrvatski, ali nimajo *a* za staroslovenski polglasnik *ъ* kakor Privršci, ampak je ta ostal. Gribeljci in Krasinčani ne pravijo n. pr. volak ali volek, ampak volək, ne pravijo niti b i l niti b i w ampak: byl. Sicer se pa pri mlajši generaciji dobro pozna vpliv slovenske šole, cerkve in slovenskega uradovanja, ker že veliko ljudstva ume govoriti književno slovenščino.

Vedeti je treba, da je v času turških vojn in napadov (XV. in XVI. stoletje) Belokrajna silno trpela, največ med vsemi deli ozemlja med Bihačem in Ljubljano, ker so Turki prehajali preko Bele Krajine, če so hoteli vpasti na Dolenjsko ali v kočevsko stran, ali so se pa vračali, dospevši do Gorjancev. Na kraju je ostalo belokranjsko polje skoraj prazno, brez prebivalcev, kar nam spričujejo tudi listine za leto 1524., ko se n. pr. piše za Griblje, da ni ostal niti eden plug po turškem napadu istega leta. Graščaki, ki so rabili podložnikov in delavcev, so vabili begunce iz Bosne in Hrvaške, da se naselijo na opustošenih poljih, ali Srbi, ki so bili pastirji in vojaki in nikdar graščinski podložniki so šli rajši v hribe na Gorjance, kjer se je ustanovila organizirana vojaška granica za zaščito Kranjskega. Pač pa so zasedli prazno zemljo hrvaški begunci, kmetje iz Like in iz porečja Dobre in Mrežnice, ki so bili že prej graščinski podložniki ali izjemoma slobodnjaki in vajeni poljedelstva. Tako povedo n. pr. stari »prišverki« (domača imena) hiš in rodbin v Gribljah in Krasincu, odkod so prišle: Šimec (vulgo Judbinjak) iz Udbine; Pezdirec (vulgo Loparec) iz Lopara v Primorju, Starešinič (vulgo Švarščan) iz Švarče pri Karlovcu; bratstvo Brinci iz Brinja v Liki, Krbavci iz Cerkvish so prišli iz Krbave, Mušiči iz Podzemlja (vulgo Gomirec) iz Gomirja itd. Nasproti Gribljam leži na desnem (hrvatskem) bregu Kolpe vasica Mala Paka (vulgo Srbélji) in v njem rodbina Srbelj, kar znači, da so jo ustanovili Srbliji, ki so prišli od daleč. To znači, da se je v mali Beli Krajini v miniaturni naselil zapadni Balkan z vsemi etnološkimi posebnostmi. — Valvazor piše o Belokranjcih kot o Hrvatih, slaveč njihovo hrabrost, ker so se kot lahka konjica v bitkah večkrat odlikovali.

Redakcija objavlja narodno blago, zbrano od Katarinke Zupanič in deloma od njenega moža tako kakor je zapisano v zvezku,

samo je v nekaterih krajih postavila polglasnik *a* mesto *e*, kjer je bilo to evidentno, in je pri nenavadnih besedah zapisala v pojasnitev tudi tuje, nemške ali latinske besede.

Pri čitanju belokranjskih pesmi se zapažajo precejšnje razlike tako, da jih lahko razdelimo v tri skupine. V prvo skupino bi spadale najstarejše in pristne pesmi, ki so jih Belokranjci prinesli

Kolpa pod Gribljami

(Risba I. Vavpotiča)

s seboj z ozemlja med Uno in Kolpo, ki pa so danes večinoma razdejene in razkrojene z ozirom na vsebino, jezik, naglas in izraz. Treba je pripomniti, da se variante starih pesmi belokranjskih Poljcev nahajajo v okolici Karlovca in med Hrvati na zapadnem Ogrskem, kamor so se izselili v dobi od XVI. do XVII. stoletja isto z ozemlja med Uno in Jadranom.* V drugi skupini so slovenske pesmi, največ pivske in nabožne, ki so jih prinesli čez Gorjance zlasti organisti, učitelji, duhovniki in uradniki. Tretjo, najmanjšo skupino tvorijo srbske pesmi, ki se

* Prim. n. pr. knjigo: *»Jačke ili narodne pesme prostoga puka hrvatskoga po župah šoprunjskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih*. Skupio Fran Kurelac. Zagreb 1871. — Cf. str. 11, Nr. 62 (»Divojčica potok gazi«); str. 49, Nr. 221; str. 117, Nr. 411; str. 119, Nr. 416; str. 295, Nr. 655, 656; str. 299, Nr. 674; str. 309, Nr. 1; str. 311, Nr. 8 (»Mali je vrtak ograjen, pun mi je rožic nasajen«); str. 312, Nr. 9 (»Jezuš je sadil vinograd«); str. 313, Nr. 12 (»Žarki oganj gori na 'noj črnoj gori«).

pojejo največ v molu in ki so se razširile iz Žumberka, Marindola in Bojanc. To so posebno božičnice in novoletne kolednice. Treba je pripomniti, da slovenska pesem in melodija ruši in izpodriva z elementarno silo staro hrvatsko zapuščino ter tudi srbske pridobitve, kar se opaža zelo po svetovni vojni.

Na kraju uvoda naj bosta v kratkih potezah prikazani življenji obeh zbirateljev narodnega blaga, Katarine in Mikota Zupaniča.

Katarina Zupanič se je rodila v tistih časih, ko je Bela Krajina še živela po starih običajih, ko so še ženice in moški nosili belo obleko, ko so govorili patriarhalno — tako rekoč v pregovorih, ko je znal malokdo pisati (zaznamovali so račune na rovaših), ko so svatbe trajale po ves teden, ko so poljsko orodje in druge potrebščine v glavnem izdelovali doma in zelo malo kupovali na sejmi, ko so bili še vsi enako oblečeni, revni in bogati. Takrat si gribeljski gospodarji niso izposojali med seboj denarja na dolžna pisma in pred pričami, ampak tajno, med štirimi očmi. Zaupali so moški besedi in obrazu. V onem času, leta 1855. — bila je Krimska vojna — se je narodila gospodarju Juretu Pezdircu* (po domače »Grizinu«) iz Gribelj, h. št. 42, hčerka, ki so jo v župni cerkvi v Podzemlju krstili za Katarino. Dan rojstva je tedanji župnik, Jožef Grahek, pozabil zapisati, vendar je verjetno, da se je mala »Rina« narodila v jeseni, nekje okoli godu sv. Katarine — svetnice mučenice. Po materini strani je bila v rodu s Starešiniči - Krajači s Krasinca, po očetovi pa z Jakleviči - Makaruni iz Prilozja. Ta hiša je dala šolanega človeka, župnika v nekdanj sekovskem delu južne Štajerske, Ivana Jakleviča (1778 do 1864), ki je umrl kot zlatomašnik v Selnici na Dravi blizu Maribora. Dekletce je začelo hoditi v šolo (2. XI. 1864) šele z devetimi leti v eno uro hoda oddaljeni Podzemelj, kjer je bila dve leti po njenem rojstvu (1857) ustanovljena ljudska šola. V prvem in drugem razredu jo je poučeval učitelj Ivan Barle, a v tretjem letu učitelj Luka Kožuh. Verouk sta ji razlagala župnik Daniel Trček (Tershek) in kaplan Rajmund Kalan. Z dvanajstimi leti je Grizina Rina končala šolo (1867) in je morala pomagati doma pri kmetovanju. Najprej je gonila ovce na pašo, posebno v breg Kolpe, a pozneje goveda v brezje, v šutinko okolu Goranje lokve.

* Ime Pezdirec izgovarjajo Belokranjci *Pozdêrac*, bližnji Hrvati kot *Pozderac*, kar spominja na muslimanske stare Pozderce v porečju Une, v Bihaču.

Kot šestnajstletno dekle je začela delati po polju z motiko in srpom. Le včasih je bilo vsakdanje delo in monotono življenje prekinjeno s pohodom k maši in v vinograd na Plešivici, kjer imajo Gribeljci svoje zidanice. Pri kopanju in prašenju spomladi in na jesen ob trgatvi se je pelo in vriskalo, da je gora zvonila in

Griblje: Cerkev sv. Vida

(Akvarel M. Gasparija)

odmevala. Na vinorodni holm Priložnik, ki je do leta 1904. pripadal grajščini Pobrežju barona Apfaltrerna, so zahajali gribeljski fantje in dekleta na delo, da si zaslužijo svojo dnevno »cvancigo« (33 krajcarjev), pa da se zvečer vrnejo med petjem v domačo vas. Ena prvih dolžnosti mladih deklet pri hiši je bila, trikrat na dan prinesiti sveže vode iz Kolpe, kar so dekleta enake starosti najraje storile v družbi. Takrat so se mlade duše napajale od pokrajinskih lepot, ki so jih ob sončnem zahodu slikali blago položni bregovi Kolpe s kranjske in hrvatske strani, kjer kristalno čista reka prijetno šumlja po pesku, a vrbe in topoli se sklanjajo nad vodo kot da bi žalovali nad bežnostjo časa in reke valov.

Grizinova Katarinka je ravno dopolnila 20 let, ko je po Novem letu 1876 zaprosil za njeno roko premožen posestnik in trgovec, Miko Zupanič, in se z njo zaročil. Za doto ji je oče

zapisal 250 goldinarjev (tedanja cena za par velikih volov), »pir« (ženitovanje) in »škrinjo« (posteljo, platnene obleke in bale platna). Ni dolgo nosila zaročne »parte«, ker so ji že 9. februarja pokrili glavo z »napletom« iz rdečih svilenih trakov in jo odpeljali po debelem snegu ob zvokih koračnic (bas in dve violini) v Podzemelj na poroko, ki jo je opravil župnik nem. vit. r., Franc Dovgan. Iz tega zakona se je rodilo 8 otrok: sedem sinov in ena hči, od katerih je danes še sedem živih. Pet jih je ostalo na kmetih, trije pa so poslani v gimnazijo v Novo mesto. Najstarejši sin Niko je postal doktor filozofije, član »Jugoslovanskega Odbora v Londonu« in minister »Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev« v Pašičevem kabinetu (1922—1923). Sin Mate je umrl za domovino dne 25. marca 1917 kot dobrovoljec srbske vojske, dočim je sin Mihalj postal carinski činovnik. — Življenje gospodinje Katarine je bilo posvečeno vzgoji otrok, hiši, kuhinji in »gredam« (vrt za zelenjavo). Četudi je bilo delo za eno osebo skoro nepremagljivo, vendar ga je požrtvovalna žena opravljala sama. Spada pač k navadi in dobremu imenu belokranjske gospodarice, da dela kot črv in se muči, ne da bi mislila na odmor in počitek, ki ga zahteva fiziološki zakon od živega bitja. Zato belokranjske žene že po drugem letu zakonskega življenja ocvetejo radi pretiranega dela, ki nikakor ne odgovarja higienskemu življenju. Uboge Belokranjice pač same sebe zaslužnijo iz navade, po lastni volji. Gospodinja Katarina se ni najbolj razumela s svojim možem, ker sta bila preveč različna po nazorih življenja in po temperamentu. Žena bi bila rada živela po starih patrijarhalnih običajih kakor druge sosedo, a njen soprog je bil individualist brez sentimentalnosti, ki se ni brigal ni za kmečki koledar pri obdelovanju polja, ni za navade ob raznih godovih in praznikih, ampak si je usmeril gospodarstvo in življenje po svoje, ne oziraje se na okolico. Katarina je imela mehko srce za vsakogar, najbolj seveda za svoje otroke, za katere bi dala vse, tudi življenje. Revež ali nesrečnež ni nikdar odšel od Zupaničeve hiše prazen ali nepotolažen, če se je obrnil na gospodinjo, dočim je bil gospodar varčen ter strog z berači in klateži. Leta 1911. je postala vdova in je živela do smrti zasebno s svojo hčerko Maro. Najtežje ji je bilo za časa svetovne vojne (1914—1918), ko je odšlo vseh sedem sinov v vojsko in je ostala sama doma. Štiri leta je živela v neprestanem strahu za sedem mladih življenj, od katerih je bilo eno dano na

oltar bojnega boga — sin Mate se ni vrnil — dočim je sin Anton prišel domov brez noge. Namesto, da bi jo bil kdo tolažil in ji dajal poguma, so hišo gospodinje Katarine avstrijski žbiri in feldžandarji neprestano nadzirali in jo trpinčili z vprašanji, kje se nahajata oba sinova Niko in Matija. Grozili so ji z zaporom, če tega ne pove. Neštetokrat so ji prevrnili vse prostore in pretaknili pohištvo, ne bi li našli kakšne veleizdajalske stvari. Čudno je, da se ni nobena od rodoljubnih dam iz Ljubljane spomnila gribeljske mučenice in ji prožila tolažbe. Saj je bilo znano in po časopisih je bilo razširjeno, da je bil njen sin, ki je bil član Jugoslovanskega odbora v Londonu, od avstrijskih oblasti obsojen na smrt in da je bila na njegovo glavo razpisana nagrada. V veliko veselje ji je bilo, ko se je o Božiču l. 1919. vrnil po devetih letih iz emigracije v domovino njen prvorojenec Niko. — Radi prestanega trpljenja med svetovno vojno so ji polagoma popuščale njene telesne in duševne moči. Na sv. Valentina dan l. 1921. je legla v bolniško postelj in 21. julija istega leta je dotrpela svoje življenje.

Katarina Zupanič je zadnje tedne svojega življenja mirno govorila o bližajoči se smrti, o svojem grobu in o razmerah v rodbini, ko ona ne bo več med živimi. Na tolažilne besede sina Nika, da bo še lahko ozdravela in da naj ne govori o smrti, ki je še daleč, je odgovorila: »Čutim bližajoči se konec ali ne bojim se smrti, ni me strah zemlje, ki me vzame vase, saj je to vsem sojeno. Mestna gospoda se je odtujila zemlji in zato ima strah pred njenim objemom, a mi kmetje pa ne, ker imamo neprenehoma opraviti z njo. Z oranjem in kopanjem jo negujemo kot dobro mater, da bi bila lepša in rodnejša. Zemlja je res naša mati in mi kmečki ljudje smo njeni zvesti otroci. Življenje je lepo in pisano, četudi je polno trpljenja, ali ni večno — umreti moramo, vse nič ne pomaga. Če pa pride za kmeta čas preselitve na oni svet in ga zemlja vabi v svoje naročje, ni ga tako močno strah kakor gospoda, ki se ji je odtujil.«

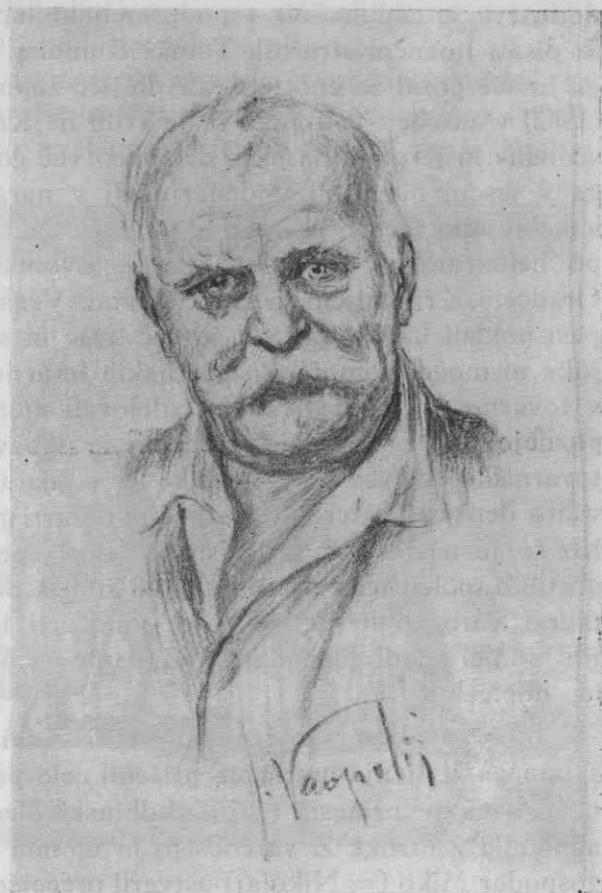
Ko je čutila, da se ji bliža konec, je tri dni pred smrtjo poklicala sosedo - šiviljo in ji rekla: »Mojega zdravja ne bo več, sešij mi naglo obleko, da ne bo prepozno.« Hotela je namreč po starem običaju biti v belokranjski obleki pokopana. Vse svoje premoženje je pred smrtjo razdelila, ostal ji je samo še en pe-

telin. Za tega je naročila, naj ga zakoljejo,* ko bo prišel najstarejši sin iz Beograda na pogreb, kajti v svoji materinski ljubezni se je še v zadnjih trenutkih svojega življenja bala, da sin mogoče ne bi bil v lastnem domu postrežen. Tisto poletje, ko je Katarina Zupanič zatisnila svoje trudne oči, je bila vsa Bela Krajina izredno bogato posejana s poljskimi cveticami najpestrejših barv. Z njimi so njeni znanci in prijatelji dobesedno zasuli njen mrtvaški oder.

Pokopal jo je podzemeljski župnik Gregor Cerar dne 25. junija ob sedmih zjutraj na pokopališču pri sv. Vidu v Gribljah, kamor so jo pogrebci nosili skozi slavoloke, postavljene na čast Sokolom. Ko je namreč ležala na mrtvaškem odru, so korakale mimo hiše žalosti trume Sokolov v starodavno Pobrežje pri Adlešičih, kjer je bil zlet novomeške sokolske župe. Po vrsti so pristopali Sokoli in jo kropili, a sokolska fanfara iz Karlovca ji je zaigrala tugovanko »Lipa ko povene«. Skladatelja Emil Adamič in Zorko Prelovec pa sta ji zvečer ob povratku iz Pobrežja zapela otožno žalostinko v slovo.

Katarina Zupanič je bila po zunanosti visoke vzravnane postave, bele polti, kostanjevih las, modrih oči in blagega pogleda. Njen obraz je bil podolgasto ovalen s fino rezanim profilom. Obličje je izražalo mehko dušo in blago srce, polno čuvstva in razumevanja ne samo za svojce, ampak tudi za bližnje. Nikdar ni nepovoljno govorila o drugih, za pravico in poštenje se je odločno in hrabro zavzemala, vendar so bili njeni izrazi odmerjeni in izbrani, kakor so bile tudi njene kretnje resne in dostojne. Najbolj nesrečna je bila, če ni mogla komu postreči kot je treba, da se zadosti dolžnosti starega belokranjskega gostoljubja v polni meri. Njej sami je bilo v škodo, da je bila preveč dobra za druge. Govorila je čisto belokranjščino, da je bilo veselje poslušati sintaktične posebnosti in dialektične spretnosti njenega govora. Bila je prava anima candida. Živela je kot svetnica - mučenica.

* To nas nekoliko spominja na prizor pri Sokratovem umiranju (399 pr. Kr.). Filozof Platon pravi namreč v svojem Razgovoru o nesmrtnosti duše (Phaidon), da je umirajoči Sokrat naročil svjemu učencu Kritonu: »Asklepiju smo dolžni petelina. Da mu ga ne pozabite žrtvovati!« Z daritvijo bogu zdravilstva je hotel grški modrijan povedati, da s smrtjo ozdravi ob boleznih življenja. Tu je bil motiv daritve religijska filozofija, tam vroča materinska ljubezen in jugoslovenska gostoljubnost.

Miko Zupanič (1841 — 1911)

Portretirana je bila dvakrat. Prvič jo je narisal l. 1904. akad. slikar Ivan Žabota, drugi portret v olju pa je izdelal kot portretno študijo na podlagi Žabotine risbe, raznih fotografij in lastnem spominu akad. slikar Ivan Vavpotič.*

Miko Zupanič, v Beli Krajini in po sosednjih hrvatskih krajih splošna znana osebnost, se je rodil na Krasincu h. št. 18, dne 28. decembra 1841 ter se je okrog l. 1873. preselil v Griblje, kjer si je kupil hišo št. 73 in posestvo. Ker v času njegovega

* Prim. študijo *Stanko Vurnik*, Belokranjica. Sep. odtis iz »Etnologa« VIII.—IX. Ljubljana 1936.

detinstva še ni bilo šole v podzemeljski župniji, ga je učil čitati in pisati finančni stražnik Tomaž Kuhinka, po rodu Čeh. Potem ga je oče poslal za eno leto v Adlešiče župniku Martinu Skubicu (1852) v zaseben pouk. Ko se je vrnil na Krasinc je postal vaški »čoban« in je gonil na pašo drobnico več gospodarjev, za kar so ga v jeseni nagradili v denarju ali v naravi. Pripovedoval je, kako je bilo tisti čas — okrog polovice XIX. stoletja »vukovito« po belokranjskih stelnikih (Pajki, Zvoniki) in gozdovih med Gradcem, Črnomljem in Cerkviščami. Včasih so mu volkovi na paši poklali kar po pet ali še več ovac in si revež od žalosti in joka ni mogel pomoči. Po pastirskih letih je šel v Gradac delat v tovarno, kjer so vlivali in izdelovali municijo za Avstrijo in pozneje tudi za Francijo. Obenem je dobavljal žito in meso za tovarniške delavce ter si je tako že v mladih letih zbral prilično vsoto denarja, katero je po očetovi smrti pomnožil z dedščino. Ko se je nastanil v Gribljah je odprl špecerijsko trgovino in gostilno, poleg tega pa se je bavil tudi s poljedelstvom. Ker so takrat varovali hrvatsko mejo graničarji in finančni stražniki, jih je imel mladi gospodar M. Zupanič na hrani, kar je donášalo lep dobiček.

Bil je dvakrat poročen. S prvo ženo, ki mu je po enem letu skupnega življenja umrla, je priženil celo posestvo, a druga, Katarina, mu je prinesla (1876) rodbinski blagoslov — hiša se je napolnila z otroki. Z varčnostjo in umnim gospodarstvom si je gospodar Miko (= Nikolaj) ustvaril precejšen kapital, ki je naraščal iz leta v leto. Ker takrat ni bilo v Beli Krajini posojilnic, so se ljudje v sili zatekali k Zupaniču po denar. Posebno, ko so začeli Belokranjci trumoma hoditi v Ameriko po zaslužek, je bila Zupaničeva hiša tako rekoč izpremenjena v banko, kjer so si ljudje izposojali in vračali denar. Kmetice, ki so od svojih mož ali sinov dobivale iz Amerike dolarje, so jih kar doma v Gribljah menjavale. Tako je premoženje zelo narastlo tako v gotovini, kakor v hipotečnih obveznicah. Miko Zupanič je bil v času od 1888 do 1900 najbogatejši človek v Beli Krajini. Imel je po vsej priliki v denarju okolu pol milijona goldinarjev, kar bi bilo danes preko 10 milijonov dinarjev. Za pribl. 320.000 goldinarjev bi bil lahko (okrog l. 1903.) kupil, ker so mu bile ponujene, graščine barona Apfaltrerna (Krupa, Pobrežje, Pusti gradec), dalje Gradac

in v bližnji Hrvatski Ribnik. Vendar za velike denarne transakcije ni imel smisla, zato tudi do nakupa ni prišlo.

Povoljne gmotne razmere so napotile gospodarja Mikota, da je dal svojega najstarejšega sina v šolo v Novo mesto (1887), potem pa na univerzo na Dunaj, kjer je dovršil svoje študije

Belokranjci XVII. stoletja

(Po Valvazorju)

l. 1903. Ker isti do l. 1908. iz političnih razlogov ni mogel dobiti državne službe, ga je oče vzdrževal vse do emigracije v Srbijo in mu pošiljal pomoč še tja do svoje smrti leta 1911. Vsekakor se dr. Niko Zupanič ne bi bil mogel tako odločno zavzemati za jugoslovensko ideologijo in njeno uresničitev, če ne bi imel od doma materialne podpore in zaslombe.

Domači vasi Griblje, kjer so bile pred desetletji hiše večinoma lesene in temne, je gospodar Miko pomogel do lepšega izgleda s tem, da je svojo hišo povišal »na pero« in da je na razkrižju štirih cest (za Adlešiče—Vinico, za Črnomelj, za Karlovec in za Metliko) sezidal novo enonadstropno belo hišo (1906).

Na stara leta ga je začel zapuščati spomin, kar je bilo na škodo njegovemu denarnemu gospodarstvu tako, da je premoženje začelo pojemati. Ob svoji smrti, dne 15. oktobra 1911 je v poslednji svoji volji preostanek svojega premoženja ostavil svoji soprogi in otrokom. Na Lukežovo, dne 18. oktobra ga je ob mnogobrojni udeležbi sprovodnikov pokopal župnik Josip Rome.**

Miko Zupanič je bil po svoji zunanosti in notranosti nasprotje svoje žene Katarine. Bil je možak širokih pleč, bolj nizke kot visoke postave, širokega čela in polnega obraza ter svetlega, bistrega pogleda, poleg tega pa izvrsten jezdec, ki je vkrotil še tako hudega konja — prava podoba kozaka. Po temperamentu je bil sangvinik, hitro se je kretal in je tudi hitro mislil. Zanimale so ga posebno prirodne vede, zlasti ljudska anatomija in patološki pojavi na organizmih. Kadar je doma klal prašiče, je pri raztelesenju (razčinjanju) porabil vse hišne prostore in ves dan, ker je študiral skroj organizma in njegovih posameznih delov. Zlasti ga je zanimalo alkoholno vprašanje, kakor vpliv alkohola na človeški organizem itd. Če bi ga bila usoda zanesla v višje šole, bi bil gotovo postal znamenita osebnost v kakšni prirodni vedi.

I. Narodne pesmi.

1. Sveti meni jasna mesečina.

Sveti meni jasna mesečina,
da bo potom lahko potovati,
da bom videl koju ljubil budem.

Ljubil budem Milico divojko,
milo ljubo, lepo vijolico,
vijolico kako ti rožico.

Lepa roža, ljuba moja ima:
črno oko kakti golobica,
slatka vusta kakti cukorova,
droben hodek kakti grličica.

2. Po Kranjskem, Koroškem...

Po Kranjskem, Koroškem
mi hajda zori,
jo ljubica ženje,
jo glava boli.
Tri dane je žela
tri snope ima,
poglejte ji roke,
kak žalje ima.

3. Lepo moje plavo oko tvoje.

Lepo moje plavo oko tvoje!
Naj je plavo i meni je drago,
tvoje oko, (v)sem junakom drago,

** »Jutro«, leto II., št. 600; »Iz Bele Krajine († Miko Zupanič). Ljubljana 1911.

popom ljubo, ljubo i dijakom.
Zmotilo bi sonce i oblake,
kam ne bi na zemlji junake!

4. Milka moja duša.

Milka moja duša
snoč se mi sanjalo,
da je tvoje ličce
kraj moj'ga spavalo.

Kada se probudim,
žalosten se stanem,
ki tvojega ličca
kraj mojega ne najdem.

5. Hribčki vsi so mi zeleni.

Hribčki (v)si so mi zeleni,
rožce vse več razcvetene.
Kada se zbudim,
ledik stan častim.
Res je, fanti ljubeznivi,
da ste jako zapeljivi,
ki tak dugo obetate,
da deklice zapeljete;
potem pa se, potem pa se,
nikdar več videt ne date.

6. Kopajte mi grobek.

Kopajte mi grobek,
u moj vinograd!
Nožice okrente
pod vinsko trtico,
glavico okrente
pod vinsko pipico!
Pipico okrente,
naj vince van curi,
naj se telo kripi,
ki se duša ni!

7. Majolčica ...

Majol, majol, majolčica,
izvan si lepa pisana
iznoter vinca štrihana!
Ti si zato meni kriva
da mi streha krova nima!

Majol, majol, majolčica,
izvan si lepa pisana,
iznoter vinca štrihana!
Ti si zato meni kriva,
da mi žena čizam nima.
Majol, majol, majolčica,
i. t. d.

8. Ova mala čašica.

Ova mala čašica,
Sem in tam potuje,
našmu ljub'mu Juretu
praf lepo nazdravljuje:
saj ti, Jure, dobro znaš
kaj ti je storiti:
vince van ispiti,
Ak ispiješ ovo čašo,
glažek obrniti.
vreden ti si ljubo našo,
ki te voli rožica,
Mare, galtrožica.

— — — — —
Živijo, živijo, živijo!

9. Ljub'ca, ljub'ca, kaj ti delaš?

»Ljub'ca, ljub'ca, kaj ti delaš
na zelenem travniku?«
»Kaj ja delam — rožce plevem
da ti pušlec naredim
z rožmarina, majarona,
z nagelna rdečega.

S svilo ga bom ovijala,
s svilo ga bom zvezala,
na klobuk ti ga bom pripela,
z zlato to medenčico.

Ti boš hodil tam po Nemškem,
in po Gornjem Štajerskem;
tam te bodo 'spraševali,
kdo ti je ta pušlec dal?
Al 'maš ženo zaročeno,
al maš ljub'co ljubljeno?«

— — — — —
»Nimam žene zaročene,
imam ljubco ljubljeno.«

10. Hoje, hoje, zelen bore!

Hoje, hoje, zelen bore,
širi grane ti na dvoje!
Tu se šečem mimo bora,
ja i moja draga.

— — — — —

Kaj si, cura, mislila,
kad si fanta videla?
Mislila sem, da je šala,
ljubit sām se dala.

11. Kiša pada, trava raste.

Kiša pada, trava raste,
gora zeleni;
Moj se dragi na vojnico spravlja
ja sām žalosna.

12. Na tepeške (Tepežni dan).

Reš'te se, reš'te!
Zdravi i veseli,
tusti i debeli,
kako na Božič,
tako po Božiču!
Da bi tako dolgo živeli
da si bi nebesa zaslužili!

13. Juričku se sājalo...

Juričku se sājalo,
da so bili
štiri miši
v novi hiši,
slamo sekli,
ljubit sām se dala.

14. Poslovljenje.

Vi fanti i dekleta,
vi ste nam za kratek čas,
pa nikar mi ne zamerte
ki jest moram it od vas.

Vi slovenske deklice,
vi se boste jokale
za nas mlade fante vse.

— — — — —

Oj ta soldačka sablja,
ta bo moja ljubica,
ta me bo ljubila,
kedar jast umiral bom.

Vi slovenske deklice,
vi se boste jokale
za nas mlade fante vse.

Oj ta soldačka puška,
ta bo moja svetla luč,
ta mi bo svetila
kadar jast umiral bom.

15. Igraj kolo.

Igraj kolo, igray kolo
u dvadeset i dva;
igray kolo, igray kolo
u dvadeset i dva!

Vu tem kolu, vu tem kolu
mlado momče igra;
Vu tem kolu, vu tem kolu
mlado momče igra.

Aj to momče, aj to momče
črne oči ima,
da me (h)oče, da me (h)oče
pogledati njima!

Aj to momče, aj to momče
medna usta ima,
da me (h)oče, da me (h)oče
poljubiti njima.

Ljubi junak, ljubi junak
koju ti je drago;
ljubi junak, ljubi junak
koju ti je drago!

(V sredini kola stoječi plesalec si izbere
dekle in skupaj zaplešeta v sredini pol-
ko, medtem ko kor poje:)

Sad se vidi, sad se zna
kogi koga rad ima;
sad se vidi, sad se zna,
kogi koga rad ima.

16. Ko jačmen rumeni.

Ko jačmen rumeni,
se vidi tam z vasi,
ko jačmen rumeni,
se vidi tam z vasi.

Pa to me veseli,
ki hladni pir
moje srce hladi.

Ko galtrože cvetó,
diši po vsem svetó,
pa to me veseli,
da njihov duh
po vsem svet diši.

Ko grozdje rumeni,
se vidi tam z vasi
pa to me veseli,
ki hladni mošt
moje srce hladi.

Tam v hladni senčici,
pri polni flašici,
pri nji pa jast sedim
in z glažkom govorim.

Prišel bo sodnji dan,
bo sojen [v]sak kristjan,
pa to me žalosti,
ko hladni grob
moje srce hladi.

17. Mike iz Metlike.

Šike, Mike,
iz Metlike,
torbo nosi
kruha prosi,
kaj izprosi
babi znosi,
kaj baba
ne stere
Mike požere.

18. Petelin je zapel.

Petelin je zapel,
danica je prišla,
je ljubček slovo vzel
se jokati je začel.

Ne jokaj ljubica,
ne žali mi srca,
čez sedem kratkih let
se bomo vidli spet.

Sedem let je preč,
kar ljubega ni več,
pred mojo kamro se
že travca zeleni.

19. Sedem sel je gledalo...

Sedem sel je gledalo
kak je junak gubil glavo
za devojko mlado.

20. Kam če sokol sesti.

Mili Bože, kam če sokol sesti,
če-li v goro ali v ravno polje?
Ako sede v ono ravno polje
vse če polje žitom obroditi.
Ako sede v ono goro črno,
vsa če gora vincem obroditi.

Pevaj mi pevaj sokole,
tebi je vreme spevati,
meni mladi plakati:
starec mi seda na krila.

Volim se mlada ubiti,
nego starca ljubiti.

21. Ni na svetu lepšega.

Ni na svetu lepšega
niti veselejšega
nego s prijatelji
koji so veseli
skup živeti.

22. (V)zemte čača čašico.

(V)zemte čača čašico
i napijte zdravico:
Bog zna i k letu,
bomo-li na svetu
skup živeli.

23. Vince teče...

Vince teče, luč gori
zavolj tebe ženjoh ti.
Kolkor kapljic,
tolko let
Bog nam daj
na svet' živeti!

Vince teče, luč gori
zavolj tebe mlada ti:
da bi živeli prav lepó,
da bi služili večnemu Bogú.

24. Zora puca...

Zora puca, dan se beli,
moje srce se veseli.

25. Devočica vodo gazi.

Devočica vodo gazi
noga se ji beli
mimo jaše mlad junak
pa se ji nasmeje:
gazi, gazi devočica,
da bi moja bila!

Ki bi znala i vedila
da bi tvoja bila,
v mleku bi se umivala,
da bi bela bila;
sir, pogačo bi ja jela
da bi glatka bila;
s čikom bi se preščiknila
da bi tanja bila.

26. Hoja, hoja, Milka moja.

Hoja, hoja! Milka moja,
gde je roža rumena,
— — — — —

Nije meni, kaj ja moram
iz varoša odlazit,
več je meni, kaj ja moram
svojo drago ostavit.

Kupil si bom tri pištole
streljal budem kraj varoša,
vsim ljudima na veselje
svoji dragi na žalost.

27. Kadar jaz pa umrjem.

Kadar jaz pa umrjem,
dente mene v črni grob,
Meni ferkelj pa na grob:
to je bil vinski brat
pil ga je rad.

28. Lepe moje senokoše.

Lepe moje senokoše,
kadi mi rastejo bele rože,
bele rože, vijolice,
ki jih berejo devočice,
vsaka svojem milodragu,
a ja tožna nimam komu.

Nabrala sem cvet rožic,
nesla sem jih v ravno polje,
v ravno polje, v Koprivnice;
tam moj dragi perom piše
i za mano premišluje.

29. Dokler sem ja mlada bila.

Dokler sem ja mlada bila,
lepe gvante sem nosila,
zda tam v škrinjici leži,
ne maram ak mi ves strohni.

— — — — —
Jenga starca sem dobila.

— — — — —
Dokler sem ja mlada bila,
prav po koncu sem hodila
zda se vlečem kot meglá,
kot da nisem mlada bla.

Rastejo rožice rumene
jako dalek proč od mene
Rožice rdeče od mene preč,
mojega veselja ne bo več.

30. Fanti se zbirajo.

Fanti se zbirajo,
dalek maširajo,
dalek, dalek v tujo stran,
kjer nobenga ne poznam.

Barka začne plavati,
Ljuba začne plakati.
Odrin' odrin' od kraja preč,
saj se ne bomo vidli več!

Sklenila je bele roké,
točila je grenke solzé.

31. Na svetu lepši roži ni.

Na svetu lepši roži ni
kot je ta vinska trtica;
po zimi spi, v spomlad' cvetè,
v jeseni vince nam dajè.

Te druge rožce tud' cveto,
pa tega le ne storijo,
kaj je storila sama ta,
ki danes nas napojila.

32. Lovska.

Ja sem naš'ga jagra sin
in sem jagal po dolin,
juhé, juhé.

Vuk i medved skup stoji
lesica pa ven beži,
juhé, juhé.

Zda pa grem na poljé rad,
vidim svoje dekle stat,
juhé, juhé.

33. Bog oča je stvaril zemljico.

Bog oča je stvaril zemljico,
zemlja rodila grozdjice,
grozdje nam daje moštek,
moštek nam daje vinček.

Vince je strilo bratca dva,
pijmo ga bratci obadva!

34. Mi smo bratci dva.

Mi smo bratci dva,
pijmo veselico!
Glažek vinca imamo,
(v)sak ga pol popijmo!
Pili, pili, pili
dobre volje bili,
dokle bomo mogli
stajati na noga(h)!
Koji neče piti,
z bučo ga vudriti!

35. Ančice mila, Ančice draga.

Ančice mila, Ančice draga,
sladek raj ti moj!
Kaj mi kratiš mili,
dragi pogled tvoj?
Ja ču iti ka 'nom,
təmnm morju tam,
ja ču teba, duša,
iskat noč i dan.

36. Kaj se si ti dušica.

Kaj se si ti dušica
na me razsrdila,
da več nisi leto dan
z mano govorila,

— — — — —
Ak se meni pripeti
v tujo zemljo proji,
tamo meni vmreti —
potrudi se dušica
na moj grobek doji,
ovak govoriti:
tute počivajte,
moga dragog kosti,
kojim nisam dala
u svoji mladosti
ljubavi zadosti!

Ti zelena travica,
ne budi mu žuhka,
kak mu nisam bila ja,
dok sam ga ljubila.

Oj kopina, kopina,
lepo ga zagrli
kot sam ga grlila
dok sam ga ljubila.

37. Junak sadi vito jalvo.

Daj nam Bože dobro leto!
Junak sadi vito jalvo,
vito jalvo i zeleno.
Tri je leta ne obajde
a četrto se je šetal gledat.
Kada junak bliže dojde,
jalva ne da vu se gledat
od lepoti vitki jalvi.
Na jalvi sedi sivi sokol,
na jalvi sedi, v polje gledí,
kadi lovci lovko love.

— — — — —
Ona njih prelepo prosi:
ne lofte me, lovci moji,
ja vam nisem košutica,
nek ja jesem devojčica.
Mene mama mlado klela,
mlado klela i uklala,
da je (h)čerka odivljala,
odivljala, v goro prošla,
s košutami vodo pila
i z jeleni travo pasla.
Daj nam, Bože, dobro leto!

38. Vdrknil se je kraljeviče.

Vdrknil se je kraljeviče
čez tri gore nešetane,
čez tri polja zelena,
čez tri devojke nevenčane.

— — — — —
Fteče konjče kraljeviču.

— — — — —
Vdrknila se najstareja,
ona konjca lepo moti,
kaj ga ona dalje moti,
(v)se konjiček dalje ide.

Vdrknila se je ta srednja,
ona konjca lepo moti,
kaj ga ona duglje motri,
(v)se konjiček dalje ide.

Vdrknila se ta najmlaja,
ona konjca lepo moti,
s prstenki mu škrebeče;
kaj mu ona bolj škrebeče,
(v)se konjiček bliže ide —
popala ga za grivico,
peljala ga kraljeviču.

Pak govori kraljeviče:
do zda si bila devojčica,
od sad budeš moja ljuba.

39. Potekla je hladna voda.

Potekla je hladna voda,
donesla je zelen venec
jako zelen i vzelenjen.
Gledale ga tri devojke,
gledale ga, čudile ga:
»kaj si venec tako zelen.«

»Ne čudi se, da sam zelen,
nek se čudi, da nis bolje!
Tri me vile ovijale:
prva me je ovijala
z lepo rožo šipkovico,
druga me je ovijala
z lepo rožo galtržo,
treta me je ovijala
z lepo svilo bombakovo.

40. Izrasel je zelen trsek.

Izrasel je zelen trsek
za oltarom Majki Boži,
na njem jesu tri grozdički.
Čuvala jih lepa Kate.
Mimo ide novomašnik:
»ovo si mi lepa Kate,
podaj meni jen grozdiček.«
»Neču, neču novomašnik,
zakaj mene grozdja mirak gledí:
(v)saki duši jagodico,
Bogu ocu čehuljico.«

41. Izrasla je runka hruška.

Izrasla je runka hruška,
na nji jesu tri hruščice.
Hiti Peter palico —
izbalal je tri hruščice.
Prva pala v vinske gore,
da bi gora obrodila:
da bi trta po vedarce
grebenica tri, četiri!

Druga pala v ravno polje,
da bi polje obrodilo:
da bi žito obrodilo,
(v)saki snopek po kopljenik,
rastavica tri, četiri!

Treta pala v naše selo,
da bi selo bilo veselo!
V našem selu devojčica,
ona ima troje prosce:
jedne ima od gospodi,
druge ima od meseca,
tretje ima od sunašca.

42. Pesem petelina in kokoši.

Petelin poje:

»Al' te kaj srček boli - i-i?«

Kokoš odpoje:

»Pa kakó, pa kakó - ô-ô!«

43. Pesem basa in gosli.

Bas poje:

dunda bila, dunda boš,
Bog se smiluj, čija boš!

Vijolina (gosle) pojo:
cigo migo, cigo migo,
maček je na brigu,
cigo migo, cigo migo,
mačku figo, cigo migo.

44. Konjenik.

Pec'ga, der'ga, pec'ga, der'gal!
Kaj na konju, to pod konjom!

45. Glavica me boli.

Mi Bože, dragi!
Glavica me boli,
ki moj dragi,
jako dalek služi
vu Čakovskem gradu.
Pri mladome kralju
konja vrana jaše
svitlo sabljo paše.
Jela njega klela.

»Ne kuni me ljuba Jela!«

»Kak te neču kleti,
ki me nečeš (v)zeti.«

»Volil bi te (v)zeti,
ali mi ne daju
vugrska gospoda.
Ti mi nisi, Jela,
roda gospockega,
nego ti si, Jela,
roda poštenoga;
poštena ti majka,
koja te rodila,
koja te kojila;
pošten junak bude
ki te ljubil bude.«

46. Po vrt špancira pobič mlad.

Po vrt špancira
jeden lepi pobič mlad;
na rami nosi
jeden lepi svitel gvir.
Nad njim se suče,
jeden lepi pisan tič:
»ljubi pobič, vstreli me nikar!
Povem ti nekaj lepega,
da se dobro oženil boš.
Ne jemlji si ta stare babe,
ker ona zmirom godrnja;
ne jemlji tudi srednje vdove,
ker je zmirom žalostna,
nek si vzemi mlado dekle,
ki je zmirom veselo.«

47. Tičica golobček (svatovska).

Tičica golobček
ljubi mene v gobček!
Ti boš mene,
ja bom tebe
poljubila v gobček!

Ti si bela, ja sem len,
kdo bo naše žito plet?
Naj ga pleve kdo ga hoče,
da le nam dvem ne bo vroče!

Ti si moja golobica,
ja sem tvoj golobček!
Ti boš mene, ja bom tebe
poljubila v gobček!

Iše jedno malo
da se bo kaj znalo:
kušekaj ga, vinčekaj ga
primi ga za vrat!

Ti si moja,
ja sam tvoj.
Vsem nam
Bog pomagaj!

**48. Hčerko vam peljamo
(svatovska).**

Lahko noč, lahko noč,
dragi prijatelji!
Z vami Bog, z vami Bog,
z nami pa Marija!

Mamica, mamica,
(h)čerko vam peljamo,
nikdar več, nikdar več,
nazaj je vam ne damo.

Rasti, rasti rožica,
rožica rumena,
bodi, bodi ljubica,
ljubica ljubljena.

Rasti, rasti rožica,
rožica ti plava,
bodi, bodi ljubica,
ljubica ti prava!

Rasti, rasti rožica,
rožica rdeča,
bodi, bodi ljubica,
ljubica goreča,
oj, ljubica, rožica!

49. Zdravica.

Da bi iše dolgo živeli,
da bi vsi posivali
v manjem grehu,
večem obilenju!

50. Greh.

Greh
naj gre v meh!
Meh pukne,
greh
van smukne.

51. Jakovi.

Jakovi* so takovi:
na vse strani lakomi,
rit jim je rožena
ni jim dobro složena.

52. Metliški gradi.

V Métliki so lepi gradi,
vu tih gradih sami gladi:
jedu suhe slive i tropine,
da od glada ne pogine.

52. Uspavanka.

Dete hodi spat,
Bog je zlat,
da ti telo počini
dušica ne zgini!

53. Plesna.

Tri korake sem,
tri korake tam,
obrne se moja draga,
ja te rad imam.

* »Jakovi« pridevek rodbine Jakovčič v Gornjih Gribljah.

54. Štiri godci godejo.

Štirje godci godejo,
štiri rompotajo,
mlado Micko peljejo
doli na Hrvatsko.
Tancala sem tancala
po hrvatski strani
z jednim dečkom mladim,
brkatim Hrvatom.

55. Svetlo nebo.

Svetlo nebo odprto stoji,
gor se Marija veseli
z eno rdečo galtržo,
ki je pred suncom trgana.

Trgali so jo angeli
Mariji so jo šenkali.

— — — — —
Marija plete krancel lep,
dekličom mladim ga daruje:
katera ta krancel obdrži,
ta se v nebesih veseli,
katera pa krancel dol spusti,
ta v dnu pekla leži.

**56. Petelinček lepo poje
(svatovska).**

Petelinček lepo poje,
saj bo skoraj beli dan!
Stani gori nevesti mlada
saj že sveti beli dan!
Druge dekličke so po koncu
ti pa tako dolgo spiš!
Stani gori nevesta mlada,
saj ti sveti beli dan!

(Komaj se ženin in nevesta po prebiti
noči odpravita spat, pa pridejo godci
pred njihovo spalnico pa godejo in po-

jejo to pesem. Med tem razplete kako
dekle nevesti čizmice in po tem šele
lahko ležita nemotena.)

57. Tam u Bosni zlati.

Tam u Bosni zlati,
tam so vsi kosmati,
tam se nič ne brijejo
sam' rakijo pijejo.

58. Božičnica žumberskega Vlaha.

Pomozi vam bog i čestit božič
i Novo mlado ljetu rodovito!
Rodilo vam žitno polje
i vinska gora:
i svaka dobra sreča!
Svega dosta imali,
najviše božjeg mira i blagoslova,
daj vam ga dragi bog!

59. Božičnica marindolskega Vlaha.

Dobar dan, gospodar!
Danas vam je božji dan,
pred kuču vam zelen bor
i uz bor konjić tvoj,
na konjiću sinak tvoj,
na sinku je kapica,
na kapici grančica,
na grančici tičica.
Tičica vam popevala,
dobro jutro nazivala!
Rodila vam vinska gora,
žitno polje ponajbolje!
Ej, stari čača,
izneste mi komad kruha,
stara mama komad mesa,
mlada snaša povesance
djevojčica dvanajst jabučica!

II. Pregovori in izreki.

1. Kaj oči ne vidijo, to srce ne boli.
2. [V]se dobre mačeha lahko odpelješ na valu v Ljubljano.
3. Ki se ftaplja se za britve lovi.

4. Ki bi bil Bog bolji po bratu, bi ga imel.
5. Daj času časa!
6. Kāda puše viničanka (jug), onda bo godina (dež).
7. Reži čas! (Hodi življenju brez strahu nasproti).
8. Kāda se veže, se i mamu dobro zveže.
9. Ja bi tudi [ho]tel bit za župana samo ne znam kaj bodo rekli ljudi (volilci).
10. Ako mož zapravi (imanje) je grdo čut, ako žena iše grje.
11. Takof je tat, da bi fkral nos izmed oči.
13. Voda nima duši.
14. Ognja je sam duh.
15. [V]saka stvar je jenpot prvič.
16. Mladim se smrt pripeti, stari pa morajo vmret.
17. Kmet je kmet ali ga kuhaj ali peci.
18. [K]do se ne spovrne, ni božji.
19. [Ho]če imet i krajcar i pipæc.
20. Imaš me rad kot pæs orguljice.
21. Dota gre po potu vrag ostane f kotu.
22. Zaman neče ni pop boga molit.
23. Kaj dojde sodcu pot pero i curi (dekletu) pot pas, ostane. (Če sodnik podpiše sodbo ali če dekle zanosi, ni nič za predru-gačiti).
24. Kega kača vgrizne se i martinčeka boji.
25. Mu gre stvar na roko kot ciganu žito.
26. [V]saki ga pogazi kot pæsa f cerkvi.
27. Je nesrečen da bi se i f cerkvi nabol.
28. Ga ljubim kot trn f peti.
29. Trn izza mlada kaže kako bo špičast.
30. Teško je vučit starega vola vozit.
31. Pres starega vola ni brazdi.
32. Kaj je preveč, ni ni s kruhom dobro.
33. Kāda se jena ofca striže si je i druga žihr v nadi.
34. Prekæsno je po vojski streljat.
35. Se vbrdi (vpre) kot štatlif konj.
36. Več je do kraja sit samo oči mu iše niso. (Lakotnjak.)
37. Je kot gmajnska črešnja. (Ker lahko vsakdo po nji po-seže.)
38. Gdo se ftaplja se za koso lovi.
39. Se drži kot zlo vreme.

40. Koga sršeni oblezejo ga i piknejo.
41. Je dobra, da bi jo na rano privezal.
42. Se je dinarof nabral kot slepæc mraza.
43. Ga stiska kot slepæc buhu.
44. Lahko mu pæs na repu pridnost nese.
45. Ako se tat otpravi, gvišno tudi opravi.
46. Meçi pajsjo nogo na stol, ki (ko) pa zmirom doli biži.
47. O svetem Lovrenci [v]se so vode zdenci.
48. Magari je iz bukovega lesa, samo da je moškega telesa.
49. Ako praf je kot vrban (lesen in neroden) samo da bo skrban.
50. Kaj (kar) nji diši, ni meni ne smrdi.
51. Kakof je panj takove gredo žbele vanj.
52. Je res kot amæn v očenašu.
53. Fina (lena) predica bo naprela kokotu (petelinu) hlače.
54. Je zbita kot turska fana. (Potepenka.)
55. Ja z okom ona skokom. (Skoči na mig očesa.)
56. Ki tadla (graja) ta kupi.
57. Pogodba cigajnska, plača moška.
58. [K]do moli boga se ne boji nikoga.
59. Bo pomoglo kot i Blažof žegn.
60. Slabo seme nigdar ne zataji.
61. Kruh je najbolji pajdaš.
62. Kæda je moj sod mokr, sem [v]sakemu botr; kæda je pa sod suh je [v]sak botr gluh.
63. Delaj kot da boš vavik žif, moli kot da boš jutro vmrl!
64. Spanje zaleže več nek žganje.
65. Bolje je sebi pepel zgrinjat nek drugim zlato.
66. Se svetla ali je iše jako rijaf. (Slab zagovor.)
67. Narasla mu je krma — žabi do vuh.
68. Ima dosti kaj i žaba dlak.
69. Snaha donese največo doto v šaka[h] (ako je delovna).
70. Kæda kreblja gori je i metla dobra.
71. Ako ni drenovega je i bæzgof dobær.
72. Ot lepega moža večpoti glava boli.
73. So parni kot cepič i palica.
74. So se sæstali kot kosa i brus.
75. Par para vavik najde.
76. Velika ljubezen gre na vusta van.

77. Veliko pajdaštvo iše večje sovrašтво.
78. Bolj se boj jednega zločestega nek deset dobrih.
79. Jákina se ne boji dvejset zvezanih.
80. Beg je sramen ali je koristen.
81. [K]do ne laže naj mu hiša zgori.
82. Sita vrana lačni ne veruje.
83. [K]do si iz drugih bedake dela, sam bedak ostane.
84. Kaj si iskal si i našel.
85. Na drugih vidi prah, na sebi ni celega brvna.
86. Naredil je iz komara — konja.
87. Drugim se je špotal a špot mu je v nadra pal.
88. Desetpoti premisli potle izreci.
89. Desetpoti premeri, onda odreži.
90. [K]do jezika špara, kruha strada.
91. Koliko je belih vran, toliko je dobrih mačeh.
92. Prebere se kot kuzlin (odpadek) od pasjega.
93. Je kot pajsja zdražba.
94. So složni kot kozji rogi f torbi.
95. Je pošten kot i vlaška torba.
96. Je pošten kot cigan f prazni hiši.
97. Se smeje kot cigan belemu hlebu.
98. Je lepa kot žabji pildək.
99. Je nedužna pod kolenom.
100. Dosti buki malo vuni.
101. Je prišel pre glas nek pəs h (v) vas.
102. Kaj kijkljo nosi se [v]se preprosi.
103. Od dela se samo val zdebeli.
104. Za po[h]falene jagode nosi majheno košaro.
105. [K]do ima jezik ima i roke.
106. Malo dinaruf — malo muziki.
107. Ima [v]sega samo [p]tičega mleka nima.
108. Za fingrot ljubezni — za koš besed.
109. Ji pristoji kot svinji sedlo.
110. Ji pristoji kot kravi bobən.
111. On je za to kot i žaba za lešnike.
112. Boš našel za pajsjim zgglavljem suhi govedini. (Pri bahaču in požeruhu nič ne dobiš.)
113. Gledajo se kot pəs i mačka.
114. Je šla k muškri svilo kupit.

115. Bi šla baba v Rim ki bi imela s čim.
116. Oteplje z jezikom kot krava z repom.
117. Na pripognjeno drvo [v]saka koza p. ša.
118. Se naroga sova senici kȃda ji reče glavanka. (Ker ima sama debelo glavo.)
119. [V]saki prizanese, samo puška ne.
120. Če vse ftajiš, starost, refčino i bolezen ne boš ftajil.
121. Lep je domek i ako majhen kot kozji bobek.
122. I najboljša služba je vrazja sestrice. (Težko onemu, ki mora služiti.)
123. Kaj ni pred godom ni ni po godu.
124. Ne špotaj se drugemu teletu ker Bog da lahko tvojemu detetu.
125. Kak se koscu streže tak mu kosa reže.
126. Bodi tiho kot da te ni!
127. Pozabljen kot da se ni narodil.
128. Fletan kot afinja.
129. Lep kot ajngel.
130. Lep kot dan.
131. Dobȃr kot dobȃr dan.
132. Srce ti zmrzlo!
133. Puška te vbila!
134. Strela te vbila!
135. Crknil ne da bi!
136. Ni vreden tulik kos drva kulik je sam.
137. Len je da se mu neče ni oči odpret.
138. Mesto da bi voli mukali — kola cvilijo. (Če molči oni, ki trpi, a vpije oni, kateremu ni nič hudega.)
139. Dar dara gleda.
140. Česa[r] ni, ni vojska ne [v]zȃme.
141. Ne glej na pesa nek na gospodara.
142. [V]sakega spoznaš po njegovih komoratih.
143. Kakof je sam takovega se pajdaštva lovi.
144. Slabi bodo časi kȃda bodo popi trgofci i sodci golobradci.
145. Ofefelil se je, ni berdȃm* ni rekel. (Zgrudil se je brez besede.)
146. Za njim ni sleda ni tora. (Brez sledu izginiti.)

* »berdȃm« je postalo najbrže od nemškega vojnega klica »Wer da?« in je po vojakih prinešeno v Belokrajno.

147. Mar bi Nemcu pravil! (Če kedo stvar težko in počasi razume.)

148. Izdahnəl je, ni ham ni rekəl.

149. Ima dinarof kaj i žaba dlak.

150. Zlega boga vživajo. (Trpijo. Hudo se jim godi.)

151. Bog zna, je-li to Bog dal, ali je to tako sojeno.

152. Dobro zrno kokoši doma pozobljejo, slabo zrno pa veter dalek odnese.

153. Debeljačo (koruzo) do Petrova mrzlica trese. (Potrebuje toplino.)

154. Je jezen, da bi z njim kače troval.

155. Səda mu je kost na pravem mestu. (Zdaj je prišel pravi trenotek zanj. Srbski: pala mu sekira u med.)

156. Muči kot žaba pod lapuhom.

157. Izgrizljiv kot osebunjsko prase.

158. Kokoši se ogovarjajo med seboj in tožijo pri petelinu: »taka je, taka je, ta-a-aka - -«, petelin pa veli: »vse ste glih, vse ste glih.«

159. Neməc izumi, Kranjəc napravi, Hrvat plati.

160. Žepi na popovskih haljal nimajo dna.

161. Hajde, bajde, lutrjan!*

III. Vraže, šege in navade.

1. Ako znaš za kakove tice, ne povi tega pod streho — bi ti se skujale.

2. Sv. Vida rosa je dobra rənija za oči.

3. Ako prekoračiš dete, ne bo več raslo.

4. Kəda začnejo jesti nove pridelke, se reče:

»Križi boži novine,

Da nam ne bo skomine!

Ciganici mrzlice,

Nam debele g. zice!«

* Hajde je domače ime (prišverek) stare gribeljske rodbine Dragoš — kar pač pomeni, da se je dolgo držala protestantizma, kar je ostalo narodu v spominu do danes.

5. Hajda veli:

Deni mene v grebo, (grudo)
ja ču tebe k hlebu.

6. Ako se na oku jačmen napravi (v)zemi srp pa ženji nad okom i reci: jačmen ženjem snopa ni, jačmen ženjem snopa ni, jačmen ženjem snopa ni; po tem pljuni i jačmen je otpravljen.

7. Ako je pomenek ot štakurof i žoharof i mišof, reci: gluha bodi stvar! Drugači pridejo te živalice iz tuje hiše pod tvojo streho.

8. Kāda imaš kvōčku nasajeno, ne zvijaj trtic, drugači ti bodo pod streho v jajcih sami podvitki.

9. Ako imaš kvočku nasajeno, ne pij vodi iz čabrici, drugači bo kvočka jajca izpila.

10. Kāda čuješ prvič kukavico popevat, poljubi zemljo, potle te ne bodo boleli zobi.

11. Ako vidiš na spomlad prej martinčeka nek kačo, pomeni veselje; ako pa prej kačo, onda žalost.

12. Ako čuješ na tāsče prvič kukavico popevat, boš celo leto lačen.

13. Ako na potu po oprafkih najprej sēstaneš moškega, boš dobro opravəl, ako žensko, pa slabo.

14. Ako zagledaš rajfnikara (dimnikarja), se hitro popadi za knjof, da boš imel srečen dan.

15. Ako se sraka dere polək hiši, boš dobil pismo.

16. Ako se vrana pri hiši dere, oznanja nesrečo.

17. Kāda goniš voli f sēnjēm (sejm) pa se ogledajo nazaj, boš jih gotovo prodal.

18. Kāda se krava oteli i gre prvič na vodo, jo pokadijo z žrjafko potrošeno z drobtinicami vuzanskega (velikonočnega) kruha.

19. Melčək za mleko mest naj ima palico (držalo) iz kopinovega trna, onda ne bo mogla nijedna coprnica kravi mleka otet.

20. Coprnica hodi s košaro dojit tujo kravo, da s tem pridobi mleko svoji kravi.

21. Kāda je pir f hiši, naj gospodar ali gospodinja zakopa pod pod zaklenjeno ključanico, i svati ga ne bodo preveč otrošili.

22. Pri odhodu na poroko vleče mlada (= nevesta) namizni rob za sabo, da bi se i njene sestre hitro povdale (omožile).

23. Ako se na piru kaj posodja razbije, bo sreča.

24. Ako kruh za pir dobro rata, kaže sreča.
25. Ako pri pohodu na poroko jako sneži, bo mlada rada strgala (= čistila) lonce.
26. Ako se mačka od juga vmiva, kaže južno vreme, ako od severa, mrzlo.
27. Ako lastavice nisko letajo, kaže godina (= dež).
28. Kāda kokoši po strehah letajo, bo kmalu sneg.
29. Večerna mavrica — jutranja godina; jutranja mavrica — večerna godina.
30. Dosti grmljavini — malo godini (= deža).
31. Kāda sova čovika, se negdo narodi, kāda joče, je smrt blizu, kāda vriska — bo pir (svatba).
32. Pri hiši, kadi začne kokoš kokorikat, bo smrt.
33. Ako na njivi izraste bela debeljača (koruza), kaže smrt; ako pisana pa pir (= svatba).
34. Ako mrlec gleda, bo nekdo od žlahti kmalu vmrl.
35. Ako mrtvaški sprovod najpre sestane žensko, bo prvo ženska vmrla, ako pa sestane moškega, bo moški prvi vmrl.
36. Popadi mrliča za palēc na nogi, pa te ga ne bo strah.
37. Ako je za mrtvim lepo vreme, bi bil iše rad živel, ako pada godina, je žedən vmrl; ako je pa oblačno, je rad vmrl.
38. Kāda nastane huda nevihta, velijo, da si je negdo (v)zel življenje.
39. Božično vreme od juga — fantovska obluba.
40. Pri ženitvi (= omožitvi) grde cure (= dekleta) ljudje rečejo: kodelje se vdavajo, povėsma ostajajo.
41. Ako se cura (dekle) zvečer vmiva, dobi starega moža.
42. Na pustni dan se mora jako plesat, da bi bila repa debela.
43. (K)do na pust ne jê kiselega zelja, ga komari opikajo.
44. Na pepelnično jutro pred sunčnim vshodom denejo dekleta na lopar večje število vretenc koščene hrbtine in vsaka si zapomni svoje vretence. Na to pozovejo pāsa in ono dekle, kate tere vretence pes najprej zagrizne, se bo prvo vdalo (omožilo).
45. Kāda gredo repo sejat, se mora nekdo debelo zlagat; da se je kak debel človek vbil, potem bo repa debela.
46. Ako se pāsa z metlo tuče — bo piščance žrl.
47. Na Veliko mašo (Veliki Šmaren) pred suncem donesi rožo dolinarko, zabodi jo v hišno streho in varen boš pred kugo.

48. Ako greš sejat na grede, se ne smeš preobleč, drugači se ti seme izprevrže v drugo seme.

49. Kāda cvete rāž, otrgaj klas, deni pecelj h (v) vusta i obračaj ga; kolikor cvetov ti ostane na klasu, za toliko let se pomladiš.

50. Kāda začne padat toča, poberi prvo zrno, ga deni h (v) vusta in pojej — pa bo toča nehala.

51. Kāda se pripravlja huda ura, daj nekoliko blagoslovljene butare od cvetne nedelje na ogenj — pa te očuva nesreče.

52. Na badnji večer se ne smeš vvest na mizo, drugači se te polotijo mozli (turi).

53. Na badnji večer o polnoči gre gospodinja s krebljo sokat žareči panj v peči; če iskre veselo in jako frkajo, bodo se i piščanci številno izlegli.

54. Kāda dojde cura (dekle) od polnočnice domu, naj pri-nese naročje drv; na to pa se naj gre hitro v špegel pogledat: ako notri vidi svate, se bo prihodnji predpust vdala, če pa viđi mrtvaški oder, bo vmrla.

55. Dan pred Jandrevom (sv. Andrejem) se naj dekle posti, potem naj dene ponoči pod postelj kupico vode in izmoli tri očenaše na čast sv. Jandričku, pa ji bo po noči pokazal njenega bodočega moža.

56. Če si kam namenjen in bi rad imel lepo vreme, obečaj petlaru (beraču) jajce in vslišan boš.

57. Kāda na Veliko soboto popoldan dekleta tečejo z žegnom iz cerkvi se bo najhitrejša prva omožila.

58. Ako dojde na Novo leto v hišo najprej tuji moški, bo leto srečno, če pa ženska, bo slabo.

59. Mrtvemu detetu je treba dati podobic in rožic v trugo, da okraši z njimi nebeška vrata; drugači mu sv. Peter ne bi dal vale v raj, pa bi se sirotče potukalo okrog po trnju dokler bi rožic nabralo.

60. Nož se ne sme postaviti na hrbet, ker bi se nanj duše porezale.

61. Na Tri Kralje gre hišni gospodar na polje in ga blagoslovi.

62. Na badnji večer se dene krma pod mizo in se na Božič zjutraj položi blagu (goveji živini).

63. Ako na piru dosti glažote (steklenic) pobijejo več bo sreči v zakonu.

64. Ako kruh za pir rata, kaže sreča za mladi par.

65. Če se pod streho govori o golaznih (miši, podgane, žoharji i. t. d.) se mora pri izgovoru živalskega imena reči: gluha bodi stvar!

IV. Nenavadne besede in izrazi.

v kolo iti = iti na zabavo, iti v vas na ples

lasinka = bodeča nit pri pšeničnem klasu, fibrila

sončni prah = najmanjši del telesa (atom); so hudobni duhovi v podobi krvavega mačka, ki raznesejo grešnika na sončni prah
pun kot jajce = do kraja poln
moker kot žlop = povsem premočen

gorji nek suh kruh = zelo slab

magarac = navihanec

vragat = vražji, razposajen

kisel kot vrisk = zelo kisel

podmurljiv = potuhnjen

bragi(e)še = široke platnene hlače

buhajiv = poln bolh

štrmilati = pohajkovati

lančenka = veriga za zavoro

smrdóvran = smrdjivec

pekva, e = Bratpfanne

blazina = obtesan hrast za podlogo sten pri lesenih stavbah

na hero = poševno, postrani

zabuzniti se = potopiti se pod površino vode

stanje na péro = če je streha na pročelju skrajšana in so okna podstrešja vidna na podolžni strani stavbe

dolenka, e = spodnja kijklja

robača, e = srajca, košulja

rajtar, a = širok klobuk iz sredine

XIX. stoletja

na harmak = po sili, nasilno

suh kot trn = zelo suh

poštrefan = nagajiv, navihan

široka biti s kom = noseča biti s kom

orkl = Urtheil, sodba

hrsag = ozemlje, dežela

grah, a = fižol

rogaš, a = mali beli fižol s črno liso

čičək, a = neka vrsta fižola

škrobotika, e = vrsta jabolk v katerih pri tresenju pečki sušljajo štulača, e = jabolko zoženo pri muhi

trdokožnica = vrsta kiselkastih jabolk, ki s časom porumenijo

klagovati = tarnati (menda od nem. klagen)

dobr kot materino mleko = zelo dober

pošten kot suza materina = do skrajnosti pošten

na dušek = takoj, v eni sapi (n. pr. na dušek je izpil polič vina)

škuda = dva goldinarja

kolnica = pokrit dodatek pri podu za vozove in slamo

Belokranjski pozdravi: Dobr dan!

Srečo Bog daj!; Bog!; Bog pomoi! (če se pije iz barilca);

Zdravo!; Na zdravljel!; Bog živi!

brbra = jezičen človek, žlobudra

črnjafka = modrica, podplutba

bradva = široka sekira na kratkem držaju (služi za drugo, finjše obtesavanje)

dr(v)nica = sekira z ozko ostró na dolgem toporišču (za prvo, surovo obtesavanje)

švapla, e = človek nerodnega in težkega hoda

švaplati = nerodno hoditi; nerodno preiskovati ali otipavati

škalva, e = votlina v skali navadno
 napolnjena z vodo
 škrapel, a = kamen
 batuda, e = kamen
 buzati = lizati
 faček, a = nezakonski otrok
 mrvo, mrviček = malo, ein Bischen
 kosir = malo zakrivljeno rezilo za
 kolje belit
 zabrajšati = zamazati
 japa, e = stari oče, starček
 rošnja, e = malo česa, eine Weile
 potulen = potuhnjen
 prihuljen = sklonjen, ponižen, po-
 nigliav, pukljast
 šmrdačniti = s silo vreči na tla
 jafkati = tarnati, ihteti
 žrnarji = ljudje v bučnem razgo-
 voru ali prepiru
 sfabljati = pokvariti
 Niko, Nikica (v Žumberku in na
 Bojacih) = Nikolaj, Miklavžek
 belahron = popolnoma bel
 konjirati koga = jeziti koga, je-
 mand sekieren
 pokidrati kaj = ponesnažiti kaj
 campati = udarjati z nogami
 macola, e = veliko kladivo
 kupljenik = mernik
 hitati se = metati se, rokoborbo
 voditi
 balati = metati, lučati kamenje
 mikati = čistiti (česati) volno
 Miko, Mike, Mikič = Nikolaj (Mi-
 klavža Belokranjci ne poznajo)
 Jure,, Juraj, Jurič = Jurij
 Jandre = Andrej
 Jarne = Jernej
 Anuška, Nuška = Ana, Anica
 Talijan = Lah, Italijan
 habrika, e = fabrika
 luč. i = tenka treska za svetiti
 baklja, e = kos brezovega stebra
 za tesanje luči
 osekniti se = opasti, posušiti se
 prokšen, a, o = izbirčen v jedi

lucki, a, o = tuj
 drokelj, a = tolmun
 nehvusiten = lakomen, nenasitljiv
 fuga = čop, šop (n. pr. škrljanec
 ima fugo)
 teleban (telembal) = debel človek,
 velik in debel človek, ki počasi
 misli
 kolisnik = dolg in neroden človek
 vojarin, a = deček (pastir), ki se
 na »Križe« (Vnebohod) prvi zbu-
 di in obleče, prvak, voditelj
 lončigloja, e = deček (pastir), ki
 na »Križe« zadnji vstane, če je
 več dečkov pri hiši
 čutan, a = zastaven človek
 juš = pravica
 izvišati se = izgubiti moč in okus;
 vino se izviša, če ni sod dobro
 zatrjen
 mrk, a = velik človek; po nemško
 Kerl. Rabi se navadno v zvezi s
 slabimi lastnostmi: ti grdi mrk
 ti! Si videl onega lenega mrka?
 Tako velik in zdrav mrk, pa neče
 delat!
 prasičati se = igrati se neko po-
 stirsko igro s palicami
 bohó = klic zapreženim volom, da
 se ustavijo
 čo hajt! = poziv volovski pripregi,
 da vozi na desno
 vr hajs = poziv volovski pripregi,
 da vozi na levo
 štu nazaj! = klic volovski pripregi
 za vmik nazaj
 štukniti = zaklicati volom »štu«
 bistahar! = klic konju, da vleče na
 levo
 hót! = klic konju, da vleče na
 desno
 éha! = klic za ustaviti konja
 čiba, čibica = klic kokošim, da pri-
 dejo domov jest
 pajce, pajcek = prase, prasiček
 zdenec, a = studenec
 pir, a = svatba

mazana, e = liter in pol držeči vrč
polič, a (požonc) = vrč, ki drži pol
mazane

trovilo = strup

natraviti koga = inficirati koga

debeljača, e = koruza

žbela, e = čebela

klasunc, a = storž

mravunc, a = mravlja

zabunc, a = bela suknena halja
brez rokavov

zajc, a = lesena priprava za se-
zuvanje čevljev

kobiljača = trinožen podstavek za
škač; prsno okostje pri perutni-
ni; kameniti pragi v rekah

škriljava, e = klobuk

izbica, e = zunanji zid (nasip) pri
mlinu, ki omejuje žleb od zunaj
in na katerem leže zunanje osi
mlinskih koles

his, a = lesen hram ali doma ali v
vinogradu

nagrohan, a, o = nabran, plesiran

oterač, a = brisača, Handtuch

mezdra, e = prepona med prsno
in trebušno votlino

nebóre = veš! Tako je nebóre =
veš, tako je. Ti si nebóre zlo-
čestnik = ti si, veš, navihanec.

grabr, a = gaber, a

tátina, e = velik tat

reber, i = bok, pobočje

plahta, e = rjuha za pokriti po-
steljo

pəhək, a = bet za tlačiti (meždžiti)
grozdje

hiljada, e = tisoč

jezero = tisoč ali pa brezštevilno
mnogo

tapun, a = zamašek na vrhu soda

belan, a = svetloplav človek

brunde kovati = kujati se

birič, a = pandur, policaj

napáriti komu = nagajati komu,
jeziti koga

medenka, e = knofljica

kolarin, a = ovratnik

kasun, a = stojalo za luč

fiškal, a = advokat

brgnjati = nerodno prevračati,

brezobzirno stikati za čem

frbežən = nevstrašen, drzen (mor-
da od nem. verwegen)

lasen, a, o = lahek, spreten (kakor
veverica)

frovati se = prerivati se

kaštiga = kazen (iz italij.)

mirak = mnogo

Krajnc se smeje = to se pravi:

Mirna gora in semiški Gorjanci
žarijo od zahajajočega sonca; za
temi hribi namreč stanujejo
Krajnci, dočim Belokranjci zase
nimajo skupnega imena, se ne
prištevajo niti k Hrvatom niti
Slovincem. Če se Kranjc smeje,
bo lepo drugi dan.

Tiho bodi, črni Krajnc te bo! —
*Tako plašijo v Beli Krajini pored-
ne in jokave otroke, ker so bili v
starih časih Kranjci iz krajev se-
verno od Gorjanцев črno oblečeni
in tuji po izgledu in govoru, pa so
se jih otroci bali.*

Résumé.

Fleurs des champs de Griblje en Carniole Blanche.

L'auteur publie chansons nationales, proverbes, superstitions et
coutumes de la Carniole Blanche, recueillis, en 1894 environ, par
Catherine Zupanič.

Les praenéanderthaloides et les postnéanderthaloides et leur rapport avec la race du Néanderthal.

Kazimierz Stołyhwo — Kraków

1. Définition du caractère morphologique du type néanderthalien.

La notion du type néanderthalien, spécifique pour un groupe de l'homme fossile, s'est formée graduellement à partir de la seconde moitié du XIX siècle, c'est à dire depuis qu'on a trouvé les restes de l'homme fossile à Néanderthal en 1856.

Bientôt après la découverte des restes de Néanderthal et que l'on ait avancé la conception, qu'on a à faire avec un représentant d'une race humaine fossile, plusieurs savant ont mis en doute l'existence d'une race pareille, dite race néanderthalienne, avant même que cette notion ait acquis droit de cité. Notamment, sous l'influence de R. Virchow, on a voulu considérer la trouvaille de Néanderthal comme les restes de l'homme

Kazimierz Stołyhwo

actuel, défigurés par suite de facteurs pathologiques. Ces objections se sont formées par suite de l'impossibilité de définir strictement la stratygraphie de cette trouvaille.

La notion de la race néanderthalienne devait lutter avec de sérieuses difficultés non seulement par suite des défauts dans la définitions de la stratygraphie de la découverte de Néanderthal, mais aussi par suite d'une appréciation fausse et parfois tenden-

cieuse du caractère morphologique des restes de Néanderthal. Car certainement les appréciations de ces restes par Gratiolet, Hartmann, Pruner Bey, Virchow et autres, étaient tendencieuses.

Grace aux études ultérieures des savants et surtout des études de Fraipont, Lohest, G. Schwalbe et Boule (1923), basées sur les nouvelles découvertes de Spy, de la Chapelle aux Saints et aussi sur le contrôle des restes de Néanderthal, les idées fausses des premiers oppositionnistes ont été démontrées et de cette manière l'existence des Néanderthaliens en caractère d'un groupe racial distincte a été clairement établie.

Un certain ensemble spécifique des caractères anthropologiques qui paraissent dans ce groupe racial et le distinguent des autres groupes humains sert de base à la diagnose du type néanderthalien. Parmi les caractères de cet ensemble comme les plus importants figurent certainement les Tori supraorbitales, le menton fuyant et la platycephalie. Les deux premiers caractères sont spécifiques pour les Néanderthaliens tandis que le troisième ne l'est pas, mais il se présente avec une intensité, qui ne se rencontre chez aucune autre race humaine.

Si l'existence du groupe racial néanderthalien est déjà actuellement reconnue par tous les anthropologues et l'ensemble de ses caractères mentionnés ci-dessus est admis spécifique pour ce groupe, néanmoins les disputes concernant les nouvelles questions liées avec le problème de la race néanderthalienne durent toujours.

Malgré un énorme progrès dans le développement de nos connaissances de l'homme fossile le rang dans la classification systématique du groupe néanderthalien reste jusqu'à présent contestée et diversement interprétée par différents savants. Dans le communiqué présent je désire présenter sur le fond des idées des autres auteurs, mes idées basées sur les résultats des études concernant ce problème et poursuivies depuis nombre d'années.

2. Le rang du groupe néanderthalien dans la classification systématique de la famille Hominidae.

Une question de principe, qui se rattache à la systématique du groupe néanderthalien et qui interesse la totalité des anthro-

pologues est la question si ce groupe peut être compté dans la catégorie systématique nommé espèce *Homo sapiens*. Or, comme nous le savons, les avis concernant ce sujet étaient et sont restés bien partagés.

Notamment certains savants considèrent le groupe néanderthalien comme une forme tellement différente de l'homme contemporain, qu'ils l'excluent non seulement de l'espèce *Homo sapiens*, mais même du genre *Homo*. Tel, par exemple, Giuseppe Sergi comptait le Néanderthalien parmi un genre à part du *Paleoanthropus*, en soulignant par là, que les différences entre les Néanderthaliens et l'homme actuel sont si importantes qu'elles doivent même être considérées plus grandes que les différences entre espèces. Il est vrai que G. Schwalbe (1923) et M. Boule (1923) se sont décidés à placer le Néanderthalien dans le genre *Homo*, mais dans une espèce d'homme tout à fait à part de l'espèce *Homo sapiens*, notamment G. Schwalbe a formé pour le groupe néanderthalien une espèce distincte *Homo primigenius* et M. Boule l'espèce *Homo neanderthalensis*. E. von Eickstedt (1933) forme analogiquement du *Homo primigenius* seu *diluvialis* une espèce distincte.

Cependant un grand nombre d'anthropologues ont considéré ce sujet d'une manière tout-à-fait différente. Certains auteurs déjà au XIXe siècle, comme Busk, Huxley et Pearson se sont déclarés partisans de l'opinion opposée à celles que nous venons de citer et notamment ils admettaient, que le groupe néanderthalien appartient à l'espèce *Homo sapiens*. Cette opinion fut acceptée par plusieurs anthropologues contemporains, et moi aussi, après avoir fait des études conformes à ce point de vue, j'ai dû l'adopter. J'ai tâché de démontrer dans certains de mes travaux, qu'il n'existe pas de différences fondamentales entre le groupe néanderthalien et l'espèce *Homo sapiens* (1908). Je me suis basé dans mes conclusions sur le fait, que les caractères particuliers que nous envisageons comme les plus caractéristiques pour le groupe néanderthalien ont pu être constatés, quoique d'une manière sporadique, chez les différentes races humaines actuels. De même il existe une quantité des formes transitoires entre l'intensité de la manifestation de certains caractères dit spécifiques pour le groupe néanderthalien et l'intensité de ces caractères chez l'homme actuel. Nous avons donc à faire dans le

cas des différences qui existent entre le groupe néanderthalien et l'homme actuel point du tout avec des différences qualitatives mais seulement purement quantitatives. En présence de ce fait nous n'avons pas, à mon avis, de motifs suffisamment sérieux pour affirmer, que le groupe néanderthalien forme une espèce distincte du *Homo sapiens*.

Ce point de vue, que je viens d'exposer, été appuyé et reconnu comme juste par de nombreux auteurs, tels que Birkner, Hrdlička (1930), Obermaier (1911—1912), Weidenreich (1928), pour ne citer que les plus connus. Mais il faut avouer, qu'actuellement ce problème ne peut être définitivement résolu. Car étant donné l'état actuel de la science, il nous est impossible en général de préciser la question suivante, qui est fondamentale: quelle différences, quelles caractères devons nous choisir de base pour établir une classification rationnelle dans les limites de la famille *Hominidae*.

La situation des anthropologues est particulièrement difficile dans les questions concernant les formes humaines fossiles; en les étudiant nous sommes condamnés à nous borner seulement au criterium morphologique de l'espèce et nous savons, que non seulement dans l'anthropologie mais dans les sciences biologiques en général le criterium morphologique, même complété par le criterium physiologique, — est souvent insuffisant pour servir de base à la délimitation d'une espèce distincte.

Combien sous ce rapport sont plus faciles les problèmes systématiques dans le domaine de la zoologie et spécialement de la botanique, ou les études cyto - génétiques (le nombre des chromosomes, le phénomène du poliploidisme etc.) suggèrent de nouveaux criteriums supplémentaires dans les questions du problème de la définition des espèces. Certains résultats des études de Karpetschenko (Russie), Müntzing (Suède),¹ Skalińska (Pologne) etc., sont très intéressants à ce point de vue.

Il est possible que les études détaillées comparatives des problèmes cyto-génétiques fondées sur une comparaison entre les races humaines éclairciront la question de la classification du genre humain. Hélas, jusqu'à présent ces études là font défaut; d'ailleurs, elles ne nous seraient d'aucun aide par rapport à l'homme fossile.

¹ Suivant Skalińska (1934).

3. Le problème de la différenciation du groupe néanderthalien.

a) Race néanderthalienne, prenéanderthaloides et postnéanderthaloides.¹

En passant au problème de la différenciation du groupe néanderthalien on doit, avant tout, souligner, que les formes typiques néanderthaliennes — comme les trouvailles de Néanderthal, Spy, la Chapelle aux Saints, Le Moustier, La Ferrassie I et II, La Quina et autres, — se rattachent à l'industrie moustérienne du pleistocène moyen en Europe et que c'est sur elles que s'est basée la notion primordiale de la race néanderthalienne.

Vu une uniformité frappante de ces formes, il me semble juste de conserver le nom de la race néanderthalienne seulement à ce groupe, qui aurait donc le caractère d'un groupe racial typique, — classique — si j'ose exprimer ainsi. Mais sauf ces formes typiques nous connaissons encore d'autres trouvailles, qui démontrent une forte parenté morphologique avec la race néanderthalienne mais en même temps démontrent des nombreux écarts de l'ensemble des caractères spécifiques à cette race.

Certaines de ces formes possèdent un ensemble de traits caractéristiques identique à celui de la race néanderthalienne classique du moustérien de l'Europe, mais développées d'une telle manière, qu'elles s'écartent encore davantage de l'homme actuel que les formes néanderthaliennes typiques. En même temps nous trouvons d'autres formes, qui démontrent comme un affaiblissement dans le développement des caractères dits néanderthaliens et se rapprochent de la constitution morphologique de l'homme actuel. Vu que les formes citées proviennent souvent de trouvailles chronologiquement antérieures ou postérieures à l'époque moustérienne en Europe et comme elles ne sont pas rattachées territorialement exclusivement à l'Europe mais se trouvent sur d'autres continents, la question surgit: quel est le rapport de ces formes au groupe néanderthalien de l'époque moustérienne en Europe?

Cette question soulève des opinions très divergentes qui conduisent parfois à des disputes passionnées. Je ne vais pas

¹ Le suffixe — oïde est employé ici pour les formes où l'on retrouve des ressemblances morphologiques, sans tenir compte de rapports génétiques.

examiner ce problème d'une manière détaillée, car je ne pourrais pas épuiser l'immense littérature du sujet dans ce court communiqué. Aussi, j'exposerai seulement les motifs de mon point de vue sur ce problème. Je crois qu'en effet nous ne pouvons admettre dans la catégorie de la race néanderthaliennne proprement dite, toutes ces formes qui s'écartent dans des directions différentes et à un degré divers de l'intensité caractéristique du développement des caractères spécifiques de la race néanderthaliennne, et qui forment même parfois des groupes qui ont un caractère de races distinctes. Toutes ces formes possèdent néanmoins un ensemble de caractères spécifiques pour la race néanderthaliennne classique exprimé plus ou moins fortement et présentent la même direction du développement morphologique ce qui démontre sans aucun doute une grande parenté morphologique avec les formes néanderthaliennes typiques. Aussi je ne vois pas de raison suffisante pour isoler complètement ces formes du groupe néanderthalien et en faire des unités particulières hors des limites de ce groupe.

L'existence d'un lien de parenté, d'une base commune des toutes ces formes en question nous permet de les considérer plus au moins proches et appartiennent au même grand groupe d'éléments raciaux. C'est pourquoi il me semble juste de réunir toutes ces formes sous le nom de races néanderthaloides et en y incorporant la race néanderthaliennne classique de l'Europe créer le grand groupe de races néanderthaliennes.¹

Toutes ces races occuperaient réciproquement et par rapport à la notion du grand groupe de races néanderthaliennes plus ou moins la même position systématique que par exemple les races particulières européennes et non européennes, comme p. ex. la race nordique, la race méditerranéenne, la race arménienne, la race indo-afgane, la race polynésienne etc. occupent entre elles et par rapport à la notion du grand groupe de races blanches.

¹ La notion du »grand groupe de races néanderthaliennes«, devrait être dénommé suivant la terminologie de Montandon: »grande race néanderthaloïde«, et suivant la terminologie de v. Eickstedt: »neanderthalider Rassenkreis«.

L'existence d'un grand nombre de certaines particularités chez les formes distinctes, appartenant au grand groupe de races néanderthaliennes peut être considérée comme la conséquence du fait, que ce groupe s'est différenciée en diverses formes locales, conformément aux différentes conditions du milieu. Si en outre dans les périodes plus anciennes que la période moustérienne ressortent surtout les formes néanderthaloides dont les caractères spécifiques sont plus accentués par rapport à l'homme moderne que ceux des formes néanderthaliennes typiques, alors nous pouvons les considérer plus primitives que la constitution morphologique des formes néanderthaliennes typiques.

Ces formes plus primitives que le groupe néanderthalien classique, qui s'éloignent le plus de la constitution morphologique de l'homme actuel pourraient être embrassées sous le nom de néanderthaloides in plus. Voyons quelles trouvailles faites jusqu'à présent y doivent être comptées.

Dans la catégorie des néanderthaloides in plus il faut reporter avant tout la machoire de l'*Homo Heidelbergensis* vu le caractère de sa constitution morphologique, qui s'écarte de celle de la machoire de l'homme actuel encore plus que les machoires de la race néanderthalienne, mais s'en écarte en principe dans la même direction.

De même dans la catégorie des néanderthaloides in plus il faut ranger les restes humains de 24 personnes trouvés à Tschou-Kou-Tien en Chine, que Davidson Black (1930, 1933, 1934) a dénommé *Sinanthropus pekinensis* et von Eickstedt — *Praehomo sinensis* (1933). Ces restes, de même que la machoire de Mauer, possèdent sans aucun doute une constitution morphologique plus primitive, que la race néanderthalienne, mais elles démontrent cependant aussi une forte ressemblance avec les particularités caractéristiques pour cette race. Je pense donc qu' Aleš Hrdlička (1930) a défini avec raison la découverte du *Sinanthropus pekinensis* comme une forme néanderthaloides, qui présente seulement une déviation dans le sens plus primitif.

Le crâne de Steinheim sur Murr en Allemagne doit être aussi reporté à la catégorie des néanderthaloides in plus, car il démontre, ainsi que les trouvailles précédentes des propriétés plus pri-

mitives encore sous le rapport morphologique, que la race néanderthalienne. Quant à la fameuse trouvaille du Prof. G o r j a n o v i č - K r a m b e r g e r (1906) à Krapina en Croatie, des débris de squelettes de 10—12 personnes, qui, — bien qu'ils se rapprochent tellement sous le rapport de leurs propriétés morphologiques aux formes typiques néanderthaliennes, que certains auteurs comme B o u l e et H a n s V i r c h o w p. ex. les rapportent directement à la race néanderthalienne, — font voir certains écarts, surtout en ce qui concerne le caractère de la morphologie des Tori supraorbitales. Ces écarts doivent nous incliner, il me semble, à ranger les restes humaines de Krapina dans la catégorie des formes néanderthaloides in plus. (K. Stołyhwo 1927, 1928) Cette appréciation de restes de Krapina s'impose d'autant plus, que ces restes sont plus anciens, que la race néanderthalienne.

C'est un fait frappant, que presque toutes les formes connues jusqu'à présent des néanderthaloides in plus [et toutes celles que je viens de citer précédemment!] — proviennent des périodes antérieures à la période moustérienne, — époque à laquelle la race néanderthalienne vivait en Europe. Ainsi p. ex. la machoire de *Homo heidelbergensis* est en général le plus ancien débris de l'homme fossile provenant des plus basses couches du pleistocène inférieur. La faune qui l'accompagne fait voir d'après le Prof. B o u l e (1923) la plus stricte affinité avec la faune, qui été trouvée dans les stations chelléennes — c'est à dire la plus ancienne industrie préhistorique sur le territoire français.

Si on juge d'après les données stratygraphiques le *Sinanthropus* était une forme moins ancienne, que l'*Homo Heidelbergensis*, et qu'il vivait dans un milieu au climat chaud juste avant la période glaciale ou même à son début dans la formation du loess rouge du pleistocène inférieur. Le *Sinanthropus* était contemporain du *Rhinoceros*, de l'*Hyaena*, de *Machairodus* etc. (F. W e i d e n r e i c h 1935, 1936). Le crâne de Steinheim se rapporte à l'industrie achélléenne. Il était contemporain de l'*Elephas antiquus* et du *Rhinoceros Merckii*. Le dit *Rhinoceros Merckii* apparaît en outre dans la faune, qui accompagne la découverte de Krapina. Donc malgré certaines difficultés dans la définition exacte de l'industrie du silex de Krapina, qui présente un certain rapprochement avec l'industrie moustérienne, on pèut supposer, que cette découverte provient plutôt de la période acheulléenne.

Le fait, que les néanderthaloides in plus dévancent chronologiquement la race néanderthalienne, ainsi que la supposition déjà citée de l'existence du lien génétique entre eux et la race néanderthalienne — vu les ressemblances morphologiques de ces formes! — suggèrent la possibilité de donner aux néanderthaloides in plus le nom de praenéanderthaloides.

L'emploi de ce terme ne pourrait évoquer aucune objection si absolument toutes les formes des néanderthaloides in plus étaient antérieures à la race néanderthalienne. En réalité cependant, les formes des néanderthaloides in plus proviennent non seulement du pleistocène inférieur (c'est à dire de la période antérieure à l'époque moustérienne) mais aussi du pleistocène moyen et nous pouvons démontrer leur existence contemporaine à celle des formes néanderthaliennes typiques, liées à l'industrie moustérienne en Europe. Notamment nous pouvons citer les restes du fameux *Pithecanthropus erectus* de Java, provenant des couches du pleistocène moyen. Le vieilles légendes, qu'attribuaient au *Pithecanthropus* une très grande antiquité, furent causées par les fausses définitions stratygraphiques de cette découverte faites par E. Dubois, qui rapportait l'âge du *Pithecanthropus* à la fin du pliocène, à l'aurore du pleistocène, ce qui provoqua à son tour diverses opinions sur le problème quelle place devait on octroyer à *Pithecanthropus* parmi les Primates.

Nous savons donc que certains savants justement à cause de la grande antiquité apparente des restes du *Pithecanthropus* qui suggerait des doutes, sur l'existence même de l'espèce humaine dans cette époque, étaient enclins à y reconnaître les restes d'un singe fossile, tandis que d'autres étaient portés à les considérer comme une forme d'évolution intermédiaire entre le singe et l'homme. De cette conjecture naquit une opinion, très répandue d'ailleurs, que le *Pithecanthropus* est un prédécesseur non seulement de la race néanderthalienne, race considérée alors par un grand nombre d'anthropologues comme la plus ancienne race humaine, mais aussi de l'espèce *Homo*: — que le *Pithecanthropus* n'était pas encore un homme.

Cependant un tout autre point de vue se développait basé sur les caractères morphologiques de cette forme. En admettant

même la grande antiquité de cette trouvaille certains auteurs affirmaient que le *Pithecanthropus* était déjà un homme; que s'était tout simplement une des formes fossiles humaines. Cette assertion rejetée par de nombreux savants fût soutenue avec succès par les résultats des études, malheureusement méconnues et peu répandues de Guillaume Volz, qui constata que le *Pithecanthropus* provient du pleistocène moyen. Il serait donc contemporain à la race du Néanderthal en Europe.

Cette interprétation que le *Pithecanthropus* est sans contredit une forme humaine fût appuyée par la célèbre découverte du *Sinanthropus pekinensis* — dont il a été question précédemment et qui présente une très forte parenté morphologique avec le *Pithecanthropus erectus* (Sollas 1933). Vu, qu'il est déjà tout à fait certain, que le *Sinanthropus pekinensis* était une forme humaine, forme praénéanderthaloïde selon ma classification, nous pouvons ranger aussi le *Pithecanthropus* parmi les formes humaines praénéanderthaloïdes, avec cependant cette remarque complémentaire, que cette forme ayant duré jusqu'aux temps postérieures au *Sinanthropus pekinensis* est devenue contemporaine des formes typiques néanderthaliennes.

Outre le *Pithecanthropus* nous connaissons encore une trouvaille, qui en répondant parfaitement sous le rapport morphologique à la notion du néanderthaloïde in plus, nous suggère la possibilité de l'unir à des formes antérieures aux formes typiques néanderthaliennes et en conséquence de la définir comme un praénéanderthaloïde. C'est le crâne de Brooken Hill de Rhodesie en Afrique du Sud. En comparaison avec toutes les découvertes du groupe néanderthalien connues jusqu'à présent, ce crâne possède la particularité la plus caractéristique du groupe néanderthalien notamment les *Tori supraorbitales* développés au plus haut degré. Malheureusement, c'est une découverte dont la stratygraphie est tout à fait obscure et incertaine. La présence dans ce crâne de la carie de dents — non observée jusqu'à présent chez les crânes paléolithiques — suggère à bien des auteurs des doutes quant à son antiquité et la supposition que c'est un crâne qui provient d'une époque postérieure, peut être même des temps modernes, — comme l'affirment certains savants!

L'existence de ces derniers néanderthaloides in plus c. a d. du Pithecanthropus et du crâne de Brooken Hill ne doit pas être considérée comme un fait qui contrarie la justesse de l'application du terme praenéanderthaloides aux formes mentionnées qui s'écartent plus fortement de l'homme actuel, que les représentants de la race néanderthalienne proprement dite. C'est par ce que le Pithecanthropus erectus est une forme qui existait vraisemblablement à la même époque que le Sinanthropus, dans les temps antérieurs à la période moustérienne et qui persista seulement jusqu'à cette période tandis que le crâne de Brooken Hill ne peut servir d'argument ni pour, ni contre la conception mentionnée, étant à vrai dire une trouvaille privée de valeur en ce qui concerne sa provenance au point de vue de la stratygraphie.

En conclusion, il nous faut dire que le terme praeneanderthaloides peut être appliqué à toutes les formes néanderthaloides in plus, connues jusqu'à présent.

Il nous reste à discuter encore un problème en rapport avec le groupe de praenéanderthaloides. Notamment, peut-on admettre, qu'au sein de ce groupe existaient des races particulières, qui sur d'autres terrains ou bien à d'autres époques auraient été des centres de formes néanderthaloides, tout comme la race classique néanderthalienne était dans la période moustérienne un centre pareil pour l'Europe?

Le problème mentionné, vu le nombre extrêmement réstreins des matériaux, est évidemment très difficile. Chaque tentative de le résoudre ne peut avancer que des hypothèses, car nous ne pouvons absolument affirmer avec sûreté si les découvertes connues nous ont révélé les représentants des races distinctes ou les formes qui n'appartenaient pas à des groupes raciaux, mais présentaient les résultats de metissage.

Abordant le problème en question je me suis basé sur les différences constatés entres les praenéanderthaloides particuliers aussi bien en ce qui concerne l'ensemble des caractères que l'intensité de leur développement.

Je présente dans un chapitre à part — d'une manière général d'ailleurs — les résultats de mes études conformes, poursuivies à l'aide de la méthode des coupes de corrélation.

A présent je passe à l'examen des néanderthaloides qui s'écartent plus faiblement, que la race néanderthalienne de la

constitution de l'homme actuel et que l'on pourrait appeler les néanderthaloides in minus. Ces formes démontrent des particularités, quoique parfaitement caractéristiques pour la race néanderthalienne, mais déjà affaiblies et amoindries et même parfois laissent voire ces particularités détachées, comme par ex. uniquement les Tori supraorbitales où bien le menton fuyant.

Ce que nous devons constater en première ligne en abordant les questions liées à l'existence de ces formes, c'est que le nombre des néanderthaloides in minus connus jusqu'ici est sans comparaison plus considérable que celui des formes néanderthaloides in plus: il ne m'est pas possible de les énumérer toutes ici! Je voudrais ensuite appeler l'attention du lecteur sur la question du temps auquel se rapportent ces formes. Notamment, il faut souligner, que jusqu'à présent nous avons une seule découverte certaine, une seule forme néanderthaloïde in minus provenant des temps antérieurs à la période moustérienne. C'est le crâne d'Ehringsdorf, qui date du acheuléen. Les néanderthaloides in minus de Palestine, découverts par Miss Garrod et Mc Cown prouvent l'existence des formes pareilles dans le moustérien, contemporanément à la race néanderthalienne en Europe. Tout le reste de ces formes néanderthaloides in minus, connues jusqu'à présent — provient des périodes postérieures au moustérien, et bien du pleistocène supérieur mais aussi des périodes plus tardives préhistoriques, proto-historiques et même actuelles.

Elles paraissent alors uniquement de manière sporadique à côté des nouvelles formes humaines fossiles, qui se rapprochent déjà très distinctement de la morphologie de l'homme actuel. Ces nouvelles formes d'hommes fossiles remplacent graduellement et nettement le groupe néanderthalien, qui s'éteint. Elles occupent dans l'humanité une place de plus en plus dominante.

Le fait qu'on peut constater l'existence des formes néanderthaloides in minus d'habitude (avec une seule exception — le crâne d'Ehringsdorf) après ou tout au plus simultanément avec la race du Néanderthal nous suggère que des liaisons génétiques ont existé avec celle-ci et nous permet de leur appliquer le nom de postnéanderthaloides.

La question du rapport de la race du Néanderthal avec les nouvelles races humaines, qui paraissent dans le pleistocène su-

perieur est un des plus curieux problèmes de la paleoanthropologie justement vu l'existence de ces formes transitoires des post-néanderthaloides. La disparition graduelle de ces formes post-néanderthaloides pose le problème suivant: sont-elles la conséquence des changements dus à des mutations subies par la race néanderthalienne, ce qui a pu conduire jusqu'à la naissance de nouvelles races humaines de plus en plus proches de races actuelles? ou bien sont-elles issues des croisements du groupe néanderthalien avec d'autres éléments raciaux, dont l'origine n'est pas liée génétiquement avec les néanderthaliens? Dans l'un aussi bien que dans l'autre cas, vu l'existence de nombreuses trouvailles des formes postnéanderthaloides possédant à différents degrés d'intensité les propriétés caractéristiques pour ce groupe, de ces formes, qui — comme je l'ai déjà dit — ont subsister jusqu'à nos jours, nous pouvons affirmer, que la thèse de Schwalbe (1923) qui prétend que la race néanderthalienne s'est éteinte complètement encore dans la période moustérienne sans laisser de traces — n'est point juste. Ce dont on peut douter en ce rappelant le problème mentionné ci-dessus — c'est si les postnéanderthaloides formaient, ou bien s'ils forment des races distinctes? Les postnéanderthaloides ne sont peut-être, que les représentants des autres races imprégnés par suite de croisements de certaines particularités de la race néanderthalienne, et présentant par suite ces particularités affaiblies et amollies même souvent non pas dans leur ensemble spécifique, mais séparément.

Il me semble, que ce sont seulement des trouvailles d'Ehringsdorf et de Palestine qui pourrait, peut-être, être envisagées comme exemple de telles races hypothétiques (au caractère des post-néanderthaloides). Les postnéanderthaloides des périodes ultérieures au moustérien ne présentent probablement que les métis du grand groupe des races néanderthaliennes avec des autres races fossiles et actuelles. Néanmoins il se peut que certaines trouvailles nous font connaître des représentants des races postnéanderthaloides. Cette hypothèse se verrait appuyée par l'existence aujourd'hui encore de certains éléments p. ex. du type australoïdal en Australie, au Sud-Est de l'Asie ainsi qu'en Afrique (Lebzelter), un type que peut-être devrions nous considérer comme les traces des races postnéanderthaloides.

b) Les groupes morphologiques au sein du grand groupe néanderthalien.

Je désirais présenter dans le chapitre précédent un essai de classification du groupe néanderthalien, dont le point de départ étaient les restes humaines provenant du moustérien de l'Europe, auxquels j'ai uniquement conservé le nom de la race néanderthalienne.

J'ai dénommé les formes fossiles apparentées morphologiquement et provenant des différents terrains et différentes périodes — néanderthaloides in plus, lorsqu'elles s'écartaient morphologiquement davantage de l'homme actuel, et — néanderthaloides in minus si ces écarts étaient moins apparents, que ceux de la race du Néanderthal. Comme les néanderthaloides in plus sont en général plus anciens que la race néanderthalienne et les néanderthaloides in minus à l'exception du crâne d'Ehringsdorf apparaissent contemporanément avec cette race ou à des périodes plus récentes j'ai trouvé possible d'appliquer aux premiers la dénomination de praénéanderthaloides et aux seconds — celle de post-néanderthaloides.

Cette manière d'envisager les choses est en conséquence empreint d'idées évolutionistes. Cela provient du fait, que les écarts par rapport à l'homme actuel se montrent plus considérable lorsqu'on a à foire aux découvertes plus anciennes et lorsqu'on s'occupe de trouvailles plus récentes en retrouve des formes plus rapprochées de l'homme actuel.

Jusqu'à présent les divers auteurs dans les essais de classification de l'homme fossile, donc, entre autre de la race néanderthalienne et des formes apparentées s'appuyaient non seulement sur le criterium morphologique mais aussi sur le criterium chronologique et géographique. Il me semble, qu'il serait plus juste de baser la classification uniquement sur le criterium morphologique et seulement ultérieurement il faudrait confronter les résultats obtenus avec les données chronologiques et géographiques.¹

¹ Dans mon travail intitulé »Zur Frage der Differenzierung der fossilen Menschenrassen« (Verhandl. der Gesellschaft f. Physische Anthropologie, 1927, Stuttgart) j'ai englobé sous le terme »race néanderthalienne« aussi l'homme de Krapina, que je range maintenant parmi les néanderthaloides in plus non seulement par suite de considérations d'ordre morphologique, mais aussi parce qu'il est plus ancien que les restes du Néanderthal.

Conformément à ce point de vue que j'ai déjà mentionné dans le chapitre précédent j'ai tâché de faire l'analyse du groupe qui nous intéresse, en m'appuyant exclusivement sur les caractères morphologiques des matériaux et en les étudiant à l'aide de la méthode des coupes de corrélation. Une fois j'ai pris en considération les différences dans le développement d'une des particularités les plus caractéristiques de ce groupe, notamment les *Tori supraorbitales*, (K. Stolyhwo 1927, 1928, 1928 a) une autre fois je me suis basé sur plusieurs caractères morphologiques les plus importants aussi bien métriques que descriptifs, concernant soit la mandibule (K. Stolyhwo et B. Jasicki 1934) soit le cranium (K. Stolyhwo et L. Sedlaezek, 1936). J'ai examiné ensuite les groupes obtenus au point de vue des données géographiques et chronologiques.

Les résultats de ces travaux encore inachevés donnent jusqu'à présent des indications très intéressantes. On voit, notamment, que les groupes obtenus sur base des affinités morphologiques, correspondent à certains groupes territoriaux et chronologiques. Ainsi les crânes de Néanderthal, Spy et la Quina (dont s'écarte distinctement le groupe de Krapina!¹) semble être le centre de la race néanderthalienne. La liaison constatée du *Sinanthropus* avec le *Pithecanthropus*, qui constitue un centre distincte au Sud - Est de l'Asie et celle des crânes européens: d'Ehringsdorf avec le crâne de Nowosiółka, confirment en quelque manière la justesse des termes avancés dans ce travail.

4. Le grand groupe des races néanderthaliennes comme la plus primitive forme humaine.

L'étude exacte des particularités morphologiques du groupe néanderthalien possède sans contredit de la valeur non seulement pour l'approfondissement de nos connaissances de ce groupe, mais aussi elle peut nous aider à comprendre les questions liées avec le problème de l'origine de l'homme. Car c'est en se basant sur les études approfondies de l'homme fossile on pourrait décider la question, si réellement le groupe néanderthalien constitue une

¹ Mon affirmation des différences entre le groupe de Krapina et le groupe néanderthalien typique, exposé, aussi jadis par Gorjanović-Kramberger et Duckworth a été confirmé par Menghin et Weidenreich.

forme primordiale de l'homme, comme l'affirment certains savants.

Il est vrai qu'il existe d'autres hypothèses comme p. ex. l'hypothèse embryo - pigmoïdale de K o l l m a n, l'hypothèse d'A m e g h i n o etc. qui s'efforcent de prouver, que parallèlement avec le développement de la race néanderthaliennne et même plus tôt se sont développées d'autres formes humaines, même plus rapprochées de la constitution morphologique de l'homme actuel.

De même N. Z u p a n i č (1911, 1919) étant d'avis qu' »une race ne se modifie que par le croisement« suppose que »sans doute, quelque part, en Eurasie, et à la même époque que l'homme de Krapina, vivait l'ancêtre de l'»homo europeus« déjà supérieur physiquement et intellectuellement.«

Les conceptions théorethiques, citées plus haut semblaient être confirmées par la découverte de *Eoanthropus Dawsoni*, décrite en 1911 par S m i t h W o o d w a r t h et faite à Piltdown en Angleterre. Elle dérive, — paraît-il, — du pleistocène inférieur. Puisque la constitution morphologique d'*Eoanthropus Dawsoni* ne démontre pas de particularités caractéristiques pour le groupe néanderthalien et se rapproche plutôt de la morphologie de l'homme actuel, aussi, — en ce basant sur ce fait, — on a cru que la justesse de l'hypothèse, que simultanément avec le groupe néanderthalien, vivait encore un autre groupe humain, plus rapproché sous le rapport de la morphologie des races modernes fut prouvée.

L'hypothèse citée a semblé être confirmée aussi par les découvertes d'Oldoway en Afrique de même que par les trouvailles de L e a k e y de Kanem et de Kanjera à Kenya en Afrique. Ces trouvailles ont fait beaucoup de bruit. Néanmoins, dernièrement, l'ancienneté des découvertes de Piltdown, d'Oldoway, de Kanem et de Kanjera a été très fortement mise en doute, aussi bien par les géologues, que par les archéologues.

En présence de cette critique bien motivée, l'hypothèse de l'existence d'un groupe fossile humain, plus ancien que le groupe néanderthalien et en même temps plus rapproché par rapport de sa morphologie à la morphologie de l'homme actuel que le groupe néanderthalien, paraît être dépourvue de documents paléanthropologiques. Au contraire les découvertes paléanthropologiques bien documentées au point de vue de la stratygraphie, semblent intercéder en faveur de l'opinion, que ce le groupe néanderthalien

et spécialement ses formes praenéanderthaloides qui sont les plus anciennes, les plus primitives et répondent aux plus anciens aspects de nos aïeux.

Les objections avancées contre cette conception, ces objections réduites en somme à reconnaître la race néanderthalienne et surtout les praenéanderthaloides pour des formes trop spécialisées pour qu'elles puissent devenir le point de départ des races humaines actuelles, tellement différenciées!, ces objections dans l'état actuel de l'anthropobiologie semblent être justes en principe. Néanmoins les tentatives de présenter d'autres formes comme formes de départ de l'humanité (p. ex. des races aux caractères très faiblement spécialisées comme p. ex. les Pigmées) ne paraissent pas admissible pour le moment. Ces théories sont trop peu élaborée au point de vue des considérations théorethiques et privées de documents paléanthropologiques. On ne pourra les accepter, que lorsque' elles seront appuyées par des arguments paléanthropologiques suffisamment documentés dans le domaine de la stratigraphie.

Une question surgit à son tour: le groupe néanderthalien a-t-il put subir des transformations suffisantes pour donner naissance aux diverses races humaines contemporaines? et de quelle façon cette evolution a-t-elle eu lieu? Dans cette matière A. Hrdlička (1927) et Weidenreich (1932) ont un point de vue semblable; d'après eux il est tout-à-fait possible d'établir une liaison entre les races humaines contemporaines et le groupe néanderthalien et de faire dériver les formes contemporaines alluviales de l'homme, exclusivement et sans intermédiaire, du groupe primitif néanderthalien, en supposant qu'il a subi des transformations graduelles par suite de la mutation. Cette manière de voir me semble être pour le moment l'unique conception, qui serait conforme au conclusions qui paraissent ressortit de nos matériaux paléanthropologiques. Evidement, il faut admettre aussi l'action ds facteurs de la sélection qui, en collaborant avec la mutation ont amené a des formes humaines aussi différenciées qu'on les observe dans les études anthropologiques. Sans doute les transformations ultérieures pouvaient être influencées d'une façon supplémentaire par les facteurs du croisement, — je ne compte pas de m'en occuper pour le moment.

Pour en finir je voudrais rappeler la très curieuse hypothèse d'un anthropologue hollandais Bolk, mort dernièrement, qui avance la théorie de la retardation (ou de la foetalisation) de l'organisme humain. Il essaye d'expliquer ainsi les transformations du développement de ce genre, qui devaient apparaître dans le groupe néanderthalien, pour qu'il puisse finalement atteindre les formes actuelles de l'homme. Sa théorie pourrait expliquer aussi les différences constatées entre les groupes particuliers des races humaines.

Littérature

1930. Davidson Black: On an adolescent skull of *Sinanthropus pekinensis* in comparizon with an adult skull of the same species and with other Hominid skulls, recent and fossil. (*Palaeontologia Sinica*) Peiping.
1933. Davidson Black; Teilhard de Chardin, C. C. J. oung and W. C. Pei: Fossil man in China. The Choukoutien cave deposits with a synopsis of our present knowledge of the late Cenozoic in China. (*Geological Memoirs*) Peiping.
1934. Davidson Black: On the discovery, morphology and environment of *Sinanthropus pekinensis* (*Philosophical Transactions of the Royal Society of London*) London.
1923. M. Boule: *Les Hommes Fossiles, Élements de Paléontologie Humaine*. Paris.
1933. E. v. Eickstedt: *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit*. Stuttgart.
1906. K. Gorjanovič-Kramberger: *Der Diluviale Mensch von Krapina in Kroatien*. Wiesbaden.
1927. A. Hrdlička: The Neanderthal phase of man (*Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*). London.
1930. A. Hrdlička: *The skeletal Remains of Early Man*. (Smithsonian Institution) Washington.
- 1911—1912. H. Obermaier: *Der Mensch der Vorzeit*. (Der Mensch aller Zeiten) Berlin - München - Wien.
1923. G. Schwalbe: *Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen*. (Kultur und Gegenwart) Leipzig.
1934. M. Skalińska: *Rola krzyżowania i mutacyj w powstawaniu nowych typów*. (Zagadnienia Rasy) Warszawa.
1933. W. J. Sollas: The sagittal Section of the Human Skull. (*The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*) London.
1908. K. Stolyhwo: *Homo primigenius appartient-il a une espèce distincte de Homo sapiens?* (*L'Anthropologie*) Paris.

1927. K. Stolyhwo : Zur Frage der Differenzierung der fossilen Menschenrassen. (Verhandlungen der Gesellschaft für Physische Anthropologie) Stuttgart.
1928. K. Stolyhwo : La question de la morphologie des Arcus superciliares et Tori supraorbitales chez les Hominidae et les Anthropoidae. (Institut International d'Anthropologie, III-e Session, Amsterdam) Paris.
1928. a. K. Stolyhwo : La race néanderthalienne est-elle homogène. (Anthropologie) Praha.
1934. K. Stolyhwo et B. Jasicki : Resultat des recherches sur la différentiation raciale des mandibules pleistocéniques. (Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques. Compte-rendu de la première session, Londres) Londres.
1936. K. Stolyhwo i L. Sedlaczek-Komorowski : Typy morfologiczne czaszek ludzkich pleistocenicnych. (Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności Tom XLI) Kraków.
1928. F. Weidenreich : Die Morphologie des Schädels. (Der Schädel Fund von Weimar-Ehringsdorf) Jena.
1928. F. Weidenreich : Entwicklungs- und Rassentypen des Homo primigenius. (Natur und Museum) Frankfurt a. M.
1932. F. Weidenreich : Über pithekoide Merkmale bei Sinanthropus pekinensis und seine stammesgeschichtliche Beurteilung. (Zeitschrift für Anatomie und Entwicklungsgeschichte.)
1935. F. Weidenreich : The Sinanthropus population of Choukoutien (Locality 1) with a preliminary report on new discoveries. (Bulletin of the Geological Society of China) Peiping.
1936. F. Weidenreich : Sinanthropus pekinensis and its position in the line of Human evolution. (Peking Natural History Bulletin) Peiping.
1936. F. Weidenreich : Observations on the form and proportions of the endocranial casts of Sinanthropus pekinensis, other Hominids and the great apes: a comparative study of Brain size. (Palaeontologia Sinica) Peiping.
1911. Н. Жупанић, Предавање Горјановић-Крамбергера у „Српском Географском Друштву“ 8. XII. 1911 („Српски Књижевни Гласник“ XXVII. 12, par. 960. Београд.
1919. N. Županič : Les premiers Habitants des pays Yougoslaves. (Ethnologie paléolithique et néolithique de l'Illyricum.) Revue Anthropologique) Paris.

*

Kazimir Stolyhwo: Preneandertaloidi in postneandertaloidi ter njihovo razmerje do neandertalske rase.

Znani poljski antropolog, Kazimir Stolyhwo, poskuša v ti študiji podati klasifikacijo neandertalske skupine ter ima za izhodišče človeške ostanke, najdene v Evropi, katerim je dal skupno ime neandertalske rase:

»Imenoval sem fosilne oblike morfološko sorodne in prihajajoče iz različnih krajev in različnih dob — neandertaloide in plus, ko so se morfološko bolj razlikovale od današnjega človeka, in — neandertaloide in minus, če so bile te razlike manj občutne, kot one neandertalske rase. Ker so neandertaloidi in plus vobče starejši, kakor neandertalska rasa in se neandertaloidi in minus z izjemo ehringsdorfške črepinje pojavljajo istočasno s to raso ali še v bližnji dobi, se mi je zdelo možno, postaviti za prve ime praeneandertaloidi in za druge postneandertaloidi.

Ta način razglabljanja vsebuje torej razvojne ideje. To izvira iz dejstva, da se razlike v razmerju do današnjega človeka pokažejo močnejše pri starejših najdbah in da se najdejo pri kasnejših najdbah oblike, ki so bolj podobne današnjemu človeku.

Doslej so se različni pisci esejev klasifikacije fosilnega človeka, torej med drugimi tudi neandertalske rase in pa sorodnih oblik, opirali ne le na morfološki kriterij, marveč tudi na hronološki in geografični kriterij. Mnenja sem, da bi bilo pravilneje, postaviti klasifikacijo le na morfološki kriterij in šele kasneje naj bi se primerjali dobljeni rezultati s hronološkimi in zemljepisnimi podatki.¹

Z ozirom na stališče, ki sem ga omenil že v prejšnjem poglavju, sem skušal napraviti analizo skupine, ki nas zanima, opirajoč se izključno na morfološki značaj materiala in proučavajoč ga s pomočjo metode korelativnih izrezkov. Enkrat sem upošteval razlike v razvojujene najbolj karakterističnih posebnosti te skupine, zlasti supraorbitalne Tori, (K. Stołyhwo 1927/28), drugič sem se oslanjal na več važnih morfoloških kot tudi metričnih in destriptivnih znakov. (K. Stołyhwo, 1928 a) (K. Stołyhwo in B. Jasicki 1934). Pregledal sem nato skupine, ki sem jih dobil s stališča zemljepisnih in hronoloških podatkov.²

Rezultati teh še nedovršenih del dajejo doslej zelo interesantne indikacije. Zlasti je videti, da odgovarjajo skupine, dobljene na bazi morfoloških sorodnosti, gotovim teritorialnim in hronološkim skupinam. Tako izgledajo črepinje iz Neandertala, Spy in la Quina, od katerih se razločno loči krapinska skupina, kot središče neandertalske rase. Ugotovljena zveza sinantroposa s pitekanthroposom, ki tvorijo posebno središče na jugovzhodu Azije, z evropejskimi lobanjami; ehringsdorfška z lobanjo iz Novosjolka, potrjujejo nekako pravilnost v tem delu. (K. Stołyhwo in L. Sedlaczek Komorowski, 1936.)

Velika skupina neandertalskih ras, kot najprimitivnejša človeška oblika.

¹ V mojem delu pod naslovom »Zur Frage der Differenzierung der fossilen Menschenrassen« (Verhandel, der Gesellschaft f. Physische Anthropologie, 1927, Stuttgart) sem vključil v izraz neandertalska rasa tudi človeka iz Krapine, ki ga sedaj postavljam med neandertaloide in plus ne le iz morfoloških ozirov, marveč tudi radi tega, ker je starejši kot neandertalski ostanki.

² Deloma sem predelal ta problem s pomočjo svojih asistentov dr. Jasiecki-ga in dr. Sedlaczka-Komorowskiego.

Eksaktna študija morfoloških posebnosti neandertalske skupine ima gotovo veliko vrednost ne le za poglobljanje našega znanja o tej skupini, marveč nam ona lahko tudi pomaga razumeti vprašanja, povezana s problemom človeškega izvora. Saj bi na podlagi poglobljenih študij fosilnega človeka lahko rešili vprašanje, če res predstavlja neandertalska skupina začetno obliko človeka, kakor zatrjujejo neki učenjaki.

Res je, da obstojajo druge hipoteze, kot na pr. embriopigmoidalna hipoteza Kollmanova, hipoteza d'Ameghino, ki skušajo dokazati, da so se razvile vzporedno z razvojem neandertalske rase, ali celo še prej, druge človeške oblike, ki so celo bližje morfološki konstituciji današnjega človeka.

Prav tako je bil N. Zupanič mnenja, »da se rasa ne izpreminja kot le s križanjem« in misli, da so v paleolitiku obstojale človeške rase, ki so fizično in intelektualno stale nad neandertalsko raso (1911; 1919).

Gori navedena teoretična mnenja je navidezno potrdila najdba Eoanthroposa Dawsoni, ki jo je opisal leta 1911. Smith-Woodwarth, na katero so naleteli v Piltdownu v Angliji. Podoba je, da izvira iz kasnejšega pleistocena. Ker morfološka konstitucija eoantroposa D. ne kaže karakterističnih posebnosti z neandertalsko skupino in se prej približuje morfologiji današnjega človeka, se je mislilo, opirajoč se na to dejstvo, da je pravilna hipoteza, da je istočasno z neandertalsko skupino živel še neka druga človeška skupina, ki bi bila bližja z ozirom na morfologijo modernim rasam.

Navedena hipoteza naj bi bila potrjena tudi z najdbami v Oldovaju (Oldoway) v Afriki in z izkopeninami v Leakeju de Kanem in v Kanjeri v afriški Keniji. Te najdbe so povzročile mnogo hrupa. Vendar se je v zadnjem času močno začelo dvomiti o starosti najdb v Piltdownu, v Oldovaju, v Kanemu in Kanjeri, in sicer so te dvome delili geologi in arheologi.

Z ozirom na to dobro motivirano kritiko izgleda, da nima hipoteza o obstoju človeške fosilne skupine, ki bi bila starejša, kakor neandertalska skupina, obenem pa z ozirom na svojo morfologijo, bila bližja morfologiji današnjega človeka, kakor pa neandertalska skupina, za sabo paleoantropoloških dokazov. Nasprotno, paleoantropološka odkritja, ki so s stališča stratigrafije dobro osnovana, nastopajo v prilog mnenja, da odgovarja neandertalska skupina ter zlasti njene predneandertaloidske oblike, ki so najstarejše in najprimitivnejše, najstarejšim vzgledom naših prednikov.

Ugovori, ki se navajajo proti temu mnenju, in ki se omejujejo v glavnem na to, da bi se smatrala neandertalska rasa in zlasti preneandertaloidi za preveč specializirane oblike, da bi mogle postati izhodišče današnjih človeških, tako različnih ras, izgledajo biti v današnjem stanju antropobiologije načeloma pravilni. Poskusi, podati druge oblike, kot oblike izvora človeštva (na pr. rase z zelo slabotno specializiranimi znaki, kot na primer pigmejci) zaenkrat niso sprejemljivi. Te teorije so premalo izdelane s stališča teoretičnih pogledov in manjkajo jim

vsí paleoantropološki dokazi. Ne morete jih sprejeti, dokler ne bodo podprti s paleoantropološkimi argumenti, ki se jih da zadostno dokazati v območju stratigrafije.

Ponavljja se še eno vprašanje. Ali je mogla neandertalska skupina preživeti dovoljne izpremembe, da so iz nje nastale današnje različne človeške rase in na kak način se je ta razvoj izvršil. V tej stvari imata A. Hrdlička 1927. in Weidenreich 1932. podobno stališče. Po njunem mnenju je prav mogoče ugotoviti zvezo med sodobnimi človeškimi rasami in neandertalsko skupino ter razvojno izvesti današnje aluvialne oblike človeka izključno in brez posrednika iz primitivne neandertalske skupine, če se predpostavlja, da je preživel postopne transformacije na podlagi mutacije. To naziranje mi zaenkrat izgleda kot edino mnenje, ki bi odgovarjalo sklepom, kakor izhajajo iz našega paleoantropološkega materiala. Seveda je treba upoštevati tudi delovanje selekcijskih činiteljev, ki so skupaj z mutacijo dovedli do tako različnih človeških oblik, kot jih danes vidimo v antropoloških študijah. Brez dvoma so pa na kasnejše transformacije naknadno vplivali tudi faktorji križanja, s čemer se pa zaenkrat ne mislim baviti. Končno bi želel omeniti še zelo zanimivo hipotezo holandskega antropologa Bolk'a, ki je pred kratkim umrl in ki nastopa s teorijo zastoja ali fetalizacije človeškega organizma. Na ta način skuša razložiti izpremembe v razvoju tega rodu, ki so se morale pokazati v neandertalski skupini, da je lahko končno dosegel današnje oblike človeka. Njegova teorija bi mogla tudi raztolmačiti razlike, ki obstojajo med posameznimi skupinami človeških ras.

„Mali kruhek“ v Škofji Loki in okolici.

Rajko Ložar — Ljubljana.

Med poglavitne lastnosti ljudske umetnosti in obrtnosti sodi gotovo ta, da ga ni predmeta, ki ga fantazija preprostega umetnika ne bi skušala čim bolj oplešati in oblikovno poplemeniti. Dvojno je poreklo tega dejstva. Na eni strani skuša preprosti človek, kakor vsak človek sploh, napraviti predmet s tem, da mu da lepšo obliko in ga okraši, vrednejši in ga nekako dvigniti iz navadnosti in banalnosti; bil bi to izraz onega prastarega nagona, ki tiči v človeštvu in ki se uveljavlja zlasti v estetskem okraševanju predmetov. Po drugi strani pa velika večina teh plemenitejših oblik in okrasov temelji na prastarih prvinah. Nekoč, pred stoletji in tisočletji, ko je bilo še razvito magično kulturno mišljenje, so te posebne umetniške oblike imele jako važno verstveno vlogo in pomen. V teku zgodovinskega razvoja človeštva so se ti pomeni bolj ali manj izgubili in se danes skoro nikjer, razen v znanstvenem obravnavanju, ne zavedamo več, da so tedaj razne umetne oblike, živalske figure, razne barve, recimo rdeča itd., imele prav poseben, lahko rečemo kulturno - verski pomen. Kljub temu pa je ostala tu in tam stara izredna oblika in v današnjem narodoslovju imamo vse polno primerov za to.

Med gradivo, ki se ga ta okraševalni estetski nagon preprostega ljudstva prav tako dotika in polašča, ki pa je zadržalo tudi še mnogo onih prastarih pomenskih elementov, sodi tudi pecivo najrazličnejših oblik in to ne na zadnjem, temveč skoro na prvem mestu. Radi tega je razumljivo, da je študij form, ki jih kaže pecivo, pri raznih narodih in v raznih deželah zelo važna panoga narodoslovnega raziskavanja. Na slovenskih tleh poznamo tako blago zlasti pod imenom »mali kruhek«, ki ga peko še danes v Škofji Loki in njeni okolici. Nekoč so ga pa tudi v drugih krajih naše domovine (n. pr. v Železnikih, v Kamniku itd.). Vendar je ta oblika peciva samo en del one ogromne množice peciva v obliki raznih figur, imenujemo ga podobnjaki, ki še danes živijo v našem narodu in ki temelje v prastarih običajih dotičnega predela.

Namen našega spisa ni bil obdelati to zanimivo gradivo v celoti, ker bi bilo to v kratkem času in na tesnem prostoru popolnoma nemogoče. Med študijem se je namreč izkazalo, da je tudi naš »mali kruhek«, čeprav je izmed vseh naših folklorno važnih peciv sorazmerno še najbolj znan, doslej še popolnoma neobdelan. Ker pa je še obstoječih delavnic »malega kruhka« vedno manj in ta obrt sama od leta do leta bolj izumira, je bila glavna dolžnost, da se ozremo zlasti na one delavnice, kjer se pecivo še danes izdeluje. Poleg teh smo, naravno, morali navesti tudi starejše nam znane zbirke modelov in peciva, ker so se pokazale za študij gradiva zelo važne. Metodično bi bilo k spisu pripomniti, da

se v njem loči ornamentalna in dekorativno - umetniška stran peciva od mitološko - pomenoslovne in da za vsako izmed njiju odgovarja poseben avtor.¹

I. Splošno o „malem kruhku“.

»Mali kruhek« je lep, gorenjsko-škofjeloški izraz za vrsto peciva, ki se pripravlja iz moke, medu, primesi popra in podobnih začimb. Vendar ta izraz nikakor še ne pomeni, da imamo tudi v resnici eno samo obliko »malega kruhka«. Dejanski obstoji še danes v Škofji Loki in povsod, kjer se to pecivo izdeluje, toliko receptov, kolikor je gospodinj, ki se s tem bavijo, kar je popolnoma razumljivo, ker konec koncev je m. k. zadeva individualne kuharske in slaščičarske umetnosti. Obliki »malega kruhka« se na ta način še nekako najbolj približuje pecivo, ki ga izdelujeta Kobal in Šink v Škofji Loki, Grošelj v Selcih ter Železniki in Dražgoše. Nasprotno pa so recepti, po katerih pečejo »mali kruhek« v uršulinskem samostanu v Škofji Loki in v Ljubljani, dokaj različni od imenovanih in se izdelek po mnenju dotičnih gospodinj ne more več prištevati k vrsti »malega kruhka«. Zlasti pecivo iz uršulinskega samostana v Ljubljani je tako različno od prej imenovanih, da nosi bolj upravičeno ime poprovec (der Pfefferkuchen). Kuharska, odnosno slaščičarska stran peciva pa nas v pričujočem članku ne zanima toliko in jo prepuščamo tozadevnim strokovnjakom.²

¹ Kot poglavje narodopisnega študija »mali kruhek« doslej pri nas še ni bil obdelan. Pok. Stanko Vurnik pa je med drugim zbiral tudi gradivo za študijo o njem in je dal v ta namen odliti v mavcu več modelov iz Etnografskega muzeja. Vendar ga je prehitela smrt, da namena ni mogel izvršiti. »Mali kruhek« se mimogrede omenja v novi knjigi J. Karlovška, Slovenski ornament, Ljubljana 1937, str. 19. Reprodukcijske št. 33—35 so narejene po modelih iz Sadnikarjeve zbirke v Kamniku. V »Zeitschrift für österreichische Volkskunde«, Wien, Jg. XII, 1906, str. 159, piše o modelih »malega kruhka« na Slovenskem Otto Jauker, objavljač nekaj primerov v risbi (mož s košem, v katerega je nagrabil otroke, ptica (gl. str. 181) ter srce z IHS in dvema goloboma). Spisa Walterja Schmidta, ki ga Jauker istotam navaja, ni bilo mogoče dobiti, ni pa izključeno, da misli Jauker poročilo W. Schmidta o prirastku etnografskih zbirk našega muzeja l. 1906., Landesmuseum Rudolfinum in Laibach, Bericht für das Jahr 1906, str. 16, kjer so reproducirane risbe istih modelov kot v Jaukerjevem članku.

² Naziv »mali kruhek« v pomenu der Pfefferkuchen velja po povedanem za izdelek obeh samostanskih kuhinj. Uršulinke v Ljubljani rabijo n. pr. za svoje pecivo izraz poprovec. Med pecivom samostanskih in svetnih hiš vlada velika razlika ravno v pripravljanju testa; ker samostani recepte skrbno čuvajo, ni mogoče ugotoviti, v čem ta razlika obstoji, vendar pa igra važno vlogo primes medu in drugih začimb. Tudi se v samostanih porablja menda zmleta in že v pecivu predelana moka, dočim se v svetnih hišah naravna. Zato se izdelki svetnih hiš imenujejo »mali kruhek« v pomenu »der Lebkuchen« ali »Lebzelt« in ni popolnoma pravilno, če ponekod imenujejo to pecivo »Pfefferkuchen«. Na samostansko pecivo gledajo Ločani kot na blago, ki sploh nima nič opravičiti z »malim kruhkom« svetnih hiš in ga tudi imenujejo »nunski lect«. Iz raznih drugih izjav, ne samo v Loki, pa je bilo mogoče razvideti, da ni več nikake jasnosti o tem, kaj je »mali kruhek«, kaj lect in podobno. Med posameznimi vrstami in njih imeni danes ni več točnih meja.

»Mali kruhek« je tedaj izraz za ogromno zvrst peciva, ki prihaja na mizo preprostega in meščanskega človeka posebno v zvezi s prazniki cerkvenega leta. Toda tudi ob drugih prilikah ima pecivo važno vlogo, tako zlasti ob svatbah, zarokah, obletnicah, jubilejih in podobno. Nekoč je to in tako pecivo na mizi gospodinjev brez dvoma imelo še večji pomen, zlasti razni izdelki marcipana. Omenjamo, da pri naštevanju jedi, ki morajo priti na mizo ob slavnostni pojedini, izgubljeni sin v Drabosnjakovi igri istega naslova imenuje tudi hleb marcipana, iz česar sledi, da je bila slaščica tedaj v navadi. Za enak pomen »malega kruhka« bi imeli še danes mnogo dokazov iz raznih šeg in običajev našega ljudstva.

Glede na tehniko oblikovanja testa ločimo dve veliki vrsti: 1. »mali kruhek«, ki se napravlja, oz. odtiskuje po izrezljanih modelih in 2. »mali kruhek«, ki se napravlja s prosto roko, na roko. Pri prvi skupini ima glavno vlogo forma ali model, v katerem se nahaja izrezljana ali izmodelirana figura (pod. 8). Gospodinja s pestmi natlači testo v izrezljano in izdolbeno figuro, da se na ta način zapolnijo vse zareze in izdolbine, ponekod pa se poslužujejo tudi manjših desak. To se godi še danes v delavnicah, kjer nimajo stiskalnic, pri Plehanu v Ljubljani pa še hranijo stiskalnico, s katero so svoj čas modele pritiskali na testo. Tako izoblikovana testena masa se nato dene v peč in se potem v posebnih okoliščinah peče, oz. suši; izgotovljeno pecivo lahko traja mnogo časa, ne da bi se pokvarilo.

Pri drugi skupini nastajajo vse oblike in figure brez modelov; gospodinja izdeluje razna srca, hlebčke, živalske figure itd. le po fantaziji in s spretnostjo svojih rok. Za posebne figure, recimo razne zvezde, ubode in podobno, se rabi specialno orodje, spiralni in drugi linearni okraši na pecivu pa nastajajo navadno na ta način, da se silno tenko povajane dolge testene niti pokladajo na kos, čigar površina se z njimi na različne načine preplete. Kruh, napravljen s prosto roko, zahteva večjo fantazijo in spretnost v oblikovanju in je radi tega pecivo neredko izpostavljeno nihanju kvalitete, ne samo od strani recepta, temveč tudi glede ornamentalnega okrasja. Kruh, napravljen iz modelov kaže v nasprotju s tem večjo konservativnost form in kvalitete.

II. »Mali kruhek« iz modelov.

V sledečem pregledu omenjamo najprej one delavnice, ki še danes peko kruh po modelih, nato pa nekatere zbirke form, ki so že dolgo časa izven prometa. Da bi svoja izvajanja čim bolj ponazorili, smo mnogo pozitivnih odtisov form reproducirali v fotografskem posnetku. Važno je pri tem pripomniti, da se zlasti za obstoječe delavnice nismo posluževali mavčnih odlitkov, temveč originalnega peciva, ki nam pokaže formo in okras v popolnoma drugi luči, nego mavčni pozitiv. Eksaktna študija o pecivu bi nujno morala tudi one modele, ki jih hranijo razne muzejske in privatne zbirke, obravnavati samo na podlagi resničnih, v testu izvršenih pozitivnih oblik.

Delavnice. 1. Prva skupina izvira iz Škofje Loke. Javnosti je morda radi tega bolj znana, ker se blago iz te delavnice okrog božiča in velike noči prodaja na ljubljanskem trgu. Pri hiši, po domače »pri Rokovem Tinetu« (Novo predmestje št. 5), peče »mali kruhek« Marija Kobal, vdova po Tinetu Kobalu. Na njenem domu slaščic niso pekli, temveč poteka ta navada od moževe strani. Domačija pokojnega Kobala je stala do l. 1929. na Puštalu, kjer je Tine Kobal (rojen 1863, umrl 1933) pomagal peči kruh že kot 7 leten deček svoji materi (rojeni 1834). Mati pa je prevzela navado od svojih prednikov. Pri možu se je naučila peke žena in z večjo ali manjšo upravičenostjo lahko trdimo, da se pri tej hiši peče mali kruhek že od začetka 19. stoletja do danes.

Pri hiši hranijo še danes okoli 30 lesenih modelov, prvotno pa jih je bilo več, ker jih je nekaj šlo na Ogrsko, nekaj pa v Ljubljano.³ Modeli so iz lesa medicne češplje in hruške salcburgerice ter so v glavnem še dobro ohranjeni. Pretežni del ima izrezljano formo samo na eni strani, nekateri pa na obeh. Kdo je forme izrezljal? Marija Kobal pravi, da je večino danes pri hiši še nahajajočih se modelov napravil pokojni mož sam, ki je bil sicer po poklicu sobni slikar, a se je mnogo bavil z ornamentiko, delal med drugim tudi načrte za hiše ter je bil sploh podobarsko aktiven. Še danes so v rodovini trije moški potomci dobri risarji. Motivov si ni izmišljal sam, nego je hodil ponje v cerkev, kjer se je zlasti inspiriral pri ornamentiki oltarnih prtov in cerkvenih posod. Okoli l. 1883., ko je bil star 20 let, je napravil Tine zadnji model. Med prvimi pa je izrezljal tri forme in sicer: velik hlebček z monstranco (pecivo hranijo, model izgubljen), srce s kelihom (model je še tu) ter zvezdo (pecivo hranijo, model izgubljen).

Nekateri modeli pa so pri hiši tujega izvora, čeprav se nikdo več ne spominja tega, od kod so prišli. Le to vedo, da je nekoč Tine pripovedoval, da je več modelov kupil od nekega tujca. Tujega izvora so sledeči modeli: 1. sv. Miklavž v obeh oblikah, 2. jelen (pod. 1 zgoraj levo), 3. jelen (pod. 1 zgoraj desno), 4. zvezda (pod. 2). Kruh so pekli in ga še peko največ okrog dneva sv. Miklavža (za to priliko posebno živali, n. pr. jelena), dalje za božič in sv. tri kralje. V poštev je prihajalo pecivo tudi ob raznih svatbah, pogoste odjemalke pa so dekleta, ki kupujejo srca, katera poklanjajo fantom. Blago se je razpečevalo posebno po Poljanski dolini ter po Gradaškem, t. j. okolici Polhovega gradca.

Tipološki inventar te delavnice obsega sledeče podobe: 1. človeško figuro, 2. živalsko figuro, 3. razne abstraktne oblike in predmete.

1. Človeška figura. Sv. Miklavž v dveh variantah, večji 21 cm visok, manjši 16,5 cm. Manjša figura brez škofovske palice. Dekle v narodni noši, 16,5 cm vis. Dve ženski figuri skupaj, 11 cm vis. Pokrivalo imata v obliki avbe. Otrok, punčka v povojih, 26 cm vis. 2. Živalske figure. Jelen v dveh variantah, večji (pod. 1 zg. l.), 18,5 cm vis., manjši (pod. 1

³ Izmed modelov, poslanih sestri na Ogrsko, omenjam jezdeca na konju in vojaka s puško ter napoleonsko čako. V Ljubljani je Kobalove modele hranil pok. profesor Jesenko.

zg. d.), 10,5 cm vis. Večji stoji na travniku, ki je poln cvetic. Zajec (pod. 1), 5,5 cm vis., konj (pod. 1), 9,5 cm vis., petelin (pod. 1), 10,5 cm vis. in golob. 3. Med ostalimi figurami ločimo take, ki posnemajo resnične predmete in take, ki so čisto geometrične. V prvo vrsto sodijo n. pr.

Pod. 1. Mali kruhek pri Kobalu. (Jelena, zajec, konj, petelin.)

monštranca, 15,5 cm vis. z monogramom IHS, dalje najraznovrstnejše oblike src, ura (pod. 2) in podobno. Izvor teh motivov je jasen. Med geometričnimi figurami pa je na prvem mestu omeniti okroglo ploščo, ki se imenuje hlebček, in za katerega nudi zelo lep primer podoba

2 zgor., premer znaša 15 cm. V notranjem krogu se nahaja monogram IHS, na prečki črke H sedi kraljujoči Jezušček z velikonočnimi simboli. Črke se končujejo v obliki odprtih cvetnih čaš, telesa črk so pa po večkrat prepasana in izgledajo kot neke mehurjasto-cevkaste tvorbe. Predlogo za ta tip črk bi bilo zanimivo ugotoviti. Dalje nahajamo šesterogelno zvezdo (pod. 2) ter kolobar (pod. 2) ali svitek. Končno je zastopan romb (pod. 2), motiv, za katerim tiči prastar erotičen simbol.

Pod. 2. Mali kruhek pri Kobalu. (Romba, hlebček, ura, zvezda, kolobar.)

Pecivo te delavnice se odlikuje po bogastvu drobnih dekorativnih motivov, ki popolnoma zakrivajo vse prazne površine. Motivi so ali okvirni ali polnilni. Med okvirnimi motivi je najbolj pogosta vzbokla reliefna črta, sama ali pa flankirana s pravokotnimi ali poševnimi izrastki. V zadnjem primeru se črta približuje motivu palmove vejice. Črta je često razkrojena v niz samih točk in jagod. Priljubljena je cik-cak črta, bodisi enojna, bodisi dvojna, linearna ali plastična. Navadno je vrhnji sloj peciva na robovih izoblikovan v tako plastično cik-cak borburo, ki ima značaj prastarega »volčjega zoba« (Wolfszahnornament).

Pod. 3. Mali kruhek pri Šinku v Stari Loki. (Riba, ovca, mali jelen, severni jelen, petelin, golobček z oljkovo vejico, kozel s signaturo F. K, kozel, rak.)

Posebno lep tak primer nudi veliko srce. Na zunanjem obodu spodnje plasti peciva nahajamo navadno vertikalne vzporedne kanelure, žlebove. Med polnilnimi motivi so posebno pogosti liturgični, bodisi predmetni, bodisi črkovni vzorci, iz katerih je razvidna odvisnost ornamentike od dekorja cerkvenih paramentov, istočasno pa tudi navezanost tega

peciva na navade cerkvenega leta. Tudi rastlinski in živalski motiv sta zdaj večji del le še liturgično simbolična (trta, golobček). Točke, trnje, vejice in podobno, zlasti zvezdice vseh vrst, polnijo prazne ploskve. Med motivi pa nahajamo tudi vzorec vrtečega se kolesa ali turbine.

2. Druga izdelovalnica malega kruhka se nahaja v Stari Loki. Pri hiši št. 25, po domače pri Hudorevniku, katere lastnik je Jože Šink, peče kruh njegova žena Helena Šink, pomaga ji pa njegova sestra Ivana. Šinkovi hranijo veliko število modelov, gotovo jih je blizu 100. Zanimivo pa je, da z izjemo enega samega ni bil noben model napravljen pri hiši, temveč so jih Šinkovi nabrali v raznih krajih ter tako ustvarili doma kar majhno zbirko. Po pripovedovanju Ivane Šink izvirajo modeli iz sledečih krajev:

Največjo skupino tvorijo forme, ki jih je napravil neki Franc Kos iz Škofje Loke, čigar signaturo imamo na figuri kozla (pod. 3). Izmed reproduciranih form so Kosove naslednje: obe figuri kozla (pod. 3), model šopka v vazi (pod. 4 levo), roža (pod. 4 zgor.), ki je zelo star model in so ga kupili pred 4 leti pri Sv. Duhu in jelen z dolgim rogovjem (pod. 3 desno). Poslednjega imenujejo severni jelen. Na podlagi stilne primerjave pa bi smeli Francu Kosu pripisati še nekaj drugih modelov, brez dvoma tudi sijajno stiliziranega raka (pod. 3 spod.).

Drugo skupino predstavljajo modeli, ki so jih Šinkovi nabrali pri Sv. Duhu pri Stari Loki na Gorenjskem (gl. str. 184). Za primer navajamo model cvetja v košarici (pod. 4), izmed neobjavljenih pa figuro Marije s sklenjenimi rokami ter več modelov rož. Za natančno analizo bi bilo treba seveda po vseh ohranjenih formah napraviti novo originalno pecivo.

Tretja skupina modelov izvira od strica Šinkovega očeta, pri katerem se je reklo »pri finfarčku«. Tam je pekla kruhek stričeva žena, in bi po starostnem računu bilo to blizu okrog l. 1800. Modelov pa ni napravil stric, temveč jih je kupovala žena večjidel pri že omenjenem Kosu. Natančno se Šinkovi ne spominjajo več, kateri modeli so od tu. Pri hiši hranijo končno še lesen model s petimi figurami na eni deski, ki ga je izrezljal l. 1892. Janez Šink, brat Jožeta Šinka; Janez se je učil medicarskega obrta pri svečarju Dolencu v Ljubljani in je bil na ta način medicar in modelorezec v eni osebi. Ta pojav je v preteklih stoletjih za obrt značilen.⁴ L. 1911. je poklonil Janez Šink veliko zbirko lesenih form muzeju v Ljubljani, katere je prevzel ob svoji ustanovitvi Etnografski muzej istotam.

Recept »malega kruhka« pri Šinkovih se v precejšnji meri razlikuje od Kobalovega, pred vsem močno prevladuje med, za vzhajanje se rabi pepelika; težko je doseči ostre in precizne oblike, kadar gre za fotografiranje peciva, ne da bi pri tem trpela njegova kvaliteta. Če pa napravijo

⁴ Prim. »Zeitschrift f. österr. Volkskunde«, V., 1899, str. 1, Adolf Kettner: Schlesische Lebzeltformen. Tudi pri nas se še mnogokje pravi pri hišah »pri lectarju«. Zato bi bilo treba tudi iz naših krajev nabrati primere, kjer in ali je bil modelorezec in lectar ena in ista oseba. O napisni tabli takega lectarja iz Kamnika glej str. 184.

Pod. 4. Mali kruhek pri Šinku v Stari Loki. (Medaljon s sv. Katarino, hlebček z GMB, roža, šopek v košarici, hlebček z monstranco v angelski slavi, sadje v vazi, postiljon, sv. Jošt, robidnice, ukrivljeno srce, Jezus v zibelki.)

pecivo užitno po vseh predpisih, so forme okrasa popolnoma nejasne. Največ se peciva proda o Miklavžu, ko so glavni interesent zanj otroci. Peče pa se tudi o božiču, o sv. treh kraljih in za veliko noč; vendar tudi sicer ni nedelje, da ne bi imeli Šinkovi nekaj »malega kruhka« na razpolago. O veliki noči kupujejo ljudje mali kruhek v večjih množinah zato, da ga zmeljejo in dajejo namesto medu v potice. Mnogo ga prodajo v Ameriko in Švico, razen po modelih ga delajo tudi iz proste roke.

Tipi. 1. Izmed človeških figur imamo zopet najrazličnejše otroške podobe, izmed svetniških so pa novi sv. Jošt (pod. 4), Marija s sklenjenimi rokami, Jezušček v zibelki (pod. 4) in sv. Katarina v medaljonu (pod. 4). Izmed ostalih figur je zanimiv postiljon (pod. 4). 2. Med živalskimi figurami je na prvem mestu tkzv. severni jelen (pod. 3), model Franca Kosa. Na reverzu tega modela se nahaja podoba ukrivljenega srca (pod. 4), motiv, ki ga bomo kasneje še pogosto srečali. Nova je riba (pod. 3), ovčka (pod. 3), golobček z oljkovo vejico v kljunu (pod. 3), kozel, koštrun ter rak (pod. 3). Konja in zajčka niti ne omenjamo. 3. Novo skupino predstavljajo pri Šinkovih samostojni rastlinski motivi. Zastopani so hruška, sončna roža, robidnica (pod. 4 sp.) in roža (pod. 4 zg.). Sem spada šopek v košarici ter roža s sadjem v vazi, model od Sv. Duha (pod. 4). Imamo pa še lilijo, vrtnico in šmarnico. 4. Čistih geometričnih oblik pri Šinkovih ni. V modelih vlada nekakšen realizem. Pač pa je zastopan splošni hlebček, za kar navajamo posebno lep primer hlebčka z monštranco v angelski slavi (pod. 4). Izmed monogramov nastopajo: AM (Ave Marija), IHS, GMB (sv. trije kralji) in drugi. Med predmetnimi motivi nastopajo srce, zvezda, ura, nov je pa enajsterorogelni medaljon z doprsno podobo sv. Katarine (pod. 4).

Za natančno analizo form in okraskov peciva pri Šinkovih bi bilo treba napraviti mnogo pozitivnih oblik. Treba bi bilo ločiti posamezne modelorezce, vendar pa je že iz navedenega jasno razvidna vloga rezbarjev. Stilistično so ti modeli sila samostojni in značilni. Zelo malo je ornamentalno - dekorativnih vzorcev, samostojnih sploh nič, kjer pa nastopajo, so podrejeni. Glavni poudarek modelov leži v figuri, oz. točneje povedano, v figuralnem pojmovanju vsega. Roža nastopa prav tako v obliki samostojne figure, kakor sv. Jošt, in žival enako, kakor košarica. Lastna je vsemu pecivu izrazito velikopotezna, skoro k monumentalnosti nagibajoča se razdelitev form, podajanje glavnih značilnosti in skrbna kompozicija, predvsem pa stilizacija, ki ji ni para. Če pogledamo figuro raka (pod. 3), bo težko odreči temu ljudsko-umetniškemu izdelku glede na njegovo stilizacijo visoko umetniško vrednost.

3. V bližnji okolici Škofje Loke ne obstoji več prida delavnic »malega kruhka« po modelih, dasi ni izključeno, da je raztresenih po hišah še mnogo form. Ugotoviti smo mogli le naslednje. V Selcih nad Škofjo Loko ga od časa do časa peče po modelu Marija Grošelj (hiš. št. 61, p. d. pri Piltaverju = Bildhauer), sicer pa ga izdeluje večjidel iz proste roke. Grošljeva hrani 6 modelov iz mavca, ki jih je napravil l. 1934. njen mož Jože Grošelj, podobar, in ki predstavljajo: velikega parklja (pod. 5), malega parklja, sv. Miklavža, jelena v dveh inačicah ter konja.

Velikega parklja je napravil Jože Grošelj po naročilu neke Ljubljankanke. Kruh peče Grošljeva za božič, veliko noč in Miklavža, sicer pa zlasti za godove. Bajе peko kruhek tudi v sosednji Češnjici, vendar nam ni o tem nič natančnejšega znanega. Več podatkov je na razpolago za Železnike.

V tem kraju, ki je moral biti svoj čas za »mali kruhek« jako važen, izdeluje danes pecivo ena sama gospodinja, Elizabeta Vidmar, Železniki št. 30. Pa tudi ona ga ne peče več po modelih, temveč ga izdeluje le še prostoročno. To delo je pričela nekako pred 13 leti (rojena je bila 1873. v Železnikih), naučila se ga je pa pri Agati Lotrič, ki je bila doma iz Dražgoš in ki se je preselila v Železnike. Agata Lotrič je navado izdelovanja peciva prevzela od svoje matere, izročila pa jo je dalje svoji hčeri Frančiški Globočnik, ki stane danes v Poženk u pri Cerkljah na Gorenjskem (glej o tem niže doli).

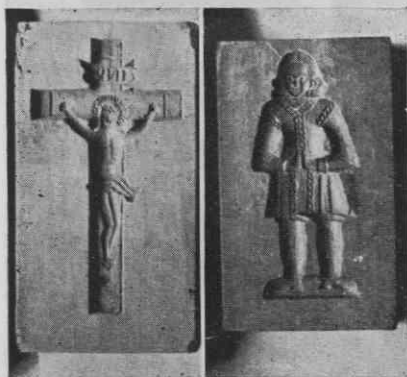
Vidmarjeva hrani še 5 lesenih modelov in ti so: 1. enostranski model s figuro konja, ki ga je napravil pred 2 letoma neki izučen podobar z Martinjvrha (rekli so mu »pildhauer«, imena njegovega se ne spominjajo več); 2. model s 6 figurami, ki ga je napravil podobar - samouk Anton Klemenčič (umrl pred kakimi 20 leti v Železnikih); figure predstavljajo konja, dedca s kučmo na glavi in z mačkom v roki, žensko z jerbasom, ptiča, navadno in uvito srce. 3. Model s tremi figurami od istega Klemenčiča s figuro petelina ter ženske z jerbasom na glavi. 4. Sv. Miklavž. 5. Druga varianta sv. Miklavža, oba delo Klemenčiča.

Pred več leti sta bili v Železnikih vsaj še dve, če ne tri pekarije »malega kruhka«. Ana Benedičič (p. d. Štrajnerjeva, Železniki št. 20) se spominja, da je svoj čas pekla »mali kruhek« tudi neka Jera Šmid, doma v Železnikih, ki je pri njej Benedičičeva to gledala. Enako ga je pekla tudi neka Fajfarjeva Katra, ki se je tega naučila pri Agati Lotrič. Po vsej priliki ga je pekel pred časom tudi neki mož, vulgo Lukač, toda od nekdanje delavnosti živi danes tradicija samo še pri Vidmarjevih, dočim jo je Globočnikova prenesla s seboj v Poženku.

Pod. 5. Veliki parkelj s Selc.

Na svojem domu (Poženek št. 38, p. d. pri Flegarju; omenjamo da se v Poženku pravi še pri neki drugi hiši »pri Flegarju«) hrani Globočnikova lepo vrsto lesenih modelov, ki pa se že dolgo ne rabijo več, ker dela podobnjake večjidel prostoročno. Ti modeli predstavljajo v ciklu svetniških figur: sv. Miklavža, Kristusa na križu (pod. 6) in angela. V ciklu svetnih figur: moško figuro v krilu (pod. 6), žensko figuro v dolgi, zelo nagubani halji, moža z gorjačo v roki in s čopom nad čelom, ki ga potem razrežejo, da napravijo iz njega rogove, tedaj parklja, ter punčko v povojih. Rastlinskih motivov ni. V živalskem ciklu imamo ribo, konja z odejo, ki mu med prednjima nogama raste grm, jelena, psa ter konja v diru, prašiča, lisico, zajčka, puto ter konja s komatom. Na ostalih figurah so zastopani hlebček s kelihom in dvema angelskima glavicama, dvostranski model z monštranco in srcem, nad figuro monštrance letnica 1839, pod njo signatura VORBAN, in srce.

Pod. 6. Modeli „malega kruhka“ iz Poženka.

16 modelov je dobila Frančiška Globočnik pri svoji materi Agati Lotrič, se pa ne spominja več natančno, kdaj, niti od koga bi bili. Med njimi se nahaja tudi model ribe, ki je točna analogija podobnega modela pri Šinku ter v Etnografskem muzeju v Ljubljani ter brez dvoma izdelek iste roke. Morda ga je napravil Primož Žontar (gl. str. 184), morda kaka druga roka, ki bi jo bilo treba ugotoviti.

V javnosti je končno po zaslugi Badiurovih vodnikov⁵ znana zlasti gorska vas Dražgoše nad Selci kot še delujoča pekarija »malega kruhka«. Dejanski pecivo tu res pri celi vrsti hiš izdelujejo, toda le na roko. Modele smo zasledili pri eni sami hiši, v Dražgošah pri cerkvi št. 8, kjer hrani Frančiška Šolar en model jelena in en model Miklavža. Oba modela je pred kakimi 40 leti izrezal neki lovec. Iz Dražgoš je bila doma Agata Lotrič, ki je boljšo tradicijo vzela s seboj v dolino.

⁵ R. Badjura, Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem, Ljubljana, 1933, str. 144.

Po stilu rezbarij je mogoče ločiti četvero rok: 1. 5 modelov, med njimi oni s signaturo VORBAN, je delo tega Vorbana, ki se je pisal KOSHININA, kot nam povedo modeli iz Etnografskega muzeja (gl. str. 182): 2. 4 modeli so delo neznane roke, med njimi model križanja in moške figure v krilu; 3. nadaljnji 4 modeli so zelo slabo delo tretje roke. Sem spadajo forme ženske s košaro, jelen v diru, riba in moški z gorjačo; 4. modele Miklavža, angela z vejico, plavajočega angela in ženske figure je napravil Anton Klemenčič, p. d. Pelnadarjev Tone iz Železnikov, od čigar roke hrani nekatere modele Vidmarjeva v Železnikih.

Razne zbirke modelov za »mali kruhek«. 1. Razen obstoječih in še vedno rabljenih modelov, poznamo v Sloveniji tudi več zbirk form, ki pa so že dolgo izven prometa. Kot prvo je imenovati zbirko Etnografskega muzeja v Ljubljani. Po svojem izvoru pripada večina modelov istemu loškemu okrožju, kajti iz inventarja je razvidno, da jih je muzej nabavil ali od Ante Gabra iz Škofje Loke, ali od že omenjenega Janka Šinka v Kranju. Majhno predstavo o zbirki nam nudita naši dve reprodukciji form in odlitkov. Izmed novih figurálnih motivov imamo na prvem mestu damo s košarico, damo s pahljačo (pod. 7) in friz dvojčkov, harlekina in jezdeca na konju v dveh izdajah. Nov religiozni motiv je Mati božja z detetom v naročju (pod. 7), ki je zanesljivo kaka božjepotna podoba, v zbirki pa so zastopani tudi Miklavž, angelček, parkelj in podobno.

Inventar živalskih figur prinaša kot nove motive prešiča, ptiča s kremplji, jelena, ki je nekoliko drugačne oblike nego doslej navedeni ter motiv odetega konja. Med predmetnimi motivi je vsekakor najzanimivejši model zibelke, zelo pogost je model za košarico, ki kaže posebej razvit plašč in posebej dno. Ravno pri tem modelu pa ni izključeno, da se je rabil za vlivanje voščenih predmetov, kakor hrani Etnografski muzej sploh več kalupov za vlivanje voščenih figur. Popolnoma nova je oblika bodala z živalsko izoblikovanim ročajem (pod. 7). V zbirki imamo tudi rastlinske modele.

Skupina hlebkov ne kaže novih inačic in form (pod. 7 in 8), prav tako je med srci najpogostejši oni tip, ki ga že poznamo (pod. 8). Novo pa je tkzv. zaročno srce, ki kaže v sredini sklenjene roke, kar naj po-

Pod. 7. Mavčni odlitki po modelih iz Etnografskega muzeja.

meni obljubo zvestobe (pod. 7). Nekateri primeri originalnega peciva so razstavljeni v pultni omari Etnografskega oddelka.

Posebna važnost modelov Etnografskega muzeja tiči v tem, da jih je cela vrsta signiranih in datiranih. Izpisanih imen ni mnogo, omenjamo samo ime Koshinina Vorban na dveh modelih. Model inv. št. 3090 ima na licu hlebček s signaturo KOSHININA VORBAN, na hrbtu pa letnico 1835 (pod. 8), inv. št. 3287 ima na licu hlebček z HIS ter isto signaturo, na hrbtu pa srce z l. 1831 (pod. 8). Ta Koshinina (= Košenina) je brez dvoma istoveten z Vorbanom na modelu iz Poženka. Med nadaljnjimi signaturami je HA zastopana na petih kosih: na velikem hlebčku z let-

Pod. 8. Dva signirana modela iz Etnografskega muzeja.

nico 1857 (izročil A. Gaber 1912), na malem hlebčku iz l. 1856. (Izročil isti, zadnji model je dvostranski), ter še na treh drugih hlebčkih. Signatura KC se nahaja na modelu velikega jezdec, katerega je izročil J. Šink. Na modelu srca s kelihom imamo letnico 1833, na hlebčku z IHS letnico 1842, na podobnem letnico 1844. Na podlagi teh signiranih in datiranih modelov bi se dali napraviti tudi glede ostalega gradiva kaki zaključki.

2. Naslednjo ljubljansko zbirko starih modelov hrani Narodni muzej v tkzv. Grebenčevi zbirki narodnih in ljudskih starožitnosti. Zbirka ni obsežna. Izmed človeških tigur bi bilo omeniti moža s košem na rami, ki predstavlja morda parklja, dalje moža s pokrivalom, ki odnaša v naročju otroka (ta motiv spominja zelo močno na motiv desetega brata), moža s krivci, žensko figuro, Miklavža itd. Živalske motive poznamo vse že od drugod. Z letnico 1850 je datiran hlebček z veliko monštranco, dočim nosi manjši v sredini letnico 1844. Izmed geometričnih oblik nastopa romb.

3. Zelo veliko zbirko starih modelov hrani ljubljanska medicinska trvdka Plehan na Sv. Petra cesti. Sedanji lastnik trvdke, Jakob Krbavčič, od časa do časa peče »mali kruhek« na roko, hrani pa v modelih zanimive primere. Tu se nahaja tudi že omenjena stiskalnica ali preša z letnico 1880 (1/12). Tipski inventar modelov je naslednji: punčka v povojih, pas, sestoječ iz punčk, ženske figure, klovn ali harlekin, bidermajerski gospod, jezdec na konju v več inačicah, sv. Miklavž, parkelj

z otroki, angelji, korpus križanega Kristusa brez križa itd. Živalske figure: golobi, konji, petelini, jerebica in razne druge živali. Predmetne figure: hlebčki, srce, krona, zvezda, podkev, kelih, košarica, grad itd. Med geometričnimi figurami romb. Izmed rastlinskih oblik neke vrste grah in želod. Na posebni formi nahajamo podobo dveh sklenjenih rok, nad njima napis LIBE (= ljubezen); vendar ta model ni mogel služiti za izdelavo »malega kruhka«, temveč kvečjemu za odtiskavanje teh dveh motivov na kako mehko slaščičarsko tvarino. V zbirki se nahaja tudi mnogo modelov iz gipsa, ki so služili za vlivanje voščenih figur.

Po pripovedovanju g. Krbavčiča so hranili do nedavnega tudi pri medičarju Dolencu veliko zbirko form, ki pa so jih vse sežgali. Pri tem Dolencu se je izučil rezljanja podob že večkrat omenjeni Janko Šink.

4. Izmed izvenljubljskih zbirk modelov za »mali kruhek« je posebno znana zbirka J. N. Sadnikarja v Kamniku. Po svojem značaju predstavlja ta zbirka z muzealnim interesom ustvarjeno kolekcijo modelov, kar popolnoma ustreza zbiralskim tendencam njenega lastnika. Zanimiva je zbirka tudi radi tega, ker hrani modele iz Kamnika in Novega mesta, s čimer se naš seznam krajev, v katerih se je to pecivo izdelovalo, pomnoži. Tudi tipologično predstavlja zbirka obogatitev doslej navedenega inventarja, kar bo razvidno iz sledečega. Še prav posebej pa je omeniti tudi to, da se v zbirki nahajata datirana modela z letnicama 1746 in 1749, s čimer bi imeli tudi najstarejše signature na nam znanih kosih.

Motivično imamo v Sadnikarjevi zbirki sledeče vrste. 1. V človeških figurah: dvojčke, friz punčk (gl. podobo v Karlovškovi knjigi, št. 33), moža s košem (pod. 9), kmeta in kmetico v narodni noši iz ok. 1800, (pod. 9; modela sta iz Škofje Loke), dva muzikanta (pod. 9; model iz Novega mesta), jezdec na konju (večkrat, gl. sliko pri Karlovšku št. 35) in podobno. Izmed svetniških figur imamo Marijo z Jezusom (Kamnik); ki je brez dvoma šmarnogorska božjepotna podoba Marije, dalje, sv. Miklavža (pod. 9) v treh variantah (vse iz Kamnika, glej k temu opombo!)* tri device v dveh variantah, ena izmed njih nosi na stranici letnico 1746 (les je razmeroma dokaj črviv, model izvira iz Kamnika), model 3 devic z letnico 1749, in končno Kristusa na križu, ob križu sv. Janez in Marija, zelo lep model iz Novega mesta (pod. 9).

2. Izmed živalskih figur stoji na prvem mestu medved z basom, ki se nahaja na hrbtu modela obeh muzikantov (pod. 9). Ta model je iz l. 1775., kot nam pove letnica na velikem basu muzikanta na lični strani (izvira iz Novega mesta). Dalje je zastopan v zbirki kozel, jelen (slika št. 35 pri Karlovšku), večkrat, rak, dva golobčka, konj, ptič in riba. Med predmetnimi motivi imamo zlasti zelo lep model kočije s konji (pod. 9).

* Na dan sv. Barbare (4. decembra) je v Kamniku letni semenj. Med ljudstvom je razširjeno izročilo, da hodi sv. Miklavž kupovat v Kamnik na semenj sv. Barbare. Ta podatek dolgujem g. Sadnikarju. Ko smo že pri tem, naj omenimo, da se nam čudno zdi, da nimamo iz Kamnika nobenega signiranega modela, čeprav se pri Stetevih pravi »pri lectarju«. Tudi ni več jasno, kateri modeli bi bili iz te hiše.

Pod. 9. Modeli iz zbirke Sadnikar v Kamniku. (Muzikanta, medved z basom, kočija, križanje, kmetica, kmet v narodni noši, mož s košem, sv. Miklavž.)

verjetno iz časa okrog 1780. Model, ki izvira iz Novega mesta, nosi signaturo I. L. Dalje nastopa uvito srce (Loka), košarica s heraldično postavljenima golobčkoma (Novo mesto), ura v dveh variantah (Loka), kratka sablja in zvezda (oboje iz Loke). Sablja ima držaj v obliki živalskega vratu. V geometričnih motivih imamo romb in hlebček. Izmed rastlinskih motivov zelo lep model grozda.

Časovno imamo v Sadnikarjevi zbirki vsaj dve skupini, eno starejšo, ki sega nekako od srede 18. stol. dalje proti koncu, in eno mlajšo, ki sega od 18. stol. do konca prve tretjine 19. stol. V starejšo skupino spadajo predvsem že omenjene tri device z letnico, dalje model muzikantov in medveda z basom, Kristus na križu, kočija s konjsko vprego, jelenji lov in mož s košem. Iz druge skupine zadošča, da omenimo samo model kmeta in kmetice v narodni noši, ki sta za čas posebno karakteristična. Morda ni nezanimivo dostaviti, da hrani g. Sadnikar tudi napisno tablo lektarja, ki je te modele izvršil. Izmed signatur smo že omenili I. L. na modelu kočije iz Novega mesta in N. P. na modelu raka iz Škofje Loke.

5. Drugo zelo pomembno izvenljubljsko zbirko modelov, ki se nič več ne rabijo, hrani posestnik Janez Žontar v Sv. Duhu pri Stari Loki št. 38 (p. d. pri Matičku). Modele je izrezljal njegov stric Primož Žontar, oče profesorja Žontarja v Kranju. Slednji mi piše, da je Primož Žontar videl rezati modele doma. Pri kom, tega ni pripovedoval. Vsekakor se je naučil te umetnosti že zelo mlad, kar nam dokazuje model

hlebčka s signaturo »Jäger P. Ž. 19. F. 1879«, ki ga je Primož izrezal kot lovec o priliki okupacije Bosne in Hercegovine. »Mali kruhek« sta pri Žontarjevih pekli Primoževi sestri, Marjeta in Micka. Marija je umrla l. 1929, v starosti 80 let. Pekla pa ga je nato tudi mati Janeza Žontarja, ki se je tega naučila pri njegovih tetah. Danes ga ne več. Pokojni Primož je delal modele tudi po naročilu; nekateri od njih so šli v Selško in Poljansko dolino, nekateri pa so prišli tudi v Šinkovo zbirko v Stari Loki. Po cenitvi prof. Žontarja je napravil njegov oče ok. 300 lesenih form, je pa stvar opustil, ko se je preselil radi sinovega študija v Kranj in je ob tej priliki začel izdelovati rezljane skrinjice in slično leseno robo.

Pri Sv. Duhu kažejo modeli naslednji inventar: 1. Svetniške in svetne figure: sv. Jurij s čako na konju se bori z zmajem. Model nosi signaturo Primož Žontar 1880. Dvostranski model, na licu sv. Miklavž, na hrbtu figura orožnika z letnico 1879. Razkoračen možak v narodni noši, pokrit na glavi s tkzv. smrtnico. Jezdec na konju, brez dvoma sv. Martin, ki daje plašč beraču pod konjem, letnica 1880. Dalje več tipov punčk. 2. Živalske figure: konj, jelen, pes in zajec, prašič, divji zajec, lev, medved itd. 3. Rastlinski ciklus: hruška s cvetjem, jabolko s cvetjem, razno listje, robidnica, jagoda itd. 4. Predmetni in ornamentalni ciklus: srce v številnih inačicah, izmed katerih je posebno značilna ona s signaturo P. Žontar, na licu, ter letnico 1878 na hrbtu (pod. 10). Na robovih je srce izdelano v obliki vzporedno ter gosto nazobčanih arkadnih lokov. Dalje hlebček v najrazličnejših inačicah, omenimo naj samo onega, ki kaže enako borduro, sestoječo iz polkrožnih lokov ali arkad (podoba 10). Romb nastopa z ovitimi robovi ter kaže značilen kitasti ornament kot bordurni vzorec, ki ga doslej še nismo nikjer opazili (podoba 10). Ostalih motivov kot ura, puška, sablja, grb nekega papeža itd., niti ne omenjamo.

Modeli vsebujejo tedaj naslednje datirane signature: P. Žontar 1877, Jäger P. Ž. 19. F. 1879, Primož Žontar 1880. Nadalje imamo na njih sledeče letnice: 1874, 1876, 1879, 1880 (dva kosa), 1881 ter 1902 (na poslednjem se nahaja stenografsko besedilo). Iz tega je razvidno, kdaj približno je nastal večji del modelov. Natančna analiza form bi kesneje lahko podrobneje ugotovila, kaj je delo Primoževe roke v zbirkah, ki smo jih doslej navedli, tako zlasti pri Šinkovih v Stari Loki.

Pod. 10. Modeli P. Žontarja iz Sv. Duha.

Ekskurz: Pecivo iz uršulinskih samostanov.

Že spredaj st. 170, smo omenili, da pečejo »mali kruhek« tudi uršulinke v Loki in da se samostansko pecivo bistveno razlikuje od peciva svetnih hiš, radi česar se tudi imenuje običajno »nunski lect«. Temeljna razlika obstoji brez dvoma v pripravljanju testa, ki je ostalo kljub poizvedovanju skrivnost samostanov. V uršulinskem samostanu v Škofji Loki se nahaja preko 200 modelov ali form, po katerih napravljajo pecivo najraznovrstnejših oblik. Značilno zanj je prevladovanje rastlinskega motiva, ki obsega vse vrste rastlin, od najpreprostejše jagode do velike rože. Poleg njega bi bilo imenovati še živalski motiv, v katerem imamo zastopanega raka, ribo, kozoroga, zajčka itd. Med modeli se nahaja le malo figuralnih motivov, omenjamo pa: nuno, angela in moško figuro. Nekaj modelov nosi napise strogo liturgičnega značaja. Splošno je za »uršulinski lect« liturgično-religiozna smer značilna.

Pod. 11. Pecivo iz Uršulinskega samostana v Ljubljani.

Poleg uršulinskega samostana v Loki je imenovati sestrski uršulinski samostan v Ljubljani. Tudi ta hrani celo vrsto modelov; po nekaterih izmed njih je napravljena reprodukcija (pod. 11). Ljubljanske uršulinke peciva ne pečejo redno, niti za prodajo, temveč le ob slavnostnih prilikah in za različna poklonila. Tako je treba razumeti modele, na katerih se nahajajo številke, ki pomenijo leta ali razne jubileje, recimo 25 in 80 (= 25, oz. 80 letnico). Še bolj nego modeli samostana v Škofji Loki, so ljubljanski strogo liturgične vsebine, zlasti mnogo je na njih napisov (n. pr. MARIA, IHS, GLORIA IN EXCELSIS DEO, ALELUJA in

podobno). Sicer pa imamo naslednji tipološki inventar. 1. Živali (rak, riba, krokar, zajček, golobček, velikonočno jagnje); 2. rože (hrastov list, lovorjev venec, šesterolist, jagoda, planika, grozd itd.); 3. ostale oblike (hlebček, četverokot, romb, oval, Jezusovo srce itd.). Srca v navadni obliki, ki jo poznamo iz Škofje Loke, tu ni. Popolnoma manjka v tem samostanu figuralni motiv. Večje število modelov je izrezala uršulinka M. Florijana.

Dejstvo, da imamo tako v Kamniku kakor v Škofji Loki in v Ljubljani, končno pa tudi v Novem mestu lectarske obrti, in da se v teh krajih ali vsaj v njihovi bližini nahajajo redovni samostani, bi govorilo za to, da se je tradicija peciva razširila iz njih med posvetno ljudstvo. Toda to zaenkrat ne more biti več nego domneva, kajti zlasti v loški okolici še danes prevladuje ustno izročilo, da je navada izdelovati pecivo take vrste prišla iz Železnikov in to je pač treba upoštevati. Deloma bi mogla na to vprašanje dati pojasnilo danes natančna študija starih zapiskov, kronik in podobnega, ako se v njih sploh nahaja kaka omemba peciva. Če pa upoštevamo možnost, da so samostani tudi nekoč tako skrbno hranili svoje recepte kakor jih danes, in da je v Selški in Poljanski dolini razširjenega obilo podobarskega talenta, bo prej verjetno, da imamo pred seboj dve popolnoma samostojni tradiciji izdelovanja »malega kruhka«, za kar bi govorila tudi bistvena različnost peciva svetnih in samostanskih hiš. Ni namreč verjetno, da bi »mali kruhek« svetnih hiš predstavljal le pokvarjeni ali slabo ponarejeni, to je vulgarizirani recept uršulink.

III. Prostoročno izdelani „mali kruhek“.

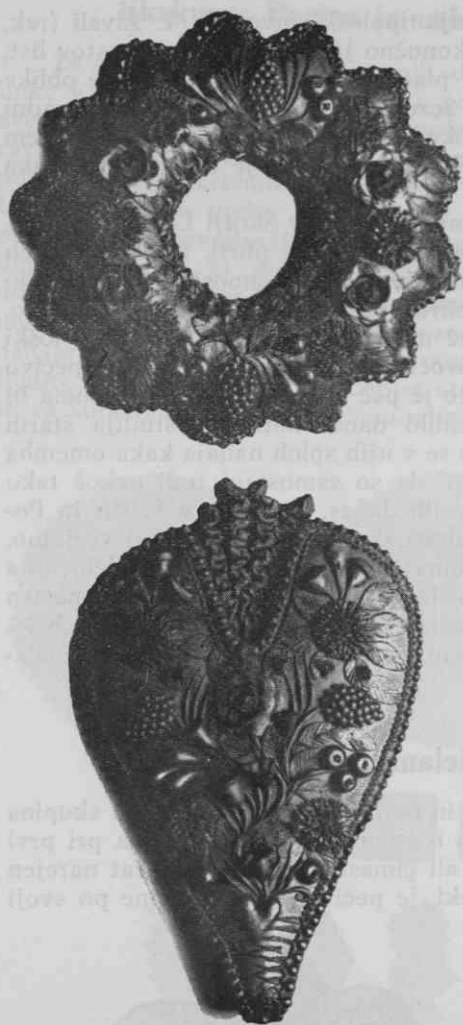
Sorazmerno mnogo obsežnejša in bolj razširjena nego prva skupina peciva je druga, ki obsega na roko izdelano blago. Dočim ima pri prvi obliki glavno vlogo leseni, mavčni ali glinasti model, ki enkrat narejen lahko dolgo služi gospodinji pri peki, je pecivo druge skupine po svoji

Pod. 12. Zaročno (dvojno) srce
iz Železnikov.

Pod. 13. Zvezda iz Železnikov.

Pod. 14. Pecivo iz Železnikov (svatbeno)
v Etnografskem muzeju.

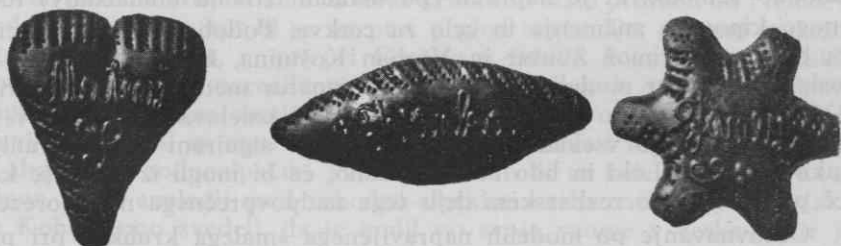
obliki in okrasu od modela popolnoma neodvisno in navezano zgolj na fantazijo ter spretnost dotične gospodinje. To pecivo nastaja tako rekoč po improvizaciji. Prav radi tega se lahko zgodi, da je pecivo zelo lepo in posrečeno, lahko pa tudi zelo manjvredno, ker sta izvežbanost in okus v mnogo večji meri zadeva individualnega znanja gospodinje. V zvezi z našim gori obravnavanim predmetom nas to pecivo ne zanima v takšni meri, ker je, kar se forme in okrasa tiče, tako rekoč neizčrpno in brezmejno; ravno radi tega pripada temu pecivu velika pomenslovna važnost, kar bo razvidno iz spisa B. Orla. V svojih končnih oblikah je s tem pecivom zvezana današnja slaščičarska obrt, to pa že daleč presega namen in mejo našega spisa.

Zadošča nam zato, da omenimo samo one delavnice »malega kruhka« na roko, ki smo jih mimogrede spoznali. Še najbolj razširjeno je to pecivo danes v Dražgošah, kjer se peče kar v štirih ali petih hišah. Že omenjena Frančiška Šolar (Dražgoše pri cerkvi, št. 8) izdeluje pecivo, kakor nam ga kaže pod. 1, str. 213. Improvizacija form in okrasa je razvidna iz peciva takoj. Popolnoma manjka človeški figuralni motiv, živalski je pa

zastopan le v primitivni obliki, ki jo kažejo naše slike, kar je razumljivo, kajti oblikovanje figure ni stvar vsakogar. Prevladuje ornamentalni okras. Glede form je omeniti ukrivljeno srce, ki je nekaka specialiteta dražgoških delavnic. Ta motiv smo srečali tudi na velikem hlebčku od Kobalovih v Škofji Loki. Razen pri omenjenih hišah peko »mali kruhek« te vrste še Marija Šolar, Dražgoše - Jelenšče št. 77, M. Pestot, Dražgoše na Pečeh št. 55, ter še dve gospodinj.

V najožji zvezi z dražgoškim pecivom stoji, kakor smo videli že pri kruhku po modelih, pecivo Frančiške Globočnikove v Poženku in

Elizabete Vidmarjeve v Železnikih. Kakor vse kaže, je mati Frančiške Globočnikove, Agata Lotrič, ki je bila v Dražgošah doma, vzela s seboj boljšo tradicijo izdelovanja peciva, kajti tako pri njej, kakor pri njeni daljni učenki Vidmarjevi, stojita kvaliteta izvedbe ter formalni okus na zelo visoki stopnji. Tipologično prevladujejo v obeh hišah srca, dvojna ali zaročna, kakor nam ga kaže pod. 12, zvezde (pod. 13), nastopajo pa tudi pipe, pirhi in podobni motivi. V ornamentu prevladujejo linearni vzorci, ki kažejo sila značilen spiralni in pentljasti okras. Zanimivo je, da je ta pri obeh hišah skoro enak, in da se v sličnih oblikah pojavlja tudi na prostoročno izdelovanem pecivu pri Šinkovih. Sicer pa zavije fantazija gospodinj kjer le more v rastlinski in sadni motiv, ki ga upodablja z neverjetnim smislom za njegovo naravno obliko in občutje. Zato sta posebno značilna dva primera iz Etnografskega muzeja v Ljubljani, ki sigurno izvirata iz Železnikov (pod. 14), ker kaže njun stil iste elemente, kakor zvezda od Vidmarjeve. Gotovo jih je izvršila kaka njena prednica, morda sama Agata Lotrič.

Pod. 15. Pecivo z imeni iz Železnikov.

Na pecivo se stavljajo često razna dekliska in fantovska imena, pogostejše seveda fantovska. Tak kruh prinaša včasih o božiču na ljubljanski trg neka žena iz Železnikov (pod. 15). Zdi se pa, da so imena posebno običajna pri tkzv. »krajčkih«, ki so razpolovljeni hlebčki in ki imajo poseben erotičen pomen. Naše primere (pod. 2, str. 213) je napravila Grošljeva v Selcih. »Krajčki« so poznani od Stare Loke do Sorice, kjer jih peče menda Neža Kejžar v Zgornji Sorici.

S prosto roko izdeluje »mali kruhek« v Poljanski dolini neka I. Ramovševa, p. d. pri Mihevku v Gorenji vasi pri Poljanah. Prevladujejo podobni spiralno-pentljasti motivi. Sicer nam iz Poljanske doline ni znana nobena druga gospodinja, ki bi podobnjake izdelovala. V Ljubljani skuša pecivo poživiti sedanji lastnik Plehanove medicarije na Sv. Petra cesti.

IV. Zaključno o „malem kruhku“.

»Mali kruhek« in ljudsko podobarstvo. Ako povedano povzamemo, naj še enkrat poudarimo, da je prvi del naše študije predvsem študija o umetniški in zgodovinski strani peciva oziroma modelov, po katerih se peče. Mitološko in kultno stran obravnava drugi

del. Ločimo dvojne vrste podobnjakov: pecivo po modelu in pecivo, napravljeno prostoročno. Izmed teh dveh skupin nas posebno zanima pecivo po modelu.

Dejstvo, da imamo ohranjenih toliko lesenih form in nekaj mavčnih oziroma glinastih, nas opravičuje, da smatramo to skupino važno tudi za spoznavanje ljudskega podobarstva, zlasti rezbarstva.⁷ Morda ni ta študij nič manj важен nego obravnavanje izgotovljenega peciva, da pa se ga poslužujemo, k temu nas upravičuje prav dejstvo, da je pri nastanku peciva izrezljana lesena forma tako zelo važna. Zanimivo je, da nahajamo največ delavnic »malega kruhka« po modelu v Škofji Loki in njeni okolici, kjer imamo tudi sicer mnogo ljudskih podobarskih talentov; Poljanska dolina je domovina Šubicev, Selška domovina Groharja in drugih naših bolj ali manj znanih umetnikov. Vsaj v treh primerih imamo zanesljive podatke, da je modele napravila podobarska roka: pokojni Kobal je bil brez dvoma podobarsko nadahnjena, Grošelj v Selcih je bil podobar po poklicu, Klemenčič iz Železnikov pa je bil podobar-samouk, ki je napravil (po ustnem izročilu domačinov) tudi mnogo kipov za znamenja in celo za cerkve. Podobarsko nadahnjena sta bila tudi Primož Žontar in Vorban Košinina, žalibog pa ravno o poslednjem, čigar modeli sodijo glasom signatur med zelo stare (okrog 1830—1840), ne vemo mnogo. Največji izmed izdelovalcev modelov je po našem mnenju vsekakor Franc Kos, čigar signirani model hranijo Šinkovi v Stari Loki in bilo bi zelo važno, če bi mogli izvedeti še kaj več podrobnosti o rezbarskem delu tega nadpovprečnega modelorezca.

Obravnavanje po modelih napravljenega »malega kruhka« pri poglavju ljudske rezbarske umetnosti tedaj nikakor ni svojevoljno. V primeri s prostoročno izvedenim pecivom je prva skupina nekako domena moškega talenta in se ta karakter v delih jasno očituje; prevladovanje figuralnega motiva, živalski žanr, monumentalno pojmovani rastlinski motiv so poteze, ki označujejo moškega umetniškega duha. Pecivo, napravljeno na roko, je v nasprotju s tem skoro absolutno ornamentalno-dekorativno, okrašeno navadno z rožami, sadnimi motivi, raznimi črtami, vejicami, pentljami in podobnim, ti elementi pa so, če smemo tako reči, značilni za ženski estetski čut. To pecivo je v mnogo manjši meri vezano na konservativni stvarni čut, temveč je izraz trenutnih čustev in domislekov.

Po signaturah, ki smo jih navedli in izmed katerih smo nekatere skušali razrešiti, se ti na videz anonimni izdelki ljudske umetnosti vežejo z resničnimi umetniškimi talenti, ki so se udeleževali kot modelorezci. Teh sicer ni mnogo. Na prvem mestu stoji Franc Kos. Ker imamo na razpolago njegov signiran model, bi ob primernih stroških lahko dali napraviti pecivo še po ostalih nesigniranih modelih ter dognali, kateri so stilno produkt njegove roke in kateri ne. Signirane modele imamo

⁷ Ta vidik se v dosedanjih obravnavah modelov za »mali kruhek« in sploh izrezljanih modelov, kolikor jih je, ni upošteval. Tudi M. Haberlandt v svojem delu »Oesterreichische Volkskunst«, Wien, 1911, o njih ne piše v zvezi z rezbarstvom.

tudi od Vorbana Košinine, tako da poznamo njegov stil. Več signatur je na razpolago za Primoža Žontarja. Sledili bi Kobal, Klemenčič, podobar Grošelj, dalje manj pomembni; prezreti pa seveda ne smemo samostanskih rezbaric (M. Floriana). Ostale signature (I. L., N. P., H. A., K. C., K. S. T.) bo težko razvozlati, ker nimamo na razpolago nikakih podatkov. Z onimi, ki jih ugotavljamo, smo pa vsekakor odpravili vsaj deloma anonimnost, ki tako rada vlada nad objekti ljudsko-umetniškega in ljudsko-obrtnega značaja.

Vprašanje avtohtonosti in izvirnosti. S tem smo se dotaknili nadaljnega zelo važnega vprašanja. Spričo starejšega narodopisnega gradiva, ki nam je na razpolago in ki nam zanj niso naši predniki zapustili nikakih zanesljivih podatkov, le preradi mislimo, da je vse neke vrste import in posnetek tujega, od naših sosedov izposojena zadeva. Zlasti »mali kruhek« je za to klasičen primer. Ker se v večini publikacij, kjer se mimogrede omenja,⁸ označuje kot vzhodno-alpsko blago, se ta oznaka kaj rada istoveti z vzhodno-alpsko-nemškim in končno nastane vtis, da smo to stvar kratko in malo prevzeli od Nemcev. Toda ni vse tako, kot bi se na prvi pogled zdelo. To, da smo razrešili signature in deloma, n. pr. pri Grošlju v Selcih, dokazali, kako takle model nastane po naročilu, pomeni že prispevek k rešitvi vprašanja originalnosti našega »malega kruhka«. Grošelj je svojega parklja napravil leta 1934. in sicer izven sleherne odvisnosti od kakih nemških ali drugih »vzhodnoalpskih« vzorcev. Enako bi za izdelke Franca Kosa zaman iskali analogij med vzhodno-alpskimi neslovenskimi podobnjaki. Za Kobala smo zvedeli, da je hodil po svoje vzorce v cerkev, kar je zelo konkreten dokaz za nastajanje ornamenta in motiva na naših tleh. Še enkrat pa poudarimo, da se pecivo po modelih tesno drži ljudskega podobarstva in samo če je upodabljanje kot tako vzhodnoalpsko-nemškega izvora, kar pa je nesmiselno, je tudi mali kruhek iz modelov svojina vzhodnoalpskih Nemcev. Pomisliti moramo pa še sledeče.

»Mali kruhek« je samo del ogromne mase peciva, ki se izdeluje v raznih podobah. Navada, dajati pecivu obliko živali, človeka, kroga, osmice itd., gotovo ni edino slovenska in slovanska, temveč ravno tako germanska, kakor romanska, z eno besedo, splošno človeška in prenaravna.⁹ O pomenu takega peciva ter o z njim zvezanih običajih bo izpregovorila v prvi vrsti študija B. Orla. Nesmiselno bi bilo zato trditi,

⁸ Tako zlasti v navedenem Haberlandtovem delu, Taf. 85, 86 in str. 137. Važno pa je, da navaja Haberlandt na tabli 100, 8/9 tudi dva stara modela iz Dalmacije, ki otvarjata možnost drugačne razlage. Kaj, če je navada napravljati iz peciva figure po modelih, tudi odsev antičnega, kesneje pa zlasti samostanskega in sicer sredozemskega običajstva in navad? Prim. za antične modele iz Ostie H. Eckstein, »Gebildbrote« v Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin 1930, 398/12.

⁹ Obširno obdelava podobnjake najrazličnejših vrst H. Eckstein v pod našo opombo 8 omenjenem članku velikega nemškega slovarja uver. Na kratko se pouči o tem gradivu v priročnem leksikonu Wörterbuch der deutschen Volkskunde von Oswald A. Erich und Richard Beitz, Leipzig, Kröner 1936, s. v. Gebildbrote. V obeh navedenih delih se nahaja obilna starejša in novejša literatura. Za opozorilo in za uporabo teh del dolgujem zahvalo B. Orlu.

da je ta navada prišla k nam od vzhodnoalpskih Nemcev, ko je mnogo bolj realno misliti, da smo prevzeli od njih kvečjemu kak figuralni motiv, kar pa za celoto še nič ne pomeni. Tako preseljevanje motivov med posameznimi ljudskimi kulturami ni nič čudnega in ne dokazuje še ničesar za avtohtonost kake navade ali običaja kot takega.

Vprašanje originalnosti in izvornosti peciva ter pecivnih običajev nima tedaj nič opraviti s potovanjem raznih motivov in podob, s katerim se hočemo v naslednjem na kratko seznaniti. Pripomniti moramo seveda, da ta pregled nikakor ne bo popoln, kajti v Ljubljani nimamo na razpolago nikakih znanstvenih obdelav po modelih oblikovanega inozemskega peciva, zlasti ne ilustriranih; ono, kar nam je prišlo pod roko, je zgolj slučajno.¹⁰ Vendar za nekatere motive vkljub temu vsaj približno lahko trdimo, da niso naši, temveč da smo jih nekoč od kjer koli že prevzeli, najbrž seveda po posredovanju grajske in druge gospode, ki je bila pretežno nemškega porekla.

Prevzeti motivi. Izmed figuralnega svetnega inventarja bi bilo v prvi vrsti imenovati motiv punčk, bodisi samostojnih, bodisi skupinskih, ki verjetno ni nastal na naših tleh; ni izključeno, da je kdaj kak lehtar prinesel tak model k nam.¹¹ Tudi motiv devic je splošno znan in zlasti v nemškem narodopisju razširjen.¹² Enako bi bilo sem šteti razne variante jezdeca na konju. Ta motiv je pogost v nemški ljudski umetnosti 17. in 18. stol., kjer predstavlja jezdec kakega kavalirja ali viteza s širokim klobukom in perjanico.¹³ Jezdec pri nas nosijo večjidel huzarske kape in so nekoliko kasnejši, toda motiv sam brez dvoma ni slovenski.¹⁴ Tudi dama je rokokojski importiran motiv in bi si težko

¹⁰ Na kratko je omenjeno te vrste pecivo v malem Erichovem in Beitlovem »Wörterbuchu« (gl. op. 9) pod besedo Gebäckmodel. Tam citirane večje Rüttemeyerjeve razprave v Ljubljani žalibog ni. Bogato ilustriran manjši spis, pod naslovom »Die Kunst des alten Modelstechers« objavlja Karl Gröber v mesečniku »Atlantis« 1936, 754 sl. Lepe primere objavlja tudi kratki članek v prilogi »Die Frau«, Frankfurter Zeitung, 6. Dezember 1936. Zanimiv je star recept, ki ga objavlja ta članek in ki bi ga bilo dobro preizkusiti.

¹¹ Za motiv punčk primerjaj »Atlantis« na navedenem mestu, dalje M. Höfler, »Gebildbrote der Hochzeit«, Wien 1911, Suppl. Heft 7, der Zeitschrift f. oesterr. Volkskunde, Fig. 16, S. 32. Prim. tudi K. Hahm, Deutsche Volkskunst, Breslau 1932, Fig. 27. Iz tega pa seveda ne sledi, da je ta motiv germanskega izvora. Votivne punčke so poznala že provincialna ljudstva antike in so se v nekem južnofrancoskem svetišču ohranile marmornate figure punčk oz. otrok v povojih, ki so jako slične modernim. Prim. album »Hellas und Rom«, izdala H. Th. Bossert in W. Zschietzschmann, Berlin 1936, Taf. 120 zgoraj. Iz grškega verstva nam zaenkrat taka votiva niso znana, čeprav je tudi tu bila navada posvečati božanstvu zaobljubljene podobe, vsesplošna (E. Reisch, Griechische Weihgeschenke, Wien, 1890).

¹² Prim. Atlantis, 755.

¹³ Prim. Atlantis, 756, model iz Emmericha, 17. stol. Dalje prilogo »Die Frau«. Jezdec kot Turek na modelu iz Salzburga, gl. Hahm, n. n. m. fig. 27.

¹⁴ Jezdec s huzarsko ali napoleonsko čako je pogost na Ogrskem; gl. L'ART POPULAIRE HONGROIS, Budapest, 1928, tab. 224 in 225. Za tem pokrivalom čakaste oblike pa tiči pri nas verjetno kučma, zlasti ker ni povsod čelnice (Schild).

mislili, da je nastal med našim ljudstvom. Nastopa v raznih variantah.¹⁵ Harlekin (ali morda celo Turek) je konec koncev vzorec, ki ga poznamo izza visoke rokokojske umetnosti. Tudi muzikantje so produkt meščanskega žanra poznega 18. stol.¹⁶

V živalskem ciklu je zelo verjetno tujega izvora konj. Prvotno najbrž ni nastopal samostojno, temveč je bil del vprege, vozil je kočijo, kakor nam jo kaže en model pri Sadnikarju (pod. 9). Kesneje pa se je iz tega konteksta iztrgal in pričel nastopati samostojno, toda njegova odeja (pod. 1) še vedno razodeva njegovo provenienco. Nedvomno pa je konj s komatom (v Poženku) domačega porekla. Tudi jelen je tak motiv, ki je prvotno tvoril del kake scene. Zelo verjetno je, da se je iztrgal iz scene lova na jelene, ki je aristokratskograjski motiv nemškega izvora.¹⁷ Našemu občutju jelenji lov ne prija, tem bolj pa jelen kot samostojna figura. Tudi medved kot muzikant je humorističen motiv 18. stol., ki je take živalske aranžmaje ljubilo.¹⁸

Glede navedenih motivov tedaj približno domnevamo, da niso našega izvora, temveč, da so kakor koli prišli k nam. Pot, po kateri so se priselili, ni jasna, toda najverjetnejše je, da so last vrhnjega t. j. gosposkega sloja, ki je nad našim ljudstvom kraljeval tedaj in je bil večji del nemške krvi. Model dvojnega tkzv. zaročnega srca iz Etnografskega muzeja je podaril muzeju neki I. Kummer iz Kranja, ki je ali posnel sorodni nemški motiv, ali pa nemški model prinesel v Ljubljano (pod. 7).¹⁹ Toda mnogo važnejša nego ta grupa tujih motivov je naslednja, ki obsega upodobitve, katere je modelorezec napravil neposredno pred naravo, oziroma je to vsaj v veliki meri možno. Skupina je od prve daleko večja. Delili bi jo v dva pododdelka: v prvega bi sodili motivi, kateri so morda posneti po kakšnih domačih predlogah, n. pr. bakrorezih, podobicah, slikah in podobno, v drugega pa motivi, ki so pobrani neposredno iz narave. Ni izključeno, da se tako glede prve, kot glede druge v marsičem motimo, toda to nas ne odvezuje od dolžnosti, da iščemo pravega odgovora na postavljeno vprašanje.

Motivi po predlogah. K motivom prve skupine, t. j. k onim, ki jih je modelorezec napravil po kaki domači predlogi, bi iz svetniškega figuralnega cikla šteli sv. Miklavža (pod. 9), sv. Jošta (pod. 4), božjepotno podobo Matere božje z Jezusom (pod. 7), Kristusa na križu (pod. 6, 9), odnosno samega brez križa, sv. Katarino v

¹⁵ Za motiv dame gl. Atlantis, 756, dama s kolovratom; Haberlandt n. n. m. Taf. 86/2, dama s šopkom, model iz l. 1702. iz Perchtoldsdorfa.

¹⁶ Gl. Atlantis, 757, model iz Emmericha ter L'ART POPULAIRE HONGROIS, t. 225.

¹⁷ Lep primer scene jelenjega lova prinaša Atlantis, 755. Muzej Sadnikar v Kamniku hrani rog za smodnik z gravirano sceno lova na jelene, ki jih gonijo psi. Na enem izmed modelov tega muzeja se nahaja jelen s psom, kar je gotovo dokaz, da je ta figura povzeta iz neke predloge jelenjega lova.

¹⁸ Prim. kozla z zastavo ter z otrokom v košu kot zafrkacijo krojačev, Atlantis 757.

¹⁹ Natančno analogijo te oblike zaročnega srca gl. M. Höfler, Gebildbrote der Hochzeit, fig. 7, tekst str. 6.

medaljonu (pod. 4), ki je posneta po kaki ovalni sliki in podobno. Ti motivi so skoro zanesljivo preneseni iz predlog. Glede svetnega figuralnega cikla, dalje glede živalskega in rastlinskega cikla bi bili v zadregi zastran odgovora, katere figure so nastale po kakih risanih ali slikanih predlogah. Nedvomno pa je velikonočno jagnje (pod. 11) posneto po liturgični predlogi.²⁰ Iz cikla predmetov bi bilo tu imenovati zlasti veliki hlebček z monštranco v angelski slavi (pod. 4), ki nam po svojem stilu razodeva, da je posnet po kakem vezenem motivu na cerkvenem prtu, ali po kaki podobni predlogi. Toda točen odgovor na to skoro ni možen.

V bistvu je namreč že prenašanje neke predloge v novo umetniško tehniko ravno tako oblikovanje neke resničnosti, kakor če bi kdo risal žival po naravi. In prav iz tega razloga teoretično tu ne moremo potegniti jasnih mej med eno in drugo skupino, ker bi bilo zanesljivo rešitev mogoče dobiti samo na podlagi natančnega, za vsak primer posebej zbranega dokaznega gradiva. Ker pa tega ni več na razpolago, se vse suče v mejah ugibanja. Ljudske umetnosti so po svoji naravi rade sestavljalne, t. j. pobirajo motive, ki so že drugje na razpolago, recimo v visoki umetnosti. Novih motivov danes od ljudske umetnosti ne smemo več zahtevati, kajti odkar se je izvedla med njo in med visoko umetnostjo ločitev, je poslednja prevzela nalogo, ki jo je imela v predzgodovini še ljudska, takrat edina poznana umetnost. Nehote zato prehaja prva skupina motivov v drugo.

Motivi po naravi. Risano ali slikano predlogo nadomešča v tej skupini konkretni predmet, ki ga modelorezec posnema in prenaša v formo, po kateri se bo potem odtisnilo pecivo. V figuralnem svetnem ciklu je na ta način nastala najbrž figura parklja (pod. 5), kmeta in kmetice v narodni noši (pod. 9), figura nune, bidermajerski gospod, moška figura, božični mož s košem ali deseti brat itd. Težko bi si namreč mislili, da je modelorezec tudi te figure od kje prerisal. V živalskem ciklu je na ta način nastalo poleg rastlinskega vsekakor največ figur. Jelen, zajec, petelin, kozel itd. so brez dvoma motivi iz neposredne narave in jih menda modelorezec ni prerisal iz kake prirodoslovne knjige. Zoper to bi govorila zlasti živa realistika figur. Toda izključeno ni, da so se figure goloba, petelina, zajčka in morda tudi jelena od svoje strani prikradle v inventar iz liturgičnih priprav in tekstov, saj imajo vse te živali svojo točno označeno vlogo, zlasti v liturgiji velikega tedna. Jelen, ki ga je izrezal pred 40 leti lovec v Dražgošah, je seveda gotovo nastal pod neposrednim vtisom in vzorcem v naravi.²¹ Iz rastlinskega cikla smemo prisoditi tej skupini pač vse, kar nastopa. Zelo karakteristično je, da je rastlinski motiv razširjen zlasti v obeh

²⁰ Podobno velikonočno jagnje prinaša Atlantis, str. 757 ter Haberlandt n. n. m. Taf. 85.

²¹ Jelen predstavlja sploh enega najvažnejših in najzamotanejših živalskih motivov. Provenienca je lahko trojna: 1. motiv prihaja ali iz scene jelenjega lova, 2. ali iz inventarja liturgične simbolike, kjer predstavlja jelen simbol po Kristusu koprneče duše ali 3. neposredno iz narave, za kar govori ravno model v Dražgošah, ki ga je izrezal lovec. Izčrpnjeje bo o jelenu in njegovem mitološkem pomenu spregovoril B. Orel.

samostanskih hišah ter na podobnjakih iz Železnikov in iz Dražgoš. Je nekak produkt ženske roke in stila ženske umetnosti in je zanimivo opazovati razliko med tem, kako upodablja rastlinski motiv neznani modelorezec pri Šinkovih (Franc Kos), kako učenke Agate Lotričeve in kako ga uršulinke. V ciklu predmetov in drugih naravnih oblik je monštranca pri Kobalu nastala brez dvoma po primeru v cerkvi, istotako so bodalo, srce, podkev itd. izšli iz konkretnega predmetnega sveta. Glede košaric ni izključeno, da se je modelorezec držal kakih starih podob, ki kažejo figuro svetnika nad šopkom v košarici. Narodni muzej hrani več primerov takih podob sv. Valentina.²² Srčni motivi pri Kobalu so zelo verjetno posneti po vezeninah, ne pa tako srca in dvojna srca v Železnikih in Dražgošah (pod. 12, str. 213). Tu je v večji meri sodelovala spontana oblikovalna fantazija, ki se je naslanjala na približno predstavo tega naravnega organa. Izmed geometričnih oblik bi bilo za krog, hlebec, krajček in romb težko najti konkretne predloge; toda ravno na primeru romba zgovorno prihaja v ospredje prastara in skoro povsod pozabljena magična mitološka miselnost, ki je nekoč zasnovala romb kot čist erotičen simbol.²³

S tem bi nekako zaključili svojo dovolj nepopolno in pomanjkljivo analizo izvora posameznih motivov. Preostajajo nam še dve, tri besede o časovnem nastanku in umetniški vrednosti peciva. V glavnem imamo opravka s tremi časovnimi skupinami peciva po modelih. Prva, starejša, sodi še v 18. stol., zlasti v njegov konec in bi vanjo spadale figure raznih jezdecev, dame (pod. 7), harlekina (Plehan), ptice (istotam), konja s kočijo (pod. 9), križanja (pod. 9), muzikantov (pod. 9) in medveda z basom (pod. 9) in podobno. Stilistično se ta skupina, za katero imamo gradivo zlasti v Etn. muzeju v Ljubljani ter v Sadnikarjevi zbirki v Kamniku, opredeljuje od ostalega gradiva po minucioznosti in igrivosti form, po snovnih tipih, ki nastopajo (vojščak, dama, kočija itd.) in po nekem nenaturalističnem stiliziranju, ki se opaža zlasti na linearnih efekti. V drugo grupo, katero bi stavili nekako od začetka 19. stoletja pa tja do srede stoletja, bi spadali predvsem modeli kmeta in kmetice (pod. 9), nune (Plehan), postiljona (pod. 4), zlasti pa vsi tako značilni živalski motivi, ki jih pripisujemo Francu Kosu, Vorbanu Košininu in še drugim avtorjem. Značilno za to skupino je realistično gledanje, ki se je izrazilo zlasti v nadpovprečnem živalskem stilu modelov pri Šinku, pa tudi pri Vorbanu. Med ohranjenimi formami imamo končno še tretjo najmlajšo skupino, ki je nastajala od srede 19. stol. in ki prav za prav še vedno nastaja (Kobal, Žontar). Motivno se ta že ponavlja, nove brstike kažejo le samostanske hiše.

²² Zbornik »Krog«, Ljubljana 1933, str. 36, pa prinaša zelo lepo podoben sv. Valentina z istim motivom šopka iz bogate zbirke podob Pavla Wintra v Ljubljani.

²³ Za romb kot erotičen simbol gl. H. Eckstein, n. n. m. str. 374 ter Höfler, *Gebildbrote der Faschings-, Fastnachts- und Fastenzeit*, Wien 1908, Supl. Heft V., *Zeitschrift für österr. Volkskunde*, Fig. 23, 15/6. Ravno isto tudi za obliko srca v njegovih najrazličnejših variantah.

Kar se umetniške vrednosti modelov tiče, stoje daleč pred vsemi drugimi motivi figure živali in rastlin. Res imamo tudi v modelih, ki so bolj ali manj verjetno posnetek sekundarnih predlog, mnogo živega naravnega občutja in resničnosti. Toda kljub temu je v njih tudi mnogo shematičnega, tipi se ponavljajo, se polnijo z dekoracijo, da so često preobloženi in učinkujejo maniristično (šablonsko). Vsega tega o živalskih in rastlinskih figurah ne moremo trditi. Način, kakor je zlasti Kos izrezal vrsto živalskih figur, se zdi človeku kot pozni odsev onega davnega živalskega stila evrazijskih ljudstev, izmed katerih smo konec koncev prišli tudi mi Slovenci in ki našega ljudskega umetnika še danes usposablja za mnogo uspešnejše in izvirnejše upodabljanje preproste narave, nego pa za upodabljanje raznih kulturnih predmetov in predlog.²⁴

Zusammenfassung.

»Mali kruhek« in škofja Loka und Umgebung.

In dem vorliegenden Aufsatz behandelt der Vf. das »mali kruhek« genannte Gebäudbrot Sloveniens. »Mali kruhek« (in wörtlicher Übersetzung »das kleine Brot«) ist besonders beliebt in Oberkrain, wo das Gebäck noch heute in verhältnismäßig großen Mengen und in einer Anzahl von »Küchen« gebacken wird. Der Vf. gibt einleitend einige Bemerkungen über das Bereiten des Teiges als auch über das Backen des Gebäudbrotes; es gibt hinsichtlich des Rezepts verschiedene Arten des »mali kruhek«. (Starke Unterschiede auch zwischen dem Gebäck der weltlichen Häuser und demjenigen der Klosterhäuser in Škofja Loka bzw. Ljubljana.) Sonst können aber zwei große Gruppen desselben unterschieden werden. Die 1. Gruppe bildet das aus Holz-, Gips- oder Tonmodellen gepreßte Gebäudbrot, die 2. das mit freier Hand gemachte, geformte und gezierte Gebäck.

Der Verf. gibt zunächst eine Übersicht der noch tätigen Werkstätten des aus den Modellen gepreßten »mali kruhek«, deren Zahl leider von Jahr zu Jahr abnimmt. Es arbeiten noch je eine Küche (oder Bäckerei) in Škofja Loka, Stara Loka, Selca, teilweise in Zelezniki, Poženk und Dražgoše. Ausführlich werden besprochen die Geschichte der einzelnen Küchen, die Modelstecher, sowie das Motiv- und Typeninventar des Gebäcks. Anknüpfend daran wird eine Übersicht der verschiedenen Modellsammlungen gegeben, die im Lande existieren, die aber schon seit längerer Zeit außer Gebrauch sind (die Sammlungen des Ethnographischen Museums, des National-Museums, des Privatmuseums Sadnikar, der Bäckerei Plehan, des Janez Zontar, der Klosterhäuser in Škofja Loka und Ljubljana usw.). Das Gebäck der zweiten Gruppe wird sowohl in den erwähnten, außerdem aber noch in einigen anderen Werkstätten verfertigt. Man kann feststellen, daß die Hausfrauen das Pressen aus den Modellen schon stark vernachlässigen zu Gunsten des aus freier Hand geformten Gebäcks.

Den Vf. interessiert in dem vorliegenden Aufsatz vor allem die erste Gruppe, und zwar in kunstgeschichtlicher und bildkünstlerischer Hinsicht. Das aus den Modellen gepreßte Gebäck scheint seinen Nachdruck auf der Seite der »Form« zu haben, das heißt auf der Seite der Bildschnitzer-, Bildstecher- und Bildhauerarbeit. Es wird eine Reihe von Namen eruiert, die tatsächlich bildkünstlerisch tätig waren und die den Hausfrauen die Formen lieferten. An Hand genauer Angaben wird das Werden einer Model verfolgt, woraus man ersehen kann, daß unser »mali kruhek« in höchstem Maße einheimischer Herkunft und Gesinnung ist. Es wird versucht, an Hand der Form- und Stilanalyse einzelne

²⁴ O živalskem stilu gl. G. v. Merhart, Bronzezeit am Jenissei. Wien 1926.

Modeln zu Gruppen zusammenzufassen und sie auf Grund der signierten Formen an bestimmte Künstlernamen zu binden. Es kommen dabei starke Begabungen zum Vorschein (Franc Kos). Das Stechen der Gebäckmodel scheint Angelegenheit des Mannes gewesen zu sein, weswegen man in dem gepreßten Gebäckbrot konservative und vor allem figurale Kunst wahrnimmt. Hingegen äußert sich in dem aus freier Hand gemachten Gebäck, besonders in seinem Zierwerk, echteste Frauenkunst, das heißt Ornamentkunst, derer Ausführung aber beträchtlichen Qualitätsschwankungen unterworfen ist.

Motivgeschichtlich unterscheiden wir etwa folgende Gruppen: 1. Zyklus der Heiligenfiguren. (Starke Anlehnung an das Brauchtum des Kirchenjahres; außerdem große Rolle der Wallfahrtsheiligen aus der näheren Umgebung der Werkstätte. Die Vorlagen der Formen sind in der übrigen religiösen Volkskunst zu suchen.) 2. Weltliche Figuren. (Völkisches [Bauer] und herrschaftliches Gut mischen sich untereinander. Das letztere wahrscheinlich stark von außen, bzw. von den höheren Schichten beeinflusst. Typenwanderung.) 3. Tierfiguren. (Teilweise Anlehnung an die Symbolik der Kirche, sonst größte Freiheit des Erfindens, Realismus in der Auffassung des Gegenstandes; wohl die künstlerisch wertvollste Gruppe.) 4. Pflanzliche Figuren. (Teilweise dasselbe wie in 3. Überwiegen des pflanzlichen Motivs in dem Gebäck der beiden Klosterhäuser.) 5. Abstrakte und geometrische Figuren. (Hervorzuheben der »hlebeček« [das Laibchen], »krajček« und die Rautenform. Näheres darüber bei B. Orel.) 6. Sachfiguren wie Uhren, Monstranzen usw. (An Vorlagen ist in dieser Gruppe kaum zu denken.)

Zeitlich unterscheiden wir in dem Gebäck 3 Gruppen: Die älteste stammt aus der 2. Hälfte des 18. Jhs. (signierte Modeln bei Sadnikar); Die folgende gehört der 1. Hälfte des 19. Jhs. an (stärkste Begabung Franc Kos). Die jüngste Gruppe stammt aus der 2. Hälfte des 19. Jhs. und reicht dann in die Gegenwart.

Im Gegensatz zu der üblichen Praxis sind Vorlagen für die Reproduktion in der Regel nicht nach Gipsabgüssen, sondern nach dem Gebäck selber, bzw. nach den Formen hergestellt worden. Da in dem vorl. Aufsatz das Gebäckbrot nur vom Standpunkt der Volkskunst (und dies mit gutem Grunde) behandelt worden ist, wird über andere Fragen und Zusammenhänge dieses wertvollen Brauches in dem Aufsatz B. Orels ausführlicher die Rede sein.

Od kruha do „malega kruhka“.

Boris Orel — Ljubljana.

I.

»Mali kruhek« spada glede na svoje številne oblike in podobe, v katerih je spečen, v ono pomembno in važno vrsto peciv, ki jih narodoslovje kratko imenuje podobnjaki. Ako se ozremo po imenih naših prazničnih kruhov in peciv, ki jih je lepo stvorilo slovensko ljudstvo, n. pr.: miznjak, poprtnjak, božičnjak, stalnik, medenjak, je potemtakem ime »podobnjak« docela točen slovenski narodoslovni izraz. Izbrali pa smo si ga v prvi vrsti zaradi metodično pravilnega obravnavanja takega pecivnega predmeta kot je mali kruhek, ki ga moramo vsekakor prikazati v luči mnogovrstnih drugih pecivnih in krušnih oblik (podobnjakov), ako hočemo vsaj nekoliko dognati njegov davni zmisel in pomen. Že v samem škofjeloškem okraju, kjer se mali kruhek peče, živi sredi ljudskih običajev podobnjak, ki je prav takšne kvalitete kot mali kruhek, pa se navzlic temu drugače imenuje, kar vse prihaja od njegovega točno določenega obrednega pomena.

Kaj je prav za prav podobnjak? Podobnjak imenujemo vsako pecivo, ki se javlja v neki obliki ali podobi, namerno izoblikovani s prosto roko ali na podlagi modela. Tako lahko prištevamo k podobnjakom v širšem smislu razne podolgovate ali okrogle oblike kruhov, potic, kolačev, ki niso nastale slučajno, ampak iz one večne težnje, dati taki božji stvari kot je kruh tudi tako zunanjo obliko, ki primerno ustreza njegovemu svetostnemu pomenu. V ožjem smislu pa smatramo za podobnjake vse one vrste peciva, ki jih peko v človeški ali živalski podobi ter raznovrstnih rastlinskih, čistih geometričnih ter okraševalnih oblikah. Ravno ti podobnjaki so za narodoslovje in v svetu uver izredno važni in pomembni.

Narodoslovju pripada prav težka naloga, namreč dognati, kateri podobnjaki so bili izoblikovani po pekovi hudomušni volji in kateri na drugi strani izhajajo iz ljudske tradicije, iz davnih obredov ter običajev. A tudi pri teh ljudsko-obrednih podobnjakih moramo ugotoviti, da dandanes predstavljajo le še starodavne oblike, vsebine pa malo ali prav nič. Romb kot stiliziran simbol »vulvae« nastaja danes mehanično in se ga ne drži niti senca nekdanjega erotičnega pomena. Ta ugotovitev velja tudi za razne štručice in žemlje. Med človeškimi podobami so v kulturno-mitološkem pogledu pomembni jezdec na konju, punčka v povojih, itd., med živalskimi pa zlasti ptiči, petelin, kokoš, zajec, jelen, konj, želva, riba, kozel, ovca, prašič i. dr. Poseben podobnjak, ki je tudi po ljubezenskem pomenu živ prispel v naš čas, je srce.

A prav tako kot podobe in oblike je važno in značilno tudi blago, ki je iz njega spečen podobnjak. Pri tem zlasti mislimo na poper in med.

V ljudski medicini okvirjamo poper v tkzv. »Aphrodisiacum« (Afrodita — grška boginja ljubezni). Poper je že od pradavnih časov visoko cenjena dišava in začimba, ki neti ljubezen ter draži in stopnjuje spolno moč. V Švici in Šleziji je doma pregovor: »Der Pfeffer hilft dem Mann aufs Pferd, der Frau unter die Erd« (v Švici: »ins Grab«).¹ Zelo nazorno nam dalje prikazuje ljubezensko funkcijo popra tepežni običaj, ki živi ponekod v Nemčiji in med nemškimi kolonisti v Rusiji. Mislimo na običaj, kjer se »tepežkati« pravi »pfeffern«. Tepežkarji hodijo okrog, prosijo za poprnjake (Pfefferkuchen) in med drugimi takole pojo:

»Ich pfeffere eure junge Frau,
Ich weiss, sie hat das Pfeffern gern,
Ich pfeffere sie aus Herzensgrund,
Gott halt die junge Frau gesund.«²

Podobno kot poper velja tudi med za dragocen »Aphrodisiacum«. Med z mlekom je v starem svetem pismu atribut božje dežele in kraja blaženih, žrtvena jed za mrtvaške duhove in žrtveni dar sredi ljudskega obredja, ki naj magično pospešuje plodnost zemlje.

II.

Preden preidemo k razpravljanju o malem kruhu in drugih slovenskih podobnjakih, menim, da je vsekakor treba pojasniti, kako razlaga svetovno narodoslovje podobnjake in na kakšni stopnji so njegovi sodobni izsledki o tem predmetu. Pripominjam, da sem se pri tem oziral zgolj na nemško narodoslovje in to iz dveh razlogov: trenutno mi je tozadевна nemška narodoslovna literatura najbolj pri roki, je pa nemško narodoslovje (tu nikakor ne mislim na kakega tendenčnega razpravljaja iz periferije kot je n. pr. koroški Graber, nego na številne narodoslovne avtoritete iz nemških kulturnih središč) v svojih širokih in stvarno pisanih razpravah obseglo med drugimi tudi slovanske podobnjake sredi običajev in navad ter tako tudi nanje deloma zgradilo svoje izsledke; nekateri nam bodo delno izhodišče pri naši dokončni sodbi o slovenskih podobnjakih.

Pri Nemcih so se ob podobnjakih obširneje razpisali mnogi znanstveniki. Starejša imena so: Rochholz, Lobeck, Höfler, mlajša pa: K. v. Spiess in Eckstein.³ Zbiranje gradiva o podobnjakih in njih razlaganje je bilo življenjsko delo Maxa Höflerja iz Tölza.⁴ Podobnjake je iz večine

¹ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens = HDA, VI., str. 1570.

² Wilhelm Mannhardt, Wald- und Feldkulte, I., 1904, str. 267. HDA, VI., str. 1574.

³ Zelo pristranski in prepovršen razlagavec je Rochholz, ki je kaj hitro ugledal v podobi sv. Miklavža davno germansko boginjo Frô. Njegovi nasledniki so v današnji hitlerjevski Nemčiji vsi oni pregoreči domoljubni pisatelji, ki domala v vsaki podobi konja vidijo svetega konja germanskega boga Wodana.

⁴ Max Höfler: Gebildbrote der Hochzeit, Wien, 1911. Isti: Gebildbrote der Faschings-, Fastnachts- und Fastenzeit, Wien, 1908. Isti: Neujahrsgebäcke, Ztschr. f. öst. Vkde. 1903, i. dr.

tolmačil kot simbole rodovitnosti in žrtvenih odkupnin. Nekdanja dragocena darila so nadomestili testeni posnetki, kajti božanstvu ali mrtvi duši zadošča, prejeti v dar podoba mesto stvari same: in *sacris simulata pro veris*.⁵ Velika napaka Höflerja je bila, da je ta poglobitna tolmačenja vse preveč posplošnil na vse podobnjake, zaradi česar je bilo njegovo delo izpostavljeno ostrim kritikam različnih narodoslovcev. Popolnoma drugače razlaga podobnjake Karl von Spiess,⁶ ki pravi, da je misel na žrtev predvsem stara prednje-azijska zadeva, za nemške podobnjake pa da prihaja v pošteb drug miselni red, ki se tiče arijskega praznika in pojedin, kjer so se darovi, ki jih je ob slavnostih občina skupno darovala, tudi skupno zaužili. Razen Höflerja in Spiessa pa je za nas in za sodobno pematologijo nedvomno najmerodajnejši prof. dr. F. Eckstein iz Freiburga i. Br., ki je prispeval v veliki »Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens« izčrpne in stvarne referate tako o podobnjakih kakor tudi še posebej o kruhu, kolaču in o raznih vrstah peciva (Pannkuchen, Pfefferkuchen, Lebkuchen, Marzipan itd.).

Eckstein je v svojem referatu v imenovanem slovarju⁷ ugotovil šestero predstav, ki so njih izvirki deloma verski, deloma obče človeški in ki se mnoge med seboj križajo:

1. Fetišistična predstava, da moč duha ali boga biva tudi v njegovi podobi in njegovih simbolih: v mistični elevzijski skrinji je bil prvotno shranjen bog sam, pozneje pa simboli, pecivo v obliki *aidōia*.

2. Vera, da si človek lahko pridobi moč in vrline nekega živega bitja ali boga ali simbola tedaj, kadar zaužije njega (prim. kanibalizem) ali njegovega namestnika v podobi kruha. To velja prav tako za pojedanje A-B-C kolača kakor tudi za zauživanje boga v podobi človeka ali nekega antropomorfnega simbola plodородnosti iz testa.

Azteki v stari Mehiki so na priliko zauživali boga v podobi kruha. Sredi njihovih obredov, ki so čarali rodovitnost koruznega polja, so postavili kip boga Huitcilopohltija iz testa ter ga žrtvovali. Pri tem žrtvovanju so mu izdrli srce ter ga dali kralju, »kosti« pa so porazdelili med ljudstvo. Z zauživanjem posameznih delov so vsi udeležniki obrednega slavlja bili deležni moči žrtve. Poučen je tirolski običaj, ki predstavlja po imenu podobnjaka zadnjo ostalino davnih testenih bogov: tirolske žene so namreč še v 19. stoletju pekle iz zadnjih ostankov testa spačeno figuro, ki so jo imenovale »bog«.⁸

3. Sveti žrtveni obredi, ki magično silijo zemljo in vanjo vsejano seme k plodnosti, ali obredi, pri katerih nastopajo testene podobe kot simboli rodovitnosti. V to veliko poglavje spadajo človeške in živalske podobe iz testa, ki igrajo pomenljivo vlogo sredi raznovrstnih obredov: eni skušajo pričarati rast narave že o božiču in dalje ob novem letu, veliki noči, drugi pa v času setve, žetve ter mlatve.

⁵ Wörterbuch der deutschen Volkskunde = WDV, Kröner Verlag, 1936, str. 226.

⁶ WDV, str. 226.

⁷ HDA, III., str. 376.

⁸ J. G. Frazer, Der goldene Zweig, Leipzig, 1928, str. 710.

⁸ HDA, III., str. 379.

Pri tezmoforijskem prazniku v Atenah so Grki hoteli izsiliti plodnost zemlje s tem, da so v sveto votlino vrgli prašiče; strohnele ostanke so položili na oltar. Kdor je primešal ob setvi te ostanke zrnu, ta je lahko pričakoval dobro žetev.⁹ Na Švedskem in Danskem pečejo o božiču posebna božična peciva: Julkuse (Julkalb), Julgalt ali Julgris (Julschwein), Julbock. Od teh peciv ima le Julgris imenu odgovarjajočo podobo. Ti Jul-kruhi ležijo na praznični mizi tja do 15. januarja. Ostanke primešajo posevku ali pa jih zaužijejo orači ter vprežne živali.¹⁰

Dalje: v Srbiji peče kmetica pecivo v podobi prašiča.¹¹ Lužiški Srbi so pekli nekdanj pred novim letom in pred sv. tremi kralji različne živalske podobe iz testa: krave, ovne, gosi itd. ter jih pošiljali po deci njihovim botrom; oni so potlej vtikali te podobnjake v klajo živini zato, da bi odebelela.¹² Rusi pričakujejo 10. marca (t. j. na dan 40 mučenikov) 40 spomladnih ptic (škrjancev), z njimi pa še 40 drugih tovarišic. Dan poprej si napeko »pirogov« v podobi srak in škrjancev. Drugi dan gredo na polje ter veseli mečejo ptičje pecivo kvišku kričeč:

»Žavoronky, priletejte,
Krasnu Vesnu prinosite,
hlodnu zimu odnosite.«¹³

Podobnega značaja kot pomladansko-setveni obredi so tudi žetvena slavlja, sredi katerih ubijajo žitnega duha ali demona v podobi človeka ali živali oziroma njiju namestnika. V Wermlandu na Švedskem vzame kmetica zrno od poslednjega snopa in speče iz njega kruh v podobi majhne deklice. Ta kruh razdeli med vse domače ljudi, ki ga nato pojedo.¹⁴ V tem običaju čisto jasno nadomešča žitnega demona kruh v podobi deklice.

Simboli rodovitnosti so tudi vsi testeni nadomestniki človeških spolov. (Prim. tkzv. razcepljence [Spaltgebäcke], dalje romb kot simbol vulvae, ter razna peciva falične oblike). Glede na take podobnjake navaja Eckstein v svojem referatu vse polno stvarnih primerov¹⁵ ter jih kritično in previdno ocenjuje. Za nas trenutno ne prihajajo v poštev.

4. Kult raznih demonov (mrtvecev, duš in rastlinskih demonov), zlasti kult hišnih duhov. V to vrsto prišteva zlasti božične podobnjake, ki je njih namen ta: s pravim živalskim darom oziroma z njegovim krušnim nadomestnikom si prizadeva človek pridobiti naklonjenost rajnih duš. Nasprotno pa opozarja ob božičnem kruhu Reuterskiöld¹⁶ na obrede rasti in na podobne živalske like iz kruha pri žetvenem

⁹ HDA, III., str. 380.

¹⁰ HDA, III., str. 380.

¹¹ HDA, III., str. 381.

¹² Ivan Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere, Letopis Slovenske matice, 1886, str. 98.

¹³ Ivan Navratil, Slov. narodne vraže, LMS 1890, str. 87. in 88

¹⁴ J. G. Frazer, Der goldene Zweig, Leipzig, 1928, str. 698.

¹⁵ HDA, III., str. 385.

¹⁶ HDA, III., str. 387—390.

¹⁷ HDA, III., str. 391.

slavju. Včasih pa obe kultno-magični obliki t. j. obred rasti in čaščenje mrtvih, prehajata drugo v drugo in ju je kaj težko ločiti. Duše rajnih se pretvorijo v rastlinske demone.

Neko podobno razmerje vlada tudi med hišnimi demoni in hišnimi duhovi. Grki so na določen praznik poklanjali hišnim in vodnim bogovom žrtvena peciva. Servij pa potrjuje, da so Rimljani darovali hišnim bogovom pecivo.¹⁷ Po Macrobiju so v spomin na žrtve pekli »maniae« in »maniolae« (testene možičke in otroke), ki so jih nekdanje za Tarkvinija Superba dajali boginji Manii, božji materi Larov. Pozneje pa so takšne testene figure obesili v otroški sobi za strašilo.¹⁸

5. Živalske žrtve nadomestijo živalske podobe iz testa in sicer iz varčnosti ali pa zaradi prepovedi žrtev iz filozofsko-religioznih motivov. Revni so na priliko pri Egipčanih in Atencih smeli darovati testene prašiče. Nasprotno pa je o Pitagorejcih poznano, da so žrtvovali pecivo v živalski podobi le radi tega, ker jim je njih filozofsko-religiozni nazor zabranjeval ubijati živali.¹⁹

6. Prvotne poganske podobnjake razkroji krščanska razlaga. Na mestu starih obrednih podobnjakov se pojavijo krščanski čudodelni in sveti podobnjaki. Katoliški samostani kot ohranjevalci antične tradicije so še dandanes zgledne in pomembne pekarnice podobnjakov. V Dalekarliji je doma podobnjak z imenom »Jultutta (ali Tutta = Puppe). Imenuje se tudi devica in pečejo ga v čast Božji Materi. Sv. Marija je tu najbrž zamenjala neko pogansko boginjo.²⁰ Dalje: meklenburški »Kinjes-Poppen, Kinnerges-Poppen, Has-Poppen« so zdaj pobožni betlehemijski pastirji.²¹ Poznane »tres illae sorores« se pojavijo v Münchenu kot marcipan-pecivo in predstavljajo tri sv. device: Margareto, Barbaro in Katarino.²² V nemških običajih včasih tudi sojenice zastopajo sv. tri kralje. Gornjenemški Nikolaus-Mannl, Klausenmandl, Samichlaus, Wildmannli ter dolenjenemški Sengter-Klas, Klaskerlchen, vsi kot različice peciva sv. Miklavža, izvirajo že po svojih imenih iz prvotnih demonskih figur.²³

Razen naštetih poglavitnih magičnih opravkov in kultno-mitoloških oblik pa seveda očituje podobnjak še vse polno drugih lastnosti. Ome-

¹⁷ HDA, III., str. 392.

¹⁸ HDA, III., str. 392.

J. G. Frazer, str. 714.

¹⁹ HDA, III., str. 393. V zvezi s pravkar navedenimi primeri je vsekakor poučno in zanimivo slišati saško pripovedko iz krščanskega srednjega veka, ki nam zelo lepo pojasnjuje izvor nekega podobnjaka: »Als Markgraf Friedrich mit der gebissenen Wange bei einem Gelage nach Mitternacht ein Hasengericht verlangte und der Hofkaplan wegen des Fastengebotes dagegen Einspruch erhob, löste der Koch (Bauer war sein Name) die Schwierigkeit, indem er einen Teighasen formte und zurichtete; seitdem heisst das Gebäck der ‚Bauerhase‘ (= HDA, III., str. 402). Prim. dalje Max Höfler: Gebildbrote der Faschings-, Fastnachts- und Fastenzeit, str. 29.

²⁰ HDA, III., str. 394.

²¹ HDA, III., str. 394.

²² HDA, III., str. 395. Prim. model treh devic iz l. 1746. v Sadnikarjevi zbirki.

²³ HDA, III., str. 395.

nimo naj zgolj, da podobnjak razproja silno moč kot prenosno ali ljubavno čarilo.²⁴ Tu opravijo svojo službo predvsem snovi, ki so pogostoma v podobnjaku, to je poper ali med, ki smo ju ojasnili v prvem poglavju naše razprave. Nadalje uporabljajo podobnjake za učinkovito obrambno sredstvo proti zlonosnim čarovnicam in zavratnim bolezenskim demonom.

S tem smo v glavnih obrisih izčrpali notranjo vsebinsko plat podobnjaka v luči tujih obrednih vzgledov.

III.

Slovenske podobnjake zlasti gorenjski mali kruhek je zunanje oblikovno in opisno obdelal Ložar. Nam preostaja le še naloga, prodreti v njih vsebino.

Ko obiskujemo danes vse te žive in mrtve pekarnice malega kruhka na Gorenjskem, okušamo sladkosti spečenega kruhka, gledamo to zapuščenost številnih modelov ter hkrati poizvedujemo za vsem onim, kar bi dalo malim kruhkom globljo osnovo v kultno - mitoloških pogledih, se nam konec koncev razodenejo sledeča dejstva: 1. mali kruhek pečejo ob raznih praznikih kot brezpomembno dodatno pecivo k poticam in drugim prazničnim kruhom, 2. mali kruhek je svatbeno, godovno ali ljubavno darilo, 3. mali kruhek je prešel v otroško sobo in v zabavni prostor kmečkih fantov in deklet, 4. v kraju kjer se mali kruhek peče, darujejo lesene žrtvene predmete, kar je brez dvoma značilno. — Podprimo ta sodobna dejstva s skupimi poročili oziroma zapisi iz posameznih krajev:

Škofja Loka in Stara Loka. Mali kruhek je nosil in ga nosi tudi še danes sv. Miklavž otrokom. Običajni podobnjaki so: punčke, živali in sv. Miklavž. Zlasti so pekli mali kruhek o božiču in sv. treh kraljih. O veliki noči pa so delali pirhe, ki so bili iz malega kruhka in okrašeni z zlato peno. Srce je poklonila fantu deklet, srčke so tudi delili na svatbah. Vsak svat je prejel od neveste, tete in družice po en srček, župniku pa je darovala nevesta veliko, s suhimi cveticami okrašeno srce. Takšno srce so tudi po navadi dajali kot vezilo za god. V Stari Loki darujejo na dan sv. Štefana pri »ofru« lesene konje, krave in prašiče.²⁵

Dražgoše. Mali kruhek pečejo ob raznih praznikih. Velik kupec malega kruhka je sv. Miklavž, ki nosi otrokom živali, parkeljne in Miklavže. O božiču je dobil fant od dekleta zvezdo iz malega kruhka v spomin na betlehemske zvezde, ob novem letu srce, ob sv. treh kraljih pa krajček. Če je bil v vasi mrlič v predpustnem času, so dekleta prinesle s seboj mali kruhek, ga razrezale in ga pri »vahtanju« metale v fante. Poročilo iz Dražgoš pravi, da to metanje kruhka nima nobenega posebnega pomena in da je le izraz kmečke norčavosti in zabavnosti.²⁶

²⁴ HDA, III., str. 401.

²⁵ Povedali ga. Kobal, Škofja Loka in gdč. Marica Sink, Stara Loka.

²⁶ Povedala ozir. sporočila gdč. Alojzija Jeglič, učiteljica v Dražgošah.

Selca. Tudi tu je mali kruhek Miklavževo ali ljubezensko darilo. Važen je krajček, ki o njem pravijo, da ga »lomijo« in dekleta dajejo fantom o sv. treh kraljih.²⁷

Železniki. Kakor povsod drugod: mali kruhek je v podobi raznih živali in človeških figur Miklavževo darilo. Zelo važen je v tem kraju mali kruhek, ki se imenuje krajček.

Zali log. Svoje dni so dekleta dajale ob novem letu fantom krajčke.²⁸

Sorica. V Zgor. Sorici pečejo male kruhke, krajčke in velikonočne »pirhe«, ki imajo obliko romba.²⁹

Vsa ta redkobesedna poročila ne govorijo o nikakih posebnih pomenih malega kruhka in tudi ne kažejo sledu ugaslih običajev in navad, ki bi sredi njih kruhek igral izrazitejšo obredno vlogo. Ako še k tem poročilom, oziroma zapisom dostavimo, da o gorenjskem podobnjaku, ki se imenuje mali kruhek, nismo doslej zasledili nobenih omemb in to niti v samostanskih ali župnijskih kronikah, niti v drugih ljudskih izročilih: v narodni pesmi, pripovedki, pravljici ali legendi, nam potemtakem preostaja ugibanje ali domnevanje brez prepričljivih dokazov. Tako na priliko ob sv. Miklavžu in njegovih živalskih ter drugih darovih kaj prelahko rečemo, da so kultno - magična ostalina, ki je priromala v otroško sobo. A v tem primeru bi morala še živeti stara pecivna imena, ki bi določno kazala na nekega Miklavževega prednika (prim. nemška peciva: Nikolaus - Mannl, Wildmannli itd.). Morda tiči edina slabotna sled, ki govori za škofjeloškega prednika sv. Miklavža in njegovega spremljevalca parkeljna, v predvojni figuri moža s palico, ki v košu odnaša otroke³⁰ in ki se ji pridružujejo še druge, zelo podobne figure. Verjetno, da je bil ta mož z otroci v košu prednik parkeljna, hkrati pa naslednik kake prvotnejše demonske postave. V Škofji Loki ali Stari Loki strašijo matere otroka kaj rade s ciganom, v Dražgošah z »mavzarjem« (mavzar je u beču, te bo snedu),³¹ v Železnikih pa grozijo: »Mož pršou, punkl mou«.³² S tem smo nekoliko osvetlili le podobo, ki so v njej pekli mali kruhek. Misel pa, da bi bili Miklavževi pecivni darovi ostalina nekdanjih žrtvenih darov nekemu demonskemu božanstvu rasti, nam ovrže starološki ofer na praznik sv. Štefana s svojim lesenim živalskim svetom, ki le v njem lahko gledamo zapuščino davnih žrtev.

K metanju malega kruhka pri dražgoškem »vahtanju« mrliča naj pripomnimo, da je svojčas imelo veselje ob mrliški rakvi globlji namen: pregnati strah pred mrličem ali pa varovati, da se ne bi mrtveca polastili zli duhovi. Morda je bil mali kruhek nekdanj obrambno sredstvo pred temi duhovi, ki so zlasti šarili v predpustnem času, ali pa je zgolj pre-

²⁷ Povedala ga. Marija Grošelj, Selca.

²⁸ Povedala ga. Demšar, Zali log.

²⁹ Sporočil g. Železnik, šolski upravitelj, Sorica.

³⁰ Bericht für das Jahr 1906, Dr. Walter Šmid, Landesmuseum Rudolfinum, Ljubljana.

³¹ Sporočila gđc. A. Jeglič, Dražgoše; beč = poseben vodnjak.

³² Povedala ga. Marija Grošelj, Železniki, stara 80 let.

ostanek davnih mrliških gostij in take pustne norčavosti, ki tudi pred mrličem ne utihne.

Poleg src iz malega kruhka, ki so poznani simboli ljubezni ali prijateljstva v ljubavnih in drugih običajih in ki nam jih ni treba posebej pojasnjevati, preostaneta dve važni pecivni obliki in sicer: pirh ter — krajček. Pirh iz malega kruhka v obliki romba ni samo soriška posebnost, temveč med drugimi tudi idrijska;³³ na sredi ima rožo, s peno je pozlačen, nanj pa je prilepljen listek z verzi. Tak idrijski velikonočni pirh so pred leti sorodniki pošiljali materi za otroke. Pirh v obliki jajca ali pirh v obliki romba, oba sta nekdanja simbola plodnosti. Ob rombastem pirhu jasno in razločno spoznavamo, kako mali kruhek ali kak drug slovenski podobnjak izpremeni svoje splošno in v kultno-mitolcškem oziru brezbarvno ime, čim prejme nek določen obredni pomen, danes več ali manj zastrt. To velja v prvi vrsti za krajček.

Ker pa razpolagamo o krajčkih s takimi poročili oz. zapisi, ki na njih podlagi sklepamo, da izvori krajčkov ne tiče toliko v malem kruhku, kakor v drugih slovenskih krušnih oblikah, bomo o njih pozneje razpravljali. Zdaj skušajmo dognati kultno-mitolško resničnost slovenskega kruha in zlasti drugih slovenskih podobnjakov. Iz teh dognanj se nam bo odvilo bistvo krajčka, lažje in pravilneje bomo izrekli dokončno sodbo o malem kruhku, in končno, kar je zelo važno, ustvarili si bomo jasno in enotno sliko o našem podobnjaku sploh.

IV.

Ako na pobudo predmetne razprave pregledamo svet slovenskega kulta in mitosa, najdemo predvsem to značilnost, da se božanstva, ki imajo svoj izvor in dom v naturi t. j. v vodi ali ognju, kaj rada preobrazijo v hišne duhove. Velik povzročitelj take preobrazbe je ravno kruh kot žrtveni dar, v katerem je izražena vsa čarodejna kmetova težnja po hišnem blagostanju in obilni plodnosti polj. Za primer darovanja kruha vodi kot simbolu plodnosti je značilna koroško-štajerska pripovedka, ki je hkrati mitična razlaga postanka kruha na Slovenskem:

»To je bilo v tistih časih, ko naši pradedje še niso poznali rži in pšenice. Tedaj je živel ob Dravi na Koroškem zelo bogat ribič. Vse svoje premoženje si je pridobil s tem, da je pridno lovil ribe v Dravi. Poln hvaležnosti je vprašal nekega dne Dravo: »Mamica Dravica, s čim naj ti povrnem, ker si mi pomagala do blagostanja?« Drava pa je rekla: »Pojdi daleč po svetu. Tam v daljnem kraju najdeš ljudi, ki imajo bel in ržen kruh; kupi mi od vsakega po en hlebec in mi ga prinesi.« Ribič se je odpravil na pot in prišel v bogate, lepe kraje. Ljudje so tam jedli, česar on dotlej ni poznal: lep kruhek. Kupil je dva hleba, kakor mu je Drava velela. Ko se je vrnil, je vrgel hleb pšeničnega in hleb rženega kruha v Dravo. Nato je Drava začela naraščati in poplavlila ves levi in desni breg. Ko pa je voda odtekla, jela je zemlja odganjati lepo rž in rumeno pšenico. Tako so ljudje dobili seme in začeli povsod sejati rž in pšenico.«³⁴

V tej pripovedki, ki naposled zelo lepo ponazarja prehod naših davnih prednikov od lovstva k poljedelstvu, govori še natura sama ter

³³ Povedala soproga notarja Šinka, Škofja Loka.

³⁴ Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slov. ljudstva, 1930, str. 323.

med njo in človekom ni nobenih posrednikov v podobi božanstev. Preostanke nekdanjih vodnih kultov najdemo danes v mnogih slovenskih običajih n. pr. v Beli Krajini, kjer donašajo dekleta na novo leto vodi ali zdencu darove: kruha, jabolk in orehov.³⁵ Višja mitična predstavnost pa že obsega razna božanstva: Perico ali Božjo deklico. Božja deklica, prvotno vodno božanstvo, ki so jo častili s kruhom, prihaja tudi v človeška stanovanja: ... »Bil je viničar, ki je stanoval v tako zvani dimnici. Ponoči se je rad spravil ležat na peč. Nekoč ga vzbudi tako proti polnoči prasketanje ognja in drug ropot na ognjišču. Mož odpre oči in ugleda ob kamnu ženo prekrasnega obličja; delala si je gibanice in jih pravkar začenjala peči. To je bila Božja deklica...«.³⁶

Podobno kot Božja deklica predstavlja Netek ali Natek,³⁷ demon ognja, tudi hišnega demona. Netek je do požrešnosti velik ljubitelj kruha, štrukljev in drugih jedi. Rad ljudem ponagaja s tem, da odvzame jedi tečnost: ješ in ješ, a sit nisi.³⁸ Preostanke kulta ognja, simbola udarne in plodonosne sončne sile, vidimo v raznih slov. običajih, kjer devajo v ogenj kruh oz. krušne drobtine. V Mežiški dolini mora speči vsaka gospodinja na čast sv. Florijanu rumene »šnite«, ki morajo biti prav take barve, kakor je žerjavica.³⁹ Med vodne in ognjene demone lahko uvrstimo vremenske in vetrne demone, ki pa njih krušnih darov moramo iskati v primernih običajih in navadah. Tako n. pr. kadar štajerski Slovenci pečejo kruh, darujejo majhen kolaček, ki je spečen iz onega testa, ki ga iz korita postržejo (= postružnik). Kolaček razlo-mijo na štiri kose in jih dajo na okno. Štirje kosi pa morajo biti zaradi štirih vetrov: na vsakega pride en kos kolačka, da v času peke ne pihajo preveč okrog dimnika.⁴⁰ — Naposled naj v zvezi z gornjimi običaji in pripovedkami omenimo še pomladanske običaje kot preostanke nekdanjih rastlinskih obredov. V Gribljah (Bela Krajina) vodijo pastirji Zele-nega Jurija, drevesno božanstvo, in v pesmi prosijo zanj celo vrsto darov med drugimi tudi:

Dajte mu pogači, da mu noga poskoči.

Dajte mu kruha, da ga ne bi muha.⁴¹

Na dan sv. Gregorja se ženijo ptiči in otrokom pravijo, da je danes za vsakim grmom »štrukelj«. V Podzemlju pri Metliki pošiljajo starši na ta dan otroke v grmovje, češ, da bodo tam dobili baril vina in povitico, kar je ostalo ticom od »pira« (svatbe).⁴²

Čarodejna moč kruha se odraža v raznih slov. ljudskih pripovedkah in uverah. Na Koroškem poznajo navodilo, kako prikleneš koga nase,

³⁵ Prim. Ivan Šašel, *Bisernice II.*, str. 197.

³⁶ Kelemina, str. 256.

³⁷ Kelemina, str. 54.

³⁸ Vinko Möderndorfer, *Narodno blago koroških Slovencev*, Maribor 1934, str. 13.

³⁹ Möderndorfer, str. 46.

⁴⁰ J. Pajek, *Crtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, 1884, str. 83.

⁴¹ Prim. dr. Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, III., str. 138.

⁴² Ivan Navratil, *Slov. narodne vraže in prazne vere*, LMS 1890, str. 88.

da te bo imel vedno rad in hodil vedno za teboj: daj psu košček kruha, katerega si poprej trikrat segrel pod pazduho. Ko bo pes kruh pojedel, se ne bo več ločil od tebe.⁴³ Tudi ta uvera je doma na Koroškem: Nesi ob polnoči hleb kruha okoli cerkve; srečal te bo mož, ki te bo kdaj vzel.⁴⁴ — V dolenjski pripovedki kos kruha odreši volkodlaka zakletstva.⁴⁵ Na Koroškem dalje odpravijo nerodovitnost sadnega drevja takole: Prvi krap, spečen na pustni torek zjutraj, vzamejo še vroč iz skleda in tečejo z njim k drevesu, ki je bilo dotlej nerodovito. Krap pojedjo na vrhu drevesa in drvo medtem močno tresejo. Tako drevo drugo leto gotovo obrodi.⁴⁶

Kruh je učinkovito obrambno sredstvo (Apotrôpaion). Na Štajerskem so svoje dni verovali, da je zoper mrzlico dober star kruh.⁴⁷ V Kamnu v Podjunjski dolini na Koroškem mečejo na dan sv. Agate z lesenega mostovža pri cerkvi v zbrano množico tako zvane štručke v obliki majhnih žemelj. Tem štručkam pripisujejo čudodelno moč: pomagajo proti različnim boleznim, proti obsedenosti, božjasti, telesnim bolečinam, uročenosti itd. Obenem varujejo hišo pred strelo in lakoto.⁴⁸

Na drugi strani pa zopet prinaša kruh škodo in zakletstvo. Belokrajinska pripovedka o vilah pravi med drugim: »... gre ponoči deček iz malenice. Pri jami zapazi pred seboj belo ženo, ki mu ponuja kruh. Deček odmaje z glavo, da ga neče, ter odide. Če bi bil vzel ponudeni kruh, bi bil moral iti z Vilo ter biti pri njej makar tri leta.«⁴⁹ Podobna je naslednja belokrajinska pripovedka: »Mož je šel ponoči ob mesečini čez slap in zapazil, da je molela iz vode roka, ki je držala kos kruha. Tega se je mož prestrašil in je zbežal. Ko bi bil vzel kruh iz roke, bi ga bila roka potegnila v vodo. Bila je namreč roka povodne Vile.«⁵⁰

Razen pri vilah srečamo kruh še pri nekih važnih mitičnih bitjih in sicer: pri sojenicah in rojenicah, ki se pojavijo ob rojstvu človeka. V Prekmurju je »stara slovenska navada, da na stol položijo vino, pogačo pa kolač kruha, kadar se dete rodi. To pa delajo zato, ker so Sojenice med rojstvom za stolom, pa čim bolj obložen stol najdejo, bolj srečno življenje sodijo detetu, ki se na svet rodi.«⁵¹ S to navado je treba primerjati dražgoško: Ko je bil rojen otrok, sta prišla boter in botra ter prinesla materi oba skupaj en hleb kruha. Pozneje je dala botra pogačo ali kar navadne hlebe kruha.⁵² Kruh prinaša otroku srečo in ga varuje pred uroki.

Kakor je kruh pozdravil človeka ob njegovem rojstvu, tako se tudi ob njegovi smrti poslavlja od njega in ga spremlja v onostranstvo. Iz

⁴³ Möderndorfer, str. 20.

⁴⁴ Kelemina, str. 324.

⁴⁵ Kelemina, str. 117.

⁴⁶ Möderndorfer, str. 40.

⁴⁷ Pajek, Črtice, str. 240.

⁴⁸ Georg Graber, Volksleben in Kärnten, Graz 1934, str. 219.

⁴⁹ Kelemina, str. 188.

⁵⁰ Kelemina, str. 212.

⁵¹ Kelemina, str. 163.

⁵² Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

številnih pogrebnih običajev na Slovenskem odsevajo davni mrtvaški darovi. Če je v Dražgošah umrl kmet, so domači po pogrebu delili na pokopališču revežem kose kruha. V Stari Loki pa je bila pred vojno ta navada: Vsak sorodnik ali sosed, ki je šel za pogrebom, je dobil »trento« t. j. hlebeček belega kruha. In hkrati je moral pomoliti za dušo pokojnega.⁵³ Nasledniki nekdanjih mrtvaških žrtvenih darov so nedvomno slovenske »prešce«, (preštrice, preste), ki bi lahko o njih napisali posebno poglavje. Prešce pečejo o vseh svetih in pravijo, da se z njimi odkupijo uboge duše v vicah. Starološke prešce so mali hlebčki iz vseh vrst moke: pšenične, ržene, ajdove, koruzne itd. Po te prešce pridejo otroci in odrasli. Naberejo jih v koše in vreče, odneso domov in posušijo. Suhe prešce potem porabijo.

Preobširno bi bilo in predaleč od naše predmetne razprave bi nas vodilo, ako bi se zdaj bavili še z vsemi našimi prazničnimi in slavnostnimi kruhi ter pecivi. Doslej smo se omejili na najznačilnejše kultno-mitološke in kultno-magične primere in v njih luči se že javljajo prvi obrisi in tipi slovenskega podobnjaka. Opozarjamo na kolaček-postružnik, na štručice iz Kamna ter na prešce. In tudi iz vrste naših prazničnih in slavnostnih kruhkov in peciv bomo izločili le dva, ki sta za nas edino važna in pomembna, namreč božični kruh ter ženitovanjsko pogačo, ki predstavljata višjo razvojno stopnjo slovenskega kruha.

V božičnem kruhu se križata dve starodavni kultni obliki: kult, posvečen mrtvim, in kult, ki si prizadeva že o zimskem božiču, ko se sonce obrne, pričarati bližnjo pomladno rast prirode. Lepa in značilna so imena slovenskih božičnih kruhov: božičnik ali božičnjak, poprtnik ali poprtnjak, miznjak, stalnik, pomožnjak, močni kruh, ajčnjak, župnik ali župnjak, kuc - kruh itd. Vsa ta pestra imena dokazujejo, kako globoko je v našem ljudstvu zakoreninjen božični kruh in s kakšnim izrednim pomenom se ponša. Ena imena prihajajo od praznika (božičnik), od božičnega prta ali mize (poprtnjak, miznjak), druga od kruhove stalnosti t. j. večnosti (stalnik), dalje od stare slovanske ljudske enote (župnjak), o tretjih imenih pa lahko ugotovimo, da so njih viri kultno-mitološki (kuc-kruh,⁵⁴ močni kruh, pomožnjak). Na Štajerskem pravijo: kdor jê pomožnjak od devetih hiš, postane zelo močen.⁵⁵ Božični kruh torej p o m a g a človeku in živini do moči, zato se imenuje pomožnjak. Sploh pripisujejo vsem božičnim kruhom podobne čarodejne lastnosti. Na Štajerskem je na praznik sv. treh kraljev tak običaj: Zjutraj pri-se gospodinja na sv. biljo pečen kruh — stalnik zopet na mizo in šele zdaj ga razreže gospodar. Vsa družina se zbere in gospodar moli vsakemu kos stalnika proti tramu in vsak mora po njega skočiti. Više ko skoči, više bo zrastel. Čez dan si podajajo sosedje in znanci močen kruh ali stalnik. Od več hiš ko stalnik pokusiš, tem močnejši boš.⁵⁶ V Stari Loki in Dražgošah je doma božična uvera: Kdor pokusi devet po-

⁵³ Povedala gdč. M. Šink, Stara Loka.

⁵⁴ Prim. Pajek, Črtice, str. 11.

⁵⁵ Navratil: Slov. narodne vraže in prazne vere, LMS 1886, str. 98.

⁵⁶ Pajek, str. 73.

prtnjakov, je močan za devet korenjakov. V Dražgošah dalje odrežejo poprtnjaku na dan sv. treh kraljev krajček, ki ga kot čudodelen predmet shranijo. Potem odrežejo vsakemu človeku kos poprtnjaka, prav tako razrežejo en kos za živino, prašiče, psa, mačko, kokoši. Če kdo pride v vas, mu tudi dajo kos poprtnjaka.⁵⁷

Med najstarejša poročila o slovenskem božičnem kruhu prištevamo poročilo J. Buchenhaina, ki je l. 1844. v »Carnioli«⁵⁸ med drugim tole zapisal:

»Bei Möttling in Unterkrain werden zu Weihnachten 4 Brote gebacken, wovon eines aus Weitzen-, die drei anderen aber aus gemischtem oder Kornmehl bereitet werden. Das Weizenbrot wird überdies mit verschiedenen Verzierungen als Geflechten, Kränzen, kleinen Vögeln, Blumen (alles aus Teig u. von Mädchenhänden geformt) sinnreich ausgeschmückt (božičnik) genannt u. hat eine zirkelrunde Form von dem breiten Reste eines Siebes, in welchen man es hineinzwängt, bevor es in den Ofen geschoben wird.«

Naravno, da je to poročilo o belokrajinskem božičniku za nas izredno važno in dobrodošlo. Na podlagi tega poročila in še drugih, ki govorijo o sličnih krušnih oblikah (prim. božične »civke« ali tičce v Suhi Krajini), uvrščamo božični kruh ali božičnik v posebno vrsto slovenskih podobnjakov, kajti oblika božičnika je tu v nekem soglasju z njegovim obrednim pomenom. Ob belokrajinskem božičnem podobnjaku se spomnimo srbske »česnice« ali bosanske »krsnice«.⁵⁹

V prav isto vrsto podobnjakov kot božičnik spada tudi gorenjska ženitovanjska pogača, ki s svojo zunanjo obliko upodablja vso bodočo družinsko srečo in hišno blagostanje. Dražgoška pogača je bila na priliko visoka in velika »kakor reta«. Stari Dražgošani se spominjajo, da sta bili na svatbi dve pogači: ena starešinitina, druga nevestina. Starešinitina pogača je bila lepo »opušeljcana«, zgoraj pa je imela potaknjene goreče svečice. Nevestina pogača pa je bila že pri peki takole okrašena: na sredi sta bila ženin in nevesta iz kruha, okrog njiju pa tički, miši, mucki ter pisana banderica, ob robu pa kita. Tema pogačama, ki so ju prinesle na svatbo ženske, so običajno šli z godci nasproti. Pred hišo sta pogači prevzela dva svata, ju dala na glavo ter priplesala v hišo. Na svatbi pa so bile še druge manjše pogače, ki so jih prav tako posadili svatje na glavo ter z njimi plesali. Pri tem so pazili, da so pogače skupaj trknile in da so pušeljci zašumeli. Vsak ni znal plesati s pogačo, kajti bilo je težko, nič držati in lepo trkati. Navadno so trikrat plesali s pogačami: poskušali so, če so mlinski kamni kaj trdni. Potem so šli k starešini: »Mlinska kolesa imamo, ti jih prevzemi.« Sprva se jih je starešina branil, končno pa jih je le prevzel. Pogače so nato nesli v stran, po

⁵⁷ Sporočila gđc. A. Jeglič, Dražgoše.

⁵⁸ Št. 103.

⁵⁹ Prim. Dr. E. Schneeweis, Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten, Celje 1935, str. 160., 161.

dokončani svatbi so jih razrezali in vsakemu svatu dali en kos za domov.⁶⁰ — V dveh pogledih se nam razodeva pomenljivost gorenjsko-dražgoške pogače. Prvič: na podobenjaku, ki ima svoj globok izvor v poročnem obredu, se pojavijo poleg živali tudi človeške figure, ki izražajo svoj smisel in pomen, in drugič: v primeru nam je ohranjen običaj vpeljevanja pogače kot simbola vsezajemajoče plodonosnosti. Obredni prostor gorenjskega ženitovanjskega podobnjaka se spričo božičnega znatno porazširja in malone nalikuje pomladanskemu prostoru maloruskega Jurija, ki hodi po posejanih poljih in nosi prižgano plamenico v roki, na glavi pa veliko rusko pogačo »pirog«.

Najstarejši opis gorenjske pogače in drugih svatbenih kruhov n. pr. presneca, najdemo v Valvasorju. Najprej opiše Valvasor zanimiv fantovsko-gorenjski običaj z ženitovanjskimi štručkami, potem pa pravi:

»Die Teta trägt mit sich ein Pressenz oder eine grosse Pogatscha ins Bräutigams Haus, wann die Heimführung geschieht. Und solche grosse Pogatschen (oder Strützel-Brote) werden also gemacht. Man backt ein gross Leib Brods... Oben machen sie allerley Zierraten und Guckelwerk von Teig. Nachdem solches ist ausgebacken, stecken sie einige Büschel von Buchsbaum oder auch wol von Brod oder Teig geformirt, drein, so mit Rausch-Gold und Flock-Seide geziert seynd. Solches Brod wird eine grosse Pogatscha genannt.

Den Pressenz bereiten sie aber auf diese Weise. Man wälgert aus Teig runde Scheiben, so eines Messer-Ruckens dick, den Mittel-Strich nach ungefähr anderthalb Werckschuhe breit seynd; dieselbe backt man, wälgert alsdann einen Teig gar dünn aus, und legt eine solche gebackene Scheiben in die Mitten drauf. Hernach schlägt man viel Eyer in einen klein-geriebenen, starcken alten Käss... streuet auch ziemlich viel gestossenen Pfeffers drein und thut ein wenig Milch oder Milchraum dran... Alsdann überzeucht man dieselbe mit den übrigen Teig, macht auch oben einige Zierrathen und Phantaseyen darauf, wie bey den Pogatschen...«⁶¹

Iz tega dokazilno važnega opisa povzemamo: 1. pogača v Valvasorju se v glavnem ujema z dražgoškim svatbenim podobnjakom: 2. mimo svatbenih podobnjakov so v 17. stoletju na Gorenjskem pekli tudi manjše podobnjake tako zvane presnece, ki so bili sestavljeni iz testenih krožkov, nekakšnih okroglih mlincev, in ki so jih na vrhu, kakor kratko in splošno pravi Valvasor, s fantazijami okrasili. 3. Valvasor nam mimogrede tudi pove, da je bila presnecova začimba — poper. (Prim. poper v malem kruhku.)

Vse te slov. podobnjake: belokrajinski božičnik, gorenjsko pogačo ter presnec v glavnem označuje okrogla geometrična oblika, kolo, na njem pa so okrasno razmeščeni drugi, ljudstvu zgovornejši liki ter

⁶⁰ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶¹ J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain 1689, druga izdaja, VI. knjiga, str. 281—282.

figure. Drugačna je štajerska ženitovanjska pogača — bosman. Osnova te pogače ni več geometričen lik, nego človeška figura sama. Pismeno izročilo⁶² prikazuje bosman takole: »Bosman je pogača v podobni deteta, na kateri je videti celo gospodarstvo, malih babik, petelinčkov, kravičk itd. Oče starašina bosman prej, kakor mlada žena spat gre, med godbo in pesmami nevesti v krilo položi. Ženski spol peva:

Darujemo ti bosman,
Zakona izgled, —
Da bi bila srečna,
dosti, dosti let!

Darujemo ti bosman,
Zakona izgled, —
Da bi ti dobila
Ljubeznih deklet!

Darujemo ti bosman,
Zakona izgled, —
Da bi v njem le pila
Sami sladki med!

Mlada žena vzame bosman in ga svojemu možu dá. Med moškim petjem vzame mladi mož bosman in ga položi na mizo...« Z druge strani nam magično poslanstvo bosmana do prozornosti jasno osvetljuje štajersko-panonski mitos: »Medžimurci imenujejo čarodeja Vidovino. On more kravam mleko začarati, kobilam žrebeta, svinjam prasce. Vidovina ima kapo, ki ga naredi nevidnega. On ve iz mesečine mleko delati, iz pšenice pa speče vidov bosman. Bosman je pogača, ki jo pečejo za gostovanje. Na njej stoje iz testa narejene kokoške, telčki, kravičke i. dr. Vidov bosman stori, če ga je nevesta, da rodi same vojake, cesarje in kralje.«⁶³

Oba bosmana, svatbeno-realnega in kultno-mitičnega, lahko vzporedimo z belokrajinskim »nakolenčičem«, živim ženitovanjskim otrokom, oba imata svoje skrivnostno ozadje, davno demonsko božanstvo, ki je neusmiljeno terjalo zase žrtveni dar, če se je hotel poročni par ubraniti njegovih zlih nakan in če je hotel priklicati v hišo kar največ sreče in porodnega blagoslova. Vidovina je ime temu demonu, čarodeju, ki celó sam peče bosman in ki v belokrajinski pripovedki straši tudi kot demon vetra. Na koncu koncev je čarodejni pek Vidovina nekak hišni demon in njegovo drugo ime je prav za prav — bosman. Na podlagi odgonetke imena bosman (= boesman, boeser man, prim. dalje: bose, bozemann, Butzemann,⁶⁴ t. j. hudobni mož, ki otroke pobira) nam štajerska ženitovanjska pogača »bosman«

⁶² Pajek, Črtice, str. 61—62.

⁶³ Kelemina, str. 93—94.

⁶⁴ Prim. HDA, I., str. 1764. Prim. dalje Karl Gröber: Kinderspielzeug aus alter Zeit 1928, str. 9.: Wir hören öfters von Puppen, die von der Jungfrau am Tage der Verheiratung der Göttin der Ehe geopfert wurden. — Punčka tudi predstavlja demona.

predstavlja enega izmed redkih slovenskih podobnjakov, ki tudi njih mitična imena določno kažejo na božanskega prejemnika. S tem smo posredno pojasnili zbledeli smisel sodobnih punč v povojih, hkrati pa deloma odgovorili na vprašanje, od kod ona, od pradavnih vekov in pri vseh narodih udomačena materina grožnja otroku: »Mož pršou, punkel mou« ali »Mavzar je u beču, te bo snedu«. Iz strohnelega smisla punč iz lecta nastajajo sejmska ljubezenska darila in igrače, materina grožnja z bavko, z divjim ali povodnim možem pa ustvarja pravljico.

Še nekje je treba poudariti redko vrednost bosmana. Poznano in kaj značilno je, da si naš davni magični človek pri svojem globoko vernem obredju ni mogel ali znal žrtvenih darov ter božanstev predstavljati v podobi človeške figure. Slovenci v resnici nimamo malone nobenih starih kulturnih figur, upodobljenih v lesu ali kruhku ali kaki drugi snovi, zaradi česar je mimogrede prav lahko razložljivo, zakaj se lutke in lutkovna gledališča ne morejo razviti iz naših tal. Nimajo pač tradicije v ljudskih kulturno-magičnih izdelkih. In ravno to občutno vrzel zamašuje med redkimi podobnjaki v prvi vrsti — bosman.

V.

Doslej smo spoznali tri zelo značilne oblike slov. podobnjaka: belokrajinski božičnik, gorenjsko pogačo ter štajerski bosman. V prvih dveh primerih je osnova podobnjaka kolo, v zadnjem pa človeška figura. V vseh treh primerih pa imamo opravka s takšnim tipom slov. podobnjaka, ki so na njem lepo razpostavljene male človeške in živalske figure ter rastlinski liki, kakor da uganjajo neko krasnopolisje. O teh malih figurah ter likih, ki jih nekaj predobro poznamo iz mnogoličnega inventarja malega kruhka, lahko rečemo, da imajo navzlic krasilnemu značaju svoj primeren in določen pomen. Tako na priliko ptičice in cvetlice na belokrajinskem božičniku niso zgolj idilične podobe božične blagovesti in radosti, ampak prinašajo iz starega kulturnega sveta svoje magične namene in zmisle: že sredi globoke zime pričarati plodovitost pomladne zemlje ali pa prisposodabljati duše mrtvih, ki na božični večer in v drugih zimskih nočeh obletavajo svoje bivše zemeljske domove. Tički, miši, mucki i. dr. ter sredi njih ženin in nevesta na gorenjsko-dražgoški pogači so vsi znanilci zakonske blaženosti in podobe gospodinjske sreče, prav isto velja za babike, kravičke, kokoške in petelinčke, ki krasijo bosman. Živali in cvetlice na teh podobnjakih živijo torej povsem samostojno življenje in jim ga red okrasja ne more uničiti. In gremo še dalje ter trdimo, da zadobijo vse te figure in liki šele na podobnjaku svoj primeren pomen. Kajti, ko se ta mali naradni svet odloči od svoje matice-podobnjaka, zgubi izvečine oni smisel kot ga je imel poprej. (Izjeme so taka božična peciva kot »civke« ali tičce iz Suhe Krajine in ki so njih izvori drugje.) Takšen razvoj nam v prvi vrsti potrjuje naše izkustvo ob malem kruhku, zlasti ob onem, ki ga delajo s prosto roko. Poglejmo n. pr. dragoške pute in polže (pod. 1).

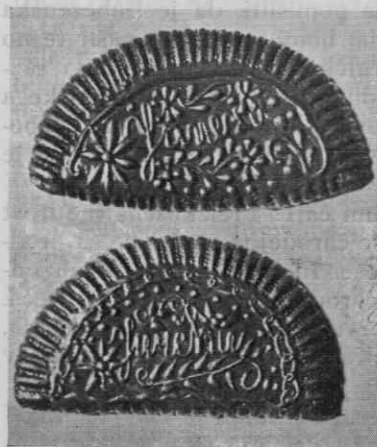

Pod. 1. Mali kruhek iz Dražgoš. Levo ukrivljeno srce (iz Železnikov?)
v Etnografskem muzeju.

O teh surovih primitivnih oblikah upravičeno domnevamo, da so poslednji in redki drobci nekdanjega živalskega sveta na gorenjski pogači. In kaj predstavljajo danes vsi ti polži ali pute? Igrača otrok so in predmet šaljivosti odraslih ljudi.

A po vsem tem naj takoj ugotovimo ravno nasproten razvoj: pecivni ali krušni del, od matice odločen ali odrezan, zaživi samosvoje življenje, ki se tako stopnjuje, da se še kruhova oblika izpreminja in razvija. Oblike se namreč tvorijo tudi na tak način, da jih razganja neka vsebina. Z drugimi besedami: vprašanje krajčkov, ki smo ga poprej začasno odložili, je postalo za nas trenutno važno. (Pod. 2).

Povrnimo se zopet k božičnemu kruhu ali bolje k dražgoškemu poprtnjaku in dopustimo, da nam ljudska poročila predstavijo običaj razrezavanja poprtnjaka na praznik sv. treh kraljev.

Pod. 2. Krajčka iz Selc.

V Dražgošah odrežejo poprtnjaku na dan sv. treh kraljev krajček, potem odrežejo vsakemu človeku v hiši kos poprtnjaka, en kos pa razrežejo za živino, prašiče, psa, mačko in kokoši. Če kdo pride v vas, mu tudi dadò kos poprtnjaka. Krajček, t. j. prvi poprtnjakov reženj, velja za čudodelen kruh. Svoje dni so ponekod zataknili krajček v sobi za kljuko in sicer le za malo časa, da ne bi hudóbec mogel v hišo. Nekateri so krajček vsako leto shranili in v teku let se je nabralo vse polno krajčkov. Drugi pa so zopet vrezali krajčku tri križe. Ako je imela krava telička, so ji dali malo

tega krajčka. Običajno pa so poprtnjakov krajček shranili do drugega poprtnjaka in ga nato dali živini. Shranili so ga baje zategadelj, da so z njim copernike odvrčali.⁶⁵

Na ta opis poprtnjakovega krajčka navežimo takoj drug opis, ki je prav tako iz Dražgoš in ki se tiče samostojnega ljubezenskega krajčka na dan sv. treh kraljev. S tem opisom oz. s pripovedovanji bomo dopolnili prejšnja kratka poročila o krajčkih iz malega kruhka:

Starejša Dražgošanka: O sv. treh kraljih smo se popoldne mladi ljudje zbrali v kakšni hiši in plesali na orglice. Dekleta smo nakupila cigar in krajčkov. Krajčke smo razrezale in jih razdelile med vse fante. Za svojega fanta pa je vsaka še posebej pripravila mehur za tobak, notri pa cigare in krajček. To smo dale skrivaj, ko je fant prišel pod okno.⁶⁶

Mlado dekle iz Dražgoš: Krajček pridejo iskat na dan sv. treh kraljev vsi znani in prijazni fantje. Vsem jih damo, svojemu fantu pa večjega in lepšega. Najprej fantje priganjajo, naj krajčke damo, dekleta pa pravimo, da jih letos ne bo nič. Nazadnje jih pa seveda damo. Ob prestopnem letu me zahtevamo od fantov krajčke. Fantje jih ne dajo, ampak zopet le me njim.⁶⁷

Dražgoški očanec: Fantje smo strašno radi hodili po krajčke. S tem smo imeli vzrok, obiskovati dekleta po hišah. Pri pobiranju krajčkov smo brili norce, pogostokrat smo jemali s seboj koše brez dna. Če je fant dobil od dekleta krajček, smo rekli: T'mo je pa krajček dawa, ta ga pa št'ma.⁶⁸

Tako se glasijo ljudska izročila o obeh krajčkih.

Dočim je prvi krajček zares krajček t. j. prvi reženj božičnega poprtnjaka, je drugi krajček, ki ga poklanjajo dekleta fantom, povsem samosvoje pecivo v obliki razpolovljenega hleščka in z imenom krajček. Obema je torej skupno ime in oba se pojavita na isti dan t. j. na praznik sv. treh kraljev. In ako še dalje primerjamo magični službi obeh krajčkov, pri čemer moramo seveda pomisliti, da je ljubezenska služba drugega krajčka že znatno zbledela, bomo v resnici našli tesno povezanost in podobnost med obema krajčkoma. To si moremo razložiti v prvi vrsti na tak način, da vidimo izhodišče ljubezenskega krajčka v božičnem poprtnjaku in njegovem krajčku. Skratka: ljubezenski krajček se je razvil iz poprtnjakovega krajčka ali pa rodil se je vsaj v ozračju čudodelnih poprtnjakovih režnjev.

Zakaj je ravno krajček uročen s takimi čari? Preizkušena modrost iz kultno-magičnih svetov pojasnjuje, da se čarodejna moč kakega predmeta prenaša tudi na njegove dele ali kose. In še celo več: v teh odrezanih ali odlomljenih kosih in delih se čarodejna moč znatno poveča. Ta resničnost se zlasti dotika krajčka, prvega poprtnjakovega režnja, ki je učinkovitejši od poprtnjaka samega. Kakor hitro pa je poprtnjakov

⁶⁵ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶⁶ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶⁷ Sporočila gdč. A. Jeglič, Dražgoše.

⁶⁸ Povedal g. Šolar iz Dražgoš.

krajček postal v kmetovi hiši tako mogočen in na vse strani čudodelen predmet, zna pregnati vsako nesrečo in tudi pomaga do sreče, zakaj se ne bi ta njegova vseobsežna moč preizkusila tudi v svetu ljubezni. Zakaj ne bi bil trikraljevski krajček dober za ljubezen in sv. trije kralji so spoštljivi in cenjeni patroni samskih deklet?⁶⁹ Fant je prišel na sv. tri kralje v vas, dekletu se je hotelo njegove ljubezni, pa je poseglo po krajčku oz. drugem kosu poprtnjaka (bržkone so se tudi ostali kosi poprtnjaka imenovali krajčki ali pa so vsaj imeli približno enak pomen ko prvi krajček) in mu ga darovalo. Kajti svoje dni je prav gotovo živela ta uvera: ako fant zaužije trikraljevski krajček, vzklje v njem ljubezen do dekleta, ki mu je krajček darovalo. Z vstopom poprtnjakovega krajčka v ljubezenski svet, pa se je pričel polagoma oblikovati podobnjak, ki se je nekega dne docela odločil od poprtnjaka, kar se pravi: izvor ljubezenskega krajčka ni bil več v poprtnjaku, nego v samem sebi. Takšen razvoj si lahko psihološko razložimo na več načinov, na priliko: Vsako dekle skriva svojo ljubezen, zaradi tega je tudi skrivaj dalo krajec ljubljenu fantu (to se dogaja v Dražgošah še danes). Rezanje poprtnjaka in razdeljevanje njegovih reznjev pa je vendar javen prazničen dogodek, ki nasprotuje dekletovi bistveni težnji. Medsebojno križanje teh dveh svetov, poprtnjakove javnosti in dekletove skrivnosti pa je bilo kaj kmalu razrešeno. V teku časa, ki je v njem tudi prvotna čarodejna sila krajčka ginevala, si je dekle omislilo samostojno pecivo in njegovo enakovrednost s poprtnjakovim krajčkom poudarilo s tem, da ga je speklo v obliki odrezanega oz. razpolovljenega hlebkca in si pridržalo staro ime krajček. Kajti s prenosom imena čudodelnega predmeta se prenaša tudi njegov približni pomen. Značilno je, da je ime krajček zelo priljubljeno, in se ga ne prideva samo posebnemu ljubezenskemu podobnjaku, ampak tudi drugim predmetom. Iz slovenskih običajev vemo, da se krajček imenuje tudi pisana ruta, tobak, klobasa⁷⁰ itd., naravno le tedaj, če je ljubezensko darilo. — Drugi način razlage, ki je manj verjeten, pa bi bil ta, da je ljubezenski krajček ustvarila zgolj pekova vaška iznajdljivost in se pri tem seveda zgledovala pri poprtnjakovem krajčku. Naj bo že karkoli, dejstvo je, da je bil krajček v svoji prvotnosti čudodelno sredstvo, zdaj pa je le še tajno pismo dekliške ljubezni izvoljenemu fantu.

Po vsem tem smemo reči, da je krajček obstojal, ko še malega kruhka ni bilo. Že pred malim kruhkom je krajček najbrž vseboval važno ljubezensko netilo — poper, ki so ga, kakor nam poroča Valvasor, primešavali presnecu. Kakor na eni strani ne vemo za prve oblike ljubezenskega krajčka, tako na drugi strani prav lahko ugotovimo na podlagi današnjega podobnjaka, da je mali kruhek pospešil njegov razvoj in v veliki meri vplival na njegovo dokončno blagovno

⁶⁹ Prim. naše stanovske narodne pesmi v Štreklju, IV., str. 538—545. (N. pr.: »K sv. Trem kralom na kirfanje bom šla, tam bom prosila za moža.«) Sv. trije kralji so tudi ponekod zamenjali tri sojenice. Poznana je koroška pesem: »Je pa krajčič posvava po Dravci dovse«... Prim. tudi »epifanija« na praznik sv. treh kraljev.

⁷⁰ Prim. krajec v koroških običajih.

vsebinsko in obliko. Pri tem mislimo na kvaliteto peciva, na krajčkove obrobne okraske, na cvetlične like, na napis fantovega imena itd., kar je vse v lepem soglasju s prizadevanjem dekleta, svoje »pismo« fantu kar najbolj oplešati. Prvotna čarodejnost v krajčku se je razlila v ljubezensko misel ali čustvo, odmev tega pa je razrast primitivnih oblik v baročno okrasje. Mimo krajčkov nam tak razvoj zelo ostro prikazuje škofjeloška srca iz malega kruhka,⁷¹ ki so bohotno okrašena s suhimi cveticami in migalicami. Skratka: iz krajčka je nastal neke vrste mali kruhek. Živel pa je v njem še toliko pomena, da se ni oprijel presplošnega imena mali kruhek, ampak je ohranil svoje prvotno in značilno ime »krajček«.

Slednjič nam preostaja dražgoške ljubavne krajčke popolniti z nekaterimi manj bistvenimi dejstvi. Sveti trije kralji s svojimi darili ob betlehemskem Jezuščku vnašajo v naše razmotrivanje o krajčkih moment darovanja. Pri tem ne mislimo toliko na ljubezensko darovanje, kakor na ono obče medsebojno obdarovanje na praznik sv. treh kraljev ali pa na novega leta dan. Iztočišča teh obdarovanj so mimo sv. treh kraljev v starodavnih kultih, ki so njih ostaline današnje koledje. Nas to trenutno toliko zanima, kolikor se dotika krajčkov. Značilno je, da v Železnikih dajejo krajčke ob novem letu, in še značilneje, da v Železnikih krajček jenja biti zgolj ljubavna zadeva med dekleti in fanti. Skratka: v Železnikih je krajček obče darilo, ki se ga vsi po vrsti poslužujejo: fantje, možje, dekleta. Ali naj si mar to razložimo s slabim trškim vplivom in s propadanjem neke obredne prvotnosti? Zoper to govorita dve dejstvi. Prvič: Železniki, v narodoslovno-sociološkem pogledu silno važen slovenski kraj, še danes dokazujejo, kako znajo ohranjovati stare ljudske dobrine. Drugič: iz ljudskega pripovedanja prosegajo določnejši obrisi takega obdarovanja, ki pa niso razpad, nego nadaljevanje starih tradicij. Tako povedo ljudje v Ž., da so dajale krajčke dekleta fantom, dekleta ženam in fantje možem. V preteklih časih, ko so še obratovalle znamenite in historično-sociološko zanimive kovačije »vignjice«, je bilo natančno določeno, kdo dobi krajček in kdo ga daje. Določen je bil dalje tudi kraj. Tako so n. pr. le v kovačiji smele dajati dekleta - pomočnice svojim mojstercem krajčke.⁷² Ta običaj, ki bi njegove sledi utegnili najti v slovenskih cehih, zelo spominja na rimske »strenae«, ⁷³ novoletna darila podložnikov višjim osebam: patricijem, višjim uradnikom in celo cesarju. Vrh vsega je vredno omembe še sledeče dejstvo iz Železnikov: Vsak, ki prejme v dar krajček ali kako drugo pecivo, ga dá tudi domačim pokusit.⁷⁴ Že v Dražgošah smo ob razdelitvi krajčkov v gostilni videli, kako se vsi slov. darovi čestokrat tudi skupno zaužijejo, na podlagi česar bi kar mogli podpreti posebno najnovejšo teorijo glede podobnjakov in njih izvorov (prim. mnenje Karla v. Spiessa).⁷⁵

⁷¹ Prim. okrašena srca ge. Marije Rupar iz Škofje Loke, rojena 1867.

⁷² Povedali ga. M. Grošelj in ga. Marija Lotrič, Železniki.

⁷³ HDA, V., str. 427.

⁷⁴ Povedala ga. Ana Benedičič (Štrajnarjeva) Železniki.

⁷⁵ WDV, str. 226 ali 2. poglavje te razprave str. 200.

Ako končno primerjamo med seboj gorenjske podobnjake, ki so več ali manj geometrične oblike, najdemo:

1. da je pomen romba, zvezde i. dr. podobnih oblik že davno usahnil;

2. da sta oblika in pomen srca še primerno sveža, a sta splošna in mednarodna (naš je način okraševanja);

3. da je krajček po obliki in po pomenu še najbolj živ in svojstven gorenjsko-slovenski podobnjak, ki je tudi redek v svetovnem narodoslovju.

VI.

S krajčki smo se zopet primeknili k malemu kruhku. Po vsem tem, kar smo slišali o slov. kruhu, o različnih naših podobnjakih ter končno o krajčkih, sodimo, da je mali kruhek naslednik presneca, da so krajčki edina oblika malega kruhka, ki se ga še drži svojstven pomen iz našega kultno-magičnega sveta, da pa je sicer mali kruhek že tipično kulturno pecivo, nastalo v 18. stoletju brez posebnih kultno-mitoloških ozadij. Ob malem kruhku imamo opravka s slovenskim podobnjakom v čisto drugem svetu ko doslej, ne več v svetu davnih pomenov ter obrednih dejanj in tudi ne v svetu slov. mitosa, ki se iz njega smiselno odražajo naši kruhi, veliki ter mali podobnjaki, nego v svetu slovenskega ljudsko-umetniškega podobarstva. V tem svetu nahajamo žival, svetnika, človeka ali rastlino, ki jih je naš ljudski umetnik izrezoval v modele ne zaradi tega, ker je imel o njih tako ali drugačno uvero, ampak zategadelj, ker so ga prisrčno zajemale s svojo bližino, ker jih je predobro poznal iz narodne pesmi in iz realnega življenja: iz poljskih, lovskih ali božjih potov. Tako ta živa slovenska predmetnost, ako ne po kultno-mitoloških poteh, pa vsaj po ljudsko-umetniških in občih človeških ter nabožnih, vhaja v podobo malega kruhka.

Prav gotovo predstavlja ta vrsta božjih in svetniških figur verno slovensko predmetnost: sv. Miklavž, sv. Martin, sv. Jošt, sv. Jurij, Mati Božja, Jezušček, Kristus, angeli. Med njimi je zlasti pomemben sv. Jošt, patron zoper nevihto, točo in razne bolezni, poznan Škofji Loki in njenemu okraju po bližnji božji poti ter prelepi legendi⁷⁶ o njem in o otroku, ki se je v nevihti izgubil. Ali se dalje ne zrcali naša predmetnost v številnih človeških figurah iz realnega življenja? Naštejmo jih po vrsti: mož v krilu (ljudska noša iz 17. stoletja), kmet in kmetica v narodni noši, žena s košarco, mož z otrokom v naročju (kakor da ga pravkar odnaša od požara), muzikantje, nuna, dedec s kučmo in mačko, žena z jerbasom itd. V zvezi s tem moramo naravno omeniti vrsto živali: konj s komatom, riba in rak (poznana iz starih slov. pratik ali svetniških legend), lisica, puta, polž, golob, zajec, kozel itd. Ob jelenu, starem grškem in rimskem podobnjaku, ki zahteva posebne mitološke razprave, naj zgolj opozorim na dražgoška imena Jelenc in Jelenšče, ki neizpodbitno pričajo, da so nekoč živeli jelenci na draž-

⁷⁶ Prim. Joža Lovrenčič, Tiho življenje, str. 35.

goški gori, ter na gorenjsko narodno pesem o nesrečnem lovcu in strašnem jelenu, ki

»na herbtu imel je mašni plašč,
na čelu imel je kelih zlat,«⁷⁷

da ne govorim o značilni podobi jelena v belokrajinskem mitosu.⁷⁸ Torej tudi jelen spada v našo predmetnost. In konec koncev: vsa ta obsežnost cvetličnih in rožnih likov, različnih rastlin, drevesnih listov, sadežev, je pač najzgovornejša in najglasnejša priča, kako je slov. natura zakladala in zaposljevala našega ljudskega rezbarja. Vsa ta mnogoličnost raznih figur in naravnih predmetov določno kaže, kako niso mali kruhki prav nič vezani na kak poseben obredni pomen. Ljudskoumetniška tvornost se je ob raznovrstnih stvarih ustavljala, svobodno in neovirano se je vnela ter oblikovala in skoraj bi dejali, da mali kruhek že ni več naše polje, t. j. polje uver in običajev, temveč da prehaja v območja ljudske umetnosti, ki presoja in gleda s formalno-estetskih vidikov. Od velikih in malih podobnjakov, važnih v kultno-mitoloških pogledih, smo tako prišli do podobnjaka z imenom mali kruhek, v katerem se je pomen docela potajil in v kratkem povsem nedolžno spi del kultno-mitološkega inventarja prav tako kot davni magično-kultni predmet kot igrača v otroški sobi. In vse one službe, ki bi jih vsaj deloma moral izvrševati mali kruhek, izpolnjujejo prav za prav naš praznični kruh in drugi prigodniški podobnjaki. Pomembno izjemo predstavlja krajček, ki je edinstven po svojem izhodišču in preobrazbi v mali kruhek.

Résumé.

Das slowenische Gebäudbrot aus Oberkrain, genannt »mali kruhek«, zeigt uns im Lichte ähnlicher Beispiele bei anderen Völkern sowie nach den Ergebnissen volkswundlicher Forschungen nichts dergleichen, was für seine tiefere Bedeutung in der Gegenwart oder Vergangenheit sprechen könnte. Das Gebäudbrot zeigt sich uns ohne kultisch-mythologischen Hintergrund. Auf Grund mündlicher Überlieferung stellt die Abhandlung Folgendes fest. Erstens: Das Gebäudbrot »mali kruhek« wird zu verschiedenen Festtagen (Osterfest u. dergl.) als bedeutungslose Beigabe zu »Potice« und anderem Festgebäck verfertigt. Zweitens: Das Gebäudbrot wird in verschiedenen Formen (also etwa in Form von Herzen und anderen) als Geschenk bei Hochzeiten, Namensfesten und unter Lieberleuten verwendet. Drittens: Daß das Gebäudbrot in das Kinderzimmer Eingang gefunden hat (als Gabe des hl. Nikolaus) und daß es bei den geselligen Zusammenkünften der Burschen und Mädchen eine Rolle spielt. (In Dražgoše bewerfen die Mädchen zur Fastnachtzeit beim »vahtanje« (Totenwache) die Burschen mit zerschnittenem Gebäudbrot.) Überdies ist es für das Fehlen des kultisch-mythologischen Hintergrundes beim Gebäudbrote bezeichnend, daß in Orten, wo das Gebäudbrot gebacken wird (zum Beispiel in Stara Loka), beim »ofer« (kirchlicher Opfergang) am Sankt Stephanstage

⁷⁷ Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, I., str. 293—294.

⁷⁸ Izmed mnogih belokrajinskih narodnih pesmi o jelenu, prim. ono v »Bisernicah«, II., str. 204. Prim. dalje podobno jelena na ženskih belokrajinskih pasovih.

hölzerne Pferde, Kühe und Schweine, nicht aber Gebädbrote, geopfert werden. Unter den Geschenken des hl. Nikolaus stellt der Mann aus Teig, der ein Kind im Tragkorbe auf dem Rücken davonträgt, eine bedeutsame Figur dar, doch wird sie heute mit dem Krampus verwechselt. Aus dem Gebädbrot »mali kruhek« werden die sogenannten »krajčki« (Schörzel) gebacken, welche die Form von halbierten Laibchen zeigen; diese werden von den Mädchen zum Feste der hl. Drei Könige an die Burschen verschenkt (in Dražgoše, Selška dolina). Hierauf fußend, beweist die Abhandlung an Hand der Beispiele aus den slowenischen Mythen und Gebräuchen, daß alle jene Verwendungen, welche dem Gebädbrote »mali kruhek« zukämen, das slowenische Festgebäck übernommen hat, als da sind das Weihnachtsbrot oder der Hochzeitskuchen. (Wichtig ist der Hochzeitskuchen aus Oberkrain, genannt »pogača« und derjenige aus Südsteiermark, genannt »bosman« in Form eines Kindes.) Das einzige Gebädbrot von eigener Form, welchem kultische Bedeutung zukommt, ist der vorerwähnte »krajček«. Dieser »krajček« ist aber wieder nicht aus dem Gebädbrot »mali kruhek« entstanden, sondern aus dem Weihnachtskuchen und seinem »Schörzel«, welches am heiligen Dreikönigstage abgeschnitten wird, um besonderen Zauberzwecken zu dienen. Übrigens haben wir aber das Oberkrainer Gebädbrot »mali kruhek« in eine völlig andere Welt einzureihen, als in die Welt der alten Bedeutungen und Gebräuche-Handlungen oder als in jene des slowenischen Mythos. Diese haben dem slowenischen Festgebäck sinngemäße Form gegeben, das Gebädbrot »mali kruhek« enthüllt sich uns aber als ein Teil der slowenischen Volkskunst. In dieser Welt finden wir Tiere, Heilige, Menschen und Pflanzen, nach welchen unser Volkskünstler Gebäcksmodel geschnitzt hat, nicht weil er mit diesen Formen den oder jenen Aberglauben verbunden hätte, sondern weil er sie als ihn umgebend innig erlebte und sie ihm aus dem Volksliede und aus dem wirklichen Leben völlig vertraut waren, sei es von den Feldern, der Jagd oder den Wallfahrten her; so lebte z. B. der Hirsch, der in dem Gebädbrote sehr oft erscheint, in den slowenischen Wäldern und Bergen und wurde oft im Volksliede besungen.

Свадбени обичаји у Приштини, „Боја“.

Светислав Душанић — Приштина.

Код Срба и муслимана у Приштини свадбени обичаји имали су једну интересантну заједничку радњу, која се зове »боја«, а коју су данас Срби напустили, или је тек ретко ко од њих још одржава, дочим муслимани, као конзервативнији, а вероватно и за то што је то њихов обичај, који су од њих и православни прихватили, још и сада чувају и одржавају.

Пре него што би прешли на само описивање тога чина, изнећемо све оно што се пре тога врши и ради.

Три дана пре свадбе, венчања, дођу жене и девојке до младине куће, где се веселе, играју и међу јој боју.

Чим гошће дођу у посету да виде младу и да се мало проведу, буду послужене слатком и кафом. За то време млада »гове« т. ј. стоји смерно, са рукама на пасу, у ћошку собе, где је ове гледају. Док не дође нова свекрва ништа се не ради. Свекрва кад дође, она донесе леблебије, жита, бонбона и новаца, па све то баца на младу да би ова била сита, слатка и богата. Млада јој затим прилази, клекне на једно колено и пољуби је у руку, а затим пољуби и све остале присутне без обзира на њихов узраст и године.

Кад се искупе све жене и женска родбина из »момчетове куће« (мушкараца тај дан ту нема), онда метну столицу на сред собе на коју млада седне, окружена са свију страна женама, а »бојадика« затим меће боју, т. ј. са бојом младој фарба косу.

Та се боја справља на специјалан начин, и то овако:

Узму се борове шишарике, потоне се у слану воду, а затим се прже у шигњу, у коју је претходно наливено мало уља. Кад се довољно испрже, да се почну расцветавати, изваде се из тигња, па се туцају у авану, а после просеју кроз сито. Тако истуцане се опет прже у неком плитком суду, тањиру, и мешају се са прахом од бакарног отпадка, талоба, који се зове »рстк«. У ово се улије она слана вода, а затим и вода у којој је скувано орахово уље. Кад се овако справи боја, онда се узме вате на комадићу дрвета и с тиме бојадика маже младој косу, а жене за то време певају песму

»одроди се лоза од гроза«, одроди се Лена од рода, или већ како јој је име, а затим се стих понавља, и место одроди се од рода долази од оца, мајке, брата, сестре и својштине. Разуме се да млада за то време плаче. Кад се сврши са бојељем, млада дарује бојацику са кошуљом. После тога фарбања младој се коса повеже и она се одводи у другу собу где остаје до сутрадан, не излазећи више пред њих. Остатак боје бојацика меће у филцан, из кога узимају жене па том приликом мажу себи веће. Свекрва поседи два сата, па

Српкиње из Приштине у народној ношњи дошле на „Боју“.

затим са својом родбином одлази својој кући, а мало затим одлазе и други гости, тако да се у мрак сви разиђу. Сутрадан млада иде у аман са другарицама да се окупа. Оне узму деф, па се тамо играју и веселе. У купатило носи млада мајка и ручак за све њих. У суботу вече девојке се »збирају« код младе и у њеној соби се целе ноћи проводе у песми и игри, заједно с' њом. То је опроштајно вече са другарицама и девојкаштвом. Пред зору ова одлази да легне, да би се мало одморилa од свега тога, а њене другарице и надаље играју, не лежу и не скидају се, да им се одело неби гужвало. У јутро долазе »момчетови сватови«. Њих послуже са статком, хладном ракијом, кафом, мезом и врућом ракијом из

винских чаша. Том приликом једу »тигањцу« и мезе од печених пилића и пржене дигерице. Док још сватови пију врућу ракију иде деверова погача по сватовима, на њој се налази марамица са пшеницом, леблеблијом и бонбонама и они у њу мећу у новцу дар за младу. Кад сви погачу дарују, он је узме, марамицу са новцем скуп и иде у собу где је млада, али пре него што би он ушао, на вратима га уставља »ашчика«, т. ј. жена која тај дан спрема јело за сватове, и тражи од њега бакшиш, па тек онда да га пусти. Затим настане пазаривање и погодба око величине бакшиша, који обично не буде мали. Кад се напokon погоди и уђе, онда јој каже да је он њен девер, а затим јој ломи погачу изнад главе заједно са присутним девојкама, које се том приликом труде да ухвате што више пшенице, леблеблије и бонбона са погаче и која окуси те погаче пре ће се удати. Млада га затим љуби у руку, веже му деверску мараму, а он излази и саопштава сватовима да је постао девер, с њима се рукује а свирачи му свирају деверско коло и он им даје бакшиш. После тога млада дарује сву родбину, а затим је изводе брат или отац, предају је на кућним вратима деверу и пољубе се с њиме. Кад је она изашла из куће они је по имену три пута викну да се врати, али се она не осврће ни одзива. Тиме показује да не мари за ту кућу и да престаје бити њен члан.

Потом одлазе у цркву, а кад се из ове врате у младожењину кућу, заустављају се на прагу те куће и уводе је прво у кујну. На кухињским вратима једна јој нога, десна, буде унутра а лева на пољу, у авлији. Ашчика јој тад даје две погаче, које ова меће под мишке »С берићет да дође«. Затим јој приноси сито са житом. Млада захваћа то жито и прву шаку баца у кујну, а другу, не окрећући се, преко себе у авлију. После јој приносе суд с медом у који она умаче прсте обадвеју руку и с њима маже горњи праг изнутра и с поља; чиме се хоће да каже да ће бити слатка као мед и укућанима и оним изван куће. Онда прилази огњишту, узима со и соли јела на њему. За то време свекрва седи у кујни и чека младу да јој седне у крило, што ова и чини. Том приликом она дарује свекрву са бошчом. У томе тренутку наилази један од момака, сипа под свекрву воду и виче »униша се свекрва«, други који момак уграби свекрви бошчу, коју мора млада да откупи, дајући за њу какву марамицу. Остали момци, у дворишту хватају свекра, вежу га око паса и вешају на дрво, и њега млада мора да откупљује. Сватови то све гледају и смеју се. После настаје игранка, јело и

пиће и долазак њене родбине, која се зове »првићари«, да јој чести-
тају. Сви се гости послужују врућом ракијом. Кад се гости почну
разилазити, сви морају младу да дарују, а она за то време са
девером седи код врата, испраћа их у љуби у руку.

Српкиње „Приштевке“ код младе на „Боји“.

Увече је девер предаје младожењи, а пре тога је жене уче о
првој брачној ноћи и о томе како ће ујутро да седне на кревет, да
би лакше на чаршаву остало крви од дефлорације, коју ће, сутра-
дан, свекрва да покаже женама и да се похвали, како јој је снаха
била честита и поштена.

Zusammenfassung.

Der Autor, Svetislav Dušanić, schildert in diesem Artikel die
Hochzeitsgebräuche in Priština (Kosovo polje) besonders die „Boja“,
das Färben der Haare der Braut vor der Trauung in ihrem Geburts-
hause in Anwesenheit der Mutter ihres Bräutigams und ihrer Jugend-
freundinnen.

Dodatek k „Slovenskim narodnim pesmim I.“

J. Glonar — Ljubljana.

Ko je Štrekelj v spomladi 1896 »Slovenski matici« poslal rokopis za 2. snopič »Slovenskih narodnih pesmi«, ga je po takratnem Matičinem pravilniku dobil v oceno odsek, ki so ga tvorili Wiesthaler, Fr. Lampe in Pleteršnik. Lampe je zahteval, da se naj 15 pesmi izpusti, ker je njih vsebina pohujšljiva, Pleteršnik pa je predložil, naj se rokopis Štreklju vrne, da ga primerno spremeni.¹ Štrekelj je inkriminirane pesmi izločil iz rokopisa in jih shranil za poznejše čase, ko bi se naj kot nadaljevanje prvotnega »corpusa« izdalo še vse ono gradivo, ki bi se bilo med časom njegovega izhajanja nabralo.

Ker ni pričakovati, da bo to nadaljevanje v doglednem času moglo iziti, in ker bi »corpus« brez teh pesmi bil nepopoln, saj bi mu manjkal tako pomemben in starinski motiv, kakor je na pr. incest, se priobčujejo pesmi na tem mestu. Ker je Štrekljev način publikacije zelo potraten (ne da bi pri tem svoj namen dosegel!), so priobčene tukaj po načinu, ki ga je Štrekljev kontinuator uvedel v 16. snopiču SNP in ga v zaključnem uvodu v IV. zvezek obširno motiviral. Vzete so iz zbirke, ki jo je sestavil Štrekelj, ji dal naslov »Spotekljive, ki niso smele biti vzprejete v I. zvezek«, in ki se danes hrani med rokopisi »Državne biblioteke v Ljubljani«.

Brat umori sestro.

(Iz ljutomerske okolice.)

1.

»Stani, stani sinek Vanek,
no ženi nama na pašo!
Ženi pod visoko goro,
pod goro na zelen travnik
5 dva bela voljiča,
dva črna konjiča!«

»Mati moja, mati draga,
mene jako glava boli.
Mati, naj sestra žene
10 pod goro na zelen travnik
dva bela voljiča,
dva črna konjiča!«

Sestrica gnala na travnik
pod goro na zelen travnik.
15 Do polnoči je igrala,
po polnoči je spevala,
igrala, spevala,
da gora zvonila!

»Sinek, sinek, idi, idi
20 gledat, kaj sestra dela,
pod goro visoko gledat,
pod goro na zelen travnik.

Sinek se je opravia,
sablico prpasa. —
25 »Sestrica, sestra draga!
Jel češ z menoj greh včiniti,
al češ rajši mrtva biti?« —
»Bratec, bratec moj preljubi!
Jaz čem rajši vmreti,
30 kak s teboj grešiti.«

On potegne svetlo sablo,
sestri odseka belo glavo.
Polna gora krvi stoji,
sestica pa mrtva leži. —

¹ Obširno je ves ta spor opisan v uvodu IV. zvezka SNP, str. *25—*30.

35 »Sinek moj predragi!

Kaj sestrice dela?»

»»Mati moja preljubljena!

Sestrice pod goroj visokoj

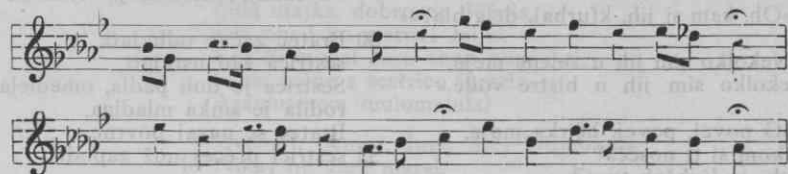
lepe rožice si trga,

40 rožce bele no rómene;

venček bo delala,

Mariji ga dala.

1. Iz VO. XIX. G. XLVI., kjer kaže zapis nekaj stilističnih sprememb, ki so pri Vrazu navadne. Pripisana je sledeča melodija:

Na 55 verzov razširjena stilistična varianta se nahaja v VO. I. 7. Po tem prepisu jo je Vraz natisnil v NPS. 84—87, z nekolikimi spremembami. — Prim. tudi Kuhačevo melodijo na ta tekst v njegovi zbirki IV., št. 1538. — Druga Vrazova varianta se nahaja v Kastelčevem prepisu v njegovi ostalini (list 84 a), ki jo je našel Jul. Polec.

2.

(Iz Frama.)

Marinka je gnala voličke past
le v zelene travnike

no tude v ograjene pašnike.

Anzel ji je nesel fruštekel,

5 fruštekel no južnico,

fruštekel no južnico.

»Le holaj, holaj Marinkica,

dopolni ti zdaj voljo mojo!«

»»Nikar ti, nikar ti, le Hanzel mlad,

10 le Hanzel mlad, preljubi moj brat!

Ptičke uže po luftu letajo,

ko naju bodo Bogu tožile.«

»Če mi ne dopolniš moje volje,

odsekal bom ti glavico proč.«

15 »»Nikar ti, nikar ti, Hanzel mlad,

Hanzel mlad, prebljubi moj brat!«

Potegol je Hanzel svetel meč,
odsekal Marinki glavo proč.

Voli so uže domu šli,

20 močno so erjuli,

po Marinki žalovali.

Mlad Hanzel je uže domu šel.

»Le kam je pa mlada Marinčica šla?»

»»Marinka si rože nabirala,

25 ker si je krancelj spletala.«

»Holaj, holaj Hanzel mlad,

kaj da imaš tak krvavi meč?»

»»Ena kača me na potu srečala,

močno proti meni sagala,

30 močno proti meni sagala:

odsekal sem ji le glavico proč.«

2. Zapisal O. Caf; pela Marinka Bobnica. — Iz CO. III. 30.

3.

(Gorenjska.)

»Me močno glavca boli,
spod serčica ogenj gori.«

»»O kaj ti pravim, hčirka moja,

pojdi v svitlo kamrico,

5 noter leži na belo postlico,

de bi tebi, hčirka, laglej bo.«

»Jest sim to use skušala,
meni vender neč laglej ni.«

»»O kaj ti pravim, hčirka moja,

10 pojdi, pojdi u keuder hladen,

notri boš pila vince slatko,

de bi tebi, hčirka, laglej blo.«

»To sim že use skušala,
pa mi ni neč pomagalo.«

15 »»Morda si, hčerka, noseča?««

»Saj nisim prvič zdaj,
sej sim devetič noseča.«

»Oh, kam si jih, k(urba), dela bla?««

»Nekolko sim jih u zelene mejč,
20 nekolko sim jih u bistre vodč.«

»O povej, povej, hčirka moja,
s kom si ti noseča?
Kdo je ljubček tvoj?««

»Ljubček moj je bratec moj.«

25 Na sveti je veči žalost ni,
kir je sestrice z bratcam noseča.

Ljubček je šel v deveto vas,
sestrica gre pa za njim:
»O čakaj, bratec moj, o ljubček moj!«

30 Bratec začne odhajati,
sestrica zad ostajati.
Sestrice je doli padla, omedlela,
rodila je sinka mladiga.
Bratec se nazaj povrne,
35 sestrici precej nož zapodi.

3. Neznaneža zapisovavca. — Vzeta iz VO. XX. 52, kjer jo je zapisala pisanja ne zelo vešča roka. Oblika *bo* v 6. verzju kaže na gorenjščino (= *bto*). Snov te pesmi poznajo tudi Nemci; dunajski otroci pojo pri igri ostanek balade, ki kaže isto vsebino. Nemška pesem se začneja: »Mariechen sass auf einem Stein, es that ihr weh ihr Herzelein. Es kam zu ihr ihr Bruder her...« — Prim. Zeitschrift für öst. Volkskunde, 1898, 211.

4.

(Ljubljanska.)

Marička sedi na kamenu, kamenu, kamenu,
Marička sedi na kamenu, kamenu.
Marička češe zlate lase,
Marička začne jokati.

5 Na to pristopi Karol brat:

»Zakaj pa jokaš, ti dekle?«

»»Zato, ker moram jutri umret.««

Nato jo sune Karol brat.

Marička je zdaj angelček

10 in Karol brat je parkeljček.

4. Peli 1. avg. 1937 Majda Glonar in Jožica Zupančič, ki sta se je naučili v osnovni šoli v Lichtenturnovem zavodu, kjer se poje pri rajanju. Vsi verzi se ponavljajo kakor prvi.

5.

(Iz Bratonec.)

»Sinek Martinek, pa kan si odo ti?«

»»Jaj, lüba moja mati, na zelene travnike.««

»Sinek Martinek, pa ka si delao tan?«

»»Jaj, lüba moja mati, kobile paseo san.««

5 »Sinek Martinek, pa ka si vido tan?«

»»Jaj, lüba moja mati, tri bele deklice.««

»Sinek Martinek, pa ka so delale?«

»»Jaj, lüba moja mati, rožice trgale so.««

»Sinek Martinek, pa ka so z rožami?«

10 »»Jaj, lüba moja mati, vence plele so.««

»Sinek Martinek, pa ka so z vencami?«

»»Jaj, lüba moja mati, k Mariji so devale.««

5. Zapisal Štefan Kühar. Pel Küharof Martin. — Prim. SNP I., št. 163.

Sestra ubije brata.

6.

(Belokranjska iz Gribelj.)

Pasel Jure kojnce po logi zelenem,
 vrača kojnce i majko zaziva:
 »Šalte m obet po Dorici, verni lubi moji!«
 Čula majka, dobro ne dočula,
 5 šale obed po sestrici Jelici.
 Kaj bi mogel Jure obed obedvati,
 to se začne s sestrico igrati:
 Ajamusesem mulomalula!

»Nemoj, nemoj, Jure, moj brajenko!«

10 Nikaj ne Jure maral,
 meni se jako razmilo,
 popala sem nož iza pasa,
 vbola sam ga pod belo srdašce,
 zgrudil se je na zemlico černo.»

15 Gleda majka čez line visoke,
 milo je čerko pitala:
 »Kadi je tvoj Jure, brajenko?«

»Jure meri černo zemlo s širokemi pleči.

Kaj ste slali obed po sestri Jelici,
 20 kaj ne bi bili slali po njegovi lubi Dorici!«

6. Neznaneza zapisovavca. — Iz okornega zapisa v Barletovi zbirki. Povedal stari Urh na štev. 50.

Nezakonska mati otroka zavrže.

7.

(Gorenjska.)

Je tekla Urška v lep somenj
 tam po zelenim gojzdiku.
 Pa srečal jo je Anzelj nje,
 tako je rekel Anzelj nje:

5 »Kam pa ti tečeš, Urška,
 po tim zelenim gojzdiku?«

»Jez tečem pa tje v lep somenj
 po tim zelenim gojzdiku.
 Zdaj pa midva brž tje pojva,

10 tamkej, kjer fantje rajajo!«

»Kaj pa je tebi, Urška,
 da si tako prepadena?
 Ko sva midva včas rajala,
 si skozi lepš' prihajala;
 15 zdaj pa, če si bolj rajala,
 si skozi grš' prihajala?«

»Ko tekla sim tje v lep somenj
 po tim zelenim gojzdiku,

povila sinčika sim dva,
 20 oba lepa, oba mlada,
 zavila ju v pleničice,
 vteknila sem ju v duplice.«

Tako je rekel Anzelj nje:
 »Zdaj pa midva brž tje pojva!
 25 Če midva živa najdeva,
 ti kupil bom pšeničico,
 pšeničice lodričico;
 če midva mrtva najdeva,
 ti vzel bom glavco, Urška!

30 Kadar sta v zelen gojzdk prišla,
 je segla Urška v duplico,
 je vzela vunkej sinka dva,
 oba lepa, oba mlada,
 pa sta že bla oba mrtva.
 Potegnil 'z nožnic ojster meč,
 je vrgel Urški glavco preč.

7. Zapisal M. Valjavec. — Iz njegovega rokopisa, ki ga je hranil Miklošič. Na koncu se tam še nahaja pripis: »Boste imele vse...«, kar kaže, da se je pesem končala z nekakim moralničnim naukom. — Verze 19—22 je Valjavec v dialektizirani obliki (po zapisu v Preddvoru) priobčil v programu varaždinske gimnazije za l. 1858., str. 10.

8.

(Iz Roža na Koroškem.)

- Jerca je šla v Radolco,
na lep semen v Radolco.
Tam jo je srečol lubi nje,
kaj ji še lubi govori?
- 5 »Čej si hodila, Jerca ti,
te tako dolgo v oštarijo ni,«
»Sim lepe hvante oblačila,
si lepe čite spletala.«
- Kaj ji še lubi govori?
- 10 »Kaj hočeš meti, Jerca ti?
Al' hočeš meti s krame kej,
bel hočeš meti prvi rej.«
»Jaz nočem meti s krame kej,
jaz hočem meti prvi rej.«
- 15 Prime jo za belo roko,
pela jo v oštarijo.
Ko sta en malo plesala,
Jerca bleherna perhajala.
- »Kaj, Jerca, tebe le fali,
20 da si taku bleherna?
Prej, ko sva dalej plesala,
Jerca, si lepa perhajala!
Sda pa malo plesala,
si, Jerca, pa le bleherna.«
- 25 »Pokaj bi ne bila bleherna,
povila sim sinka mladeha!«
Kaj ji še lubi govori:
»Kam si djala, Jerca, sineka?«
»Zavila sim ha v pečico,
30 djala ha pod smerečico.
Taku sim jome še rekla:
,Obvari te Bog in Marija!'
Taku sim jome še rekla:
,Pokropi te merzla rosa!'
35 Kaj ji še lubi govori:
»Pojva jiskat, Jerca, sineka!
Al najdava sinka živeha,
pila boš vinca sladčeha;
al najdava sinka mertveha,
40 pila boš, Jerca, rudečeha!'
Sta šla jiskat sineka,
sta šlišava ha vekati;
dobila sinka živeha,
kupol ji je vinca sladčeha!
45 Pernesla sta ha v Radolco,
v Radolco u cerkvico.

8. Zapisal M. Majar. — Iz VO. XVI. F. 11—12.

Brat najde sestro.

9.

(Gorenjska.)

- Romarce gredo na romanje
v Golicjo k svetmu Jakopu.
Še so zašle v zeleni log,
tam pa zgubile pravi pot.
- 5 Tako romarce govore,
romarce prežalostne:
»Da bi en človek prišel od kod,
da bi pokazal pravi pot!«
Še komaj to izgovore,
10 že se zaslišijo stopnje.
Po gojzdu pride jager zelen,
jager zelen, lepo storjen.
»Kaj delate tu deklice,
da ste tako preplašene?«
- 15 »Me pa grémo na romanje
v Golicjo k svetmu Jakopu.«
Tako je rekel jager zelen,
jager zelen, lepo storjen:
»Dajte mi mlajšo romarco,
20 da vzamem jo seboj,
vam pa pokažem pravi pot
v Golicjo k svetmu Jakopu.«
- »Kje si pa, deklica, doma,
K si tak obraza belega?«
- 25 »Jaz sem spod grada belega,
iz ene male kajžice.

Pa nimam oča, matere,
pa družga tud nobenga ne.
Le enga brata še imam,
30 pa še za tega nič ne vem.«»

Segel je v aržet židani,
dal ji je belih tolarjev:
»Le, le, ná! sestra moja,
za cerengo, za dotico!«
35 Segel je v aržet židani,
dal ji je zlatih rumenih:
»Le, le, ná! sestra moja,
za cerengo, za dotico!
Ti si sestričica moja,
40 doma spod grada belega.

Preteklo je že dvajset let,
kar bil sem jaz od doma vzet.
K' je bil Turk beli grad razdjal,
je mlade nas seboj pobral.
45 Od tistihmal več slišat ni,
kako da se doma godi.
Ves čas se dobro mi godi,
le Turk domu me ne pusti.
Mol' ti za me, jaz pa za te,
50 pa tud za stariše ljubé.
Ne bova se več videla,
u pesmih le se slišala.«

Sestrica žalosti omedli,
nikoli več bratca vidla ni.

9. Zapisal Jos. Levičnik. — Iz Novic XVII. (1859), str. 302.

10.

(Izpod Krna.)

Napravljajo se romarji
na presvete Lušarije,
zbere se jih sto in petdeset.
Ko pa prav daleč pridejo
5 oj prav daleč pod Beligrad,
jih sreča neki mlad gospod,
oj mlad gospod, galant gospod.
Zavprašajo ga romarji:
»Kod gre se na Višarije?« —
10 »»Saj bi vam 'tel povedati,
povedati, pokazati,
ko bi mi dali, kar želim.«»

Romarji so obečali,
mu niso smeli zlagati,
15 k' so šli na svete Lušarije.
Gospod zbral s srede romarco.
O Bog daj kmalo trdi mrak,
ta trdi mrak, ta bel' oblak,
da b' šel gospod z romarco spat!
20 Bog dal je kmalo trdi mrak,
ta trdi mrak, ta bel' oblak,
gospod je šel z romarco spat.

Gospod zavpraša romarco:
»Al imaš oča, matere?«
25 »Očeta nimam, mater ne!«
»Al imaš nunca al nune?«
»Nunca nimam, nune ne!«
»Al' imaš ujca al ujne?«
»Ujca nimam, ujne ne!«
30 »Al imaš svaka al teté?«
»Svaka nimam, tete ne!«
»Al imaš brata al sestre?«
»Sestre nimam, brata pač,
pa je v Belimgrad' za šribarja.«
35 »Ustan', ustan', sestra moja,
ti si zares sestra moja,
greva na svete Lušarije!«

Ko ona gor mi prideta,
se vrata same odprejo,
40 zvonovi sami zvonijo,
in maša sama se bere
od prevelikga veselja —
Pomagaj Jezus, Marija!

10. Neznaneга zapisovavca. — Iz Zakrajškovega Goriškega letnika za l. 1864., str. 218—219.

Mati prevarjena.

11.

(Iz Škofljega gradca na Hrvaškem.)

Ženil se je Novak junak
spod Novoga, spod Beloga,
un mi bere Podnočicu,

Podnočicu devojčicu!
5 To počuje stara majka:
»Ne ženi se, Novak junak,

- spod Novoga, spod Beloga.
 Podnočice devojčice,
 ke su lepše, te su lene —
 10 mlado čedo pod pojasom.«
 To počula devojčica,
 rastuži se devojčica.
 To je počul Novak junak,
 zapital je tanko milo:
 15 »Kaj je tebi, devojčice?
 Jeli nemaš svatom dara?«
 »Ja ga imam, svatom dara,
 ja ga imam, belo ruho,
 mlado čedo pod pojasom.«
 20 »Ne tuži se, devojčice,

- podpri boke bele ruhe,
 pak porodi mlado čedo.
 Povij mi ga v koprivicu,
 pošlji mi ga po Dunaju,
 25 po Dunaju k stari majki,
 k stari majki na kolena.«
 »Boga tebi, mlado čedo,
 ja te ne znam ni ne poznam,
 čija s' roda i plemena.«
 30 »Ja sam roda tvojga sina
 i plemena tvoje snehe.«

11. Zapisal J. Tkalcíč. — Iz Slovenskega glasnika X. (1864), str. 352.

Meniha.

12.

(Gorenjska.)

- Leži, leži ravno polje,
 na polju stoji klošter lep,
 pa v njem menihov je štirinajst,
 med tim' dva močno žaljeta.
 5 Še ju je vprašal star vratar:
 »Kaj vama je, meniha dva,
 ker tako močno žaljeta?
 Al zato tako žaljeta,
 k' sta starše pustila doma?«
 10 »Midva zato ne žaljeva,
 k' sva starše pustila doma;
 midva zato le žaljeva,
 k' sva ljubce pustila doma,
 k' imava oba nošče.«
 15 Tako je velel star vratar:
 »Sta j'ma kej pustla živeža?«
 »Sva jima pustla živeža
 en star pšenice rumene,
 eno dežo masla rmeniga,
 20 lodrico vinca sladkiga.«

- Še sta prosila vratarja:
 »Spusti naj' eno urico,
 oј eno urco al pa dve,
 al pa celo do belga dne.«
 25 Še ju je spustil star vratar.
 Izzula sta brž coklice,
 obula črne škornice;
 izsolkla sta brž kutice,
 obolkla črne suknjice;
 30 odvezala sta štričike,
 opasala sta pintice.
 Še se vzdigneta in gresta,
 kamor predeleč sta prišla,
 deleč pod okno izbino.
 35 V izbi pa peti slišita:
 »Ajaj tutáj! moj ljubi sin!
 tvoj oča je za mniha bil.«

12. Zapisal M. Valjavec. — Iz njegovega rokopisa, ki ga je hranil Miklošič.

Študent ob glavo dejan.

13.

- Študent je študiral premočno,
 de si je zmešal svojo glavo.
 Sveto Trojico je premišluval,
 kako so tri peršone le en Bog.
 5 Gor noј doli po mestu hodi,
 še tako pravi, govori:
 »Kar je v Ljubljani mladih frav,
 sim že per vsih študentič spal,
 per mladi rihtarci tri noči,
 10 pa nisim stisnil skup oči.

- Rihtarca pa ima sina dva
 in rihtar ž njima se štima,
 pa sta oba sina študentova.«
 To je zaslišal rihtar mlad:
 15 »Le sem, le sem, vi hlapci moji!
 Hlapci hudi, nevsmiljeni!
 De mi študenta vjamete
 in ga na trančo peljete.
 Na tranči bo sedel let' in dan,
 20 de si bo prosel smrti sam.«

- Hlapci študenta vjamejo,
in ga na trančo peljejo.
Na tranči je sedel let in dan,
de si je prosl smrti sam.
- 25 Kar je v Ljubljani kapucinarjev,
kapucinarjev, petrinarjev,
vsi za študenta prosijo,
de bi mu leben šenkali.
Noben ni mogel sprosit nič.
- 30 Tako še študentič govori,
še tako pravi, govori:
»Ko bi moja mati vedla to,
kako se pač meni zdaj godi,
raji bi dala družih pet,
- 35 de b' meni leben ne bil vzet.

13. Neznaneža zapisavca (A. Smoleta?). — Iz ostaline M. Kastelca.

14.

(Iz Melec na Tolminkem.)

- Študenteč, študenteč,
študenteč mlad
študirav je nuč jen dan,
študirav je sama sveta Trajica,
- 5 de si je zamotu saje glavica.
Gare n dal pa Dunaj pahaju je,
lpu je žvižgav, še le lipš je piv:
»Kar jeh je na Dunaj lejdik deklet,
pr usih sm ležau inu spav,
- 10 pr mladi rihtarc narvečkrat!«
- Mladi rihtar mi v akn sedi,
use dobru sliš, kar študenteč gavari,
ven puošle pa beriče tri
in pusti študenta zviezati.
- 15 tje v paražuon ga pejlati:
»Nuotr baš ležau nuč jen dan,
de baš prasu smrti sam.«

- Nuotr je ležau nuč jen dan,
še je ni prasu smrti sam.
- 20 Gaspudje se vkep zbiraše,
čes študenta sadba splitaje,
jen študentča vprašaje:

Moja mati je sestra knezova
in botra cesarjova.«

- Gospoda to zaslišati
študentu precej leben šenka.
- 40 Tako še študent govori,
še tako pravi, govori:
»No, kaj ti pravim, rabelj moj,
odsekaj mi mojo glavo preč!
Koder bi hodil, kjer bi bil,
- 45 bi nikdar več vesel ne bil.«
- Rabel mu odseka preč glavo.
Storila se je gosta meglica,
polna nebeških angeljcov:
Vzeli so dušo in teló,
nesli gori so jih v sveto nebo.

- »Al češ mit glavca sikana,
al češ mit glavca šejnkana?«
- 25 »Čajte, čajte, gaspudje vil
Jest bam gavuru besidce tri:
Maje mat je bla buotra cesarjeva,
jenu bla sestra firštava;
maje mat je jmila tri gradi,
- 30 pa nje sina abednga nkuoder ni.
- Gaspudje se druč zbiraše,
čes študenta sadba sklipaje,
jenu druč študenta vprašaje:
»Al češ mit glavca sikana,
- 35 al češ mit glavca šejnkana?«
- »Šntiencje je že splitana,
naj le ba še glavca sikana!«

- Mlad mrgovt je patiegnu ven vojstri
meč,
- vrgu je študentu glavca preč.
- 40 Glavca tam na tleh leži,
dušica se v nebieseh veseli.

14. Zapisal Iv. Murovec, ki mu jo je pela njegova mati. Štrekelj je v svojem zapisu skušal pokazati obenem podobo tamošnjega narečja. V knjižni slovenščini je, z neznatnimi razlikami, pesem iz ust iste pevke zapisal J. Kokošar. V Kokošarjevi zbirki se nahaja tudi fragment začetka, ki ga je zapisal I. Kenda.

15.

(Gorenjska.)

U Ljubljan' je bil študent,
k' se je učil močno,
de si je zmešal glavo.
Še tako pravi, govori:

- 5 »Kolkor je v' Ljubljani frav,
per vsaki sim že jez spal,
samo per rihtarc tri noči,
de nisim stisnil oči.

- Ko to je slišal rihtar mlad.
10 pustil je študenta vjet.
Zdaj študenta vjamejo.
V ječi je bil let in dan,
de so bli pozabili zanj.
Se študenta vunkaj peljejo
15 k temu pisanmu znamenjé.

Študent tak' prav', govori:
»Moja mat' je vsociga stanu,
pa nima več sinov
kot mene samiga.

- 20 Moja mat' ima devet gradov,
pa b' jih rada dala pet,
de b' mi življenje p'seno blo.«

Gospôda se spogledajo,
smert mu perzanesejo.

- 25 Tako študent govori:
»Jez sim perpravljen za smert,
li meni glavco preč!«

Od nebes glas perleti:
»Študent je po nedolžnim dal glavo:
glejte, sodniki, gor' zato.«

15. Zapisal M. Ravnikar-Požencan. — Iz MP. III., 7.—8. Z neznatnimi spremembami natisnjena v SPKN. III. 45.—46.

16.

(Okolica Kranja.)

- Binga, binga, bonga, mlad študent, mlad študent,
binga, binga, bonga, mlad študent.
Prvič na tranči zazvoni, zazvoni,
mladga študenta pa glavca boli,
5 mladga študenta pa glavca boli.
Drugič na tranči zazvoni, zazvoni,
mladga študenta na gavge peljejo,
mladga študenta na gavge peljejo.
Tretjič na tranči zazvoni, zazvoni,
10 Mlad študent prav' no govori:
»Moja mat' so teta firštova.
sestra so pa cesarjova.
Gospoda se j' spogledova,
mladmu študentu lebna šenkova.
15 »Jaz pa nočem lebna šenkanga,
jaz pa nočem lebna šenkanga,
— — — — —

16. Fragment; zapisal Jan. Stanonik. — Iz zbirke Franceta Francetovega IV., št. 27.

Zusammenfassung.

Als »Nachtrag« werden hier jene slovenischen epischen Volkslieder veröffentlicht, die 1896 nicht in das große, von Štrekelj redigierte »Corpus« der »Slovenske narodne pesmi« aufgenommen werden konnten, da sie als »anstößig« — sie handeln vom Inzest und ähnlichen Motiven — von Štrekelj ausgeschieden werden mußten. Ausführlich beschreibt den Fall der Verf., Štrekeljs Fortsetzer, in der Einleitung zum IV., dem Schlußbande des »Corpus«, S. *25—*30.

Anthropologische Struktur der Slaven im Lichte polnischer Untersuchungsergebnisse.

Inhalt: Einleitung. — Polen. Tschechen und Slovaken —
Slovenen und Serbo - Kroaten — Bulgaren — Ostslaven.

Jan Czekanowski — Lwów.

Einleitung.

Mein alter Freund N i k o Z u p a n i ć veranlaßte mich zum Jubiläum des »Etnolog«, das im 33. Jahre unserer Bekanntschaft gefeiert wird, einen Aufsatz über Polen zu schreiben. Ich glaube aber, daß es besser sein wird, wenn ich statt dessen kurz die Ergebnisse unserer Untersuchungen über die anthropologische Struktur der Slaven zusammenstelle.

Daß die Slaven sehr heterogen sind, das ist allgemein bekannt. Daß sie in der frühhistorischen Zeit ein vorwiegend nordisches Volk gewesen sind, das haben schon die Untersuchungen von L u b o r N i e d e r l e nachgewiesen. Daß die Assimilation der autochthonen Bevölkerung eroberter Gebiete die Hauptursache der großen anthropologischen Unterschiede ist, die zwischen nahe verwandten Völkern bestehen, kann nicht bezweifelt werden. Worin aber das Wesen dieser Unterschiede besteht, das soll den Gegenstand dieses Aufsatzes bilden.

Das Ergebnis unserer Untersuchungen bildete die Feststellung, daß die Bevölkerung Europas, von den asiatisch und afrikanisch beeinflussten Peripherien abgesehen, als ein Auskreuzungsprodukt von vier Rassenelementen anzusehen ist. Wenn man die prozentuellen Anteile dieser Rassenelemente präzisiert, so bekommt man die einfachste Basis für die Beurteilung der Unterschiede in der anthropologischen Struktur einzelner Völker. Die Zusammenstellung derartiger analytischer Ergebnisse legen wir unserer Schilderung zu Grunde.

Polen bildet den Ausgangspunkt unserer Betrachtungen nicht allein deshalb, weil es in anthropologischer Beziehung am besten erforscht ist. Polen ist, aller Wahrscheinlichkeit nach, das Ausgangsgebiet der großen Expansion des Slaventums, die in den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung begonnen hat und so

tiefgreifende ethnische Umwälzungen in Europa und Asien zur Folge hatte. Mit Rücksicht darauf muß man mit der Möglichkeit rechnen, daß sich in Polen die Ausgangsformen der gegenwärtig so verschiedenen anthropologischen Strukturen slavischer Völker erhalten haben.

Polen.

Ich habe schon vor einigen Jahren hervorgehoben, daß den charakteristischen Zug der anthropologischen Verhältnisse von Polen die Tatsache bildet, daß drei Viertel der Bevölkerung das nordische und das lapponoide Rassenelement ausmachen, während auf die beiden übrigen Komponenten, das mediterrane und das armenoide Rassenelement, bloß ein Viertel entfällt. Das Wesen der Lokalunterschiede bildet, dieser Auffassung nach, die Verminderung des Anteiles der nordischen Komponente zugunsten der lapponoiden, mit der Verschiebung gegen Süden.

Jetzt sind wir schon besser über die anthropologische Struktur von Polen orientiert und können hier zumindest vier verschiedene anthropologische Formationen unterscheiden: Zunächst haben wir in Nordpolen die kontinentale nordische Formation, die neben der nordischen Majorität eine starke lapponoide Komponente aufweist; eine sehr charakteristische Eigenschaft dieser Formation besteht darin, daß die mediterrane Beimischung stärker als die armenoide ist. Dieser Formation ist die nordische Insel Wolhyniens zuzuzählen. Die Bevölkerung der polnischen Karpaten und Sudeten weist eine Majorität des lapponoiden Rassenelementes, neben welcher eine starke nordische Komponente auftritt. Eigentlich sollte man hier von einer alpinen Formation sprechen. Um aber Mißverständnisse zu vermeiden, werden wir sie mit dem Namen der karpato-sudetischen Formation bezeichnen. Die armenoide und die mediterrane Beimischung sind unbedeutend, die erstere ist aber etwas stärker als die letztere. Im Norden von dieser montanen Formation, bis zum subnordischen Saume der nordischen Formation, dehnt sich die subnordische Formation aus, in der sich die nordische und die lapponoide Komponente die Wage halten, die armenoide Beimischung aber stärker als die mediterrane ist. Im

Südosten geht diese Formation in die karpato-podolische Formation über, die durch ihre starke armenoide Beimischung und das Überwiegen der lapponoiden Komponente, der nordischen gegenüber, gekennzeichnet ist. Die Verschiedenheit der hier in Frage kommenden Formationen kommt in der folgenden Zusammenstellung zum Ausdruck:

	Rassen			
	Nordische	Mediterrane	Armenoid	Lapponoid
Kontinentale Nordische Formation	%	%	%	%
Nasielsk. Kleinadel	59.0	12.0	9.6	19.8
Zbików bei Warschau, Bauern	52.9	17.5	10.3	20.0
Kreis Mogilno in Großpolen. Landarbeiter	49.2	17.7	5.5	27.6
Subnordische Formation				
Katowice in Schlesien	38.5	12.1	14.8	34.6
Oziaty Kr. Kobryń in Polesien	33.3	9.4	17.7	39.4
Kr. Końskie in Zentralpolen	33.1	13.4	16.4	37.0
Karpato-sudetische Formation				
Beskidbauern aus der Gegend von Sandez (Sącz)	33.0	8.0	12.0	47.0
Friedersdorf in Niederschlesien	25.0	7.0	13.0	55.0
Krakauer Gegend	19.4	12.3	10.0	58.3
Karpato-podolische Formation				
Borszczów in Podolien	30.3	17.5	21.0	31.4
Kobryń in Polesien	27.7	14.5	22.3	35.5
Kosów in Pokutien (Huzulen)	26.3	15.6	22.8	35.3

Unsere kontinentale nordische Formation ist für die Gebiete der großpolnischen, masurischen und kaschubischen Stämme charakteristisch und umfaßt, aller Wahrscheinlichkeit nach, die gegenwärtig deutschsprechenden Gebiete der polabischen Slaven. Bei den frühhistorischen mecklenburgischen Wenden kommt aber schon die germanische Beeinflussung dadurch zum Ausdruck, daß die mediterrane Komponente stärker als die lapponoide ist. In nordöstlicher Richtung scheint diese Formation das litauische Gebiet und die sich anschließende polonisierte Zone des litauisch-weißrussischen Grenzgebietes zu umfassen.

Unsere subnordische Formation umfaßt das Gebiet der miteinander am engsten verwandten kleinpolnischen und schlesischen Stämme, ausschließlich der karpato-sudetischen Gebirgszone, die von der dritten Formation eingenommen wird. Welche Gebiete diese beiden Formationen weiter im Westen umfassen, wissen wir einstweilen noch nicht. Im Osten scheint sich unsere subnordische Zone nördlich vom versumpften Gebiet Polesiens

auszudehnen. Sie greift hier auf das weißrussische Gebiet hinüber und scheint sich der nordischen Zone anzuschließen.

Die karpatho-podolische Formation ist für das ruthenische Gebiet Polens charakteristisch. Auf seinen Südmarken verstärken sich die mediterranen Beimischungen, die in den Mittelkarpathen die Beeinflussungen seitens der alten rumänischen Hirtenbevölkerung verraten und in Podolien entweder mit der rezenten rumänischen Kolonisation im Zusammenhange bleiben, oder Spuren alter Steppenbevölkerung darstellen. Die nordische Insel Wolhyniens ist wohl mit der alten Heimat der Ostslaven in Zusammenhang zu bringen.

Bei grober Schematisierung darf man sagen, daß die Grenzen der nordischen und der subnordischen Formation im Großen und Ganzen parallel den Küsten der Ostsee verlaufen und im Südosten der karpatho-podolischen Formation Platz machen. Trotz dieser hier in die Augen springenden ausschlaggebenden Rolle der geographischen Faktoren, läßt sich doch auch jetzt noch ein Zusammenhang der anthropologischen Struktur mit der alten ethnischen Gliederung in Polen nicht leugnen. Mit der Feststellung dieser Tatsachen werden wir uns hier einstweilen begnügen.

*
* * *

Tschechen und Slovaken.

Über die anthropologische Struktur dieser Westslaven, die schon südlich der Karpathen und Sudeten sitzen, sind wir noch sehr ungenügend orientiert und hier ist doch die Antwort auf die Frage zu suchen, wie waren die Träger dieser transmontanen slawischen Expansion beschaffen und wie sehen gegenwärtig ihre Nachkommen aus. Um wenigstens eine provisorische Antwort geben zu können, werden wir uns auf die anthropologische Analyse der tschechischen und slowakischen Emigrantinnen stützen, die von B. Rosinski gegeben wurde. Es wurden hier Frauen gewählt, da diese eine durch Ausleseprozesse der Emigration weniger entstellte anthropologische Zusammensetzung aufweisen. Diese Daten, zusammen mit den frühhistorischen tschechischen Schädeln aus Leczy Hradec, gestatten die folgende Zusammenstellung zu geben:

	Rassen			
	Nordische	Mediterrane	Armenoiden	Lappo- noide
	%	%	%	%
Zbików bei Warschau, XIX. Jahrh.	52.9	17.5	10.3	20.0
Levy Hradec bei Prag, VIII.—XII. Jahrh.	46.3	19.2	9.5	24.5
Polnische Beskidbauern bei Sandez	33.0	8.0	12.0	47.0
Slowakische Emigrantinnen	33.2	11.2	12.5	43.0
Tschechische Emigrantinnen	31.3	11.3	17.3	40.1
Wehrpflichtige aus Końskie. Mittelpolen	33.1	13.4	16.4	37.0
Prager Schädel, XIII.—XVI. Jahrh.	28.3	15.7	20.0	35.4
Badenser, XVI.—XVIII. Jahrh.	26.4	19.7	25.6	28.6
Prager Schädel, XVIII. Jahrh.	24.3	21.7	24.3	30.0

Diese Zusammenstellung veranschaulicht zunächst, daß die frühhistorischen Tschechen aus Levy Hradec eine sich der kontinentalen nordischen Formation Polens ganz enge anschließende Population darstellen. Man darf infolgedessen schließen, daß eine derartige anthropologische Struktur auch die erste tschechische Expansion, wenigstens in ihrer höheren Schichte, gehabt hat. Was die gegenwärtige tschechische und slowakische Bevölkerung anbetrifft, so hat man bezüglich der Volksschichten mit der Wahrscheinlichkeit zu rechnen, daß südlich der Karpathen und Sudeten eine ganz ähnliche Bevölkerung sitzt, wie auf den Nordabhängen, bis tief ins Vorgelände hinein. Die Deutschen Nordmährens haben sich dagegen als recht typische Vertreter der karpatho-sudetischen Formation erwiesen. Was aber Prag anbetrifft, so läßt sich dort eine ganz andere Beeinflussung nachweisen. Die Prager Schädelserien schließen sich den Badensern an. Es kommt hier also die Einwirkung der mitteleuropäischen Mischbevölkerung, in welcher sämtliche Komponenten fast gleich stark vertreten sind, zur Geltung. Wir sind noch nicht im Stande die Gebiete dieser drei verschiedenen Formationen territorial abzugrenzen. Ob die mitteleuropäische Mischformation innerhalb von Böhmen ein geschlossenes Gebiet beansprucht, wissen wir einstweilen noch nicht. Das ist aber wahrscheinlich, da sich die Prager Schädel nicht allein den Süddeutschen, sondern auch den Slovenen anschließen.

Das merkwürdigste der bisher erzielten Ergebnisse bildet die Feststellung, daß wir im Süden und Norden vom Gebirge eine in anthropologischer Beziehung identische Bevölkerung haben, die durch die Zone der karpatho-sudetischen Formation voneinander

geschieden sind. Das andere Ergebnis bildet der Nachweis einer bei den Tschechen, im Vergleiche zu den Slovaken, wesentlich stärkeren Beeinflussung seitens der mitteleuropäischen Mischbevölkerung. Diese könnte dabei sowohl die Folge späterer deutschen Einwirkungen, wie auch alter Zusammenhänge mit dem slovenischen Gebiet darstellen. Um diese Frage zu beleuchten, gehen wir jetzt zur Besprechung der westlichen Südslaven über.

* * *

Slovenen und Serbo-Kroaten.

Die Eigenart der westlichen Südslaven ist im hohen Maße dadurch bedingt, daß sie sich auf altem illyrischen Boden, nach der Expansion, weiter entwickelt haben. Die Überreste dieser Autochthonen haben sich bis auf die Gegenwart in der Gestalt von Albanesen erhalten. Unter dieser alten illyrischen Schicht liegt aber eine ganz archaische Unterschicht, die sich der allarodischen Formation des Kaukasus enge anschließt. Es soll infolgedessen gezeigt werden, daß sich im Gebiete der westlichen Südslaven die Übergangsformen von der mitteleuropäischen Mischbevölkerung bis zur allarodischen Formation des Kaukasus erhalten haben.

Das veranschaulicht die folgende Zusammenstellung:

	Rassen			
	Nordis- sche %	Medi- terrane %	Arme- noide %	Lappo- noide %
Germanisierte Slovenen, Oberes Muhrgebiet	33.0	22.5	25.0	19.5
Nordmakedonier aus Skoplje	29.1	22.7	25.4	23.6
Norrdalmatiner aus Istrien	26.7	22.5	22.5	28.6
Prager Schädel, XVIII. Jahrh.	24.3	21.7	24.3	30.0
Albanesen: Sala	20.2	19.5	30.2	30.1
Serben: Morawa	21.8	18.9	32.7	26.7
Serben: Belgrad	24.8	17.2	34.0	24.0
Serben: Podrinije	17.7	9.9	53.0	19.9
Kaukasische Lesginen: Artschinen	5.6	7.6	56.4	30.2
Albanesen: Dibri	6.6	12.2	51.6	29.5
Albanesen: Toplana	9.9	11.6	43.9	34.0

Obige Tabelle genügt um zu zeigen, daß die Slovenen in anthropologischer Beziehung gegenwärtig den Charakter einer mitteleuropäischen Mischbevölkerung haben müssen. Berück-

sichtigt man ferner, daß es bezüglich der frühhistorischen Slovenen, mit Rücksicht auf *M a t i e g k a*, nicht zu bezweifeln ist, daß sie den frühhistorischen Tschechen sehr ähnlich waren, so darf man daraus schließen, daß die Tschechen und Slovenen eine ähnlich anthropologische Evolution durchgemacht haben. Sehr merkwürdig ist ferner die Tatsache, daß sich die Nordmakedonier den Slovenen und den Nordwest-Bulgaren, wie wir später sehen werden, so ähnlich erwiesen haben. Diese Tatsache ist meines Erachtens in dem Sinne zu deuten, daß sich in der Zone des serbo-bulgarischen Grenzgebietes die mitteleuropäische Formation sehr weit nach Süden eingekeilt hat.

Um die anthropologische Struktur der Serben zu verstehen, muß man sich zunächst vergegenwärtigen, daß sich bei den Albanesen die allarodische Formation des Kaukasus in ihrer klassischen Gestalt stellenweise bis auf die Gegenwart erhalten hat. Ihre charakteristischen Züge bestehen darin, daß neben der armenoiden Majorität eine starke lapponoide Komponente auftritt und die mediterrane Beimischung stärker als die nordische ist. Bei den Serben ist infolge der anthropologischen Umwälzungen, von denen die Slavisierung der illyrischen Unterschicht begleitet war, die nordische Beimischung stärker als die mediterrane, und die beiden Hauptkomponenten, vor allem die Armenoide, weisen meistens eine weitgehende Abschwächung auf. Die ganze Struktur der Serbo-Kroaten ist infolgedessen stellenweise sehr stark in der für die Slovenen charakteristischen Richtung verschoben. Es ist dabei, schon aus rein geographischen Gründen, zu erwarten, daß bei den Kroaten diese Verschiebung wesentlich stärker ist, als bei den Serben, die in gewissen Gebieten den Albanesen noch recht ähnlich sind.

Zum Schlusse wäre noch zu erwähnen, daß man vom dynarischen Charakter der Serbo-Kroaten zu sprechen pflegt. Das ist insofern richtig, da man mit dem Namen des dynarischen Typus die armenoide Komponente und ihre nordische Mischform zusammenzufassen pflegt. Wir beschränken den Begriff des dynarischen Typus auf die nordische Mischform des armenoiden Rassenelementes.

Bulgaren.

Die Eigenart der Bulgaren ist dadurch in erster Linie bedingt, daß sich hier die frühhistorischen Slaven auf thrakischem Boden weiterentwickelt haben. Die Beimischungen der türkischen Bulgaren, die den gegenwärtigen Tschuwaschen am nächsten verwandt waren, scheint dagegen sehr unbedeutend gewesen zu sein. Auf Grund unserer Untersuchungsergebnisse darf man behaupten, daß den Kern der modernen Bulgaren die alte Bevölkerung der Kultur bemalter Keramik bildet, die sich in wenig veränderter Form bis auf die Gegenwart erhalten hat. Dafür sprechen jedenfalls die Ergebnisse der von Krum Drontschiloff in Südwestbulgarien ausgeführten Untersuchungen. Wenn man diese Beobachtungen analysiert, so bekommt man folgende die Zusammenstellung:

	Komponenten				
	Nordi- sche	Medi- terrane	Arme- noide	Lappo- noide	Paläo- asiati- sche
	%	%	%	%	%
Bulgaren Kr. Samokov	25.9	24.4	17.9	32.0	—
Bulgaren Kr. Orchanie	28.5	23.3	23.3	23.3	1.3
Nordmakedonier Kr. Skoplje	29.1	22.7	25.4	23.6	—
Alanen ukrainischer Steppe, VIII. Jahrh.	24.4	36.3	23.9	15.4	—
Bulgaren Kr. Pirdop	22.9	35.6	22.9	16.2	2.3
Kultur bemalter Keramik, Bileze Zlote, Polen	22.2	42.0	19.8	14.9	—
Bulgaren Kr. Dupnitsa	25.8	44.9	10.7	16.9	1.7
Bulgaren Kr. Trn	23.8	50.2	12.1	13.1	1.0
Kretenser Griechen aus Kydonia	21.4	51.6	11.6	15.6	—

Die geringen Beimischungen des paläoasiatischen Typus sind als Spuren der alten türkischen Bulgaren anzusehen, da diese Komponente auch jetzt noch für die Tschuwaschen charakteristisch ist. Abgesehen von dieser exotischen Komponente besteht die Eigenart der modernen Bulgaren darin, daß der alte neolithische Kern, den wir aus der Kultur der bemalten Keramik von Polnisch Podolien kennen, einerseits von der mitteleuropäischen Mischbevölkerung, andererseits von der Bevölkerung der mediterranen Küstenzone sehr stark beeinflusst wurde. Die mitteleuropäische Beeinflussung hat den engen Anschluß der Nord-West-Bulgaren an die Nordmakedonier zur Folge. Die mediterrane Beeinflussung verursacht dagegen die auffallende Ähnlichkeit der

Südbulgaren und der kretensischen Griechen. Die fast identische Zusammensetzung der Bulgaren des Kreises Pirdop und der alanischen Schädel aus Ukraina (Charkov) wird wohl dadurch bedingt, daß sich in den Alanen bis in die frühhistorische Zeit hinein die Bevölkerung aus der Zeit der bemalten Keramik in ähnlich beeinflusster Gestalt, wie in Bulgarien, erhalten hat. Dieser engen Beziehung zur alten Bevölkerung der ukrainischen Steppen und den Beimischungen des paläoasiatischen Typus ist ohne Zweifel die so auffallende Ähnlichkeit der Bulgaren und der Südrussen zuzuschreiben.

Zum Schlusse wäre noch zu erwähnen, daß die nordischen Beimischungen bei den Bulgaren ebenso groß wie bei den Serben sind. Das wird wohl eine Folge der ähnlichen slavischen Übersichtungen sein. Die weitgehende anthropologische Verschiedenheit der östlichen und westlichen Südslaven ist dagegen eine Folge der Assimilation einer ganz verschiedenen autochthonen Bevölkerung.

* * *

Ostslaven.

Über die anthropologische Struktur der Ostslaven sind wir einstweilen noch am schwächsten orientiert. Die slavische Expansion hatte sich hier über sehr ausgedehnte Gebiete ergossen und assimilierte einerseits eine wenig zahlreiche finnische Bevölkerung, andererseits eine wesentlich dichtere, einst iranische Steppenbevölkerung. Diesem Umstande ist es wohl zuzuschreiben, daß die nordrussische Bevölkerung den Großpolen sehr ähnlich ist, da sie im namhaften Teile ihre Zugehörigkeit zur nordischen kontinentalen Formation bewahrt hat. Am Rande des Steppengebietes hat sich dagegen eine Formation erhalten, die von E. Čepurkovsky mit dem Namen des Rjasan-Typus bezeichnet wird, und wohl ein großrussisches Relikt der alten Steppenbevölkerung darstellt. Sie scheint eine den Bulgaren recht ähnliche anthropologische Struktur aufzuweisen. Die ukrainischen Ruthenen, wenigstens im Westen vom Dnieper, haben eine identische Struktur, wie die Ruthenen des polnischen Steppengebietes. Weiter im Osten werden sich wohl stärkere Spuren der alten Steppenbevölkerung auch bei den Ruthenen wahrnehmen lassen.

Das gleiche scheint auch in der Küstenzone des Schwarzen Meeres der Fall zu sein. Weiter möchte ich einstweilen den jetzt angefangenen Arbeiten über die anthropologische Struktur der Ostslaven nicht vorgreifen.

* * *

Das hier entworfene Bild der anthropologischen Struktur slavischer Völker ist einstweilen noch sehr schematisch und lückenhaft. Es gestattet aber schon um eine allgemeine Orientierung zu gewinnen.

Literatur:

- J. Czekanowski: Le problème de la composition anthropologique de la Bohême. *Anthropologie* (Prague). 1932, V. X. p. 200—207.
- J. Czekanowski: Zur Rassenkunde der Serbo-Kroaten. *Slavische Rundschau* 1934, p. 393—404.
- J. Czekanowski: Człowiek w czasie i przestrzeni. Warschau 1934. Trzaska, Evert i Michalski.
- J. Czekanowski: Les conditions anthropologiques de la Bulgarie d'après les recherches du regretté Krum Drontschilov. *Congrès des Géographes et Ethnographes Slaves à Sofia* 1936.
- J. Matiegka: Physische Anthropologie der Slaven im 9. bis 12. Jahrhundert. *Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1912, Jhrg. XLIII, p. 84—88, 96.
- L. Niederle: K otázce o puvodnim typu slovanském. *Ateneum* 1891.
- E. Tschepourkovsky: Geograficzskoje raspredielenije formy golowy i cwietnosti krestjanskago naselenija preimuszczestwenno Welikorossii etc. Moskwa 1913.

Vseбина.

Jan Czekanowski, Antropološka sestava Slovanov v luči
izsledkov poljskega proučavanja.

Jan Czekanowski, širno znani profesor antropologije na univerzi v Lwovu trdi v tej študiji, da so Slovani krvno (rasno) heterogeni, da so pa v davnini predstavljali narod pretežno nordijske rase. Glavni vzrok antropoloških razlik med posameznimi zelo sorodnimi plemeni

je iskati v asimilaciji autohtonega prebivalstva osvojenih ozemelj. Avtor stoji na temelju, da so se v Evropi križale štiri rase ne glede na periferijo, ki je stala pod vplivom Azije in Afrike.

Poljaki.

Kar se tiče Poljakov zavzemata pri njih, pravi avtor, nordijski in laponoidni rasni element tri četrtine ($\frac{3}{4}$), medtem ko izpolnita ostali dve rasni komponenti, namreč mediteranski ter armenoidni rasni element ostalo četrtino celote. Bitnost lokalnih razlik tvori po tem osnovnem pojmovanju zmanjšanje primesi nordijske komponente v prid laponoidni s premikom v južni smeri. Razlikuje pri Poljakihi štiri antropološke formacije: 1. na severnem Poljskem kontinentalna nordijska formacija, ki vsebuje zraven nordijske večine močno laponoidno primes; udeležba mediteranske rase je močnejša nego armenoidna. 2. V območju poljskih Karpatov in Sudetov pokazuje prebivalstvo večino laponoidnega rasnega elementa z močno komponento nordijske krvi, kar predstavlja karpato-sudetsko formacijo. 3. Na severu te gorske formacije do subnordijskega roba nordijske formacije je razprostrta subnordijska formacija, pri kateri se nordijska in laponoidna komponenta nahajata v ravnovesju, pri čemer pa je armenoidna primes močnejša nego mediteranska. 4. Na jugovzhodu prehaja ta formacija v karpato-podolsko formacijo, za katero je značilna močna udeležba armenoidne primesi in pretežnost laponoidne komponente nasproti nordijski.

Čehi in Slovaki.

Čehi zgodnjega srednjega veka (Levy Hradec) predstavljajo prebivalstvo, ki je bilo zelo blizu kontinentalni nordijski formaciji Poljakov. Kar se tiče današnjega češkega in slovaškega ljudstva, je zelo verjetno, da stanuje na jugu Karpatov in Sudetov popolnoma podobno prebivalstvo, kakor na severnih pobočjih teh dveh pogorij.

Slovenci in Srbo - Hrvati.

V antropološkem oziru kažejo sedanji Slovenci značaj srednje-evropske etnične zmesi. V ranem srednjem veku so bili zelo podobni tedanjim Čehom, iz česar sledi, da so imeli Slovenci in Čehi slično antropološko evolucijo. Zanimivo je, piše Czekanowski, da so se severni Macedonci pokazali podobni Slovencem in severozapadnim Bolgarom. Ta pojav tolmači avtor v tem smislu, da se je v pas srbsko - bolgarskega obmejnega ozemlja zagostila srednjeevropska antropološka formacija. Pri Srbih je zaradi antropoloških prevratov, spremljanih od poslovenjenja ilirskega spodnjega sloja, nordijska primes močnejša nego mediteranska in obe glavni komponenti, predvsem armenoidna, pokazujeta v glavnem dalekosežno oslabeledost.

Bolgari.

Slabe primesi paleo - azijatskega tipa je treba smatrati za ostanke turško govorečih Bolgarov, ker je ta komponenta še sedaj značilna za Čuvaše (sorodnike prvobitnih Bolgarov). Posebnost sedanjih Bolgarov se odraža v tem, da je stalo staro neolitsko jedro, ki je znano po kulturi slikane keramike v poljski Podoliji z ene strani pod močnim vplivom srednjeevropskega mešanega prebivalstva, z druge strani pa pod vplivom mediterancev primorja.

Vzhodni Slovani.

Razprostranje Slovanov proti vzhodu je imelo za posledico na eni strani asimilacijo redko posejanega finskega prebivalstva, na drugi strani pa iranskih stepskih rodov, ki so bili bolj številni. Na ta način so Veliko - Rusi antropološko zelo podobni prebivalstvu Velike Poljske, ker so zadržali dober del svoje pripadnosti k nordijski kontinentalni formaciji. Na meji stepnega ozemlja se je pa ohranila formacija, ki jo je E. Čepurkovsky krstil za rj a z a n s k i tip in ki predstavlja med Veliko Rusi ostanek starega stepnega prebivalstva. Izgleda, da pokazuje antropološko strukturo, ki je zelo podobna Bolgarom.

Srednjeveški zagovor iz Stične in njegove paralele.

Balduin Saria — Ljubljana.

J. A. Glonar je v ČZN, XVII., 1922, 100 sl. objavil neke srednjeveške zagovore, ki so se ohranili v rokopisih ljubljanske Državne knjižnice.¹ Na prvi strani stiškega rokopisa na pergamentu s signaturo 8/III, ki obsega Gregorija Velikega »Liber moralium« in ga je napisal v drugi polovici XII. stol. cistercijanec Bernard v Stični,² se nahaja tale zagovor:

b. a. e. n. c. d. e. l. m. l. n. n. u. n. s. i. i. i. +

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Sanctus Petrus dum sederet supra petram marmoream, misit manum ad caput et dolore dentium fatigatus contristabatur. Venit Jesus et ait: quare contristaris Petre? Ait: venit vermis migraneus et devoravit dentes meos. Et ait Jesus: adiuro te, vermis migranea, ut ex eas et recedas et ultra famulum Domini nostri non ledas. Amen.

Zagovor je poznejša roka prečrtala.

Ta zagovor proti zobobolu sodi po vsebini med najbolj znane zagovore srednjega veka in novejšega časa. V nekoliko okrnjeni obliki ga poznamo že v 9. stol.³ V nekem dunajskem rokopisu se glasi v deloma nemški, deloma latinski obliki takole: Ob die würm in den zenen sien, so scrib: In nomine patri et filii et spiritus sancti, domini nostri Jesu Christi, amen. Sanctus Petrus ambas manus ad maxillas tenebat. Supervenibat Christus dominus noster, dicens: Quid habes, Petre? Domine, vermes habeo, qui nomen habend nigranei,⁴ qui devorant dentes meos et maxillas meas. Signum tuum, domine, super famulum tuum, domine! ayos a. a., sanctus s. s., alleluia al. al. Und segen dich damit zwen morgen und einen aubent und sprich als dick driu paternoster und driu ave Maria, so wirt dir bas.⁵

¹ Zagovor je že prej objavil P. pl. Radics v svojem članku »Iz nekdanjih samostanskih knjižnic v Stični itd.« Izv. M. Dr. Kr. XIII, 1903, 58. Po Glonarju ga je še objavil J. Grafenauer, ČZN, XXXII, 1937, 281, op. 15. Neke napake v besedilu dosedanjih publikacij sem popravil.

² O rokopisu prim. M. Kos, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, str. 25.

³ H. Bächtold-Stäubli pri J. Meier, Deutsche Volkskunde, 113. Germania, Vierteljahrschr. f. d. Altertumskunde, XXV, 70, nr. 10, iz cod. St. Gallen, 550: »xps in ponte stabat tristis supervenit xps quid stas tristis pro illo kauallo qui habet illum colorem & est illi homini qui habet nomen uerma habet urescat & conputrescat & numquam aparescat uenit pater etc. etc.« Drugo xps je napačno namesto »Petrus«.

⁴ V stškem rokopisu jasno vermes migraneus.

⁵ Fehrle, Zauber und Segen, 48.

Iz 14. stol. ima R. Köhler, *Kleine Schriften* III 545 naš zagovor: et Petrus, qui sedebat super petram marmoream, tenebat manum suam et caput suum et cepit contristari etc.

V novejšem času kroži ta zagovor v raznih oblikah, pri čemer opazamo deloma prehod iz proze v vezano formo. Zunanja pripovedka se včasih nekoliko spremeni, vsebina pa ostane v bistvu ista. Na pr.:

St. Petrus stund unter einem Eichenbusch, da begegnet ihm unser lieber Herr Jesus Christus und sprach zu ihm: Petrus, warum bist du so traurig? Petrus sprach: Warum sollt ich nicht traurig sein; die Zähne wollen mir im Munde verfaulen. Da sprach unser lieber Herr Jesus Christus:

Peter, geh hin in den Grund,
nimm Wasser in den Mund
und spei es wieder aus in den Grund.⁶

Na Badenskem imajo pri zobobolu tale običaj.⁷ Pred sončnim vzhodom ali po sončnem zahodu mora človek k nekem potoku, Z vodo, ki jo črpa iz njega, si usta izpira in jo nato zopet pljuva v potok. Pri tem mora reči gornji zagovor. Na Württemberskem je stopil na mesto Sv. Petra Job. Tamkaj je podoben običaj, kakor na Bavarskem, ali je vsaj bil še v prejšnjem stoletju. Pri bolečinah zobovja črpajo vodo iz vodnjaka z votlino dlani, s to vodo izpirajo usta, nakar to vodo zopet izpljunejo v vodnjak, govoreč obenem: »Job, warum bist du so traurig? Warum sollt ich nicht traurig sein, faulen mir meine Zähne ganz ein.« Iz vodnjaka se ne sme več piti voda.⁸

Drugače se Job javlja, odgovarjajoč stari zavezi (knjiga Jobova), kjer so opisana njegova trpljenja, v zagovorih proti tvorom in ustnemu gnitju, kakor priča na pr. v Bavarskem gozdu razširjeni zagovor, ki nalikuje našemu. Obelodanil ga je med drugimi H. Marzell pri Spamerju, *Die Deutsche Volkskunde*, I., 179:

Sitzt der heilige Job auf dem Mist,
Kommt zu ihm der Herr Jesu Christ.
Sagt zu ihm Herr Jesu Christ,
Warum er so traurig ist.
»Ach, warum sollt ich nicht traurig sein?
Geht doch mein ganzer Mund in Faul.«
Sagt zu ihm Herr Jesu Christ:
»Nimm drei Strohhalme aus dem Mist
Und zieh sie durch dein Maul.«

nakar je dvigniti tri slamice iz gnojišča ter jih potegniti skozi usta. Našim novejšim zagovorom zoper zobne bolečine še bolj podoben je

⁶ H. Bächtold-Stäubli n. n. m.; Fehrle n. n. m.; Wolf, Beiträge z. deutschen Mythologie, 1852, I, 255; Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube d. Gegenwart, 231 (iz Westfalena).

⁷ E. H. Meyer, Bad. Volksleben, 571.

⁸ Wuttke o. c. 527.

neki drugi zagovor zoper ustno gnitje, v katerem se omenja tudi Job. Najdemo ga v tkzv. Romanovi knjigi (o tej obširneje pozneje) in po njej pri Wuttkeju, o. c. 234: Job zog über Land, der hat den Stab in seiner Hand, da begegnet ihm Gott der Herre und sprach zu ihm: Job, warum trauerst du so sehr, er sprach: ach Gott, warum soll ich nicht trauern, mein Schlund und mein Mund will mir abfaulen, da sprach Gott zu Job: Dort in jenem Thal, da fließt ein Brunn, der heilet Dir N. N. dein Schlund und dein Mund; im Namen Gottes itd. V württembergem zagovoru nahajamo morda združitev teh dveh podobnih zagovorov.

Ni se nam čuditi, da je ta zagovor, ki je razširjen po vsej zapadni in južni Nemčiji ter v Avstriji, prešel končno tudi v čarodejske knjige. Pravkar omenjena Romanova knjiga, v južni in zapadni Nemčiji zelo razširjena čarodejska knjiga, ki o svoji prvotni izdaji pravi, da je »gedruckt in Venedig«, vsebuje tudi naš zagovor. V neki novejši izdaji iz Haspelove knjigarne v Schwäb. Hallu se nahaja na str. 33 v nam že znani obliki. St. Petrus stund unter einem Eichenbusch, da sprach unser lieber Herr Jesus Christ zu Petro, warum bist du so traurig. Petrus sprach: Warum wollt ich nicht traurig sein, die Zähne wollen mir im Mund verfaulen, da sprach unser lieber Herr Jesus Christ zu Peter: Peter geh hin in Grund und nimm Wasser in den Mund, und spei es wieder aus im Grund + + +. Amen.

Iz navedenih primerov⁹ sledi, da je stiški zagovor zoper bolečino zob močno razširjen, zlasti v južni in zapadni Nemčiji. Ponovna objava le-tega sama po sebi ne bi bila torej upravičena, čeravno je že radi svoje starosti zelo važen. Primerjava z ostalimi znanimi in delno pravkar navedenimi variantami pa kaže, da se naš zagovor v marsičem razlikuje. Vnanjosti moremo na tem mestu seveda preiti, kakor na pr., da sedi Peter v Stiškem zagovoru na marmornati skali,¹⁰ medtem ko sedi pri drugih redoma pod hrastom ali hrastovim grmičem. O okrajšanih čarodejskih besedah na začetku zagovora bomo govorili kasneje. V eni točki se pa besedilo iz Stične bistveno razlikuje od drugih tekstov in

⁹ Na druge primere me je g. A. Jacoby-Luxemburg ljubeznivo opozoril, zakar se mu tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem. Žalibog nimam dotične literature na razpolago. Zaradi popolnosti jih — čeravno samo kratko — navajam: Mitt. d. schles. Gesellsch. f. Volksk. 6, 31; 8, 27; Zeitschr. f. Kulturgesch. 8, 304, 309, 311; Losch, Deutsche Segen-, Heil- und Bannsprüche v Württemb. Viertelj. - Hefte f. Landesgesch. 13, 1890, 180; Lammert, Volksmedizin u. med. Aberglauben in Bayern (1869), 237; C. Seyfarth, Aberglaube u. Zauberei in d. Volksmedizin Sachsens (1913), 110 sl. itd.

¹⁰ O marmornem kamenu, na katerem sedi sv. Peter, prim. A. Jacoby, Ons Hémecht Festschrift 1894—1924, 23 sl. R. Köhler, Kleine Schriften, III, 545, beleži celo vrsto paralel k temu zagovoru, po katerih sedi Jezus ali sv. Apolonia na marmornem kamenu. En primer je celo iz časa okoli l. 1100. Po A. Jacobyju je ta kamen v neki vezi z marmornim kamenom, ki ga ima neki zagovor iz starega veka, ohranjen pri Marcelu Empiriku (iz 5. stol. po Kr. iz Južne Galije): Tres virgines in medio mari mensam marmoream positam habebant etc. (R. Heim, Incantamenta magica Graeca Latina, Jahrb. f. Ph. I. Suppl. XIX, 546.)

kaže po mojem mnenju še prvobitni karakter tehle zagovorov. Dočim namreč v novejših variantah nasvetuje Jezus Petru izpiranje ust z mrzlo vodo, kar naj bi posnemal oni, ki se poslužuje zagovora v podobnem primeru, nahajamo v Stični na koncu zagovora pravecato zarotilno formulo: »Adiuro te, vermis migranea,¹¹ ut exeas et recedas et ultra famulum Domini non ledas«. Naravno, v nam bližjih časih je ta formula zamrla, nadomešča jo, kar se tiče učinkovitosti, verjetnejše sredstvo. Toda podobne zarotilne formule so nam znane tudi v novejših zagovorih, na pr. v zagovorih zoper putiko. Neki še posebej svojevrsten zagovor vsebuje listič v arhivu bavarskega društva za narodopisje in raziskavanje narečij (Bayerischer Verein für Volkskunde und Mundartforschung) v Würzburgu: Gügt und Gügtin, die gehen über Land. Da begegnete ihnen Christus. Christus spricht: »Gügt und Gügtin, wo wollet ihr hingehen?« »Wir wollen in der Menschin gehen.« »Gügt und Gügtin, das sollst du nicht thun; du sollst nicht in der Menschin gehen. Fuhre ein in den wilden Wald und auf einer grünen Tanne und auf einen durren Ast. Daran musst du zieren bis auf den Jüngsten Tag.« Slične zagovore navaja E. Fehrle, Zauberei und Segen, 52 sl. Konec stiškega uroka je, kakor že omenjeno, pravecati eksorcizem,¹² ki ga je sicer najti v zagovorih le tedaj, kadar gre za poosebljenje bolezenskih demonov, kakor smo ga pravkar navedli (Gügt und Gügtin) — naziranje, kot ga sledimo navadno pri primitivnih narodih. Znani so takšni zagovori predvsem zoper duševne bolezni, ki so veljale in še veljajo kot učinki hudobnih demonov. Blazniki so vprav od demonov obsedeni: zli duh se nahaja v njih in ozdravitev je mogoča samo z izgonom hudobnega duha potom eksorcizma. Vobče znana so mesta iz nove zaveze, ki opisujejo izgon duhov, na pr. Matevžev evang. 8. 28 sll., Markov 5, 2 sll. Acta Apost. 19, 12 sll. Redka je pa v krščanskih zagovorih zarotitev živine. V nekem starem nemškem zagovoru zoper črva se zaklinja črv in »črvica«.¹³ Ne v nekem zagovoru, marveč v nekem apokrifnem spisu novega testamenta nahajamo podobno rotitev živali, ki je zelo poučna, ker nam kaže — o čemer bo pozneje govora — izvor mnogih v zagovorih se nahajajočih legend, ki se nam zde včasih tako čudne in nenavadne. Je to rotitev stenic v apokrifnih Acta Joannis, p. 180 sl.:¹⁴ Janez potuje s svojimi učenci v

¹¹ Stiški zagovor ima na prvem mestu »vermis migraneus«, na drugem ženski spol »vermis migranea«. Prepis pri Radicu na tem mestu ni točen. Mogoče je to še spomin na nekdanjo dvojno navedbo demonov. V starih zagovorih ima namreč bolezenski demon često svojo žensko drugarico. Na pr. črv in črvica, ali v doli navedenem bavarskem zagovoru »Gügt« in »Gügtin« itd. Podobno že v nekem asirskem zagovoru (Textbuch zur Religionsgeschichte, herausg. von Lehmann und Haas, 2. izd. 1922, 322 sl.). Tudi v starorimski religiji imamo često poleg moškega božanstva njegov ženski dopolnek: Volumnus in Volumna, Liber in Libera itd. Povsod torej dvojice demonov in to radi večje sigurnosti rotitve (sive deus, sive dea).

¹² Besede »ut exeas et recedas« so dobesečno iz kat. krstnega obreda.

¹³ Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachf. XIII, 1864, 142.

¹⁴ Neutestamentliche Apokryphen, herausgeg. von E. Hennecke, 2. izd. 181.

blizini Efeza, kjer ga v nekem prenočišču nadlegujejo stenice. Ko je okoli polnoči steničja nadlega vse večja in večja, zagovarja Janez stenice: »Stenice, rečem vam, bodite vse pametne in zapustite to noč vaše bivališče, bodite mirne kjerkoli in ostanite oddaljene od božjih hlapcev!« Stenice ubogajo in ostanejo zunaj vrat. Drugo jutro pohite na Janezovo zapoved zopet na svoja stara mesta.

Kar se tiče tipa našega zagovora, je že Glonar pokazal na to, da gre tu za običajno obliko tzv. »Begegnungstypus« (tip srečanja). Primarni primer premaganja demona ali ozdravljenja bolezni se pripoveduje, bodisi v pripovedni obliki s pridodanim novim primerom, ki naj po analogiji poteka kot prvi primer, bodisi v okrajšani obliki, kot da je dani primer identičen s primarnim. V vsem orientalsko - poznoantično - islamskem svetu nahajamo ta tip zagovora. Vedno in vedno se vrača shema: Salomo¹⁵ ali Mihael ali David, še celo Kristus ali kateri drugi svetnik sreča nekega človeka, ki ga muči demon ali demonka, ki grozi posebej plodu v materinem telesu ali na splošno človeku pri porodu, svatbi itd., skratka ogrožanje človeka v nekem prehodnem štadiju. Zagovoriti te demone ali jih vsaj napraviti neškodljive, to je potem veliko dejanje dotičnega svetnika ali junaka, ki se nato pripoveduje tako rekoč kot prejudični primer. Koncem koncev lahko sledimo temu tipu morda celo v babilonsko kulturo. Tu je Marduk, ki premaga Labarta, starobabilonskega demona, ki ograža človeka in žival.¹⁶ V Egiptu in Mali Aziji je kasneje poleg Salomona v glavnem pojav konjeniškega svetnika Sisinniusa, ki premaga demone.¹⁷

Že v poganskih časih so povzemali pripovedovanje le-takšnih zagovorov iz mita ali religiozne legende. V Babilonu imajo ti zagovori često dolg epičen uvod, kakor na primer pripoved, kako je Sin kravi, ki povrže, pomagal, ali kako je rešila Ea božanstvo meseca v stiski. V drugem delu teh pripovedk nam je dotlej lahko najti analogne konsekvence za nov primer. Kakor je krava brez obotavljanj povrgla, lahko tudi »dekle v porodni stiski rodi«, ali kakor je božanstvo meseca bilo odrešeno zlih duhov, tako bodi tudi kralj rešen stiske.¹⁸ Tudi egipčanski miti o Anubisu, katerega je pčil škorpion in ki ga je ozdravila Izis,¹⁹ ali o Horosu, ki ga je izlečil Thot,²⁰ so bili, kakor nam je znano, v rabi kot zagovori.²¹ Pri Grkih je bil v prvi vrsti Homer,

¹⁵ Da so bili židje ponosni na svojo tajno umetnost izganjanja demonov, ki so jo izvajali od Salomona, vemo med dr. iz Flavija Jožefa, *antiqu.* VIII, 44—49.

¹⁶ Br. Meissner, *Babylonien u. Assyrien*, II, 207; Weinreich, *Arch. f. Rel. Wiss.* XXIX, 1931, 259 sl.

¹⁷ M. A. Winkler, *Salomo und Karina*, Stuttgart 1931.

¹⁸ Br. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, II, 208.

¹⁹ Reitzenstein, *Arch. f. Rel. Wiss.* VIII, 1905, 165 sl., in obsežno *Hel-lenistische Wundererzählungen*, 103 sl.

²⁰ Pauly-Wissowa *Realenc.* VIII, 2447.

²¹ Nadaljnji primeri takih egiptovskih zagovorov pri A. Ermanu, *Die Religion der Aegypter*, 296 sl. Tu tudi nekaj pripomb o postanku tega tipa zagovorov. Prim. tudi Glonar, *Sodobnost*, 1933, 231.

katerega spevi so služili v ta namen. V Iliadi (V. spev) je na pr. opisano kako ranjenega Diomeda ozdravi Atena. Njegove oči je že zajel mrak. Tedaj ga obdaruje boginja z novim življenjem in mu govori verz 127/8:

ἀχλὺν δ' ἂν τοι ἅπ' ὀφθαλμῶν ἔλουν, ἢ πρὶν ἐπῆεν,
ὅφρ' ἐν γυνώσκῃς ἡμὲν θεὸν ἡδὲ καὶ ἄνδρα.

Citirane verze so kasneje uporabljali kot zagovor pri očesnih bolečinah, kakor priča Lukian v svojem dialogu Charon 7.²²

Egipčanska tla so nam ohranila nekoliko papirusovih lističev iz krščanske dobe, ki vsebujejo podobne zagovore s tkzv. tipom srečanja. Semkaj je prištetih oba uroka, Oxyrrh. Pap. 1384, ki se danes nahajata v Londonu (Grenfell - Hunt 11, 1915).²³ Potekata iz 5. stol. po Kr.

- 1) Ἀπήντησαν ἡμῖν τρεῖς ἄνδρες ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ εἶπαν τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ· "τίς ἐνὶ θαλασσῇ ἀρρώστοις"; καὶ λέγει αὐτοῖς· "ἔλεον ἀπέδωκα ἐλπίας καὶ σβύρναν ἐξέχουσα τοῖς πεποιδόσι τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ ἁγίου πνεύματος καὶ τοῦ υἱοῦ."

V puščavi so nas srečali trije moški in dejali so gospodu Jezusu: »Kakšno zdravljenje je za bolnike?« On jim reče: »Olje sem dal od maslinovega drevesa in miro sem izlival za one, ki verujejo v imenu Očeta in Svetega Duha in Sina«.

- 2) Ἄγγελοι κυρίου ἀνῆρθαν πρὸς μέσον τὸν οὐρανόν, ὀφθαλμοὺς πονο < ὅ > ντες καὶ σφόγγον κρατοῦντες, λέγει αὐτοῖς ὁ κύριος· "τί ἀνῆρθατε ἄγνοι παντάθρατοι;" "Ἰάσιν λαβὴν ἀνῆλθαμεν, Ἰαὼ Σαβαώθ, ὅτι σοὶ δεινατὸς καὶ οἰσχυρός."

Angeli Gospodovi pridejo v sredino nebes, bolni na očeh in gobo držoč. In jim govori Sin Gospodov: »Po kaj ste prišli gori, vi čisti, popolnoma čisti?« »Po ozdravljenje smo prišli, Jao Sabaoth, ker si mogočen in močan.«

Po pravici domnevajo prvi izdajatelji, da poteka prvi teh zagovorov iz nekega apokrifnega evangelija, drugi pa bo prej pripadal nekemu židovskemu, nego krščanskemu delu apokaliptičnega karakterja.²⁴ Oba pa kažeta zopet, podobno kakor Janezov urok stenice, jasno poreklo krščanskih zagovorov s tkzv. tipom srečanja, odnosno odkod so črpali njih vsebino. Najbrž je bil često kak apokrifni krščanski spis, iz katerega se je povzelo prvo čudežno ozdravljenje, po katerega analogiji naj poteka nov primer. Kdor pregleda na pr. apokrifne

²² Heim, *Incantamenta magica Graeca Latina*, 495 sl.

²³ Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri*, II, 195 sl.

²⁴ Grenfell-Hunt n. n. m. O prvem zagovoru: Apparently from a uncanonical gospel; o drugem pravijo: may well from a Jewish, rather than Christian form of an apocalyptic character sim. to e. g. the Apoc. of Baruch or the Asc. of Isaiah.

spise nove zaveze, ki so jih odlično izdali E. Hennecke in drugi,²⁵ lahko najde obilico motivov, ki so bili primerni za podobne zagovore.²⁶ Poleg tega so sigurno komponirali nove legende, odnosno so se že obstoječe variirale, če se v krožečih pobožnih legendah ni našlo dani priliki ustrezajočega dejanja. Dejstvo pa, da so se uporabljale takšne pobožne legende v obliki zagovorov za čarodejsko zdravljenje, vodi koncem koncev na tla staroorientalske, v prvi vrsti babilonsko - asirske kulture, pradamovino vsega čarovništva.²⁷

Stiški zagovor se razlikuje od drugih sorodnih zagovorov še po uvodni vrsti črk.²⁸ Takšne vrste sicer niso redke. Njih izvor je v hotenju po skrivnostnem čaru, katerega imajo črke zlasti za analfabete. Določeni razporedi in sestave črk vsebujejo magično moč. Radi tega si jih je treba trdno zasidrati v spomin, da ostanejo učinkovite, torej ista ideja, ki je bistvo zagovorov. Na čelo so postavljeni vsebinsko jasnim zagovorom ali pa tvorijo njihov zaključek, včasih so pa tudi vrinjene med besedilo, da povzdignejo tajinstvenost, po drugi plati pa, da otežkočijo njihovo rabo. Egipčanski čarovni papirusi pričajo o ogromni razširjenosti čarodejnih črk že v starem veku, pri čemer so bili najbolj priljubljeni vokali.²⁹ A tudi sicer so bile tovrstne črkovne vrste zelo razširjene v starem veku, kakor pričajo na pr. zagovori navedeni v delu R. Heim, *Incantamenta magica Graeca Latina*, p. 555. To kar srečujemo tu v prvih krščanskih stoletjih, je pa zgolj nadaljevanje starejših egip-

²⁵ Neutestamentliche Apokryphen. In Verbindung mit Fachgelehrten in deutscher Uebersetzung und mit Einleitungen herausgegeben von E. Hennecke. 2. Aufl. Tübingen 1924.

²⁶ Da so takšne apokrifne pripovedke čudežev ali razodetja (apokalipse) osnova mnogih naših zagovorov, je domneval že R. Reitzenstein, *Poimandres*, 299 sl., in nam še posebej jasno izpričuje primerjava s srednjegrškimi *φλακτῆρια* (zagovori), ki jih je zbral Vassiliev, *Anecdota Graeco-Byzantina I* (zlasti str. 337 in 339). Podobno kakor v naših zagovorih hodijo Kristus in apostoli ali Kristus in Peter po svetu, nenadoma zaslišijo velik hrup. Kristus izve od svojih učencev, da je stiska tega ali onega človeka vzrok in nudi mu pomoč. V čisti formi se kaže to v nekem zagovoru v cod. Parisinusu, 2316, fol. 426 v (iz XV. stol.), na kar nas Reitzenstein l. c. opozarja. Začetek je zgubljen Z ozirom na stiški zagovor je posebno zanimiv neki *φλακτῆριον* istega cod. Parisinusa, v katerem srečuje Kristus neki *ἡμικράνιον*, ki pozroča ljudem glavobol, ki ga pa Kristus prežene v puščavo.

²⁷ Antično-orientalske vplive, ki so učinkovali preko krščanstva na nemško ljudsko verovanje srednjega veka, dokazuje sedaj zelo dobro Fr. Pfister, *Deutsches Volkstum in Glauben und Aberglauben*, 120 sl.

²⁸ Zgoraj str. 245 navedeni zagovor v nekem dunajskem rokopisu ima tudi neko, sicer zelo primitivno črkovno čarodejstvo. Na koncu latinskega besedila se tu dvakrat ponavljajo začetne črke besed *ayos*, *sanctus*, *alleluia*.

²⁹ Zelo mnogo materiala nam nudi delo »Papyri Graecae Magicae, Die griechischen Zauberpapyri«, ki jih je izdal K. Preisendanz v zvezi z drugimi strokovnjaki, na pr. zv. I., 26, 28, 30 itd., ali zv. II., 110 sl., 140, 143, 164 sl., 171, 177 itd. O antični črkovni magiji prim. poleg že po Glonarju v ČZN navedenih razprav A. Dietericha, še F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*, 2. izd. 1925. Dopolnitve k temu delu ima R. Hallo, *Archiv f. Religionswissenschaft*, XXIII, 1925, 166 sl.

čanskih običajev.³⁰ Znale so te tajinstvene črke — često združene v nesmiselne besede — kot Ephesia grammata.³¹ Ali tudi tu lahko pokažemo pot, po kateri je prišla ta vrsta čarodejstva k nam na zapad. Na glinastih posodah, popisanih v notranjosti z rotitvami v aramejskem jeziku, najdemo pogosto nesmiselne vrste črk.³² Ti teksti so židovskega izvora. Toda ravno židovstvo je — najbrž pod babilonskim vplivom — razvijalo mistiko črk do največjega razcvita. Njegov odnošaj do »črke postave«, in dejstvo, da je polagalo največjo važnost na popolnoma natančno besedilo svetega pisma, ga je prisililo k temu. V Kabbali se potem razvija mistika črk do vrhunca³³ in končno je prešla odtod v literaturo srednjeveških čarodejnih knjig.³⁴ Da dam domač primer, naj opozorim na tem mestu samo na še leta 1920. vnovič natisnjen tkzv. »Colomone Shegen«, kjer imamo na pr. na str. 9 sl., 27, 53 sl. itd. take vrste čarodejnih črk.

Razrešitev takih črkovnih vrst je naravno komaj mogoče, zlasti še radi tega, ker so se tekom časa navzlic skrbnemu izročilu tu in tam vrinile po zmožnem prepisovanju ali razumevanju majhne spremembe v prvotno besedilo. V mnogih primerih gre tu za akrofonično pisane svetopisemske izreke, kakor na pr. v tkzv. Zaharijevem žegnu, druge cerkvene blagoslove ali vrste iz knjig, ki so se uporabljale za vedeževanje.³⁵ Naj bo tu kot primer naveden tkzv. Benediktov blagoslov, ki ga je po ljudskem verovanju vpeljal papež Leo IX. in ki naj nas čuva pred vsemi demoni in boleznimi. Sestoji iz petero vrst črk:

C. S. P. B. = crux sancti patris Benedicti

C. S. S. M. L. = crux sancta sit mihi lux

N. D. S. M. D. = non draco sit mihi dux

V. R. S. N. S. M. V. = vade retro, Satana, numquam suade mihi vana

S. M. Q. L. I. V. B. = sunt mala. quae libas, ipse venena bibas.³⁶

Da je v tem primeru mogoča razrešitev teh pet vrst črk, je izjemen slučaj. Če se po naključju ne najde neko oporišče za razrešitev ali sicer kakšna slučajnostna razlaga, ostane uganka čarodejnih črk veči del nerešena.³⁷ Tudi pri stiskem zagovoru je pomen posameznih črk zaenkrat problematičen. Verjetno gre za neki svetopisemski stih, katerega razjasnitev — če nam je prvotno besedilo v našem rokopisu sploh še ohranjeno — bo morda prineslo kedaj naključje.

³⁰ F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik u. Magie*², str. 52 sl.

³¹ O njih K. Wessely, *Ephesia grammata*, 1886; Kuhnert, *PWRE*, V, 2771 sl.

³² R. Stübe, *Der Himmelsbrief*, 45.

³³ F. Dornseiff o. c. 139 sl.

³⁴ Na te vplive je v tozadevni slovenski literaturi opozoril že I. Grafenauer v svojem temeljitem članku o »Duhovni brambi« in nje postanku, *ČZN*, IV, 1907, 9 sl.

³⁵ Pri stiskem zagovoru ni nikakor misliti na kak tajnopis, ker so posamezne črke ločene po interpunkciji.

³⁶ E. Stempler, *Antike und moderne Volksmedizin*, 102.

³⁷ A. Jacoby je podobne vrste črk zbral v *Schweizer Archiv f. Volkskunde*, 28, 1928, 81 sl., in jih, kolikor gre, obrazložil. Njegova razprava mi žal ni dostopna.

Résumé.

Ein mittelalterlicher Zauberspruch aus dem Kloster Stična und seine Parallelen.

Der Verfasser behandelt im Vorstehenden einen mittelalterlichen Zauberspruch gegen Zahnschmerz, der sich auf der ersten Seite der jetzt in der Staatsbibliothek zu Ljubljana aufbewahrten Handschrift 8/III (aus dem 12. Jahrh.) aus dem Kloster Stična in Unterkrain befindet. In etwas verstümmelter Form kennen wir unseren Spruch schon aus einem St. Galler Codex des 9. Jahrh., weiters aus einer Wiener Handschrift usw. Auch in neuerer Zeit ist er weitverbreitet, besonders in Süd- und Westdeutschland, wofür der Verfasser eine Reihe von Beispielen anführt. Schließlich ist er auch in die Literatur der Zauberbücher übergegangen und man findet ihn z. B. im sogenannten Romanusbüchlein. Die in der Stičnaer Handschrift erhaltene Form des Spruches scheint wesentlich ursprünglicher zu sein, als die anderen bisher bekannten Varianten, da sie unter anderem am Schluß eine regelrechte Beschwörung enthält. Was den Typus unseres Zauberspruches anbelangt, handelt es sich hier um die so häufige Form des sogenannten Begegnungstypus. Der primäre Fall einer Heilung oder einer sonstigen Wundertat wird erzählt, wobei in den christlichen Sprüchen Christus oder ein Heiliger das Wunder tun. Analog diesem ersten Fall soll dann der neue Fall verlaufen, bei dem der Spruch angewendet wird. Dieser Typus des Zauberspruches findet sich in der ganzen orientalisch - spätantiken - islamischen Welt. Der Verfasser verfolgt ihn bis in den altorientalischen Kulturkreis, der wohl der Ausgangspunkt für allerart Zauberei ist. Die christlichen Zaubersprüche dieses Typus schöpfen anscheinend die meisten der hier gewissermaßen als »Präjudizfälle« erzählten Legenden, soweit es sich nicht um freie Erfindungen handelt, aus der apokryphen Literatur, die aber ihrerseits wieder von der altorientalischen Literatur beeinflusst ist. Beim Stičnaer Spruch ist noch eine Reihe von Zauberbuchstaben, die dem Spruch vorangestellt sind, zu erwähnen. Derartige Buchstabenreihen sind uns auch sonst bekannt und können ebenfalls schon aus der antiken Zaubervliteratur nachgewiesen werden. Wie in den meisten Fällen, lassen sich aber auch in unserem Falle die Buchstaben nicht auflösen. Es dürfte sich in unserem Falle wohl um einen akrophonisch geschriebenen Bibelspruch oder sonst eine kirchliche Benediktion handeln.

Неіндогерманські племена на території України за часів Геродота.

В. Щербаківський — Прага.

Відомий визначний югословянський вчений Ніко Жупаніч в різних своїх статтях показав, що в географічній номенклатурі Югославії зустрічається досить імен, які пояснюються не з індоєвропейської, а з гиттітської мови, і таким чином представляють лінгвістичну паралель до того антропологічного факта, що населення дінарське представляє мишанину нордійської раси з расою передньоазійською, до якої належало і населення гиттітської держави (Chatti).

Ми знаємо, що більшість українського населення належить теж до дінарської раси, а тому и в склад українського населення мусіла теж входити раса передньоазійська, і се мусіло зазначитися в старій номенклатурі географічній України. Hüssing¹ як и Wirth² вважає, що ціла передгеродотова топономастика між Кавказом і Альпами, як і багато імен народів є Кавказька. На жаль топономастикою на Українській території ніхто не займався з (штандпункту) погляду кавказько-малоазійських мов. Такі назви рік, як Дон, Дніпро, Дністер, пояснили з осетської назви „dan“ = вода. А осетську мову при тим вважають за іранську т. є індогерманську. Але чи „dan“ є корінь індогерманський чи кавказько-малоазійський над сим не спинялися, і можна думати, що іранці позичили сей термін у передньоазійської раси.

Що до народів живших за часів Геродота на території теперішньої України, то багато з них суть безперечно кавказько-малоазійські, або як деякі вчені звуть — яфетитські.

Такі напр. були Геродотові *Tavροι*, які жили в Криму.

Classen³ в корні „taur“ шукає значіння гори, бо в тирольських Альпах є гирський криж „Hohen Tauern“; і з другого боку в Кілікії існують теж гори Taurus. В сих словах Classen³ бачить останки вимерлих мов, якими говорило колишнє населення живше

¹ Hüssing. Die Völkerschichte in Iran. Mitt. Antr. Ges., Wien 1916.

² A. Wirth. Kassische Forschungen, Memnon. B. III, 19.

³ K. Classen. Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit. 1912. S. 17.

від Кавказу до Альп. Tomaschek⁴ теж каже що *Tavροι* waren Stammverwandte der *Σινδοί, Ψήβοιοι, Τορέται, Δόσχοι, Λανδάριοι, Κερχέται* oder *Ζυγοί* (черкеське *tsug* — чоловік.), які всі були аборигенами Кавказу. Але з другого боку Wirth⁵ указує на те, що „*taur*“ в черкеській мові означає чоловіка *taur* = Мавп, звідтіль слово *κενταυρος*, бо „*κεν*“ = черкеське *Chen* = кінь = *Pferd*; *taur* = Мавп. *κενταυρος* = кінь-чоловік; аналогічно кретьське *Minotauros*; *Min* = бик = *Ochs*, і *taur* = Мавп; *Minotauros* = бик-чоловік. Цікаво, що в українській мові збереглися слова миньо = бик; миня = корова. *Κερχέται* се є стара форма теперішнього імени Черкеси. На Україні вживалося на Київщині перед війною однаково и керез і через, в однім і тім же значінню = über. От же відповідно Wirth'у як і Classen'у *Ταῦροι* = суть Кавказці.

Сінди і Меоти жили при Азовським мори (*Meotida*); але Сінди на півдні, починаючи від устя р. Кубані (*ὕπανις*). Сінди Кубанські і Сінди Малоазійські споріднені між собою. Миж Дніпром і Карпатами жили *Ἀράθρυβοι, Ἀλαζῶναι* і *Καλλιπίδαί*. По словам Геродота се були хліборобські племена. Tomaschek⁶ вважає їх за Трацькі племена. Kretschmer⁷ не згоджується з етимологією Томашека. *Ἀράθρυβοι* був великий нарід, який простягався від Дніпра, аж на Карпати, аж до вершин р. Maris'a (Herodot. IV. 49 і 100), *Λοπίσιος ὁ Περιηγητής* vers. 310). Classen⁸ відносить Агатірсів теж до народів Кавказького пня. Wirth⁹ відносить Агатірсів до Каспіїв, то б то до передньоазійської раси до якої входять і Кавказьці. Vasmer, Hirt і Kretschmer вважають їх Траками, але не зовсім слушно. Можливо що у них була тільки трацька королівська династія, або правляча верства¹⁰.

Алазони і Калліпіди напевне були мішані племена з хліборобів передньоазійської раси (кавказької або хатської) и з Траків, які представляли у них правлячу класу. Сі передньоазійські племена ніколи не були винищені номадами до кінця і збереглися в горах і густих лісах на північ від степів у Губерніях Київській, Подільській і Волинській. Так само як в Дінарських Альпах і на Балканах збереглися їхні родичи, що послужили основою південних словян.

⁴ Tomaschek. Kritik d. ältesten Nachrichten über den Skythischen Norden I. Sitz. Ber. Ak. Wiss. Wien. 1888. S. 721.

⁵ A. Wirth. Kassische Forschungen. Memnon III. B. S. 30.

⁶ Tomaschek. Pauly Wissowa Realenc. B. I., s. 764; Sitz. Ber. Wien. Ak. Wiss. Philol. Cl. B. 99. i 116. Die Alten Thraken.

⁷ Kretschmer. Pauly-Wissowa Real Lex. Reihe II, I s 929.

⁸ Classen. Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit. s. 16 і 66.

⁹ A. Wirth. Kassische Forschungen. Memnon B. III. s 19.

¹⁰ V. Ščerbakivskyj. Zu Agathyrsefragen Eurasie Septentrionalis Antiqua. B. IX.

Завдяки збереженню одної і тої самої раси на Балканах і на Україні, раси субстратної передньоазійської, пояснюється не тільки незвичайна близькість фізичного, або антропологічного типа теперішнього Українського народу і балканських слов'ян, але теж і незвичайна подібність в народній культурі і мистецтві народнім, яка вражає кожного хто розглядав етнографічні музеї Балканські і Українські. Як здається, при такій близості расовій і культурній помянутих тут слов'янських народів и Малоазійсько-кавказьких між собою ся близькість мусить видбитися і в мовнім скарбі, і для пояснення деяких слов'янських слів, їхніх корнів треба шукати не тільки в індоевропейським та урало-алтайським словниках, але теж у словниках кавказько-малоазійських, на що здається слов'янські філологи до сего часу звертали замало уваги. Рівно ж і навпаки для розуміння передньоазійських фосільних мов, моглиби придатися деякі слов'янські словники а особливо Український. Було би бажано, щоб на праці такого етнолога як Н. Жупаніч більшу увагу звернули по за межами Югославії.

Les peuplades nonindoeuropéennes sur territoire de l'Ukraine à l'époque de Hérodote.

Resumé.

Dans l'article ci-joint l'auteur attire l'attention des lecteurs sur l'opinion de M. Niko Županič l'éminent savant yougoslave qui établit une relation entre le substrat ethnique yougoslave et le substrat hittite du II millenaire av. J. Chr.-il signale la relation analogue entre le substrat du peuple ukrainien et celui des peuples du Caucase et de l'Asie Mineure c. a. d. des proches parents des Chatti-Hittites et cite les peuples de la souche caucasienne ou de l'Asie Mineure qui habitaient l'Ukraine à l'époque de Herodote il cite: *Ἀγάρηνοι*, *Ἀλαζῶναι*, *Δανδάρηνοι*, *Ἀόχοι*, *Κερχέται* ou *Ζυγοί*, *Ψήσαιοι*, *Σίνδοι*, *Τορέται*, *Καλλιπίδαι* et *Τάυροι*: Enfin l'auteur montre que l'étimologie de certains mots ukrainiens pourrait être déduite des langues faussiles de l'Asie Mineure et du Caucase.

V Ščerbakivskij,

Prague 25. X. 1937.

Ali je *Pithecanthropus erectus* predhodnik sedanjih hominidov?

(Ob 80-letnici E. Dubois-ja)

Božo Škerlj — Ljubljana.

Pred 70 leti je *E. Haeckel* v svoji bistrovidnosti napovedal predhodnika človeka, ga opisal, mu dal ime *Pithecanthropus* in izrazil verjetnost, da ga moremo najti na robovih hipotetične, a potopljene Lemurije. Pri tem je mislil predvsem na jugovzhodno Azijo, omenil tudi Sundske otoke, in na vzhodno Afriko.

10 let pred to napovedjo se je rodil na Nizozemskem *Eugen Dubois*, 20 let po nji se je pa izkrcal tridesetletni vojaški zdravnik v kolonialni službi v Padangu na Sumatri z namenom, da najde od *Haeckel*-a napovedani »missing link«. *E. Dubois* je bil že kot lektor anatomije v Amsterdamu zaprosil nizozemsko vlado, da mu dovoli izkopavanja na Sundskih otokih; ko pa je bila ta prošnja zavrnjena, je mladi znanstvenik zapustil varno vseučiliško službo proti nasvetu svojega šefa *Fürbringer*-ja in se javil kot zdravnik v Nizozemsko Indijo. Na Sumatri ni imel uspeha; preselil se je na Javo in l. 1891. »po programu« odkril, kar je hotel — v rokah je imel dokaz za nekdanjo eksistenco od *Haeckel*-a napovedanega pitekanropa. Popis te najdenine je na tem mestu nepotreben. Važno pa je danes, kako se dá ta najdenina tolmačiti; kakšno vlogo je *Pithecanthropus* v rodovniku hominidov lahko igral, ali je res vez med šimpanzoidi in sedanjimi človečnjaki?

Weinert je uvedel pojem *sumoprimatov*, kajti vsi anatomske in mnogi fiziološki dokazi govore za najbližnjo sorodnost človeka s šimpanzom in gorilo. Anatomske posebnosti ne dopuščajo dvomov, da spadajo ostanki pitekanropa v isto skupino *sumoprimatov* (kar velja seveda za mnoge druge ostanke višjih opic in za vse doslej odkrite ostanke hominidov). Za ta del torej ni vprašanja, da je *Dubois* imel prav (kar je tudi *Schwalbe* potrdil), ko je postavil pitekanropa med šimpanzoide in človečnjake. Tudi z ustvaritvijo novega rodu *Pithecanthropus* je imel prav, kajti ta ni istoveten z rodом *Homo*.

Vprašanje pa je, ali je *Pithecanthropus erectus* predhodnik sedanjih hominidov. Da so le-ti na svoji razvojni poti pretekli nekoč tudi ta štadij, je več kot verjetno; noben anatomske dokaz ne govori proti temu. Toda čas za razvoj in nekatere najdenine, ki do danes res še niso povsem varno datirane, ne govore za to, da bi se razvili sedanji hominida iz pitekanropidov, vsaj ne iz onih oblik, ki so bile najdene na Javi, pri Čou-kou-tieniu in pri Heidelbergu.

Pithecanthropus erectus z Jave — tudi drugi primerek iz l. 1937. — se ne dá točno datirati. Lahko je iz starega diluvija, lahko pa tudi iz srednjega, kakor sodi *Stein-Callenfels*. *Pithecanthropus pekinensis* je iz starega diluvija, toda je višje razvit od javanskega. Prav tako iz starega diluvija je heidelberška spodnja čeljust in verjetno tudi l. 1935. odkriti *Pithecanthropus njarasensis*. Sedanji hominidi bi torej imeli precej časa za razvoj iz pitekanthropidov tekom vsega diluvija, toda le v primeru, da smatramo pitekanthropide kot razvojni štadij, pri čemer pa moramo misliti na to, da klasični *Pithecanthropus erectus* kot predhodnik ne pride več v poštev (prim. za ta del tudi *Fischer-ja*, l. c.).

Skoro nobenega dvoma ni, da so se razvili neandertaloidi iz pitekanthropidov, zato smatramo za pravilno, da govorimo o rodu *Pithecanthropus neanderthalensis*, ne pa o rodu *Homo neanderthalensis*! Neandertalec ni *Homo* in že po svoji anatomski specializaciji najbrže ne pride v poštev kot neposredni prednik pravih današnjih hominidov. Še manj pa z ozirom na razvojni čas. Iz Evrope vemo, da je neandertalec med staro- in mladopaleolitikom izumrl, torej, kakor se je doslej zdelo povsem jasno, med musterienom in orinjasjenom. To naziranje pa močno prizadenejo najdbe na Olševi (*Brodar*, l. c.) in v drugih paleolitskih jamah zlasti naše ožje domovine. Olševa je postavila na laž vse nazore, ki so postavljali orinjasjen v mrzlo, torej v kakšno ledeno dobo. Po Olševi se zdi, da moremo govoriti o nekaki preorinjaški kulturi — podobno kakor so opravičile najdbe v — Vzhodni Afriki! Kdo je bil ustvaritelj te kulture? Na Olševi ni bil najden, v Kenji — v Oldowayu in v Kanamu in Kanjeri — je bil v zvezi s to kulturo in s še mnogo starejšimi kulturami najden samo — pravi *Homo*!

Ali nam — na drugi strani — krapinec res dokazuje, da je neandertalec ustvaril tisto kulturo, ki je bila tam najdena? Da je neandertalec poznal rabo ognja, da je tam zapustil ostanke kanibalske pojedine? Kaj pa, če ni neandertalca v tisti jami presenetil novi *Homo*, ga pobil in pojedel in pustil v jami razmetane ostanke? Dejstvo, da v Krapini niso bili najdeni ostanke tudi pravega *Hominis*, bi moglo prav tako dokazovati, da je to jamo po splošnem pokolju neandertalcev zapustil. Na podobno razlago Krapine je — po *Weinert-u* 1934., l. c. — mislil svoj čas očitvidno tudi že *Klaatsch*. Podobne nazore izraža *M. Boule* o možnostih pri Čou-kou-tienju, kjer so iz razbitih in ožganih kosti sklepali, da je bila tamošnjim pitekanthropidom znana poraba ognja — in da so bili kanibali! Zakaj? Ali so hipoteze o istočasno živečem pravem rodu *Homo* res tako slabo podprte?

Slednje vprašanje je treba pojasniti. *Weinert*, *Stolyhwo*, *Heberer* i. dr. smatrajo vprašanje kanamske mandibule in kanjerskih lobanj za likvidirano, menda zlasti na podlagi *Boswell-ovega* malo dokazujočega pisma proti *Leakey-jevim* trditvam. Postavimo, da se mogoče te najdenine ne dado več povsem točno datirati, ostaneta

le še dve dejstvi: da gre za izredno fosilizirane najdenine (*Mollison* pravi, da je kanamski odlomek mandibule najbolj fosilizirana kost, kar jih je imel v rokah; za ta del se strinja tudi *Boswell* v omenjenem pismu, l. c.!) in da gre brez dvoma za pripadnika rodu *Homo*! Nadaljnja najdenina, ki je povzročila več vprašanj,

Sl. (Fig.) 1. E. Dubois

kakor je dala odgovorov, je t. zv. *Eoanthropus Dawsoni*, ki spada anatomsko in morfološko med Hominide ali vsaj med premočrtne njihove predhodnike. Tudi ta najdenina se ne dá točno datirati.

Weinert je mnenja, naj si ne damo motiti teorij, odn. hipotez, ki se dado prav verjetno podpreti z dokazi in dejstvi, od najdenin, ki niso povsem jasne.¹ To je dokaj udobno stališče, toda v znanosti

¹ »Eines ist dabei sicher, daß wir Oldoway, Kanam und Kanjera nicht als urmenschlich zu bezeichnen haben. Die darauf hienzielenden Veröffentlichungen

nedopustno! Zagovorniki razvojne črte: šimpanz — pitekanthrop — neandertalec — sedanji človek pozabljajo, da je bil *Pithecanthropus erectus* sporen še dobrih 35 let po odkritju in da so še l. 1927., torej v letu odkritja pri Čou-kou-tienju, trdili nekateri resni antropologi, da pripada trinilska kalota velikemu šimpanzu. Kaj, če bi se čez nekaj let, pa čeprav morda tudi čez 30—40 let, izkazalo, da je *Leakey* le imel prav? Potem bi vsa stavba, ki jo je tako logično zgradil zlasti *Weinert*, ne držala... Že danes pa moramo resno računati s tem, da neandertalec ne spada med neposredne predhodnike današnjega človeka (prim. za ta del tudi stališča *Heberer-ja*, *Vallois-ja* i. dr.). Ni pa izključeno, da se je i današnji človek i izumrli neandertalec razvil iz pitekanthropidov. Današnji človek v tem primeru najbrže preko *steinheimske* oblike.

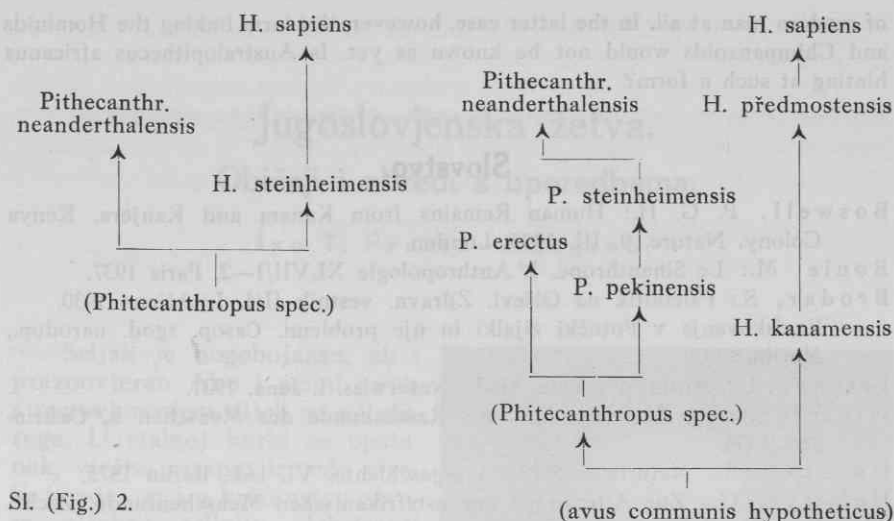
Če bi se izkazalo, da so današnjim hominidom podobne oblike živele v začetku diluvija istočasno s pitekanthropidi, bi ta hipoteza predpostavljala, da se je cepitev med obema rodovoma morala izvršiti že nekako vsaj konec terciara, kmalu po razcepitvi pitekanthropidov in šimpanzov.

Zdi se torej, da je po današnjem stanju znanja previdnost glede rodovnika hominidov prva zapoved in da nima hipoteza o razvoju sedanjega človeka iz neandertalcev prav nič več vrednosti kakor druga, da so hominidi že od pitekanthropidov alicelo še preko njih šli svojo pot. Da so pa pravi hominidi živeli istočasno vsaj z neandertalci, je danes več kot verjetno, če ne že dokazano (prim. za ta del nazor *N. Županič-a*, l. c. iz leta 1919.). Razne baje-kanibalske pojedinke iz starega paleolitika v Evropi in Aziji se ne zdijo dovolj dokazane kot res kanibalske. V mlajši dobi je za ta del sumljiva edinole najdba Ofnet na Bavarskem; kanibalizem pa tam ni dokazan, samo surovo pobijanje tudi žensk in otrok (*Mollison*) in verjetno kultni pokop žrtev, ki so jim prej odsekali glave.

Če hočemo biti previdni, bomo danes morali priznati dve možnosti za rodovnik hominidov kakor kaže rodovnik na sledeči strani.

Vsekakor pa je ob osemdesetletnici *Dubois-ja* zelo verjetno, da predstavljajo *Pithecanthropidae* vsaj prehodni razvojni štadij v zgodovini Hominidov in *Pithecanthropus erectus* *Dubois* eno njihovih končnih oblik.

von Reck und Leakey sind jetzt so häufig und so deutlich widerlegt worden, daß man aufhören sollte, die Ergebnisse unseres Stammesgeschichtsforschung durch undatierbare *Homo sapiens*-Funde, die z. T. in ganz belanglosen Resten vorliegen, zu stören.« (Podčrtal Š.; *Weinert*, l. c. 1937, str. 343.)

Summary.

Was *Pithecanthropus erectus* an ancestor of the recent Hominids?

Dubois's discovery of *Pithecanthropus erectus* remained for 36 years isolated if we disregard the find of the Heidelberg mandible. Until 1937, when *Black* discovered the Pekin man at Chou-kou-tien, the opinion that *Pithecanthropus erectus* was only a huge chimpanzee, was repeatedly expressed. Today, however, the former *Pithecanthropoids* are considered rather a genus of Hominidae, including the following species: *Pithecanthropus erectus*, *P. pekinensis*, *P. heidelbergensis*, and *P. njarasensis*. The Neanderthaloids probably were not true ancestors of the modern Hominids, though their direct descendance from the *Pithecanthropoids* may be assumed with great probability. The classical specimens of *Pithecanthropus erectus* are too young to be included in the true ancestry of *Homo sapiens*.

In reconstructing the pedigree of the Hominids we also have to consider *H. kanamensis* and the Piltdown man, who both doubtlessly belong to the genus *Homo*. The high mineralization of the Kanam mandible is out of question and is admitted even by *Boswell* who doubts the high age of this find. *Weinert's* opinion that conclusions based on well-established facts should not be disturbed by ambiguous finds (*Weinert*, Hominidae, l. c.), cannot be wholly accepted in positive science. Though we are not yet able exactly to date certain remains, we must not adhere to dogmas.

On account of the actual remains known at present, we may admit two varieties of the reconstructed pedigree of the Hominids, as shown in fig. 2. We must suppose that either the *Pithecanthropoids* were present already before the time of the Kanam and Piltdown men, or that they were not true ancestors

of modern man at all. In the latter case, however, the form linking the Hominids and Chimpanzoids would not be known as yet. Is *Australopithecus africanus* hinting at such a form?

Slovstvo.

- Boswell, P. G. H.: Human Remains from Kanam and Kanjera, Kenya Colony. *Nature*, 9. III. 1935, London.
- Boule, M.: *Le Sinanthrope*. *L'Anthropologie* XLVII/1—2, Paris 1937.
- Brodar, S.: *Paleolitik na Olševi*. *Zdravn. vestnik* II/4, Ljubljana 1930.
- *Raziskovanja v Potočki zijalki in nje problemi*. *Časop. zgod. narodop.*, Maribor 1931.
- Fischer, E.: *Anthropogenese*. *Hwb. Naturwiss.* I. Jena, 1931.
- Gieseler, W.: *Abstammungs- und Rassenkunde des Menschen I*, Oehring, 1936.
- Haeckel, E.: *Natürliche Schöpfungsgeschichte*. VI. izd., Berlin 1875.
- Heberer, G.: *Zur Altersfrage der ostafrikanischen Menschenfunde*. *Zschr. Rassenk.* II/237, Stuttgart, 1935.
- *Neuere Funde zur Urgeschichte des Menschen und ihre Bedeutung für Rassenkunde und Weltanschauung*. *Volk u. Rasse* XII/11—12, München 1937.
- Keith, A.: L. S. B. Leakey, *The Stone Age Races of Kenya*. *Nature*, 2. II. 1935. (cit. po *Eugenical News* XX/43—44, Cold Spring Harbor, 1935.)
- Leakey, L. S. B.: *Adam's Ancestors*. London 1934.
- *The Stone Age Races of Kenya*. Oxford University Press, London 1935.
- Lebzelter, V.: *Zur Altersfrage der ostafrikanischen Menschenfunde*. *Zschr. Rassenk.* III/202, Stuttgart 1936.
- Mollison, Th.: *Die Bedeutung neuerer fossiler Menschenfunde*. *Ber.* 52. Tagg. d. D. Ges. Phys. Anthropol., Speyer 1934.
- *Zeichen gewaltsamer Verletzungen an den Ofnetchädeln*. *Anthr. Anz.* XIII/1—2, München 1936.
- Stolyhwo, K.: *Les praénéanderthaloides et les postnéanderthaloides et leur rapport avec la race du Néanderthal*. *Etnolog* X/147—168, Ljubljana 1937.
- Škerlj, B.: *Homo kanamensis*. *Proteus* III/12, Ljubljana 1936.
- *Pithecanthropus und Homo*. *Zschr. Rassenk.* VI/3, Stuttgart 1937.
- Vallois, H. V.: *Le Javanthropus*. *L'Anthropologie* XLV/1—2, Paris 1935.
- Weinert, H.: *Ursprung der Menschheit*. Stuttgart 1932.
- *Homo sapiens im altpalaeolithischen Diluvium?* *Zschr. Morph. Anthr.* XXXIV/456—468, Stuttgart 1934.
- *Hominidae*. *Fortschr. Paläontol.* I/1937.
- *Der neue Affenmensch — Pithecanthropus II von Java*. *Umschau*, 80—83 (4.), Frankfurt a. M. 1938.
- *Entstehung der Menschenrassen*. Stuttgart 1938.
- Županić, N.: *Les premiers habitants des Pay Yougoslaves*. *Rev. Anthropologique*, Paris 1919.

Jugoslavenska žetva.

Običaji i obredi s uporedbama.

Ivo T. Franić — Zagreb.

I

Seljak je bogobožan, ali i praznovjeran. Ako i primi novo, s nepovjerenjem dijeli se od staroga. U stalnoj borbi za opstanak, vječno razapet između straha i nade, on i u kršćanstvu stvara zasebnu religiju. Izbrisavši imena bogova, u novu vjeru unesao je bezimene demone. A gdje je samo mogao, funkcije starih bogova prenesao je na kršćanske svece (sv. Ilija, sv. Petar, Blaž, Vid, Ivan Krstitelj, Đurađ, Božić, Uskrs itd.).

Za zemljoradnika važi njegov agrarni kalendar, koji se, stvarno uzevši, nije ni danas izmijenio od poganske pradobe. Svi narodi sačuvali su kult sunca i s njegovom zimskom solisticijom povezali (25 XII) začetak nove agrarne godine. Rim je dugo, i poslije kršćanstva, sačuvao veliki praznik »dies natalis solis invicti«. Perzija slavila je na taj dan rođendan »Mithrasa« u pećini, a Feničani »Melkart«.

Egipat rođenje Ozirisovo, a Grci Dionizovo zadržali su za 6. januar. Kršćanstvo uskladilo je rođenje Isusa s rimskim praznovanjem. Tog dana su i Germani slavili svoj »Jul«. Slavensku slavu prekrile su antičke i kršćanske koprene. Znademo da su slavili, ali ne znamo šta.

Na 25. decembra sunce počinje da raste, pošto je 24 XII imalo najkraći dan. Rast napreduje do 24. juna (Ivanjdan), kada dosegne (ljetnog solisticija) svoj maksimum. Od 25. VI počinje silaženje, da 24 XII završi svoj hod s minimumom trajanja dana. S tim u vezi ras-

Ivo T. Franić.

poređeni su i agrarni obredi i narodni običaji, s jasnim magičnim primjesama.

Oko Ivanjdana počinje žetva godišnjeg napora i spremanje uroda. Nije ni čudo onda, da je ona spojena s pjevanjem, igrankama, gozbama i veseljem.

Žetva se dijeli u 3 povezana, no, uistinu, zasebna posla:

1. sama žetva: rezanje klasova srpom ili kosom;
2. vezanje u snopove i nalaganje u kamare, stogove ili plastove;
3. vršenje: odvajanje zrna od slame i čišćenje od pljeve.

U narodnim običajima i obredima koji su povezani uz ove poslove izbija nekoliko jasnih primjesa i utjecaja:

a) svečovječanskih koji dosižu postankom u preistoriju i zajednički su svima ili većini naroda; b) antike, grčke i rimske; c) praslavljenjskih poganskih; d) kršćanskih kojima je zamijenila ili preodjenula poganske ostatke nova vjera; e) okolnih susjeda, koji su neposredno ili migracijom namitali svoje; f) napokon preostaci naroda koje su naši preci zatekli u današnjim nastanbama i s njima se, u toku vremena, amalgamisali.

Prvoga dana ide se žeti poslije izlaska sunca, a kući se vraćaju prije no što sunce zađe.¹ Oko Đevđelije to tumače: »da bi hlebac bio beo kao sunce.«² Vrijeme za žetvu nije svagdje isto. U Loboru svaka strn koja nije pred Petrovom (29 VI) požeta mora se na petrovski post zažeti.³ U Poljicama »t a j i n« (vrijeme) za žetvu pšenice jest nedjelja dana pred sv. Ilijom (13 VII). Na Ilijino obično se poveže u snopove.⁴ Tamo pjevaju:

Žetvu žela moba Todorova
Na Iliju i na Mandalinu.
Ali Ile Mandi govori ja:

»Savij, Mande, niz oblake trake,
A ja oču munje i gromove,
Da pobijem mobe Todorove.«⁴

Ozimica žanje se u Poljicama poslije pšenice.⁴ U srezu Omoljskom počinje oko sv. Prokopija (21 VII), oteže se do poslije sv. Ilije (2 VIII), a često i do Preobraženja (19 VIII).⁵ U srezu boljevačkom započinju odmah po Petrovdanu (29 VII) i traje do sv. Ilije (2 VIII).⁶ Oko Đevđelije žetva počinje rano. Još u mjesecu maju. Počim s ječmom, nastavljaju s raži i ovsem, da na koncu požanju pšenicu i urov. Bijelo proso žanju istom u mjesecu julu. Ko žanje i poslije Petrovdana, ismjeavaju ga.⁷

Od pradavnih vremena u Evropi se želo s r p o m i k o s o m.⁸ Srp je stariji i dokazan već u starijoj brončanoj dobi. Najmanje od II tisućljeća prije Krista.⁹ U zasutome koritu staroga toka Drave kod Torčeca, sjeverno od Koprivnice, našao sam jedan srp iz mjedi,¹⁰ a drugi iz željeza (rimsko doba). Naziv je indoevropski (grčki *ἄσπερ*, lat. *sarpere*, sarpo, ir. *serr.*, lat.: *sirpe*, sthn. *s a r f*, stsl. *srъpъ*, finski *sirp*, *sirppi*.¹¹ U srednjoj Evropi kosa je mnogo mlađa od srpa. Niederle ju meće u

kasno latensko ili rimsko doba.¹² Naziv »kosa« — kositi izraz je sveslovenski. Od Slovena unišao je u novogrčki jezik (κοσά), albanski (kose) i mađarski (kasza).

U Poljicama su od starina žetelice žele žito srpom. Tek u novije doba ga i kose s »napravljenom kosom« (metne se na kosu željezna šipka, koja dijeli pšenicu da se ne »mrtovlasa«).¹³ U Otoku ljetina se kosi, ako je rana i uspravna, a žanje, ako je ulegnula. Ko ima dosta radnika, taj požanje i žito i ječam, a zob se pokosi.¹⁴ U srezu Omoljskome žito žanju srpom, a negdje se i kosi; naročito ječam i ovas.¹⁵ U Devdeljskoj kazi žanje se jedino srpom.¹⁶

Žeteoci žanju. Borje, srez Ivanec.

Pračovječanska je vjera u demone i nastojanje da ih se primjerom magičnih sredstava sklone na službu čovjeku u korist, a one štetne da se umilostivi ili u škodljivom dejstvu spriječi. Zato su bili propisani izvjesni običaji i obredi. Jedni sa zadaćom prosidbenom, (ovi su obično primjenjivani prije dotičnog važnog posla), ili zahvalnom, kad je posao već srećno završen. I stari Slovjeni obraćali su se bogovima i demonima koji su gospodarili s prirodnim silama koje su dolazile u obzir. U prvome redu suncu, kao najvažnijem gospodarskom činiocu. No u tim običajima imade već toliko stranih utjecaja (grčkih, rimskih, german-skih i orijentalnih, pa mjesnih varijacija, kršćanstva s novim kalendarom svetaca itd.) da se iskonska slovenska jezgra ne da rekonstruisati.¹⁷ Ali je sigurno da ona postoji amalgamisana u utjecajima, no sa duhom slovenskim i mistikom našom.

Žetva je, prirodno, vrlo važan događaj u agrarnom životu seljačkog naroda. Pa nije nikakovo čudo, da je isprepletena brojnim narodnim običajima i obredima. Već Ibn Rosteh¹⁸ zapisao je o starim Slovenima poganskog perioda, da su pred žetvu uzimali u šaku prosina zrna i, uzdignuvši pogled k nebu, govorili: »Gospode, ti koji si nas opskrbio hranom, daj nam je i danas u obilju!« U Suš-njevu šelu i Čakovcu i danas, prije no što se late posla, kažu: »pomozi Bože i Majka Božja, da bi rodilo i da biga bilo sto vagona«.¹⁹

Na mnogim mjestima prvi snop požanje i poveže višestruko domaćina. Ovoga ustoboči, dok drugi snopovi ostanu ležati.²⁰ U Devde-

lijskoj kazi, kada se prvi puta zažnije, bilo sirovo ili suho, mora se odmah vezati jedan snopić — snopće — »niva da se zarađuje«. Kada domaćin ili domaćica donese ručak, najmlađi »žitvar« (žeteoc) uspravi ono snopće pred domaćinom ili kime bilo, razapne preko klasja neku maramu i kaže mu: »ajarlija birikjet!« Dotični baci na to nekoliko metalnih novaca na maramu. To nazivaju

Zetelac i zetelica. Slaganje rukoveti. Borje, srez Ivanec.

»snop ispravajne«. To čine i drugim ukućanima, ako iziđu na njivu. A ako je njiva pokraj puta, čine to svakome znancu koji naide, a on baca metalnike u maramu.²¹

U Otoku, čim se ujutro dođe na njivu, načupa se žita ili ječma i pletu užeta.²² A plete se poput konopa od krova i zametne od tri struke.²³ Uža ne

pletu djevojke, već žene.²⁴ U srezu boljevačkom užeta prave muškarci. Užeta se broje na krstove. Svaki krst treba 17 užeta.²²

Na Kosovom polju, kada počnu prvoga dana žnjeti, okrenu ruke iza sebe i odrežu srpom tri klasa sa strnikama; zadjenu ih odostraga za pojas »da ih ne boli polovina« (krsta).²⁵ Taj običaj vlada i u Bosni.²⁶ Oko Đevdelije prva se rukovijet pojasom zaveže oko polovine, da ne bi žeteoca zabolila krsta i slabine, dok žanje. To klasje svaki žeteoc ponese uveče svojoj kući i objesi ga, da stoji.²⁷

Žanje se na rukovijeti (koliko se može jednom rukom uzeti). U Poljicama rukovijeti meću na »stavé«. ²³ U Otoku, gdje kose, za koscem ide žena koja »rukovjeta« (srpom skuplja otkose na male rukovijeti). Otkos ima da pada na žito koje stoji, a zob na zemlju.²⁴ U Đevdeliji po dvije rukovijeti, metnute na jedno mjesto, čine »pulo«. ²⁷ »Stave« i »pulozi« vežu se u snopove. Ako se koja zetelica mijenja na tabli, ne smije joj se u Šušnjevu selu i Čakovcu dati svoj srp u ruke, da s njim dalje žanje, već ga se baci na zemlju, a ona ga podigne i onda žanje, da se onaj »kite izminja ne umori i ne poriče«. ¹⁹

Snopovi slažu se u »granice« ili »devetake« (od 9 snopova);²³ u Donjim Poljicama zovu ih »kladnje«. ²³ U Otoku, obično, predvečer »snašaju« snopove i slažu ih u »devetake« ili u »krstove« od 17 snopova. Slaže se i jedan i drugi tako, da polože jedan snop, a klasje mu zaklope s klasom drugoga snopa u istome redu. Na ova

dva, ali unakrst, metnu druga dva, i tako redom uvijek 2 do 2 i unakrst. Poslednjim, kojega metnu u sredinu, »zaklope«. Po broju krstova računaju koliko će, otprilike, biti vreća hrane. Ako je snoplje teško, biće »plátno« (isplatiće se).

U Varošu »krstak« ima 17 ili 21 snop. Krstak se odogor »obatkome« (štap deo kao prst, dugačak do 2 metra, dolje zaoštren) »pribode«. ²⁸ U srezu Omoljskome slažu u »petinje«, a posle u »krstinje« od po 13 snopova. ²⁹ U srezu boljevačkome »petinje« imaju često i po sedam snopova, a »krstinje« po petnaest. Na njivi se čitavi dan ori pjesma i veselje.

Kao što oranje i sjetva, tako je i žetva u starih Slovjena imala brojne običaje nabožnog značenja, pune molitava, žrtava ili magičnih obreda i zaklinjanja, od kojih su se sačuvali samo okljaštreni preostaci u svih slovjenskih ograna. Bilo je i žrtava, pa i krvnih. ³⁰

Kada žetelice svrše jednu tablu u Otoku, zagrlje se i vraćaju otkuda su i počele, pjevajući:

Na kraj, na kraj, mobo moja,
Ladole milo, oj, lado, oj!
Na kraju je ladna voda,

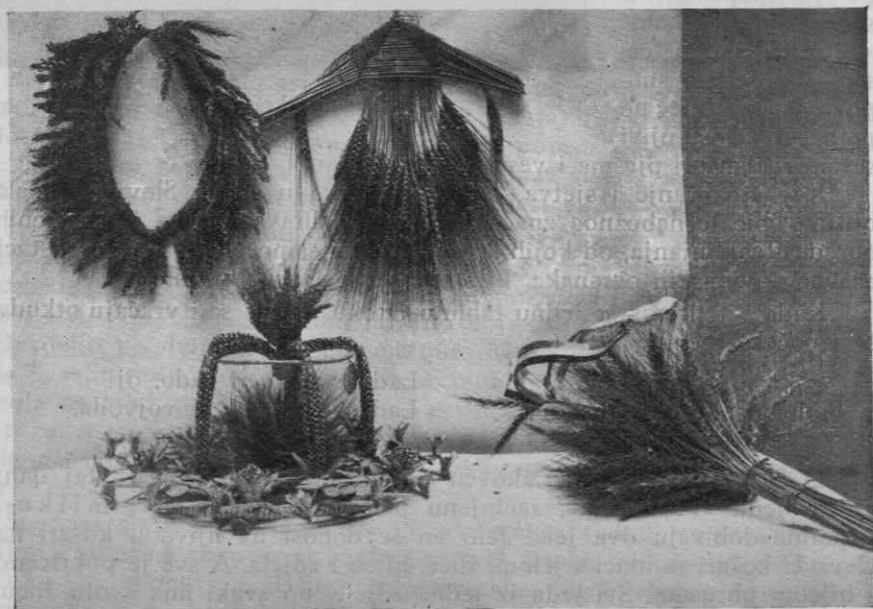
Ladole mile, oj, lado, oj!
Ladna voda, mlad vojvoda,
Ladole mile, oj, lado, oj!

U Šušnjevu selu i u Čakovcu propisan je i jelovnik za taj dan: ujutro jedu »rizance«, začinjenu palentu, »palentu i mliko«; o podne dobivaju dva jela. Jelo im se donosi na njivu u košari na glavi. U košari su lonci s jelom, žlice, hljeb i zdjela. A sve je pokriveno s bijelim ubrusom. Svi jedu iz jedne zdjele, no svaki ima svoju žlicu. Ako nema dovoljno žlica, onda se dvoje od domaćih izmjenjuju. Što ostane od prvoga jela, dade se psu, ili istrese na njivu.

Slaganje krstaka.

Kako žetveni obredi nisu prosidbeni, već zahvalni, to su i žrtve i glavne svečanosti zadržane za konac žetve. U Crnoj Gori najmlađa žetelica zadnjeg dana žetve isplete od pšeničnih klasova »desarku« koja se čuva 1—3 godine, obješena na čardaku. A ispletena je tako vješto, da se sama nikada ne pokvari.³¹ U Pečenjencu i selima oko Leskovca na kraju žetve mladarija isplete od naročite gomilice preostalog žita (osobito pšenice) tzv. »božju bradu«. Tu kitu iz klasja povežu crvenim koncem, zakite raznim cvijećem i nose domaćinovo kući. Ovdje se pohrani pod strehom gdje čeka do sjetve slijedeće godine. Tada je skinu, orune nešto od zrnja i ovo najprvo posiju. Mnogi opet s tom »božjom bradom« okite stožer na gumnu.³² U obližnjem selu Brejanovcu spremaju »božju bradu« u hambar za žito, gdje ostaje čitave godine.³³ I u Bugarskoj kod žetve prvi ili posljednji rukovijet klasova žrtvuju sv. Blažu ili poljskom demonu.³⁴ Kod Bjelorusa, mjestimično, donesu prvi snop žita kući i postave ga u sobi pred ikonom.³⁴ U penzenskoj i simbirskoj guberniji, kada povežu posljednji snop, obuku na njega sarafan, a odozgo mu metnu kapu »kokošnik«. Na to ga, uz pjesmu, odnesu u dvor gospodarev, gdje se žeteoci počaste.³⁵ U Češkoj prvi pošnjevni snop zovu »dêd«, kojega žeteoci, isto tako pjevajući, odnose kući gospodarevoj.³⁶ I u Njemačkoj se načini iz posljednjeg klasja napravljenog snopa lutka.³⁶ U Haliću sprema tri klasa iz prvog podvoza žita.³⁷

Sl. 1. Žetelački vijenci i krune. Zbirka Etnografskoga muzeja Zagreb.

U Otoku, kada moba dožanje, i vezač sveže i zadnji snop, uspravi ga okomice na zemlju, i svi pozabadaju u njega svoje srpove. Vezač klekne, a ostali s njime oko snopa i mole »Pozdrav Gospi«. Kada ustanu, najstarija žena proturi ruku kroz snop sve do tla i zagradi zemlje. Ovu zemlju uveže se u maramu i čuva kao lijek od maternice (malo od nje raskvase pa napajaju bolesnika). Kad se dokučilo zemlje, izvlače klas iz strnike, i pletu vijenac, pjevajući:

Diva Oliva žito dožela	Onaj nosite u naše polje,
Žito dožela, tri vinca isplela,	Ne bi l nam polje rodilo bolje
Žitom ji splela, vinom zalila.	— — — — —
Prvog je splela žita pšenice,	— — — — —
Drugog je splela vina lozice,	Koji je splela zdravlja, veselja,
Trećeg je splela zdravlja i veselja.	Otaj nosite u naše selo,
Koji je splela žita pšenice,	Da nam je selo zdravo, veselo!

Kada vijenac dopletu, odrežu rojte s tkanice i svežu vijenac, pa^{*} idu kući na »dožeonicu« (večeru) uz pjesmu.

Sunašce se lugom kralo	Dok ne rodi vrba groždem,
Ladole mile! Oj, lade, ojl*	Suvi javor jabukama,
To ne bilo jarko sunce,	Bili pelin bundivama.
Već to bio brat i seka.	Mudra bila mlada seka,
Seka bratu poručuje:	Kitila je vrbu groždem,
»Dojd do mene, moj brajine!«	Suvi javor jabukama,
»Ne mogu — ti, seko, dojt,	Bili pelin bundivama. ³⁸

U Loboru, kada se dožanje poslednji snop, baci se u vis i kaže: »Bog dej tako visoku pogaču!« Potom ispletu vijenac iz klasja i poljskoga cvijeća. Djevojka, koju smatraju najljepšom, mora donijeti na njivu svetačno odijelo, na glavu joj postave vijenac kojega nosi domaćinovo kući. Uz nju ide jedan mladi dječak s kiticom za škrljakom. Oko njih se okupe ostale žetelice i čitavim putem pjevaju:

Dime idime, Boga molime,	Bodo nam dali forent prezenta.
Boga zmožnoga, sunca oštoga,	Lepe zafaljujeme mi žnalice,
Je l so nam doma visoka gospoda,	In onda ista, ka ga je rihtala,
Nosimo dar, pšeničen venčec,	I mi si skupa lepe falime.

Vijenac kod kuće preda gospodaru, a on daje djevojci i dječaku po koji srebrni novac (sekser), a svima pred kuću donese vina, da na dvorištu piju prije no što uniđu pod krov³⁹ na večeru.

U Slišanima, kad je žetva na izmaku, i ostane nepožnjevena samo jedna rukovijet, žeteoci to vlače razdvoje i u njih zabiju svoje srpove. Po tome tu kitu išćupaju skupa sa srpovima, pa ih jedna žetelica odnese u hambar, gdje čeka dogodišnje prvo sijanje.³⁸ U Ozrimu, okolina

* Ponavlja se iza svakog retka.

Peći, povežu »bradu« crvenim koncem. Onda svi žeteoci pođu oko »brade« s desna na lijevo, kako se sije, — i obidu je triputa. Po tome jedan od žetelaca pride i poveže sve srpove sa slamom, pa pošto i on obiđe za njima triputa, baci ih prema suncu i vraća: čije se sapište okrene od čovjeka, umriječće ove godine; a koje se sapište okrene prema njemu, — ostaće.³⁶ I u Đakovu u Slavoniji na dan »dožetve« pletu ženske pšenični vijenac koji metnu domaćini ili najstarijem žeteocu na glavu, koji će, kada dode kući, uz svirku gajdaša i pjevanje, objesiti u kući o klin.³⁶ U Ukrajini, Podoliji i Voliniji, kada načine poslednji snop, uz pjesmu spletu vijenac i metnu ga lijepoj djevojci na glavu, koja će taj snop predati gospodaru i pozdraviti ga, da je žetva svršena.³⁶ U mnogim krajevima pletu se trougaoni i četvrtasti vjenčići iz pšeničnog klasja koji se drže pred ikonama.⁴⁰ U Skopskoj Crnoj Gori zovu ih »lesarkama« i pletu ih od crvenke - pšenice.⁴⁰ Ovaj način raširen je svuda po Evropi. U Francuskoj ga krste: »bouquet de blé«. U Sibiru objese ga u crkvi, u Züriškom kantonu pred Kristovo raspeće.⁴⁰ U Marčanima, sreza čazmanskog, savske banovine, ostavi se jedna rukovijet klasja nepožnjevena. Ove požanje najstarija žena i odabere najbolje klasove iz kojih jedna žetelica isplete »vijenac«. Uplete se u njega i bijelog cvijeća »Ivančice«. Ona koja je splela vijenac nosi ga na glavi, praćena od svih žetelica i kod kuće metne vijenac na glavu domaćini ili domaćici (već koga prvo susrete). Kod ulaza u dvorište posiplju je žitom. Vijenac se spremi u sobu i čuva do Tri Kralja, a žeteoce se počasti. Kada svećenik ide blagoslivljati kuće, blagoslovi i ovaj vijenac. Zrnje se iz njega izvadi prije proljetnog sijanja i metne u vreću sjemena iz kojega će se sijati. Sjeme iz žetelačkog vijenca najprvo se posije.⁴¹ U Srijemu žetelački vijenac vjesi do Matijeva, a onda se njegovo zrnje posveti u crkvi i primiješa ostalome sjemenu. U srezu boljevačkome na sredini njive ostane uvijek nekoliko strukova nepožnjevenih. Njih zovu »božja brada«. Jedna od djevojaka poveže ove strukove i okiti ih cvijećem. Kada se požnje čitava njiva, pa kada se uveče pođe kući, onih se nekoliko strukova iščupa iz zemlje zajedno sa žilama i ponese kući. Tu ih domaćina ili domaćica lijepo splete i pohrani na suhume mjestu. Kada u jesen ili na proljeće počnu sijati pšenicu, domaćina uzme one strukove, oruni ih i pomiješa im zrnje s onom pšenicom koju je namijenio za sijanje, da bi se »žito rađalo čisto i bez glavnice, i da bi bolje rodilo«.⁴³

U Kragujevačkim selima ostave na njivi tzv. »mladu« (jer je mlada nekada imala »smiljevac« kao vjenčanu kapu, nakićenu paunovim i puranovim perjem, smiljem i drugim cvijećem). To je bilo nekoliko ostavljenih klasova iz kojih se načinilo kao »smiljevac« ili kao »traku« i okitili raznim šarenim cvijećem. To bi se ostavilo na njivama, da ptice pozoblju zrnje.⁴⁴ U Hercegovini žito svuda obžanju, samo nasred njive ostave nešto klasja, koje nikada ne diraju, »za ptičice božje«.⁴⁴ U Krnjiću u Bosni ostave na svakoj njivi po tri rukovijeti ovsu (prosa) — nekih 50 strukova — jedan u sredini, a u dva ugla svagdje po jedan iz istog uzroka.⁴⁴ Prije žetve u Bosni kuće-domaćina meće jednu rukovijet klasja pod krov.⁴⁵ U srezu fočanskom

ostavlja se rukovijet klasja nepožnjeveno u polju »za hranu pticama božjima«. ⁴⁵ Na Popovom Polju ostavljaju neotkinut jedan klip kukuruza na stabljici kao »dar zemlji« što je pustila da je kukuruz tako uspio. ⁴⁶ Na ostrvu Menu, u Istočnom moru, kada se ovas požanje, baci se jedan snop na njivu s riječima: »ovo je za Jeda (boga Odina)! To neka njegovi konji na Badnje večer pozobaju«. ⁴⁴ Oko Knina u Dalmaciji zadnji se snop »dovršak« spali na vatri od smrekovih grančica. Oko vatre igraju neoženjeni. ⁴⁸ Oko Đevdelije ostavlja se na zadnjoj njivi »na dedu Gospod brada«, ili »božja bradička« t. j. pusti se jedan kvadratni metar žita nepožnjeveno. Čim se ostavi brada, svaki žetelac baca svoj srp u zrak, govoreći: »Ud gudina sus zdrave; du gudina živi i zdravi da bidme!« — »Gospud povikje da dade. Nije na nego sus torbička, on na nas sus vrejšička!« ⁴⁷

Poslije okončane žetve u Otoku daju najbolju večeru u mobi »dožeonice«, ⁴⁸ u srezu boljevačkom »večeru«, ⁴⁹ oko Đevdelije »žitvarsku večeru« ili »krčmu« t. j. posljednju večeru radi žetve (žnijanja). ⁴⁷

II.

Ako se kani odmah vršiti, žito se vozi kući i slaže u »kamare«, »plastove« ili »stogove«. Žito se mlati cijepovima ili vrši na »gumno« (»guvnu«, »armanu«) konjima, ili s volovima. Vrši se gaženjem kopita, odnosno papaka, ili oko Đevdelije pomoću »dikajne«. (Dvije 7—8 cm debele daske, združene, a na prednjoj strani povijene kao saonice, podešene za sklizanje. S gornje strane jedno naročito drvo utvrđuje jednu dasku uz drugu. Na ovo su pričvršćena užeta s jarmovima, da bi se »dikajne« vukle. Odozdo daske dikajne načičkane su kremenjem i noževima testerastih sječiva, pa kada klizi po »vrahu« [rasturenom snoplju], a čovjek, na njoj sjedi, ona stabljike drobi ili siječe. ⁵⁰) U Bugara susreće se i brana za vršidbu koja plazi na četiri grede koje su usječene. ⁵¹ Osamljen je vršidbeni kamen u Pirdopskom, selo Čelopeč. ⁵² Zanimivi su valjci za vršenje iz kamena ili iz drveta, s utesanim udubinama ili zabijenim željeznim klinovima. ⁵³

»Gumno« ili »arman« mora se prije vršidbe uvijek pročistiti, ugnjesti. U Otoku kažu gumno se mora prethodno »udilati« (očistiti od trave) i »utambati«, da bude ravno kao tepsija. ⁵⁴ U Otoku to rade tako: ukopa se u zemlju »stožer« (okrugao stupac). Za njega se veže »jedek« (uže). — Na kraju jedeka nalazi se željezna ili drvena kvaka. Na konje se meće »ogrlje«, a za ogrlje zakvači se kvaka. Konji se nagone oko stožera, dok se jedek ne namota. Onda se okrenu na obratnu stranu. Tako se radi, dok se gumno ne »utamba«. Po tome ga ravnaju motikama i gvozdenom lopatom i »sadilavaju s dilačom«. Gumno se »sadila« »kosicom«. (Kosica je stopu dugačka, a dva prsta široka; dolje je oštar brid, a gore su leđa, u sredini leđa su ušice za držak.) U Primorju i Dalmaciji ima gumna popločanih i s kamenom. ⁵⁵

Sl. 2. Gumno ili arman.

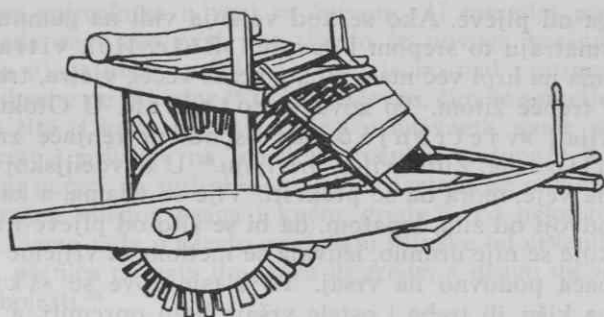
Foto Etnografski muzej u Zagrebu.

Kada se mlati cijepovima, pet do šest ljudi udara »cijepovima« (mlatovima) naizmjenice, t. j. u dva reda (dok jedna strana udara, druga čeka) po klasju od kraja gumna pa prema stožeru. U Poljicama kažu »uzimati klas«. ⁵⁵ Omlaćena struga goni se, dok se redom ne stjera u rupu od stožine, gdje se još malo bolje prižme cijepovima. Ostalo klasje na kraju se ovrši i s konjima. Mlaćena slama ne kida se kao vršena i upotrebljavaju je za pokrivanje krovova.

»Vršaj« — »vrah« — »vra« (80—100 snopova, koliko se od jednom može da izvrši) nalaže se ovako: najprvo se s kamare uzme najbolji snop i metne na vršaj. Zatim se nasaduju ostali snopovi (razvezani); no uvijek tako, da klasje dođe prema gore, a strnika dolje. Kad će početi da vrši, domaćina skine i onaj snop sa stožera, odriješi ga i baci odozgora na vršaj. Općenito je pravilo: i dok se vršaj vrši, i dok se žito veje, niko ne smije na gumnu (armanu, guvnu) da pije vode »da ne bi udarila kiša i pokisnuo vršaj«. ⁵⁶ Na guvnu ne dozvoljavaju ni da se jede hljeb. ⁵⁶

Konji se prežu za vršidbu tako, da im grive, po mogućnosti, budu okrenute prema unutra. Uže je vezano za stožer, a na kraju užeta nalazi se kuka, kojom se zakvače konji za ogrlje. Na svakom ogrlju nalazi se petlja. Počinje se s obale (s kraja) i tjera prema stožeru (sredini). Kada se uže oko stožera omota do kraja, konji se okrenu, i sada idu od stožera prema obali gumna (prema kraju). Ujutro, dok je vršaj još čitav, obrće se vilama; u podne, kada se slamke ositne na 10—15 cm dužine, s grabljama, a poslije, kada se slama sasma isitni i žito padne dolje, obrnjuje se drvenom lopatom, da se izgruje i da na njemu ne

ostane ništa do košuljice.⁵⁷ U Poljicama, kad se izažme klas, prva slama ispliva na površinu, splavi se s grabljama, a s vilama baci u pojatu. Dok se vadi slama, konji se hrane.⁵⁸ U Otoku, kada spremе slamu, čiste vršaj od čiste slame ili »tari«. Kada ga očiste »pro-ro-

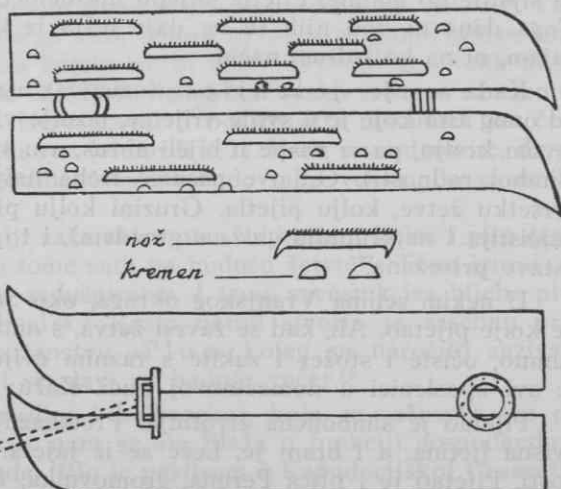

Sl. 3. Valjak za vršenje po Hristi Vakarelskom. Sofia.

guljaju ga« t. j. od obale (kraja) grabljama ili drvenim lopatama ga izdižu na stupac. Zupcima grabalja prave brazde u vršaju, pa kada ga izroguljaju, izgleda kao da je pooran. Onda opet uvode konje da dalje stupaju. Kada konje izvedu, zgrecaju grabljama »tar« (isprebijanu slamu) i to od stožera na obalu. Vršaj se zgrne na stožer.⁶⁰ U Lužnici i Nišavi, kada dođe na red da se na vršaju zrno »sreva« k stožeru, pa da se vije, domaćina, ili jedan od vršača presiječe s lopatom gumno na četiri strane, od kraja u pravcu stožera, da se tako na gumnu dobije krst.⁶¹ U srezu boljevačkom onaj koji pravi krst ide od zapada k istoku i od sjevera k jugu i govori: »Voimja Oca, i Sina i Svjatago Duha. Neka tako bude!« A pravi krst zato, da bi se i dogodine krstile krstine na njivi, i da Bog blagoslovi rad.⁶² Poslije toga počnu svi radnici s grabljama i lopatama da guraju žito k stožeru »na kup« (na gomilu). — U devdelijskoj kazi vršaj beru u obliku groba u smjeru zapad—istok, da bi ga se mogla vijati, duvao jug ili sjever.⁶³

Danas već, skoro općenito, vrše strojem, bilo na pogon s konjskom snagom, bilo tje-ran »v a t r e n k o m« (lokomobilom). Ovo sretstvo izmjerilo je i opisane načine, koji su sve do najnovijeg vremena bili uobičajeni u našem narodu. Ta promjena utjecala je i na vijanje (vjetrenje) žita.

U ranije vrijeme zgrnjena se hrpa vjetrila tako, da se ovršeno žito s lopatom bacalo uzgor (u vis), a vjetar popuhuje i čisti

Sl. 4. Dikajne. Po crtežu Stevana Tanovića. Devdelija.

ga od pljeve. Ako se kod vejanja vidi na gumnu prosjaka u Poljicima smatraju to srepom i govore: »Bože, lipa vitra i prosjaka«. ⁶⁴ Kada ima na hrpi već malo žita, a nema većeg vjetra, treska se lopata s rukom i trepće žitom. To zovu »p r o t o č i t i ć«. U Otoku već su zarana počeli vijati »v j e t r e n j a č o m«. Ispod vjetrenjače zrna se izgrću »o g r e b l i c o m«. Žito uvijek privijaju. ⁶⁵ U devdelskoj kazi, kada počne prvi da veje, mora da se prekrsti. Vije se vilama, a kada se skoro sva slama odvoji od žita, lopatom, da bi se žito od pljeve i zemlje očistilo. Klasje, koje se nije orunilo, izdvaja se metlom za vrijeme vijanja, te se sutradan baca ponovno na vršaj. To klasje zove se »s k u v a l e«. ⁶⁶ Ako izgleda na kišu, ili treba i ostale vršaje brzo opremiti, a nema vjetra, zgrne se žito u pljevi i pohrani pod krovom gdje čeka na red, da se proveje. Kada se ovejano žito ne može odmah da spremi u hambar, već mora na gumnu da prenoći, u Lužnici i Nišavi baci se u tu gomilu žita sjekira, nož ili srp, da prenoći u žitu. Niko ne zna zašto se to radi. Ostalo je od starine i tako treba da se čini. ⁶¹

U nekim selima postoji običaj, da svaki gospodar, kada okonča vršidbu, zakolje za ručak ili za večeru pijetla. ⁶² Pravoslavni oko hrvatskog Karlovca, kada sve žito »d o v r š e«, vežu snašu na stožer i tu je drže vezanom sve dok ne obeća, da će dati »d o v r š a n i c u« (obično vruća pogača, sir i piće). ⁶³

Kada se u niškome srezu ovrši posljednje žito (ječam, ovas ili što drugo), zakolje se pijetao ma kakove boje, i to na samom stožeru na gumnu, tek što se slama digne, tako da sva krv iscuri u pšenicu. Poslije sijač uzme nešto pšenice i sipa ju kroz probušenu slanicu, zatim kroz srebrni prsten i probušen sunčogled. Kad se žito prenosi kući, odnesu i ove stvari. Sunčogled objese u žitnici i ne diraju ga više. Okrvavljeno pomiješaju poslije s ostalim žitom. Upotrebljava se za mljevenje, a i za sijanje do godine. Pijetla pojedu uposlenici. Glavni dio dobije orač. Toga dana ni kod njih se ne daje ništa iz kuće, ni na poklon, ni u zajam, ni na koji drugi način.

Kada se sije »j e s e n j i c a« (ozimica), uzme se nekoliko pregršti od onog žita koje je u svoje vrijeme, poslije vršidbe, pokapano s pijetlovom krvlju, pa se naspe u bijeli ubrus, a u sredinu se turi jedno jaje (simbol rodnosti). Od ove pšenice treba nešto posijati. ⁶⁶ I Rusi, po svršetku žetve, kolju pijetla. Gruzini kolju pijetla na gidži (najbolja, najčistija i najkrupnija gidža s grožđem), i to na novo ljeto, gdje ga i ostave privezana. ⁶⁷

U nekim selima Vranjskog okruga, oko Surdulice, tom zgodom se ne kolje pijetao. Ali, kad se završi žetva, s onom metlom s kojom čiste gumno, očiste i stožer i zakite s raznim cvijećem. Te večeri počaste se svi uposlenici u domaćinovoj kući. Kažu: »d a j e m o k r č m u«. ⁶⁸

Pijetao je simbolična životinja. Pretskazuje vrijeme od kojega je ovisna ljetina, a i brani je. Leže se iz jajeta. A jaje je simbol plodnosti. Pijetao je i ptica Peruna, gromovnika, koji gospodari nad oblacima. Njemci su ga isto tako žrtvovali svome gromovniku Donaru. ⁶⁹

Ima i drugih žrtava zahvalnica u vezi sa žetvom. U mnogim podrinskim mjestima, kada zamijese prvi put tijesto iz novoga brašna, otkinu parče, načine iz njega križ i prilijepi ga povišoko nad vratima, gdje ostaje, dok sam od sebe ne otpadne.⁶⁵ U Dragačevcu, čim se samelje prvo brašno od novog žita (i kukuruza) i zamijesi u načvama, uzme se malo tijesta, načini krst i prilijepi na istočnim kućnim vratima.⁶⁶ U Levču domaćica neće ni početi da mijesi, dok ovim tijestom ne namaže unakrst tri mjesta gornjeg kućnog praga i kućne grede.⁶⁸ Po neke to rade na Veliku Subotu. Samo tada u tijesto umiješaju i ljuske od crvenih jaja.⁶⁹ Prvo se čini, da pšenica poraste do praga ili grede, a drugo da se kuća očuva od svake bolesti.⁶⁹

U Krniću u Bosnoj, kad domaćica načini od prvog samljevenog brašna tijesto, načini krst, ali ga prilijepi više načava, gdje ga više niko ne dira. Kada se od ovog prvoga brašna ispeče hljeb, svakome, ko naiđe pored kuće, dade se po komadić, a naročito siromasima i djeci. Ne nadode li niko, onda ga domaćica odnese u susjedovu kuću i dade svakome parče govoreći: »v i d i, k a k o m i j e l i j e p h l j e b«.⁶⁸

U Hessenu u Njemačkoj od posljednjeg nedovršenog snopa samelje se žito i umijesi kruh za sirotinju.⁶⁸

Sve su ovo očigledne žrtve nekom slovjenском božanstvu rodnosti. No kojemu, danas se pod sigurno više ne zna. Iz poganske pradobe znademo, da su zemljoradnički radovi izričito spojeni kod spominjanja Svantovidovih svečanosti. O velikoj svečanosti poslije žetve u Svantovidovom hramu u Arkoni, koje su bile spojene s brojnim žrtvama, uzeo je svećenik iz ruke božjeg kipa rog, u kojem je bilo vina, i po stanju vina, što je od prošle svečanosti preostalo, pretkazivao bi rod slijedeće godine. Po tome bi taj ostatak vina izlio do nogu kipa, a rog bi, uz zazivanje boga i uz molitvu, iznova napunio. Među zavjetnim darovima isticao se ogromni medeni kolač, veći od čovjeka. Svećenik bi se postavio iza kolača i obratio sabranom puku s pitanjem, da li ga vide? A kad bi mu narod odgovorio, da ga vidi, iznova bi od boga molio obilan rod, da ga narod na godinu iza kolača ne bi vidio, t. j. da tako velik bude taj zavjetni kolač.⁷⁰ Taj se običaj do danas baš ovako sačuvao na raznim mjestima Slovenstva. U Hercegovini o Božiću pita domaćina iza česnice ukućane: »m i l a m l i s e« (vidim li se?). Kada mu odgovore, da se vidi, zaželio bi, da do godine česmica bude tako velika, da se ne bi vidio.⁷¹

U jugozapadnoj Rusiji zakriva se otac za božićni kolač i pita ženu i djecu, da li ga vide. Po tome sudi na buduću žetvu.⁷² Slično iznosi A. Iliev bugarsko porijetlo o zadušnicama. I tamo svećenik iza hljeba pita ljude: »Vidite li me seljaci?«⁷³ Ruski narod stvorio je zasebnu predodžbu o nekakovom božanstvu »Plug« kojeg su naročito zazivale kolede, i »Ušena« koji se slavi na badnje večer.⁷⁴

U pučkoj tradiciji ruskoj i balkanskoj, koja se sačuvala sve do današnjega dana, spominje nam se sv. Blaža u funkciji gospodarskoj, napose kao zaštitnika stada. (Bio je pastirom u Kapadocijskoj Cezareji). Nije danas više jasno, da li je on namjerno od crkve same, ili mimo

nje po samom puku, po sličnosti imena, poistovjećen sa staroslovjenskim poganskim bogom zemljodjelstva Volosom. (*Βλάσιος* = Валось - Власъ, голось - гласъ). U Rusa sv. Blažu posvećuje se prva odrezana rukovijet ploda, a zovu je »Vlasiojovym bradinim vlasima«. Kod toga postoji običaj, da se vežu s uzlom. Kažu: завивать, завѣзатъ Волосу бороду! — Prema tradiciji ruskoj, bugarskoj i češkoj sv. Blaž je zaštitnikom stada. A Veles, Volos razvio se iz kućnih demona u boga gospodarstva i stada. Pa Niederle, s pravom, zaključuje, da je ispravnije uzeti, da je na sv. Blaža prenešen kult Veles-Volos, no obratno, kako su sudili Miklošić, Veselovskij i dr. da je Veles nastao iz sv. Blaža.⁷⁵

Kada smo već kod ovih žrtava, neće biti suvišno, da ukažemo na nekoje potpuno istovjetne i kod prvog oranja i sijanja, kada su one molitvene, a ne zahvalne. Po istovjetnosti biće namijenjene jednom te istome božanstvu ili demonu. U Pečenjvcima, prije no što započnu sa sijanjem, zakolju pijetla na stožeru na gumnu. Pijetao se skuha i pojede na njivi,⁷⁶ a čine to zato, da im pšenica poraste visoko kao stožer, a zrno bude crveno kao pijetao.⁷⁶

U Lužnici, uoči dana kada će da počnu sa sijanjem, iznesu malo žita iz hambara i zapale uz žito voštanu svijeću. Žito okade, a na istom mjestu zakolju pijetla. Nekoji nadnesu pijetla nad samo žito, da po neka kap krvi kapne i u samo žito, a nekoji uzmu samo glavu i iz nje iscijede malo krvi u žito. Na mrsan dan pijetao se poruča; inače se ostavlja za slijedeći. To žito smatra se kao »molitveno« i na njega se prituri žita koliko je potrebno.⁷⁷ U nekim kućama u Masurovcu, kada izvade iz torbe sjeme, kolju pijetla ili pile i krvlju nakapaju to sjeme. U selima oko Pirota, ako nemaju pijetla, kolju pile. U Nišavi glava zaklanom pijetlu mora da pane ravno u samo žito. Žito, nad kojim je zaklan pijetao ili pile, meću u kući na zemlju i pale voštanu svijeću; na raonik stave živi ugljen i s njim okade žito. Po tom ga presipaju i nose na njivu. Kada orač otiđe na njivu, nekoliko se puta prekrsti, a onda zakopa u brazdu glavu onog pijetla, odnosno pileta. Kada žene od zaklanog pijetla ili pileta zgotove ručak, nose ga na njivu.⁷⁸

Ovim podacima nije potreban dalji komentar.

Kada se okonča vršidba oko Đevdelije mladići prave »džamalu«. Obuku se kako mogu nakaradnije (naročite kape, zvonca), ogarave se na licu i onda oko 8 sati otpočinu igrati po kućama. Nađu i ko će da im svira i udara u »daire« (tamburin). Odigraju kolo, dva, i nakon što su ih nadarili ječmom, pšenicom itd. idu u drugu kuću. Oko ponoći načine odmor na sred sela. Donesu krupne slame, nalože vatru, posjedaju oko nje i pjevaju. A kažu da to čine, da bi »dajredžija« zagrijao daire, jer zbog noćne vlage koža popušta, a daire onda ne odjekuju dobro. Poslije toga nastave igranjem do zore.

Obučeni su: neki imaju kožuh naopako, a o pojasu opasani su užetom, na kome vjesi desetinu »džangarak« (velikih zvonaca), pa kada igraju, prave zaglušnu buku. Neki udaraju u praznu, s prijeda obješenu kantu. Neki bi obukao dugu bijelu košulju, opasao se pojasom

i zabradio ženskom maramom, opasao poderanu žensku kecelju, zadjenuo za pojas preslicu, vezao uzicom vreteno, pa oponašao predenje. Za njom muž nosi dijete, načinjeno iz krpa, pa, ponekad, opali majku s djetetom po leđima; pa kao da se dijete rasplakalo — sam oponaša dječje glasove — pa se onda trsi, da ga ušutka.

Džamalare svako lijepo dočekuje i dariva žitom, samo da ga što bolje »blaguslove« — »blagušove!« Džamalar koji ide s margarcem ili s konjem i sakuplja žito, blagosiva: »Gospod da ti dade (ako je muž) koliko tipciji (u čemu žito nosi) tolko ženi, koliko zrnca, tolko deca!

Od žita džamalari dadu nešto crkvi, nešto prodadu da dokupe što im treba za večeru, da se bogato sprovede. Večera se kuha i blaguje u polju, obično na nekom gumnu. Te večeri isto tako udaraju daire.

Ovo je obredna igra i usko, po čitavom svome karakteru, povezana s agrarnim kultom s obradom zemlje. Ima mnogo srodnosti s kultom eleuzijskih i olimpijskih svečanosti grčkih, kao i Saturnalia rimskih.⁷⁹

III.

Pregledavši značajnije žetvene običaje i obrede Slovjena, a napose južnih, pa zgodimice i Germana, radi uporedbe spomenuću i rimske svečanosti u vezi sa žetvom.

I Rim je imao sjetvene običaje i obrede »feriae sementinae«, a u julu i augustu žetvene svečanosti. Spadali su među tzv. »popularia sacra« koje je svaka obitelj, bez naročitih privilegija, i bez učešća svećenika, mogla da sama obavi.

Prethodila im je pokajnička žrtva »krmače« (»porca praecidanea«, koja se na svakom seljačkom dvorištu prinosila prije požnjavanja pšenice, žita, prosa, graha i repičina sjemenja za mrtve i za eventualne propuste kod sahrane. Bogovi oranica i podzemlja povezani su, pa se dobra žetva može iščekivati samo kod zadovoljenih i smirenih podzemnih sila. Prethodno Janusa su se sjetili darom tamjana i vina, Jupitra novim darovima i molitvama za blagostanje kuće i dvorišta. Utroba žrtvovane krmače i jedan dar u vinu prinesao bi se podzemnoj boginji Ceres.⁸⁰ Drugi običaj, pred samu žetvu, vjerojatno uz učešće svećenika, bio je tzv. »praemetium« tj. prva rukovijet žetve u čast božice Ceres. Na selu bile su ove svečanosti povodi, da puk dade oduška osjećajima radosti i zahvalnosti svim mogućim načinima pjevanja i plesanja.⁸¹

Muški bog zemljoradnje i njezina blagoslova bio je Saturn. Sve-tište mu je bilo na kapitolinskom uzlazu.⁸² Kroz čitavu godinu, izuzevši njegove praznike u decembru, noge na božanskom kipu bile su omotane i kao svezane vunanim povojima, da bi se talismanski osiguralo blagoslov koji od njega proizlazi i njegova nevidljiva prisutnost preko obvezivanja njegova kipa. Činodejstvovalo se, ne kao obično pokriveno (velato), već s otkrivenom glavom (aperto capite). To su krstili »lucem facere« — (praviti svijetlo).⁸¹

Saturnus bio je i bog drveća i bog vinogradarstva. Zato je vjerojatno i njegova svečanost »*saturnalia*« metnuta u decembar, kad je zemlja već mirovala, kada su svi poljski radovi bili dovršeni, urod pospremljen, pa se moglo posvetiti samo nesmetanim užicima. *Saturnalia* započinjala su 17. decembra i trajala 7 dana, dakle, do 24. A to je bio današnji badnjak, najkraći dan u godini, dan umiranja sunca koje je u minuloj agrarnoj godini izvršilo svoju misiju. Na 25. XII slijedio je zimski solisticij, »*dies natalis solis invicti*« (rođendan nepobjediva sunca). U mnogim religioznim sistemima ovi posljednji dani imaju značenje jedne blagoslovljene i opće obnove prirode. Karakter ove svečanosti bio je: radost i sloboda, raspušteno veselje, gozbe i darivanja. Robovi su smjeli jesti pred svojim gospodarima, negdje i s njima zajedno, pa da ih ovi kod stola i posluže. Tih dana moralo se odgoditi svako neprijateljstvo, sudovi su mirovali, a izvršenje kazna odgađalo.⁸³

Druga svečanost u slavu žetve jesu »*Consualia*«, istovremeno i na uspomenu otmice Sabinjanki. *Consus* je bog zemlje i poljoprivrede, neka vrst *Tellumo* i *Dis Pater-a*. Svetkovala se tri puta u godini: u *nonama Julia*; žrtvovali su svećenici na žrtveniku kojeg bi se iskopalo iz zemlje. Glavna proslava bila je, međutim, na 21. augusta, prije no što su započela žrtvovanja *Ops Consivia* u *Regii*, *Quirinalski flamin* i *vestalinske djevice* skrbili su za žrtve koje su ovamo pripadale. Održavane su *circenzijske utrke* na kolima i s konjima bez konjanika. S ljudima su svetkovala i tegleće životinje, konji i mule, koje su se toga dana, ovjenčane cvijećem, odmarale od posla i dobro hranile. Ovi običaji i trke potsjećaju na *Eleuzinske*, *Olimpijske* i druge trke Grka, koje su se isto tako, većinom, obdržavale nakon okončane žetve.⁸⁴ Treći put svetkovana su *consualia* 15. decembra, kao uvod u *Saturnalia*.

Postojao je u Rimu i zaseban red »*Collegium fratrum Arvalium*«, čiji je svećenički znak bio jedan vijenac iz klasja s bijelom vrpcom. Tim je i označen kult kao boginje polja i oranica. Osnivaocem toga *Collegia* smatra se *Acca Larentia*, žena pastira *Faustulusa* i othraniteljica *Romulova*.

Collegium upotpunjavao se kooperacijom iz članova najuglednijih rimskih obitelji. Na čelu kolegija stajao je »*Magister*«, a birao se na svečanostima svake godine u *Gaju božice Dea Dia*. Zastupao ga »*promagister*«, a imali su svog »*flamin*«, i zamjenika »*proflamin*«. Ministrovali su im »*Camilli*«, koji su morali da budu »*fratrimi*« i »*matrimi*« isto tako članovi iz najboljih familija rimskih građana.⁸⁵

Funkcije braće bile su redovite i neredovite. Središte religioznih dužnosti bila je služba božici rimskih poljana »*Dea Dia*«, identična s *Tellus*, *Ceres* ili *Ops*, srodna *Fauni* i *Flori*.

U mjesecu maju, kada su prvi poljski plodovi dozreli, i kad je trebala da započne žetva, vršili bi svoje bogoslužne čine u božičinom gaju, na desnoj obali *Tibera*, na »*via Campana*«. Pripremni obredi obavljali su se u gradu u kući *magistrovoj*. Svečanosti nisu bile vezane na fiksirani datum, već bi ih početkom godine navijestio *magister* i

to ili za 17, 19 i 20 ili na deset dana docnije 27, 29 i 30 maja. Prva slava »d o m i« vršila se u kući magistra ili protomagistra u gradu; najsvetčaniji dio obavio bi se u božićinom gaju, a treći opet »k o d k u ċ e«.

Obred prvoga dana: jutarnja služba, a poslije podne zajednička gozba braće i kamila. U rano jutro žrtvovalo bi se Dea Dii tamjana i vina, malo suhih plodina tj. *cerealia* od minule godine i zelene tj. svježe od ove godine. Okolo se dijelilo lovorikom ovjenčane kruhove i miro-pomazana slika Dea Diae. Slijedila bi kratka sjednica kao zaključak ovog bogoslužja. Nakon što bi se braća okupala, došla bi poslije podne opet skupa. Prvo bi jeli braća i četiri dječaka dvoritelja (*camilli*); zatim bi žrtvovali tamjana i vina, našto bi dječaci, uz pomoć slugu, odnesli nešto od jela, napose iz uroda ove godine, na žrtvenik (»*fruges libatae*«); a onda su dobili pomast i vijence. Po tom bi još jednom dodirnuli plodine Ceres i išli k večeri. Ostaci ove, pomast i ruže iz vijenaca, razdijelili bi se i ponesli kući, čim bi se braća, nakon uobičajenog pozdrava »*feliciter*« (srećno) razišla. Drugog dana nije bilo svetkovanja. Slijedećega dana (19 ili 20 maja) sastali bi se rano izjutra u gaju Dea Diae pred vratima. U ovome gaju, bile su i razne zgrade i postrojenja: hram, veliki žrtvenik, i više ognjišta za žrtvovanja, te oltara; jedan *tetrastylus* i *circus*.

Počelo se pokajničkom žrtvom. Prinosio ju je magister od dva praseta i jedne »bije le k r a v e« (njezina bi se utroba metnula na jedan žrtvenik u cirkusu). Iza toga sva bi braća u *tetrastylusu* blagovala od prasadi i pila od njihove krvi. Po tom bi u procesiji s prekrivenim glavama i od Romula određenim vijencem klasja, urešeni bijelom vrpcom oko glave, pošli gore u gaj, gdje bi magister, u ime sviju, žrtvovao ugojeno jagnje, čija bi se utroba, radi znakova, brižno pretražila. Poslije toga svi bi darivali s tamjanom i vinom i vratili se u hram, gdje bi prikazali darove u loncima, dok bi magister i flamen pred hramom prinesli drugu žrtvu.

Zatim bi dva brata otišli sa slugama, da donesu »p l o d i n e«, koje bi braća jedan drugome iz ruke u ruku dodavali, dok ne bi došle natrag u ruke slugu. Izgleda da je to bilo jedno posvećivanje novih plodina, kod česa treba predmijevati jednu obrednu oranicu, posvećenu, u blizini gaja ili u njemu samome. Na to bi sva braća otišla u hram, molila se, otvorili vrata i smjestili na obronku, sjeli na kamene klupe i dali da se narodu, koji se ovdje sakupio, dijele hljebovi ovjenčani lovorikom, miro-pomazane slike itd. Napokon bi se hram zatvorio, a slugu odstranile. Slijedio bi ples oko oltara (*tripudium*), kod česa bi se braća raspasala, podijelila u tri skupine i pjevala starinske pjesme, čiji bi se tekst među braću porazdijelio. Bile su to: kratka molitva Marsu i Larima.⁵⁸

Iza toga bi se birao magister i flamin za slijedeću godinu. Po tom bi slijedila zajednička gozba.

Napokon bi se braća zaputila u cirkus gaja, gdje bi jedan dječak dao znak za početak trka s kolima. Išlo bi se samo na *bigama*, *kva-drigama* i tzv. *desultores*. Kao nagrade dijeljene su paome i srebrni vijenci (vjerovatno klasja). Na to bi se braća povratila u grad,

u kuću magistrovu, gdje bi još jednom blagovali, žrtvovali tamjana i vina, pa darivani vijencima, miomirisima i plodinama, razišli bi se.

Trećeg i zadnjeg dana — završetak svečanosti — obavio bi se istim običajima i ceremonijama kao i prvi dan.⁸⁶

Napokon bila je žetvena svečanost i u čast božice Ceres. I jezik, i terminologija u kultu, kao i svećenice potječu iz grčke Italije. I hram njezin na brdu Aventinu, na ulazu u cirkus, izveden je skroz na grčki način. Prije proslave (u avgustu) žene su se morale kroz devet noćiju sudržati od svakog odnošaja s muževima. Onda bi dolazile na proslavu u bijelim haljinama (simbol čistoće), i okićeni s vijencima zreloga klasja, prvijenaca u plodinama.⁸⁶

Kao što smo u našega naroda vidjeli žrtvovanje prvijenaca od novoga brašna, tako je i u Rimu postojala prastara zahvalna svečanost za prvi užitak novo dobivena žita tzv. »Fornacalia«. Tada se uživao prženi »Far«, prastaro nacionalno zrnje Italije. A pržilo se u krušnim pećima, čiji je zaštitnik bila božica »Fornax«, otud i svečanostima ime »fornacalia«. Doba je spadalo u februar, no praznik bio je pomičan. Slavile su se po kurijama, pod nadzorom »Curio maximus«-a, koja je unaprijed naviještala i dane. Slavilo se svečanim gozbama, a kod tog su uzele učešća zajednički sve kurije. Koji ne bi došli, nazvali bi ih »stulti« (budale), jer da nisu znali više da nadu ni svoje kurije. Takove budale slavile bi svoje zasebne »fornikalije« na dan Kvirinalija 17 februara tj. na posljednji termin. Zato se taj dan nazvao: »Stultorum feriae«.⁸⁶

Pregledali smo svečanost žetve u našega naroda, kod ostalih Slovena, kod ostalih susjeda, i napokon u antici. Svima je zajednička vjera: da je uspeh žetve uslovljen od podzemnih demona, koje se kod sjetve molitvama i žrtvama odobrovoljiti, a kod žetve zahvalnicama naklonima učiniti mora. Sjetva je neizvjesnost, žetva je radost nad uspjesima. Osigurava se kontinuitet rodnosti prenosom sjemenja iz prošlogodišnje žetve u novogodišnju sjetvu.

U Rimu žrtvovanju prvijenaca nove žetve prethodi žrtva klasja iz prošlogodišnje. Svagdje je nosilac rodnosti sunce, izvor svjetlosti i topline. Za njegove solisticije vezani su obredi, običaji i svečanosti.

Krvne žrtve ostale su do danas. Iako ne svuda. Žrtvuje se pratilac boga svijetla i gromovnika pijetao. U Rimu svinja, simbol sreće i blagoslova, kod nas glasnik vremena. Svagdje su svečanosti žetve spojene pjesmama, gozbama, igrama i veseljem. U Devdeliji vidimo i s krabuljama kao na Saturnalijama. To je pračovječanski motiv. Iza napora, muka, straha, dolaze dani užitka i radosti. Ali dolazi nova godina. Trebaće nove pomoći starih sila. I njima se žrtvuju pijetlovi, no i prvijenci užitaka. Kršćanstvo je kanaliziralo te poganske preostatke u svoje vode, ali iskonsku pogansku karakteristiku nije moglo da zatoni. Ono čovječansko jače je od svega.

Resumé.

Die Ernte in Jugoslawien (Sitten u. Bräuche, ihre Anwendung und Verbreitung).

Der landwirtschaftliche Kalender des Ackerbauers, solar und lunar an die Bearbeitung des Bodens gebunden, hat sich auch noch bis heute seit der heidnischen Urzeit kaum verändert. Vom Tage der Sonnen-Erstehung angefangen (25. XII.) bis hin zum Erntefest als Abschluß der Ernte zieht sich eine Kette der verschiedensten magischen Handlungen, alle mit dem einen Ziel: die Fruchtbarkeit und den Ertrag der Ernte zu vermehren. Beim Ernten selbst unterscheiden wir 3 von einander geschiedene Handlungen: 1. des Mähen oder Schneiden des Getreides; 2. das Binden der Ähren und das Schlichten: in Kreuze (am Feld) oder in Tristen (am Dreschplatz); 3. das Dreschen (absondern der Fruchtkörner von der Ähre und Reinigen von der Spreue).

Bei den Erntegebräuchen und -Handlungen sehen wir deutlich verschiedene Einflüsse: a) Allgemein-urmenschliche, die, mit wenigen Ausnahmen allen Völkern gemeinsam sind und als die unbedingt ältesten bis in die graue Vorgeschichte hinein stammen. b) Die antiken Einflüsse, vornehmlich griechisch-römischen Ursprungs. c) Die urslawischen Einflüsse aus der Heidenzeit. d) Das Christentum. e) Die Einflüsse der umgebenden Völker und deren Kulturen. f) Die Überbleibsel derjenigen Völker, die dieses Territorium noch in der Zeit vor der slawischen Einwanderung bewohnten und sich mit diesen nach deren Einwanderung amalgamierten.

Die alten Gebräuche bestimmen die Zeit der Ernte sowie auch die dazu zu verwendenden Werkzeuge. Die Ernte selbst ist ein Freuden- und Festtag. Von den früher üblichen Opferhandlungen sind jetzt nur mehr Symbole übriggeblieben: das Hochheben einer Handvoll Getreidekörner mit dem Gebet um Fruchtbarkeit und Segen; das Binden der ersten Garbe das »Gottesbärtchen« (Božja bradica), das entweder am Feld gelassen oder unter dem Giebel aufbewahrt wird, usw. usw. Die Schnitter flechten einen Erntekranz, welchen der Hausherr mit Speise und Trank ablöst. In einigen Gegenden ist es üblich, ein par Armvoll Halme ungemäht am Felde stehen zu lassen für die Vöglein des Himmels. — In anderen Gegenden wieder wird die letzte Garbe (»dovršak«), auf Tannenreisern verbrannt; um dieses Feuer tanzen die Unvermählten, was uns deutlich den Ursprung dieser Bräuche in den alten Opferfeierlichkeiten zeigt. Das Fest schließt mit dem Nachtessen »dožeonica« genannt.

Das Getreide wird auf dem Trettplatz gedroschen (»Arman« und »Gumno« genannt). Man drischt entweder durch treten der Pferde- oder Rinderhufe; in diesem Falle befindet sich inmitten des »gumno« ein Pflock (»stožer«). Oder man drischt mit Hilfe einer »dikajna«, einem Schlitten ähnlichen Gerät, das an der Unterseite Feuerstein und sägeartige Schneiden hat, welches von Ochsen auf dem ausgebreiteten Getreide herumgeschleift wird und die Ähren schneidend zerdrückt. In diesem Falle befindet sich kein Pflock (stožer) auf dem Dreschplatz (Arman). Wo man das Stroh ganz haben will, wird mit der Hand gedroschen.

Das gedroschene Getreide wird gereitert: in früherer Zeit, indem man es mit der Schaufel in die Höhe warf, dann später durch Schütteln auf Sieben und jetzt mit eigens konstruierten Reitern. In einigen Gegenden, wenn das letzte Getreide geerntet wurde und das Stroh geräumt wird, schlachtet man einen Hahn am Dreschplatz, damit sein Blut in das unter der Triste gebliebene Getreide fließt. Dieses mit Blut getränkte Getreide wird in den Samen für das nächste Jahr gemengt.

Es gibt auch besondere Bräuche, wenn man das erste Brot aus dem neuen Weizen bäckt; es wird da z. B. ein Kreuz aus Teig geformt und an die Haustüre geklebt.

In Südserbien, in der Umgebung von Devdelija, gehen nach beendeter Ernte Masken mit Musik herum und tanzen in den Häusern, um Segen auf die Frucht heranzubeschwören, wofür sie dann mit Getreide belohnt werden.

Dies ist ein zeremonieller Tanz im agraren Kultus des Bodenbaues, welcher uns an den eleusinischen und olympisch-griechischen Kult erinnert oder an die römischen Saturnalien.

(Im obigen Artikel werden eine Menge Urbeispiele aus der slawischen Mythologie angeführt, aus der römischen Religion und deren Bräuchen, im besonderen der typische Orden »Collegium fratrum Arvalium«. — Außerdem ist eine reichhaltige Bibliographie angegeben.

Opaske.

¹ J. Lovretić: Narodni Običaji u Otoku, Zb. Ž. O. J. Sl. II, str. 272. Pop Dena Debeljaković: Косово поље. Срп. Етн. 36. VII—321.

² Стојан Тановић: Српски народни Обичаји у Ђевђелиској кази. Срп. Етн. 36. XLIV, стр. 337.

³ Josip Kotarski: Lobor: Spremanje priroda. Zb. Ž. O. J. Sl. XXI—182.

⁴ Frano Ivanišević: Narodni običaji u Poljici. Obradivanje zemlje, str. 117. Zb. Ž. O. J. Sl. IX.

⁵ Сава Мил. Милосављевић: Српски народни обичаји из среза Омољског. Срп. Етн. 36. XIX, 364.

⁶ Саватије Грбић: Српски народни обичаји из среза Бољевачког. Срп. Етн. 36. XIV, 264.

⁷ Vidi opasku pod 2, str. 335.

⁸ Lubomir Niederle: Slovanské Starožitnosti. Dilu III, sv. 1, str. 100.

⁹ Niederle ibid. J. Matiegka: O tvarech srpů a jich užívání v době předhistorické. — Český Lid., Praha III., 359. A. Bezzenberger, Zur Geschichte der Sichel. Mannus II. Schrader: Reallexikon. 763.

¹⁰ Iz moje vlastite zbirke. Iskopine 1927 u Torčecu kod Gyekenyes-a.

¹¹ Niederle, ibid. 101, op. 1.

¹² ibid. 103.

¹³ Vidi op. pod 4.

¹⁴ Vidi op. pod 1.

¹⁵ Vidi op. 5.

¹⁶ Vidi op. 2.

¹⁷ Niederle II, kult. oddil, str. 243.

¹⁸ Niederle, dil. III, S. S. 112.

¹⁹ Juraj Božičević: Običaji u šušnjevu selu i u Čakovcu. Običaji kod gospodarskih poslova. Zb. Ž. O. J. Sl. XV—207.

- ²⁰ Dr. Edmund Schneeweis, Grundriß des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. Str. 218. — Саватије М. Грбић, *ibid.* (op. 6), str. 264.
- ²¹ Tanović, *ibid.* 337.
- ²² J. Lovretić (op. 1), str. 272.
- ²³ Frano Ivanišević, *ibid.* (op. 4), str. 118.
- ²⁴ Lovretić, *ibid.* 381.
- ²⁵ Pop Dena Debeljaković, *ibid.* (op. 1), str. 322.
- ²⁶ Schneeweis, *ibid.* (op. 20), str. 224.
- ²⁷ Tanović, *ibid.* 335.
- ²⁸ Luka Ilić, »Varoš«, Branje usjeva. Zb. Ž. O. J. Sl. XXIV—165.
- ²⁹ Milosavljević, *ibid.* (op. 5), str. 365.
- ³⁰ Niederle, S. S. III, 112.
- ³¹ Поп Атанасије Петровић: Скопска Црна Гора. Обичаји при пословима и у раду. Срп. Етн. 36. VII—430.
- ³² Др. Симе Тројановић: Главни српски жртвени обичаји. »Жртве уз жетву и вршидбу.« Срп. Етн. Зборник XVII, стр. 17.
- ³³ Стоиловъ А : Брада на нивата. София 1903. Мариновъ Гради бр. 140; брада на дедо Господа; кишка на ледео.
- ³⁴ Niederle, *ibid.* III, sv. 1, str. 112.
- ³⁵ Снегиревъ: Руские простонародни празници. IV. 84.
- ³⁶ Trojanović, *ibid.* (op. 32), str. 19.
- ³⁷ J. Bystrom: Zwyczaje zniwiarskie w Polsce. Krakov 1916—49.
- ³⁸ J. Lovretić: Narodni običaji u Otoku. Zb. Ž. O. J. Sl. II, 382 i 383.
- ³⁹ Josip Kotarski, »Lobor«. Zb. Ž. O. J. Sl. XXI, str. 182.
- ⁴⁰ Trojanović, *ibid.* 25.
- ⁴¹ Iz vlastitih zabilježaka.
- ⁴² Dr. E. Schneeweis, *ibid.*, str. 224. Ilić Srpski narodni običaji, str. 183.
- ⁴³ Саватије М. Грбић: Српски народни обичаји из среза Вољевског. Срп. Етн. 36. XIV, стр. 264.
- ⁴⁴ S. Trojanović, *ibid.* 18.
- ⁴⁵ Lilek: Volksglaube und volkstümlicher Cultus in Bosnien und Herzegowina. Wiss. Mitth. aus Bosnien und Herzegowina IV. Opferungen beim Säen und Ernten. S. 436.
- ⁴⁶ Schneeweis, *ibid.*, str. 224.
- ⁴⁷ Tanović (vidi op. 27), *ibid.*, str. 337.
- ⁴⁸ J. Lovretić, *ibid.* (op. 38), str. 382(3).
- ⁴⁹ С. Грбић, *ibid.* (op. 43), str. 266.
- ⁵⁰ Tanović, *ibid.*
- ⁵¹ Hristo Vakarelski: »Изъ веществената култура на българитѣ«. Извѣстия на народния етнографски музеи в София. Год. XII 1936, стр. 80, сл. 19.
- ⁵² Vakarelski, *ibid.*, str. 80—81, sl. 20.
- ⁵³ Vakarelski, *ibid.*, str. 82, sl. 22, i 83, sl. 23.
- ⁵⁴ J. Lovretić: »Otok«, *ibid.* (op. 48), str. 274.
- ⁵⁵ Ivanišević, *ibidem*, op. 23.
- ⁵⁶ V. Grbić, *ibidem* (op. 49), str. 267.
- ⁵⁷ Tanović (op. 47), *ibidem*, str. 340.
- ⁵⁸ Ivanišević, *vidi op.* 55 *ibid.*
- ⁵⁹ Cijepovi su štapovi ili poduži kolci iz hrastovine ili jablanovine, odnosno oskoruše, lijepo obrađeni, u vrhu zarezani, gde se nalazi svežanj od praseće kože, o kojem vjesi glavica od cijepa. Debeli kraj cijepa drži se u rukama, a tanjim se mlati.

- ⁶⁰ J. Lovretić. Otok, *ibid.* (op. 54), str. 275.
- ⁶¹ Владимир М. Николић: Из Лужнице и Нишаве. Обичаји уз пољске послове. Срп. Етн. Зб. XVI, стр. 260.
- ⁶² Savatije Grbić, *ibid.* (op. 56), str. 266.
- ⁶³ S. Tanović, *ibidem* (op. 57), str. 341.
- ⁶⁴ Fr. Ivanišević, *ibid.* (op. 58).
- ⁶⁵ N. Begović: Život i običaji Srba Graničara, 236.
- ⁶⁶ Dr. Sima Trojanović: Glavni srpski žrtveni običaji. S. E. Zb. XVII—21.
- ⁶⁷ А. С. Хахановъ: Празнование Новог Года у Грузинъ. Етнографическое обозрение. Кн. III.
- ⁶⁸ Trojanović, *ibid.* (op. 66), str. 29.
- ⁶⁹ Неколико привредних народних обичаја од Ст. Мијатовића. Карађић, свеска септембар-октобар, 1899.
- ⁷⁰ Niederle Lubomir: Slovanske Starožitnosti, II—240.
- ⁷¹ J. Bystron: Zwyczaje żniwarskie w Polsce. Krakov, 1916—263. Hubert et Mause: Mélanges d'histoire des religions Paris. 1909—93—100.
- ⁷² Čubinski. Trudy III, 348.
- ⁷³ Niederle. S. S. Ž. II—240 (op. 70). Sravni i Věstnik Slovanski Filologie a Starožitnosti. Praha II, 286.
- ⁷⁴ Veselovskij: Raz. VII 103. Кликать плугу (г. 1649).
Charuzin: Етнограф. Обзорънис. Москва 1897 — 147.
Niederle S.: St. Z. III — 1, str. 112.
- ⁷⁵ Niederle. S. S. Ž. Dil II, str. 113, op. 4. Machal Nákras 34. Afanasiev I—696. Zibr: Vyročni obyčaje 245, 281. R. Krek: Veles, Volos und Blasius. Archiv für Slawische Philologie I—134.
- ⁷⁶ Ivo T. Franić: Narodni običaji i obredi uz prvo oranje i sisanje u srezu Slavonsko-požeškome. Glasnik Etn. muzeja u Beogradu X—38. S. Trojanović: Glavni srpski žrtveni običaji. Srp. Etn. Zb. XVII—15—16.
- ⁷⁷ Ivo T. Franić: spom. djelo. Glasnik Etn. muzeja u Beogradu, knj. XI, str. 32—33. Vladimir Nikolić: »Iz Lužnice i Nišave.« Srp. Etn. Zb. XVI, 258.
- ⁷⁸ I. Franić, op. cit. (pod 77), str. 33. Nikolić, op. cit. (pod 77), str. 259.
- ⁷⁹ S. Tanović, op. cit. (op. 63), str. 342.
- ⁸⁰ L. Preller: Römische Mithologie. Berlin 1883, II, str. 4.
- ⁸¹ Op. cit. pod 80, str. 9.
- ⁸² Op. cit. (81), str. 14.
- ⁸³ Op. cit. 17.
- ⁸⁴ Op. cit. 18—19.
- ⁸⁵ Heuzen: Acta Fratrum Arvalium. Berlin 1874. Preller, op. cit., str. 29—30.
- ⁸⁶ Preller, op. cit. 33. Acta Fratrum Arvalium, *ibid.*

Objašnjenja u opaskama:

Zb. Z. O. J. Sl. = Zbornik za život i običaje Južnih Slavena (izdanje Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu).

Срп. Етн. Зб.: Српски Етнографски Зборник (издаје Српска Академија наука Београд).

S. S. Ž (S. S). Lubomir Niederle: Slovanske Starožitnosti, dio I, II, III, IV.

Wiss. Mitth. = Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina.

Станционный смотритель и Н. Н. Ланская.

(Из семейных воспоминаний.)

Н. Преображенский — Любляна.

Мой дядя Семен Иванович Преображенский был сын канцеляриста духовного правления в городе Княгинине Нижегородской губернии. Родился там же в 1863 г., вышел из духовного училища в чиновники, („в приказные“, как тогда говорили) содержал почтовую станцию в селе Б. Якшень Княгининского уезда, умер и похоронен в 1902 г. в селе Аламасове Ардатовского уезда.

Службу он начал в г. Васильсурске. Старый смотритель, приучавший новичка к делу, наказывал ему опасаться „чик-брик дворянчиков“. С ними труднее ладить, чем с „пикусами“, (т. е. разночинцами, по городскому одетыми) и мужиками, („мужик, хоть он и разъелся, и цепь у него на брюхе, всегда свое место помнит“). В качестве поучительного примера к этим наставлениям смотритель сообщил Сем. Ив. и ниже изложенный случай, добавив, что „теперь, (т. е. после воли) нам полегчало. Важные персоны почитай что не бывают в вотчины. А раньше мы по струнке ходили“.

Мне, к сожалению, неизвестно, как звали рассказчика. Передаю его воспоминания возможно точно, но, конечно, по памяти, со слов Сем. Ив., гостившего у нас в Нижнем Новгороде летом 1901 г. в бытность мою учеником приготовительного класса тогдашней ниже городской первой гимназии.

Наталья Николаевна Пушкина вышла замуж за генерала П. П. Ланского 18 июля 1844 г. и скончалась 26 ноября 1862 г. (Вере-саев. Пушкин в жизни, выпуск IV, на стр. 189. Москва, издательство „Недра“ 1927.)

Любляна, 10 февраля 1938.

Попал я тогда, что твое же дело, совсем зеленым в чужой уезд да раз чуть было и не погиб в этом же Василе из за дворянской фанаберии. Сижу я раз вечером, летом с книжкой на откосе. Вижу: приехала какая то барыня и огорчается, что нет перевоза. Смотритель ей говорит:

— Не извольте беспокоиться, ваше превосходительство, паром сейчас подадут. Будьте любезны немножко только обождать, покамест перепрыгнут лошадей.

Барыня не захотела зайти на станцию, а села на лавочку на вольном воздухе. Смотритель мне наказал не отходить от нее на случай, не будет ли каких приказаний, и сам убежал к ямщикам.

Барыня, пожилая, но видная, соскучилась ждать и поинтересовалась, что у меня за книжка? Я сказываю: „Пушкина стихи, ваше пр-во.“

— А, — говорит, — это любопытно. Прочтите мне чтонибудь. —

Я прочел. Она улыбнулась и спрашивает: „Нравятся вам Пушкина стихи? Вы с чувством читаете.“

Я говорю: „Помилуйте, ваше пр-во, это наш первый писатель, всем известен.“

— Что же говорят про него? —

— Жалеют, ваше пр-во, что рано помер. Это большое горе для изящной словесности. Если бы да послал ему Бог жену по-лучше, он бы пожил подольше и еще больше прославился.

Тут барыня как взглянет на меня, и улыбаться перестала, и спрашивает:

— А откуда вам это известно?

Мне бы помолчать, а я, (эх, молод был!) по глупости отвечаю:

— Это всем известно, что Пушкина жена довела до смерти.

Она встала и говорит очень строго:

— Запомните себе, что никогда не следует повторять с чужих слов, чего вы сами не знаете. Мне это лучше известно. Супруга Пушкина ничем не повинна в его смерти... А вам нечего тут стоять! Ступайте спросить, готов ли паром? Не до ночи же мне ждать!

Я поклонился и пошел на станцию. Смотритель меня спрашивает: „Что это ты, брат, некстати разговорился с барыней? Смотри, это генеральша Ланская из Петербурга. С ней лучше не связываться. У нее все начальство бывает в гостях. Уронит кому-нибудь словечко: ты и не узнаешь, а вылетишь со службы в два счета.“

Я рассказал, как было дело, и говорю, что не понимаю, на что она обиделась. А смотритель вытаращил на меня глаза и говорит:

— Ну, спасибо, братец, вот раздолжил! Ведь таким манером с тобой очень легко совсем пропадешь! Да разве ты не знаешь, что генеральша и есть вдова Пушкина сочинителя, вторым браком

за Петром Петровичем Ланским? О, Господи, что мне с гобой делать! Поди, спрячься куда-нибудь подальше, не попадайся ей на глаза!

Так я и просидел на сеновале, пока не подали паром и не увезли генеральшу за Волгу. Потом долго, сколько месяцев, ходили мы как в воду опущенные. Да видно уж по молитвам родителей Бог помиловал. Генеральша, надо быть, никому ничего не сказала, и все так и обошлось.

Résumé.

L'employé des postes et Madame Natalie de Lanskoy.

De ses mémoires familiales l'auteur raconte le déclaration faite par la veuve Pouchkine à un employé des postes de Vassilsoursk: „L'épouse de Pouchkine n'est pas du tout coupable de sa mort“.

Literatura.

Dr. Phil. Elsa Mahler. Die russische Totenklage. Otto Harassowitz, Leipzig, 1936.

Nekaj drobcev stare slovenske besede iz mengeških krstnih knjig.

Dr. Anton Zdešar. C. M. — Ljubljana.

I. Od leta 1584. do 1593.

Danes velja za spisovanje matic pravilo in navada, da ne vpisuj v matice nobenih drugih kot strogo uradnih stvari. Ni bilo vselej tako in ljubitelj naših starožitnosti pravi danes včasih po pravici in z veseljem: »Hvala Bogu, da ni bilo!« Vsaj podpisani sem to občutil, ko sem iskal po krstnih knjigah mengeške nadžupnije in pri tem naletel na nemalo prav mikavnih stvari.

Rojstna in krstna knjiga v starodavnem »Mengušu« se začenja — v kolikor je je ohranjene — z enim zadnjih dni februarja 1584. ter je po starosti druga v ljubljanski škofiji (prva je po pričevanju »Letopisa ljubljanske škofije« krstna knjiga v Šentvidu pri Stični iz l. 1524., tretjo pa imajo v stolni župniji sv. Nikolaja v Ljubljani iz l. 1588.).

Kolikor se da posneti in spoznati iz samih krstnih knjig, je bil l. 1584. za župnika v Mengšu Lucas à Sittich, »canonicus Laybacensis, parochus et pastor, rector Ecclesiae S. Michaelis in Monspurg«. Krstna knjiga ga omenja zadnjikrat l. 1592. L. 1584. se omenja kot kaplan Mihael Perdan. L. 1585. pa trije drugi kaplani: Krištof Treyber, »coadiutor Eccl. S. Michaelis in Monspurg nec non capellanus Adm. Rdi. et Venerabilis Dni. Lucae à Sittich«, pozneje župnik v Trebnjem; Matija Pfeiffer, pozneje župnik v Čemšeniku, Jurij Warl (po Pokornu: Barle iz Praš), nekaj pozneje »coadiutor« v Kranju.

Po župniku Luku à Sittich se javi kot župnik Jurij Vellan (Vellanus, Vellano), vsaj l. 1593. Bil je italijanske (furlanske) narodnosti in v krstno knjigo vpisuje včasih tudi italijanski. Ali je bil Caharija Rosman, ki je včasih vpisan kot krstitelj, tudi kaplan, sama krstna knjiga ne pove. Tako do l. 1593.

Iz teh prvih desetih let bodi naštetih samo nekaj krstnih imen, ki so bila tedaj v navadi pri naših ljudeh v Mengšu in v okolici. — Adam, Eva (na te dve imeni so krščevali posebno decembra, rimski martirologij ima Adama in Evo dne 24. decembra) — Ahac — Aita — Astazija, Stazija — Andre — Alena, Alenka — Anica, Anuš, Anuša — Balant — Baste, Waste, Boštjan, Woštjan — Baltižar, Boltižar, Woltižer — Blaže — Caharija — Cenko (Novak) — Benko (Iskra) — Daniel — Farona — Femija — Halijana — Jera, Jerra, Jiera, Giera, Gerra, Gera, pa tudi že Jedert — Jakopec, Jakše, Jakob — Jeffa (pred kakimi 50 leti je bilo med narodom še nemalo,

seveda starejših Jef in Jefk) — Jerni — Juri — Jožef je zelo redek — Hanše, Hanže — Kancijan — Katra, Katria, Katruš, Katruša — Kristina — Kuna — Lavre — Lukán — Kolastika — Majdalena, Majda — Melicheor, Melihor, Melihar — Miklòv, Mikláv — Matevž — Matjaž — Marko — Mara, Mare, Marina, Marinica, Maruš, Maruša, Maruška (Marina je bila prav pogosto, Marij še ni bilo, ali so pa vsaj prav redke in pridejo v navado šele potem, ko je po zmagi nad Turki pri Dunaju Inocencij XI. postavil praznik Marijinega Imena) — Marjeta, Margeta (tudi pogosto) — Neža, Nežica — Pangrac — Polona — Primož — Ratija, Retija, Ratuš, Ratuša, Ratka, Radka (= Dorotheja) — Špela, Špelica — Tomec — Urih — Urša, Uršana — Valant — Vid — Samuel — Neža Jakolnova, »mežnarjeva filia ex Lak« (Loka) — Polona Kolenčeva — Zofija Marnova.

II. Isaac Bohemus.

Iz krstnih knjig je videti, da so kaplane kot »amovibiles« menjavali in predstavljali skoraj redno po veliki noči. L. 1593. je bil v Mengšu župnik Jurij Vellano. Poleg zgoraj imenovanega Caharije Rosmana je bil tedaj za kaplana še Jurij Marinus. L. 1593. pa pride po veliki noči za kaplana Isaac Bohemus (Boemus, Behem, latinizirano menda ali za Böhmi ali za Čeh?). Iz krstne knjige se zdi, da je ostal v Mengšu do konec aprila 1598. Na njegovo mesto je prišel tedaj Blaž Švar, kajti Böhma potem ni več čitati do l. 1600.; tedaj je pa Švar zapustil Mengeš in v aprilu 1600. se Böhmi vrne in ostane do aprila 1603.

(Ko je nuncij Ivan Salvago l. 1607. vizitiral kraje južno od Drave, so morali pred njega tudi vsi naši znanci iz Mengša; 20. okt. 1607. so se zagovarjali pred njegovim sodiščem v ljubljanskem škofijskem dvorcu Jurij Vellan, tedaj še vedno župnik v Mengšu, gori imenovani Krištof Treyber, Matija Pfeiffer, Jurij Warl, tedaj že »coadiutor« v Kranju, Blaž Švar, tedaj župnik na Vačah, in Izak Böhmi, tedaj župnik v Dolu.)

L. 1599. nastopi neki Andrej Scalinus, »Goritiensis, cooperator Monspurgensis«, in ostane do l. 1605. Morda je bil tudi Kaspar Smuk (Schmugkh), ki se 1597. imenuje »divinorum tunc temporis administrator in Mengšu«.

Za Böhmom pride l. 1603. Matija Frigillius (brez latinskih koturnov najbrže Matija Omersa [Omerza], ki je l. 1639. zapisan kot boter pri nekem krstu v Mengšu) in ostane do l. 1607.

L. 1604. pride kot »cooperator« Anton Custin (?) (iz krstne knjige podpisani ni mogel z zagotovostjo pogoditi njegovega pravega imena), ki pa ostane samo eno leto. — Oktobra 1605. se vpisuje kot krstitelj in cooperator Janez Pomlade, ki ostane vsaj do l. 1607. Od tega leta pa do l. 1639. so krstne knjige izgubljene (uničene).

To so torej gospodje, ki so od l. 1594. do l. 1607. zapisali marsikatero slovensko besedo v mengeško krstno knjigo. Samo Andrej Scalini, Anton Custin in Kaspar Smuk morda ne.

Začel je Izak Böhm, ki je l. 1594. vpisaval v krstno knjigo razne, po navadi malo hudomušne opombe o botrih in sicer v »Knittelverzih«. Niso ti »verzi« ne kaj posrečeni ne kaj duhoviti, ali slovenski so in pa malo tedanjih časovnih razmer gleda iz njih. Po Böhmovem zgledu je to »pesnikovanje« ostalo v teh krstnih knjigah vse do l. 1662.

Na dan sv. Egidija (1. septembra) 1594. se Böhm prvokrat malo razhudi nad botri nekega nezakonskega otroka (»cuius pater nescio«) in pravi: »Ti so šli, koker bi nim rep zavezal. Sam Pavel Sapell se je poštnu rešel. Daj mu Bog dobro. Amen.«

Naslednji dan (2. septembra) že »zapoje« Böhm:

»Baste je bil boter veliki,
Oli v nega starosti se špota ni bal,
Se je pobral,
Koker bi ga bil zasmodel.«

9. septembra so se mu nekaj zamerili neki botri iz Podgorja, ki je spadalo tedaj pod mengeško župnijo, in udari po njih:

»Podgorci
Niso hoteli dati ovsa (?), norci!
Od kersta so ubizali,
Koker bi bili farovž zažgali.«

Na Praznik Povišanja sv. križa (14. sept.) krene po »Mengušanih«:

»Veliki Mengušanje
Nemajo v faravžu znanje.«

Po nekem krstu »ex Vranšic« (= Rašica) je zapisal latinski:

Non tibi obest puerilis aetas,
Si fueris mente perfectus;
Nec semel proderit aetas,
Si fueris parvulus sensu.«

Konec julija 1595. pove o neki botri in ji vošči:

»... se je lipu rišila,

de bi dolgu živa bila. Amen.« — Najbrže so se že takrat »reševali« s kakim darom za krstitelja.

Drugače pa 9. januarja 1596.:

»Ex Jariš je keršen Boštjan,
Kir je pankert jemenvan,
Saj je njega oča S... čič,
Je hodel k Alenki, hud tatič,
On je za vin tim (?) veselu dal...
Boter je Jakob Smole inu Tomaž,
Ž nima dvema Klepovko botro imaš.«

Drugod pravi istega leta: »Daj Bug srečo, de bi še k lejtju na ta dan kerševali podružniki.«

Dne 17. marca 1597. piše:

»Barbara... se je poštnu rešila,
Daj Bug, de bi dolgu živa bila.«

Še lepše so se morali »rešiti« drugi, o katerih zgovorno »poje«:

»Iz Loke, fare naše,
Kir se dapernašajo urne maše,
Je keršen zakonske sin Štihav, (*oče se je pisal štih!*)
Saj sem mu z botri Mihel ime zglihav;
Materi je ime Margeta,
Ona je detetu dobro perjeta,
Veliki boter je Mihel Demal,
Kir je sabo Jurja Vindiša pdegal (*morda »pridegal«*)
Še vejdeti tudi imaš:
Ž nima dvejma Uršo brotro (*sic!*) imaš.«

Po 11. oktobru 1597. piše:

»Po menguškem semnu ta dan
V tim sedem inu devetsedtem lejtju
Je keršana zakonska hči Jurjava iz Jariš,
Katere je mati Maruš.
Comp(atrini) Matevž Smrekar, Marina Klepovka, Helena
Dornica.«

Po krstu, dne 5. decembra 1597. »poje«:

Andre Glušič, sin Nežicin, iz Loke,
Kir sturi z dobriga žita veliku moke,
Je poslav hčer svojo Lucijo h kerstu,
Katero je deržal Andre Mežnar na svojim perstu.
Maruš je mati nje, botra Ratuš Grogorjeva,
Zraven je perstopila Buteška Helena.
Decembra ta deseti, ene srede,
So bile le same, brez mož, tri sosede.«

Po 1. aprilu 1598. želi botru, ki se je dobro »izkopal«:

»Aj, de bi veselu matika nasajal!
Ggorič se je lepu rešel,
De bi ga Bug (nečitljivo).«

28. marca 1598. se pritožuje nad botro »iz Dragumina« (danes Dragómelj), »de je delžna ostala«.

Aprila nato je Böhm odšel. Njegova naslednika, Blaž Švar in Andrej Scalín, nista nič »pesnikovala«. Samo Blaž Švar je aprila 1600. pred odhodom zapisal te besede: »In nomine Domini. Obari vas Bugh. Nič za zlu ne vzimate. Vas in nas vsih poročim Bogu.«

Ko se je istega aprila Böhm vrnil, je zapisal:

»Stur Bug dober začetik,
Tu je bil ta dan po sv. Jurju, kader je bil petek.«

Julija 1600. poje zopet:

»Boter veliki je Adam Presen,
Kir je bil prešel h kerstu nikar cilu jesen,
Poštenu se je inu lepu rešel,
Kir je Purnat Anico iz kersta nesel.«

17. septembra pa se malo pojezi nad botro »Faronq«,

Katera se je pobrala
Inu je le en repar dala.
Ti drugi so se dobru (!) deržali:
Daj nim Bug ostati v deželi.«

Hudi grešniki pa so bili neki botri iz Stoba; tako poje o njih:

»Iz Stoba so bili botri,
Kir so se skazali koker lotri.«

Zdaj našteva:

»Jerni je dolžan en firtel,
Lukan je dolžan en firtel« in tako so dolžni še Kašper
in dva Primoža ter dve ženski, vsak »en firtel«. Naposled sklene:

»Ti so bili dolžni zavolo Uršice
... ove hčere per kerstu
Inu nisu ništer v farož se oglasili —
Dal Bug nim drobru (!),
Koker ona so nam sturili.«

15. januarja 1601. pohvali Podgorce:

»Lipu so pokoršino začeli —

De je le Kamničane ne načeli« (? , morda »ne želi«, češ
da le ne bi nosili v Kamnik krščevat in da se tam ne bi začeli »reševati«)

2. julija 1601.:

»Na večer svetiga Uriha
Tebi napravim drugiga,
Je keršen z jemenam Jakopec
.... z Nadgoric,
Kateriga je boter Matevž, za botro Valpurga ...,
Z nima dvema je perstopil Martin,
Ta kerst je sturjen trden.
Ti so vsi sosedje,
Pridejo spet okuli srede.«

Pa tudi brez verzov je dne 17. julija 1602. vpisal neki krst slovenski:
»Petrašev sin Jakob je keršen na S. Alexa dan v tem lejtju 1602. Mati
je Helena Comp(atrini) Flere Johan, Andre Mežnar, Jera Šunkarica.«

Po 8. aprilu 1603. Böhma ni več čutiti v Mengšu. Njegova nasled-
nika, Matija Omerza (Frigillius) in Janez Pomlade sta le po malem
stopala po Böhmovih stopinjah. In še to, kar sta napisala, je skoraj
nečitljivo. 22. junija 1603. je Frigillius zapisal o botrih iz Stoba:

»Vsi so iz Stoba,

So peršli prez hleba.« Druga roka je »hleba« prečrtala in
zapisala »kruha«.

13. julija 1603. zopet isti Frigillius:

»Vsi so iz Uranšice,
Niso pernesli potice.«

Oktobra je nekdo zapisal (morda Frigillius):

»Le-ta kir je le-to pisal,
Se je dobru za en trunk flisal.
Oli ... ica iz Domžala
Se je damo pobrala
Inu ni nič za vinu dala.«

Na to razvado popivanja po krstih je bržkone vplivala institucija likofa (Litkauf, Leitkauf, Weinkauf), »ki je prišel med slovensko ljudstvo iz germanskega prava«¹ in ki se je plačeval in zapijal v potrditev pogodb. Ta likof sega daleč nazaj v srednji vek in se je kot pravna institucija držal med Slovenci daleč notri v novi vek. »Še v 17. (in 18.) stoletju ga je slovensko običajno pravo priznavalo za bistven, konstitutiven element pogodbe in tudi ljudski sodniki so za izrekanje sodbâ zahtevali in dobivali svoj likof.«² Tudi zaroke pred poroko so se sklepale z zamenjanjem prstanov in so jih potrjevali z likofom.³ In tako daleč je šla moč te navade, da, kdor je n. pr. »prodal vinograd, pa se je skesal in ni hotel iti pit likof, je bil obsojen, da mora vinograd prodati in piti likof v potrditev pogodbe«. Pri tem pitju likofa »so bili udeleženi sodniki in stranke«.⁴

To odkupnino »od judovščine« so imenovali, če so krste vpisovali latinsko, »*licovium solvere*«. Beseda »rešiti se od judovščine« pa kaže tudi, da so smatrali krst — ali je bila ta interpretacija pravilna ali ne, transeat! — za neko vrsto pogodbe, za nekak odkup. Zato se matičar parkrat tudi huduje nad botri, ki niso hoteli piti likofa, četudi so ga plačali. Kar je bilo pri drugih obveznih likofih navada, so prenesli tudi na krst.

Vse to pa seveda samo osvetljuje in pojasnjuje, recimo: omiljuje to razvado, dasi je ne utemeljuje in opravičuje. Prej ko slej je bila ta navada razvada in rana cerkvene discipline.

V skromnih ostankih krstnih knjig od l. 1607. do 1639., kar jih ni uničenih, se iz posameznih besedi vidi, da so nasledniki Böhmovi še naprej »pesnikovali«, ali nikjer ni moči spraviti te besede v kak stavek. Skoraj redno so zapisavali slovensko, odkod so bili krščenci, n. pr. iz Stude, iz Topol, iz Pišate, iz Dubeniga (Dulbeniga, Dolbeniga, Dubevniga), iz Jariš, iz Šemarice (Šmarca), iz Vranšice (Rašica), iz Humeca, Hemeca (Homec) itd.

III. Od leta 1639. do 1662.

Ko se l. 1639 zopet oglasi mengeška »muza«, pa poje vse drugače kot prej. A la Böhm imamo samo eno, — »pesnik« se ne da ugotoviti — z dne 4. novembra 1639., ki se glasi:

¹ Dr. Met. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, str. 164.

² L. c., str. 169.

³ L. c., str. 307.

⁴ L. c., str. 387.

»Le-te iste so lih paršle,
 Obeniga farja nejso doma nešle,
 So jo pa k Mekinske farr permerel (= primerile),
 De se nej tem botram zamerel.
 Lih donas je enega Bogu poročel,
 Marino na ta svejt parporočel.
 Manihi be bili karševali (= krščevali)
 Ale nas preveč reznašale (= raznašali).
 Bulše je, de je far karstil,
 Eno karšenico Bogu dobil.
 Če ote kaj, Gospudje, za zlu uzete (= vzeti)
 Imate odpustite (= odpustiti)
 Mene v gostje povabite (= povabiti).«

Tuja roka je to »pesem« prečtala in spodaj pripisala: »Bene scripsit, stulte egit. Capuzin.«

Drugачe pa so vsi »pesniški izlivi«, kar jih je od 1639. do 1662. v mengeških krstnih knjigah, samo variacije ene glavne teme, namreč:

»Le-ta in ta se je od judovščine rešil
 Inu je zato veselo za toliko in toliko vina gori trešil.«

Ali se je to »gori-treskanje« začelo že kmalu po l. 1607., ali šele pozneje, ne moremo reči. — Vsaj 2. julija 1639.: »eodem die se je rešila od judavšine Špela Fortunovka, inu je vesela gori za dva firtelna vibavšene dala.« Jurij Podboršik se je »rejšil« inu »za eden fertel vipavšine gori trejšil«, Matevž Jenko »se je rešil ter je za eden bokal vina gori trešil«, še drugi se je »rešuv in za dva firtelna jupavšine veselu gori trešiv«, zopet drugi »se je rešol inu je veselu za eden firtel terrana gori strešol«, Juri Smole »se je rešev« in je »trešev«.

Gori pa treskajo »za firtel vina, vipavšine, jepavšine, jupavšine, ipavšine, jupavšine, vibavšene in vibavšine in pa bipavšine«, pa tudi »za fertel terrana, teranine, za firkel terana, dobriga, černiga, za dva firkelna marvijana, z tri firkelne dobriga therana«; Eva Klaverka je pa »za en firtel marvina gori položila«.

Po navadi so dali za vino »veselu«, ena »iz nje dobre vole«, drugi »nikar nerad, temič cilu z dobro volo«, drugi »rad inu volnu tudi veselu«; druga je gori »trišila veselu tudi radovolna«, druga »veselu tudi rado-volnu«, »rada nu veselu«, »iz svoje dobre vole«, »radovolnu po stari navadi« in »z dobro volio«.

Za veznik služi našim »pesnikom«: inu, nu, ter, jenu, jenui, jenoj.

Po navadi je bila mera »eden, en firtel, firtil, fertel, firkel, ferkel«, »eden bokal, bokav«, in nekdo je dal »za tri poliče jupavšine«.

Navadno se je vsak »od judovšine, judovšne, judavšne, rešil, rešel, odrešil«, drugi se je od judošine »otel«, drugi »odčepel«, »odtegnel«, »odkupil«, kaka botra se je pa tudi »od judovšne odlušila«, celo »od-lupila«.

Tako splošna je bila po lokalnem pravu navada tega »gori treska-nja«, da so beležili to celó uradno v latinskem jeziku: »A judaica lege

liberatus est«, »de judaismo se liberavit atque antiquo de more compatrinis suis se liberalem exhibuit«, »qui more solito unam vini amphoram solvit«.

A tudi prestopki so vestno zapisani, n. pr. »enkrat, da je Wotra utekla«, ali pa: »Marina... autem statim domum aufugit«. Drugim uhajacem je matiĉar posvetil posebno »pesem«, n. pr.

»Jera... se je od judovšine plaĉala,
Kadar je pred rajtingo unkaj zbeŹala.
Na pusodo ni hotela prositi,
Stare navade ni hotela dopulniti.«

L. 1648. (16. jul.):

»MoŹ nu Źena sta zbeŹala,
Prejden sta judovšino dala.«

Videti je, da so morali botri pri plaĉanem vinu tudi sodelovati; kdor ni hotel, je dobil zbadljivko, n. pr.

»Marina... je res za eden firtel vina dala,
vender je Źe vselej judina ostala
Jenui se je skrivaj damu pobrala.«

Po navadi so samo »gori treskali«; pa tudi drugaĉe: Marina n. pr. »se je reŹila inu je z dobro voljo za dva firtelna vina oblubila«.

Ne vem, kako je Źla »wotra« Marina 1. febr. 1641. domu, o kateri pravi matiĉar, da je

»bokav vipavšine na mizo treŹila,
se ga je pa zauŹila«(?)

Jakob se je 17. dec. 1645.

»od judavšene odtegnel
jenu je za en firtel judavšene veselu gori telebel.«

10. marca 1646. se je

»Anica od judovšine odlupila,
po stari navadi z ipavšino odriŹila.«

26. okt. 1646.

»se je MaruŹ... od judavšine riŹila,
LukeŹa... je zakonska Źena bila,
Zatu se je poŹtenu skazala
Inu ja za dva firtelna vina dala.«

Par dni pozneje je druga »za en firtel vina gori mahnila«.

24. nov. 1646. beremo:

»AnŹe se je po stari navadi izkazal
Inu po vsih dobri voli za judavšino reskazal.
Zatu se je pustil zapisati
Inu (v) judavšino pusihmal niĉ veĉ oĉi vtikati.«

13. febr. 1647. se je

»JeŹa od judavšine odluŹila
Inu je za en firtel ipavšine gori telebila.«

29. sept. 1647. se je

»boter Juri od judavšine odkupil
Inu je radovolnu po stari navadi en firtel vina kupil,
De ga nebodo pusihmal za juda vprašali,
Temuč za pokorniga botra v menguški fari deržali.«

17. avg. 1648.

»je Juri redlih per kerstu obstal,
Stare navade judavšine se ni zbal
Inu je radovolnu za dva firtilna dal.
Pusihmal se nebode tožnikov bal.«

11. okt. 1648. je zapisano:

»Neža, Andreja Jošteta gospodin(j)a,
Za judavšino nam je kupila duiga (-dvojega) vina,
Poštenu se je per kerstu zaderžala,
Se nebode pusihmal judovskega terjan(j)a bala.
Letà je ta prava stara pravica,
Katero spričuje le-ta pisana risnica.«

24. okt. 1648. zopet:

»Tišlerica iz Loke, Špela,
Ta se je od judovšine otela,
Se je rada v pokoršino vdala
Inu je za en firtel ipavšine dala.
Kir bodo pusihmal karšivali,
Bodo le-to za risnico deržali.

28. nov. 1648.:

»Matevž Grašik in Maruš Šetralka
Per kerstu v cehi sta plačala enaka.
Od judovšine sta se otela
Inu sta le-to pravico prejela,
De nebodo judovšine več dajala,
Dokler staro navado rada sta obstala.«

1. febr. 1649. piše matičar:

»Eva, Tomaža Vidca žena,
Dusihmal brumna nu poštena,
Po stari navadi per kerstu je bila,
Od judovšine se je rišila.
Za en firtel ipavšine se skazala,
Se nebo judovskega terjanja bala.«

7. febr. 1649.:

»Andre Malapprav se je od judovšine otel,
Kadar je per kerstu en firtel ipavšine gori vzel.
Le-ta je ta stara navada inu pravica,
Katero spriča le-ta pisana resnica.
V pokoršino se je radovolnu vdal,
Se ne bo pusihmal judovskega terjanja bal.

26. febr. 1849.:

»Marina Joštovka se je od judavšine rišila
Ter je veselu za eden fertel therana gori trejšila.
Pusihmal se nebode judavšine bala,
Kir je po stari navadi judavšino plačala.«

Kmalu nato:

»Ta novi boter Peter Šaric
Kir je stoječ v ti vasi,
Se je pohlevnu od judovšine odrešil,
Kadar je za en firtl vina gori trešil.«

17. febr. 1641. je »Dominus Wolff za tri firtelne jupavšine gori trešev.«

6. nov. 1642. sta bila pri krstu dva botra. Oba sta se »skazala«. Kajti:
»Juri Šterbec et Thomas Versko so se od judovšine rešila
Jenuj sta vsak za eden firtel vina gori telebila.«

9. sept. 1644. je Tomaž Terdina »za dva firkelna gori trešel«, boter Štefan pa »za dva firkelna marvijana«.

17. avg. 1647. je »Uršula, Joannis Šunkar uxor,« za štiri firtelne ipavšine gori trišila«.

Najbolj se je obnesla Alenka Kodermanica, ki je 8. okt. 1645. »za šest firtelnov gori tresnila«.

Najresolutnejša med vsemi pa je bila Maruš Pajkovic, ki je 20. avg. 1645. »za en firtel ipavšine veselu gori tarbušnila«.

Drugače zopet Anže Dornik, ki se je 25. okt. 1641.

»... od judovšine rešil
Inu je bil možno odrešil
Inu je za eden firtl vina dav,
Alli je bill pešten bokav.
Z njega mi je enu napill.
Bug otil, de bi čez tri dni zupet boter bill.«

5. okt. 1643.:

»Adam Bakovnik in Marina Mežanka
Sta se od judovšine rešila
Jenui so vsakateri za eden firtel gori trešila.«

6. nov. 1643. se je Magdalena Šikotinka
»za en firtel jepavšine rišila,
Od judovske sosesine inu tudi od nih dežele.«

18. aprila 1648.

»je Neža Čerinka za eden bokav vina denariov gori na miza veselu trešila«.

Kolikor se da ugotoviti, je od 1639.—1662. kakih 70—80 krat poudarjeno, da se je kdo na opisani način od judovščine rešil.

Posebno pridno sta to »gori - treskanje« vpisovala Gregorij Šušnik, ki je kaplanoval v Mengšu od aprila 1641. do februarja 1645., in njegov naslednik Sebastijan Lapius (Lap, tega imena je še

danes dosti v kamniški okolici), ki je bil mengeški kaplan od februarja 1645. pa vsaj do l. 1650.; od tedaj do l. 1656. je zopet vrzel v krstnih knjigah. Oba se odlikujeta z lepo, čitljivo pisavo. — Tudi Jurij Pogačnik, ki je bil za kaplana, kolikor se vidi iz krstnih knjig, od aprila 1641. do naslednjega l. 1642., je nekajkrat zapisal »to pisano risnicov«.

Lap je enkrat ves vpis nekega krsta sestavil v latinskih heksametrih. Takole mu poje njegova latinska muza (7. febr. 1648.):

»Septima (ut est scriptum) sacro est fonte lavatus
 Nomine Gregorius, thalami legitima proles,
 Chrysmate sacro hunc Sauerl Laurentius* unxit;
 Cui pater est Jakob Lapius cum coniuge Alenka.
 Schartius (Šarec) — ut cognomen habet — cum nomine
 Primož
 Adstiterat, modo solito praesente patrina
 Kucherii uxore (ut dicit) cum nomine Gera,
 Adfuit et testis, orbatus coniuge Varlech.«

Ker je bilo vino pri tedanjih krstih tako imenitno, se ni čuditi tudi naslednjemu Lapovemu poročilu z dne 5. maja 1646. o pijanem mežnarjevem hlapcu: »Factum est primum miraculum anni 1646., quum Dimiz editui famulus neglexit baptismum et per negligentiam istam fecit magnum stulizismum, nequaquam aulicismum, sed grobanismum, quum apud Dobravice detinebatur terano.«

Ko se l. 1639. zopet začno krstne knjige, župnikuje v Mengšu Baltazar Wü z, ki je bil vsaj od l. 1643. naprej »protonotarius apostolicus«. Tudi on je zapisal v krstno knjigo nekatero »gori-treskanje«, dokaz, da se je vpisavalo s popolnim odobravanjem krajevne »duhovske gosposke«. Tudi njegov naslednik, ki ga je l. 1648. poslal v Mengeš kot »Vicarium Generalem et Supremum« samostan oo. cistercijanov v Dunajskem Novem mestu, resni in učeni g. Laurentius Friat, »Philosophiae doctor et SS. Theologiae baccalaureus formatus«, ni odpravil tega »gori-treskanja« in vpisavanja, marveč je trajalo tja do l. 1662. Potem ga pa ni več opaziti.

V 30 letni vojni in še potem so polke porazdeljevali kar po posameznih kronovinah, ki so morale s težkimi žrtvami prenašati to vojaško nadlogo. Da to ni moglo dobro vplivati na civilno prebivalstvo, je umevno. Vendar v krstnih knjigah ni skoraj nobenega sledu o kakem moralnem propadanju mengeškega in okoliškega ženstva, vsaj do l. 1650. ne, po katerem je vrzel do l. 1655. Samo enkrat se omeni neki nezakonski otrok »militis seu beraconis cuiusdam«.

Oddelek vojaštva je bil brzkone tudi v Mengšu. Za bližnjo okolico nam pa to jamčita dva krsta. 11. julija 1649. je bil krščen v Mengšu »Joannes Franciscus, sin Janeza Kassal, Illustrissimi Comitis a Tilli Leitinandt, et Dominae suae Mariae Elisabeth legitimus filius«. Za botra

* Tedaj kaplan v Mengšu.

sta bila »Illustrissimus Dominus Comes Joannes Franciscus Nagarolla et nobilis ac generosa Domina Maria Spizikin, nata Ramschisl«.

Ta »campania Comitissae a Tilli« je bila, v kolikor se vidi iz krstnih knjig, v Loki pri Mengšu.

Isti Nagarolla je bil septembra istega leta za botra pri Šunkarjevih v Malem Mengšu in tedaj se imenuje »constitutus capitaneus imperialis«.

1. maja 1650. je bil krščen Nikolaj, zakonski sin nekega očeta Heissel, iz regimenta mušketirjev, nastanjenih na Homecu. Botra sta mu bila Nikolaj Hartmann, od istega regimenta mušketirjev, in Nikolaj Klosthaier(?), od regimenta grofa Tillija.

L. 1647. se je pojavila okoli Kamnika kuga. Iz krstne knjige se da sklepati, da je bilo v Podgorju nekako taborišče (in campo) za obolele in za take, ki so imeli sumljive znake te bolezni. Tedaj je bilo rojenih v taborišču pet otrok, ki so bili v sili krščeni. Pozneje so v Mengšu dopolnili nad njimi predpisane, prej opuščene obrede, nad tremi 15. febr. 1648. in nad dvema 5. aprila istega leta.

Dne 4. julija 1589. je bil za botra pri nekem krstu (Marjete, hčere Jerneja Ručigaja) iz podružnice Loka R d u s. D n u s. T h o m a s C h r o ö n, canonicus Laybacensis, ki je bil leto prej (1588.) v Sekovi posvečen za mašnika in je istega leta prišel v Ljubljano kot kanonik in stolni pridigar, torej na isto mesto, ki ga je imel od l. 1531. do 1540. Primož Trubar.

Ὁ μὲνθος δηλοῖ, da po naših najstarejših krstnih in sploh matičnih knjigah, ne samo v mengeških, lahko pobere marsikatero dobro zrno zgodovinar, slavist, teolog itd. Ali ne velja tudi tu — mutatis mutandis —, da bi bilo dobro te »koščke pobrati, da konca ne vzamejo«? Vsaka krstna in matična knjiga — vsaj starejša — je samo v enem izvodu na svetu in zato neprecenljive vrednosti. Če se izgubi, je izgubljena za večne čase. Ali se ne bi mogle in morale naše kulturne institucije interesirati, da se take eventualne nepopravljive izgube preprečijo? Videant consules!

Résumé.

Etliche Bruchstücke älterer slovenischer Sprache aus den Taufmatriken in Mengeš.

Die Geburts- und Taufmatrik der Pfarre von Mengeš in Ober-Krain, welche im Jahre 1584 beginnt, ist dadurch bemerkenswert, daß sie bei den eingetragenen Namen der Getauften und ihrer Paten einige gereimte Bemerkungen in slovenischer Sprache enthält. Es sind das meistens Knittelverse, welche sich in schalkhafter Weise über das getaufte Kind, besonders aber über die Paten äußern, falls diese nach verrichteter Taufe nicht für Wein spendeten, wie es damals üblich war, so sind sie in der Randbemerkung der Matrik schlecht davongekommen. Als erster

fürhte diese Gewohnheit der Kooperator Isaac Bohemus im Jahre 1594 ein und die Randbemerkungen setzten sich bis zum Jahre 1662 fort. Den Ursprung dieser keineswegs guten Sitte des Weintrinkens nach der Taufe ist wahrscheinlich in der den Slovenen bisher fremden Institution des »Leitkaufs« (Weinkaufs) zu suchen und man nannte diese Sitte »licovium solvere«.

Problem povzročitve metamorfoze možganske lobanje z ozirom na kranjski indeks pri Jugoslovenih.

Predavanje na XVII. mednarodnem kongresu za
antropologijo in prazgodovinsko arheologijo
v Bukareštu, dne 4. septembra 1937.

Niko Županić — Ljubljana.

I.

Na svetovnem demografskem sestanku v Rimu (1931.) sem predaval o fizijo-etnični metamorfozi narodov s posebnim ozirom na Jugoslovane, dokazujoč, da so bili Jugoslovani zgodnjega Srednjega veka v glavnem nositelji ksantodolihocefaliije (nordijske rase) a da so se v toku 1300 let, kolikor časa bivajo že na jugu temeljito spremenili. Zgradba možganske lobanje današnjih Jugoslovenov je namreč postala bolj kratka in široka, kompleksija je potemnela in le višina rasti je ostala približno ista. Danes pripadajo Jugoslovani več rasnim tipološkim kompleksom ali v glavnem visokemu dinarskemu tipu temne kompleksije, kratke glave in visoke postave. Na kraju svojega rimskega predavanja* sem omenil, da bom o vzrokih spremembe govoril o drugi priliki in to obljubo sedaj izpolnjujem.

Pri spremembi kakega telesa je treba misliti ali na substanco ali na obliko pred in po metamorfozi, kakor tudi na časovne faze, v katerih se je izvršilo preoblikovanje. V našem primeru se bomo bavili z jugoslovensko lobanjo zgodnjega Srednjega veka in sedanjosti v glavnem s stališča kranjskega indeksa, ki se ga je pred nekaj desetletji smatralo za najvažnejše obeležje, da celo kot kriterij za evropske rase, ki pa je danes doveden na svoje pravo

* N. Županić, Zur physio-ethnischen Metamorphose der Völker mit besonderer Rücksicht auf die Südslawen. (Verhandlungen des Internationalen Kongresses für Bevölkerungsforschung. — Rom 7.—10. Sept. 1931. — Herausgegeben von Prof. Corrado Gini, Bd. III., str. 167—76. — »Comitato Italiano per lo studio dei problemi della popolazione.«) Rim 1933.

mesto in reduciran na svoje pravo vrednoto. Vsekako pokazuje sprememba oblike horizontalnega obsega možganske lobanje tudi druge morfološke spremembe na njej.

Naravno se pri tem pojavlja vprašanje, zakaj in na kak način se je pri Jugoslovenih izvršila metamorfoza lobanje in na to vprašanje bi radi dali svoj odgovor.

Že leta 1907. sem trdil v predavanju o Ilirih na seji Dunajskega Antropološkega društva, da so imeli Jugosloveni v času svojega prihoda v Norik, Panonijo, Ilirik in Tracijo v glavnem nordijsko (ksantodolichocefalno) zunanost ali da so se v 13 stoletjih svojega bivanja na jugu raso spremenili. Sicer takrat nisem razpolagal s popolnoma zadovoljivim in dovoljnim materialom, da bi mogel s primerjanjem priti do popolnoma trdnih rezultatov, ali antropometrična obdelava jugoslovenskih lobanj zgodnjega Srednjega veka po anatomu K. Toldtu (1912.)¹ in V. Giuffrida-Ruggeri-u (1908.)² je potrdila moja domnevanja in nazore, da so bili Jugosloveni pri prihodu na jug v glavnem dolichocefalni in da so se v tem oziru težko kaj razlikovali od Nemcev pokopanih v vrstnih grobovih (Reihengräber). Dolgo se je namreč mislilo, da so bili Jugosloveni a priori kratkoglavci in da so posebno v alpskih deželah pokvarili plemenito germansko dolichocefalijo.

Kaj še! Ni sence o tem!

V začetku XX. stoletja so bile jugoslovenske lobanje odkopane na več nekropolah in to na ozemljih, ki so bila nekdanj slovenska (Gornje Štajersko, Dolnja Avstrija), kakor tudi na Kranjskem in južnem Štajerskem, katere dežele so še danes slovenske. V nadvojvodstvu Nižje - Avstrijskem se nahaja slovenska nekropola Köttlach pri mestu Gloggnitz; na Gornjem Štajerskem: Krungl pri Aussee, dalje Hohenberg pri kraju Steirach - Irdning, potem v dravski banovini nekropole: Bled, Srednja vas v Bohinju, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Ptujski grad, Hajdina, Središče (Polstrau). Vsa ta grobišča so dala skupno 86 lo-

¹ C. Toldt, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der alten Slawen — einst und jetzt. Wien 1912.

² V. Giuffrida-Ruggeri: Contributo all' antropologia fisica delle regioni Dinariche e Danubiane e dell' Asia Anteriore. (Archivio per l' antropologia pubblicato dalla Società Italiana d' antropologia, vol. XXX, fasc. 1, str. 127 do 180.) Firenze 1908.

banj, ki jih je Karel Toldt naredil za predmet svojih antropometrijskih in morfoloških študij. Skoraj istodobno je laški antropolog Giuffrida Ruggeri meril in opisal jugoslovenske lobanje iz vrstnih grobov na Bijelem brdu v Slavoniji in iz Ravne Trešnje v Bosni, pri čemer odpade 57 edinic slavonski grupi iz XI. stoletja, dočim pripada bosanska skupina XIII. do XIV. stoletju. Te pripadajo pravemu — one zgodnjemu Srednjemu veku.

V pogledu na razdelitev v kategorije po kranjskem indeksu je dalo 86 lobanj iz Norika, t. j. iz vzhodnih alpskih dežel, a iz zgodnjega Srednjega veka sledeče odnose: 38,4 % dolihokranija, 52,2 % mezokranija in samo 9,3 % brahikranija, medtem ko so dali toliko slavljani germanski vrstni grobovi (po Joh. Ranke-u) 14 % brahikranih lobanj, t. j. 5 % več kakor pri Jugoslovenih. Pri tem je treba še omeniti, da je tisto malo jugoslovenskih brahikranijskih oblik pripadalo subbrahikranijski skupini, medtem ko se hiperbrahikranijske in ultrabrahikranijske sploh niso pojavile. One antropologe, ki trdijo, da je planokcipitalna brahicefalija slovanskega ali azijskega izvora in da se razlikujejo od kurvokcipitalne brahicefalije (*homo alpinus*), opozarjamo na to, da se ni pri Jugoslovenih zgodnjega Srednjega veka pojavil niti en primer planokcipitalne oblike. Jugoslovenske lobanje ranega Srednjega veka se odlikujejo po dolgi zgradbi, ki pa ni pretirano izdolžena, nego se absolutno vzeto drži sredine, kar tudi kranjski indeksi dopovedujejo, ker jih največ spada v skupino 74—77. Kot posebno morfološko lastnost je treba beležiti več ali manj dolgo izvlečeno, v podobi stožca koničasto zoženo zaglavje, ki se nahaja v 73,7 % primerov jasno izraženo, v 21,2 % ne koničasto, ampak le zoženo, in v 5,1 % primerov enakomerno zaokroženo. Za morfologijo je važen pojav čisto se pokazujočega dviganja temena od bregme nazaj preko ravnine temena iznad ušesa, kakor tudi spuščanje od vrha proti zatilnici v podobi skoraj ravne, zelo nagnjene ploskve, ki sega od obeliona do približno sredine gornje luskine. Kar se tiče obraznega skeleta, izgleda, da so ozki obrazi v večini, položaj čeljusti je pri lobanjah iz Krunгла ortogonaten, drugače se pa javlja alveolarna prognatija lahko — in redko močneje izražena.

Pri Jugoslovenih Slavonije je bilo v XI. stoletju (lobanje iz Belega brda) celo 50 % dolihokranije, 35,6 % mezokranije in 14,3 % brahikranije, torej v celoti 85,8 % dolihoidnih oblik.

II.

Da vidimo, kake so danes kranološke prilike Jugoslovenov, za kar imamo veliko materiala, ker so A. Weisbach, L. Glück, E. Zuckerkandel, N. Županić, A. Z. Nosov, S. Vatev, J. Deniker, J. Žujović, K. Drončilo, B. Zarnik, V. Lebzelter, B. Škerlj, J. Mihalski itd. mnogostrano proučevali jugoslovenska plemena: Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare. V našem primeru se bomo ozirali le na antropometrične podatke in morfološka opazovanja na mrtvem materialu, na lobanjah. Tu pride najprej v poštev 60 novodobnih (XIX. stol.) slovenskih in 80 srbohrvatskih lobanj z jadranskega primorja, ki jih je A. Weisbach³ znanstveno obdelal. K temu je dodati še 33 novodobnih slovenskih kranijev, in sicer 28 iz prirodoslovnega dvorskega muzeja na Dunaju (Naturhistorisches Hofmuseum) in 5 iz anatomskega instituta dunajskega vseučilišča, ki jih je proučil slavni anatom K. Toldt.⁴

Povprečno meri pri Slovencih sedanjosti (po A. Weisbachu) največja lobanjska dolžina 175 mm in največja širina 146 mm, kar daje dolžinsko - širinski indeks 83,4, zaradi česar spadajo Jugosloveni alpskih dežel v kategorijo izrazite brahicefalije. Ta indeks se giblje poedinsko znotraj oddaljenih mejnikov od 75 do 95 na ta način, da zavzemajo dolihoidi 23,3 %, kratko zgrajene lobanje pa 76,6 %. Na teh so udeležene hiperbrahikrane lobanje s 30 %. Prostornina (kubatura) meri povprečno skoraj malo (1406 ccm) in višinski indeks (76) pokazuje hipsicefalne oblike. Sprednji del lobanje je v sagitalni (strelni) smeri prilično vbočen, je visok s širokim čelom in je le malo daljši od sagitalno bolj sploščenega srednjega dela lobanje. Obraz je med obema arcus zygomatici vrlo širok, zožen bolj na zgoraj kot na spodaj, nosni koren zmerno širok in nosna odprtina je leptorina. Sprednji del glave je bolj nizek in kratek, ima ozko čelo; zaglavje, ki je vobče bolj majhno, pokazuje močnejše izbočenje, bolj kratko interparietalno kost in receptaculum. Nosne kosti tvorijo po večini ostre in ven štrleče nosne hrbte tako, da se bolj plosnati nosni hrbti redkeje pojavljajo.

³ A. Weisbach, Die Schädelformen der Slovenen. Wien 1912. — Idem, Die Serbokroaten der adriatischen Küstenländer. Berlin 1884.

⁴ C. Toldt, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der Altslawen einst und jetzt, str. 272—276. Dunaj 1912.

Srbohrvatske lobanje (80 ♂) najnovejšega časa (XIX. stol.) iz jadranskih primorskih krajev so v položaju norma verticalis največ zaokrogljene do široko ovalne, v normi temporalis visoke in kratke z malo vidljivim, plosnatim zaglavjem, ki izgleda od spodaj pogledano zelo kratko in slabo vzbočeno tako, da leži foramen occip. magnum zelo daleč zadaj; od zadaj pogledane lobanje so po večini okroglaste do popolnoma okrogle (68), samo redko peterooglate (11) ali četverooglate (1), ker tubera parietalia le redko izrazito izstopajo. Veliko, vedno ortognatno obličje ima zelo močne izesne kosti (Jochbeine), četverokotne očesne votline, velike nosne kosti, ki se z redko izjemo stikajo v ostrem hrbtu (73), kakor sploh pri Srbohrvatih, ni videti malih, skoraj zafrknjenih noskov, ki jih pogosto srečavamo pri Čehih in Poljakih. Lobanjska votlina zavzema povprečno prostor od 1524,55 ccm, ki se kreče med 2120 ccm in 1830 ccm, tako da Srbohrvati v tem oziru prekašajo vse narode bivše avstroogrske monarhije. Največja dolžina lobanje meri 175 mm in največja širina 147 mm. Index cranii povprečno 84,0, je na ta način samo neznatno višji nego pri Slovencih v alpskih deželah. Tako imajo današnji Jugoslovenci Ilirika v glavnem kratko, brahicefalno obliko glave. Razdelitev dolžinsko - širinskih indeksov na kategorije daje pri Srbohrvatih jadranskega primorja: 1,2 % dolihokranije, 15 % mezokranije in 83,7 % brahikranije, ki ima pretežno večino. Med temi brahikranijskimi lobanjami se nahaja več nego polovica (53 %) hiperbrahikranijskih oblik (indices 85 do 93).

III.

Pri primerjavi Jugoslovenov zgodnjega Srednjega veka in sedanosti v pogledu na obliko možganske posode, obliko njenega horizontalnega oboda, ki ga nekako označuje index cranii, se vidi da je bila starim Jugoslovenom lastna podolgovata zgradba (tvorba) možganske posode, medtem ko je ta pri Jugoslovenih sedanosti kratka, široko - elipsoidna ali zaokrogljena. Jezikovno so Jugoslovenci ostali isto, kar so bili pri svojem prihodu na jug, namreč Slovani, v kranijološkem pogledu pa si stojita ostro nasproti nekdanj in sedaj: nekdanj so bili dolihocfalni, sedaj pa so brahicefalni, da, dobrim delom celo hiperbrahicefalni. To je matematično trdno dokazano in o tej metamorfozi lobanje ne more več obstojati nikak dvom.

Razdelitev lobanjskih indeksov na kategorije: pri Jugoslovenih ranega Srednjega veka in sedanjosti radi primerjave.

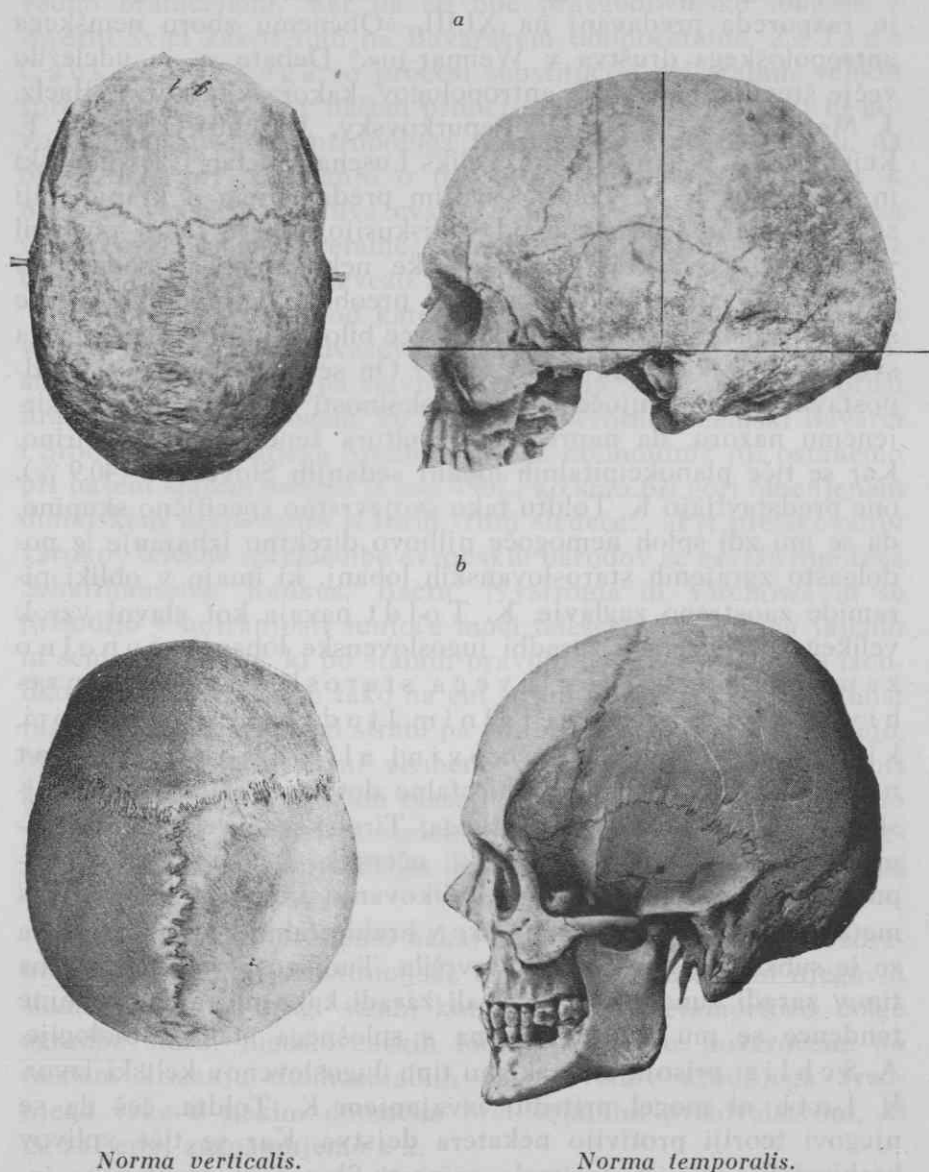
Jugosloveni nekdanj in sedaj	Skupaj	Dolihokranija						Mezo- kranija				Brahikranija				Hiperbrahikranija													
		68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95
Jugosloveni (Slovenci) VII.—X. stol.	86	2	1	2	5	5	7	11	10	9	13	8	5	1	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		33 = 38,4%						45 = 52,2%				8 = 9,3%				0 = 0%													
Jugosloveni alpskih dežel (Slovenci) v sedanjosti	93	—	—	—	—	1	—	1	4	1	4	7	4	5	7	7	12	14	9	5	4	1	2	1	2	1	—	—	1
		2 = 2,1%						20 = 21,5%				45 = 48,4%				21 = 22,6%				5 = 5,4%									
Jugosloveni (Srbohrvati) Jadran, primorja v sedanjosti	80	—	—	—	—	—	—	1	3	3	—	4	2	6	6	3	6	10	6	8	6	6	6	1	2	—	1	—	—
		1 = 1,2%						12 = 15%				31 = 38,7%				32 = 40%				4 = 5%									

Da bi bila primerjava jugoslovenske lobanje iz dobe VII. do XI. stoletja in sedanjosti bolj nazorna, to se pravi, da bi laže videli prvotno podolgovato in preoblikovano kratko tvorbo, donášamo fotografije dveh tipičnih jugoslovenskih lobanj: iz zgodnjega Srednjega veka (a) z alpskega ozemlja (nekropola Krungl), premerjeno od K. Toldta, ter sedanjo jugoslovensko lobanjo (b) z otoka Lošinja, ki jo je meril Weisbach. Pri prvi (a) iznaša največja dolžina možganske posode 196 mm, največja širina 136 mm, najmanjša čelna širina 100 mm, horizontalni obseg 450 mm ter index cranii 69,39; pri drugi (b) pa so dognane sledeče mere: največja dolžina 176 mm, največja širina 148 mm, višina 136 mm, horizontalni obseg 521 mm, kubatura 1598,25 ccm, index cranii 84,0.

IV.

Sedaj pa nastane vprašanje po vzroku preoblikovanja možganske lobanje Jugoslovenov v toku trinajstih stoletij, kolikor so po svojem prihodu na jug prebili v Noriku, Panoniji in Iliriku. Ta problem je bil načet že pred svetovno vojno na V. skupščini »Nemškega in Dunajskega Antropološkega društva« in sicer leta 1911. v Heilbronu,⁵ a ker učena diskusija ni bila končana,

⁵ Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, XLII. Jahrg., No. 8—12, str. 110—115. Braunschweig 1911.

Dve tipični jugoslovenski lobanji: *a.* iz zgodnjega Srednjega veka (VII.—X. stol.), *b.* iz sedanjosti (XIX. stol.). — Zwei typische südslavische Schädel: *a.* aus dem frühen Mittelalter (VII.—X. Jahrh.), *b.* aus neuster Zeit (XIX. Jahrh.).

se je nadaljevala sledečega leta (1912.) kot glavna točka programa in razporeda predavanj na XLIII. »Občnemu zboru nemškega antropološkega društva v Weimar-ju«. ⁶ Debate se je udeležilo večje število znamenitih antropologov, kakor: K. Toldt, E. Baelz, J. Matiegka, A. Schliz, E. Čepurkovsky, J. Schiff, E. Loth, F. Reitzenstein, B. Ankermann, Feliks Luschan in Jan Czekanowski in pri čemer je K. Toldt s svojim predavanjem o kraniologiji starih Slovanov naredil uvod v diskusijo. On je takoj postavil vprašanje, da li kraniološke razlike nekdanjosti in sedanjosti govorijo za ali proti postopnemu preoblikovanju dolge tvorbe staroslovanskih lobanj v kratkoglavce bilo pod vplivom okolnega sveta, bilo iz katerega koli vzroka? On se je izrekel proti predpostavki tu dejstvujočega vpliva okolnosti in proti dosti razširjenemu nazoru, da napredujoča kultura žene lobanje v širino. Kar se tiče planokcipitalnih lobanj sedanjih Slovencev (40,9 %), one predstavljajo K. Toldtu tako svojevrstno specifično skupino, da se mu zdi sploh nemogoče njihovo direktno izhajanje iz podolgasto zgrajenih staroslovanskih lobanj, ki imajo v obliki piramide zaostreno zaglavje. K. Toldt navaja kot glavni vzrok velikega preokreta v zgradbi jugoslovenske lobanje popolno zamenjavo dolgoglavca staroslovanskega prebivalstva z brahicefalnim ljudskim elementom, ki je živel v njih domovini ali pa je prišel kot novoselec. On misli na brahicefalne dotoke Nemcev na Kranjsko ter Štajersko iz Salcburškega, Tirolskega in iz jugovzhodnih ozemelj Srbohrvatov. Češki učenjak J. Matiegka pripušča razne momente pri preoblikovanju ljudstva, posebej pri metamorfozi dolihocfalne oblike v brahicefalno s pristavkom, da se je substitucija res deloma izvršila. Tudi postopna preobrazba tipov zaradi zunanjih vplivov ali zaradi kake notranje razvojne tendence se mu zdi utemeljena s splošnega stališča biologije. A. Schliz prisoja dinarskemu tipu Jugoslovenov keltski izvor. E. Loth ni mogel pritrditi izvajanjem K. Toldta, češ da se njegovi teoriji protivijo nekatera dejstva. Kar se tiče vplivov brahicefalije, ki jih je imela prinesiti Slovanom germanska invazija, pripomni, da narodi naseljeni ob Donavi niso bili nikakor

⁶ Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, XLIII. Jahrg., No. 7—12, str. 72—97. Braunschweig 1912.

vedno brahicefalni, ker da so bile prazgodovinske lobanje v severni Švici kakor tudi na Bavarskem dolihocfalne. Za J a n a C z e k a n o w s k e g a so procesi substitucije pri stalnih velikih spremembah, kakor v našem primeru verjetne, za kar naj bi govorila raziskovanja antropologa A. Schliza. Poleg tega misli, da bi se dalo pri soglašanju o prvobitni pripadnosti Slovanov k nordijski rasi in pri uvaževanju znanstvenih rezultatov Rusa Čepurkovskega mezocefalne, temne, nizko rasele prebivalce z bregov Visle dovesti v zvezo z južnimi Finci.

Vse to so trditve, od katerih se ni dala nobena dokazati, ali vendar se je najbolj uvaževala hipoteza K. Toldta, njegov substitucijski proces. Mi pa stavimo vprašanje: Od kod naj bi prišli brahicefalci k Slovincem, ko pa so bili prvotno i nemški Bavarci i Srbohrvati zgodnjega Srednjega veka dolihoidni? Mi ostanemo pri našem starem nazoru iz leta 1907., ko smo pri gori omenjenem dunajskem predavanju o Ilirih trdili sledeče:⁷ »Pri preiskovanju vzrokov telesne spremembe evropskih narodov se zavrže hipoteza Schaffhausena, Rankea, Baera, Nyströma in Virchowa in se prisodijo v notranjosti snujoče moči telescem hromatina jajčnih in semenskih celic, ki po stalnih pravilih dednosti prihajajo izoblikovane na površje in tako na eni strani v izvestni meri stalnost ras vzdržujejo, na drugi strani pa iste razdevajo in preoblikujejo. Melanobrahicefalni rasni element se udelestvoje probojno pri krvnem mešanju z drugimi rasami in nastopa zmagujoč posebno v borbi proti ksantodolihocfalnemu elementu. Gornja mezocefalija in najnižja brahicefalija izgleda, da niso stalne, ampak po večini prehodne oblike.«

Sedaj pa, da navedemo nekaj dejstev kot dokaz za nevzdržnost na eni strani substitucijske teorije K. Toldtove in njegovih sledbenikov, na drugi strani kot dokaz za metamorfozo dolge zgradbe starih jugoslovenskih lobanj v kratke, povzročene po rasnem križanju dolihocfalnih Jugoslovenov zgodnjega Srednjega veka z nekim domačim brahicefalnim prebivalstvom, ki ga za sedaj zaznamujemo z x.

Ako bi imeli prav K. Toldt in njegovi pristaši, t. j. če bi bili dolihocfalni Jugosloveni zgodnjega srednjega veka mehanično zamenjani s kakimi tujimi novoseli, potem bi morali pri Jugoslo-

⁷ N. Županić, Telesna metamorfoza narodov na našem jugu. (»Dom i Svet«, XX, str. 561—563.) Ljubljana 1907.

venih že v srednjem veku (po priliki 1000—1500) nastopiti isti rasni odnosi, kakor nam jih je ugotovil A. Weisbach za sedanost, t. j., pri njih bi moralo biti v Alpah (Slovenci) 2,1 % dolihokranije, 21,5 % mezokranije in 76,5 % brahikranije. Isto bi bilo pričakovati pri srednjevekovnih Jugoslovenih jadranskega primorja (pri Srbohrvatih): 1,2 % dolihokranije, 15 % mezokranije, 83,7 % brahikranije. Ali nič takega! Obenem je za pripomniti, če bi bili dolihoidi Jugoslovenov srednjega veka enostavno mehanično zamenjani s kakimi pridošlimi kratkoglavci, potem bi izginil tudi jugoslovanski jezik s svojimi dolihocfalnimi nositelji, ravno zato, ker bi pri takem izrinjenju ne bilo prišlo do kake simbioze. In kdo naj bi bili ti tuji brahicefalni nasilneži n. pr. v Dalmaciji in Bosni? Kako se je glasilo njihovo ime?

Nič takega! Mi imamo matematično natančne dokaze za to, da se je jugoslovanska dolihocfalija zgodnjega Srednjega veka počasi in postopno v toku stoletij zniževala, ko ni naenkrat izginila v korist brahicefalije, ampak je v začetku največ procentov odala na prehodne oblike mezocefalije.

Spremembe v kategorijah kranjskega indeksa pri Jugoslovenih raznih obdobjih.

Mesto in čas	Dolihokranija	Mezokranija	Brahikranija
Jugosloveni vzhodnih Alp VII.—X. stol.	38,4 %	52,2 %	9,3 %
Jugosloveni Bosne XIII.—XIV. stol. ⁸	26,3 %	47,3 %	26,3 %
Bosanske lobanje srednjega veka vobče ⁹	12,0 %	38,2 %	49,8 %
Lobanje iz Ljubljane XIV.—XVI. stol. ¹⁰	0,0 %	20,0 %	80 %
Jugosloveni jadr. primorja XIX. stol.	1,2 %	15 %	83,7 %

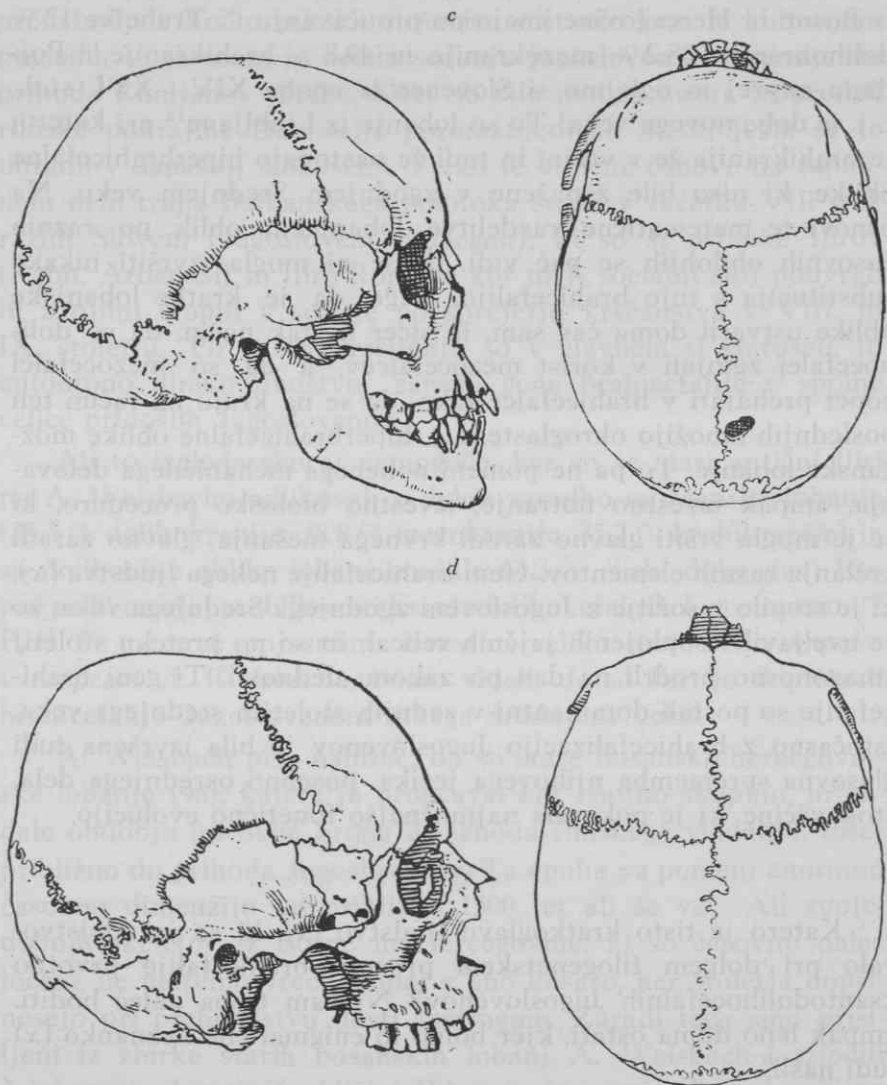
Iz mezocefalije je v toku stoletij izrasla brahicefalija in iz te pa hiperbrahicefalija. Tako ima bosanska nekropola Ravna Trešnja¹¹ z dobe XIII—XIV. stol. 26 % dolihokranije, 47,3 % me-

⁸ V. Giuffrida-Ruggeri, op. c. l. c.

⁹ Č. Truhelka, Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prehistorsko. (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXVI, str. 109—110.) Sarajevo 1914.

¹⁰ U. Vram, Crani della Carniola. (Atti della società Romana die antropologia, vol. IX., str. 151—160.) Rim 1903.

¹¹ V. Giuffrida-Ruggeri, op. c. l. c.

Norma temporalis.

Norma verticalis.

Dve ilirski lobanji: *c* iz dobe zgodnjega železa (1000.—400. pred Kr.), *d* iz dobe rimskih cesarjev. — Zwei illyrische Schädel: *c* aus der Eisenzeit (1000—400 vor Chr.), *d* aus römischer Kaiserzeit (ungefähr I.—VI. Jahrh. nach Chr.).

zokranije in 26,3 % brahikranije. Srednjeveške lobanje vobče iz Bosne in Hercegovine imajo po proučavanju Č. Truhelke 12 % dolihokranije, 38,2 % mezokranije in 49,8 % brahikranije.¹² Pojdimo naprej in oglejmo si Slovence iz epohe XIV.—XVI. stol., t. j. iz dobe novega veka! To so lobanje iz Ljubljane¹³ pri katerih je brahikranija že v večini in tudi že nastopajo hiperbrahicefalne oblike, ki niso bile zapažene v zgodnjem Srednjem veku. Na osnovi te matematične razdelitve lobanjskih oblik po raznih časovnih obdobjih se pač vidi, da se ni mogla izvršiti nikaka substitucija s tujo brahicefalijo, nego da je kratke lobanjske oblike ustvaril doma čas sam, in sicer na tak način, da so dolihocfalci zginjali v korist mezocefalcev, a da so mezocefalci zopet prehajati v brahicefalce tako, da se na kraju na račun teh poslednjih množijo okroglaste, t. j. hiperbrahicefalne oblike možganske lobanje. To pa ne pomeni nobenega mehaničnega delovanja, ampak izvestno notranje, izvestno biološko proceduro, ki se je mogla vršiti glavno zaradi krvnega mešanja, glavno zaradi križanja rasnih elementov. Geni brahicefalije nekega ljudstva (x), ki je stopilo v sožitje z Jugosloveni zgodnjega Srednjega veka, so se uveljavili v oplojenih jajčnih celicah in so po preteku stoletij zmagonosno prodrli na dan po zakonu dednosti. Ti geni brahicefalije so postali dominantni v zadnjih stoletjih srednjega veka. Istočasno z brahicefalizacijo Jugoslovenov je bila izvršena tudi glasovna sprememba njihovega jezika, posebno osrednjega dela, štokavščine, ki je pokazala najmočnejšo fonetično evolucijo.

V.

Katero je tisto kratkoglavo ljudstvo (x), ki se je udeještovalo pri dolgem filogenetskem procesu brahicefalije prvotno ksantodolihocfalnih Jugoslovenov? Ni nam treba daleč hoditi, ampak lepo doma ostati, kjer bomo to enigmatično neznanko (x) tudi našli.

Zgodovina nas uči, da je bilo jugoslovensko ozemlje v Starem veku naseljeno od Ilirov in da so bili neki predeli v IV. in III. stol. pred Kr. od Keltov osvojeni ter zasedeni. To so bili n. pr. Tavriski, Karni in Latoviki v vzhodnih alpskih deželah, Skordiski pa v Posavju tam do Singiduna (Beligrad) in reke

¹² Č. Truhelka, op. c. I. c.

¹³ U. Vram, op. c. I. c.

Morave. Japodi na južnem Kranjskem in gorskem Hrvaškem so predstavljali ilirsko-keltsko mešanico v etnološkem in kulturnem pogledu. V glavnem je ostalo sedanje jugoslovensko ozemlje do prihoda Rimljanov ilirsko. Sicer so bila mnoga mesta in predeli rimske pokrajine Dalmacije poromanjeni ali ilirski jezik se je ohranil v današnji albanščini. Preko te etnične osnove na zapadnem delu trupa Balkanskega polotoka so se v začetku VII. stol. razlili Sloveni (Jugosloveni, *Σκλαυνοί*), ki so si ostanke Ilirov (Rabn, Arbanasi) in Iliro-Romane kot nižji socialni sloj podvrgli in z njimi stopili v sožitje po sprejetju krščanstva v VIII. in IX. stoletju. Po našem mišljenju so v glavnem ti staroseli, to autohtono ilirsko ljudstvo, zanesli gene brahicefalije v spolne celice pridošlih Jugoslovenov.

Ali to izgleda skoraj nemogoče, ker so se stari antični Iliri po A. Weisbachu odlikovali z dolgo zgradbo možganske lobanje (25,5 % dolihokranije, 38,8 % mezokranije, 35,7 % brahikranije) in so dolihoidne oblike lobanj znašale 64,3 %. Taki dolgoglavi Iliri pač ne bi mogli preoblikovati ksantodolihokefalnih Jugoslovenov!? Pač! Če namreč pojasnimo izvestno veliko *metodično napako v razpravi A. Weisbacha*, bomo videli, da so Iliri le doprinesli brahicefalijo Jugoslovenom ranega Srednjega veka.

A. Weisbach piše namreč, da so stare bosansko-hercegovinske lobanje (98), katere je proučaval kot enotno skupino, pripadale obdobju od dobe brona do izhoda rimskega vladanja, torej približno do prihoda Jugoslovenov. Ta epoha pa pomeni enormno časovno dimenzijo od približno 1500 let ali še več. Ali svojodobnih skeletov iz Bosne in Hercegovine, ki so časovno daleč ločeni, ne moremo vreči skupaj v eno košaro, ker stoletja doprinesejo pri prebivalstvu dosti sprememb. Zaradi tega smo prisiljeni iz zbirke starih bosanskih lobanj A. Weisbach-a izločiti 7 lobanj iz Jezerin (v bližini Bihaća), ker pripadajo La Tène kulturi in pridamo k temu še 3 lobanje iz Vitla pri Prozoru v gorski Hrvatski in eno lobanjo iz Vinče v predvojni kraljevini Srbiji, vse iz La Tène dobe. Tako dobimo 11 lobanj, od katerih je 54,5 % brahikranih.

Poglejmo si kraniološke prilike Ilirika iz dobe rimskih cesarjev (1–600 po Kr.)! Zaradi tega moramo zopet iz bosanske

lobanjske zbirke A. Weisbacha¹⁴ izločiti precejšnje število, namreč lobanje iz nekropol: Stolac pri Mostarju, Hodbina med rekama Neretvo in Bunico, Lipa pri Lijevnu v zapadni Bosni, Gradac pri Neumu na morju, Batići pri Visokem v Bosni, Zenica pri Sarajevu, skupaj 23 lobanj, od katerih je 13,04 % dolihokranijskih, 30,43 % mezokranijskih in 56,52 % brahikranijskih. Pet eksemplarjev od teh je ekstremno kratkoglavih (hiperbrahikranijskih), kar je pač treba poudariti. Te lobanje niso bile odkopane v večjih mestih, kjer bi se bila naselila gospoda in prišleki iz Italije ali iz Helade, ampak na ladanju (na kmetih), kjer so životali potomci prazgodovinskih in antičnih Ilirov.

Brahicefalna večina podeželskega prebivalstva Ilirika iz dobe 1—600 po Kr. znači ono neznanko x, ki jo iščemo in ki je povzročila brahicefalizacijo Jugoslovenov v poznejših stoletjih Srednjega veka.

Kategorije kranjskih indeksov pri Jugoslovenih v VII.—X. stoletja in pri Ilirih I.—VI. stoletja po Kr.

Narodi	Skupaj	Dolihokranija							Mezokranija					Brahikranija					Hiperbrahikranija			
		68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88
Jugosloveni VII — X. stoletja	86	2	1	2	5	5	7	11	10	9	13	8	5	1	2	5	—	—				
		33 = 38,4%							45 = 52,2%					8 = 9,3%					0,0%			
Iliri I.—VI. stol. po Kr.	23	—	—	—	1	1	—	—	1	3	2	1	1	2	1	1	4	—	2	2	—	1
		2 = 8,7%							8 = 34,8%					83 = 56,5%								

Dolichocefalci teh Ilirov stoje napram dolichocefalcem Jugoslovenov zgodnjega Srednjega veka kakor 8,7 : 38 in obratno brahicefalci prvih proti drugim 9,3 : 56,5. Iz te primerjave je pač dosti razvidno, kdo je komu prinesel brahicefalijo in vzel dolichocefalijo. Mislimo, da smo s tem doprinesli *dokaz za rasno preoblikovanje Jugoslovenov pri njihovem prihodu v Panonijo, Norik in Ilirik po brahicefaliji tamošnjega rimskega provincialnega prebivalstva, t. j. romaniziranih in neromaniziranih Ilirov ter Kelto v kratkoglave Slovence in Srbohrvatov*, vsled rasnega

¹⁴ A. Weisbach, *Crania bosniaca*. (»Glasnik« Zemaljskega muzeja, XIII, str. 391, 397.) Sarajevo 1901.

križanja kakor smo trdili¹⁵ že leta 1907. Torej ni treba predpostavljati alpskih Nemcev ali kakega drugega naroda kot brahicefalno zameno (substitucijo), kakor to hoče K. Toldt.

Kot dopolnilo dodajemo še konec naše razprave¹⁶ o »Etnogenezi Jugoslovena« (1920): »I općenje Jugoslovena sa karpat-skim plemenima kao: s Hunima i Avarima možda je imalo izvesna uticaja na preobraženje fizičkog tipa Jugoslovena. Bar donekle mogli su ti varvari natrošiti krv Jugoslovena melanobrahicefalijom ali ta tuđa primesa nije bila dovoljna, da probije na dno. Tek kad se Jugosloveni počеше intenzivnije krvno mešati s autohtonima u Noriku i Iliriku, nastupila je melanobrahicefalna embriološka sila svoj plodotvorni put u docnijem Srednjem veku. Da još jedamput ukratko ponovimo, u čemu se autor razlikuje od teorije anatoma K. Toldta u pogledu transformacije dugoglavih Jugoslovena ranog Srednjeg veka u kratkoglave Srbe, Hrvate i Slovence današnjeg doba: Toldt tvrdi, da su dolichocefalni Jugosloveni bili odstranjeni na jedan način mehaničke, spoljašnje prirode. No, mi tvrdimo, da su se Jugosloveni preobrazili zakonom unutrašnje, fiziološke prirode. Brahicefalni autohtoni, koje su Sloveni zatekli u Noriku, Panoniji i Iliriku, nisu mimoišli krv Jugoslovena već su prošli kroz nju. Kao što n. pr. reka Rodan gubi svoju individualnu struju, progutana Ženevskim jezerom, tako su i starosedioci Ilirika poplavljeni od Slovena izgubili (sakrili) svoju rasnu individualnost. No, to bijaše samo prividno, jer

¹⁵ N. Županić, Telesna metamorfoza narodov na našem jugu. (»Dom in svet«, letnik XX., str. 562, Ljubljana 1907.): »Vsi arijski narodi: Tračani, Heleni, Iliri, Kelti in Sloveni so bili ob času svojega prihoda na jugovzhodni evropski polotok fizioantropološko enaki: veliki, belokožni (colorito roseo), modrooki, rdečkasto-playolasi (πυρόχοι), dolihoidni; sčasoma (približno v 2000 letih) so izgubili svojo ksantodolichocefalijo na jugu gorskega pasa, ki ga tvorijo Alpe in Balkan. Zapustili pa so v zunanosti podjarmljenih narodov neizbrisne spomine bolj subtilne nevidne narave. O njih bi morala antropologija pretresati. — Srbi se imajo za svoj današnji tip zahvaliti največ Iliriom po letu 600. po Kr., ko so bili fizioantropološko nekako slični današnjim Srbom. Zgodila se je medsebojna krvna, plemenska izmena, samo z razliko, da ona melano-brahicefalija, katero so Iliri in Iliro-Romani predali Srbom po krvnem mešanju, vedno bolj probija na dan in zmagonosno izpodriva ksantodolichocefalijo, dokler ne bodo Srbi nazadnje postali približno ono, kar so danes pravi Arbanasi.«

¹⁶ N. Županić, Etnogeneza Jugoslovena. (»Rad« 222, Jugosl. Akademije znanosti i umjetnosti, str. 192—193.) Zagreb 1920.

stvaralačka moč krvi i rasnog izvora radila je latentno i prosledila svojim putem po zakonima mešanja krvi i hereditarnosti. I kao što reka Rodan (Ron) kod Ženeve prostrujuvši dubinom jezera Lemana opet iskače svojom individualnom strujom, tako se pojavi krvna struja brahikefalije ilirskih starosedilaca u Jugoslovenima Novog veka i sadašnjosti.«

Ena od obeh ilirskih lobanj (c), ki ste predočeni v tem spisu, je izkopana na glasinački visoki planoti (Bosna), v nekropoli Čitlná, in pripada dobi zgodnjega železa (1000—400 pred Kr.); druga (d) pa izhaja iz Hercegovine, iz nekropole Stolac, južno od Mostarja in spada v dobo rimskih cesarjev. Prva lobanja (c) predstavlja v normi verticalis podolgast oval z ozkim čelom in topim zaglavjem: največja dolžina lobanje 176 mm, največja širina 133 mm, širina čela 93 mm, index cranii 75,5. Druga lobanja (d): visok brahicefal tenkih kosti, od zgoraj pogledana (norma verticalis) izgleda okroglasta, čelo zelo široko, zatilni del plosnat, od zadaj pogledana je peterooglata, obraz širok, nosni koren poglobljen, nosna duplina velika in mezorina, očesne votline so velike in štirioglate; kranimetrijske dimenzije: največja dolžina lobanje 178 mm, največja širina 141 mm, širina čela 98 mm, index cranii 80,1.

Na koncu še nekaj besed o kranilogiji Ilirov. Kakor smo že navedli, so bili Iliri v dobi prvega železa (v halštatski epohi 1000 do 400 pred Kr.) v veliki večini dolihoidni, kajti nekropole na Glasincu, vzhodno od Sarajeva, so dale 73 % dolihoidnih lobanjskih oblik in le 27 % brahicefalnih, medtem ko so bili Iliri (in Iliro-Romani) La Tène dobe in razdobja 1—600 po Kr. po večini brahicefalni. To znači, da so se tudi Iliri prazgodovinske in rane antične dobe (1000—1 pred Kr.) spremenili v pogledu oblike možganske posode. Če se nas vpraša, kdo bi jih bil utegnil spremeniti, odgovarjamo: Pelazgi.¹⁷ To je temno (rjavkastordečkasto) predarijsko prebivalstvo Balkanskega polotoka. Posredno

¹⁷ N. Županić, *Tragom za Pelazgima. Prilog preistorijskoj etnologiji Slovenije (trupa Balkanskog poluostrva)*. Zagreb 1922. — I d e m, *Les premiers habitants des pays Yougoslaves*. (Extrait de la »Revue Anthropologique«, pag. 30.) Paris 1919: »Dan cette étude nous avons donné aux populations néolithiques et énéolithiques de la péninsule balcanique le nom de »Pélases«. Un vieux poète hellène a dit de ceux-ci qu'ils étaient très ancienne et sortis de la »terre noire«, c'est-à-dire antochtones et de teint foncé. Al âge du bronze, ils transversèrent les tribus helléniques et se mêlèrent aux Thraces et aux Illyriens établis entre

so tedaj Pelazgi odvzeli tudi prvotno dolihoidnim in plavim Jugoslovenom podolgasto zgradbo lobanje in posebno njihovo svetlo kompleksijo. Pač pa izgleda, da so Jugosloveni svojo visoko postavbo in okončine v glavnem nasledili od svojih pradedov zgodnjega Srednjega veka in mogoče nekoliko tudi od antičnih Ilirov, ki so bili tudi nordijskega izvora.

Zum Problem der Ursache der Umformung des Hirnschädels mit Rücksicht auf den Index cranii bei den Südslaven.

Vortrag gehalten auf dem XVII. Internationalen
Kongresse für Anthropologie und prähistorische
Archeologie in Bukarest (1937).

I.

Bei der Veränderung eines Körpers hat man an die Form oder an die Substanz vor und nach der Metamorphose sowie an die Zeit, in welcher die Umgestaltung vor sich gegangen, zu denken. In unserem Falle werden wir den südslavischen Schädel von einst und jetzt hauptsächlich vom Standpunkte des Index cranii behandeln, welcher vor einigen Dezenien noch als wichtigstes Merkmal, ja als Kriterium der europäischen Rassen war, später aber auf seinen richtigen Wert zurückgeführt wurde. Jedenfalls zeigt eine Veränderung der Form des Horizontalumfanges des Gehirnschädels auch andere morphologische Veränderungen an demselben an.

Natürlich taucht dabei die Frage auf, warum und auf welche Weise die Schädelumformung bei den Südslaven stattfand, welche Frage zu beantworten wir auf dem Internationalen Kongresse für Bevölkerungsforschung in Rom (1931) versprochen haben.¹

l'Adriatique et la mere Noire; à l'époque de la Tène, les Celtes s'infiltrèrent à leur tour parmi les Illyriens. Enfin, au commencement du moyen âge, apparurent les Yougoslaves qui, descendus des plaines sarmates et des Carpathes dans la Pannonie et la péninsule balcanique, se mêlèrent à l'amalgame ethnique déjà possesseur du sol. Or par la force de l'hérédité et de la loi de «retour», le sang des anciens Pélasges qui coule dans leurs veines les a transformés physiquement dans une large mesure; si bien qu'à leur arrivée dolichocéphales de haute taille, blonds aux yeux bleus et à la peau claire, ils sont maintenant les représentants de ce que l'anthropologie moderne nomme la «race adriatique» (homo adriaticus = h. dinaricus) brachycéphales de grande taille à cheveux bruns.»

¹ N. Županić, Zur physio-ethnischen Metamorphose der Völker mit besonderer Rücksicht auf die Südslaven. (Verhandlungen des Intern. Congr. für Bevölkerungsforschung, Bd. III., pag. 176.). Rom 1933.

Schon im Jahre 1907 betonte ich im Vortrage² über die Illyrier, gehalten in der Wiener Anthropologischen Gesellschaft, daß die Südslaven zur Zeit ihrer Ankunft nach Noricum, Pannonien, Illyricum und Thracien hauptsächlich nordisches, xantodolichocephales Aussehen besaßen, daß sie sich aber in 13 Jahrhunderten ihres Lebens daselbst in rassischer Beziehung verändert haben. Zwar stand mir damals weder genügendes noch einwandfreies Material zur Verfügung um durch Vergleichung zu ganz festen Resultaten zu kommen, aber die anthropometrische Bearbeitung südslavischer Schädel aus frühem Mittelalter durch den Anatomen C. Toldt (1912)³ und V. Giuffrida-Ruggeri (1908)⁴ bestätigte später vollends meine Annahme, daß die Südslaven bei ihrer Ankunft nach dem Süden hauptsächlich dolichocephal waren und sich in dieser Hinsicht von den deutschen Reihengraber-Kranien kaum etwas unterschieden. Lange Zeit dachte man nämlich, die Südslaven wären a priori kurzschädlig gewesen und hätten besonders in den Alpenländern die edle germanische Dolichocephalie verdorben. Keine Spur davon!

Am Anfange des XX. Jahrh. wurden aus mehreren Nekropolen südslavische Schädel gehoben, und zwar in Gebieten, die ehemals slovenisch waren (Ober-Steiermark, Nieder-Oesterreich), wie auch aus der Südsteiermark und Krain, welche Länder noch heute slovenisch sind. Im Erzherzogtum Nieder-Oesterreich befindet sich die Nekropole Köttlach bei Gloggnitz, dann in der Ober-Steiermark: Krunzl bei Aussee, Hohenberg bei Steinach-Irdning; dann in der Dravska banovina die Nekropolen: Bled, Srednja vas in Bohinj, Stari trg bei Slovenj Gradec, Ptujski grad, Hajdina, Središče (Polstrau). Alle diese südslavische Nekropolen lieferten insgesamt 86 Schädel, welche C. Toldt zum Objekt seiner anthropometrischen und morphologischen Studien machte. Chronologisch gehörten diese Schädel dem frühen Mittelalter (VII.—X. Jahrh.) an. Fast um dieselbe Zeit maß und beschrieb der Italiener V. Giuffrida-Ruggeri⁴ die südslavischen Schädel aus dem Reihengraberfriedhof auf Bijelo Brdo in Slavonien und aus Ravna Trešnja in Bosnien, wobei die 57 Stück slavischer Schädel dem XI., und die bosnischen dem Zeitabschnitte XIII.—XIV. Jahrh. angehörten. Diese sind in das eigentliche und die ersten in das frühe Mittelalter zu stellen.

Die 86 frühmittelalterlichen Schädel aus Noricum, d. h. aus den östlichen Alpengebieten, ergaben bezüglich des Index cranii folgende Kategorien: 38,4 % dolichokrane, 52,2 % mesokrane und nur 9,3 % bra-

² N. Županić, Die Illyrier. Ein Profil aus der historischen Physioanthropologie der Balkanhalbinsel. (Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1906/07.) Wien 1907.

³ C. Toldt, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der alten Slaven — einst und jetzt. Wien 1912.

⁴ V. Giuffrida-Ruggeri, Contributo all' antropologia fisica delle regioni Dinariche e Danubiane e dell' Asia Anteriore. (Archivio per l' antropologia e la etnologia pubblicato dalla società Italiana d' antropologia, vol. XXX, fasc. 1, pag. 127—180.) Firenze 1908.

chykrane Formen, wogegen die berühmten germanischen Reihengräber aus der Periode II.—V. Jahrh. nach J. Ranke 14 % brachykrane Schädel, also 5 % mehr als bei den Südslaven ergaben. Dazu ist es beachtenswert, daß auch die wenigen südslavischen Brachykranen der subbrachykranen Gruppe angehörten, während hyperbrachycephale und ultrabrachycephale Schädel überhaupt fehlten. Diejenigen Anthropologen, welche behaupteten, daß die planoccipitale Brachycephalie slavischer oder asiatischer Abkunft sei zum Unterschiede der kurvoccipitalen Brachycephalie (*homo alpinus*) machen wir aufmerksam, daß bei den Südslaven des frühen Mittelalters nicht ein einziger Fall von planoccipitalen Formen vorgekommen ist. Die frühmittelalterlichen südslavischen Schädel zeichnen sich durch einen Langbau aus, der nicht übertrieben lang, sondern absolut genommen in der Mitte steht (Mittellangbau), was auch die Indices cranii anzeigen, da die meisten in die Gruppe 74—77 fallen. Eine bezeichnende morphologische Eigenschaft ist das mehr oder weniger lang ausgezogene, kegelförmig zugespitzte Hinterhaupt, welches in 73,7 % Fällen deutlich ausgebildet, in 21,2 % nicht zugespitzt, sondern nur verschmälert, und in 5,1 % gleichmäßig gerundet vorkommt. Für die Morphologie ist beachtenswert das recht oft erscheinende allmähliche Aussteigen des Scheitels vom Bregma an nach hinten bis über die Ohrscheitelebene hinaus, wie auch das Abfallen des Scheitels gegen das Hinterhaupt in einer fast ebenen, sehr geneigten Fläche, welche vom Obelion bis ungefähr gegen die Mitte der Oberschuppe hinausreicht. Was die Form des Gesichtskelettes anbetrifft, scheinen die schmalen Gesichter in der Mehrheit zu sein und die Kieferstellung ist bei den Schädeln aus Krungl ortognath, sonst aber kommt alveolare Prognathie in leichtem und selten in höherem Grade vor.

Die Südslaven Slavoniens waren in XI. Jahrh. (Schädel von Bijelo Brdo) sogar 50 % dolichokran, 35,6 % mesokran und 14,3 % brachykran, also im ganzen 85,8 % dolichoid.

II.

Nun wollen wir sehen, wie es mit den kraniologischen Eigenschaften der heutigen Südslaven steht, wofür wir viel Material besitzen, da A. Weisbach, A. Z. Nosov, S. Vatev, N. Županić, K. Drončilov, B. Škerlj die südslavischen Stämme: Slovenen, Kroaten, Serben und Bulgaren vielfach anthropologisch untersucht haben. Hier sollen jedoch nur anthropometrische Daten und morphologische Beobachtungen an totem Material, an Kranien, in Betracht gezogen werden. Da sind zuerst 60 moderne (XIX. Jahrh.) slovenische und 80 kroatische Schädel der adriatischen Küstenländer, welche A. Weisbach⁵ wissenschaftlich bearbeitet hat, zu berücksichtigen. Dazu sind noch 33 neuzeitliche (XIX. Jahrh.) slovenische Schädel zu nehmen, und zwar 28 Stück aus dem Natur-

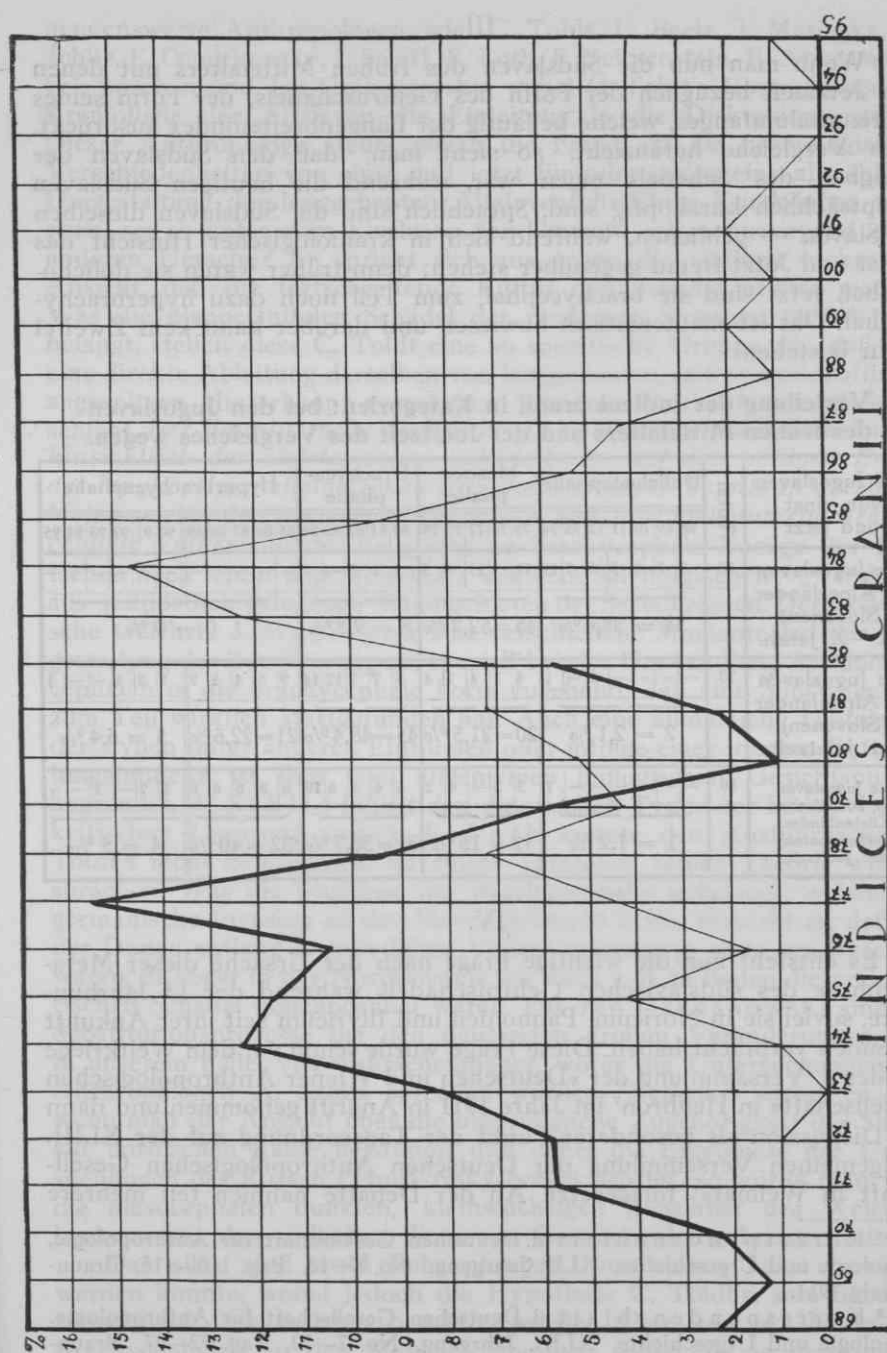
⁵ A. Weisbach, Die Schädelformen der Slovenen. Wien 1912. — Idem, Die Serbokroaten der adriatischen Küstenländer, Berlin 1884.

historischen Hofmuseum in Wien und 5 Kranien aus dem anatomischen Institut der Wiener Universität, welche C. Toldt gemessen hat.⁶

Durchschnittlich beträgt (nach A. Weisbach) die größte Länge des modernen Slovenenschädels 175 mm und die größte Breite 146 mm, was den Längen-Breiten-Index 83,4 gibt, wonach die Südslaven der Alpenländer in die Kategorie ausgesprochener Brachycephalie gehören. Dieser Index bewegt sich im einzelnen innerhalb der weiten Gränzen von 75—95 in solcher Weise, daß die Dolichoiden nur 23,3 ausmachen, die kurzgebauten Schädel aber mit 76,6 % beteiligt sind. Der Rauminhalt ist durchschnittlich nahezu klein (1406 ccm) und der Höhenindex (76) zeigt hipsicephale Formen an. Das Vorderhaupt in sagittaler Richtung ziemlich stark gewölbt, ist hoch mit breiter Stirne, nur wenig länger als das sagittal flachere Mittelhaupt. Das Gesicht zwischen Jochbrücken sehr breit, nach oben weniger als nach unten hin verschmälert, die Nasenwurzel mäßig breit, die Nasenöffnung leptorhin. Das Vorderhaupt ist niedriger und kurz, hat eine schmälere Stirne und das mehr kleine Hinterhaupt besitzt eine stärkere Sagittalwölbung und ein kurzes Receptaculum. Die Nasenbeine bilden in großer Mehrzahl scharfe, vorspringende Nasenrücken, da flachere Nasenrücken nur seltener vorkommen.

Die Serbokroatischen Schädel (80 ♂) der heutigen Bevölkerung der adriatischen Küstenländer sind in der Oberansicht meist rundlich bis breitoval, in der Seitenansicht hoch und kurz, mit wenig sichtbarem, flachem Hinterhaupte, das von unten gesehen sehr kurz und flachbogig erscheint, weshalb das Foramen occ. magnum sehr weit hinten liegt; in der Hinterhauptansicht sind sie meist vorherrschend rundlich bis vollkommen rund (68) nur selten (11) fünf- und viereckig (1), weil Tubera parietalia fast immer nur undeutlich vortreten. Das große, immer orthognate Gesicht besitzt sehr starke Jochbeine, viereckige, große Augenhöhlen und mit seltenen Ausnahmen (7) *große, in einen scharfen Rücken zusammenlaufende Nasenbeine* (73), wie überhaupt bei den Serbokroaten fast nie kleine, förmlich aufgestülpte Näschen vorkommen, denen man häufig bei den Čechen und Polen begegnet. Die Schädelhöhle nimmt einen Raum von durchschnittlich 1524,44 ccm ein, welcher zwischen 1120 ccm bis 1830 ccm schwankt, womit die Serbokroaten alle Völker der gewesenen österr.-ungar. Monarchie übertreffen. Die durchschnittliche größte Länge des Schädels mißt 175 mm und die größte Breite 147 mm. Der Längen-Breiten-Index durchschnittlich 84,0 und ist so nur unbedeutend größer als bei den Südslaven der Alpenländer, so daß die heutigen Südslaven des Illyricums durchwegs brachycephal sind. Die Verteilung der Längenbreitenindices in einzelne Kategorien ergibt: 1,2 % Dolichokranie, 15 % Mesokranie, 83,7 % Brachykranie, welche bei den Serbokroaten die vorherrschende Majoritet bildet. Unter den brachykranen Schädeln finden sich mehr als die Hälfte (53 %) hyperbrachykrane Formen (Indices 85—93).

⁶ C. Toldt, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der Altslaven — einst und jetzt, pag. 272—276. Wien 1912.

Fette Linie: Südslaven des frühen Mittelalters (VII.—X. Jahrh.); — dünne Linie: Südslaven der Gegenwart (XIX. Jahrh.).
 Debela črta: Jugoslovani zgodnjega veka (VII.—X. stol.); tenka črta: Jugoslovani sedanjosti (XIX. stol.).

III.

Wenn man nun die Südslaven des frühen Mittelalters mit denen der Jetztzeit bezüglich der Form des Gehirnschädels, der Form seines Horizontalumfanges, welche beiläufig der Längenbreitenindex ausdrückt, zum Vergleiche heranzieht, so sieht man, daß den Südslaven der Langbau des Schädels eigen war, während die heutigen Südslaven hauptsächlich kurzköpfig sind. Sprachlich sind die Südslaven dieselben — Slaven — geblieben, während sich in kranilogischer Hinsicht das Einst und Jetzt fremd gegenüber stehen; denn früher waren sie dolichocephal, jetzt sind sie brachycephal, zum Teil noch dazu hyperbrachycephal. Das ist mathematisch bewiesen und darüber kann kein Zweifel mehr bestehen.

Verteilung der Indices cranii in Kategorien: bei den Jugoslaven des frühen Mittelalters und der Jetztzeit des Vergleiches wegen.

Die Jugoslaven von einst und jetzt	Total	Dolichocephalie						Mesocephalie				Brachycephalie				Hyperbrachycephalie													
		68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95
Die Jugoslaven der Alperländer (Slovenen) VII. – X Jahrh.	86	2	1	2	5	5	7	11	10	9	13	8	5	1	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		33 = 38,4%						45 = 52,2%				8 = 9,3%				0 = 0%													
Die Jugoslaven der Alpenländer (Slovenen) der Jetztzeit	93	—	—	—	—	1	—	1	4	1	4	7	4	5	7	7	12	14	9	5	4	1	2	1	2	1	—	—	1
		2 = 2,1%						20 = 21,5%				45 = 48,4%				21 = 22,6%				5 = 5,4%									
Die Jugoslaven der adriatischen Küstenländer (Serbokroaten) der Jetztzeit	80	—	—	—	—	—	—	1	3	3	—	4	2	6	6	3	6	10	6	8	6	6	6	1	2	—	1	—	—
		1 = 1,2%						12 = 15%				31 = 38,7%				32 = 40%				4 = 5%									

IV.

Es entsteht nun die wichtige Frage nach der Ursache dieser Metamorphose des südslavischen Gehirnschädels während der 13 Jahrhunderte, soviel sie in Noricum, Pannonien und Illyricum seit ihrer Ankunft im Süden verbracht haben. Diese Frage wurde schon vor dem Weltkriege auf der 5. Versammlung der »Deutschen und Wiener Anthropologischen Gesellschaft« in Heilbronn⁷ im Jahre 1911 in Angriff genommen und dann die Diskussion als besonderer Punkt der Tagesordnung auf der XLIII. »Allgemeinen Versammlung der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft in Weimar«⁸ fortgesetzt. An der Debatte nahmen mehrere

⁷ Korrespondenzblatt d. Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, XLII. Jahrgang, No. 8—12, Pag. 110—115. Braunschweig 1911.

⁸ Korrespondenzblatt d. Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, XLIII. Jahrgang, No. 7—12, Pag. 72—97. Braunschweig 1912.

nennenswerte Anthropologen, wie: C. Toldt, E. Baelz, J. Matiegka, A. Schliz, E. Čepurkovsky, I. Schiff, E. Loth, F. Reitzenstein, B. Ankermann, Fel. Luschan und Jan Czekanowsky, wobei C. Toldt's Vortrag über die Kraniologie der Altslaven die Einleitung in die Diskussion machte. Dieser Anthropologe stellte gleich die Frage, ob die kraniologischen Verschiedenheiten von einst und jetzt für oder gegen eine allmähliche Umgestaltung der langgebauten Altslavenschädel zu Kurzköpfen sprechen, sei es unter dem Einflusse der Umwelt, sei es aus irgend einer anderen Ursache? Er spricht sich aus gegen die vielfach verbreitete Ansicht, daß die fortschreitende Kultur den Schädel breiter machte. Was die planoccipitalen Schädel der modernen Slovenen (40,9 %) anbelangt, stellen diese C. Toldt eine so spezifische Gruppe dar, daß ihm eine direkte Ableitung derselben von langgebauten, mit pyramidenförmig zugespitzten Hinterhaupt versehenen Schädeln überhaupt unmöglich erscheint. *Der Hauptursache nach führt C. Toldt den großen Umschwung hinsichtlich des südslavischen Schädelbaues auf den völligen Ersatz der langköpfigen altslavischen Bevölkerung durch bereits in deren Gebieten vorhanden gewesene oder durch neu hinzugekommene brachycephale Volkelemente.* Er glaubt an brachycephale Zuzüge der Deutschen nach Krain und Steiermark aus dem Salzburgerischen — Tirol und aus süddöstlich gelegenen Wohngebieten der Serbokroaten. Der tschechische Gelehrte J. Matiegka läßt verschiedene Momente bei der Umgestaltung der Bevölkerung zu, speziell bei der Umwandlung der dolichocephalen in die brachycephale Form zugehend, daß eine Substituierung zum Teil wirklich stattgefunden hat. Auch eine allmähliche Umbildung der Typen unter äußeren Einflüssen oder infolge einer inneren Entwicklungstendenz ist ihm vom allgemeinen biologischen Gesichtspunkte begründet. A. Schliz führt den dinarischen Typus der Südslaven auf keltischen Ursprung zurück. E. Loth konnte den Ausführungen C. Toldt's nicht beipflichten, da einige Tatsachen seiner Theorie widersprächen. Was die Einflüsse der Brachycephalie anbelangt, welche die germanische Invasion zu den Slaven gebracht hätte, bemerkt er, daß die der Donau entlang angesiedelten Völker keineswegs stets brachycephal waren, da sogar in der Nordschweiz wie auch z. B. in Baden die prähistorischen Schädel dolichocephal waren. Für Jan Czekanowski sind die Substitutionsprozesse bei den dauernden großen Veränderungen, wie in unserem Falle, viel wahrscheinlicher, wofür die Untersuchungen des Anthropologen A. Schliz sprechen würden. Nebenbei meint er, daß wenn man der Ansicht über die ursprüngliche Zugehörigkeit der Slaven zur nordischen Rasse beistimmt und dabei die Ergebnisse der Untersuchungen des Russen Čepurkovsky berücksichtigt, so würde man wohl die mesocephalen dunklen, kleinwüchsigen Bewohner des Weichselbeckens mit den südlichen Finnen in Zusammenhang bringen müssen.

Das alles sind wohl Behauptungen, von denen keine bewiesen werden konnte, wobei jedoch die Hypothese C. Toldt's, sein Substitutionsprozeß, am meisten beachtet wurde. Aber von wo hätten die Brachycephalen zu den Slovenen kommen sollen, da ja ursprünglich sowohl die deutschen Bajowaren als auch die Serbokroaten des frühen

Mittelalters dolichoid waren. Was uns anbelangt, so bleiben wir bei unserer alten Ansicht vom Jahre 1907, wo wir in dem oben erwähnten Vortrage über die Illyrier unter anderem erklärten:⁹ »Beim Forschen nach den Ursachen der körperlichen Transformation der europäischen Völker werden die Hypothesen von Schaffhausen, Ranke, Baer, Nyström, Virchow verworfen und die im Inneren gestaltende Kräfte den Körperchen des Chromatins¹⁰ der Ei- und Spermazellen zugeschrieben, welche sich nach festen Regeln der Vererbung äußern und einerseits in gewissen Maße die Beständigkeit der Rassen bewirken, andererseits dieselben zerstören und umbilden. Das melanobrachycephale Element betätigt sich bei den Blutmischungen mit anderen Rassen durchschlagend und siegreich, besonders gegenüber dem xantodolichocephalem Elemente. Die obere Mesocephalie und die unterste Brachycephalie sind keine bleibende, sondern meistens Übergangsformen.«

Nun wollen wir einige Tatsachen anführen als Beweis für die Unhaltbarkeit erstens C. Toldt's und seiner Anhänger Substitutionstheorie, zweitens Beweise für die Metamorphose des Langbaues südslavischer Schädel in den Kurzbau, bedingt durch Rassenkreuzung der frühmittelalterlichen dolichocephalen Südslaven mit einer einheimischen brachycephalen Bevölkerung, die wir für jetzt mit x bezeichnen.

Falls C. Toldt und seine Anhänger Recht hätten, d. h. wenn die frühmittelalterlichen dolichocephalen Slovenen und Serbokroaten durch fremde kurzköpfige Ankömmlinge mechanisch substituiert worden wären, dann müßten bei den Südslaven schon im späten Mittelalter (etwa zwischen 1000—1500) beiläufig dieselben rassischen Verhältnisse herrschen, wie wir sie heute nach A. Weisbach sehen, d. h. sie müßten in den Ostalpen (Slovenen) 2,1 % Dolichokranie, 21,5 % Mesokranie und 76,5 % Brachykranie innehaben; ebenso in den adritischen Küstländern (Serbokroaten): 1,2 % Dolichokranie, 15 % Mesokranie, 83,7 % Brachykranie. Zugleich wäre zu bemerken, daß, wenn die dolichoiden frühmittelalterlichen Südslaven durch eine zugewanderte kurzköpfige Bevölkerung mechanisch ersetzt worden wären, wohl auch die südslavisches Sprache mit ihren dolichoiden Trägern verschwunden wäre, weil es bei so einer Verdrängung zu keiner Symbiose gekommen wäre. Und wer hätten doch diese fremden kurzköpfigen Verdränger z. B. in Dalmatien und Bosnien sein können? Wie lauten die Namen dieser Völker?!

Nichts davon! Wir haben mathematische Beweise dafür, daß sich die südslavisches Dolichocephalie des frühen Mittelalters langsam mit den Jahrhunderten verminderte, indem sie nicht gleich zu Gunsten der Brachycephalie verschwand, sondern anfangs das meiste von ihren Prozenten an die Übergangsformen, d. h. an die Mesocephalie abgab.

⁹ N. Županić, Die Illyrier, I. c.

¹⁰ d. h. den Chromosomen beziehungsweise Genen, Erbfaktoren.

Kategorien der Indices cranii bei den Jugoslaven verschiedener Zeitabschnitte.

Ort und Zeit	Dolichocephalie	Mesocephalie	Brachycephalie
Südslaven der Ostalpen VII.—X. Jahrh.	38,4 %	52,2 %	9,3 %
Südslaven der XIII.—XIV. Jahrh. (Bosnien)	26,3 %	47,3 %	26,3 %
Bosnische Schädel des Mittelalters nach C. Truhelka ¹⁰	12,0 %	38,2 %	49,8 %
Schädel aus Ljubljana XIV.—XVI. Jahrh.	0,0 %	20,0 %	80 %
Südslaven der adriatischen Küstenländer XIX. Jahrh.	1,2 %	15 %	83,7 %

Aus der Mesocephalie erwuchs mit den Jahrhunderten die Brachycephalie heraus und aus dieser die Hyperbrachycephalie. So besitzt die bosnische Nekropole Ravna Trešnja¹² aus der Zeit XIII.—XIV. Jahrh.: 26 % Dolichocephalie, 47,3 % Mesocephalie und 26,3 % Brachycephalie. Mittelalterliche Schädel im Allgemeinen aus Bosnien und der Herzegovina zeigen nach der Untersuchung von C. Truhelka 12 % Dolichocephalie, 38,20 % Mesocephalie und 49,80 % Brachycephalie. Gehen wir weiter mit der Zeit und sehen wir uns die Slovenen aus der Epoche XIV.—XVI. Jahrh., d. h. aus dem Anfange der Neuzeit an. Nämlich die Schädel von Ljubljana, wo die Brachycephalie schon in Majorität ist und auch schon hyperbrachycephale Formen auftreten, welche im frühen Mittelalter fehlten. Gegen Ende und am Anfange der Neuzeit des Mittelalters da gab es in Ljubljana¹³ keine Dolichocephalie, wohl aber 20 % Mesocephalie und 80 % Brachycephalie. Aus dieser mathematischen Verteilung der Schädelformen nach verschiedenen Zeitabschnitten ist wohl ersichtlich, daß da kein mechanischer Wechsel, keine Substitution durch fremde Brachycephalie stattfinden konnte, sondern daß die kurzen Schädelformen die Zeit zuhause in der Heimat schuf, und zwar auf solche Weise, daß die Dolichocephalen hauptsächlich zu Gunsten der Mesocephalie schwanden und die Mesocephalen wieder in brachycephale Schädel übergingen, wobei sich schließlich auf Rechnung dieser letzteren rundliche, d. h. hyperbrachycephale Formen vermehren. Das bedeutet aber keine mechanische Arbeit, sondern einen inneren, einen physiologischen Vorgang, welcher hauptsächlich durch Blutmischung, durch Rassenkreuzung vor sich gehen konnte. Die Genen der Brachycephalie einer Bevölkerung, welche mit den Südslaven des frühen Mittelalters in Symbiose trat, machten sich in befruchteten Eizellen geltend und drangen mit der Zeit siegreich nach dem Gesetze der Vererbung vor.

¹¹ Č. Truhelka, Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prehistoriko. (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXVI, pag. 109—110.) Sarajevo 1914.

¹² Giuffrida-Ruggeri, op. c., l. c.

¹³ U. Vram, Crani della Carniola. (Atti della società Romana di antropologia, vol. IX, pag. 151—160.) Roma 1903.

Diese Genen der Brachycephalie sind in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters dominant geworden. Nebenbei sei bemerkt, daß zu gleicher Zeit parallel mit der Brachycephalisation der Südslaven auch die Umformung der serbokroatischen Sprache, besonders des štokavischen Dialektes, in lautlicher Hinsicht stattgefunden hat.

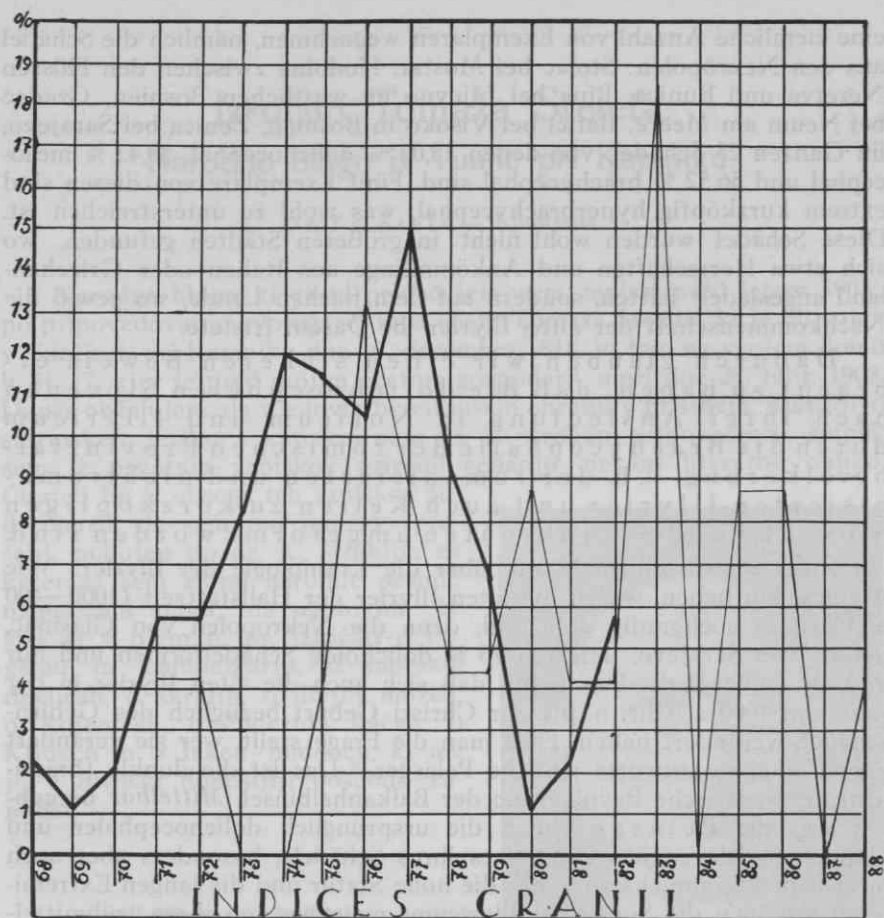
V.

Welche kurzköpfige Bevölkerung mag wohl bei der Umbildung der ursprünglich xanthodolichocephalen Südslaven ins Spiel gekommen sein? Wir brauchen nicht in die Ferne zu schweifen, sondern schön zu Hause bleiben, wo wir diese Bevölkerung (X) auch finden werden.

Wir wissen, daß das südslavische Gebiet im Altertum von Illyriern bewohnt wurde und daß einige Landschaften im IV. und III. Jahrh. a. Chr. n. von Kelten erobert und besetzt wurden. Das waren z. B. die Taurischer, die Karnen und Latobiker in den östlichen Alpenländern, die Skordisker im Savegebiet bis nach Singidunum (Beograd) und an der Morava. Die Japoden in Süd-Krain und Hoch-Kroaten stellten ein illyro-keltisches Gemisch in ethnologischer und kultureller Hinsicht dar. Hauptsächlich blieb jedoch das heutige südslavische Gebiet bis zur Ankunft der Römer illyrisch. Zwar wurden viele Orte und Gebiete der römischen Provinz Dalmatien romanisiert, aber es blieb die illyrische Sprache im heutigen Albanesischen erhalten. Über diese ethnische Grundlage auf dem Rumpfe der Balkanhalbinsel ergossen sich im Anfange des VII. Jahrh. die Slovenen (Südslaven, Σκλαυνοί) aus, welche die Reste der Illyrier (Rabn, Arbanasi) und der Illyro-Romanen (Vlachen) zur unteren sozialen Schichte herabdrückten, um später, nach der Annahme des Christentums, mit ihnen in Symbiose zu treten. Das begann bereits im VIII. und IX. Jahrh. Nach unserer Ansicht brachte hauptsächlich dieses altansässige illyrische Volk die Genen der Brachycephalie in die Geschlechtszellen der angekommenen Slaven.

Aber das könnte kaum möglich sein, da sich ja die alten Illyrier nach A. Weisbach durch langen Schädelbau auszeichneten (25,5 % Dolichocephalie, 38,8 % Mesocephalie, 35,7 % Brachycephalie) in dem die dolichoiden Schädelformen 64,2% ergaben. Solche langschädliche Illyrier hätten wohl die Südslaven nicht umbilden können! Doch! Wenn wir nämlich auf einen großen methodischen Fehler bei A. Weisbach aufmerksam machen, so wird sich die Sache klären und wir werden sehen, daß die Illyrier doch den frühmittelalterlichen Südslaven die Brachycephalie beigebracht haben.

A. Weisbach schreibt nämlich selbst, daß die alten bosnisch-herzegovinischen Schädel (98 Stück) die er kolektiv als ein Ganzes behandelte, der Zeit von der Bronzeperiode bis zum Ende der Römerherrschaft, also ungefähr bis zur Ankunft der Slovenen, angehörten. Diese Epoche macht aber eine enorme zeitliche Dimension von etwa 1500 Jahren oder noch mehr aus. Die zeitlich so weit getrennten Skelette der jeweiligen Bewohner dieses Landes kann man aber doch nicht in einen Korb werfen, da ja Jahrhunderte bei einer Bevölkerung manche

Fette Linie: Südslaven des frühen Mittelalters (VII.—X. Jahrh.); dünne Linie: Illyrier der römischen Kaiserzeit (I.—VI. Jahrh.).

Veränderung mitbringen können. So sehen wir uns gezwungen, aus der alten bosnischen Schädelammlung A. Weisbachs die 7 Schädel von Jezerine (unweit von Bihać) auszuscheiden, weil sie der La Tène-Kultur angehören und wir noch dazu 3 Schädel aus Vitlo bei Prozor in Hoch-Kroatien und einen Schädel aus Vinča in Serbien, alle aus der La Tène-Periode geben, so bekommen wir 11 Schädel, von denen 54,5 % brachykran sind.

Sehen wir uns weiter die kraniologischen Verhältnisse Illyricums aus der Zeit der römischen Kaiser (1—600 p. Chr. n.) an! Wir müssen deshalb wiederum von der bosnischen Schädelammlung A. Weisbachs¹⁴

¹⁴ A. Weisbach, *Crania bosniaca*. (Glasnik Zemaljskog muzeja, XIII, pag. 391, 397.) Sarajevo 1901.

eine ziemliche Anzahl von Exemplaren wegnehmen, nämlich die Schädel aus den Nekropolen: Stolac bei Mostar, Hodbina zwischen den Flüssen Neretva und Bunica, Lipa bei Lijevno im westlichen Bosnien, Gradac bei Neum am Meere, Batići bei Visoko in Bosnien, Zenica bei Sarajevo, im Ganzen 23 Schädel, von denen 13,04 % dolichocephal, 30,43 % mesocephal und 56,52 % brachycephal sind. Fünf Exemplare von diesen sind extrem kurzköpfig, hyperbrachycephal, was wohl zu unterstreichen ist. Diese Schädel wurden wohl nicht in größeren Städten gefunden, wo sich etwa Herrschaften und Ankömmlinge aus Italien oder Griechenland angesiedelt hätten, sondern auf dem flachen Lande, wo gewiß die Nachkommenschaft der alten Illyrier ihr Dasein fristete.

Dadurch glauben wir einen sicheren Beweis erbracht zu haben, daß die dolichocephalen Slovenen nach ihrer Ansiedlung in Noricum und Illyricum durch die Brachycephalie der römischen Provinzialbevölkerung, d. h. der romanisierten und nichtromanisierten Illyrier und auch Kelten zu kurzköpfigen Slovenen und Serbokroaten umgeformt worden sind.

Zuletzt noch einige Worte über die Kraniologie der Illyrier. Wie wir gesehen haben, waren die alten Illyrier der Hallstattzeit (1000—400 a. Chr. n.) hochgradig dolichoid, denn die Nekropolen von Glasinac, östlich von Sarajevo, lieferten 73 % dolichoide Schädelformen und nur 27 % brachycephale. Das heißt, daß sich auch die alten Illyrier in der Zeit von 1000 a. Chr. n. bis zur Christi Geburt bezüglich des Gehirnschädels verändert haben. Falls man die Frage stellt, wer sie verändert haben mag, so antworte ich: die Pelasger.¹⁵ Das ist die dunkle (bräunlichrote) vorarische Bevölkerung der Balkanhalbinsel. Mittelbar beraubten also die Pelasger auch die ursprünglich dolichocephalen und blonden Südslaven des Langbaues ihres Schädels, besonders aber auch ihrer hellen Komplexion. Aber die hohe Statur und die langen Extremitäten scheinen die Südslaven Illyricums meistens von ihren frühmittelalterlichen Urahnen und wahrscheinlich etwas auch von den antiken Illyriern nordischer Abkunft geerbt zu haben.

¹⁵ N. Županić, Les premiers habitants des pays Yougoslaves. (Extrait de la »Revue Anthropologique«, 1919, pag. 29, 30.) Paris 1919. — Idem, Tragom za Pelazgima. Zagreb 1922.

Izročilo Tomaža Steleta.

Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku.

Dr. Fr. Stelè — Ljubljana.

Narodno blago, ki ga tu priobčujem, sem zapisal pred letom 1903., po pripovedovanju svojega starega očeta Tomaža Steléta, ki je bil rojen v Tunjicah pri Kamniku dne 16. decembra 1818. in tam na svojem domu li. št. 17, kjer je pred mojim očetom gospodaril, umrl dne 28. febr. 1903. Danes obžalujem, da njegovih besed nisem ohranil v pristnem, častitljivo starinskem jeziku, v katerem nam jih je otrokom pripovedoval, ampak sem iz prvotnih zapiskov priredil sedanj, nekam literarno obliko. Čitatelj bo iz obsega teh zapiskov tudi opazil, da sem mu mnogo vprašanj, pobujen po dr. K. Štreklju, za katerega sem zbiral narodne pesmi,¹ namenoma stavil, da ugotovim, če živi še v njem n. pr. izročilo o Pegamu in Lambergarju, o morskih deklicah, o škratih, o divjih možeh, o Rojenicah, o čudežnih kačah, o Kljukcu in o Jakcu-hudobcu, ki me je v otroški domišljiji posebno zanimal.

*

I. Žena — kača.

1. — Neka francèzna (sam razlaga, da to pomeni gospa) na Malem gradu v Kamniku je rekla, da ne bo na Šutino v cerkev hodila. Spremenila se je v pol deklico pol kačo. Vsak dan je pretepala mežnarja s ključi, ko je prišel dan zvonit. Nek zelo pobožen prošt jo pana na sto let. Ta prošt je bil tako pobožen, da je Bog na njegovo prošnjo čudeže delal. Nekdaj je bila zelo huda letina in on je dajal revežem žita. Nekega dne pride hlapec in pravi: »Ljudje so prišli, žita pa ni več.« Prošt mu reče, naj gre v shrambo, kjer ga bo dobil. Hlapec gre in najde vse polne žitnice.

Dr. Fr. Stelè

¹ V Slov. nar. pesmih so priobčene večinoma pod psevdonimom France Francetov.

Neki vojak jo je imel rešiti in jo je dvakrat udaril, pa vsakokrat je skočila vanj; v tretje se je tako ustrašil, da je zbežal in ostala je še ukleta. Pod zemljo ima vse zaklade zakopane. Nekdo je hotel na Šutino v cerkev, pa je bil ubogovov (gologlav), kar zagleda vrata, katerih navadno ni bilo. Radoveden jih odpre in bil je v podzemeljski duplini, kjer je videl lepo ženo in kup zlata. Žena mu pravi, naj nabere zlata, kolikor hoče. Da bi več lahko vzel, gre domov po klobuk. Ko pride nazaj, ni bilo ne vrat ne nič.

Rešil jo bo oni, ki bo spal v zibki, narejeni iz trovrhate smreke, ktera zraste na sto let.

2. — V Majlond na Laškem je sezidal nek paler cerkev, ki ima 360 zvonikov. Neka francézna ga vpraša, če bo še katero. On odgovori: »Eno na Dunaju, eno pa v Rimu.« Ker ni hotela, da bi bila še drugje taka cerkev, ga da iz kože dejati. Takoj je sledila božja kaznen. Spremenila se je v kačo, ki je hodila okoli in okoli cerkve po šini. Nek vojak bi jo bil rešil, če bi se postil ob suhem kruhu in ji prinašal vsak dan mleka. Bil je támr. Postil se je in nosil ji vsak dan mleko. Ko ga nese zadnjikrat, sreča ga hudoba v podobi očeta in matere. Prosita ga, naj ju kam pelje in kaj kupi, ker sta napravila dolgo pot. Vojak stori to. Ko prinese kači mleka, skoči ta vanj in ga požre, ker je prišel prepozno.

3. — Oče je imel tri sine, pa ni vedel, kateremu bi zapustil bajto in katerega bi poslal v službo. Zato jih pošlje po svetu in reče: »Kateri prinese najlepšo suknjo, bo imel bajto.« Najmlajši pride v neko graščino, kjer je bilo vse mrtvo, živina, psi, ljudje, vse je spalo kakor bi bilo ukleto. V notranjščini sreča kačo, ki ga vpraša, kaj išče. »Službe,« pravi, »za eno leto.« Kača pravi: »Ostani. Drugega dela ne boš imel, kakor mene boš štrigljal.« »Kdo mi bo jesti dajal?« vpraša. »Notri imaš vse narihtano,« mu odgovori kača. Ko leto preteče, pravi fant, da bi rad za lon suknjo. »Notri pojdi in najlepšo izberi!« Vzel je najbolj oportano. Ona dva brata pa sta prinesla le bolj slabe. Njegova je bila bajta.

Drugič jih pošlje oče po svetu in pravi: »Tistega bo bajta, ki prinese najlepši klobuk.« Zopet gre najmlajši h kači in izbere ob letu najlepši klobuk. Zopet je bila bajta njegova.

V tretje jih pošlje oče: »Tistega je bajta, ki pripelje najlepšo ženo.« Zopet gre najmlajši v tisti grad. Na koncu leta pravi: »Kje bom dobil ženo?« Kača pravi: »Glavo mi odsekaj!« On pravi: »Ne, toliko si mi dobrega storila.« »Moraš!« reče kača. Odsekal ji je glavo in postala je lepa žena. Vse je postalo živo, kučarji (kočijaži) in vse. V zlato kočijo se vsedeta in se peljeta domov. Bajto prepustita bratoma ter gresta na grad in se poročita. Men pa so dal z rešeta pit pa s prato po rit.

II. O kačah.

1. — Ta bela kača je sam hudič. Ako jo hočeš ujeti, napolni ferkelško steklenico z mlekom in če zamašiš steklenico s cvekom iz bele leske, ne more ven. Druga reč je ne zadrži.

2. — Če ujameš belo kačo in oblizneš, boš vse vedel.

3. — Nekdo je rekel, da bo vse kače poklical. Spleza na drevo, pogrne spodaj rjuho in reče: »Če ta bela pride, molite zame!« Zapiska na ključ in ta bela kača pride, ga zbije z drevesa in požre. Nato zleze na rjuho, druge pa se postavijo okrog nje.

4. — Kača hodi tudi krave sesat. Nekdo je imel kravo, ki je vsak dan hodila v gozd, pa ni imela nič mleka. Šel je za njo in videl iz grmovja prilesti kačo, ki se je kravi ovila okolu noge in jo sesala.

5. — Neki planinski pastir je opazil, da mu vsak dan nekaj popije mleko v koči. Zato je pripravil las in smole in to nastavil. Drugi dan je našel med skledami kačo, dolgo kot žrd. Požrla je z mlekom vred ono zmes in crknila.

6. — Nekje je hodil otrok vedno, ko so mu dali kruha, ven. Vprašali so ga, kam hodi in dejal je: »Kruha nosim mojemu ptičku.« Šli so za njim in videli, kako je prišla kača, zvila se mu pred noge in jedla kruh. Oče je kačo ubil, toda tudi otrok je umrl.

7. — Na Veliki Šmaren je zapovedala neka gospodinja dekli, naj gre za krave travo kositi. Ker dekla ni hotela iti, vzame sama koso in pravi: »Misliš, da se ne reže!« Kar se izmota iz tal kača in se ji ovije okolu vratu. Veliko je hodila po božjih potih, predno je odpravila kačo.

III. Jakec — hudobec.¹

1. — Naš prednik Tomažek je kačje srce snedel, zato ga nihče ni mogel ubiti, znal pa se je tudi spreminjati. Bil je zelo dober z Jakcem (hudičem). Znal je tako streljati, da je hodila krogla vedno po isti luknji, ki jo je prvič naredil. Prišel je v Križko planino, kjer je Jakec svoje gamse pasel, z namenom, da mu katerega odstrelji. Na griču je zagledal Jakca v rdeči kapici, ki se mu je smejal in dejal: »Ne boš ga vstrelil, ker se danes jutraj nisi umil!« Tomažek pa se je uscal hitro v dlan in se umil. Pomeri in vstrelji in zadel je. »Nisem vedel, da imaš šternico v riti,« je rekel nato Jakec, ki od takrat ne pase več gamsov na Križki planini.

Tomažek je tako dobro streljal, da je odstrelil križkemu gospodu (graačaku) petico iz roke, ne da bi ga zadel.

Ko so ga prišli križki hlapci loviti v vojake, so ga videli, da je šel pred njimi v kožuhu v volnák (ulnjak); na drugi strani pa je skočil ven črn maček. Tomažka pa ni bilo nikjer. Vprašan, kje je bil, pravi: »Med vami.«

Njegov oče je bil Luka. Ko je bil na smrt bolan, je ležal za pečjo, pa je še svojega sina, ki ga ni ubogal, malo pred smrtjo za ušesa stresel. Nič mu ni bilo človeka ustreliti.

¹ Jakec pomeni isto kot hudoba, hudič. Pri nas so se v moji mladosti do skrajnosti izogibali besede hudič, ker so jo smatrali za velik greh. Imenovali so ga le hudoba, hudik, peklenšček ali Jakec. V tej zvezi opozarjam na člančič V. P., Zadnja čarovnica v Dolini gradov, »Jutro«, 16. aprila 1937. Čarovnica je priznala, da je imela na Kleku ljubčka peklenščka, Jakca po imenu.

2. — Šuštar je šival in opazil, da baba nekaj med moko stresa in je vedno polno. Ko gre baba proč, vzame nekoliko tiste reči. Ko pride domov, reče ženi: »Pecil!« Žena odgovori: »Imam samo ferkel moke.« Ko pa šuštar tiste reči natrosi notri, so bile polne neškè. Pojavi se Jakec in reče: »Zapiši se mi!« Šuštar: »Danes še ne.« Nato gre k tehantu in vse pove. Tehant mu reče: »Ko pride, prižgi svečo, ne pusti mu je vgasniti in kani mu v knjigo.« Jakec pride. Šuštar mu kane trikrat v knjigo. Jakec zbeži. Šuštar pa odnese knjigo k tehantu.

3. — Bil je graščak, ki je zelo trpinčil ljudi. Nek kmet je imel zelo lepe konje. Zapove mu pripeljati hrast s koreninami na Veliki Šmaren. Ko pride na mesto, je tam sedel mož s par konji. Kmet reče: »Pojdiva!« Oni pa: »Se še ne mudi.« Nato počí z bičem, da se zemlja strese in hrast je bil že na vozu in mož, ki je bil sam hudič, ga odpelje. Jakec pravi kmetu: »Pojdi po gospoda, da bo pokazal, kam naj denem.« Trikrat ga je poslal, graščak pa ni hotel priti. Nato gre Jakec sam gori, ga prime za lase, pripelje doli in ga vrže ob tla rekoč: »Tu sta tvoj oče in mati, bom pa s tremi fural.« Graščak se je takoj spremenil v konja in odšel ž njim.

4. — Neka mati je zmirom jokala, ko je otroku rezala kruh. Fant pove to v šoli gospodu. Ta mu naroči naj vpraša mater. Vpraša jo in mati odgovori: »Oče tvoj te je hudobi zapisal.« Fant pove to v šoli. Gospod mu rekó: »V pekel moraš po cegelc, s katerim te je zapisal.« Dajo mu jabolko. To zavali in gre za njim. Pride pred velik gozd v roparsko kočó. Žena roparjeva ga skrije pod kad in pove to roparju, ko pride. Ta ga ima zelo rad in ko odhaja, mu reče: »Poizvedi tam, ali se mi je mogoče zveličati.« Nato gre fant naprej. Pred peklenskimi vrati se jabolko vstavi. On vstopi. Glavar skliče vse hudobce, pa nobeden ni imel njegovega listka. Nazadnje ga dobi pri nekem prav šepastem hudiču. Za roparja mu reko, da se more zveličati, če vsadi v gozdu palico in kleči zraven in joka toliko časa, da palica ozeleni. Na potu pove to roparju, ki se takoj poda v gozd. Fant je hodil v šolo in postal duhoven. Enkrat gresta z mežnarjem obhajat po velikem gozdu, kar zadiše jabolka. Gresta gledat in vidita zeleno palico polno jabolk in belega golobčka, ki zleti proti nebu. Tako je bil ropar rešen.

5. — Nekdo, ki se je hudiču zapisal, je naredil luknjo v jelko in rekel hudiču, ki je prišel ponj: »Če si tak, pa notri zlezi!« Hudoba gre notri, oni pa zabije luknjo s cvekom od bele jelke (samo ta ga držil). Hudič pravi: »Saj te še dobim!« Oni pa gre po duhovna. Tega prosi hudič, naj ga izpusti. Odpre, in hudič gre ven. Duhoven pa reče sedaj: »Ne verjamem, da bi bil notri, dokaži!« Hudič zleze v luknjo, ta pa jo zabije in ga pana do sodnega dne.

6. — Nek gospodar ni mogel na Sv. Višarje. Duhoven pride doli in ga vpraša: »Kaj imaš, da ne moreš gori?« »Enega psa imam, ki mi tako zvesto služi,« odgovori. Ko prideš domov, ga prècej ustréli!« mu naroči duhovnik. Ko je prišel domov, je vzel puško, pes pa je stekel trikrat okrog hiše, slednjič pa položil gobček na prag in zacvilil. Gospodar mu reče: »Le miren bodi, saj te še ne bom.« Nato pa se pes zakadi vanj in ga vsega raztrga. Pes je bil namreč hudič.

7. — Bil je v Luči nekdo, ki je šel vsak večer plesat. Na kvaterni teden so mu branili, pa je le šel. Dobil je enega, ki je šel z njim plesat. Plesala sta toliko časa, da je Lučan že cokle obrabil in se je naredila že velika jama v zemlji. Ko je dan zazvonilo, ga je oni, ki je bil sam hudič, spustil, toda bil je že mrtev.

8. — Gospod iz Smlednika je divjega prašiča obstrelil in ga zalezoval. Daleč v gozdu zagleda na hrastu sedeti črnega moža, ki ga je ujel. Zato ga povabi na kosilo. Zunaj je grmelo in se bliskalo, da se je zemlja stresala. Graščak pravi: »Če je sam hudoba, ne bo premaknil gradú.« Žena in hčeri so odšle ven. Pri igri je graščak že vse zaigral, sedaj pa sta igrala za najmlajšo hčer. Graščak je zopet izgubil. Dedec se zvali po tleh in umrè, grad pa se razvali. Neki pastir je pasel ovce in hodil okrog razvalin. Zleze notri in dobi dekleta, ki je sedelo pri kupu denarja in mu reklo: »Če bi se bil ti danes zjutraj umil, bi bil ves denar tvoj.« Večkrat je še hodil pastir pozneje okoli, pa ni mogel nič več do tistega kraja.

9. — Gvardjan je rekel kuharju v kloštru: »Gostija bo, jelena bo treba.« »Se še ne mudi,« je odgovoril kuhar. Tako se je ponavljalo vsak dan in je prišel dan pred praznikom. Zopet reče gvardjan: »Treba ga bo,« kuhar pa zopet: »Se ne mudi.« Drugo jutro gleda gvardjan skozi okno in vidi kuharja stati na pragu. Kar pripodi hudič jelena, kateremu so tekle krvave solze, ker ga je podil iz devete dežele. Gvardjan je spodil kuharja, jelena pa ni pustil ustreliti.

10. — Na Štajerskem je bil jager, ki je vse zadel, kar je videl. Imel je dva psa, Ko je bil na smrtni postelji, pokliče duhovna. Ta pride in jager mu pokaže dlan, kjer je imel vdeleno sveto bridko martro. To so mu zrezali ven. Puško pa so obesili na steno. Ko je umrl, je prišel nazaj, vzel puško s stene in psa sta odšla za njim. Za kazen bo jagal do sodnega dne.

11. — Hudič je hodil k nekemu mesarju po meso. Drugi mesarji mu reko: »Odsekaj mu roko, bomo videli, zakaj je vedno v rokavicah.« Mesar to stori. V rokavicah so bili kremplji. Hudič pravi: »Ali ti dam eno okoli ušes! Kaj pa je, če grem v deveto deželo po meso!« in ga ni bilo več.

IV. Zmaj.

1. — Lintvern prebiva v jezerih in močvirjih. Kadar pride na suho, gre vse drevje za njim po tleh, ker ga z repom pobije. Nekdaj so mu ljudi dajali.

2. — Sv. Marjeta je imela hudo mačeho. V istem kraju je bil lintvern, kateremu so ljudi dajali. Tudi Marjeto mu je mačeha poslala. Marjeta odpaše pas, dne ga lintvernu okrog vratu in ga žene okoli. Ko mačeha to vidi, pravi: »Saj sem dejala, da je Marjeta coprnica.« Marjeta žene zmaja mimo gradu in ves grad se je tresel. Nato pride sv. Jurij, njen brat in ga prebode.

3. — Bil je ribič, ki je vjel ribo z zlatimi luskinami. Razsekal jo je in dal ženi tri kose, psici tri in kobili tri. Žena je porodila tri fante, z zlatimi lasmi, kobila tri žrebeta z zlato grivo, psica pa tri pse. Ko

fantje dorastejo, vzamejo vsak enega konja in psa in gredo po svetu. Pridejo v velik gozd. Tam izkopljejo jamo in napeljejo vanjo vodo. Zgovore se, da se vrnejo ob letu sem in če bo voda kri, je znamenje, da je eden nesrečen.

Najmlajši gre in pride v mesto, ki je vse s črnim prevlečeno, ljudje so pa žalostni. Pri mestu je namreč bilo jezero, kjer je prebival lintvern, kateremu so dajali ljudi. Ravno sedaj je prišla na vrsto francézna. Mladenič se napoti ž njo k jezeru in ko zagleda lintverna, pravi psu: »Gop Šverin!« Pes se zakadi v lintverna in ga drži, da ga fant lahko pobije. Francézna mu da pol prstana in kos srajce. Potem gresta v grad; tam ga pokaže dekle in pravi: »Ta je meñe rešil.« Ponoči zagleda zunaj veliko svetlobo. Gledat gre in dobi babo, ki pravi: »Ali se smem pritakniti psa?« »Le!« ji odgovori in precej so se on in pes in konj spremenili v kamen.

Drugi brat opazi, da je voda krvava in se napoti iskat brata. Pride v isto mesto in isti grad. Hoče se s francézno poročiti, ker mu je bila všeč. Tudi on zagleda ogenj, in isto se mu je zgodilo kakor prvemu.

Tretji brat opazi kri mesto vode in gre iskat bratov. Pride v isto mesto in grad in vidi ogenj. Gre gledat in baba ga prosi, če se sme dotakniti psa. »Nič!« ji odgovori. »Konja?« »Nič!« In vse se je zopet izpremenilo v živa bitja. Šli so v grad, tam pa se je najmlajši brat poročil s francézno.

V. Pasjeglavci.

1. — Oče je imel fanta in dekleta. V borštu je naredil hišo in ju zaprl notri, da nobeden ni mogel ven. Fant odpre streho in gre na peslajnar-sko (pasjeglavsko) streho lecet jest in doli trgat — peslajnarji imajo namreč strehe iz lecta. Ker jim je po človeškem mesu zadišalo, pridejo ven in vprašajo: »Kdo je?« Fant: »Marija z angelci.« To se je zgodilo trikrat. Četrtič pa reče sestra, da bi šla ž njim. Fant ji pravi: »Pojdi, samo smejati se ne smeš.« Pridejo peslajnarji: »Kdo?« »Marija z angelci.« Tedaj pa se sestra zasmije in ju vjamejo ter zapro v klet. Dekleta spekó prvega. Ko odidejo nekam na lov, zapovedo ženi, naj jim tačas fanta speče. Žena ga vzame iz kleti in pravi, kažoč na lopar: »Tule gori sedi, te bom enmalo pogičkala.« Fant pa pravi: »Pa ti sedi!« Baba sede, fant pa jo pahne v peč, kjer se speče, in gre. Ko pridejo peslajnarji domov snedo starko in gredo fanta loviti. Ta se skrije pod dresne korenine in jim s tem zmeša sled, da ga niso dobili.

2. — K nekemu gospodu je prišel peslajnar in rekel, da kupi hlapca, če ga proda. Gospod ga ni hotel dati, hlapec pa je rekel: »Le dajte me!« Bil je namreč silno močen. Peslajnar ga zgrabi; hlapcu pa nič ni pomagala njegova moč in se je peslajnar zagnal ž njim v mimotekočo vodo.

VI. Merkvičarji.

Merkvičarji so pol človek pol merklica (opica). Veliko jih je. Enkrat so zapazili neko deklico in njihov ta véliki si jo je izbral za ženo. Ko so prišli ponjo, jih je bila polna streha.

VII. Divji možje.

1. — Divji možje so pokopani na Križki planini. Pastirji so hoteli odpreti grobove, pa niso mogli.

2. — K nekemu kmetu na planini je hodil divji mož. Vse mu je pojedel. Enkrat pa pride tja tudi komedijant z medvedom. Ko pride divji mož, se spusti z medvedom v pretep. Vse sta polomila. Ko je divji mož odšel, je medved crknil. Čez leto pride divji mož zopet in vpraša kmeta: »Ali imaš še hudo muco?« »Še,« odgovori kmet in divjega moža ni bilo nikdar več.

3. — Divji možje so po zimi vpili nad kmetom: »Pavr, sej bob!« Pavr ga je sejal in ker je bilo zmrzlo, je zletel za kraj. Divji možje so ga pobrali in snedli. Spomladi pa ga je bila polna njiva.

VIII. Divje deklice.

Divje deklice prebivajo v planinah v zijalkah. Ena je hodila k nekemu možu ležat. Mož misli, da je to njegova žena in pravi: »Kako da vedno tako mrzla prideš?« Žena jo zaloti, pa ji popravi dolge kite. Ker je bila žena ž njo tako dobra, je poslej ni bilo več.

IX. Čarovnica.

Neka žena je bila coprnica. Njena krava je imela vedno veliko mleka. Coprnica umre. Hči gre mlest in vpraša očeta, ali naj pomolze do konca. »Da,« reče oče. Hči stori tako, sosedova krava pa pride proč. Mož jo seveda plača. Duhovnik pa mu reče: »Nesi mleko v gmajno, skoplji jamo in izlij ga notri.« Mož stori tako, zleze na drevo in glej, vse, kar ima mleko, pride skupaj in vzame po eno kapljo tega, kar ga je res imela.

X. Kljukec.

Kljukec je bil zelo špalsljiv in je vedel vse kunšti. Upijanil je divjega moža in ga z locni na tla pribil ter ga prisilil, da mu je vse kunšti povedal, samo tega mu ni hotel povedati, čemu je ježica v sredi oreha.

Ko so ga enkrat obesili, je visel otep slame. Enkrat pa se je spremenil v štor. Nanj je položil Mlačan¹ koš piskrov. Kar se Kljukec izmuzne in vsi piskri so se pobili. Nazadnje so ga pa le obesili. Obešen je bil v Zijalkah pri Kranju.

Kmet je nesel fronke v mesto. Kljukec ga sreča in mu reče: »Daj, bom jaz nesel.« Kmet mu da. Kljukec gre, plačuje fronke in podstavlja klobuk, tako da ima mesto gosposke zopet vse on. Potem pa nese denar kmetu nazaj.

XI. Bratje — orli.

Mati je imela tri fante, katere je zmerjala z orli. In spremenili so se vsi v orle in odleteli. Sestra se napravi na pot in jih gre iskat. Našla

¹ Mlačan, prebivalec Mlake na meji Tunjic in Komende, kjer izdelujejo lončevino.

jih je v neki graščini, pa ni smela k njim. Zvedela pa je, da jih reši, če sedem let ne bo nič govorila. Nekoliko poprej se je poročila s kraljem tiste dežele. Kralj je bil na potu in mutasta žena je porodila. Kuharica pa jo je črtila. Vzela je fanta, ga spustila po vodi, ženi pa podvrgla psička. Fanta pa je pobral orel. Prav tako se je zgodilo z drugim in tretjim sinom. Sedaj pa pokliče kralj ženo na odgovor. Ker noče govoriti, jo dene na grmado. Zažgo jo, pa noče goreti. Kar se prikažejo trije jezdec na belih konjih, v naročju pa drži vsak enega fanta in reko: »Ljuba sestra, spregovori, rešeni smo. Tu imaš fante.« Sedaj ona vse pove. Nato so dejali kuharico na grmado in prav rado je gorelo.

XII. Roparji.

1. — Dvanajst tobakarjev je počivalo na neki gori. Kar zagledajo, da v neki hiši hodi luč od zgoraj navzdol. Gredo gledat in dobe dvanajst roparjev, ki so ljudem devali na prsi žerjavico, da bi jim dali denar. Šest roparjev pobijejo in zmečejo na kup. Eden pa gre potem na rihto in vse pove. Zato je smel nositi tri leta tobak zastonj.

2. — Mlinarica je bila sama pri hiši. Dvanajst roparjev jo napade. Drugje niso mogli v hišo kakor skozi lino zgoraj. Mlinarica odseka vsakemu glavo, ko jo pomoli skozi lino, in ga potegne notri. Glavar pogleda zadnji notri. Mlinarica mahne, on pa se hitro umakne in ostane živ. Rad bi se maščeval nad njo in jo povabi na pojedino. Mlinarica pride. Roparji so imeli vjeto neko žensko. Ti so odrezali roki in ji živi rezali jermena s hrbta. Ko so pijani pospali, vzame mlinarica odsekano roko in zbeži. V hiši pa so imeli roparji vse preprežno s špago, in takoj so zapeli zvonci. Roparji so rekli: »Svinja je tu« in jo vderejo za njo. Ona pa sreča nekoga, ki je vozil listje. Ta jo je skril na voz. Roparji je niso dobili. Sedaj pa mlinarica povabi roparje na pojedino. Oni pridejo. Mlinarica predloži glavarju v pokriti skledi ono roko. Ko jo zagleda, zaškriplje z zobmi. Nato planejo vojaki, katere je imela mlinarica skrite, iz kotov in jih pomoré.

XIII. Rojenice.

Rojenice so duhovi. Ti pridejo ob rojstvu človekovem in pojejo ter odločijo, kako bo živel in umrl. Slišijo jih vsi.

XIV. Morske deklice.

Morske deklice so pol ribe pol ženske. Žive v morju in tako lepo in glasno pojo, da, čeprav s štukom (topom) streljajo, ne morejo prebuditi tistih, ki so zaspali ob njih pesmi in jih bodo požrle.

XV. Molitev k sv. Trem kraljem.

Kdor hoče izvedeti, kedaj bo umrl, se mora ob suhem kruhu postiti in moliti k sv. Trem kraljem. Vse to pa mora storiti o sv. Treh kraljih. Zato pa mu ti tri dni pred smrtjo povedo, kedaj pride smrt.

XVI. Strupeni pot.

Padar in študent sta hodila okoli. S fantom so rože govorile in zato je vse vedel, za kaj so. Padar mu reče: »Kadar boš imel od pota premočeno srajco, ovij jo in izpij tisto vodo. Bodo še bolj govorile.« Fant stori tako in umre.

XVII. Okamenela lovca.

Dva lovca sta hotela na Sv. Višarjih streljati na Mater Božjo, a sta okamenela. Še danes ju kažejo.

XVIII. Škratje.

Nekdo se je norčeval, da bo od tistih, ki so hodili po vosek, škrate kupil. Dali so mu tri drekače (drekobrce). Imel jih je za pečjo in vsega so mu nanosili. Pri spovedi mu naroči spovednik, naj jih izpusti na polje. Ubogal je in jih je izpustil in bili so zopet hrošči.

XIX. Volkovi.

1. — Tobakarja je zalezoval volk. Ko se mu približa, mu ponudi palico. Volk jo zgrabi in nekaj časa se vlečeta. Potem pa pade tobakar vznak, volk pa zbeži.

2. — Mati se je peljala na gosti s tremi otroci. Volki so šli za njimi, konja sta drla, kar sta mogla. Da se volka odkriža, jim vrže mati najstarejšega otroka. Ko tega raztrgajo in jo zopet dohite, vrže drugega. Tretji, najmlajši, deklè lepo prosi, naj je ne vrže, pa nič ne pomaga. Ko pride domov, pove, kaj je naredila. Sin zagradi sekuro in jo ubije.

3. — Volkovi so zasledovali godca. Ta se postavi ritenski, začne ubirati strune in nobeden se ga ni dotaknil.

XX. Smrt.

1. — K nekemu duhovnu so poslali, naj pride obhajati in spovedovati. Ta pa pravi, ker je bilo ponoči: »Če umrje, ga pa zjutraj gori prinesite.« Res je bolnik umrl in prinesli so ga gori. Vstal je v rakvi in bil spovedan, nato pa legel nazaj. Duhoven pravi zbranim: »Nihče naj nikoli tega ne stori!«

2. — Neko pastarico je ubila strela. Vsako noč je hodila k dekli, ki je morala ž njo hoditi. Vedno pa je vzela s seboj luč. Vprašala je nekega frančiškana, ki ji je rekel: »Le hodi ž njo, glej pa, da ti luč ne ugasne.« Dekla uboga. Ko sta obhodili vse posestvo, pastarica izgine in reče: »Rešila si me.«

3. — Dva človeka sta si obljubila, da pride tisti, ki bo preje umrl, drugemu povedati, kako je na onem svetu. Eden zboli. Drugega začne skrbeti in hoče dogovor preklicati. Hitro se odpravi k bolniku. Ko pa pride tja, bolnik ne more več govoriti in kmalu nato umre. Ko enkrat leži pod drevsom, pride mrtvec in mora ž njim eno uro daleč na pokopališče. Kadar sta bila deset korakov oddaljena med seboj, je mrtvec govoril. Ko sta prišla do pokopališča, je bilo toliko mrličev tam,

da sta komaj mogla notri. Mrtvec pravi: »Odeni me!« »S čim?« vpraša oni. »Vzemi prsti in jo vrzi po meni!« Oni vrže prst in mrtvec in množica sta izginila. On pa je stal na pokopališču kakor iz sanj zbujen. Nikoli pa ni hotel povedati, kaj mu je mrlič med potjo povedal.

XXI. Duhovi.

V nekem gradu je vsakega, ki je hotel notri spati, vrglo ven. Nek častnik si upa in gre notri spat. V vsak ogel prižge eno svečo in se dela kot bi spal. Ob enajstih pride duh, gre trikrat po sobi in posluša, če oni spi. Potem potrka na steno, ki se odpre. Ven vzame štiri sveče in jih prižge mesto častnikovih. Nato vzame ven zlatnino in jo čisti. Ko pride dvanajsta ura, zapre zopet omaro, pogasi svoje sveče, prižge zopet častnikove, gre trikrat po sobi gori in doli ter posluša, če oni spi in gre. Drugo jutro potrka častnik na steno, ki se odpre. Tam dobi veliko zlatnine in se odpravi. Duha pa ni bilo nikdar več.

XXII. Krčmar — ropar.

Nekdo je vola prodal, nato pa na oštariji pil in povedal, da ima denar. Dva fanta ga začneta tepsti, da bi jima dal denar. Dene ga v klobuk in ga nista dobila. Nato gre nazaj v gostilno in to pové, ker ne vé, da sta bila to birtova sinova. Birt reče sinoma: »Fantje, jamo kopat! Ga bom že jaz.« Mož pa vse sliši, stopi za vrata in ubije birta. Nato ga vrže sinoma skozi okno, da ga pokopljeta. Obleče se v birtovo obleko in gre meldat. Stražniki pridejo in sprašujejo, kam sta očeta pokopala.

XXIII. Zaklad v Frajmanovi jami.

V Frajmanovi jami je veliko bogastvo. Vsak ga lahko dobi, samo cagav ne sme biti. Nek mandelc leta in ti hoče ugasniti luč, pa mu je ne smeš pustiti. Nekdo maha s sabljo, pa nič ne naredi, samo bati se ga ne smeš.

XXIV. O Kristusu in sv. Petru.

1. — Vóhernik ni nobenemu nič hotel dati. Kristus naroči sv. Petru, naj ga gre prosit. Ta gre in res pregovori vohernika, da da mernik pšenice in še vrečo po vrhu. Kristus reče Petru: »Ali boš nosil?« On: »Ne.« Kristus: »Postavi pod pod!« Potem gresta dalje. Čez nekaj časa pa se vrneta in vprašata, kaj dela vohernik. Reko: »Mrjè.« Soba je bila polna hudičev, ki so mu nagajali. Kristus reče Petru: »Vzemi pšenico in pojdi v hišo.« Peter gre in strese pšenico po tleh. Hudiči so vzeli vsak po eno zrno in odšli. Vóhernik je bil rešen.

2. — Kristus in sv. Peter prideta mimo kovačnice. Kristus reče, da se lahko podkuje, če nogo odrežemo. To tudi stori. Ko pa odideta, stori kovač isto. Ko pa hoče nogo pritisniti nazaj, ne gre. Gre za Kristusom, da se vrne in jo dene nazaj. Kristus mu reče: »Ne delaj čudežev brez mene!«

3. — Kristus in sv. Peter sta prišla k roparju in ropotala z denarjem. Ropar ju hoče oropati. Kristus reče Petru: »Odpaši pinto!« Peter to stori in vrže pinto roparju okrog vratú. Ta postane prècej konj. Vzameta ga in ga ženeta v vas h kmetu. Dasta mu ga za eno leto v službo. Po letu prideta in ga zahtevata nazaj. Kmet pravi: »Kupim ga. Vse kamenje mi je sam zvozil.« Pa ga ne dasta. Vzameta ga in peljeta na mesto, kjer sta ga izpremenila, odvežeta mu pinto in bil je zopet človek. Dasta mu denar, katerega sta dobila za to, ker je služil in pravita: »To ti dava, da boš vedel, kaj je zaslužen denar.«

XXV. O Turkih.

1. — Turki so hoteli k Sv. Primožu. Ko so bili na hribu, je nastala taka megla, da so mislili, da gredo naprej, šli so pa nazaj.

2. — Tudi v Tunjicah so hoteli Turki ropati, pa so jih od cerkve postrelili s štukam (top). Potem jih ni bilo več.

3. — Prišli so tudi v Podgorje. Vsi ljudje so zbežali iz vasi. Pri Žurbiju so imeli človeka, ki je bil kruljev. Ta se je skril v votlo drevo pred hišo. Turek je šel od hiše do hiše in vtikal v slamnate strehe gorečo gobo. Kruljevec pa zleze iz drevesa in vzame gobo iz strehe. Vse hiše razen Žurbijeve so zgorele.

XXVI. Kralj Matjaž.

Kralj Matjaž leži in spi z vojsko v tisti gori, kjer so hribje skupaj prišli. Ako mu človek vleče sabljo iz nožnic, je ne more potegniti, ko jo bo pa kedo zamogel, bo Matjaž vstal in bo konec sveta.

XXVII. Pegam in Lambergar.

(Pesem je slišal, a je ni več znal).

Pegam je stanoval v Begunjah, Lambergar pa v Zapricah. Imela sta vojsko med seboj. Lambergar je šel v Begunje nad Pegama. Pri odhodu mu reče mati: »On ima tri gvalé (glave), ker je velik cóprnik. Glej samo, da mu srednjo odsekaš.« Ko je prišel, je bil Pegam ravno pri kosilu. Zato pravi Lambergarju, naj pride k njemu na gostijo. Lambergar pa mu odgovori:

»Jaz se nisem pršú gostvat, ampak vojskvat.«

Nato sta se udarila. Odsekal je Pegamu srednjo glavo, jo še v zraku ujel in jo odnesel pred cesarja.

XXVIII. Bobèk.

Bobèk je bil grozen orjak. Rojen je bil v Žejah pri Štepku. Ime ima odtod, ker so ga našli v bobu. Postal je vojak, v vojski pa je ta vélikemu Turku glavo odsekal. Imel je konja, ki je samo rebulo pil. Ko je šel čez Moste domov, je tako dirjal, da so šipe iz oken letele.

Cesar mu je dal pismo z zlatimi puštobi, da pri hiši ne bo treba plačevati davka, dokler bodo hranili klobuk.¹

XXIX. Štempihar.

Štempihar je bil rojen v Velesovem. Močen je bil tako, da je tri cente tobaka nesel — bil je namreč tihotapec.

Ko je nekoč na punklju spal, so ga dobili stražniki in mu vzeli tobak ter ga odnesli v neko klet. Ko se Štempihar zbudi, gre v klet po tobak in pravi: »Dajte mi tobak!« »Ponj pojdi!« mu odgovore, on pa: »Sami ga boste dali.« Nato je vrgel vrata doli, vzel tobak, ga dejal z eno roko na ramo in rekel: »Boglonaj, ker ste ga shranili,« in odšel.

Pri nunah je videl veliko bariglo in vprašal, če jo sme dvigniti. Dovolile so mu. On jo je privzdignil in tako vrgel, da se je vsa razbila. Nune so videle, da bi bil dober za vojaka. Zato so poslale ljudi ponj. Ko so prišli, je ravno late obrezoval. »Kaj delaš?« ga vprašajo, on nato: »Cveke belim.« Nato je prijel za lato in vse naenkrat pobil.

Njegovega brata Joža so zaprli. Pa pride pred zapor in pravi: »Joža, v kot stopi!« Nato udari po vratih, da so se razletela, in brat je bil rešen.

Tudi cesar je zvedel o njem. Poklical ga je na Dunaj, kjer se je z nekom metal. Ta ga je tako ferderbal, da ni bil nič več tako močan. Ko je nekoč skozi okno gledal, ga je nekdo ubil.

XXX. Lavdon.

Cesar Jožef ni mogel Belega grada notri vzeti. Postavi se pred vojake in pravi: »Kedo si ga upa?« Oglasi se jih več, ki reko, da bodo zgubili tavžentsto ljudi. Kar stopi ven Lavdon, ki je bil takrat še gmajnar in reče: »Jaz bom zgubil največ deset mož.« Cesar mu izroči vse poveljstvo. Lavdon se preobleče v Turka, gre v mesto in hodi tam z nekim Turkom. Med drugim ga vpraša tudi, kje je pulferturen. »Ravno kar sva šla mimo,« pravi oni. Lavdon vzame baklo in jo vrže notri. Potem gre nazaj med vojake in reče vsakemu vzeti vrečo in jo napolniti z zemljo. V eni noči so naredili hrib, izza njega potem streljali in mesto zavzeli. Kar pridejo po morju Turki, sonce pa se je že nagibalo k zatonu. Lavdon pade na kolena in moli Boga, naj sonce vsaj za dve uri počaka. Res je počakalo in Turek je bil premagan. Lavdon je šel v mesto in zapovedal, da ne sme nihče več streljati. Nasproti so mu pa prinesli ključe na zlatem talarju.

XXXI. Cesar in ogljar.

Ogljar je kuhal oglje, za kosilo pa cmoke. Cesar pride in vpraša, kaj kuha. »Cmoke,« odgovori. Ker je bil cesar lačen, jih je rad jedel. »Sedaj pa ti k meni pridi,« mu reče. Res je prišel v mesto. Cesar mu

¹ »Dokler bodo hranili klobuk,« ali »Dokler se klobuk pri hiši ne zmenja« pomeni: Dokler moški rod ne izumre.

je dal veliko zlata, sužnjem pa je zapovedal, naj ga dobro pogoste. Ko je odhajal, je dejal cesarju: »Ti znaš pa bolje cmoke kuhati ko jaz.«

XXXII. Omelec.

Po boju s Francozi so ostali od eskadrona, v katerem je bil Vmevec (Omelec), trije možje, on, en častnik in en prostak. Imeli so štiri žakeljčke zlatnikov. Ko so videli, da se ne ubranijo napada, so spravili žakeljčke z denarjem vred v zemljo in napravili na vrhu hribček. Oba druga dva sta bila ubita, samo Vmevec je še vedel za denar. Doma je povedal to nekemu kmetu, ki je imel gimnazijo in tudi nekaj zemljevidov. Zmenila sta se, da pojmeta na Francosko. Ker ni imel denarja, je Vmevec ukradel svojemu sinu sto goldinarjev iz kurjega gnezda. Na potu so za ta denar pili. Sin pogreši denar, jo udari za njimi in jih dobi pri pijači. Vzame očetu denar in ga pelje domov. Tako je ostal zaklad nedvignjen.

Pozneje so ga šli še enkrat iskat, toda gora se je tako tresla, da ga niso mogli izkopati.

Enkrat so si stali Francozje in naši nasproti v razdalji enega kilometra. Na sredi je bil francoski voz s strelivom. Vmevcu je zmanjkalo streliva. Splazil se je k vozu in ga nakradel. Komaj je stopil korak od voza, je priletela bomba in raznesla voz. Nato gre za bežečimi in pride v vas. Pogleda v prvo hišo in vidi vse narihtano. Prav tako v drugi, tretji in v vseh. Nikjer pa noče jesti, češ, lahko da je zastrupljeno. Na koncu vasi pa dobi klet z železnimi vrati. Ustrelji v pleh in vrata se odpro. Tako namreč lahko vsaka vrata odpreš. V kleti dobi kruha, špeha in vina. Vsega nabere in nese tovarišem.

XXXIII. Zápřiški Jaka.

Zápřiški Jaka je bil silno velik in grozno močan. Živel je na zapriškem gradu, od koder ga je graščak poslal v soldate. Bil je pri ogrskih huzarjih. Imel je konja, s katerim je prejahal vso francosko armado, se na koncu obrnil, drvil nazaj in se vstavil na istem mestu, kjer je bil popreje. Nobena sablja ga ni zadela.

Enkrat zadene v nekem borštu na enega izmed ta vélikih sovražnikov. Ko vidi, da mu ne more ujiti, se udari ž njim. Jaka ga premaga in mu pobere vso obleko razen srajce. Že je zopet na konju, pa se mu zazdi škoda lepe srajce, ki jo je oni imel. Skoči doli in mu sleče srajco, pod njo pa dobi cel pajerkel zlátov.

Francozi so enega naših ustrelili. Zato so naši zapalili vas. Med požarom so plenili. Jaka pride v neko hišo; tam dobi tri krvave klobase in otroka, katerega nese na polje. To pove havtmanu, ki mu je plačal klobase po zlatu in mu rekel: »Poglejte ali je fant ali dekle.« Bil je fant. Havtman vzame fanta za svojega in nihče mu ni smel drugače reči, ko je zrasel, ko havtmanov sin.

Na stara leta je prišel Jaka nazaj v Zaprice, kjer je umrl sto let star.

Résumé.

Les contes de Thomas Stelè.

Folklore de Tunjice près de Kamnik.

Thomas Stelè, qui a raconté à son neveu, dr. Fr. Stelè, avant 1903 les contes vivants dans la tradition du peuple qu'on publie ici, est né le 16. déc. 1818 à Tunjice (district de Kamnik) où il est également mort, le 28 février 1903. Le Ier groupe de ces contes traite des femmes transformées en serpents qui peuvent être sauvées par ceux qui réalisent certaines conditions: 1° La femme-serpent de Mali grad à Kamnik que le peuple appelle Véronique sera sauvée par celui qui dormira dans un berceau fait du bois d'un sapin qui croît tous les 100 ans. 2° La femme-serpent de la cathédrale de Milan aurait pu être sauvée par un soldat, s'il avait jeûné au pain sec et lui avait apporté chaque jour du lait. 3° Elle fut sauvée par un garçon qui était 3 ans à son service. Le IIe groupe s'occupe des serpents. 1° Le serpent blanc est le diable lui-même, on peut l'attraper par du lait. 2° En léchant le serpent blanc, on acquiert la faculté de savoir tout. 4° Le serpent suce le lait des vaches. 5° Il vient boire du lait. Le IIIe groupe raconte du diable que le peuple appelle »Jakec« (Jacquot): 1° Le prédécesseur fabuleux de la famille Stelè Tomažek (le petit Thomas), parce qu'il avait mangé le cœur d'un serpent, ne pouvait être tué par personne, il pouvait aussi se transformer, et trompa même le diable, Jakec. 2° Jakec veut avoir un pacte signé, mais le cordonnier le dupe. 3° Le diable vient prendre le châtelain qui maltraitait les gens. 4° La délivrance du garçon que son père avait donné au diable, et le salut du brigand qui prie devant le bâton implanté jusqu'à ce qu'il reverdisse. 5° Le diable est emprisonné dans un trou bouché avec une goupille de sapin blanc. 6° Le diable transformé en chien. 7° Le diable emporte l'homme qui dansait aux Quatre-Temps. 8° Le châtelain perd son jeu avec le diable, l'homme noir. 9° Le diable chasse devant soi le cerf du monde des fables (deveta dežela). 10° Le diable achète de la viande. — Le IVe groupe parle des dragons vivant dans les lacs et les marais, auxquels on immole des gens. 2° St. Georges sauve du pouvoir du dragon sa soeur Marguerite. 3° Le garçon aux cheveux d'un blond doré délivre du dragon la fille du châtelain. — V^e groupe: sur les cynocéphales qui ont les toits en pain d'épice. — VIe groupe: sur les créatures moitié hommes moitié singes. — VIIe groupe: sur les hommes sauvages dont les tombeaux se trouvent sur la Kriška planina. — VIIIe groupe: sur les jeunes filles sauvages qui habitent les grottes des montagnes. — IXe La sorcière dérobe le lait de la vache de sa voisine. — Xe Kljukec, grand buffon, enivra l'homme sauvage, apprit de lui tous les secrets à l'exception de celui, pourquoi le zeste se trouve au milieu de la noix, et savait se transformer. — XIe La soeur sauve ses trois frères, transformés en aigles, en gardant le silence pendant sept années. — XIIe: sur les brigands. — XIIIe Les »Rojenice«, espèce de fées, viennent à la naissance d'un enfant et, par leur chant, fixent sa destinée. — XIVe Les sirènes, moitié poissons, moitié

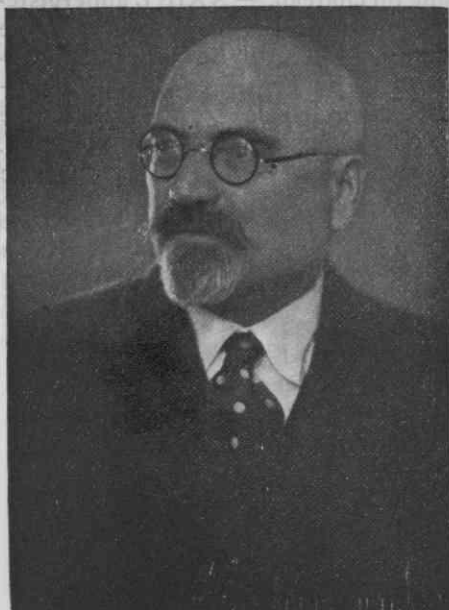
femmes, vivent dans l'océan et, par leurs chants, endorment ceux qui les écoutent. — XVe A celui qui jeûne et prie à la fête des Trois Mages, ils annoncent trois jours avant la mort, quand il mourra. XVIe La sueur extorquée d'une chemise imbibée de sueur contient du poison et tue le garçon qui savait parler avec les plantes et connaissait leur force curative. — XVIIe Deux chasseurs, qui voulaient faire feu sur la statue de la Madonna à Sv. Višarje, sont transformés en pierre. — XVIIIe Scarabées transformés en gnomes. — XIXe Contes concernant les loups. — XXe De la Mort. — XXIe Le fantôme du château. — XXIIe L'aubergiste-brigand. — XXIIIe Le trésor dans la grotte de Frajman. — XXIVe Le Christ et St. Pierre. — XXVe Les Turcs. — XXVIe Le roi Mathias. — XXVIIe Fragment de la chanson nationale de Pegam et Lambergar. — XXVIIIe Le géant Bobek. — XXIXe Štampilhar le Fort. — XXXe Le général Laudon devant Belgrade. — XXXIe L'empereur et le charbonnier. — XXXIIe Omelec dans les guerres françaises. — XXXIIIe Jacques le Fort de Zaprice.

Bol

P. Skok — Zagreb

Prijatelju dru Niki Županiću
prigodom šezdesete godišnjice.

P. Skok

Splitski Roman Palunduzulus postade redovnik u samostanu, koji je osnovao Petrus Cerni u Selu u Poljicima,¹ ostavivši kod kuće u Splitu dva sina Petra i Pavla. Od svojih mnogobrojnih zemalja, koje su se prostirale izvan Splita, ili bolje izvan Dioklecijanove palače: a Zunanano ili danas Žnjan, in Calamito, danas Trstenik, a sancto Ysydoro, danas Sućidar, a Sancto Cassiano, danas Sukojišan, in Spalazulo, danas Spalacuni, a Spinunti, danas Spinut² (sve imena u neposrednoj okolini Splita), pokloniše kasnije braća vinograd a Ballo samostanu sv.

Petra u pomenutom Selu, gdje im otac postade redovnik. To je bilo oko god. 1096.³ Ime njihova oca bez sumnje je romansko, kako se vidi već po dočetu *uzulus*, u kojem treba gledati dva sraštena latinska deminutivna sufiksa *-uceus* i *-eolus*.⁴ Osnova ovome imenu

¹ Kartular Petra Crnoga izaći će uskoro u izdanjima Srpske kraljevske Akademije u redakciji Viktora Novaka zajedno sa mojim lingvističkim komentarom.

² O ovim imenima mjesta uporedi moje radove u Nastavnom Vjesniku, sv. XXIII, p. 349 (Nr. 14), p. 342; Dolazak Slovena na Mediteran, p. 212.

³ V. Račkoga Documenta historiae chroaticae, p. 177.

⁴ Upor. *arcuceus* > *arcuzo*, danas Lučac u Splitu i *Gaudiolus* > starodalm. *Gausulus*, v. Časopis pro modernu filologiju, VI, p. 144, Nr. 6. Deminutivni se sufiksi često udvostručuju. Upor. *pipčičak*, *petešičak* u Žumberku (katolici).

nije posvema jasna zbog toga što se ne nalazi u drugim potvrda-
ma. Ali se dade s priličnom izvjesnošću naslutiti. Srednjovjekovni
Romani u dalmatinskim gradovima zovu se vrlo često po ime-
nima riba. *Palund-* može biti romanski izgovor za naše *polanda*.
Ovo naše ime morske ribe sakriva u sebi grčki akuzativ *πηλαμίδα*⁵).

Mjesto koje smo naveli važno je zbog dva razloga. Ono
sadrži, kako smo vidjeli, jedno dosad neobjašnjeno romansko-
splitsko lično ime. Ali sadrži i, pored gore navedenih, još jedno
romansko mjesno ime: *a Ballo*, koje dosada nije također bilo
objašnjeno.

Na citiranom se mjestu ne kaže pobliže gdje se je nalazila
vinea *a Ballo* poklonjena samostanu u Selu. God. 1192 darovala
je na istome mjestu svoju zemlju (terra) neka Splićanka Marcula
Neslane samostanu opatica sv. Benedikta u Splitu.⁶ U doku-
mentu, gdje se to darivanje pominje, ne kaže se pobliže gdje se
nalazila terra que est *a Ballo*. Oko god. 1119 darovao je Gronda,
sin splitskog Romana, koji se zvao Prestancius Basamure,⁷ filius
Anch, istom samostanu opatica svoju zemlju na istome mjestu.
Ali i ovaj put piše se samo terra ubi dicitur *Abal* bez daljih
indikacija za ubiciranje. Ovaj put piše se prijedlog *a* zajedno
sa imenom mjesta, ali se ne piše na koncu -o. Ime mjesta ne lati-
nizira se dakle i stoga valja zaključiti da *Abal* sadrži čisti ro-
manski splitski izgovor.

Da se u onome *a* sakriva zaista prijedlog, to saznajemo iz
grafije koju čitamo god. 1281, kad se pominje terra *de Ballo*,⁸ koju
ostavlja kožar Radoš, Radosius pelliparius, dakle bez sumnje
splitski Sloven, crkvi sv. Dujma u Splitu sa naređenjem da se iz
dohotka od 20 sekstara ulja što se dobivaju sa poklonjene zemlje
pale svijeće na dan svetih Triju Kralja u noći (in nocte Epi-
phanie).

⁵ Upor. Zeitschrift für romanische Philologie, sv. L, p. 525 i sv. LIV, str. 474.

⁶ Upor. Smičiklas, Codex diplomaticus Regni Croatiae, etc., sv. II, p. 33, 257.

⁷ *Basamura* je imperativni compositum. Prvi dio sadrži glagol *basiare* »ljubiti«, a drugi je dio kolektivni plural *mura* »zidovi«. *Basamura* znači »onaj koji ljubi zidove«. Ovakj se imperativni nadimci češće susreću u dalmatinskim srednjovjekovnim gradovima. Upor. moj rad »O simbiozi i nestanku starih Ro-
mana u Dalmaciji i na Primorju u svijetlu onomastike«, Razprave (Ljubljana),
sv. IV, s. 10 i 32. Ostala dva lična imena *Gronda* i *Anch* nejasna su.

⁸ V. Smičiklas, Codex diplomaticus Regni Croatiae etc., sv. VI, p. 381.

Ime mjesta, u kojem su se nalazile pomenute njive i vinogradi, glasilo je dakle u splitskom romanskom izgovoru *Bal*.

U današnjoj slovenskoj toponomastici najbliže splitske okolice nalazimo naziv *Bol* na putu što vodi iz Splita u Solin, dakle na teritoriji izvan Dioklecijanove palače. Po ovom imenu bila je nazvana i gradska ulica u Splitu: *Bolska ulica*.⁹ Promjena naglašenoga romanskog *a* u naše *o* (*Bal* > *Bol*) nalazi se i inače u pretslovenskim imenima mjesta splitske okolice (primjer: *Mas-sarum* > *Mosor*), kao i u pretslovenskoj toponomastici dalmatinskoj uopće (primjer: *Cattarum* > *Kotor*).

Bol u neposrednoj splitskoj okolini nije nikada bio ime naselja, nego ime zemljišnih čestica, ono što Nijemci zovu *Flurname*, a Francuzi *lieu dit*. Ali ime *Bôl* dolazi u Dalmaciji i kao ime naselja na ostrvu Braču. Ovdje nemamo za nj doduše onako starih potvrđenih romanskih naziva kao u Splitu, jer se brački *Bol* pominje god. 1184, i to sasvim u srpsko-hrvatskom obliku zajedno s prijedlogom u istom jeziku. Te godine pominje se *Comes Bratko na Bolu*.¹⁰

Kad se danas na licu mjesta ispita teren i toponomastika koja se na nj odnosi onda se dobivaju ovi veoma važni podatci za poznavanje razvitka naselja *Bol*, pa se na taj način može nadoknaditi ono što nam ne daju pisani dokumenti. Današnji *Bol* nalazi se na morskoj obali istočno od brda koje se zove u narječju onoga kraja *Koštilo*. Narod zove manje brdo pored *Koštila* *Koštilce*. U jeziku ovoga kraja razlikuje se opća riječ *kaštle* (*l*) (na pr. *Kaštel Lóde* u samome mjestu). Ova je riječ nastala od ital. *castello*. Na *Koštilu* ima tragova starih zdanja. Prema tome u nazivu brda *Koštilo* treba tražiti stariju posuđenicu, koja je nastala od latinskoga *castellum*. *Koštilo* pokazuje istu promjenu nenaglašenoga romanskog *a* > *o* kao i opća naša posuđenica *kostel*.¹¹ Pored toga nalazimo u *Koštilu* jošte i promjenu roman-

⁹ Upor. moj *Zweiter vorläufiger Bericht über die toponomastische Bereisung Dalmatiens* (Anzeiger der phil.-hist. Klasse der kaiserl. Akademie der Wissenschaften Wien, 1915, Nr. XXVI.) S. 4.

¹⁰ Smičiklas: *Codex diplomaticus*, sv. II, p. 190 i Ciccarelli: *Osservazioni sull' Isola della Brazza e sopra quella nobiltà*, I, Venezia 1802, p. 105—6.

¹¹ Upor. *Revue des Etudes slaves*, t. VII, p. 182. Lat. dočetak *-um* može imati kadikad zamjenu *o*: *vino*, *Diklo*, *Dicmo*. I ovo može također biti kriterium starosti naziva *Koštilo*.

skog otvorenoga naglašenoga *e* > *i* kao na primjer i u splitskom imenu *Firule* za *ferulae*.¹² Iz ove lingvističke analize izlazi da je naziv brda starija posuđenica negoli opća riječ *kaštle(l)* u bolskom dijalektu.

Toponomastika ovoga kraja potvrđuje ovu lingvističku analizu.

U blizini Koštila nalazi se ime brda *Vidovica*. Imena brda nazvana po sv. Vidu kristijanizuju nazive iz poganske slovenske mitologije.¹³ Na starije slovensko uređenje u ovome kraju upućuje naziv *Župānov dvôr*.¹⁴ Ovako se zove jedan dio Bola na istoku sjeverno od crkve Sancta Maria de Bolo poviše sv. Libe-rata. Do Županova Dvora vodi *Stagnā*. Ovako se zove jedan dio strmog Bola. Riječ Stagna pozna samo Vrančić u značenju »platea«.¹⁵ Inače za ovu riječ nemamo drugih potvrda iz hrvatskih vrela. Danas je očuvana samo u slovenačkom kao n. pl. *stagnā* i kao f. pl. *stagnē* u značenju »Triebweg für das Vieh, gewöhnlich zwischen zwei Zäunen«.¹⁶ Navodim samo ova imena mjesta koja očividno dokazuju da je Bol veoma staro slovensko naselje.

Jedan arheološki podatak veli nam da je Bol kao naselje postojao i u vizantinsko vrijeme. Našao se u njemu tegurium sa natpisom crkve sv. Teodora.¹⁷ Kao i svi vizantinski gradovi dalmatinske teme imao je dakle i on u vizantinsko vrijeme vizantinskog sveca za zaštitnika. Neko naselje, valjda kakav rimski praedium rusticum, villa, nalazio se, sudeći po arheološkim ostacima, ovdje još ranije u rimsko doba prije vizantinskog naselja. Kao i drugdje u Dalmaciji, tako i ovdje slovensko naselje nastalo je na ranijem pretslovenskom.¹⁸

¹² Upor. Nastavni Vjesnik, sv. XXIX, p. 230.

¹³ Upor. Starohrvatska prosvjeta, n. s., sv. II, 74 u interesantnom članku Peisker-Pilar, Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja.

¹⁴ Upor. naša imena mjesta *Županja*, *Županje* u selu Žrnovi iznad Korčule i *Županjac* u Bosni.

¹⁵ Upor. Miklošić: Etymologisches Wörterbuch der slav. Sprachen, p. 328.

¹⁶ Upor. Pleteršnik, Slov.-nemški slovar, sv. II, p. 572. Riječ je potvrđena i u starocrkvenoslav. jeziku: *стагна* »platea«, v. Miklošić, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, p. 899, a u etimologičkoj je vezi sa *stīdza* > slov. *steza*, srp.-hrv. *staza*, kako je već Miklošić, Etym. W., p. 328 dobro učio.

¹⁷ Upor. Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, sv. XI (1889), p. 65.

¹⁸ Upor. moje djelo Dolazak Slovena na Mediteran, p. 177 i sl.

Tradicija, koja i danas postoji u Bolu, veli da se najstariji Bol nije nalazio ondje gdje je danas, uz morsku obalu, nego više među brdima, ili bolje pod brdima,¹⁹ ondje gdje se danas nalazi dio Bola koji se zove *Podbôrje*, a izgovora se u dijalektu ovoga kraja *Polbârje*.²⁰ Ova tradicija biće ispravna, kako nas uče istorija i današnja topografija ovoga mjesta. Kao obalsko naselje bio je Bol izložen gusarskim napadajima. Zbog toga moralo je biti staro naselje dalje od obale. Današnji Bol uz morsku obalu nastao je sav u mletačko doba, kada je igrao važnu ulogu. Pored toga nalazimo i ovdje naziv *Obala*. Ali ovaj naziv nema nikakove veze sa morskom obalom, već se ovako zove uzvišeni teren, koji se spušta od Markove Kuće na novom putu (napravljenom od Francuza) niže Podborja sve do onog dijela ovoga primorskog gradića koji se zove *Rudina*, upravo pred općinsku kuću. Ovaj naziv terena ide upravo u neku ruku okomito na morsku obalu i nema s njom nikakove veze. Ovaj naziv dolazi od *obz* + *vala* (Vrančić piše *obvala*), od postverbalne izvedenice od glagola *valjati* ili *valiti*, i znači »zid, bedem, saeptum, vallum«. Po svoj prilici bilo je tu u stara vremena zemljano utvrđenje za obranu. Današnje značenje riječi *obala* »brijeg mora ili rijeke, ripa« sekundarno je.²¹ Iz ovoga topografskog naziva jasno vidimo da je najstariji Bol bio zaštićen »obalom« od navala gusara sa strane današnje morske obale. Toj zaštiti služio je i castellum na brdu. Od toga castelluma očuvalo je Koštilo trag u današnjoj toponomastici Bola.

Iz ovih se razmatranja vidi koliko nam mogu poslužiti toponomastika i ispitivanje terena pri rekonstrukciji istorije starih naselja. Samo ispitivanja ne smiju da budu čisto lingvistička,

¹⁹ Teren Bola i toponomastiku koja se na nj odnosi studirao sam u aprilu ove godine na licu mjesta. Pomagao mi je g. inspektor u m. I. Babić, na čemu mu ovdje najljepše zahvaljujem. G. Babić, potomak stare plemićke porodice porijeklom iz Bosne, pozna vrlo dobro istoriju Bola, jer se i sam intenzivno njome bavi.

²⁰ Oscilacija u izgovoru *Polborje* i *Polbarje* opaža se neprestano. Ta oscilacija dolazi odatle što se u ovom dijalektu zamenjuju neprestano *o* i *a*. Ispravno je bez sumnje samo Podborje, čime se označuje naselje pod borovima. Ali kako školovani ljudi znaju da je *o* dijalekatski izgovor za *a* u književnom jeziku, stavljaju *a*, kad hoće govoriti književno, i na ono mjesto gdje je ispravno samo *o*.

²¹ Upor. Akad. Rječnik, VIII, p. 303, 492. *Obala* dolazi kao naziv za brežuljak (u Makarskoj), kao naziv zemljišta (u Poljicima) i kao ime naselja ili mahale (Tuzla).

nego se moraju naizmjence kontrolirati lingvistička saznanja i stvarna ispitivanja.

Nakon ovih konstatacija vratimo se ispitivanju postanja predslovenskog toponima Bol. Utvrdili smo da je romanski izgovor glasio *Bal*. Utvrdili smo, nadalje, i to da je splitski Bol bio u neposrednoj blizini Dioklecijanove palače. Brački Bol bio je u brdu, ne na obali kao danas. Položaj jednoga i drugoga Bola ima nešto zajedničko. Oba su mogla biti zemljana utvrđenja, splitski za Dioklecijanovu palaču, brački za ono utvrđenje na brdu, za castellum, protiv navala gusara. Vrlo je vjerojatno da oba naziva *Bal* i *Bol* potječu iz istoga latinskoga vrela. Latinski naziv za zemljana utvrđenja i palisade je *vallum*. Ova se riječ očuvala do danas u romanskim jezicima.²² Promjena početnoga konsonanta *v* > *b* opaža se već u vulgarnom latinitetu i značajka je dobrome dijelu vulgarno-latinskih riječi.²³ Na ovaj način najlakše se objašnjava starodalmatinski romanski oblik *Bal*. Slovenski izgovor *Bol* već je gore objašnjen.

Résumé

L'auteur examine les formes historiques *a Ballo* (a. 1096, 1192), *Abal* (a. 1119), *de Ballo* (a. 1281) des documents émanant de Split, y reconnaît le lieu dit *Bôl* (près de Split, en dehors du palais de Dioclétien, sur la route vers Solin) et établit dans *Bal* la prononciation romane du dialecte de la principale ville dalmate. Ce nom de lieu donne lieu à la comparaison avec *Bôl*, nom d'une bourgade située au bord de la mer sur l'île de Brač, dont quelques vestiges archéologiques permettent de postuler l'existence aux époques romaine et byzantine. A l'époque slave, la mention d'un «comes Brateo na Bolu», en 1184, nous porte à considérer Bol comme une agglomération ayant quelque importance déjà au temps de la première occupation de l'île par des Slaves.

Bol de Split et Bol de Brač sont homonymes ayant sans doute la même origine. Pour arriver à la dépister, l'auteur examine l'emplacement de Bol de Brač et la toponymie de son territoire. D'après les indications

²² Upor. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. Aufl., Nr. 9135. Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, p. 1030.

²³ Upor. Parodi, *Del passaggio di v in b e di certe perturbazioni fonetiche nel latino volgare*. Romania (Paris), XXVII (1898), p. 177—245, naročito p. 204 i. sl. Ovamo bi išla i naša tudica u Dalmaciji *balatūra*, ako je ispravna Parodijeva etimologija koju daje na citiranom mjestu. Ovamo ne idu naše tudice *bôlta*, *Bâle* (ime mjesta u Istri) za *Valle*, jer se naše *b* osniva u ovim slučajevima na bilabijalnom spirantu današnjih furlanskih dijalekata.

des indigènes, il établit que Bol de Brač, au bas moyen âge, ne se trouvait pas, comme aujourd'hui, au bord de la mer, le site actuel remontant à l'époque vénitienne, mais dans l'endroit situé près des montagnes, là où se trouve aujourd'hui Podborje. Tout attenant à Podborje, deux montagnes portent les noms de *Koštilo* et *Koštilce* (forme déminutive du premier mot), appellations dont l'origine ne peut être autre que *castellum*. A quelques centaines de pas plus loin de Podborje, on rencontre une levée de terrain s'étendant en bas vers la côte, jusqu'à Rudine, levée qui, tout en étant assez loin du bord de la mer, porte le nom d'*Obala*, au sens de »saepum, vallum« et non pas au sens actuel de »bord de mer ou de cours d'eau«.

Bol de Split et Bol de Brač ont ceci de commun que tous les deux permettent l'interprétation d'un »ensemble formé par la levée et la palissade servant à la défense militaire«, de ce que les Latins appelaient *vallum*, mot entré dans le lexique roman. L'analyse linguistique de Bol nous mène, d'autre part, aussi à la même source, *b* au lieu de *v* étant un phénomène phonétique appartenant déjà au latin vulgaire et le changement de *a* accentué en *o* étant propre à la toponymie ancienne de ces contrées.

A la toponymie slave de la première époque il faut attribuer *Stagnâ*, proprement »platea, place«, mot attesté en ancien slave ecclésiastique et dans les parlers slovènes modernes, et *Župānov dvôr*, proprement »la cour de župan, fonctionnaire de l'ancienne administration slave«, deux noms de quartier de Bol. A l'ancien dalmate de Split appartient, par contre, le nom d'homme *Palunduzulus*, déminutif dérivé du nom de poisson *polanda* au moyen du suffixe *-uzulus*, dans lequel se sont soudés *-uceus* et *-olus* latins.

Avarské nálezy na Moravě.

Josef Skutil — Brno.

Otázka poměru slovansko-avarského patří k jednomu z nejdůležitějších problémů slovanských starožitností a nepochybně také k jedné z velice důležitých otázek předrománské střední a východní Evropy doby stěhování národů vůbec; jest známo, že se na tuto otázku odpovídalo s hlediska historického různě a mnohdy téměř diametrálně, a rovněž tak tomu bylo i při studiu otázky poměru Avarů a středoevropských československých kmenů.

K řešení avarské otázky byla především povolána archeologie maďarská a v Uhrách bylo možno očekávat nejzávažnější odpovědi a definitivní rozluštění otázky avarské, leč památky keszthelyského typu byly získávány i v sousedních zemích.

Také na Moravě známe dnes již několik avarských nálezů¹ a není potřebí pochybovat o tom, že systematický budoucí archeologický výzkum i tyto dosavadní avarské nálezy značně rozhojní a že bude možno podrobněji je roztřídit. Dosavadní avarské moravské nálezy jsou pak tyto.

V **Blučině** (okr. Židlochovice), odkud je známa řada slovanských nálezů, byly získány r. 1933 dr. I. L. Červinkou na pohřebišti »na Malém kopci« ve východní části osady avarské nálezy, a to vedle střepu s vlnovkou 3 nádoby.

V **Dunajovicích Dolních** (okr. Mikulov), kde bylo vykopána větší slovanské mladší kostrové pohřebiště, bylo při kopání odvodňovacího kanálu r. 1931 zjištěno avarské pohřebiště, prvé toho druhu na Moravě. Z těchto dunajovických výkopů jsou zachovány v Oddělení moravského pravěku Moravského zemského musea 4 nádoby. Nejdůležitější jest však zachráněný inventář bronzový a to především nákončí 15,3 cm dl., 3,1 cm šir., 0,5 cm sil., jiné nákončí, dále 8 exemplářů zcela stejných bronzových, masivních, malých nákončí, prolamovaných, z nichž

¹ Podrobněji o všech těchto nálezech viz v mé práci Avarské nálezy na Moravě, 1937, Litovel, str. 1—48, 13 ilustrací.

pouze jeden exemplář je celý, jiný kus je přeražen a z ostatních jsou zachovány pouze vrchní nebo spodní polovice, dále 16 drobných, silně patinou poškozených závěsků. Dále pocházejí z dunajovického inventáře 2 velké přezky a zvláštní vrtulovitý, postříbřený a silně patinovaný předmět; konečně je zachováno i několik nezřetelných bronzových, silně patinovaných, zcela drobných zbytků.

Železný inventář dunajovických hrobů proti těmto bronzům byl poměrně chudý; jest to zbytek silně rzí porušeného sekáče, menší zbytek srpů, silný zbytek očílky a 4 atypické úštěpy pazourkové. Konečně byl získán malý rozdrobený přeslínek z lupkové břidlice, plástevnatě rozpadlý, 14 skleněných korálků. Dolnodunajovické pohřebiště patří tedy dosud k nejbohatšímu pohřebišti toho druhu u nás na Moravě.

V H e v l í n ě (Höflein, okr. Jaroslavice) byly získány avarské kusy a to velice dobře zachovalé bronzové nákončí, 4 kruhové bronzové ozdoby s vrubovitým okrajem, nesoucí postavy lidské, sedící na obracejícím se netvoru, dále 3 malá ostře profilovaná nákončí, bronzovou přezku a bronzovou silnou ozdůbku, zakončenou dvěma proti sobě obrácenými zvířecími hlavami. Z inventáře, jehož nálezové okolnosti není bohužel možno více kontrolovati, jest viděti, že běží o jeden z nejtypičtějších moravských keszthelyských nálezů vůbec.

Na známém opevněném Hradišti nad Znojmem, kde jest zjištěno neolitické osídlení a které patří k jednomu z nejznámějších velkomoravských hradišť, byly také nalezeny avarské trojboké šipky.

V K r u m v í ě i (okr. Klobouky) byly nalezeny r. 1822 dvě železné mísy, dvě bronzové zápony k pasu se šarnýrem z úponek, s motivem noha v poskoku.

Na známém hradisku na »Starých Zámcích« u Líšně (okr. Brno - venkov) byly také získány trojboká šipka, přezka, roztržené udidlo, fragment železného exempláře asi z postroje, malá prolamovaná bronzová ozdůbka s úponkovým ornamentem, bronzové masivní lité pobíjení s úponkovitým, ostře řezaným, spirálovitým dekorem, fragmentární záponkovitý exemplář, vrchlíkovitá a silná litá knoflíkovitá ozdůbka, podobná jiná ozdůbka, tenký plechový, vrchlíkovitý a nezdobený kus, fragment lité pro-

lamované bronzové ozdůbky se zařezávanými hranami, 2 toulcovité nestejně velké kusy, plechové kusy s nůty, kromě toho ještě 2 malé fragmenty plechové.

Na rozsáhlém a významném pohřebišti ve Starém Městě u Uher. Hradiště, pocházejícím z konce doby říše velkomoravské z IX. a X. stol. a poskytnuvším importovaný šperkovaný inventář byzantský a orientální, byly získány také avarské nálezy keszthelyského typu. Tak již r. 1925 bylo získáno 11 železných seker považovaných za avarské a materiál nepochybně keszthelyského typu byl pak získán na staroměstském pohřebišti v dětském hrobě č. 191, další keszthelyský materiál byl získán v hrobě č. 307.

Nejznámějším moravským avarským nálezem, je nález pohorlický; běží o masivní těžké řemenovité nákončí se šarnýrem s bohatou figurální, čtyřikrát se opakující ozdobou.

V Předměstí Ostrožském (Ostroh Uherský) získána těžká sekera s rozšířeným ostřím.

Ve Vlkoši (okr. Kyjov) prokopal r. 1927 A. Šín kostrové hroby; u jedné kostry bylo kování s věderkem, u druhé ruky trojbřité šipky rezem spečené a motouzem svinuté, na prsou bronzová přazka, u třetí dětské kostry nebylo ničeho.

Také ve Vranovicích byly získány důležité avarské hrobové nálezy; v Moravském zemském museu jest zachováno z tohoto nálezu 5 nádob, železný inventář vranovický jest zachován neobyčejně fragmentárně; je to především jednobřitá poškozená šavle, kopí, obuch s ostny, chatrný zbytek srpů, dále řada větších a menších fragmentů železných předmětů a to prutovitých obrouček, trubičkovitý fragment; jak je viděti, běží o poměrně bohatý nález.

Toto jsou dosavadní moravské keszthelyské nálezy, pocházející většinou z jižní Moravy, avšak není pochyby o tom, že v staroslovanském hradištním inventáři je jistě daleko více keszthelyských elementů; keszthelyská kultura, dočkavší se zejména ve východních Alpách franckých vlivů, žila z valné části v slovanské kultuře především na Moravě a na Slovensku, jak zejména ukázal I. L. Červinka a akceptoval J. Eisner.

I když dosavadní archeologické nálezy nemohou naprosto uspokojivě a definitivně odpověděti na otázku slovansko-avarského poměru v našich zemích, což je otázka historicky neoby-

čejně důležitá a souvisí asi přímo s otázkou ne-li samotného příchodu, tedy alespoň nejstaršího pobytu slovanských kmenů v našich zemích, jistě že tyto nálezy platně přispějí — až je systematický archeologický výzkum ještě dále rozmnoží — k osvětlení všech otázek a problémů všech období, kdy Slované žili na jevišti středoevropském po rušných obdobích celé první poloviny a ještě prvních století druhé půle prvního milénia naší éry i dalších několik století v pravěku, než se plně zapojili do historie středověké románské Evropy.

R é s u m é .

Avarische Fundstädte in Mähren.

Josef Skutil.

Eines der wichtigsten Probleme der slavischen Altertumskunde ist das slavisch-avarische Zusammenleben in der nachrömischen Zeit in Mittel- und Osteuropa. Zur Lösung dieser Frage ist in erster Linie die ungarische Archäologie berufen, jedoch tragen auch die mährischen Funde viel dazu bei.

Die bisherigen avarischen Fundstätten in Mähren sind:

Blučina, dann der größte Fundort Dunajovice Dolní, wo das Bronzeninventar den größten Teil der Ausgrabungen darstellt; in Hevlin (Höflein) haben wir die typischen Keszthely Funde. Weitere Orte sind Hradište über Znojmo, Krumvíř, »Staré Zámky« in Lišeň. Funde von Keszthely-Typus haben wir in Staré Město in Uher. Hradište. Kleinere Fundorte sind in der Vorstadt des Ostroh Uhersky, weiter in Vlkůš und in Vranovice.

Elemente der Keszthely-Kultur, die später durch den frankischen Einfluß ersetzt wurden, finden wir auch in altslavischer Kultur in Mähren wie auch in der Slowakei.

Mährische Funde lösen die Frage nicht, sondern bringen nur etwas mehr Licht in das Problem.

Značenje barvnega atributa v imenu „Crvena Hrvatska“.

Predavanje na IV. kongresu slovanskih geografov
in etnografov v Sofiji, dne 18. avgusta 1936.

Niko Županić — Ljubljana.

Zgodovinsko - geografsko ime Crvena Hrvatska (Croatia Rubea t. j. Rdeče Hrvatsko) se javlja prvič v latinski pisanem *Letopisu popa Dukljanina* v zadnji četrti XII. stoletja, ki je bil potem še v Srednjem veku preveden na hrvaščino. Uporaba imena pa sega gotovo daleč nazaj, najmanj na konec IX. ali začetek X. stoletja, ko se je vršila hrvatska narodna skupščina na Duvanjskem polju, ker se je pop Dukljanin gotovo naslanjal na starejše predložke (spise) in pa na ustno izročilo naroda. Isti duvanjski sabor in razdelitev Dalmacije na »Belo« (Croatia Alba) in Rdečo Hrvatsko (Croatia Rubea) omenja okoli polovice XIV. stoletja beneški letopisec Andrej Dandolo s pripombo, da se je v njegovem času imenovalo celokupno primorje Dalmacija a gorsko ozemlje Hrvatska, kar bi pač govorilo za to, da v XIV. stoletju pač niso več rabili obojih imen: »Crvena« — in »Bela Hrvatska«. Kakor domneva V. Klaić¹ je A. Dandolo verjetno prevzel ti dve imeni iz istega starega spisa, kakor pred njim pop Dukljanin.

Letopis tega starega kronista ni ostal pozabljen niti v Novem veku, kakor kažejo dela dubrovniških zgodovinarjev: M. Orbini-a (»Il regno de gli Slavi«), I. P. Lukarevića (1551—1615) in Gj. Rastića (1671—1735), ker vsi trije omenjajo staro razdelitev celokupnega dalmatinskega primorja na »Belo« in »Rdečo Hrvatsko«, čeravno sta bila ta dva geografska naziva pri narodu že izven porabe. Na kraju je vredno omeniti še historika Pavla Rittera - Vitezovića (1652—1713), ki je v svojem hrvatskem nacionalnem čustvovanju in obenem jugoslovanskem kulturno političnem stremljenju napolnil pojem Crvene Hrvatske z mnogimi jugoistočnimi balkanskimi pokrajinami in ga razširil, kakor piše F. Šišić:² »U političnom pak pravcu, polazeći sa stanovišta, da »ilirski« znači koliko »slovenski«, a slovenski koliko »hrvatski«, Ritter je prvi izrekao misao ujedinjenja Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara s imenom hrvatskim nazvavši »Crvenom Hrvatskom« Srbiju, Makedoniju, Bugarsku i Traciju (Odriziju) a »Planinskom Hrvatskom« (Croatia Alpestris) Kranjsku, Koruško, Štajersku. I grbove dao je svim tim zemljama, što prave koji su tada bili u upotrebi, a što izmišljene, u djelcu *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delinatio*,

¹ V. Klaić, *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija*. (»Hrvatsko kolo«, knjiga VIII, str. 112—113). Zagreb 1927.

² F. Šišić, *Povijest Hrvata u vreme narodnih vladara*, str. 30, Zagreb 1925.

descriptio et restitutio (Beč 1701), od kojih su najpoznatiji ilirski, to jest polumjesec i zvijezda, srpski, to jest krst i četiri ropske potkove (docnije preuđešene u ćirilsko pismo S [C]) i bugarski, to jest uspravlj en lav.«

Po kulturnem i političnem preporodu Hrvatov v XIX. stoletju so se hrvatski i srbski zgodovinarji bavili često s problemom Crvene Hrvatske, če je vobče kdaj postojala in res segala tako daleč proti jugu do Valone ter nadalje kaj bi imel pomeniti barvni atribut »crven« tega zgodovinsko-geografskega imena. Neobičen je namreč pojav, da nosijo nekateri vzhodno evropski narodi pa tudi pokrajine barvne attribute, ker kaj takega ni zapaženo v Evropi ni v klasični dobi ni v Novem veku, pač pa beleži take pojave zgodovina Srednjega veka. Vkljub mnogostranemu raziskovanju pa je ostal pomen sributa »Crvene« in »Bele Hrvatske« do danes (1936) v megli mistike, ki tem bolj draži radovednost zgodovinarja, etnologa in lingvista. Posebno odkar se je med katoliškimi in pravoslavnimi Srbohrvati — to je med Hrvati in Srbi — razvil kulturno politični antagonizem, poudarjajo nekateri hrvatski značaj južne Dalmacije tudi na podlagi geografske lege in razprostranjenosti »Crvene Hrvatske« popa Dukljanina. Hrvatski političar Franjo Supilo je v začetku XX. stoletja izdajal v Dubrovniku list »Crvena Hrvatska«, dočim so srbski zgodovinarji in publicisti poudarjali srbski karakter južne Dalmacije. Sploh imajo barve veliko vlogo pri delovanju človeške psihe in magično moč kot atributi ali oznake narodov, armad, strank in društev. Izza vlade bizantinskega cesarja Justinijana I so znane ogorčene borbe med »modrimi« in »zelenimi«, kakor so bili carigrajski meščani — posebno na hipodromu — politično razdeljeni.

Kakor sem že omenil, ne morem za svojo osebo sprejeti nobene dosedanje razlage (L. A. Gebhardi, A. Pavić, V. Klaić, M. Šufflay, P. Skok) atributa »Crvene« in »Bele Hrvatske«. Mislim pa, da barvni atributi narodov, dežel in morij, kakor n. pr. »Crvena« in »Bela Hrvatska«, »Bela Srbija«, »Črna Bolgarija«, »Rdeča« in »Črna Rusija«, »Sinji Turki« (Köke Turki), Črno morje, Rdeče morje itd. pomenijo geografsko orientacijo, strani horizonta ali neba, seveda s stališča ali pogledišča tistega, ki se je orientiral, ki je določil geografsko lego dotičnih narodov, ozemelj in morij. Zdi se mi, da zaznamovanje strani neba z barvami prvotno ne izvira od Slovanov in sploh ne od Indoevropcejev, posebno ne onih v Evropi.

II.

Vrnimo se k izvoru, vrnimo se h kroniki popa Dukljanina, ki je pri kraju XII. stoletja prva zabeležil ime Crvene Hrvatske in iz katerega so skoro vsi kronisti ter historiki črpali, ki so pozneje omenjali to ime v svojih spisih.

Po imenu neznani pisatelj pop Dukljanin, ki je bil najbrže katoliški duhovnik v Baru, pripoveduje v IX. poglavju svoje Kronike o nekem hrvatskem kralju Budimiru, da je izza njegovega vladanja papež Štefan

pozval v Rim učenega Konstantina, ki da je s svojimi govori spreobrnil mnogo ljudstva. Na potu čez Hrvatsko ga je sprejel Budimir in ko se je bil Konstantin od papeža posvečen za meniha z imenom Ciril zopet vrnil k Budimirju, je temu kralju razlagal Kristov evangelij in vero v sveto trojico. Kralj je potem sprejel krščansko vero in je bil krščen skupno s svojim ljudstvom. Kralj Budimir je nato sklical na Duvanjsko polje veliko narodno skupščino, katere so se udeležili kardinali in škofi, kakor tudi odposlanec grškega carja Mihajla. Tu so donešeni prvo zakoni za zaščito cerkve in njene pravice, zatem je dal mestom zakone in jim odredil dohodke. Razdelil je tudi ozemlje svoje države in določil pokrajinam meje. Ozemlje obsegajoče porečje rek tekočih z gorovja v morje proti jugu je imenoval Primorje (Maritima), a ozemlje rek tekočih z gorovja v veliko reko Dunav, Srbija (Surbia). Primorje je zopet razdelil na dva dela: prvemu delu od Duvna do Vinodola (Valdevino) je dal ime »Bela Hrvatska« (Croatia Alba), ki se imenuje tudi dolnja Dalmacija. V tem delu je kraj Budimir soglasno s papežem Štefanom ustanovil solinsko nadškofijo s podložnimi škofijami v Splitu, Trogiru, Skradinu, Rabu, Zadru, Ninu, Osoru, Krku in Dubrovniku. Ozemlje izmed Duvna in Drača je kralj imenoval Rdeča Hrvatska (Croatia Rubea), ki se zove tudi Gornja Dalmacija, a tu je imela svojo oblast Dukljanska metropolija. Srbijo, ki se imenuje tudi Zagorje, je razdelil v dve pokrajini: prvo od reke Drine v zapadni smeri do Borove planine, ki se zove tudi Bosna, drugo pa od iste reke Drine v vzhodni smeri do reke Laba i Skadarskega blata, ki jo imenuje Rasa (Rassa). Z drugimi besedami povedano, meja med primorsko Hrvatsko in zagorsko Srbijo je imela teči nekje po vododelnih gorskih višinah izmed Jadrana in Ponta v jugovzhodni smeri od gore Dinare.

To mesto popa Dukljanina se glasi v latinskem izvirniku³ cap. IX: Inter haec mortuus est rex Svetimirus et accepit regnum (filius) eius Budimir nomine. Regnante vero rege Budimiro misit papa Stephanus litteras ad venerabilem virum Constantinum doctorem, vocans eum ad se. Audierat enim de eo quod sua praedicatione converti fecerat innumerabilem gentem et ob hanc causam desiderabat eum videre. Itaque Constantinus, vir sanctissimus, ordinavit presbyteros et litteram lingua slavonica componens, commutavit evangelium Christi atque Psalterium et omnes divinos libros veteris et novi testamenti de graeca littera in slavonicam, nec non et missam eis ordinans more graecorum, confirmavit eos in fide Christi et valedicens omnibus, quos ad fidem Christi converterat, secundum apostolicum dictum Romam pergere festinabat. Dum autem pergeret transiens per regnum regis Budimir, honorifice ab eo suspectus est. Tunc vir dei Constantinus, cui nomen postea Kyrillus a papa Stephano impositum est, quando consecravat eum monacum, caepit predicare regi evangelium Christi et fidem sanctae trinitatis. A eius praedicationem rex Budimir credidit

³ Летопис попа Дукљанина (Латинска редакција с Орбинијевим талијанским преводом), сар. IX. Уредио Ф. Шипић. (Српска Краљевска Академија, посебна издања, књига LXVII, филозофски и филолошки списи, 18.) Београд-Зарепб 1928.

Christo et baptizatus est cum omni regno suo et effectus est orthodoxus et verus sanctae trinitatis cultor. — Advenientes itaque cardinales et episcopi inevererunt regem in planitie Dalmae, a quo cum magno honore et reverentia suscepti sunt. Tunc rex iussit congregari in eadem planitie Dalmae omnes populos terrae et regni sui. Inter haec, dum populi congregarentur, advenerunt legati nobiles et sapientes, missi ab imperatore Michaelle, Leo et Ioannes, et alii sapientes, qui a rege et cardinalibus honorifice suscepti sunt. — Post haec secundum Continentiam privilegiorum, quae lecta coram populo fuerant, scripsit privilegia, divisit provincias et regiones regni sui ac terminos et fines eorum hoc modo: secundum cursum aquarum, quae a montanis fluunt et intrant in mare contra meridianam plagam, Maritima vocavit; aquas vero, quae a montanis fluunt contra septentrinalem plagam et intrant in magnum flumen Donavi, vocavit Surbia. Deinde Maritima in duas divisit provincias: a loco Dalmae⁴, ubi rex tum manebat et synodus tunc facta est usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur, cui inferiori Dalmatiae consensu domini papae Stephani et legatorum eius, instituit Salonitanam ecclesiam metropolim, sub cuius regimine has ecclesias statuit, videlicet: Spalatum, Tragurium, Scardonam, Arausonam, quod nunc est castellum Jadrae, Enonam, (Teninium), Arbum, Absarum, Veglam et Epitaurum, quod nunc dicitur Ragusium. Item ab eodem loco Dalmae usque Banbalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrrachium, Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur. Et sicuti inferiori Dalmatiae Salonitanam ecclesiam constituit metropolim, similo modo superiori Diocletanam ecclesiam pro iure antiquo statuerunt metropolim. — Surbiam autem, quae et Transmontana dicitur, in duas divisit provincias: unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montem Pini, quam et Bosnam vocavit, alteram vero ab eodem flumine Drina contra orientalem plagam usque ad Lapiam et (ad paludem Labeatidem), quam Rassam vocavit.

Pop Dukljanin navaja v 9. glavi svoje kronike razne dogodke in imenuje razne zgodovinske osebe v zvezi s temi dogodki, od katerih nekateri izgledajo na prvi pogled od drugod prinešeni in v hrvatsko zgodovino vpleteni, alj ni naš namen tukaj proučevati, kaj je verodostojno, kaj ni. Za nas je važen opis razdelitve na stare pokrajine, posebno pa geografska lega »Crvene« in »Bele Hrvatske«.

Naš kroničar iz Duklje omenja še enkrat »Crveno« in »Belo Hrvatsko«, in to v 28. in 29. poglavju, kjer je govora o kralju Tešimiru, ki da je bil oženjen s hčerko bana Čedomira iz Bele Hrvatske in da je imel z njo dva sina, Prelimira in Krešimira, pa da je bil Prelimir po očetovi smrti osvojil vso Rdečo Hrvatsko, medtem ko je mlajši brat Krešimir s svojim starim očetom po materi premagal bosanskega bana in na kraju zavladal tudi nad Belo Hrvatsko. To se je zgodilo nekako v sredi X. stoletja, ko je umrl bolgarski car Peter (968) in so Bizantinci

⁴ Stari hrvatski prevod: »Od Dalme do Valdevina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini nižnji.«

podvrgli svojemu gospodstvu vso Bolgarijo, cap. XXVIII: Postquam autem creverunt pueri misit Tiscemirus filium suum socero suo, qui Croatiam Albam dominabatur, mandans ei ut congregaret populum et iret supra banum Bosnae. Ipse autem cum Prelimiro filio suo congregans parentes suos et populum Tribuniae, venit praeliare contra banum, qui Praevalitanam regionem regebat. Banus itaque congregans populum suum paravit se ad bellandum. Dum autem committeret bellum, cecidit banus et mortuus est. Cecidit et Tiscemirus et vulneratus est, postea moruus est. Predimirus autem, eius filius, vicit proelium et coepit totam Croatiam Rubeam et coronatus est rex. Caepitque dominari terram et regnum patrum suorum. Cap. XXIX: Cresimirus autem frater eius, cum avunculo pugnantes, praedaverunt Uscople et Luca et Pleva. Banus autem Bosnae, videns quod ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Ungariae. Deinde Cresimirus cepit totam Bosnam et dominavit eam. Defuncto etiam patre matris suae, dominavit Croatiam Albam. Cap. XXX: Eo tempore defunctus est Bulgarorum imperator Petrus nomine, qui sedebat in civitate Magna Preslava et Graecorum imperator, congregans validam fortitudinem gentis suae, obtinuit totam Bulgariam suoque subiugavit imperio.

Če ne pozneje, v X. stoletju sta bili v navadi, kot izgleda, obe imeni: »Crvena« in »Bela Hrvatska«.

Kaj pomeni prav za prav barvni pridevek pri »Crveni« in »Beli Hrvatski«? Ali ima morda zemlja, kamenje skupno z nebom in ozračjem v »Beli Hrvatski« bolj svetlo, belo barvo in v »Crveni Hrvatski« rdečkasto? Ali je morda narod nosil v prvi belo in v drugi rdečo obleko? Danes n. pr. se imenuje prebivalstvo črnomeljskega sreza, t. j. predela izmed Gorjancev in Kolpe »Beli Kranjci« (Belokranjci) ravno zaradi njihove bele noše za razliko od ostalih Kranjcev s črno pobarvano in bolj meščansko skrojeno obleko. Belokranjci, četudi imenujejo svoje rojake onstran Gorjancev »Črne Kranjce«, sebi nikdar ne dajejo nikakega skupnega imena, pa tudi ne naziva »Belokranjci«. To ime je novo iz XIX. stoletja in književno, umetno ustvarjeno, ker najbližji črnokranjski sosede, novomeški Podgorci (Stopiče, Podgrad) imenujejo svoje bele sosede južno od Gorjancev »Hrvate«. Ime »Belih Kranjcev« nima torej nikake zveze z dalmatinsko Belo Hrvatijo iz meglene davnine, kakor bi to hotel zgodovinar M. Šufflay.⁵

Poglejmo bolj natanko besedilo letopisca popa Dukljanina, morda pa on sam pokazuje pot k objasnitvi problema barvnih pridevnikov pri obeh Hrvatskih, saj sta ti pokrajinski imeni obstojali verjetno še pod kraljem Budimirom, morda na prelomu IX. na X. stoletje. Pop Dukljanin piše »Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur...« to se pravi, da je bila Bela Hrvatska identična z doljno Dalmacijo in »Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur...«, t. j. Crvena Hrvatska, ki pomeni isto kot gornja Dalmacija. Če bi ta pojasnitev bila v zvezi z »bel« odnosno »rdeč«, potem bi imela oba barvna pridevnika izvesno geomorfološko značenje, ker bi v tem primeru Cr-

⁵ M. Šufflay, Srbi i Arbanasi, str. 112. Beograd 1925.

vena Hrvatska predstavljala visoki gorski svet južno od Duvna, a Bela Hrvatska nižji svet v smeri proti panonski ravnici. Ali tako tolmačenje ne izgleda dosti prikladno in sprejemljivo, kakor bi bil to primer, če bi bil pop Dukljanin napisal, da pomeni Croatia Rubea južno in Croatia Alba severozapadno Dalmacijo.

Poglejmo kaj pravijo o tem predmetu zgodovinar V. Klaić⁶ in drugi znanstveniki, katerih mišljenje je on zbral in ocenil v svoji študiji o »Crveni Hrvatski« in »Crveni Rusiji«. V. Klaić trdi, da se je spomin na Crveno Hrvatsko ohranil edino na skrajnem jugu današnje Črne gore, in sicer v imenu župe Crmnice (Cermenica, od *čr̃mъnъ*, st. slov. rdeč). Pri tem se spominja »rdeče Rusije« (Čermnaja Rus, Červonnaja Rus, lat. *Russia rubra*), ki je nekdanj obsegala v glavnem dve kneževini, namreč Haličko na severni strani Karpatov in okoli gornjega Dněstra in zatem Vladimirsko, ki sta se pozneje spremenili v kraljevini Halič (Galicija) in Ludomerijo (Vladimirijo). V zgodnjem Srednjem veku, še pred ustanovitvijo ruske države, sta stanovali na ozemlju teh kraljevin dve slovanski plemeni, namreč Hrvati in Duljebi, ki jih omenja najstarejši ruski letopis, imenovan tudi Nestorjeva kronika, po kijevskem menihu istega imena († 1116.). Ta kronika navaja Hrvate na treh mestih, kar govori zato, da je bilo to pleme v X. stoletju več ali manj odvisno od knezov v Kijevu, dokler ni sv. Vladimir I. 993. povel vojsko na njih. Ali Lj. Hauptmann, ki priznava Belo in Veliko Hrvatsko, ne dopušča Nestorjevim Hrvatom ruske etnične pripadnosti, ker da je Nestor mislil na Hrvate okoli Krakova, pa jim pomika bivališče na zapad. S tem se ne strinja V. Klaić, trdeč, da so bili Hrvati rusko pleme na skrajnem vzhodnem robu Bele Hrvatske, ki da je znatno oslabela po izselitvi bojevitih plemen Hrvatov in Srbov na jug. Na vsak način, da so Hrvati prebivali v neposredni bližini ruskega plemena Duljebov, ki jih Nestor dvakrat z njimi vred navaja. Duljebi so v toku časa dvakrat spremenili svoje ime, enkrat v Bužane in drugikrat v Volinjan (Velinjan). Zelo je značilno, pravi Klaić, da se je ime Bužani vrezalo v spomin onih Hrvatov, ki so za časa bizantinskega cesarja Heraklija osvojili Dalmacijo in premagali tamošnje Obre in da se je spomin na reko Bug in Bužane obdržal v južni Hrvatski počevši od VII. stol. skozi ves Srednji vek. Zanimivo je, kako se je pleme Duljebov ali Bužanov širilo v zapadni smeri proti reki Sanu, pritoku Visle, in kako so v ozemlju izmed Buga in Sana dobili zopet posebno ime, ker se tu javlja mesto Črven in pokrajina istega imena. Na zemlji Duljebov-Bužanov-Volinjanov je torej obstojalo v X. stol. mesto Črvenj (Czerwien), po katerem so ostala okolna od njega zavisna mesta dobila ime Črvenska mesta, a dotično ozemlje je dobilo naziv Červonnaja Rus ali Rdeča Rusija (Rot Reussen, *Russia Rubra*). Vzhodno gališka geografska imena, kakor n. pr. San, Sambor, Švica, Lomnica, Bistrica, Bug, Perešmišl (Przemyśl) spominjajo V. Klaića na enako glaseča se hrvatska imena na jugu: Samobor pri Zagrebu, Sana in Sanica, Sanska župa, Bužani izmed Otočca in Gospića, Primišlje (gornje in dolnje) pri Slunju. Tak prenos in ponavljanje, da ni

⁶ V. Klaić, op. c. str. 112—133.

samovoljno, ampak je osnovano na prastarem običaju, da izseljenci navadno imenujejo reke, gore in naselbine v svojih novih prebivališčih z imeni iz svoje stare domovine.

V. Klaić je končal svojo živo pisano študijo o Crveni Hrvatski z besedami: »Za sada kao da samo jedno ime smeta. Čini se u prvi mah, da gradu Červen in Červenskoj oblasti nema traga u južnoj Hrvatskoj. Ali zar ne postoji u južnoj Crnoj gori i sjevernoj Arbanaskoj još i danas županija Crmnica ili Črnmica s rijekom istoga imena, zar nema ondje još i županija Kučevo, pa zar se nije oveća oblast od dvije županije i više mogla prozvati imenom ruskoga grada Červena ili Črмна, koje se poslije proširilo na čitavu zemlju od grada Drača na sjever do Duvanjskog polja? Grad Červen spominje se u Rusiji doduše prvi put god. 981 ali je zato ipak mogao postojati već više stoljeća, možda još u ono doba, kad je pleme Duljeba od god. 563 onako strašno stradalo od nasilja divljih Avara ili Obara, dok se nije za kralja Sama i nakon poraza Avara pod Carigradom god. 626 oslobodilo teškoga ropstva svoga. Pa kad su Hrvati malo zatim na poziv cara Heraklija jurnuli u Dalmaciju, da do kraja stru vlast avarsku nad Slavenima i u toj zemlji, zar nijesu mogli jednu polovinu oslobodjene zemlje prozvati Crvenom Hrvatskom po gradu Červenu u Rusiji?«

Pri vsem temeljitem in obširnem opisu Rdeče Rusije in Rdeče Hrvatske V. Klaić ni mogel dokazati etnične zveze med obema in še manj pojasniti, od kod izhaja in kaj pomeni barvni pridevek »crven«.

Zanimiva je pripomba L. A. Gebhardija (*Geschichte des Reiches Hungarn und der damit verbundenen Staaten*, III, 279—281) iz l. 1781.: Zato, da imajo Slovani navado imenovati večjo deželo belo, manjšo pa črno ali pa tudi rdečo, nudi primer »Bela-« in »Rdeča Hrvatska« ter »Črno Ogersko«.

A. Pavić piše v svoji študiji »Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio«, glave 29—36 (Zagreb 1906.): »Mi se možemo dosjetiti da se donji Hrvati u Dalmaciji prozvaše bijeli, Bjelogorci, valjada po onom dobro znanom Strabonovom 'Albion' i Ptolemejevu 'Albanon oros', što biješe u njihovoj zemlji, a gornji da se prozvaše crljeni (Crnogorci: Crnogorci, kao što Crmnica: Crnica, Obramnica: Obranica) opet po nekoj gori crvenog u onim krajevima, jer još danas ima 'crveni brijeg' brdo između Crmnice i Paštovića u Crnoj gori. — Još u 15 i 16 veku dva Srbina Crnu goru više Željigova i Skoplja pišu Črмна — Crмна gora, a to je Crvena gora. Tako kaže Daničić, koji ona dva pisca cituje u akad. riječniku s. v. Crna gora, pak još dodaje, da se ona Crna gora može biti prije doista zvala tako, t. j. Crмна gora — Crvena gora. Da li se nije i Dukljanska arhontija, danas Crna gora, u kojoj je nekoč bila Croatia rubea, iznajprije zvala Crмна gora? Kada je prezbiter Dukljanski svoju kroniku gradio, onda zacijelo da Croatia Alba i Croatia rubea u Dalmaciji više nijesu postojale. On ih zacijelo nije iz prsta izsisao, nego ih je našao u kojoj starijoj knjizi. A koja bi to knjiga već mogla biti ako nije onaj 'libellus Gothorum' za koji kaže da ga je u svojoj kronici 'ex sclavonica lingua' preveo 'in latinam'.«

Ostroumni in duhoviti hrvatski historik, Milan Šufflay, isto pomišlja v svojem članku »Zagonetka popa Dukljanina. Crvena i Bijela Hrvatska« (»Obzor«, br. od 23. svib. 1925) o vzrokih imenovanja »Crvene Hrvatske«. Tudi on dokazuje obstoj župe Črwnice ali Crwnice na jugu Črne gore, in dodaja, da se je nahajala v njenem sosedstvu še druga župa Kučevu okolo Budve (Budva cum Cuceva, Cuceui in Budva), ki izhaja kakor pri plemenu Kuči iz arbanskega besednega korena kuč »rdeč«, pa zaključuje: »Da li je snena slika o Crvenoj Hrvatski imala uticaja na postanak imena drevne župe Crwnice i susednoga kraja Kučeva, a posredno i na postanak plemenskog imena Kuči (arbanski kuć, »crven«), ili su pak imena spomenutih župa služila kao podražaj za izronjenje davnih uspomena iz pradomovine, to nije lasno odlučiti.« Ime Kučeva, prema barskom popu leži uz kraj bliže varoši Budvi. No, zapravo bila su to tek dva imena, arbansko i slovensko, za jednu te istu oveću pokrajinu između Budve i Skadarskog blata. »... Još danas postoji na sjeveru i istoku Elbasana gorska pokrajina Čemrenika. Od te pokrajine po svoj prilici nosili su biskupi propaloga rimskoga grada Skampe u srednjem veku uz naslov 'episcopi Vregenses' i ponešto iskvareni naslov 'episcopi Cenicensēs'. Pokrajina 'Cermanica' ili 'confini di Tessalia' spominje se god. 1603. Baš za ovu također staru crvenu pokrajinu bilo bi vrijedno ispitati, da li u njoj ima napadnih geoloških formacija, koje su diktirale njeno ime, ili je pak ona čista tvorevina slavenskoga sjećanja na daleku pradomovinu?«

Naš širokopotezni lingvist, P. Skok, tolmači⁷ barvne attribute »Bela Hrvatska« in »Crvena Hrvatska« pri Dukljaninu kakor tudi »Bela Hrvatska« pri Konstantinu Porfirogenitu kot plod sterilnega srednjeveškega etimologiziranja. Na ozemlju Dukljaninove Bele Hrvatske se je namreč nahajalo mesto Lab, a stara srbska država Raša se je po njem razprostirala od Lapiam et Lap, kar gotovo meri na župo in reko Lab, pritok Sitnice na Kosovem polju. Tu je menda nastopila znana slovanska likvidna metateza alb > lab, ali je treba pripomniti, da so ti koreni predсловanski, morda celo predindoevropski, kakor n. pr. pri Labi na severu (Albis), kar je Konstantina Porfirogenita zavelo k identifikaciji z latinskim albus — bel. Tako bi dobili pri obeh pisateljih »Belo Hrvatsko«. »Nije nikakova smijelost ako uzmemo, da je izvor Dukljaninov stvorio po gradu ili plemenu Lab, Bijelu Hrvatsku (Croatia Alba). I ovdje je sredovječna etimologija bila na poslu. I uzor po kojem je nastala njegova Croatia rubea može se lako dokučiti. On je mogao lako pomješati arnautska plemena, od kojih su neka valjda već onda nekoja bila na putu slaviziranja, sa slovenskim Hrvatima. Ime današnjeg crnogorskog plemena Kuči, koje je očito arnautski kuk < cocceus trebao je samo da prevede sa drugom lat. bolje poznatom riječi rubeus i Crveni su Hrvati tu.«

Navedeni poskusi tolmačenja barvnih atributov rdeč in bel, ki se nahaja v zgodovinsko-geografskih imenih Croatia Rubea in Croatia Alba, me ne morejo zadovoljiti, ker nimajo pravega pomena in pravega

⁷ P. Skok, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena. (»Starohrvatska prosvjeta« I., 71—72.) Zagreb - Knin 1927.

smisla. Izgledajo mi preveč izumetničena in za lase privlečena. Zato bom poskusil sam podati razlago teh nenavadnih pridevnikov narodom in deželam.

III.

Čitajoč pred kratkem zanimivo knjigo⁸ o življenju in vojnih pohodih najsilnejšega zmagovalca narodov, Džingis-kana, sem si beležil navade mongolskih in turških narodov, kakor tudi njihove etnološke posebnosti. Tako sem naletel v tej knjigi na mesto, ki nam bo pojasnilo kaj pomenijo barvni atributi pri narodih in zemljepisnih imenih. Bilo je leta 1224., ko sta se mongolska poveljnika (örlök) Subutai in Džebe po zmagi na reki Kalki vrnila domov ter cele tedne poročala gospodarju Džingis-kanu, kod sta vse vodila njima izročenih 30.000 konjenikov, katere narode sta premagala in na kateri strani sveta prebivajo novi podložniki. In pri tej priliki so se često slišala za orientacijo imena barv: modra, rdeča, bela, črna in višnjeva.

Džingis-kan je izhajal iz mongolskega nomadskega plemena Kiut-bürčigin (sivooki Kiuti) v gornjem porečju reke Onona. Njegov oče Jesugei-bagatur (J. »močnik«), ki je nosil v spominu enajst svojih prednikov, je poveljeval taborišču (ordu) 40.000 šotorov in je kot zaveznik Kitajcev premagal tatarskega poglavarja Temudžina. To je bilo leta 1162. — konjskega leta (morin) — in vrnivši se zmagonosno domov v svoj tabor, je zatekel svojega prvorojenčka — porodila ga je izza vojne pohoda njegova najljubša žena Ölön-eke (mati oblak), kateremu je dal ime Temudžin, po stari mongolski navadi, naj ime človeka spominja na najvažnejši dogodek ob njegovem rojstvu. Ta Temudžin je sčasoma postal največji osvajač v svetski zgodovini: Džingis-kan (1162. do 1227.), ker je samo »Večno modro nebo« (»Menke Köke Tengri«) zapovedalo, da zavlada vsem narodom in da si nadene to ime. To božjo voljo je oznanil narodu šaman Gökču-Teb-Tengri (G. zaupnik neba). In Džingis-kan je z ognjem in mečem zvaril državo, ki je segala od Tihega oceana do našega Jadrana, od sibirskih tajg do nebotične Himalaje: najsilnejša državna tvorba, ki je kdaj postojala na zemeljski obli.

Temudžin je bil nomadskega barbarskega pokolenja in ni umel ni čitati ni pisati, ker njegovi Mongoli sploh niso poznali ni pisma ni pisanih del. Šele pod njegovim vladanjem je bilo uvedeno uigursko (vzhodno turško) pismo, na katerem so pisali zapovedi in zakone. Ali zato je Temudžin šel skozi težavno in trnjevo šolo življenja, ki je izbrusila njegove prirojene pozitivne lastnosti do briljantne popolnosti. To so bile v prvi vrsti bistrina duha, močna volja, hrabrost, izdržljivost do skrajnosti, talent za organiziranje ljudstva, okretnost in prisotnost duha v nevarnosti itd.

Po očetovi smrti je mladi Temudžin zgubil ne samo oblast nad domačim plemenom, ampak vse, celo šotor in svojce. S časom pa je vse povrnil in premagal po vrsti vsa sosedna plemena tako, da je l. 1206. postal kakan, t. j. vladar vladarjev z imenom Džingis-kan. Od

⁸ M. P r a w d i n, Tschingis - chan. Der Sturm aus Asien. Stuttgart 1934.

leta 1211. do 1216. je vodil vojno proti Kitaju in leta 1215. je zavzel Peking. Mongolska vojska ni zmagovala samo zaradi hrabrosti in izdržljivosti, ampak zaradi prvovrstne organizacije in izurjenosti v vojnih vedah. Džingis-kan je namreč ustanovil svojevrsten glavni štab (jurt - dži), ki je deloval v njegovem taborišču (ordu) in kamor so morali prihajati na vežbo vsi plemenski glavarji ter oficirji. Tu so se učili umetnosti obleganja utrjenih krajev in mest s pomočjo lestev, s peskom napolnjenih vreč, velikih oblegovalnih ščitov ter oblegovalnih strojev za metanje kamenja. Vsakemu plemenu je bilo naloženo, da si preskrbi material za obleganje trdnjav, ki je bil spravljen v arzenalih pod nadzorstvom posebnih oficirjev. Tako je devet let po Džingis-kanovi smrti mobilizacijski ukaz spravil na noge 600.000 mož, ki jih je peljal nad Evropo njegov vnuk Batu-kan.

Slovane bo zanimalo, kaki so bili začetki oblastne sfere (ulus) Kipčaka ali »dražave zlate horde«, kateri so bili Rusi podložni nekaj stoletij. Ko je namreč Džingis-kan izvel prvo večjo organizacijo svojih vojnih sil, jih je hotel poizkusiti v novi vojni. Zato je poslal svojega prvega sina Džučija v spremstvu generalov (örlök) Subutaja in Džebeja proti severozapadu, da pokori neka bojovita plemena onstran državne meje. Po zmagi nad Naimani je Džuči prekoračil Altai in je v stepi podvrgel Kirgize, potem se je obrnil nazaj preko Sajanskega gorovja ter osvojil zemljo Merkitov in Orijatov. V bitki je padel tudi merkitski glavar Tuhtu-beg, stari sovražnik Džingis-kana. Oče, zadovoljen z uspehi svojega sina, je priredil Džučiju slovesen sprejem ter mu podaril ravno osvojene dežele kot posebno oblastno sfero (ulus) zapada, v kateri je pozneje vladala Džučijeva dinastija, posebno ko si je njegov sin Batu-kan podvrgel še nadaljnje severozapadne predele Azije in zemljo Rusov 1236.—1242.).

Ali že prej, po prvem pohodu na Evropo, sta se leta 1224. Džingis-kanova poveljnika, Subutaj in Džebe, vrnila po porazu Rusov na reki Kalki v kakanovo taborišče in cele tri tedne pripovedovala vzradoščenemu gospodarju o neizmernih daljinah, deželah in narodih, ki sta jih premagala in osvojila. Ker takrat niso imeli generalštabnih kart in zemljevidov, sta morala opisovati smeri vojnega pohoda ter geografsko lego dežel in narodov tako, da so se v poročilu neprestano slišala imena barv: modra, rdeča, črna in vijoličasta (ljubičasta). Mongoli namreč in gotovo tudi Turki izražajo v barvah strani obzorja (sveta), in sicer pomeni: modra barva vzhod, rdeča jug, bela zapad, črna sever in ljubičasta (vijoličasta) sredino.⁹

⁹ Danes zaznamujejo v južni Mongoliji vazalna področja države (chochun) z imeni dotičnih plemen, ki so zopet razdeljena na celo vrsto kneževin, a ta se zopet razlikujejo z geografskimi pridevniki strani neba, n. pr. Dzun (vzhodna), barun (zapadna), dunda (srednja), dau (severna), ubur (južna). Tudi častne naslove knezov dajejo za laglje razlikovanje kohunov (chochunov) ali aimakov, n. pr. Dzasa-wan. Darchan-wan. (H. Consten, Weideplätze der Mongolen Bd. II., 19. Berlin 1919). Naslov Wan (knez) je kitajskega izvora in se je nahajal združen z mongolskimi častnimi nazivi, dočim so Mandžurci dajali podložnim knezom - upraviteljem častni naslov beile in beise.

Duh varuh plemena Kiut-Bürčigin je spremljal mongolsko vojsko v vse dele starega sveta in je doprinesel k zmagi nad narodi vseh petih barv.

Sedaj lahko razumemo, zakaj so do najnovejšega časa imenovali azijski narodi ruskega vladarja »belega carja«, namreč ravno zato, ker so ga smatrali za direktnega naslednika in dediča »zapadne države« ali Kipčaka. Belo je barva zapada.

Ako po vsem tem navedemo mongolski način zaznamovanja strani sveta v našem slučaju, v slučaju »Crvene« in »Bele Hrvatske«, potem dobimo lepo enačbo Crvena Hrvatska = južna Hrvatska in Bela Hrvatska = zapadna Hrvatska. Seveda je prvi slučaj točen in sprejemljiv, če se posmatra delitev s stališča na Duvanjskem polju, kamor je sklical kralj Budimir narodno skupščino in kjer je dal meje svojim pokrajinam. »Bela Hrvatska« sicer ne leži prav na zapadu od Duvna, ampak bolj v severozapadni smeri, ali treba je pomisliti, da v mračnem zgodnjem srednjem veku niso imeli možnosti za natančno določevanje orientacije v prostoru.

Konstantin Porfirogenit piše okoli polovice X. stoletja, da so Hrvati Ilirika prišli s severa iz Bele Hrvatske in jim pravi *Βελοχρωβάτοι ἥγονν ἄσπροι χρωβάτοι* in po novejših raziskavanjih bi se imela ta Bela Hrvatska razprostirati nekje izmed gornje Visle in izvirnega porečja Labe. Najstarejša ruska kronika (Nestorjeva) pa omenja na severu samo Hrvate brez kakega pridevka, ki so se l. 907. pod knezom Olegom skupno z drugimi ruskimi plemeni udeležili vojnega pohoda na Grke. Leta 993. pa je ruski knez Vladimir peljal vojsko na Hrvate, kakor piše omenjena ruska kronika. Kje so stanovali ti Hrvati? Mislim, da v vzhodni Galiciji, morda do Sana, dočim bi Konstantinovim Belim Hrvatom ostala zapadna Galicija tam do češko-šleske meje. Za posmatrača iz Kijeva ali iz Carigrada so bili Hrvati med izvornim porečjem Labe in gornjo Vislo vsekakor zapadni — beli Hrvati, dočim so bili istočno-gališki Hrvati več ali manj domači Hrvati, ki se jim je v okviru ruske države kmalu ime izgubilo.

Tudi Kitajci so zaznamovali nekatere mongolske narode z barvnimi atributi. Tako so n. pr. imenovali bolj kulturne Hungirate — pri katerih se je Džingis-kan oženil — in Ongute, severozapadne sosede Kitaja, »Bele Tatare«, vsa ostala mongolska plemena pa »črne Tatare«, kar pač pomeni južne in severne Tatare. Porečje Kerulena in Onona, osrčje mongolskega sveta leži namreč skupno z ozemljem Keraitov, Merkitov, Oiratov in Bargutov severno od domovine Hungiratorov ter Ongutov, kitajskih sosedov.

Uigure, kulturno turško pleme južno od izvirov Irliša, ki je imelo zgodaj v Srednjem veku svojo državo, agrikulturo in pismenost, imenujejo drugače *Köke-Turke* (sinje Turke), t. j. vzhodne Turke, kar so tudi v istini.

Poraja se vprašanje, kdo je imenoval južno Dalmacijo »Crveno Hrvatsko«? itd. Ali so to storili Slovani iz svojega prvobitnega besednega zaklada in po kakem prvotnem običaju, ali so to storili Bizantinci,

ki so zapisali ta imena v zgodnjem srednjem veku? Mislim, da je treba temu iskati vzroka pri turških in mongolskih narodih, posebno pri tistem, ki je bil v zgodnjem srednjem veku s Slovani v najožjih in najdalgotrajnejših stikih na jugu in na severu, na vzhodu in na zapadu, pri Obrih (Avarih). Ti so prišli iz onih krajev, kjer stanujejo še danes vzhodno turški in mongolski narodi, tam od mandžurske meje in debelega kitajskega zida. Izgleda, da so pravi Avari, ki so jih Kitajci imenovali porogljivo Žuan-žuan (črvja zalega), povzročili prve izpade Hunov proti zapadu. Vsekakor je bila zgradba velike avarske države okoli leta 400 po Kr. dovršena in je segala z v daljave odmaknjenimi mejami od Karašarja v istočni Tarimski kotlini tam do severne Koreje. Nekaj časa so jim bili podložni tudi Heftaliti (»Beli Huni«), ki so pozneje kot zavezniki Avarov ustanovili okoli sredine V. stoletja veliko državo v skitski Mezopotamiji, v porečju Oksusa in Jaksartesa. Heftalite so premagali zapadni Turki in se polastili Sogdijane in Baktrije. Avari (Obri) pa so naposled prišli v ozemlje med Uralom in hrbtom Kavkaza in od tu so se leta 558. pomešani s Kavkazci in turškimi Bolgari napotili proti zapadu ter si podvrgli večino Slovanov. Kot njihovi gospodarji so gotovo izveli tudi politične organizacije, ustvarili pokrajine in njihovo upravo, pri čemer so Slovani sprejeli razne izraze iz pravnega, vojaškega in kulturnega področja. Tako je bilo pozneje pri Srbih, Bolgarih in Grkih, pri katerih so osmanski Turki ostavili velik del svojega besednega zaklada. Avari sicer niso bili upravno in drugače tako tesno povezani s Slovani in je že čez tisoč let kar jih ni, pa vendar so jezikoslovci izluščili iz slovanskih jezikov nekoliko avarskih besed. Tako n. pr. so po P. Skoku¹⁰ obrskega izvora sledeči pojmi: *ban* od *bajan* (starohrv. *bojan*), *pan* (starejše *hpan*) od *παπνος*, *župan*,¹¹ *tepč* (od *tapu*), *biljeg*, *beleg* z glagolom *beležiti* (od tur. korena *bil*, *bel* = znati), *knjiga*, *kalpak* - *klabuk*, *belčug* (= prsten) itd. Po mišljenju P. Skoka so Obri spadali iz lingvističnih ozirov v skupino severno turških narodov, ali pa so vsaj izposojevali važne termine iz turških jezikov. V leksičnem pogledu pokazuje obrski jezik največjo sorodnost s turškimi Bolgari na Volgi (Čuvaši). Zato je prirodno misliti, da so Obri ustvarili pokrajinska pojma »Crvena« in »Bela Hrvatska«, saj je zgodovinsko dokazano, da so v začetku VII. stoletja zavzeli skupno s Slovani Ilirik in da so se razpršeni očuvali v nekaterih krajih Hrvatske tam do X. stoletja. Z izginotjem Obrov iz področja zgodovine v naših krajih, izgine tudi navada zaznamovanja narodov in dežel z barvnimi atributi. Taka etnična in geografska imena so se ohranila do danes samo s prepisovanjem in prevzemanjem iz najstarejših zgodovinskih spisov, ne da bi se vedelo kaj pomenijo.

¹⁰ P. Skok, Južni Slovani i turski narodi. (»Jugoslovenski istoriski časopis«, II., 1—15.) Beograd 1936.

¹¹ Po našem mišljenju beseda *župan* ni turškega, ampak predtračanskega, pelazgijsko-alarodskega izvora. (Prim. N. Županič, *Župan in župa. Résumés des communications présentées à la 6-e section du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves à Sofia — 1936.*)

Džingis-Kan

1162-1227

Ko so Obri prišli v sredini VI. stoletja v Zakarpatju med Slovane, ki so v glavnem še tam skupno prebivali, se je tam, kakor vse prilike kažejo, začelo veliko mešanje in preseljevanje. Verjetno so Obri tirali s seboj na vojnem pohodu proti Frankom, proti Polabju, Čehe Srbe in Hrvate, pri čemer je seveda dober del še ostal doma, na vzhodu. Prirodno je, da so rekli polabskim Srbom »Beli Srbi« in Hrvatom v Šleziji »Beli Hrvati«, kar so pozneje zabeležili Bizantinci.

Pri Srbih postoji izraz »beli svet«, ne da bi se znalo kaj to prav za prav pomeni. Morda pa je to dediščina iz obrskih časov in pomeni »zapadni svet«, kakor pri »Beli Hrvatski«. Na to me navaja običaj, da se pridevnik »belosvetski« daje pri Srbih navadno osebam, ki po svojem poklicu niso baš častne in ki so produkt bolj zapadne kulture. Tako n. pr. sem v Belem gradu večkrat slišal za kako moralno sumljivo, po modi oblečeno žensko »belosvetska devojčura« ali za kakega moškega klativiteza »belosvetska bitanga«, »protuva sa belog sveta«. Ker take osebnosti navadno niso prihajale iz balkanskih dežel, ampak iz avstrijskega zapada, znači morda belosvetski toliko kakor »franački¹² ali danes »švabski«, to je človek od zapada za razliko od domačega patriarhalnega Balkanca. Morda je tako, a sigurnih dokazov za to nimamo.

IV.

Ker že govorimo o barvah kot atributih narodov in dežel, naj nam bo dovoljeno, ko smo vprašanje »Crvene« in »Bele Hrvatske« rešili, dotakniti se še nekaterih podobnih primerov izven slovanskega sveta. Tu mislimo n. pr. na Rdeče morje, Belo morje, Črno morje, Bele Hune, »Črne« in »bele ljudi«.

Rdeče morje leži med Arabijo in afriškim kontinentom ter predstavlja vodno zvezo med Sredozemskim morjem in Indijskim oceanom. Herodot imenuje ta zaliv (II, 158, IV, 41—42) *Ἐρυθρὰ θάλασσα*, ki se izliva v ocean istega imena (II, 11, 159). Že prej so Grki slišali pri Egipčanih o Rdečem morju (Aischylos pri Strabonu, I, 33) in njegovi škrlatni strugi. Ktesias si je barvo morja razlagal od nekega studenca, ki je prinašal v morje rdečo vodo in jo barval. Sam je mislil, da daje posebno lomljenje sončne svetlobe morju rdečo barvo, ki pa lahko pride tudi od okolnega gorovja, zardelega od notranjega žara. Drugi zopet pravijo, da je morje dobilo ime po Perzejevem sinu Erythrasu, ki je baje vladal v onih krajih (Strabo, XVI, 779). V novjšem času, v dobi procvita prirodoznanstva in znanstvene eksaktnosti, pa so Brugsch, Ebers in Ed. Meyer izvajali ime od rdečega ozemlja, kakor so Egipčani imenovali Libijo in Arabijo za razliko od črne zemlje v dolini Nila in v tem spoznali egipčansko zaznamenovanje morja, ki so ga Grki po tolmačih prevzeli. V resnici pa ima Rdeče morje intenzivno sinjo barvo, ki prehaja iznad koralnih čeri in pragov v zelenkasto nijanso in je zaradi močnega izhlapevanja bolj slano kot druga morja. Torej so vse prejšnje pojasnitve krive in atribut rdeč pomeni južno smer, ker Orient imenuje strani sveta po barvah.¹³ Torej Rdeče morje = južno morje. Rdeče morje so krstili najbrže Egipčani ali njihovi sosedje Arabci ali Perzijci.

¹² Pri Balkancih, posebno pri Novogrkih se imenuje evropski zapad (Abendland) *Φωγία* in zapadnjak *Φωγίος*. Navadni črni kavi se reče v kavarnah à la franca za razliko od turške.

¹³ W. Sturmfels, Etymologisches Lexikon der deutschen und fremdländischen Ortsnamen, str. 127. II. verbesserte in vermehrte Auflage. Berlin-Bonn 1931.

Enako ime kot Rdeče morje je nekdaj imel *Indijski ocean*, ki je bil znan v najstarejših časih pod pojmom Okeanos, kot morje na jugu Azije, ki so si ga potem predstavljali kot zunanje in oblivajoče zemljo, krožno kot horizont. V starem veku so mu rekli *Ἡ ἐρυθρὰ θάλασσα* (Herodot), *Ἑρυθραῖος πόντος* (Dionys. Perieg.), (Rubrum mare), (Pomp. Mela) in šele Ptolemej ga je nazval *Ἰνδικὸν Πέλαγος*. Izgleda, da je prvotno nosil Indijski ocean ime Rdečega morja kot morje na jugu azijskega kontinenta.

Sredozemsko morje, to je zaprto morje med Evropo, Afriko in srednjo Azijo, imenuje Palybios *Ἡ ἕω θάλασσα*, Pomp. Mela Internum mare in šele Solinus mu je dal v III. stol. po Kr. ime *Mediterraneum mare*. Egipčani so mu rekli *wat (waz) -ur* = »morje veliko«, Asirci: *tihamti rabiti* = veliko morje ali *tihamti jaunai* = grško morje. *Tihamti illiti* »gornje morje« je značilo Kaspijsko morje in *tihamti sapliti* »dolnje morje« = Perzijski zaliv. Hebrejci so ga imenovali jām-ha acharón »zadnje morje«, t. j. zapadno morje, za razliko od Mrtvega morja na vzhodni strani Palestine. Novogrkji imenujejo Sredozemsko morje *Ἡ μεσόγειος (θαλάσσα)*, Turki pa *ak denizi* »Belo morje«, kar pomeni zapadno morje, ker pač leži na zapadu Anadolije.

Kar velja v velikem za Sredozemsko morje to velja tudi za Egejsko morje *Αἰγαῖον πέλαγος* (Benečani so ga v Srednjem veku izprevrgli v Archipelagos), ki ga imenujejo Turki *Ak deniz* = zapadno morje, Bolgari »Belo morje« in Grki *Ἡ ἕσπερη θάλασσα*. Verjetno so Bolgari in Grki prevzeli to imenovanje od Turkov, ki so prodrli kot osvajači M. Azije v XI. stol. do Nikeje in Arhipelaga.

V starem veku se je imenovalo Črno morje *Πόντος Ἀξείνος* (Pindar, Euripides), to je negostoljubno, divje morje, po ljudski etimologiji, ki pa se je pozneje popravilo in dobilo ime *Πόντος Εὐξείνος*, gostoljubno morje, pri Teokritu pa *Συνθικός πόντος*. Nemški slavist M. Vasmer¹⁴ trdi, da je *Εὐξείνος* iranskega izvora, ker da so bili prebivalci južne Rusije iranski Skiti, ki so tu ustvarili mnoga geografska imena. M. Vasmer razlaga ime iz iranskega korena (avest), *axšaena* — »temen« in se poziva na Euripida, ki je imenoval Črno morje *Πόντος μέλας*, kar naj bi značilo prevod starega imena *Ἀξείνος*. Imamo pomisleke proti tej razlagi, prvič, ker je ime Skit bolj kolektivni kakor etnični pojem, ter na ta način malo pove, drugo, ker ne bi tak prevod imel s stališča Skitov nikakega pravega pomena, in tretjič, ker imamo morda boljšo razlago korena *Ἀξείνος* iz alarodskega (jafetitskega) jezika. Ime bo najbrže predskitsko, prastaro in bo v zvezi s korenem *Vkš* »aqua«, ki se nahaja n. pr. v rečnih imenih¹⁵ *Ἀξος*, Axon, *Ἀρ-ἄξης*, *Ῥξος*, *Ἰ-αξάρις*, *Ἀξίος* (Vardar), *Ἀξείνος*. Od tod ima svoje ime tudi stepska reka Aksiakes

¹⁴ M. Vasmer, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Iranier in Südrussland, stran 20, 60. Leipzig 1923.

¹⁵ K. Oštir, Alarodica, str. 280. (»Razprave« I., Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani.) Ljubljana 1923.

(Tiligul), ki teče med Dněstrom in Bugom ter se izliva v Pont.¹⁶ Euripid imenuje P. Euksin *Πόντος μέλας* morda v pesniškem, simboličnem pomenu. Kakor vemo, izražajo vzhodni narodi strani sveta v barvah in potem bi tolmačenje iz iranščine: **Aševnos* = črn, značilo »severno morje«, kar pa ne bi bilo prirodno vsled tega, ker je Pont ležal na jugu od bivališča Skitov. Pač pa so Turki Osmanlije *Πόντος *Aševnos* s pravom prozvali Kara deniz = Črno morje = Severno morje, ker res leži na severu turške Anatolije. Isto velja za novogrško ime *Μαύρη Θάλασσα*, za katero bi bilo zanimivo dognati, dali je starejše ali mlajše od turškega.

Gori smo omenili »Bele Hune« ali Heftalite, ki so bili v osrednji Aziji nekaj časa podložni Avarom, pozneje (okoli sredine V. stoletja) pa so zavzeli kulturno ozemlje Sogdijane in Baktrije in so često vodili vojno s svojimi perzijskimi sosedi, posebno izza vladanja kralja Perozisa. Nas zanima, zakaj so se imenovali »Beli Huni« ali zato, ker so res pripadali narodom svetle antropološke kompleksije (nordijcem) ali morda iz kakega drugega vzroka. Njih popisuje bizantinski historik Prokopij kot narod, ki se je razlikoval od ostalih Hunov i telesno i po kulturi, ker da niso pravi nomadi, ampak obdelujejo dobro zemljo. Oni da so edini izmed hunskih plemen, ki se odlikujejo po belobi telesa in po obrazih, ki niso grdi. PROCOPII DE BELLO PERSICO, I, 3: *Χρόνω δὲ ὕστερον Περόζης ὁ Περσῶν βασιλεὺς πρὸς τὸ Ὀννων τῶν Ἐφθαλιτῶν ἔθνος, ὁὅσπερ λευκοὺς ὀνομάζουσιν, πόλεμον περὶ γῆς ὁρίων διέφερε, λόγον τε ἄξιον στρατὸν ἀγείρας ἐπ' αὐτοὺς ἤει. Ἐφθαλίται δὲ Ὀννικὸν μὲν ἔθνος εἰσὶ τε καὶ ὀνομάζονται, ὃ μὲντοι ἀναμίγνυνται ἢ ἐπιχωριάζουσιν Ὀννων τισὲν ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, ἐπεὶ οὐτε χώραν αὐτοῦς ὁμορον ἔχουσιν οὐτε πῃ αὐτῶν ἀγχιστα ζῆκνται ἀλλὰ προσδοικοῦσι μὲν Πέρσαις πρὸς βορρᾶν ἄνεμον οὐδὲ πόλιν Γοργῶ ὄνομα πρὸς αὐταῖς, ποῦ ταῖς Περσῶν ἐξατιαίαις ἐστίν, ἐνταῦθα δὲ περὶ γῆς ὁρίων διαμάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους εἰώθασιν. ὃ γὰρ νομάδες εἰσὶν ὅσπερ τὰ ἄλλα Ὀννικὰ ἔθνη ἀλλ' ἐπὶ χώρας ἀγαθῆς τιнос ἐκ παλαιοῦ ἰδρύνται. ταῦτά τοι ὃ δὲ τινα ἐσβολὴν πεποιήνται πώποτε ἐς Ῥωμαίων τὴν γῆν ὅτι μὴ ξῆν τῶν Μήδων στρατῷ. μόνοι δὲ Ὀννων οὗτοι λευκοὶ τε τὰ σώματα καὶ οὐκ ἄμορφοι τὰς ὄψεις εἰσίν.* Recognovit I. Haury, vol. I, Lipsiae MCMV., in aedibus B. G. Teubneri.)

Heftaliti naj bi bili po poročilu Prokopija bolj evropski ljudje, prijetnih obrazov in svetle kompleksije nasproti od pisateljev poudarjani hunski »nigredo pavenda«. Ali vseeno se ima proti temu pomisleke, ker so morda Bizantinci to karakteristiko Heftalitov podali na osnovi drugega imena »Beli Huni«, ki je bilo že staro in pri njih v običaju, saj se je že leta 395. po Kr. pojavilo za Hune, ki so prodrli preko Kavkaza v Perzijo. Morda so to bile horde Hionitov in je ono ime prešlo na njihove naslednike Heftalite z namenom, da bi se moglo azijske Hune razločevati od evropskih. M. Kiessling¹⁷ pomišlja na

¹⁶ N. Županić, Reka Erak. Prilog istoriji borbi naroda za prevlast nad južnom Rusijom u drugoj polovini IV stoleća posle Hrista. Etnolog IV., str. 119. Ljubljana 1930.

¹⁷ Pauly-Wissowa, Real Encyclopedie der classischen Altertumswissenschaft, VIII., 2610.

možnost, da je izraz »Beli Huni« skovan specielno za hunske Alane, ki so jih Huni premagali, potem pa se z njimi združili v državno organizacijo. Alani so bili visoke rasti in lepi, zmerno svetlih (žoltih) las, sicer pa Hunom enaki po srčnosti in okretnosti v boju (Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum lib. XXXI, cap. 2, 21*): »Proceri autem Halani paene sunt omnes et pulchri, crinibus mediocriter flauis, ocolorum temperata toruitate terribiles et armorum leuitate veloces, Hunisque per omnia suppres uerum ictu mitiores et cultu, latrocinando et uenando ad usque Maeotica stagna et Cimmerium Bosporum, itidemque Armenios discurrentes et Mediam. (Recensuit notisque selectis instruxit V. Gardthausen, vol. II. Lipsiae MDCCCLXXV.) M. Kiesslingovi hipotezi nasprotuje W. Sieglin,¹⁸ ker da so bili Alani doma v Kavkaziji, dočim so Heftaliti prodrli iz centralne Azije, in da bi oni imeli pač pripadati iranski jezikovni grupi. To je vse mogoče, mogoče pa je tudi, da so Perzijci imenovali Heftalite »Bele Hune« = zapadne Hune za razliko od onih, ki so ostali na vzhodu, v vzhodnem Turkestanu. Kaj gotovega je težko reči.

Barvni pridevniki pa značijo pri gotovih narodih tudi *socialne razlike*, socialne stopnje. Tako n. pr. se imenuje pri Rusih nižji delovni sloj naroda črn (чернь, f) črni narod, kar mislim da je ostalo od Mongolov, ki so tam bivali in vladali v srednjem veku. Še danes se n. pr. delijo Torguti puščave Gobi v štiri socialne razrede: 1. T z a g a n j a s e »bele noge«, 2. K a r a j a s e »črne noge«, 3. d a r k h a n, 4. l a m e. Tzagan jase predstavlja plemstvo, kara jase je najnižji sloj, ki mora plačati davek, darkhan znači maloštevilen srednji stan, ki je nastal iz »črnih nog« ali je bil pri tem oproščen plačevanja davkov; tudi lamam, to je duhovniškemu stanu, ni treba ni davkov plačevati niti služiti v vojski.

Pri Chalcha Mongolih spadajo poljski delavci, obrtniki in lovci v društveni sloj »Č r n i h l j u d i« (Chara hun) in nosijo kratek čop las, da se jih lahko na zunaj razlikuje od sloja l a m.

*

Končujem to historično-etnološko študijo v prepričanju, da sem navel dosti primerov za dokaz, da pomenijo pri orientalskih narodih, posebno pri Mongolih in Turkih (morda tudi pri Kitajcih), barvni atributi narodov in pokrajin v glavnem strani sveta in da pomeni »Crvena Hrvatska« južno — in »Bela Hrvatska« zapadno Hrvatsko, ker so se ravno mongolski in turški narodi v zgodnjem srednjem veku naselili med Slovani in prinesli k njim tudi ta običaj. Ker je bil v Evropi razširjen v zapadni smeri nekako do gornje Labe in Jadrana, bi rekli, da izhaja od Obrov, katerih oblast se je od VI. do VIII. stoletja razprostirala do teh mej.

¹⁸ W. Sieglin, Die blonden Haare der indogermanischen Völker des Altertums, str. 33—34. München 1935.

¹⁹ H. Haslund-Cristensen. Zajagan, str. 107. Stuttgart 1935.

R é s u m é .

Die Bedeutung des Farbenattributes bei dem Namen Rot-Kroatien.

Vortrag auf dem IV. Kongresse der slavischen Geographen
und Ethnographen in Sofia, 1936.

Der historisch-geographische Begriff Rot-Kroatien (*Croatia Rubra*) ward zuerst in der Chronik des Popen Dukljanin im letzten Viertel des XII. Jahrh. erwähnt, welche später noch im Laufe des Mittelalters in die kroatische Sprache übersetzt wurde. Der Gebrauch dieses Namens reicht ohne Zweifel noch tiefer in das frühe Mittelalter zurück, wenigstens ins IX. oder in den Anfang des X. Jahrh., in die Zeit der Volksversammlung auf Duvanjsko polje in der südwestlichen Bosna, weil sich der Pfaffe Dukljanin gewiß auf ältere geschriebene Vorlagen und auch auf die Volkstradition gestützt hat. Dieselbe Volksversammlung, auf welcher der vermeintliche kroatische König Budimir Dalmatien in Weiß-Kroatien (*Croatia Alba*) und Rot-Kroatien geteilt haben soll, erwähnt um die Mitte des XIV. Jahrh. auch der venezianische Chronist Andrea Dandolo mit der Bemerkung, daß man zu seiner Zeit das gesamte Küstenland Dalmatien und das gebirgige Hinterland Kroatien nannte, was dafür sprechen würde, daß damals die toponymischen Benennungen »Weiß- und »Rot-Kroatien« außer Gebrauch geraten waren. Nach V. Klaić erfuhr A. Dandolo diese zwei Namen aus derselben Quelle wie der Pop Dukljanin vor ihm.

Es ist nicht unsere Aufgabe zu untersuchen, inwieweit die Angaben des Popen Dukljanin in sachlicher und chronologischer Hinsicht richtig sind, ob und wann überhaupt der Reichstag von Duvanjsko polje getagt haben mag, denn uns interessieren nur die Namen Rot- und Weiß-Kroatien, die zweifellos im frühesten Mittelalter existiert haben. Schreibt ja auch der byzantinische Kaiser Konstantin VII. über Weiß-Serbien und Weiß-Kroatien, welche Länder jenseits der Magyaren (Türken) und Pechenegen, irgendwo zwischen der Elbe und dem Quellengebiet der Weichsel gelegen sein mögen und von wo die Serben und Kroaten Illyricums zur Regierungszeit des Kaisers Heraklius (610—142) gekommen wären. Uns interessiert hauptsächlich, was die beiden Farbenattribute »rot« und »weiß« in Verbindung mit dem Landesnamen zu bedeuten haben.

Nach der Angabe des Popen Dukljanin hieß der Teil des ostadriatischen Küstenlandes, zwischen Vinodol (Valdevino) und Duvno »*Croatia Alba*«, und der Teil zwischen Duvno und Drač (Dyrrachium) »*Croatia Rubra*«. Weiß-Kroatien nenne man auch Nieder-Kroatien und Rot-Kroatien, auch Hoch- oder Ober-Kroatien. (Cap. IX.: *Deinde Maritima in duas divisit provincias: a loco Dalmae, ubi rex tum manebat et synodus tunc facta est usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur... Item ab eodem loco Dalmae usque Banbalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrrachium, Croatiam Rubream vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur*). Nach dieser Umschreibung

würden vielleicht die Farbenattribute gewisse geomorphologische Bedeutung haben, indem »weiß« das niedrige Gelände und »rot« Hochland zu bezeichnen hätte?

Der kroatische Historiker Vjekoslav Klaić ist der Ansicht, daß die Kroaten der ältesten russischen Chronik auf dem Gebiete Rot-Rußlands, wo einst die Duljebi und Volinjane erwähnt wurden, gewohnt hätten und sie nach ihrer Ankunft an der Adria das Küstenland zwischen Duvno und Drač Rot-Kroatien genannt hätten zur Erinnerung an die alte Heimat im Norden.

Interessant ist die Anmerkung von L. A. Gebhardi (Geschichte des Reiches Ungarn und der damit verbundenen Staaten, III, 279—281) aus dem Jahre 1781: Die Namen »Weiß- und Rot-Kroatien« sowie »Schwarz-Ungarn« böten Beispiele dafür, daß die Slaven die Gewohnheit hätten, große Länder »weiß« und kleinere »schwarz« oder auch »rot« zu nennen.

Der scharfsinnige und geistreiche kroatische Geschichtsschreiber Milan Šufflay betont das Bestehen des Gaues Črnmica oder Crmnica im Süden Montenegros und setzt dazu, es bestehe in der Nähe noch eine andere župa, Kučevo, bei Budva, welche etymologisch demselben albanischen Worte »k u č - rot« entstammt, wie der Name des montenegrinischen Stammes Kuči, wobei er sich fragt, ob nicht vielleicht das nebelhafte Bild von Rot-Kroatien Einfluß auf das Entstehen des Namens der uralten župa Crmnica und des benachbarten Kučevo gehabt hätte, oder aber vielleicht die Namen der genannten zwei župen Veranlassung zum Zweck der Erinnerungen an die Urheimat gegeben hätten.

Der großzügig veranlagte Linguist Petar Skok, erklärt die Farbenattribute »Bela Hrvatska« und »Crvena Hrvatska« beim Popen Dukljanin sowie »Bela Hrvatska« bei Konstantin Porphyrogenetos als Frucht des slyrylen mittelalterlichen Etymologisierens.

Die angeführten Deutungen der Farbenattribute »weiß« und »rot« bei den historisch-geographischen Namen Croatia Rubea und Croatia Alba können mich nicht zufriedenstellen, da sie keinen richtigen Sinn haben. Sie sehen zuviel gekünstelt aus und wie bei Haaren herangezogen. Deshalb werden wir versuchen unsere eigene Erklärung dieser ungewöhnlichen Attribute der Völker- und Ländernamen zu geben.

In Europa kann man keinen Schlüssel zur Lösung dieser rätselhaften Farbenattribute finden und deshalb werden wir uns in unseren Gedanken nach Asien begeben. Die Chroniken nämlich, welche die Taten des Welteroherers Džingis-chan schildern, erwähnen, daß der Bericht, welchen die mongolischen Generäle Subutai und Džebe nach ihrer Rückkehr aus dem Westen, aus der weißen Welt, ihrem Herrn in seinem Zeltlager (Ordu) am Flusse Onon gaben, sehr farbenreich war. Ganze Wochen hörte der Chacan mit Wollust zu, wie seine Feldherren mit 30.000 anbetrauten Reitern unermeßliche Weiten zurücklegten, eine große Anzahl von Völkern besiegten, bis sie schließlich die sarmatische Ebene erreichten und die Russen an der Kalka niederwarfen (1224). Da es damals keine Generalstabskarten gab, mußten die Generäle die Richtungen der Kriegszüge und die geographische Lage der Länder

umschreiben und so hörte man fortwährend die Farbensamen: blau, rot, weiß, violett, die als Attribute zu Völker- und Ländernamen gesetzt wurden. Die Mongolen und die Türken bezeichnen nämlich die Himmelsrichtungen mit den Farben, und zwar bedeutet: die blaue Farbe den Osten, die rote den Süden, die weiße den Westen, die schwarze den Norden und die violette die Mitte. Der Schutzgeist des Stammes Kiut-Bürčigin begleitete das mongolische Heer in alle Richtungen der alten Welt und verlieh ihnen den Sieg über die Völker aller fünf Farben.

Nun können wir verstehen, warum die asiatischen Völker bis in die neueste Zeit den russischen Herscher »den weißen Zaren« nannten, deshalb eben, weil sie ihn für den direkten Folger und Erben »des Staates im Westen« (Kipčak = goldene Horde) hielten. Weiß ist die Farbe des Westens.

Wenn wir nun die mongolischen Bezeichnungen der Himmelsrichtungen in unserem Falle anwenden, so bekommen wir für »Rot-Kroatien« = Süd-Kroatien und für »Weiß-Kroatien« = West-Kroatien, was im ersten Falle vollkommen, im zweiten so ziemlich den Tatsachen entspricht, selbstverständlich, wenn man die Orientierung von Duvno vornimmt, wo der angebliche legendäre König Budimir sein adriatisches Küstenland in »Weiß« und »Rot-Kroatien« geteilt haben soll. Sonst ist aber Rot-Kroatien, welches von Duvno (Županjac) bis nach Drač (Durazzo) gereicht hätte auf Grund sicherer historischer Quellen nicht beglaubigt; denn die Chronik des Dukljanin stellt ein Gemisch von Wahrheit und Dichtung dar.

Die weißen Kroaten des Konstantin Porphyrogenetos sind die West-Kroaten, und zwar in Böhmen und Schlesien, wogegen die Kroaten der Nestor-Chronik die einheimischen, die russischen Kroaten in Ostgalizien und Wolhynien bedeuten dürften.

Auch die Chinesen bezeichneten einige mongolische Völker mit Farbenattributen. So z. B. nannten sie die höher kultivierten Hungiraten, von wo Džingis-chan seine Braut geholt hat, wie auch die Onguten, die nordwestlichen Nachbarn Chinas, »Weiße Tataren«, alle übrigen mongolischen Stämme aber »schwarze Tataren«, was wohl die Tataren im Westen und im Norden von China bedeutete. Das Flußgebiet des Kerulen und Onon, das Herz der Mongolenwelt, liegt nämlich zusammen mit dem Gelände der Keraiten, Merkiten, Oiraten und Barguten im Norden der Wohngebiete der Hungiraten und Onguten, welche chinesische Nachbarn waren.

Die Uiguren, welche im Süden des Flusses Irtyš wohnen und welche im frühen Mittelalter eigenen Staat, Agrikultur, eigene Schrift und Literatur besaßen, nennt man dort Köke-Türken (blaue Türken), d. h. östliche Türken, was sie auch in der Tat sind.

Nun entsteht die Frage, wer mag Süd-Dalmatien Rot-Kroatien genannt haben? Taten das die Slaven mit Hilfe ihres Sprachschatzes und nach ihrer Sitte, oder haben es die Byzantiner oder sonst jemand getan, welche diese Farbenattribute der Länder im frühen Mittelalter verzeichnet haben? Ich denke, man müsse diese Ursache, diese Sitte, bei jenen

mongolischen und türkischen Völkern suchen, welche im frühen Mittelalter sowohl im Osten wie im Westen, im Süden wie im Norden in enger und lange dauernder Berührung standen. Das konnten hauptsächlich die Avaren sein, welche am Anfange des V. Jahrh. in Hochasien ein großes Reich besessen haben (Žuan-žuan bei den Chinesen), welche aber mit der Zeit nach Westen vordrangen und um 558 schon mit den ostslavischen Anten am Dněpr in Berührung kamen.

Etliche Jahre später trafen die Avaren, die mit Bulgaren und wahrscheinlich auch mit den kaukasischen Völkern (Čerkessen, Čečenzen, Lesghiern) verstärkt waren, mit den Franken an der Elbe feindlich zusammen, wobei sie siegreich waren und dadurch günstige Verhältnisse für das Vordringen der Slaven in das Elbegebiet schufen. Natürlich mußten sie früher die ganze slavische Heimat jenseits des Karpatenbogens passiert und sich untertänig gemacht haben, wobei sie einzelne Stämme nach dem Westen mitgerissen haben. In erster Linie mußten sich dieses Los die Serben, Kroaten und Čechen gefallen lassen, wobei sie dann von den neuen Herrschern »Weiße Serben« und »Weiße Kroaten« genannt wurden zum Unterschiede von denjenigen, die im Osten zurückgeblieben waren und mit welchen später, im X. Jahrh., die russischen Herrscher Krieg geführt haben. Nach dem Abzuge der Longobarden breiteten sich die Slaven überall südlich des Karpatenbogens aus und um das Jahr 614 nahmen sie im Bunde mit den Avaren auch Dalmatien ein. Die avarische Herrschaft über die einzelnen slavischen Stämme war nicht besonders fest in administrativer Hinsicht und manche Völker befreiten sich nach kurzer Zeit, aber es sind doch etliche sprachliche Überbleibsel im südslavischen Sprachschätze als Erinnerung geblieben, z. B. a n (Statthalter) aus bojan(?), pan (älter hpan) aus *καπάνος*, tepči (aus tapu), biljeg - beleg mit dem Zeitwort beležiti aus dem türkischen bil oder bel - Wissen (knjiga = Buch, kalpak - klabuk (Mütze, Hut), belčug (Ring) etc. Die Avaren dürften nach den Ausführungen der modernen Linguistik der Gruppe der nordtürkischen Völker gehört haben, oder sie entlehnten wenigstens wichtige Termina aus der türkischen Sprache. In lexikaler Hinsicht zeigt die avarische Sprache Verwandtschaft mit den türkischen Bulgaren oder Čuvašen der Wolga an. Deshalb wäre es natürlich zu denken, daß die historisch-geographischen Begriffe »Weiß-Kroatien« und »Rot-Kroatien« unter dem Einflusse der Avaren entstanden sind. Sie haben sich ja, wie Konstantin Porphyrogenetos schreibt, unter den kroatischen Südslaven bis ins X. Jahrh. als zerstreute Enklaven erhalten. Mit dem Verschwinden der Avaren aus südslavischen Gegenden ist auch die Gewohnheit der Bezeichnung der Länder und Völker mit den Farbenattributen verschwunden. Solche ethnische und geographische Namen haben sich durch das Abschreiben ältester Geschichtsquellen erhalten, ohne zu wissen was sie bedeuten.

Solche Bezeichnungen der geographischen Namen mit Farbenattributen begegnet man auch im Altertume: Das Rote Meer zwischen dem asiatischen und afrikanischen Kontinente liegend hieß bei Herodot *Ἐρυθρὰ θάλαττα*, welches in den Okean desselben Namens mündet. In der Tat besitzt das Rote Meer eine grünlich-blaue Farbe und hier bedeutet »rot« wohl südlich, wie beim Indischen Okean (*Ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα*, Rubrum mare). Also dürften schon die Aegypter (oder Araber oder Perser) die Himmelsrichtungen mit den Farben bezeichnet haben.

Die Türken nennen das Mittelländische Meer »ak denizi« Weißes Meer, was westliches Meer bedeutet, weil es eben im Westen Anatoliens liegt. Ganz natürlich haben sie dem Meere im Norden Kleinasien den Namen Schwarzes Meer »kara deniz« gegeben, welches früher *Πόντος ἑὸξενος* hieß.

Z wuměłskich wothłosow serbskeje přazy.

Josef Páta — Praga.

Delnjołužiski filolog B o g. Š w j e l a je w zahrjebskim Svelavenskim Zborniku 1930 přazu pola delnjołužiskich Serbow wopisał w nastawku: Pšěza hu dolnjołužyskich Serbow.

Šwjela swój folkloristiski nastawk skónči ze słowami delnjo-serbskeho pěsnjerja F r y c o R o c h i wo serbskej přazy (Łužica 1887, str. 30):

To kólasko w ruce, na kuželi bant,
na główe ten hujšpurny pisany šant,
tak serbojske žowća wše na pšězu du
a wjasole wšykne tam gromaže su — atd.

Tak je přeníkróc Šwjela pokazal na wumělske wothłosy serbskeje přazy w serbskej literaturje. Hewak njeje hač dotal nihtó na to kedžbowal.

Prěni nadrobny wopis serbskeje přazy je nam Jan Arnošt Smoleř we swojich Pěsničkach II. 1843 podal. Najnowiše wopgsy mamy wot B. Šwjele w Łužicy 1928, 81—83 (s něšto dodawkami we Svelav. zborniku 1930) a wot Meto Foby: Mósćanska pšěza, Łužica 1928, 86, wědomostne pojednanje na podložku cyleje znateje literatury čitař namaka we Schneewisowej knizy Feste und Festbräuche der Lausitzer Wenden, 1931, str. 228 a n.

Josef Páta.

Nochcu so tu nadrobnje zaběrać z wumělskimi wothłosami serbskeje přazy, chcu jenož na někotre přikłady pokazać.

Hornjołužiski budźićeŕski pěsnjeŕ H a n d r i j Z e j l e ŕ je we swojich pěsnjach wětšinu serbskeho ludoweho žiwjenja wukhował. Tež wědomostny džělaćeŕ namaka w jeho hrónčkach wjele dobrego a spuščomneho materiala k spóznaću serbskeje ludoweje materielneje, duchowneje a towaŕšneje kultury.

Tuž namakamy tež w Zejlerjowych pěsnjach wothłosy serbskeje. Pŕazy, Dokelž pak Zejleŕ swoje hrónčka na někajku znatu ludowu melodiju pisaše, bórzy je so jeho baseŕ mjez lud dostała a tu razšěriła kaž druha narodna pěseŕ. Zda so mi, zo Zejlerjowe pŕazne hrónčka starše pŕazowe pěsnje wučiščachu docyla! Po-darmo so džensa prašamy po starych serbskich pŕaznych spě-wach, wšitcy znaja jenož Zejlerjowe hrónčka z pěsnjow:

Pŕadla je Marja kudžalku a Šwórčo, bórčo,
šćebotajo rěča naše koleska...

»Pŕadla je Marja kudžalku« ma šěsć hrónčkow. Namakamy ju we wšěch serbskich spěwnikach, wosebje we 4. wudaću Fiedlerjoweho Towaŕšneho spěwnika za serbski lud (Budyšin 1927, čis. 144). Tam namakamy tež druhu wobljublenu pěseŕ Šwórčo, bórčo, šćebotajo... čis. 121. Pěseŕ ma tu 5 hrónčkow a započina so takle:

Šwórčo, bórčo, šćebotajo
rěča naše koleska...
Khmana pŕaza dyrbi hrajo
hić wot ruki holiča.

Spěšna ruka khwalbu dawa,
njech je wulka abo mała,
a tak tež pŕez kolesko
rosće domej bohatstwo.

Samsne čisło hrónčkow kaž »Swjateje Marije reje«, tak »Na pŕazy« namakamy w najnowišim wudaću serbskeho spěwnika za šulu Naše spěwy II. Budyšin 1931 wot B. Krawca a M. Nawki, str. 73 a 60. Delnjoserbski pŕeložk Swj. Marije reje wočišća H. J o r d a n we swojim spěwniku Nowe a stare serbske arije za dwa głosa (Budyšin 1900), str. 25: P š ć d ĺ a j o M a r i j a k u Ź e l k u. Melodije wobeju pěsnjow su zapisane na serbskich gramofonowych tačelach w Prazy 1929, kotrež je za Čěsku akademiju wědomosćow sćiniła parižska firma Pathé pod wjedže-

njom znateho pražskeho fonetika prof. Joz. Chlumskeho a při serbskich tačelach za mojeho wědomostneho dohlada. Tačele serbske (hromadže 13) su w archiwje Českeje akademije, kaž tež Towarstwa přećelow Serbow w Praze, kotrež je při přewjedženju zapisow a wobstaranju wosobow a srědkow sobuskutkowało. Pěseň »Swjateje Marijna reja« je zapisana na čis. 1859, pěseň »Na přazy« na čis. 1860.

Pěseň »Swjateje Marijna reja« so spěwa do džensa ze wšěmi hrónčkami (6), ale pěseň Šwórčo, bórčo, šcebotajo... jenož z 5 hrónčkami. A tuta pěseň je přenjoťnje měla 15 hrónčkow!

Namakamy ju w Zhromadženych spisach Handrija Zejlerja (zrjadowal a wudał dr. A. M u k a) we III. zwjazku 1888, str. 313 do 317. A přečitamy — li tuto pěseň, kotraž je přenikróć wušla w Jórdanowej Jutrničcy 1842, 2, hnydom widźimy, zo je tu zhrónčkowana cyła serbska přaza ze wšim, štož k přazy sluša: dobre přihotowanje cyleje přazneje wuprawy, koło w porjadku — »rjenje sprawowane, z tukom pěknje namazane: wjerći so kaž myslička a po hercu holička...« Dobra přaza dawa tež dobre dźerženje a rjanosć platej:

Wzmiće sej duž ródnje trjene
džěło mjehke, włoknite,
z pazdzerjow budź wurjedzene,
žwaki różno skobajće...

Tak pěsnjeř dawa dobre rady serbskim holcam a tohodla tež swoju baseň nadpisa: S p ě w z a p ř e d l i č e. Jeho pěseň je čisty folklor. Widźimy, kak je so Zejleř ze serbskeje přazu derje zeznal! A kak je wažnosć serbskeje přazy zdoraznił:

Z kolebki pak hać do rowa
kóždy so do platu khowa:
tuž tež jara zdobne je,
zo tu naša přaza kće!

Bohužel přaza je w serbskej Hornjej Łužicy hižo dawno wotkčěla! Ale wobě pěśničcy Zejlerjowej stej hać dotal žiweje! Mjenje je znata třeća Zejleřowa přazna pěseň: P ř a z a (Nawij sej kudžalku, holička atd), we Fiedlerjowym spěwniku wočišćana pod čis. 122.

Přaza je však hišće džensa žiwa w zasonjenej serbskej holi. Rjenje je nam ju serbski moleř M ě r ć i n N o w a k we swojim cyklu »Serbska domizna« wumolował. Wumolował je tež wobrazk k rjanej Zejlerjowej legendze »Swjateje Marijna reja« w najnowišim albumje: Z lužických národních písní (ed. V l. Z m e š k a l, Praha 1937, 11).

A žiwa je hišće džensa serbska přaza w Delnjej Łužicy. Pěseň Rochowu citowachmy horjeka. Tež najwjětši delnjoserbski basnik M a t o K ó s y k je něšto pěsnjow serbskej přazy wěnował. Namakamy je w Zgromažonych spisach Mata Kósyka III. 1 (ed. B. Š w j e l a, Budyšin 1929) str. 28 a n. Staj to dwaj wariantaj pěsnje P š i p š ě z y (Wjasola tež samotna ja pšědu — Gaž ja wjacor sama pilně pšědu...), w kotrejš Kósyk kaž Zejleř folkloristiscy serbsku pšězu wopisuje. Bóle wumělscy a poetiscy su napisane dalše pěsnje: T š i p š ě l n i c e, N i m a p š ě l n i c a, N j e z w ě r n a p š ě l n i c a.

Njetrjebam dokładować, zo je tež najwjětši hornjoserbski pěsnjeř J a k u b B a r t - Č i š i n s k i we swoich pěsnjach serbsku přazu zwěčnił. Je to wosebje rjana idylka P ř a z a w knizy Serbske wobrazki (Budyšin 1908, str. 68). Bě napisana, hdyž hišće tež w Hornjej Łužicy přaza kčěješe:

Khwalće wonka, nutřka sedźće!

Wječor po Was přijědu.

Słowa tkajće, kudźel předźće! —

Pěkne wašnja w Serbach su!

Džensa su te pěkne wašnja snadź hižo jenož w ćichich a scěmnělych Błotach. Jenož tam móžeše H e n d r y c h N o w y - B ó r k o j s k i napisać swój wobraz z Bórkow »Serbska p š ě z a« (Budyšin 1928, w Mukowej Přrjenej serb. dziwadowej zběrce: Dolojcnoserbske žiwadowne gry, ličba 3).

Rjenje je serbsku přazu J a n D o b r u c k i we swojim powědańcku H a n d r i j, serbski khěbjetař, 1908, wopisał. Sym jeho rjadki wo serbskej přazy we swojej Serbskej čitancy (Praha 1920, čis. 19) wočišćal.

Móžu hišće přispomnić, zo je pódla moleřa Nowaka tež serbski komponista B j a r n a t K r a w c do swoich spěwnikow a harmonizacijow serbsku přazu zarjadował. Wosebje dyrbbju

pokazać na jeho rjane zkomponowanje pěsnički Šwóřo, bóřo, šćeboťajo za měšany khor we spēwniku Wulka lubosć (Budyšin 1928).

Poetiscy najlubozniši wobrazk serbskeje přazy je tola Čišinski we swoim madrigalu »Přaz« (Formy, 1888, 100) podał:

Na zemju sněh dyrkotacu pada;
wětr hroznje z nim hraje,
róže na wokna saje.
Rjenje won so hlada.
Woheń we khachlach praskoce,
khofej w hornu so plepoce.
Holiča přadu.
Bajki za khachlemi wowka jim baje —
hólcje spēwaju pod woknami serenadu —
do jstwy hospoza jim kaza.
Na reju hólc swoju holiču čaza.
W reji na ličkach růžow zakčěwa pycha.
Wětr pak hałuzy wonka na wokna dycha...

Njezbožowny serbski lud, kotryž džensa snadź hižo swoje pěsnje spēwać njesmě...! Snadź je hižo tež na serbskej přazy w Blótach spēw womjelknył, poslední wuček serbskeho zhromadneho spēwanja, kaž je w džensnišich hrozných swětowych poměrach tež w ludowych šulach a towařstwach po cylej serbskej a słowjanskej Łužicy womjelknył...

R é s u m é .

About the echos of the Lusatian Serbian people's custom of spinning in art.

The author settles, that B. Šwjela was the first one, who in the year 1930, reminded of the echos, that the Lusatian Serbian custom of spinning had in art. The first one, who describet this custom in every detail was Jan Arnošt Smoler (1843). A scientific treaty considering any accessible source can be find in the book by Schneeweis: »Feste und Festbräuche der Lausitzer Wenden« (»Feasts and feast-rites of the Lusatian Wends«), 1931, p. 228 follwing.

Then the author cites some songs by Handrij Zejler, Mato Kósyk and Jakub Bart-Ćišinski, further the pictures by Měrthin Nowak, the theatrical picture by Hendrych Nowy-Bórkojski, the tale by Jan Dobručki and the compositions by Bjarnat Krawc.

The people's custom of spinning among the Lusatian Serbians is not living any more to-day. Only in Blote (Spreewald) we can find it now and then. However, the whole population sang the songs of spinning till recently, when the Lusatian Serbian people's songs were expelled from schools and societies and prohibited by the authorities...

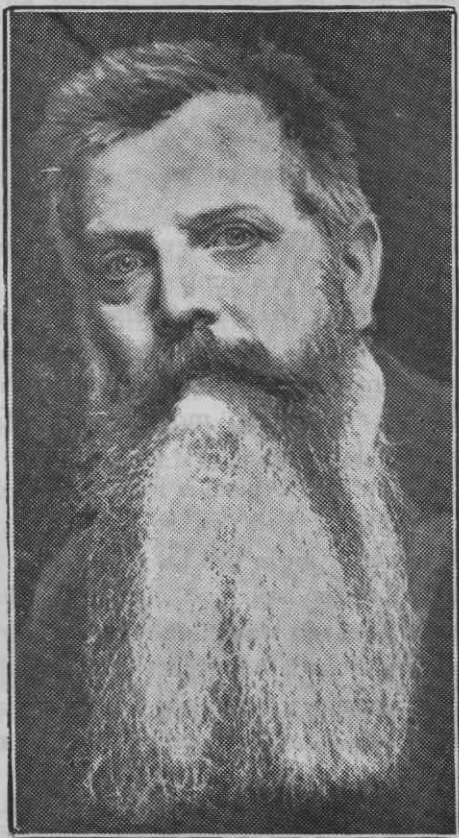

Donesek k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat.

Rajko Nahtigal — Ljubljana.

I.

Ko sem bil l. 1913. imenovan za izrednega profesorja slovanske filologije s posebnim ozirom na slovenski jezik in književnost na univerzo v Gradec, sem se seveda takoj seznanil in kmalu dobro spoprijateljil z direktorjem univerzitetne biblioteke in privatnim docentom za socialno in gospodarsko zgodovino s posebnim ozirom na naseljevanje in agrarstvo, Čehom Janom Peiskerom. On je bil tedaj pred kratkim, l. 1910., v Stuttgartu izdal razpravi o slovanskih starožitnostih („Streitfragen aus der slavischen Altertumskunde“ in „Neue Grundlagen der slavischen Altertumskunde. Ein Vorbericht“), a v l. 1914. je obdelal v II. delu znane angleške zgodovine The Cambridge Medieval History dve poglavji „The Asiatic Background“ in „The Expansion of the Slavs“, ki jih je angleška kritika označila za

Rajko Nahtigal

„splendid work“ (J. Šimák, Jan Peisker, v Praze 1933., str. 31, v izdaji češke akademije). Ob tem zanimanju (sledil je tudi študijam L. Hauptmanna, ki je l. 1915. v Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung XXXVI. 230 natisnil razpravo „Politische Umwälzungen unter

den Slovenen vom Ende des 6. Jahrh. bis zur Mitte des 9. Jahrh.“, kjer je govoril tudi o Hrvatih) se je Peisker obrnil name z vprašanjem, kako sodim o etimologiji imena Hrvat. Želel je, naj mu svoje mnenje napišem v obliki pisma, katero je hotel objaviti. Storil sem mu po volji in napisal nekoliko zakasnjeno (gl. doli) pismo z dne 23. marca 1915., obsegajoče osem oktavnih strani pismenega papirja, toda objave mu radi časovnih neprilik nisem dovolil. Ko se je po prevratu oživilo razpravljanje o poreklu imena Hrvat, sem naprosil Peiskera, da mi da pismo na razpolago, vendar ga nisem nikjer uporabil. Ker pa v primeri z doslejšnjimi razglabljanji še vedno podaja neko, do neke meje morda odločilno novo misel, ga na željo gosp. urednika Etnologa objavljam sedaj v njegovem časopisu.

Pismo je Peisker zelo cenil in to omenil še v dopisu 30. septembra 1924., s katerim mi ga je vrnil: „Geehrter Freund, von Prof. Hauptmann höre ich, dass Sie Ihre treffliche Abhandlung über die Etymologie des Wortes Hrvat benötigen, daher beeile ich mich, dieselbe Ihnen zur Verfügung zu stellen.“ Za moj nazor se je zelo zanimal tudi prof. I. Milčetić, član Jugoslavenske akademije, ko se je poleti 1918. zdravil v nekem graškem sanatoriju¹, ter me nagovarjal, naj napišem članek za akademijo, kar mi je svetoval že prej tudi prof. M. Murko, tedaj moj kolega v Gradcu (gl. pismo). O tem pa je zvedel končno še V. Jagić (tudi sam sem mu poročal), pa mi je 11. julija 1918. pisal iz Payerbacha ob južni železnici: „Za 3/4 svesku „Archiva“², koja će se vrlo polagano štampati, jer u Njemačkoj štamparije može biti još gore trpe nestašicu, nego li kod nas — dobro bi mi došao koji god članak Vaš ili Peiskerov. To bi se moglo upotrebiti još da dodje pod kraj godine. Osobito me zanimaju Vaše, i ako mi dosada nepoznate kombinacije glede postanja hrvatske državne organizacije, u kojoj sam ja vazda slutio tudji upliv, ja sam se domišljao avarskomu, a Vi možda znate što drugo i bolje. Pa zar se bojite to

¹ Ostala mi je od tedaj vizitka, katere vsebino naj kot *signum temporis* in znak Milčetićeve dobrote navedem: „Grac 10./8. 1918. Mnogopoštovani g. prof.essore! Moj bivši učenik, poručnik i medicinar bečki, Šantl, koji ovo donosi, donio mi je iz Varaždina koješta za kolegu Nemanića“ (mišljen je bil vpokojeni šolski nadzornik D. Nemanic, pisec znanih studij o čakavskem narečju). „Uzimljem si slobodu pa i Vam šaljem od toga nešto domaćega brašna kano znak našega poznanstva. Pozdravlja Vaš Um. Prof. I. Milčetić“.

² T. j. XXXVII. letnika Jagićevega Arhiva za slovansko filologijo, ki je izšel šele l. 1920. Prejšnji XXXVI. letnik pa je že iz l. 1916.

iznijeti na vidjelo? bojite li se kao južnoslovenski Kunik³ vike i krika hrvatskih Ilovajskih³?“ Zadnje se nanaša na to, da takrat (gl. doli pismo) nisem hotel s svojim mnenjem v javnost.

Moje pismo Peiskeru, katerega liste je Peisker skupaj sešil, je oddano ljubljanski univerzitetni biblioteki in se glasi⁴ (v pripombah pod črto so pridejana potrebna pojasnila):

Hochgeehrter Herr Direktor!

Ich komme infolge Unwohlseins und Mangels an einzelnen Quellen erst heute zur Einlösung meines Versprechens. Ich kann dies aber auch heute nur halb tun, da mich die Beschäftigung mit der Frage überzeugt hat, dass da eine detailliertere Studie vonnöten wäre; ausserdem halte ich die Veröffentlichung meiner weiteren Ausführung dieser Tage für inopportun. Doch habe ich die Absicht auf Anraten des Kollegen Prof. Murko, bei nächster bester Gelegenheit eine entsprechende Notiz, bzw. Abhandlung der Agramer Akademie einzuzenden.

Der Ausdruck Hrvāt, gen. -āta (vgl. die Akzentuierung im Agramer akad. Wörterbuch) ist an sich sprachlich nicht s.-kroat., bzw. slavisch. Darauf weisen die Betonung und das Suffix hin. Wir finden keine andere einheimische substantivische Bildung mit dem Suffix -at-, wie man sich schon aus den grammatischen Werken Miklosich', Daničić, Maretić oder Leskien's überzeugen kann. Das slav. adjektivische Suffix -at- wie in bōgat, brādat usw.⁵ hat urspr. steigende

³ Petrograjskega akademika A. A. Kunika (1814.—1899.) življenjsko delo je bilo „Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven. Eine Vorarbeit zur Entstehungsgeschichte des russischen Staates“. I.-II. (St. Petersburg 1844./5.). Po Jagićevi zgodovini slovanske filologije (Petrograd 1910., str. 654) se je Kunik pred vsemi sodobniki odlikoval v tem, da je bil lingvistično dobro podkovan, kar mu je omogočilo lotiti se rešitve vprašanja o poreklu Rossov, ustanoviteljev stare Rusije. Od njega je med dr. tudi bibliografski pregled vprašanja o Varjagih kot eden izmed dodatkov h knjigi B. Dorna, Kaspij (Petrograd 1875., str. 445 sl.). — Ruski historik D. I. Ilovajskij (roj. 1832.) se je z veliko vneemo, toda v mnogem nekritično boril proti normanski teoriji ter objavil poleg drugega Разысканія о началѣ Руси (Москва 1876., druga izdaja 1882. z dodatki 1886. in 1902.). — Sodoben pregled o tem vprašanju je od B. A. Mošina Вараго-русский вопрос (Slavia 1931. X. 109 sl.). Prim. tudi A. Л. Погодин, Вараги и Русь (Записки русс. научн. института в Бѣлградѣ, вып. 7, стр. 93. Бѣлград 1932).

⁴ Na vrhu je Peisker napisal s svinčnikom „Nachtigall“, v pismu pa je neke vrste podčrtal z barvastim svinčnikom in nekaj pripisal (gl. pismo).

⁵ Prim. sloven. adj. osāt proti subst. osāt iz osътъ, cerkv.-slovan. осътъ; -тъ je tudi v sloven. habāt, hebāt (Jurčič, Deseti brat „v koprivah in hebatu“), čak. habāt, gen. habta (gl. E. Berneker, Slav. etymol. Wörterbuch str. 410 чъбътъ); splošnoslovan. svat je tvorjeno s pridevniškim -at- in je tudi naglas srbskohrv. svāt proti svāt,

Betonung auf dem suffixalen *-ät- aus *-át-, während gen. Hrváta auf Betonung der Kasusendungen zurückgeht (*Hrvatá⁶). Interessant ist es, dass man heute so auch Fremdwörter wie bânât, gen. -áta, mǎgnât, gen. -áta oder surôgât, gen. -áta betont.⁷ Dazu kommt, dass man das heutige Hrvát auf keine einheitliche urslav. Lautform zurückführen kann, wie z. B. das allgemein slav. Словѣнинъ oder auch *Сърбинъ — *Сърбъ f. coll.⁸ Im Laurentiustext der aruss. Chronik lesen wir хр-овате, хрвате, храваты (2 mal), хорваты und хорватъскыя, bei Dalimil Charvaty, im Poln. Karwat (vgl. slovinz. karvatk „Mann“, „Bauer“⁹), im Sorb. Krobota¹⁰. Man vgl. noch in der Legende des h. Wenzel

rus. plur. свѣаты, gen. свѣатов (Кошутин Р., Примери књиѣ. јез. рус. III. Речник. Београд 1926³, стр. 264) proti сватовѣя (kakor сыновѣя) prvoten, drugi pa analogen.

⁶ Intonacija je bila tu seveda -â.

⁷ Peisker je to preciznost razlikovanja s pomočjo naglasa primerjal z Röntgenovimi žarki.

⁸ Z -ьр- je označen palatalni odtenek sonantnega (samoglasniškega) r (v pismu prvič pomotoma -ьр-).

⁹ Tu je v pismu pripomba pod črto: „ähnl. wie Slave → Sklave“.

¹⁰ V staročešćini se nahaja tudi Chrvat (J. Gebauer, Slovník staročeský I. 530), kar je lahko iz -ьr- in -ь- (prim. doli staropolj. Chrwaci); danes se češki piše Chorvát poleg Charvát (Pravidla českého pravopisu. V Praze 1921.). J. Polívka je temu posvetil celo poseben članek „Chorvát, Charvát či Chrvát?“ (Slovanský sborník 1884., III. 156 sl.). Chorvát je novo, Charvát pa po stari „temni“ narodni tradiciji. Iz pisav v Kosmovi kroniki (zač. XII. stol.) zaključuje H. Batowski, Materjał językowy czeški w „kronice Czechów“ kanonika praskiego Kosmy (Slavia occidentalis 1930., IX. 32) fonetični obliki *Chrovaťi* in *Chřvaťi*, mesto katere je bolj upravičeno *Chřvaťi*. V stari poljšćini se je v XIV. stol. rabilo Chrwaci plur., kar more biti le iz -ьr- (A. Brückner, Słownik etymol. jęz. pol., str. 176, pod charwańc); poleg Chrwaci je bilo tudi Krwaci (v poljsko-ogrski kroniki XIII. stol., Slavia III. 210, morda s tujim k) in od XVIII. stol. zbog neke disimilacije Klwaci, vrh tega pa še Charwaci. S. Linde, Słownik jęz. pol., 2. izd., str. 327 in 221, navaja Karwat, z Karwackiej zemi, kar je najti pri M. Bielskem 1597. in M. Błażowskem 1611. (P. Šafařík, Sebrané spisy II. 322-3). Dandanes se po akademični izdaji poljskega pravopisa (Pisownia polska, Kraków 1936.) piše Chorwat, Chorwacja, Chrobata, Chrobacja ter Kroacja. Prim. razliko v naslovih: „T. Wojciechowski, Chrobacya. Rozbiór starożytności słowiańskich I. (Kraków 1873)“ ter „E. Bogusławski, Początki Chorwacji illiryskiej (Kraków 1893.)“. O slovin karvatk, ki ne spada sem, gl. doli. Tudi Slovenci imajo različna imena, priimke Hrvat, Hrovat (prim. v Valjavčevi avtobiografiji, Knezova knjižnica II. 184. Hrovaško) in Horvat, kar je pač ogrsko-kajkavsko. Prim. pri Gjalskem (Savremenik 1915, X. 253): lički „Ervati“ više vrijede od varaždinskih „Horvatov“. Ker je tudi srbskohrv. Hrvat v korenskem delu dvoumno (-ьr- ali -ь-), morali bi tedaj imeti, ako naj bi oblike odgovarjale srbskohrvatski, ruski Хорват ali Хрват (Хрват), poljski Charwat ali Chrwat enozložno, gornjeluz. Chorwat ali Chrwat, dolnjeluz. Charwat ali Chrwat, češki in južnoslovanski pa v obeh slučajih češ. Chrvát, južnoslov. Hrvat (v hrv.-glag. napisu iz l. 1100. na Krku „kralъ hrъvatъskъ tj. hrv-). Gl. še doli.

хорваты¹¹, in der Legende des h. Ivan (Chroatorum ducis filii) корвац-кого u. sonst. kslav. хрѣватинъ (cf. bulg. хрѣватинъ „Räuber“). Wäre der Ausdruck alt allgemeinslavisch, liesse sich die vorliegende Buntheit in der Wiedergabe des Namens schwer erklären. Spuren des Namens gab es ja noch oder z. T. schon in späteren Jahrh. in Galizien, Böhmen, bei den Sorben, in Steiermark¹² und in Kärnten. Auch diese Namen¹³ variieren verschiedenartig. Die älteste lat. Benennung datiert aus dem J. 852 (Trpimirus dux Chroatorum) und Konst. Porph. schreibt *Χροάται* — *Χροάταρος*¹³. Nach allem dem fällt demnach sehr ins Gewicht, dass wir das Suffix -at- in Eigennamen gerade um die Karpaten herum in diesem Namen selbst und in den Bezeichnungen für skythosarmatische Stämme haben wie *Σαρμάται*, *Συρμάται*, *Παράλαται* und *Αρχάται*.¹⁴ Soviel ich aus der vergl. idgerm. Thematologie ersehen konnte, könnte das Suffix auch namenbildend am ehesten iranischen Ursprunges sein.¹⁴

¹¹ V Vostokovskem tekstu, v minejnem pa въ кровати, v češkem prevodu „do Charvát“ (Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. V Praze 1929., str. 18 in 27).

¹² Ko sem bil v vojnem času kot sodnijski tolmač za rusčino pozvan v Oberzeiring v Nizkih Turah na severnozahodnem Štajerskem, sem tam v lokalnem časopisu Tauernpost od 25. avg. 1917. bral ime Th. in A. Krabath, „Urlauber in Federhaus“. Od Sv. Mihaela dalje v dolini Mure pa je Kraubath. Sicer gl. V. Klaič, Hrvati i Hrvatska. Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda. Drugo izdanje. (Zagreb 1930.), o Hrvatih med Slovenci pa L. Hauptmanna gori navedeno študijo „Politische Umwälzungen unter den Slovenen“, str. 256 sl., ter M. Kosa, Slovenska naselitev na Koroškem (Geogr. Vestnik 1932., VIII. 112 sl.). Starejši spis je Selicetti-Liebenfels, Pagus Croati (Beiträge zur Kunde steiermärk. Geschichtsquellen. Bd. VI., 96 sl., 1868.). Gl. še J. Mal, Nova pota slovenske historiografije? (Čas XVII., 185 sl., 1923.); J. Mal, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen. Ljubljana 1939.

¹³ Namreč iz tujih virov, oblike so podrobno našteje pri L. Niederle, Slovenské starožitnosti II. 1, str. 485, še podrobneje pa P. Šafaříku (Sebrané spisy II. 322 sl.; gl. tudi F. Rački, Documenta, str. 418 sl., K. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme, str. 608, ter R. Heinzel, Über die Hervarsage, str. 85 (gl. doli).

¹⁴ Sicer še Agamatae, *Θαγαμάται*, *Ἰαθαμάται*, *Χαριμάται*, *Σανδαράται*; prim. tudi ilirske Delmate, naš Logatec iz ilir. Longaticum, Oseriate i. dr., ni pa tega sufiksa v imenih traških plemen. Končaj -at- je tako čest in značilen za iransko-ilirska etnična imena, da ne prihaja v poštev vprašanje o pluralnem formantu oset.-tcā, ker je -at- lahko tako svoja abstrakcija kakor drugovrstni -at- v slovan. bradatъ, lat. barbatus, lit. barzdotas i. dr. Za iransčino prim. *Σανδαράται* iz *sau-dar-at- = *Μελάνχλαινοι* „Črnoplašniki“ ali *Σανρομάται* iz *sau-rōm-at- „Črno-lasci“ i. pod. (V. Miller, Осетинские этюды II 120, Москва 1882; H. Lommel, Archiv für slav. Philol. 1926., XL. 153; H. Jacobsohn, *Σκυθικά*, Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1927., LIV. 268 i. dr.). Sprejet pa je bil tuji sufiks z a, dasi je bil kratek, s čimer se sklada naglas na koncu, medtem ko bi pri praslovanskem ā z rastočo intonacijo to ne bilo mogoče.

Nach dem Agramer akad. Wtb. könne man aus den Beispielen in den älteren Wörterbüchern und in der Literatur mitunter nicht erkennen, ob es als Volksnamen oder für einen Menschen aus dem Lande Kroatien gebraucht ist. Noch 1618 wird der Agramer Bischof „biskup Хрватомъ и Словиниу“ genannt.¹⁵ Ebenso und noch mehr begrenzen die Geltung des Namens Hrvât die Angaben in den Königstiteln. Dasselbe lehrt uns die Entwicklung der kroatischen Geschichte. In dem Kampfe zwischen Ljudevit von Unterpannonien mit den Franken, welchen der „dux Guduscanorum“ Borna half, standen sich im Ganzen und Grossen auch „Kroaten“ und „Slovenen“ gegenüber. Die vorgeführten Erwägungen führen mich aber auch dazu, der Erzählung Konst. Porph. nicht jeden Wert abzusprechen und sie a limine abzuweisen, wie das geschehen ist.¹⁶ Konst. Porph. nennt

¹⁵ V prvi ohranjeni knjigi kajkavske književnosti, I. Pergošića prevodu Verböczyjevega Decretum tripartitum iz l. 1574. se razlikuje med „Slovinci“ in „Horvati“ (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељ., књ. 5, стр. 3), kjer si je Slovenci misliti severno, Hrvate južno od Kolpe v stari Hrvatski (M. Murko, *Slavia* 1925./6., IV. 520-1). Tudi I. Habdelić piše v knjigi „Zerczalo Marianzko“ iz l. 1662. v naslovu „uszem szlovenzkoga i horuatzckoga naroda kerfzhenikom“, v „Opomenku“ h knjigi pa govori o razlikah „slovenskega“ in „horvatskega“ jezika, pod katerimi so Habdelić in njegovi sodobniki razumeli, pod „slovenskim“ jezik „slovenskega orsaga“ (poznejshe civilne Hrvatske), pod „horvatskim“ pa jezik ozemlja gornje Hrvatske južno od Save in Kolpe (V. Jagić, *Archiv für slav. Philol.* 1910., XXXI. 529, 531). V slovenskih protestantovskih knjigah XVI. stol. nahajamo pri Trubarju v predgovoru k Evangeliju sv. Matevža l. 1555.: „drigači govore z dostimi besedami Kranjci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki (t. j. kajkavci), drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati“. Podobno je v „Registru“ pri Dalmatinovi Bibliji 1584.: „Register nekatérih besed, katere krajnski, koroški, slovenski ali bezjački, hrvacki, dalmatinski, istrianski ali kraški se drugače govore“. Prim. tudi v cirilskih „Artikulih“ iz l. 1562. v posvetilu „Словиномъ, Хрватомъ“. To staro razlikovanje je dalo že J. Kopitarju povod, da je pisal v petem pismu iz februarja 1810. Dobrovskemu: „Ich glaube Trubern und Kerselich mehr als dem Salagius, was die Kroaten betrifft, dass nämlich nördlich der Kulp eigentlich keine genetischen, sondern nur geographische Kroaten, genetisch aber Winden, slovénzi, sind (И. Ягич, Письма Добровскаго и Копитара, str. 85). Prim. tudi M. Šufflay, *Sveslavenski zbornik*, str. 222 (gl. doli): „Hrvatsko ime imalo je svoj najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina i Nina“. Dubrovčanom je bil njih jezik le „slovinski“ (V. Jagić, *Archiv für slav. Philol.* XIII. 397, 1891.).

¹⁶ Prim. V. Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen (*Archiv für slav. Philol.* 1895., XVII. 47) ter V. Oblak, Eine Bemerkung zur ältesten südslav. Geschichte (ib. 1896., XVIII. 228). Novejše nazore gl. A. Marguliés, *Historische Grundlagen der südslav. Sprachgliederung* (ib. 1926., XL. 197), v gornjem smislu pa N. Županić, Bela Srbija. Primedbe Jagićevom shvatanju K. Porfirogenita o dolasku Hrvata i Srba (Zagreb 1922., separ. otis. iz „Narodne Starine“) i. dr.

7 kroatische Stämme mit Namen, welche nach Dalmatien erst im Anfange des VII. Jh. gekommen wären: *Κλονκάς, Λόβελος, Κοσέντζης, Μονχλώ, Χρόβατος, Τογα, Βογα*. Dieses Gebiet lag doch in einer sehr nahen Interessensphäre Bysanz' und Konst. Porph. mochte sehr gut griech. Berichte davon gehabt haben.¹⁷ Etwas hist. wahres muss hier durchklingen. Die Namen selbst kehren später unter den ältesten Stammnamen nicht mehr wieder, wenn man von Hrvât, Tugomeri und viell. noch Bužani absieht¹⁸. Ein „Kukari“ aus *Κλονκάς* abzuleiten¹⁹, geht wohl nicht. Das rasche Verschwinden der Namen würde sich durch ihre teilweise Fremdheit leicht erklären (vgl. in der aruss. Geschichte das baldige Verschwinden der normannischen Namen; im X. Jh. herrscht schon²⁰ Volodimir). Mit den Namen hat es seine Schwierigkeit. Ich erinnere mich, das Jagić seinerzeit im Vorbeigehen hinsichtlich Tuga — Vuga (Buga) an etwas avar. gedacht hat²¹ (vgl. ban aus Boeanos²²). Ist nicht *Μονχλώ* viell. germ. Muchilo (bei Förstemann²³)? Auch anderes könnte aus dem Germ. am leichtesten zu

¹⁷ Prim. T. Bury, The treatise „De administrando imperio“ (Byzantinische Zeitschrift 1906., XV. 517).

¹⁸ Prim. V. Klaić, Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća (Rad Jugoslav. akademije, knj. XXX. 1 sl. Zagreb 1879.). Gl. tudi M. Šufflay, Hrvati u sredovječnom svjetskom viru (Sveslavenski zbornik. Zagreb 1930, str. 235 „VI. Savez hrvatske šlahte: Dvanaest plemena kraljevine Hrvatske 1350—1459“).

¹⁹ V. Klaić l. c., str. 15 in 34, ter F. Šišić, Povijest Hrvata (Zagreb 1925., str. 278, prip. 27). Od Šišića med dr. navedeno češ. kluk „momak“ se izvaja iz nem. klug (J. Holub, Stručný slovník etimologický jazyka československého. Druhé vydání. V Praze 1937., str. 104), pa tudi druga izvajanja iz klukъ „tramea“ ali klukъ, kьlka „poples“ ne zadovoljujejo. F. Miklošič, Die Bildung der slav. Personennamen (Wien 1860.), ne pozna nobenega takega ali podobnega imena. Toda naj se tudi prizna zveza med obema imenoma, bi to ne dokazovalo slovanskega porekla.

²⁰ Tu je Peisker vstavil še ime Svjatoslava, Volodimirovega očeta. Zadnje ime bi bilo bolje pisati strus. Volodiměrъ z ъ.

²¹ Prim. gori citat iz Jagićevega pisma.

²² Stoji za gr. *βοεάνος* = bojan (bajan), sed. bân, gen. bâna in bâna.

²³ E. Förstemann, Altdeutsches Namenbuch I. Personennamen. Zweite Auflage. Bonn 1900., str. 1132. Krajevni imeni kakor Mohlić v Liki ali Mohliče na Koroškem (Etnolog 1934., VII. 80 sl.), ki sta verjetno s tem v zvezi, sta za vprašanje o poreklu imena seveda brezpomembni, dokazujeta pa neslovanskost imena že s h po o. Prejem imena na jugu je moral biti v obliki *Mohьl-. I. Mikkoie razlaga iz avarščine s pomočjo imena kutrigurskega kneza *Μουγελ* je povsem neverjetna (Archiv für slav. Philol. 1927, XLI. 159), K. Oštirja iz ilirskotraškega osebnega imena Mucalus (Etnolog 1926./7., I. 33) pa preoddaljena. Sicer pa ne prilagam dandanes vsemu temu posebnega pomena. Glavno je dejstvo, da je ime tuje.

erklären sein.²⁴ Die Erzählung Konst. Porph. hat einen Niederschlag bei Kačić: Na 640 dođoše Rvati od gore Babine u Dalmaciju ... a prozvaše se Rvati od niova bana komu Rvat ime biše. Auf diese Weise wären später nach der bereits geschehenen Besiedlung der südslav. Länder durch die Словѣне Stämme z. T. anderer Nationalität gekommen, welche einen Staat und neuen Namen für die Bewohner

²⁴ Tu sem pač predvsem mislil na Κοσέντης, ki ga ne gre oddeliti od sloven. krajevnega imena Koseze, hrv. (v Liki) gen. pl. Kaseg, in ki s svojim sufiksom izpričuje germanski vir. Menjavanje praslovan. *dž* > sloven. *z* in *g* je pri produktih progresivne palatalizacije, ki je bila vezana tudi na značaj samoglasnika po goltniku (gl. pisec, „Slovanski jeziki“, Ljubljana 1938., str. 39 sl.), nahajati tudi sicer, n. pr. knez proti kneginja, steza proti rus. ни зги не видать i. pod. Prim. o tem sedaj Fr. Ramovš, Praslovansko kasegъ „Edling“ (Razprave Znanstven. društva za humanist. vede 1925., II. 303). Tu je najti tudi pretres druge literature o tem imenu, kakor hipotez P. Lessiaka (Carinthia 1913, I. 163) o osetinsko-iranskem ter K. Oštirja (Etnolog 1926./7., I. 1) o ilirsko-traškem poreklu i. dr. Njim se pridružuje še J. Mikkola (l. c.) iz turščine (avarščine) s koš „tabor“, košun „vojska“ in sufiksom -či, kar v primeri s prejšnjim ne more priti v poštev, ter I. Modestina (Nastavni Vjesnik 1926., XXXIV. 115 sl.) hrvatska (primerja ime Kosinjac), ki ne odloča. Za germansko poreklo imena Koseze se je izrekel M. Vasmer, Edlinge ~ Kazaze (Сборник в честь на проф. Л. Милетич (София 1933., str. 164); da so Kosezi bili Hrvati, pa L. Hauptmann, „Politische Umwälzungen unter den Slovenen vom Ende des 6. Jahrh. bis zur Mitte des 9. Jahrh.“ (Mitteil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung 1915., XXXVI. 263) in „Kroaten, Goten und Sarmaten“ (Germanoslavica 1935, III. 345 sl.). K temu prim. v narodni pesmi „Hrvati su roda gospodskoga“ (D. Šegvić, Hrv. kolo 1928, IX. 207). J. Kelemina, Goti na Balkanu (Čas. za zgodov. in narodop. 1932., XXVII. 120 sl.) sledi Lessiaku. V germanščini bi se moglo morda najti tudi ime, podobno Λόβελος, v Lobo, zlasti kot drugi del imen Fridolob i. dr. (Förstemann l. c., str. 1061). V sufiksu -el- bi lahko tičal posebno za germanščino značilni deminutivni sufiks. Navaja se ib. 1063. tudi ime Lovi, gen. Loves(heim). Zdi se mi pa, da ni historične nujnosti, da bi morala biti vsa imena etnično enotna. Tako so n. pr. bili pod Valerianom in Gallienom združeni roparski pohodi Karpov, Gotov in njih zaveznikov (Pauly, Real-Encyklopädie III. 1609., gl. še doli). Ob pohodu Hrvatov je vsekakor moral biti soudeležen tudi germanski element. Prim. pri Tomi Arhid.: „Gothi a pluribus dicebantur, et nihilominus Sclavi, ... qui de Polonia seu Boemia venerant.“ Iz splošne literature o sedmih imenih naj navedem še: V. Klaić, Imena sedmero braće, što su tobož Hrvate dovela na jug (Vienac 1886, str. 446), vidi v njih personifikacijo sedem hrvatskih plemen; I. Modestin, Imena petorice braće i dviju sestara na početku hrvatske povijesti (Nastavni Vjesnik 1912, XX 605), jih veže s toponomastiko v Liki in polemizira o tem v več člankih v Nastavnem Vjesniku (1926., XXXIV. 9, 115; 1928., XXXVI. 288; 1929., XXXVII. 105) s F. Šišićem, M. Gavazijem in zlasti P. Skokom; o F. Šišiću, Povijest Hrvata (Zagreb 1925., str. 278) gl. gori; P. Skok pravi v odklonilnem odgovoru I. Modestinu (Starohrvatska Prosvjeta 1928, n. s. II. 173), da so imena že na prvi pogled neslovanska; o J. Mikkola (Archiv für slav. Philol. 1927., XLI. 158 sl.) turško-avarski teoriji je bilo tako isto že gori govora (ime Hrvat Mikkola izloča); K. Oštir (Etnolog I., 32 sl.) razlaga vse iz ilirščine in traščine.

ihres Staates geschaffen hätten (vgl. ähnl. in Russland, in Bulgarien und in der Lombardei). Dies würde aber eine Stütze für den Hinweis Brauns²⁵ sein, dass Harvaða der Hervararsage wäre bei den Bastarnen durch die germ. Lautverschiebung (um das III. Jh. vor Chr.)²⁶ aus Karpat- entstanden, worin wir auch den Namen *Κάρποι*²⁷ mit dem Suffix -at- suchen können, welche Karpen schon früher als die Goten auch nach Dazien und schliesslich nach Pannonien (III. Jh. n. Chr.) kamen. Harvaða der germ. Sage ist nicht nur das Gebirge, sondern auch das Volk an den Karpaten, und daraus liesse sich lautlich slav. Hrvat-überaus leicht erklären.²⁸ Der Held der Sage hat auch einen ganz

²⁵ О Браун, Разысканія в области готославянских отношеній (Сборник отдѣл. русс. языка и словесн. 1899, т. 64). Prim. R. Heinzel, Über die Hervararsaga (Sitz.-Ber. dunajske akademije 1887., CXIV., zv. 2) in poročilo o tej knjigi V. Jagića, Slavisches in nordischen Sagen (Archiv für slav. Philol. 1888., XI. 305 sl.), v katerem Jagić, str. 307, odobrava Heinzelovo pojmovanje „undir Harvaða fjöllum“ naravnost kot „Hrvatske gore“. K temu mestu spada najbolj Peiskerov pripis ob robu druge strani pisma: „Χροβάτοι: Хрватъ: Harvaða - fjöllum (Hervararsage) führen auf einen topischen Namen *Καρπ-άτης*, vgl. illyr. *Ανταρί-άται*, epirot. *Ὀρέα-ται*, thes. *Περέα-ται* u. a. [Marquart]“. Prim. I. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903.

²⁶ Mlajši dobi pripisuje „Lautverschiebung“ H. Hirt, Indogerm. Grammatik I. 223.

²⁷ Kot *Καρποδάται* (gl. Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung von G. Wissowa. III. 1608 sl., Stuttgart 1899.) so Trakom, v daljši meri pa tudi lincem sorodnega rodu. M. Vasmer (Studien zur alban. Wortforschung I. 24 sl.) smatra *Καρπάτης ὄρος* za traško, po etimologiji pa ime spominja na alb. karpe „skala“ (A. Walde - J. Pokorny, Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen II. 580; K. Oštir, Etnolog I. 11). Zato bi bilo bolje videti v imenu ilirsko tvorbo, slično iranskim. Nahaja se pri Ptolomeju ter je sicer nepoznano v v antični in srednjeveški literaturi; v rabo ga je spravila šele doba humanizma (K. Jireček, Историја Срба, Београд 1922, str. 35 prip.). Ne more pa biti dvoma, da je ime samo na sebi že staro in da se imenuje gorovje po narodu, ki je prebival ob njem (prim. sloven. Gorjanci, nem. Uskokengebirge). Pri tem se zopet lepo vidi različnost obeh sufiksov, slovan. in ilirsko-iran. -at-, gorat proti Karpatu, izražajočih, prvi obilico, drugi pa narodno pripadnost (prim. razvoj slovan. -it-jo-). Kako pa se prastara imena dolgo drže, naj omenim n. pr. iz Metodovega Žitja, VIII. pogl., епискоупство въ Панонии, a iz žitja Konstantinovega XV. pogl., Кочелъ (Kocelj) кнѣзь панонеск.

²⁸ To je seveda umeti cum grano salis. Jasno je, da ni mogoče izhajati iz ene praslovanske oblike, ki bi ji bila podlaga stnord. Harfaða, ako se to tako pravilno bere, o čemer gl. še doli. Vendar tudi v tem slučaju, ako bi se hotela ta etimologija — dato, non concesso — zagovarjati, ni treba, kakor trdi M. Vasmer, Die Urheimat der Slaven (Breslau 1926., str. 126 sl.), da bi moralo biti izhodišče praslovan. *Chorpad- (po recenziji M. Rudnickega, Slavia occidentalis, 1929, VIII. 531 *Chorbat-). Z ozirom na strus. дротъ „kopje“ (F. Miklošič, Etymol. Wörterb., str. 51) proti stnord. darraðr, anglosaško darof ali slovan. syť proti stnord. saðr, got. saþs (A. Walde - J. Pokorny,

ähnlich klingenden Namen.²⁹ Diese ganz gut möglichen Zusammenhänge sind gewiss sehr interessant und dürfen nicht, wie das neben Jagić bes. Brückner getan hat,³⁰ einfach prinzipiell abgewiesen werden. Die Sache verdient eine nähere Untersuchung; denn mit einer einzigen Schablone der Namensklärung (alles Schimpfnamen — Brückner, nach der Natur der bewohnten Örtlichkeit wie z. B. Poljane, Poljaki u. ä. — Jagić usw.)³¹ ist und kann die Sache nicht abgetan sein. Berneker gibt leider nicht die Namen³² und einen Überblick über die Deutungen. In einem gewissen Zusammenhang mit der Geschichte des Namens Hrvat steht schliesslich auch die alte Bezeichnung für

Vergl. Wörterb. I. 867, II. 444, C. Uhlenbeck, Arhiv für slav. Philol. 1893. XV. 486) ter indoevr. *septmtó- „sedmi“ proti germ. *sefunþó-, *señundó-, starosaško sivondo (K. Brugmann, Grundriss der vergl. Gramm. der indogerm. Sprachen, zweite Bearb., I. 2, str. 697) lahko pridemo na podlagi drugega germanskega narečja (R. Much v J. Hoopsa Reallexikon der germanischen Altertumskunde II. 452, Strassburg 1913.-5., predpostavlja *Harbōþa ali Harfōda kot posredni obliki med Karpati in nord. Harvaða) — saj je bila „Lautverschiebung“ splošnogermanska —, a to seveda narečja v bližini Karpotov do *Horvat-. Del Bastarnov je bil že ok. 2. stol. pred Krist. nad severno-zahodnimi Karpati v bližini izvira Visele v sosedstvu drugih Germanov (Hoops, Reallexikon I. 177). Predpolagano *Horvat bi po praslovanskem zakonu odprtih zlogov (prim. pisec, Slovanski jeziki, str. 16 sl.) dalo po poljsko-lužiški metatezi Hrovat-, kar imamo (prim. iz l. 852. dux Chroatorum, pri Konstantinu Porfirogenetu *Χρωάτος*, v ustanovni listini praške nadškofije Chrouati, strus. *Хрватѣ* i. dr.), medtem ko ne nahajamo ruskega „polnoglasnega“ *Horovat- in južnoslovanske-češkoslovaške metateze s podaljšanjem *o > a* *Hrvat- (redki primeri s Krav-, Hrvat- niso jasni in odločilni). Ker pa rabi Konstantin Porfirog., ki piše hrvatska imena, kakor so jih njegovi poročevalci slišali, in pri tem za sonantni (samoglasniški) *r* skupini *ιρ, ερ* (P. Skok, Kako car Konstantin piše hrvatska imena mesta? Nastavni Vjesnik 1916., XXIV. 663, 665), le *Χρωάτος* (K. Jirečka, Историја Срба, str. 50, mnenje, da je *ro* i. dr. za sonantno *r*, ni utemeljeno), moramo smatrati, da je prešla poljsko-lužiška oblika z metatezo deloma tudi na jug, podobno kakor n. pr. severnoslovan. *rob* „suženj“ (prim. pisec, Akzentbewegung in der russ. Formen- und Wortbildung. Heidelberg 1922., str. 271 sl.). Poleg omenjene oblike pa sta pri vseh Slovanih, na severu predvsem v starejši dobi, še drugi z redukcijo v korenskem zlogu in sicer s polglasnikom po *r* kot *Hr̥v- in s samoglasniškim *r* iz *H̥rv-, kar se najlepše vidi iz staropolj. Chrwaci (dvozložno) poleg Charwaci ter starorus. *Хрватѣ* poleg *Хорватѣ*. Staročes. Chrvaty (tudi v enem rokopisu Dalimilove kronike poleg Charvaty v drugih) in južnoslovan., srbskohrv. *Hrvat* je lahko za oboje, kakor je bilo že gori rečeno, ker je tudi iz Hr̥v- postalo Hrv- (gl. Slovanski jeziki, str. 132 sl.). Videti in pisavi X. stol. *Χρωάτος* še sled prv. Hr̥v- je pač izključeno, toda tudi v Chroatorum iz l. 852., čemur odgovarja na Koroškem l. 954. in pago Crouuati, l. 961. pa Crauuati, češ.-lat. Chrouati, ne more biti *o* odsev *ъ* (prim. l. 850. Brisnuz za -ъсь, zač. IX. stol. Guduscani — enkratno God- je drugače razlagati, v čedadskem evangeliju Crepuco za -ъкъ, Zelebor za зъl- i. pod.). Reducirano Hr̥v- predpolaga obliko s samoglasnikom po *r*, oblika s sonantnim *r* pa bi se bila mogla pojaviti v poljščini iz *Horv- po slučajih

die Slovenen — Carantani (heute in Korošec — Kärnten). Nach Mikl. Et. Wtb. steckt im urspr. carantani die Bezeichnung für ein keltisches Volk. Trotzdem wurde dieser Name bei den Slaven für die Slovenen ziemlich weit bekannt (čech. Korutany, bei Nestor Хорутане).³³ Wir finden wieder den Wechsel von k- und ch-³⁴ und können ihn hinsichtlich Nestor nur durch die Annahme erklären, er oder seine Quelle hätte dies durch ein germ. Medium hindurch erfahren.³⁵ Bei Nestor ist es im Cap. III. (Mikl. Ausgabe) zu lesen, welches eine Fortsetzung der Einleitung nach Georgius Hamartolus ist und eine schon eigene, nicht griech., leider unbekannte Quelle voraussetzt³⁶. —

že pralehitskega krajšanja, kakor je n. pr. polj. karw. „vol, bik, star vol“ (J. Karłowicz, Słownik gwar polskich I. 318) proti krowa iz *korva (prim. J. Rozwadowski v Gramatyka jęz. pol., t. zv. „zbiorowa“, w Krakowie 1923., str. 163), ter se zopet od tod dalje razširiti. Mogoče sta se redukcijski obliki razvili tudi neposredno pri pretvorbi iz germanske podlage, ko je naglas prešel na posebni slovanski končaj sufiksa -atš. Ilirsko-traški naglas (K. Oštr, Etnolog I. 11) je pač preoddaljen, da bi mogel priti v poštev. Staročes. Charvaty pri Dalimilu (iz zač. XIV. stol.) za severnosrbsko ozemlje (prim. „V srbském jazyku jest země, jěježo Charvaty jest jmě“. Fontes rerum bohemicarum III. 6) ne more imeti *ar* le grafično za sonantni *r*, ki se sploh navadno drugače beleži (*ir, er, ri*), že ker je potrjeno s tradicijo. So še danes tri vasi Charvatice (Polívka I. c.), v Ottovem Slovníku Charvatce, v sosledstvu starega ozemlja, okrajih Mlade Boleslave, Roudnic in Teplic, na Moravskem vas Charvátů blizu Olomúca, priimek Charvát odličníků XV. stol. (Ottův Slovník XII. 79) i. dr. Zato mora biti *ar* prevzeto iz starih poljsko-lužiškosrbskih narečij, kajti nahajati v tem prehodno stopnjo razvoja *arə* še izpred metateze je nemogoče, ker je ni. Dolžina Charvát na -át lahko dokazuje naglas na koncu. Stčes. karhan, karchan (posoda) poleg sed. krhanice kaže po Bernekeru, Etymol. Wörterb., str. 666, „eher auf fremden (wenn auch noch unbekannten) Ursprung“; prim. še nepojasnjeno čes. charba — charpa poleg chrapa, polj. chaberek iz charb- „plavica“. V. Flajšhans, Náš jazyk mateřský (v Praze 1924.), str. 86, trdi o Charvátih, ki so bili naseljeni ob gornjem toku Labe, Cidline in Jizere, da „podnes nářečí svědčí o původu odchylném“, in ib. str. 93, da so „tyto kmeny (Charvátů) ... udržely až podnes své měkké a rázovité nářečí — a dospěly také asi nejdříve k jakýmsi prvkům státní jednoty“. V opisu českých narečij od B. Havránka (Československá vlastivěda III. Jazyk, Praha 1934.) se za severovzhod omenjajo črte, ki spominjajo na lužiško srbščino, tako str. 151 dat. sing. masc. -oj za -ovi (n. pr. bratroj), str. 155 vokal *z r* (*er*) za sonantni *r* i. dr. V stari dobi sta se ozemlji seveda dotikali in jezika prehajala drug v drugega; to isto pa je bilo, kakor je deloma še sedaj, tudi na severovzhodu proti poljščini. Prim. tudi nasprotno izposojenko polj. Łaba za reko nem. Elbe kakor čes. Labe proti luž. Łobjo (prim. F. Liewehr, Zeitschrift für slav. Philol. XV. 66 sl., 1938.). Mlajše je luž. kral po čes. král, medtem ko je polj. król, rus. король. Germanizacija velikega ozemlja je tu mnogo izpremenila, pa so izginila mnoga stara češko-lužiško-poljska prehodna narečja, kakor se to da n. pr. še dokazati za ozemlje med Doljno Lužico in Poljsko. Druge, novejšje oblike v slovanskih jezikih so prišle v rabo pod različnimi tujimi vplivi. O vprašanju možnosti drugega izhodišča imena izven germanščine gl. doli

Hiermit schliesse ich meine kurzen Ausführungen, welchen ich auch keine Literaturangaben beigab, um nicht den Brief noch mehr auszudehnen. Neugierig bin ich, was Sie, hochgeehrter Herr Direktor, zu allem dem sagen werden. Ich bitte aber nochmals, es öffentlich vorläufig nicht zu verwenden. Zu irgendeiner weiteren Auskunft (event. betreffs der Literatur), bzw. Diskussion bin ich natürlich sehr gern bereit, da ich ja von Ihnen selbstredend nur lernen kann. Meine Überzeugung verdichtet sich aber dahin, dass in dem Namen oder

pri pretresu literature predmeta. Pač pa je tu še omeniti, da slovansko-fonetična različnost imena na jugu, imajoča zvezo s severom, kaže na etnično mešan, kombiniran, a ne hkrati izvršen pohod t. zv. Hrvatov „Gorjancev“ in bi se skoro zdelo, da so se „Hrovati“ oddelili in dalje preselili med Slovence. Prim. pri Konstantinu Porfirogenitu (F. Rački, Documenta str. 271): *Ἀπὸ δὲ Χρωβάτων τῶν ἐλθόντων ἐν Δελματίᾳ διεχωρίσθη μέρος τις, καὶ ἐκράτησε τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν.*

²⁹ Ta stavek je v pismu vrinjen in mi ni več prav jasen. Mišljeno je menda ime Hervadr.

³⁰ V. Jagić, Archiv für slav. Philol. 1901., XXIII. 612; A. Brückner ib. 1900., XXII. 246.

³¹ Kje se je A. Brückner o tem izrazil, ne morem več dognati, toda gl. n. pr. Slavia 1924./5. III. 211 Dudlebi „cieńki, chudy jak duda, dudocienki“ i. dr. Za V. Jagića prim. Archiv für slav. Philol. 1913., XXXIV. 283. — V pismu je k temu mestu še pripomba pod črto: Čechen sind z. B. nach den einen „Kebsweweibersöhne“, nach den anderen „Dickichtsbewohner“ usw. In der Oststeiermark bedeutet es „fesche Burschen“. Prvo razlago je večkrat ponovil A. Sobolevskij (prim. Archiv für slav. Philol. 1905., XXVII. 244, ter še v Jagićevih recenzijah A. Sobolevskega spisov, ib. 1897., XIX. 279 in 1913., XXXIV. 283). Druga razlaga je od V. Jagića, Archiv 1913., XXXIV. 283. Prim. še k temu izjavo A. Brücknera (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1910., XLIII. 306), da more ime Čeh izvirati iz vsega mogočega in nemočega in da je zato nerazložljivo; v Slavia 1924./5., III. 213, pa izvaja, da je morda okrajšano osebno ime Česlav, Čestmir, ali pa v zvezi celo s korenem čьh- „khati“.

³² To obžaluje tudi A. Brückner v Zeitschr. für vergl. Sprachforschung, I. c.

³³ Za prenos imena prim. Kranjci—Krainger za Slovence ali različno rabo imena Ilirci v raznih dobah pri Srbohrvatih (gl. n. pr. K. Jireček, Ottův Slovník Naučný 1897., XII 521 sl. pod Chorvatsko).

³⁴ K temu je v pismu pripomba pod črto: „Vgl. Freis. Denkm. chifto für кѣждо.“

³⁵ K. Oštirja razlaga *k > h* v Hrvat s pomočjo ilirskega mediuma (Etnolog 1926./7., I. 10 sl.) je za rus. Хорутане neuporabljiva, pa tudi za Hrvat malo verjetna in nepotrebna. Germanski vir izpričuje pisava Charentariche, Charintariche v listinah iz IX. stol., Charentania v kroniki za X. stol. i. dr. (gl. Fr. Kos, Gradivo II. 451).

³⁶ Za Nestorja omenja Н. Никольский, Къ вопросу о русских письменах (Извѣстия по русс. языку и словесн. I. 16-7, 1928) „связь древнейших ..., летописных преданий с западно-славянскими сказаниями“ in „черты предшествовавшего литературного влияния западного славянства“.

Wortbildung Hrvat nichts urspr. Slav. steckt,³⁷ und dass dessen Aufkommen im Süden irgendwie mit der Erzählung Konst. Porph. zusammenhängt. Die weiteren Wege der Erklärung werden erst näher festzulegen sein. Dabei zweifle ich jedoch nicht, dass die Wortbildung in den Rahmen Karpat-, Sarmat- etc. hineingehört.

Indem ich Sie, hochgeehrter Herr Direktor, vielmals um Entschuldigung bitte, dass ich mich nicht nur verspätet habe, sondern mein Versprechen auch sonst nicht ganz und voll einlösen kann, wie Sie wohl gütigst einsehen werden, bin ich mit besonderer Hochachtung Ihr

ergebenster

Prof. Nachtigal

Graz, 23. März 1915.

II.

Bibliografski pregledi prejšnje literature o imenu Hrvat so bili v novejšem času večkrat podani, toda noben od njih ni popoln in si tudi ni stavil naloge kritičnega pretresa,³⁸ kar je umevno, ker so jih podali, z eno izjemo, le nejezikoslovci, historiki. V sledečem pretresu puščam starejše razlage pred nastankom slovanske filologije na strani (gl. o njih pri Niederleju, Iljinskem in Novaku).³⁸ Opozoril bi le k razlagi Konstantina Porfirogeneta *Χρωβάτοι „οἱ τὴν πολλὴν χώραν κατέχοντες“* na B. Arnima v Zeitschrift für slavische Philologie 1932, IX. 137. sl., ki sluti povod za razlago v podobnem srednjeturškem izrazu, kakor je to pokazal v nekih drugih slučajih.

V dobi porajanja slovanske filologije je vprašal Kopitar Dobrovskega v že omenjenem petem pismu iz l. 1810.³⁹: „Existirt eine

³⁷ Kakor hoče n. pr. A. Brückner še 1924./5. v Slavia III. 210, sklicevaje se na slovanske pridevniške tvorbe kakor bradat, torej Hrvat, človek s „*hrvo“, kar naj bi bilo z L. Geitlerjem (gl. doli) enako lit. szarvas „oklep, bojna oprava“, toda ne glede na drugo, že slovanska akcentologija, ki je Brücknerju neznana in je tudi ne upošteva, onemogočuje tako apodiktčno trditev. To in kar v pismu še sledi, je bilo tedaj l. 1915. in je še sedaj novo ter neovržno.

³⁸ L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II. 484 sl. (v Praze 1906). — F. Šišić, Ime Hrvat i Srbin (Годишница Н. Чупића 1922, књ. 35. — Г. Ильинский, К этимологии имени хрватъ „хорватъ“ (Јужнословенски филолог 1922./3., III. 26 sl. — Županić N., Prvobitni Hrvati. II. Etimološko tumačenje imena „Hrvat“ (Zbornik kralja Tomislava 192), str. 293). — F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (Zagreb 1925, str. 236). — V. Novak, Hrvat (ime) v Narodni enciklopediji I. 844 (1929). — Rus J., Kralji dinastije Svevladičev (Ljubljana 1931.), str. 200 sl. „K etimologiji imena Hrvat“. — Katić L., Pregled povijesti Hrvata. Zagreb 1938, str. 14 sl.

³⁹ В. Ягич, Источники для истории славянской филологии (Сборник отдѣл. русс. языка и словесн. 1885, т. 39, стр. 85 и 109).

solche evictio über die alten Sitze der Kroaten auf und an den Karpathen? Die blosse Namensähnlichkeit der Karpathen... ist zu unverlässlich.“ Dobrovský mu je na to odgovoril³⁹: „Karpath und harwat, horwat, hrwat, mögen immer einander gar nichts angehen, weil die alten Carpi an den Karpathen die Charwaten (*Χρωβατοι*) auch nichts angehen, so ist es aus Konstantin, da er sogar die Tagereisen vom schwarzen Meere bis dahin angibt, erweislich, dass die Kroaten da sassen, ehe sie nach Süden rückten. Dass sie den geographischen Namen carpatus in harwat verdrehen konnten, ist leicht zu glauben.“ V *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Vindobonae 1822., str. 213 sl.) pa Dobrovský v delu o besedotvoritvi nedoločno, toda povsem kritično išče slovanski koren v Hrvat: Хрват, Dalm. et Boh. Харват, Croat. Хорват, Carn. Хрват, apud Micaliam Hrrivat et Hervat (i. e. Хрват, Херват), apud Vuk plane Рват pro Хрват, Croata, apud Constantinum Porphyrogenetam *Χρωβατος*. Qui a *ropa* nomen hocce gentis deducunt, confundunt sonos affines quidem, sed tamen diversos. Хрват, Харват, supponit radicem *xpb* cujus significatum difficulter determines. Vide, quod sequitur, Хреб.“ In na to: „Хреб Croat. et Illyr. truncus arboris, stirps. Micalia penes Hrev habet etiam Hreb“ (po akademičnem Rječniku pa je tudi še hrek). „Utrum Хрват a Хреб apte deducatur, quaeri possit.“ Mnogo manj kritično obravnava ime P. Šafařík. V razpravi „Přehled národných jmen v jazyku slovanském“ (Čas. Češ. Mus. 1835. IV.. Sebrané spisy III. 415) navaja ime pod končajem -at (str. 440-1), v delu „Slovanské starožitnosti“ (Praha 1836./7., Sebrané spisy I.—II., Praha 1862./3.) pa izvaja Hrvat iz slovan. *hrībъ*, *hrībьtь* in **gъrbъ* (češ. hrb — chrb), kjer naj bi bil *b* prešel v *v*, a slovan. „Hrvat“ ali „Horvat“ bi se bilo v tujih ustih izpremenilo v „Karpati“ (Sebr. spisy I. 245, 532, II. 322). Proti tej etimologiji, kateri je sled najti že v XVIII. stol. (pri G. Dobneru in M. Katančiču), se je skoro sočasno obrnil K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (München 1837., str. 608), „ker vsa slovanska narečja labial natančno razlikujejo, tudi južni Slovani sami... Povsem nedopustna je zveza s traškim *Καρπάτης*“. Navaja mnenje Dobrovskega, toda opozarja za „hrv“ na izmrlo nem. heru „gladius“ (t. j. got. hairus, starosaško heru i dr.), ki mu po Lindeju nahaja paralelo v polj. karwat „kratek meč v podobi noža“; potem bi se, pravi, k „Chorwati“ lahko primerjalo nem. Cherusci, le da bi bil pomen težko združljiv s čestim krajevnim imenom, ki ni iz narodnega izveden, temveč samostojen. Seveda „heru“ iz korena (*s*)*ker-* ali *ker-* (Walde-Pokorny I. 460) ne more prihajati v poštev.

Starinoslovci in etnografi sledečih let, R. Kaulfuss, K. Czoernig, I. Cuno, M. Drinov, P. Čubinskij in zapoznelo G. Mair ter J. Ružić so prevzeli pod vplivom Šafařikove avtoritete njegovo razlago, le da Czoernig na drugem mestu omenja tudi Dobrovskega „chrw“, in da Cuno misli poleg veze imena Karpatov s „chrebetŭ“ na istovetnost „Chrobatov“ s traškimi *Κρόβυχοι*, kjer bi se bila izvedla metateza, ki bi iz Karp morala dati Krap ali Krep.⁴⁰ Naj omenim tu še delo poljskega historika starejše šole, E. Bogusławskiego, Początki Chorwacji illirijskiej (Kraków 1893.), ki istoveti Hrvate s Karpi.

F. Miklošič, Die Bildung der slavischen Personennamen (Wien 1860., Denkschriften dunajske akademije X. 112 sl.) navaja pod štev. 432 „Hrvatiniŭ Хрѡѡѡѡѡ croata. Hrvatin s. mon. 40. 89. 226. 237. creuatim urk. von Almissa 1245“, pod štev. 433 pa „Hrŭv- Хрѡѡѡѡѡ lucta. Man. vgl. asl.rŭv luctari. Hrvoje s. mon. 206. 220. 224 etc.“ Iz tega se vidi, da je smatral ime „Hrvat“ za slovansko, osebno ime Hrvoj pa drugačnega postanka. To zadnje pa je z ozirom na svoje historično nahajanje le menda deminutiv za Hrvatin (prim. M. Šufflay, Sveslav. zbornik I. c. str. 222). V Lexicon palaeoslovenico - graeco - latinum (Vindobonae 1862./5., p. 1098) omenja pod хрѡѡѡѡѡ oblike хорѡѡѡѡ iz ruskega letopisa in харѡѡѡѡѡ ter хар'ѡѡѡѡ iz dveh Šafařikovih srbskih zbornikov XIV. in XVI. stol. Pisava харѡѡѡѡѡ spominja na steksl. Zogr., Mar. отъ Марѡѡѡѡѡ; vendar ji je težko pripisati tako starost, pa je povod iskati prej na zahodu v izgovoru in pisavi (prim. Haruati v hrvatski redakciji letopisa popa Dukljanina i. dr.). V etimološkem slovarju (Wien 1886., str. 91) podaja pod chrŭvat- le oblike: „asl. hrŭvatinŭ, nsl. hrvat, b. (t. j. bolg.) hrŭvatinŭ räuber, p. (t. j. polj.) karwat, r. chrovate nest.“. Pri cerkvenoslovan. citatu „hrŭvatinŭ sova, spida tichonr. 2. 441, 448“ (t. j. Н. Тихонравов, Памятники отреченной русской литературы. Санктпетербург 1863) mora biti pomota, „spida“ nam. „aspida“. Prim. P. Šafařik, Sebrané spisy II. 733 v popisu narodov s konca XIV. ali zač. XV. stol., ki pa je po svojem postanku iz starejše dobe, pač že

⁴⁰ Kaulfuss R., Die Slaven in den ältesten Zeiten bis Samo (Berlin 1842, str. 17 sl., 22). — Czoernig K., Ethnographie der österr. Monarchie, II. 29 sl. (Wien 1857). — Cuno J., Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. I. Die Skythen (Berlin 1871, str. 231). — М. Дринов, Заселение Балканскаго полуострова Славянами (Москва 1873, str. 61 sl.). — П. Чубинскій, Труды этнограф. - статист. экспедиции в западно русскій край VII, 457 (Санктпетербург 1877). — G. Mair, Die Aisten und Neuren und die Hyperboreer-Sage. Ein Beitrag zur Geschichte des Bernsteinhandels. (Programm des k. k. Staats-Gymn. in Pola 1900., str. 6). — J. Ružić, O staroj i novoj postojbini Hrvata (Zagreb 1903, str. 17).

XII.—XIII. stol.: „харватинь аспида или сова“. Naj tu mimogrede še omenim, da se tri vasi na Grškem pri Atenah, v Tesaliji in v Argolidi, starejše hrvaške kolonije, po nemških kartah imenujejo Charwati ali Kharwati (N. Županić, Хрвати код Атине. Стари́нар VI. 97., Београд 1914).

Đ. Daničić, Основе срп. или хрв. језика (Београд 1876, str. 211 sl.), je izvajal Hrvât iz korena *sar- „čuvati, braniti“ s sufiksoma *va* in *ta*, kakor v pridevnikih bôgat, brâdat; iz istega korena bi bilo tudi „hrana“. V delu „Korijeni“ (Zagreb 1877, str. 218) ponavlja etimologijo in dodaja osebno ime Hŕvoje. Beseda *horna > južnoslovan. hrána se še danes izvaja iz kor. *ser-* „sorgend obacht geben, schützen, bewahren“ (Walde — Pokorny II. 498, Berneker I. 398), prim. lat. *servare*, slovan. ohraniti, toda niti korenski del hŕv-, niti sufiks -at- (gl. gori) ne pripuščata te razlage. Sočasno z Daničićem je poleg odklonitve Šafaříkove razlage podal L. Geitler („Etimologija imena Hrvat“ v Radu Jugoslav. akad. 1876, XXXIV. 111 sl., prim. tudi ib. XXXVII. 213; češko „Etymologie jména Hrvat, Chorvát“ v Listy filol. 1876., III. 87 sl.) podobno etimologijo s korenem *sarv-, iz katerega naj bi bilo med dr. lit. *šarvas* „oklep, bojna oprema“, *šarvūtas* „oborožen“ in slš. charviti se „braniti se“. Že J. Baudouin de Courtenay je v recenziji (Филол. записки 1879, I. 44, v pos. odtisu str. 6) pokazal fonetične težave, ki se upirajo tej etimologiji: lit. *šarv-* bi moralo v južni slovanščini v stari besedi odgovarjati *srav-*. Temu je pritrtil V. Jagić v oznanilu v Archiv für slav. Philol. 1880., IV. 174, a dodalo bi se lahko še to, da slovaš. charvat' sa, charvit' sa „braniti se“ (gl. še doli) in kar je takega, n. pr. rus. харва „mreža na losose“ (Южнослов. филолог III. 27) nima nič opraviti z litavsko besedo in še manj z imenom Hrvat in da je tudi sufiks v *šarvūtas* drugega značaja. Tega se ne zaveda tudi še A. Brückner, Wzory etymologii i krytyki źródłowej (Slavia 1924./5., III. 209 sl.), ki z nekimi izpremembami sprejema Geitlerjevo razlago in istoveti sufiks s poljskim v brodaty. Geitlerja popravlja v tem, da mu je lit. *šarvas* iz *sk*, ki bi naj dalo v slovanščini *h*, za kar se sklicuje na svojo razpravo „Slavisches ch-“ (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 1923., LI. 221 sl.); toda tako zahtevanega *skŕv- ali *skorv- nikjer ni. K slovaški besedi pa pridružuje še kaš.-slovin. charwánc „žitni snop za hrano živini“, kar v etimološkem slovarju (Kraków 1927., str. 176) postavlja celo na čelo kot geslo etimologiji imena Charwaci i. dr., ki eno z drugim nima seveda nič opraviti. Charwánc je iz charlańc k charleć „bolehati“, kar je v prevojnem razmerju s chyrać in chory iz *chwor- (prim. Berneker, Etymol. Wörtb.

str. 414). O G. Iljinskega etimologiji (Южнослов. филолог 1923., III. 28), ki z ene strani tudi povzema neke stvari od Geitlerjeve razlage, z druge pa pokaže njene težave glej doli. Fonetične težave Daničičeve in Geitlerjeve etimologije sta omenila v pregledu razlag tudi J. Polívka (Slovanský sborník 1884., III. 156) in Gr. Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte (2. izd., Gradec 1887., str. 250). Polívki se sploh zdi etimologija temna. Pač pa so za gotovo dobo sprejeli zlasti Geitlerjevo etimologijo historiki, kakor F. Rački, K. Grot, T. Smičiklas, J. Perwolf in W. Tomaschek.⁴¹ Prisvojil si jo je tudi A. Kotík, Naše příjmení (Praha 1895., 2. izd. 1897., str. 69). V starejšem spisu „Ocena starijih izvora za hrv. i srb. poviest srednjega veka“ (Književnik II., 1865. in v posebnem odtisu str. 23) je Rački sledil še Šafaříku. Omembe vreden je tudi spis Račkega „Biela Hrvatska i biela Srbija“ (Rad 52, 1880), v katerem Rački izreka, da Hrvati na Visli in Dnepru niso bili istovetni s češkimi in južnimi.⁴² Perwolf se sklicuje na Miklošičevo Vergl. Stammbildungslehre str. 182, kjer se obravnava sufiks -atъ, toda Miklošič tu imena Hrvat ne navaja, privedniško -at- pa, kakor je že bilo pojasnjeno, sploh ne prihaja v poštev. V delu Славяне, их взаимныя отношенія и связи (Варшава 1886) v poglavju o Hrvatih (I. 47) ne govori o imenu, pač pa str. 7 istoveti Hrvate s Karpi — Karpiani. Že na prvi pogled nemogočo etimologijo je postavil K. Penka, Origines ariacae (Wien 1883., str. 128). Hrvat naj bi bilo iz ievr. *sru-a-t < *kru-a-t in pomenski istovetno s Slovèninъ „podložnik, suženj“. To čudno razlago je zavrnil G. Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte (2. izd. Gradec 1887., str. 250 sl.). Ievr. *kley- je slovan. sl- v slovo, slišati itd. Krek govori poleg tega tudi o težavah drugih razlag.

K. Müllenhoffa Deutsche Altertumskunde, ki so jo od drugega dela dalje izdali njegovi učenci, se II. 377 (Berlin 1883), kar je obdelal O. Pniower (2. izd. 1906. je od M. Roedigera), le s Zeussovimi argumenti obrača proti stari Šafaříkovi razlagi. L. 1887. pa je dunajski germanist R. Heinzel objavil študijo „Über die Hervararsage

⁴¹ F. Rački, Documenta historiae chroat. periodum antiquam illustrantia (Zagreb 1877., str. 272–3). — K. Грот, Извѣстія Константина Багрянороднаго о Сербях и Хорватах (Санктпетербург 1880, str. 87 sl.). — T. Smičiklas, Povijest Hrvata, I. 89 (Zagreb 1882.). — Perwolf J., Slavische Völkernamen (Archiv für slav. Philol. 1884., VII. 625 sl.). — W. Tomaschek, Die alten Thraker (Sitzungsber. dunajske akademije 1893., zv. 131, str. 91).

⁴² K temu prim. V. Jagić, Archiv für slav. Philol. 1881., V. 494 in id., Спомени мојега живота, II. 85 (Београд 1930).

(Sitzungsber. dunajske akad. CXIV., zv. 2, str. 85), v kateri je našel in razlagal „Harvaða fjöll“ kot „gore Hrvatov“ ter s tem otvoril plodonosno smer iskanja vezi imena Hrvatov s Karpati. O tem je pritrdilno poročal V. Jagić, *Slavisches in nordischen Sagen* (Archiv für slav. Philol. 1888, XI. 307), kjer obenem, sklicevaje se na Barsova, *Очерки русс. историч. географіи* (2. izd., Varšava 1885), popravlja Heinzela, da ni potrebno zaradi Zeussa, str. 622, ki postavlja Hrvate ruske kronike med Dneper in Dnester, misliti na dvojne Hrvate, še ob Karpatih, ker so prvi prebivali bolj severnozahodno. Za Heinzelom so prišli drugi germanisti, oziroma nemški lingvisti z deloma novimi etimologijami, vmes pa je zaznamovati Polivkovi podobni (gl. gori) izjavi dveh domačinov, T. Maretića, *Slaveni u davnini* (Zagreb 1889, str. 73) „da je dosad mnogo učenijeh ljudi mislilo o etimologiji jednoga i drugog (t. j. Srbov) imena, ali nijedno mnijenje nije takvo, da bi ga današnja filologička nauka mogla primiti. Tako su dakle imena Hrvat i Srbin još uvijek tamna“ in P. Budmanija v *Rječniku Jugoslavenske akademije* III. 712 sl. (Zagreb 1887—1891) „postaće se ne zna“. To nekoliko neodločno stališče je ne samo kritično, temveč tudi psihološko umljivo, za kar so še pozneje primeri. Z germanistične strani se je oglasil najprej primerjalni jezikoslovec H. Hirt, *Die Deutung der. german. Völkernamen* (Beiträge zur Geschichte der deut. Sprache und Liter. 1894., XVIII. 518), ki je pod štev. 27 „Chorwaten“ primerjal germanske Harūdes v Ariovistovi vojski in *Χαροῦδες* pri Ptolomeju. Slovan. *h* kaže često na izposojenko, v razmerju *k -va-* bi bil *-ū-* redukcijaska stopnja („Tiefstufe“), a po prevojnem razmerju je mogoče zvezati s tem tudi Cherusci iz *herut-ski, ki jih je omenil že Zeuss. Hirtu je odgovoril R. Much, *Die Deutung der. german. Völkernamen* ib. 1895., XX. 12 sl.), ki ugotavlja za pravilno obliko Harudes (ne z *-ū-*) in smatra, da ne gre tega imena spravljati v neposredno zvezo s „Chorwati“, ker so ta in vse druge oblike po Miklošiču nastale iz Chrūvat-; prevojno razmerje s Cherusci bi bilo tudi tako možno. Morda je ime kakega dela Bastarnov, ki so se utopili v Slovanih. Izhodna oblika Chrūvat- bi pa mogla biti tudi iz germ. *hruwat- (*χruwat-) < *kruād-, kar bi kakor lat. *cervus*, kelt. *karros „jelen“, lit. *kārvė*, slovan. *krava* pomenilo „rogato žival“. Naj bi bile tudi neke fonetične možnosti, je obe, nedvomno precej prisiljeni podmeni prišteti mnogim podobnim papirnatim, v zraku visečim etimologijam. Nemogoča pa je zadnja že samo zbog tega, ker ni Miklošičevo Chrūvat- edina izhodna oblika. Najpomembnejša izmed germanističnih hipotez je že v pismu omenjena Th. Brauna, *Разысканія в области*

готослав. отношеній⁴³ (Сборник отдѣл. русс. языка 1899, т. 64, стр. 105, 173), ki prav za prav ponavlja R. Heinzela, je pa predvsem znana pod njegovim imenom, da je ime Hrvati po germanskih Bastarnih izpremenjeno ime Karpatov, medtem ko je Heinzel pravilneje izhajal od imena naroda („Chorvaten-Berge“), a po starem, predgermanskem narodnem imenu so dobile ime tudi gore (gl. gori). Braunovo razlago so prevzeli A. Pogodin, Из истории слав. передвижений (Санктпет. 1901, стр. 89), L. Niederle, Slovanské starožitnosti I. 297, 428, II. 484 sl. (Praha 1902, 1906), P. Diels, Die Slawen (Aus Natur und Geisteswelt Nr. 740, str. 51, 1920.)⁴⁴ in F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (Zagreb 1925, str. 189), a prim. tudi referat G. Herrmanna v Paulys Real-Encyclopädie der klass. Altertumswiss. X. 1999 (Stuttgart 1919.), po katerem se ime Karpatov z ene strani veže s traškim narodom Karpov, z druge pa je dalo preko Harðarfaðill ime slovanskim „Chorvatom“. Proti pa so se izrazili A. Brückner v recenziji Braunove knjige (Archiv für slav. Philol. 1900., XXII. 246)⁴⁵ in v razpravi Slavia 1924./5., III. 211 (gl. gori), V. Jagić v oceni Pogodinove študije (ib. 1901, XXXIII. 612), A. Sobolevskij v oceni Niederlejevih Slovanskih starožitnosti (Журнал Минист. народн. просвѣщ. 1904., junij, str. 461 sl. in 1906., november, str. 195) ter M. Vasmer, Die Urheimat der Slaven (Breslau 1926, str. 126 sl.). Brücknerju je ta razlaga „grundfalsch, der Name ist ein urslavischer und dient allen möglichen Slaven“; toda neenotnost slovanskih oblik v zvezi z njihovim tujim fonetičnim in besedotvornim značajem to izpodriva. Jagić nahaja razlago „bei weitem nicht so glatt und leicht, wie es bei Braun und nach ihm bei Pogodin dargestellt wird“. Zdi se mu, da bi se moglo misliti na tvorbo kakor v Gorjane, Doljane, ako bi se dalo dokazati, da je oblika kakor Hrvaćanin prvotna (take pa nil). Domneva o dveh praoblikah, iz katerih bi se izvajale tuje hro- in hor-, mu je „gewiß falsch“, toda iz ene je še manj mogoče izvajati vse razne slovanske. Sobolevskij smatra na prvem mestu za prvotno obliko хрѣват- z ѣ po r; iz nje bi bilo gr. χροβάτοι, lat.

⁴³ Obširnejši recenziji sta napisala A. Veselovskij v Извѣстія отдѣл. русс. языка и словесн. 1900, V. 1, ki na str. 15. pripominja Harfada — Хорваты, ter J. Kulakovskij v Журнал Минист. народн. просвѣщ. 1901, febr., str. 500, ki se tega neposredno ne dotika. O ocni A. Brücknerja, Archiv für slav. Philol. 1900, XXII. 244 sl. gl. dalje gori.

⁴⁴ Dielsu je ime še „nepojasnjeno“, toda „najverjetnejša“ se mu zdi zveza s Harvada. V članku „Slaven“ v M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XII. 251 (Berlin 1928.) govori o Hrvatih na str. 290 sl., o imenu pa je le posredno umeti, da je neslovansko.

⁴⁵ Prim. tudi Kwartalnik histor. 1902, str. 281. in 1905, str. 113.

croati, a dokazujejo mu jo v Lavrentjevskem rokopisu ruskega letopisa razen poznega хорват- druge, kakor хров-, храв-, хрв- iz хрѣв-. Ime bi bilo po apelativnem (občnem) samostalniku, a primerja za to kaš. karwatk „kmet“ (po F. Tetzneru, *Die Slowinzen und die Leba-Kaschuben*, Berlin 1899., str. 2). Na drugem mestu pa opozarja, da je nepotrebno predpolagati plemensko edinstvo raznih Hrvatov, ako je ime prvotno občno, kakor n. pr. сѣрбѣ ali полѣанѣ; če pa je ime narodno, potem je stvar drugačna, toda misli, da je hrѣvat pomenilo nekako „молодец“, dasi je izvor besede začasno popolnoma nejasen. Kakor sem že gori pokazal, ne moremo izhajati le s hrѣv- in tudi v tujem -ro- ne gre videti odseva -rѣ-. Zakaj bi moralo biti rus. хорватѣ pozno, ne pove, saj govori proti temu baš navedena kašubska beseda. ki pa je sicer zase poznejša. St. Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego* (w Krakowie 1893, str. 68) pojasnjuje karwótk „rybak pomorski, noszący karwótkę“, kar je ib. „surdut albo raczej dtugi kaftan, jaki noszą rybacy nadmorscy w Pomorsce (w powiatach lęborskim i słupskim“⁴⁶). A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego* str. 221 tudi navaja karwatka „suknia krótka“, celo „karwatka z deski“ „trumna“ (t. j. rakev) in izvaja besedo od imena Hrvatov. O Vasmerjevem ugovoru, da bi Harfađa moralo dati *Horpād-, sem podrobneje govoril že gori (tam tudi o M. Rudnickega oeni Vasmerjevega dela).

Druge germanske veze, podobne domnevam Zeussovi, Hirtovi in Muchovi, sta v novejšem času iskala še J. Leers in J. Rus. Prvi je v raznih poljudnih sestavkih, o katerih govori M. Vasmer v *Zeitschrift für slav. Philol.* 1936, XIII. 329, spajal ime Hrvatov z germanskimi (gotskimi) Hreidgotar, kar označuje Vasmer „vom Standpunkt der Slavistik ganz bombensicher falsch“. „Die Lautgesetze, die man kennen muß ... protestieren ganz unzweideutig gegen diese Deutung.“ Iz gornjega imena bi namreč v slovanščini nastalo le *Hri(d)gъt- ali *Hri(d)gut-, če se izhaja iz germ. gaut-, a srbsko-

⁴⁶ Čudno je, da F. Lorentz, *Slovinisches Wörterbuch*, I. (St. Petersburg 1908.) teh besed ne navaja. Tudi Z. Gloger, *Encyklopedya staro-polska ilustrowana*, III. 21 (Warszawa 1902) pozna le „karwat, rodzaj szabli, której nazwa, zdaniem Karłowicza, powstała od Chorwatów“; nasprotno J. Karłowicz, *Słownik gwar polski*, I. 318 (Kraków 1900.) ima le gornje karwatka in karwatek s še drugimi citati. Severnozahodno od Gdanskega, zahodno od mesta Wejerowa (nem. Neustadt) ležeča vas Charwatynia poleg Karwatyno v listinah pa nima imena od Hrvatov, temveč od kaš. charwatynia „stara opuszczona budowla“ (B. Ślaski, *Przyczynki etymologiczne*. C) *Słoworód nazw miejscowości: Jastarnia i Charwatynia*. *Prace filolog.* XVII. 136 sl. Warszawa 1937.).

hrvatsko bi to bilo *Hrigat, gen. *Hrigta, ne pa Hrvat, ki je Vasmerju iz prv. *Hъrvat-. Rus pa ustvarja za vir imena Hrvat gotsko obliko Hrôþgutans, kar je po Vasmerju l. c. „für die Deutung des Kroatennamens ebenfalls völlig unbrauchbar“. Zavrnila sta to teorijo tudi J. Kelemina, Časopis za zgodov. in narodop. 1932., XXVII. 133, 135 („ni mogoče“, „brez pomena“) in A. Vaillant, Revue des études slaves 1931., XI. 268 („la forme *Chûrvatû n'a rien à faire avec le germ. Hrôthi“). Prim. še oceno A. Mayerja, Nast. Vjesnik XLI. 86 sl.

Novo, iransko smer etimologiziranja je otvoril A. Pogodin, Эпиграфическіе слѣды славянства (Русс. филол. вѣстник 1901, XLVI. 3) z opozoritvijo na obliki imena arhonta v Tanaisu *Χορόαθος* ali *Χορόαθος* na tanaidskih napisih II.—III. stol. po V. Latyšova Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini II. № 430 in 445 (Petropoli 1890). Izhajati je po njem od *Χορόαθος*, a objasnjevala sta ime V. Miller, Эпиграфическіе слѣды иранства на югѣ (Журнал. Минист. народн. просвѣщ. 1886, oktober, str. 258) in F. Justi, Iranisches Namenbuch, str. 172 (Marburg 1895.) iz iranščine: prvi iz osetinskega *hor* „solnce“ in *uat* „ležišče“, drugi s prevodom „seine, zugethane, Freunde habend“. Poleg teh dveh razlag je še v III. delu Müllenhoffove Deutsche Altertumskunde III. 114 (Berlin 1892.), izdanem od M. Rödigerja „*Χορόαθος* zd. (t. j. zendsko) *huraodha* schön gestaltet“. Pogodinu pa se zdi verjetneje, istovetiti ime s slovan. Hъrvatъ (prim. tudi istega Из исторіи слав. передвиженій. Санкт-петерб. 1901., str. 87 sl.), omenja pa težavi *or* za *er* in *th* za *t*, od katerih skuša prvo odstraniti s čudno trditvijo, da kaže *o* za *ɐ* na ruska tla, kjer je v končnem rezultatu prešel *ɐ* v *o*. Ravno v Rusiji sta se redukcijška samoglasnika mnogo dalje držala nego na jugu, kjer sta bila v starocerkvenoslovanščini IX. stol. še polnovredna (gl. pisec, „Slovanski jeziki“ str. 8, 115). Toda naslanjajoč se na Pogodina, Millerja in Justija je uvel K. Jireček iransko teorijo, t. j., da je ime Hrvat iranskega porekla, s svojo Geschichte der Serben I. 71 (Leipzig 1911, v prevodu J. Radonića, Историја Срба I. 69, Београд 1911, v drugi izdaji I. 50, Београд 1922) v historijo. Dosleden lingvistični zagovornik iranske teorije pa je postal M. Vasmer. Že l. 1921. jo je v Deutsche Literaturzeitung (Spalte 508 sl.) omenil, pojasnjujoč *χορόαθος* iz iran. *haurvatar „Viehzüchter“, podrobneje pa je o tem govoril v spisu Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven I. Die Iranier in Südrußland (Leipzig 1923., str. 56),⁴⁷ kjer

⁴⁷ Oceno gl. H. Lommel, Archiv für slav. Philol. 1926, XL. 150.

smatra razlago v Müllenhoffovih Starožitnostih radi *dh* — *ð* za nepojasnjeno, Millerjevo in Justijevo pa pomensko težavno. Sam z vprašanjem predlaga *hu-urvaða* „amicus“. Proti Pogodinu pa se izraža za neslovanskost imena *Hrvatinъ*, ki nima slovanske etimologije in izgleda kot izposojenka. Končno pravi v *Zeitschrift für slav. Philol.* 1936., XIII. 330: „Germanisch sieht er (t. j. ime Hrvat) nicht aus. Ich habe ihn aus dem Iranischen erklärt“. K iranski teoriji je prestopil tudi A. Sobolevskij v spisu *Русско-скиѣскіе этюды* (*Извѣстія отдѣл. русс. языка и словесн.* 1921., т. XXVI., стр. 9, Петроград 1923.). V nasprotju s svojim prejšnjim mnenjem (gl. gori), da je ime Hrvat slovansko, misli tu, da je neslovansko in da je začetno *hъ*-staroiran. *hu-*, gr. *ἐβ-*, a končaj *-at-* je neredko v imenih skitskih plemen; s starobaktr. ravah- n. „svoboda“ bi bil prvotni pomen „dobro-svobodni“. Ime *Χοροβάρας* (tako piše) dokazuje, da je skitsko pleme Hrvatov živelo ok. Krist. roj. blizu Azovskega morja, a ime bilo v rabi tudi kot osebno. Pozneje bi se bilo pleme razbilo, združilo z nekolikimi slovanskimi skupinami ter jim dalo ime. Med slovanskimi oblikami imena navaja kot domnevano starorusko **Хъръвате*, pač samo radi tega, da bi mogel navezati na staro ime, za kar pa ni nikjer jasne in trdne oslombe. Kakor je videti iz številnih, popolnoma različnih poizkusov, tanaidskega osebnega imena z ustja Dona ni tako lahko razložiti iz iranščine. Slutiti sled imena Karpatov kot narodnega imena je nemogoče. Po vsej verjetnosti pa je besedna tvorba iranska, toda izvajati iz nje ime Hrvatov, ni prave, hodne poti. Ne oziraje se na *ð* bi iz tako stare dobe pričakovali pri vseh Slovanih enotno prvotno obliko **Horvat-*, iz katere bi se morale dati razlagati odgovarjajoč slovanskim glasoslovnim zakonom vse druge oblike v posameznih slovanskih jezikih, tako predvsem pri Rusih, toda o kakem ruskem „polnoglasnem“ **Horovat-* ni ne duha ne sluha, in kako bi bilo razložiti iz **Horvat-* slovanske nazive kakor *Hrvat-* i. dr. Vse kaže, da se s tem imenom sploh spuščamo v meglene domneve, za kar je lep primer Sobolevskega komentar. A. Brückner (*Slavia* III. 211) vidi v obeh imenih le slučajno podobnost brez najmanjšega pomena, toda njegovo stališče prvotnoslovanske razlage na Geitlerjev način je tudi nevzdržno (gl. gori). Nasprotno nahaja L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave (Paris 1923., str. 91) v imenu, najdenem od Pogodina, „l'attestation la plus ancienne“, medtem ko Braunove hipoteze zbog ugovorov ne stavlja več v ospredje, da, celo splošno rezervirano pravi: „Le nom des Croates demeure obscur quant à son étimologie“. K temu pripominja M. Vasmer v oceni (*Zeitschrift für slav. Philol.* II.

541, 1925.), da bi enačba *chrvati*: *καρπάτης ὄρος* morala že zdavnaj izginiti iz slovanskih starožitnosti, ker bi Harfađa dalo južnoslovan. *Chrapod (gl. gori). A. Meillet — A. Vaillant, *Le slave commun*, 2. izd., str. 507-8 (Paris 1934), se sklicujeta prosto na Sobolevskega: „le nom ... *X^ur^uvati est tellement proche du nom sarmate *Χοροβάθος*, que Sobolevskij (Izvestija XXVI, 1923) admet qu'il est d'origine iranienne.“

S tanaidskim imenom je spojil poizkus nove indoevropsko-slovanske etimologije G. Iljinskij, К этимологии имени *chrvatъ* „хорват“ (Южнослов. филолог 1922/3, III. 29). Izhajajoč iz premise, da more biti slovan. *h* tudi za indoevr. *kh*, nastavlja bazo **khereu-* „rezati, sekati“, a iz različnih oblik korenov so izšle različne oblike imena; **kh^uru-* > **chrvu-*, **khryu-* > **chrw-*, **kh(e)ro-* > **chrov-*. Ta lingvistična igrača je pri predpostavki gotovega praslovanskega narodnega imena pač nesmiselna. Slabost vse konstrukcije je opaziti tudi v tem, da podpira domnevani prvotni pomen „bojevnik, junak, zaščitnik“ s srbskohrv. *hrvati* se, iz katerega izvaja tudi Hrvoje (gl. gori). Tu mu je že uredništvo pripomnilo, da je *h* sekundaren, pač protetičen (ne „по неспоразуму“, gl. pisec, Slovanski jeziki, str. 184) k splošnoslovan. *r^uvati*, in vprašanje je, ako ni slovaško *charvat'sa* i. dr. (gl. gori) tudi s tem v zvezi (prim. slovaš. *ardza* za *rja* iz **r^udj-*, hržat' „rezgetati“ iz *r^u-i* pod.). K temu naj radi kuriozitate pripomnim, da je že svoj čas J. Rattkay, *Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (Viennae 1652., druga izdaja 1772.) izvajal Hrvat od *hrvati* „ab luctando“. Nezadovoljnost z dotedanjimi etimologijami in, zdi se, tudi psihološki moment, da „старо и велико словенско племе“ kakor *Hrvati* že samo po sebi mora imeti prvotno slovansko ime, je navelo še M. Budimira, Хрват (Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 609) do novega poizkusa iz indoevropsčine, in sicer v zvezi s študijem začetnega slovan. *h-*, ki naj bi bil nastal tudi iz *s^h*, a na podlagi tega veže Hrvat z gr. *σκληρός* „bela glina“ iz **s^hkor-uo-s*, lit. *širvas* „siv“, strus. *сереный* „bel“. Tako ime bi bilo dobilo hrvatsko pleme po izrazito svetlem pigmentu.⁴⁸ Budimirove etimologije s *s^h* so zvečine nove, toda po Hujeru l. c. (gl. doli) „ne vždy dost přesvědčivé“. Walde-Pokorny I. 409, izvaja lit. *širvas*, sloven. *sren*, rus. *серен* i. dr. iz **k^uer-*. Zlasti pa ni Budimir upošteval dejstva različnih starih oblik imena.

Brez specialne etimologije, le na splošno se je izjavil F. Ramovš, Praslovensko kasęg „Edling“ (Razprave Znanstv. društva za humanist.

⁴⁸ Beležki o Budimirovi razpravi gl. od O. Hujera, Listy filol. 1931, LVIII. 76, in N. Županića, Etnolog 1931, IV. 245.

vede 1925., II. 317 sl. „Reči moramo vsaj to, da je izvajanje imena Hrvat iz iranščine v glasovnem oziru verjetnejše kot vsaka druga dosedanja razlaga. Zgodovina tudi ne ugovarja temu, nasprotno, dovoljuje možnost, da so Hrvati sarmatsko pleme... Verjetno je, da so bili oni Hrvati, ki so v VII. stol. prišli na Balkan, že močno pomešani z različnimi rodovi, predvsem germanskimi, s katerimi so se udeleževali vojnih pohodov. Tako nam je znano, da so se z Longobardi selili v Italijo tudi odlomki Sarmatov (gl. Kos, Gradivo I, št. 74), ki so se Langobardom priključili ali v Panoniji, ali pa tudi v Podkarpatju. Na vsak način je vsaj toliko jasno, da ni nobenega tehtnega razloga, ki bi ugovarjal nazoru, da so Hrvati sarmatskega rodu.“ Prim. v istem smislu tudi F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika I., str. 10 sl. in 82 (v Ljubljani 1936). Vpraša se le, ali ni ločiti med poreklom imena in poreklom ali etničnim značajem plemena, oziroma plemen, ki so nastopali z njim ali bili imenovani po njem. Na splošno pravi tudi P. Skok (Starohrv. prosvjeta n. s. 1928, II. 173) k imenom Konstantina Porfirogeneta: „Ova su imena već na prvi pogled neslovenska“, neodločno pa V. Novak v pregledu v Narodni enciklopediji I. 844: „Ime Hrvat... ostaje još uvijek nejasno... i nije sigurno, da je ono slovensko“.

Tanaisko ime kot „prvi pojav imena Hrvat“ je dalo pobudo tudi N. Županiću, Prvobitni Hrvati (Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925., str. 291 sl.) tolmačenja s pomočjo kavkaških jezikov, „koji“, kakor pravi Županić, str. 295, „pripadaju alarodijskom skupu poput starih Pelazga i Etruščana“. Sled mu nahaja v lezg. Xhurava „community“ s pluralnim sufiksom *th* (*d*, *t*), pa bi ime tedaj značilo, „zajedničari, pleme, narod“. Naslednje leto pa je Županić, Harimati, Studija k problemu prvobitnih Hrvatov (Etnolog 1926./7., I. 131 sl.) zvezal Hrvate z imenom naroda Harimati, ki so po sporočilih zač. VII. stol. prebivali ob Črnem morju in ki so po Županiću bili kavkaški, alarodski narod. Zveza obeh imen mu je razložljiva po alarodskem zakonu menjavanja glasov *b/p* ∞ *m* ∞ *w*. Končno Županić še v omembi Budimirove etimologije (Etnolog 1930., IV. 245) poudarja, „da se je hrvatsko ime prvič pojavilo na istočni obali Azovskega morja... in da mora tudi lingvist to upoštevati kot kažipot“.

Alarodistiki ljubljanskega prof. K. Oštirja odgovarja pri Rusih šola N. Marra s svojo jafetitsko teorijo (prim. Н. Марр, Яфетическая теория, Москва 1924, druga izd., Баку 1928). Ta operira s t. zv. „marrovskimi“, ne posebno dober glas uživajočimi elementi. Kako to izgleda, naj pokaže razlaga imena Hrvat iz Sarmat sedanjega lenin-

grajskega akademika N. Deržavina, Славяне и Византия в VI в. (Язык и литература, 1930, VI. 47): „Первый компонент скрещенного племенного наименования хорват составляет спирантизованный эквивалент по окающей группе основы *sal || sar*, а второй - то же племенное наименование *mat*, но с иным губным озвончением *-vat*; его окающая форма имеется в племенном наименовании вотяков, а без перебоя плавного *r* в *t* в наименовании „мари“, как сами себя называют черемисы. В целом, племенное наименование хорват не только исторически, но палеолингвистически и палео-этнологически вскрывает ближайшее родство их с сарматами — сербами: оба они являются лишь диалектическими вариантами общего палеоэтнологического архетипа — сармат“. Obe imeni, Hrvatov in Srbov, sta le dialektični varianti skupnega Sarmat! Tudi poročilo L. Kopeckega v *Slavia* 1932., XI. 214, imenuje to etimologijo „довольно странную“. Deržavinova razlaga se naslanja pač na Marrovo, ki v svoji, meni nedostopni moskovski izdaji, str. 21, ime deli v sestavna dela hor-vat. O različnih slovanskih starih oblikah se tu povrh seveda ne vodi nobenega računa.

Smeri Županičevi sledi L. Hauptmann, ki v razpravi *Kroatien, Goten und Sarmaten* (Germanoslavica 1935., III. 345 sl.) pripisuje Hrvatom alansko (t. j. iransko) in kavkaško poreklo. Ker je o tem St. Stanojević v recenziji (Jugoslav. istor. časopis 1935, I. 534/5) podvomil, je Hauptmann obrazložil svoje stališče v novi razpravi v istem zgodovinskem časopisu (1937, III. 53 sl.). Res je, kar pravi Hauptmann o Meki in Medini in da „ni najlepša etimologija sama za se još nije nikakav dokaz. Tek historija odlučuje . . .“, toda resnično je tudi, da kaka tudi od historikov priporočena razlaga imena ni sprejemljiva, ako se temu jezikovna dejstva upirajo. Mora pač biti oboje v skladu v smislu Meringerovega „*Wörter und Sachen*“. Ako naj je bilo iransko, ozir. kavkaško pleme Hrvatov za časa hunskega navala vrženo med Slovane ob gornji Visli, kjer so se poslovanili, tedaj bi za tako rano dobo morali, kakor je že bilo rečeno, pričakovati enotno, iz *Хорóваос*, ozir. *-ov-* fonetično izvedljivo ime; tega pa ni, ne enega ne drugega. Drugače izgleda alarodska teorija pri K. Oštirju.⁴⁹ V tretji razpravi (str. 10 sl.) izvaja *Chъrvatъ iz ilirsko - traškega in že predindoevropskega narodnega imena Karpátov s tem, da

⁴⁹ K. Oštir, *Illyro-Thrakisches* (Архив за арбанаску старину, језик и етнологију 1923, I. 103 sl.); id., *Vorindogermanische* (= alarodische) *Zahlwörter auf dem Balkan* (ib. 1925, II. 263 sl.); id., *K predslovanski etnologiji Zakarpatja* (Etnolog 1926/7. I. 1 sl.).

je il.-tr. *k* bil aspiriran, naglas pa mogel biti na koncu. Alarodska razlaga Karpatov nas tu dalje ne zanima. Imena *Χοροβάθος* se ne dotika, Harfaða pa odklanja, „ker ni bilo med Praslovani in med Pragermani nikakih stikov“. Toda brez ozira na veljavnost imena Harfaða je reči, da za to tudi ne gre, ker bi bilo potem predpostavljati enotno slovansko obliko imena; kar se pa tiče ilirsko-traškega izvora, je ta, kakor je bilo že gori omenjeno, vse preoddaljen. Tudi Ramovš (Razprave II. 307) odklanja traško razlago imena *Κοσέντζης* (gl. gori) zbog „časovne in krajevne oddaljenosti“. Oštrjeva etimologija pa se je dopadala posebno M. Šufflayu, da je v Novostih 1925., 11. apr. očital Šišiću, zakaj je ni prevzel.

H koncu je omeniti še „turško“ teorijo. Kakor sem v uvodu povedal, je bil Jagić mnenja, da se v imenih pri Konstantinu Porfirogenetu skriva avarski izvor; za ime Hrvatov je bil pač mnenja, da je domače, slovansko. Toda tudi to je skušal A. Wirth, *Geschichte Asiens und Osteuropas I*, 252 (Halle 1904./5.), izvesti iz osebnega imena bolgarskega kana Kuvrata (prim. Hauptmannov črtež o Slovanih ok. 550, Jugoslov. istor. čas. III. 54, na katerem so Kutriguri nameščeni ob spodnjem Dnepru vzhodno od Slovanov); sicer pa seveda ta razlaga ne potrebuje nobene posebne ovržbe. J. Peisker je bil iz socialnoga zgodovinskih razlogov mnenja, da je onih hrvaških dvanajst plemen smatrati za pohrvačene bivše germanske ali turške gospodarje (prim. F. Šišić, *Hrvatsko kolo* 1910, VI. 114). Zlasti pa se je zavzel za avarsko-turško hipotezo J. Mikkola, *Avarica*, 1. *Zur Wanderung der Kroaten* (Archiv für slav. Philol. 1927., XLI. 158) in *Samo und sein Reich* (ib. 1929., XLII. 87 sl.). V prvi razpravi sicer izloča ime *Χρωβατος* (gl. gori), v drugi pa se odločno izreka proti zvezi z imenom Karpatov in teh s staronord. *Harvadafiöll*. Prvotne oblike imena Hrvat so mogle biti po Mikkoli *χρρv-*, *χρρv-* ali *χρρv-*. Ime Karpati je učenjaska tvorba in nima nič opraviti s *Harvada*. Zato je mogoče *Harvadafiöll* umeti, kakor je to že Heinzel storil (gl. gori), le kot gorovje Hrvatov. V korekturni noti pa še pristavlja, da je brati v novi izdaji *Hervararsage* od J. Helgasona (Kodanj 1924) *Handa-* in *Hanadafiöll* (*Hauada-*?). Poleg tega navaja še meni nedostopno študijo J. Šarovljškega *Сказание о мечѣ Тюрфингѣ III.* 207 sl. (Kijev 1906). Vidi se, da mesto v sagi ni jasno in dopušča razno branje; vendar stvar s tem, zlasti tudi z ozirom na veliko germanistično avtoriteto Heinzelovo, ki pravi l. c. str. 85 „Die Lesung Harvadafiöll ist wohl sicher“, in njih, ki so mu sledili, ne more biti že dognana.⁵⁰ Pa ako se to tudi pripusti, ime Hrvat s svojimi raznimi oblikami je le tu, pa tudi Pto-

lomejev *Καρπάτης ὄρος*, alb. *karpe* (gl. gori), tvorba z etničnim sufiksom -at- i. dr. in neizbežna predpostavka pretvorbe v germanskih ustih ob Karpatih brez ozira na existenco nordijskega Harfaða. Gre le za pravilno zvezo.

III.

Na podlagi vsega rečenega se more smatrati kot dognano in kot nadaljnje izhodišče:

1. Ime *Hrvât*, gen. *Hrváta* s prvotnim naglasom na koncu je tvorjeno, kakor sem pokazal v pismu l. 1915., s sufiksom, ki je drug, nego slovanski pridevniški -ât- z rastočo intonacijo, katera izključuje naglas na koncu, in ki sicer ni znan v slovanskih jezikih. S tem skupno pa je tudi začetni *H-* znak tuje besede. Po vrhu se koren *Hrv-* ne da razložiti iz slovanskih jezikov, kakor so nazorno pokazali tudi vsi poizkusi od Dobrovskega do danes. Besedna tvorba je tedaj tuja, neslovanska.

2. Sedanji nazivi za sedanje južnoslovanske Hrvate v slovanskih jezikih ne nadaljujejo morebitnega enotnega, splošnoslovanskega imena, temveč so zvečine nove, celo po tujem vplivu prevzete oblike tega imena: rus. *кпоат* poleg *хорбат*, mrus. *хорбат*, polj. *Chorwat* poleg *Chrobota*, luž. *Krobota*, češ. *Chorvát* poleg starega *Charvát* in *Chrvat*, slovaš. *Horvát*, kajk. *Horvat*, sloven. *Hrvat* poleg narod. *Hrovat*. Najbolj je razširjeno imenovanje po madž. *Horvát*.

3. Tudi stari slovanski nazivi, celo pri istem narodu ne pripuščajo enotne praslovanske oblike. Izvajati jih je zvečine iz dublete **Hrvv-* in **Hrv-*: **Hrvv-* se da sklepati iz stpolj. *Chrwat* (enzložno) in strus. *Хрбат*, **Hrv-* s sonantnim *r* pa iz stpolj. *Charwat* in strus. *Хорбат*.

⁵⁰ Prim. tudi W. Streitberg, *Urgermanische Grammatik* (Heidelberg 1896., str. 136): „stisl. Harfaða“; O. Bremer, *Ethnologie der germanischen Stämme* H. Paul, *Grundriss der germanischen Philologie*, III. 762, Strassburg 1900.): „Die Gleichung Harfaða = Carpathi ist unsicher“ (z ozirom na Heinzelovo „Berge der Chorvaten“); R. Much v J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, II. 452 (Strassburg 1913.—15.): „Harvaðafjöll“; H. Hirt, *Handbuch des Urgermanischen*, I. 102 (Heidelberg 1931.): „Harfaða fjöll = Carpathi“. W. Willmanns, *Deutsche Grammatik* (3. izd., Strassburg 1911., str. 43), pa pravi, da je smatrati za le redek slučaj, ako se v staronordijsčini enkrat imenuje Harfaða fjöll, beseda, ki se od glasa do glasa strinja s Carpathi. O bivanju in selitvah številnih različnih germanskih plemen okrog Karpatov prim. razpravo E. Schwarza, *Die Frage der slawischen Landnahmezeit in Ostgermanien* (Mitteilungen des österr. Instituts für Geschichtsforschung, XLIII. 221 sl., § 14. i. dr., 1929.). Za neke teh podatkov se moram zahvaliti kolegu J. Kelemini.

Staropoljske oblike s *k-* so nastale ali po tujem vplivu ali pa je razmerje *Krvat* : *Chrvat* podobno, kakor je dial. *krzest* : nav. *chrzest*, gen. *chrztu*. Stčeš. *Chrvát* in južnoslovan. *Hrvat* je lahko za **Hrv-* in **Hrv-*, a ne more biti n. pr. za **Hrv-*. Poleg omenjenega pa imamo še: v staroruščini *Хрват* in *Храват*, kar kaže, da je piscu bilo ime tuje; v staročeščini kot najnavadnejše *Charvát*, ki ne more biti jezikovno češko (neverjetno tudi za *av* v tuji besedi), temveč je najbrž izposojeno iz drugega slovanskega narečja; v stari srbohrvaščini *ckvslovan*. *Харьват*, sthrv. *Harvat*, ki se zdi zahodnodialektično in knjižno.

4. Imena v starih tujih virih morajo imeti za podlago obliki **Hrov-* in **Horv-* (nedokazljivo **Hrūv-* in **Hūr-*), v katerih se začetno *H-* menja s *K-*, *Ch-* (prim. podobno lat. Carantani, strus. Хорутане): gr. *Χρωβάτοι* pri Konstantinu Porphyrogenetu, *Κρωβάτοι* pri Theophylaktu Kontinuatu, *Κρούτιοι* pri Chalkokondyli, *Κραβάτοι* pri Zonari, *Χορβάτοι* pri Cedrenu, *Χωροβάτοι* pri Nikephoru Bryenniju; arab. *Harvatin* (*Hor-*) pri arabskem pisatelju Mas'udiju; lat. Trpimirus dux Chroatorum v listini iz l. 852., za koroško ozemlje in pago Crouuati, Crauuati, Chrouuat, Croudi v listinah iz l. 954., 961., 977., 993., na sed. Štajerskem Kraubat (gl. gori); Chrovati in Chrouati v ustanovni listini praške škofije iz l. 973., Chrowati, Crhuati, Ghrwati, Crouati, Hrouati i. pod. pri Kosmi (gl. gori); za kraje Chruuati, Cruvati, Crovate, Curewate, Curbatia v nemškotlatinskih kronikah, za vasi Crubate iz l. 1055., Gravat iz l. 1086., sed. nem. Korbetha; anglosaško Horithi (Horothi, Horigti) pri Alfredu (871—901).

5. Tvorba imena s končajem *-at-* za ljudstvo iz Zakarpatja nujno sili pridružiti ime številnim enakim iranskim in ilirskim na *-at-*, Karpátov samih kot prvotnega imena naroda in drugih, posebno tudi okoli Karpátov, kakor Sarmátov i. pod. V slovanščini se je pri tem pridržal *a* za tuji kratki *ă* ali zbog značilnosti imenske tvorbe, ali po naslombi na slovansko pripono. Da pa *a* v slovanščini ni istoveten z *a* v domačem sufiksu, dokazuje naglas na končajih imena, ki bi bil, kakor je bilo že gori rečeno, pri prvotno dolgem *a* z rastočo intonacijo nemogoč.

6. Imena kakor iran. *Χωράδος* (*-ov-*) ali kakršno koli germansko **Harfaða* kot produkt germanskega premika soglasnikov (Lautverschiebung) iz *Karpat-* brez ozira na eksistenco v staronordijski Hervararsage ter ilirskotraško **k'arwāt-* iz *karpāt-* niso mogla biti, niti eno, prevzeta v praslovanski dobi kot enotno izhodišče, ker bi potem morali imeti v slovanskih jezikih v korenskem zlogu formuli *tort* odgovarjajoče reflekse, izvzemši morebitno poljsko-lužiško *Hrov-*; ni

pa nikjer ruskega polnoglasnega Horov-, a tudi ne dokazljivega češko-slovaško-južnoslovanskega Hrav-.

7. Pri pohodu Hrvatov na jug so nedvomno bili soudeleženi tudi Germani, kakor dokazuje poleg drugega vsaj sožitje z njimi Kosezov.

8. Pri razselitvi Hrvatov na razna slovanska ozemlja (kajti njih ime ni slično n. pr. imenoma Poljane ali Slověne, ki sta se že prvotno nahajali brez medsebojne zveze tu in tam) se je povsod samostojno in popolnoma na novo sprejelo ime, kakor ga je dotični oddelek Hrvatov prinesel s seboj ter ga je zagospodovano slovansko ljudstvo dojelo, na jugu začetkom VII. stol.

9. Ker je težko domnevati neko doseljeno iransko pleme s prvotnim imenom *Hrvat- ali *Horvat-, oziroma *Hrūvat- ali *Hūrvat- za Karpati, pri čemer bi bili povrh težko umljivi dubleti s samoglasnikom pred in po *r*, vse nagiba k temu, kar dalje izvajam z vso rezervo, da bi se le iskala neka veza z imenom Karpatov in njihovo prikarpatško germansko obliko iz dobe, ko so tam vsekakor bili Germani in prejeli staro nekdanje ime. Tedaj bi bila dubleta Hrov-morala nastati v poljsko-lužiškem območju. Redukcija *Hrov-, polj. *Charv-* iz *Hrov- je mogoča po poljsko-lehitski okrajšavi, kakor n. pr. v *karw* proti *krowa* ali *charpy* proti *chropy* i. pod. Reducirano *Hrov-se edino odteguje neposredni razlagi. Toda redukcijski obliki sta se razvili lahko naravnost iz germanskih, ko se je naglas pri pretvorbi uveljavil na posebnem slovanskem končaju -*ъ*. Narodnostno mešani, kakor so bili Hrvati, so mogli po svojih različnih elementih, slovanskih in germanskih, nositi s seboj tudi temu odgovarjajoče različne oblike imena, ki so se pri prevzemu pojavile lahko takisto na razen način, ta ali ona morda celo naravnost po tuji germanski izgovarjavi. Toda ugibanjem so odprta premnoga in daljna pota. Drugo izhodišče iz dublet *Hrūv- in *Hūrv- bi bilo jezikovno predvsem z ozirom na slovanske oblike tudi oprijemljivo, toda sicer teže izvedljivo, zlasti prostorno in zgodovinsko pa brez vsake oslombe.

R é s u m é.

Обозрѣние содержания статьи „К истории вопроса об имени *Hrvat.*“

В 1915 г. автор по желанию И. Пейскера, тогда директора университетской библиотеки в Грацѣ, изложил в видѣ письма, которое Пейскер хотѣл опубликовать, короткое разсуждение об этимологии имени славянского народа Хорватов, в котором на основании новых и еще до сих пор не высказанных аргументов, главным образом, из области акцентологии и образования слов доказывается неславянский источник имени. Но вслѣдствие обстоятельств тогдашнего времени письмо по просьбѣ автора осталось неопубликованным. Теперь оно по желанию редактора журнала публикуется, а с приложением комментария (I), критического разбора литературы предмета (II) и результатов, которые автор считает достигнутыми (III). В главном, они сводятся к слѣдующему:

1. Имя *Hrvāt*, род *Hrvāta* с первоначальным ударением на концѣ слова образовано помощью суффикса, который отличается от слав. *-āt-* в прилагательных словах с восходящей интонацией, исключающей ударение на концѣ, и который неизвѣстен в славянских языках. С этим вмѣстѣ и начальное *H-* знак чужого слова. Сверх того корень *Hrv-* невозможно объяснить из славянских языков, как наглядно показали всѣ опыты со времен Добровского донинѣ. Образование имени как слова, таким образом, неславянского происхождения.

2. Теперешние славянские названия южнославянского народа Хорватов, которые перечисляются, в славянских языках не продолжение ожидаемого единого общеславянского имени, но в большинствѣ новые, даже под чужим, особенно венгерским, влиянием припѣтые формы этого имени.

3. Древние славянские названия, даже у тогоже народа, как на пр. стполь. *Chrwat* возлѣ *Charwat* и др., не позволяют восстановления одной общей праславянской формы. Стчеш. *Chrvāt* и сербохорв. *Hrvat* могут быть объяснимы и из *Hrvv-* и из *Hrvv-*; но чеш. *Charvāt*, должно быть, инославянское итд.

4. Имена в старых чужих источниках, которые перечисляются, предполагают формы *Hrov-* и *Horv-*, в которых начальное *H-*, большею частью, замѣняется *K-*, и которых нельзя производить из *Hrvv-* и *Hurv-*.

5. Образование имени народа из Закарпатья помощью суффикса *-at-* требует причислить его многочисленным подобным иранским и илирийским с *-at-*, и то Карпатов самих как первоначального имени народа, и народов, особенно около Карпатов, как Сарматов и др. При этом короткое *ā* чужого суффикса сохранилось, или вслѣдствие характерного этнического наименования, или под влиянием славянского суффикса, но без выравнивания их по отношению к интонации и ударению.

6. Имена, как иранское *Χορβάτης* (*-ov-*), или какое бы то ни было германское **Harfada* как продукт германской *Lautverschiebung* из *Karpat-*, или илирийско-трацкое **K'arwāt-* из *Karpat-*, не могли быть принятыми в праславянскую эпоху, потому что тогда слѣдовало бы ожидать измѣнений звукового сочетания в родѣ *tort*; но кромѣ польско-лужицкого *Hrov-* нѣтъ ни русского полногласного *Horov-*, ни южнославянского-чешкословацкого *Hrav-*.

7. При переселении Хорватов на юг несомнѣнно участвовали и Германцы, как доказывает, между прочим, совмѣстное пребывание с ними „Косезов“.

8 При расселении Хорватов в разные славянские земли (так как их имя нельзя приравнивать на пр. именам Полян или Словѣн, которые находились тут и там без прежней связи между собой) имя Хорватов было принято вездѣ самостоятельно и как вполне новое в том видѣ, в каком соотвѣствующий отряд Хорватов принес его с собой, а покоренный славянский народ его перенял, на югѣ в началѣ VII. стол.

9. Так как вряд ли можно предполагать переселение в Закарпатье нового иранского народа с первоначальным именем **Hrovat-* или **Horvat-*, относительно **Hruvat-* или **Hurvat-*, при чем было бы трудно понять и дублиеты имени, все склоняет к тому (что высказывается только как предположение), всетаки находить связь с именем Карпатов и его прикарпатской германской формой с того времени когда там жили Германцы и приняли старое имя; а как из германской формы выводить славянские, подробности объясняется. Выходить из дублет **Hruv-* и **Hur-* трудно и исторически и территориально без опоры.

О ношењу крста у Ибарском Колашину и пећкој нахији.

Митар С. Влаховић — Београд

Многа села чувају од старине дрвени крст са лепим дуборезом, а нека скупочени метални крст. Крсти се носе у пролеће ради плодности. Ако је у селу један крст носе га наизменично: једне године један крај села а друге други, или се тако ређају братства сваке године. Нека села имају по два крста. Постоји обичај да више села носе крстове на један дан. Тако у Чевчу носе крст заједнички на Марковдан Лепавићи, Андрићи и Продановићи. Крст су донели из Црне Горе кад су се доселили Андрија и Продан, па га поклонили Лепавићима као најстаријим становницима тога краја, да га заједнички носе. У тај крст немају »исе« новији досељеници. Чечево, Резала и Тушићи носе крст заједнички на први дан Тројица. Они се скупе код цркве свете Петке и пођу на »запис« код Писане Букве и после редом од записа до записа. У четвртак, први после Тројица, носе крст на Превоју где је запис Мобина Буква. У Брњачком крају се носи крст на Спасовдан. Запис је на Пресјеци код старе црквине. У Брњаку на месту Спасојевик, где су два дуба, је запис и ту се »обрну« »крстоноше« 5 јула, по старом, на светог Петра Коришког.

На први дан Тројица донесе се из десет села четрнаест крстова код цркве у Придворици. Свако село скуп се око свог крста тог дана, па сељаци сваког села иду заједнички цркви певајући »Господи помилуј нас, Господе, Господе, Господе помилуј нас!« То се каже »господамо«. Жене не иду за крстом него чекају на сред села под записом, али иду сви мушкарци од пет година па даље. У цркви кад се сврши црквени обред пођу сви на »заједнички запис свих села« где се читају молитве. Одатле се разиђу крстоноше сваки у своје село и пођу од записа до записа и по »губна« у селу. Кад дођу на губно окрену се трипут око стожера, па прођу кроз кућу која има двоја врата и трипут се окрену. Кад обиђу село и све записе скупе се крстоноше једног села у средини свог села под записом, и чекају свештеника, јер он мора да дође тог дана у свих десет села. За све време док обилазе записе и губна »господају«.

Пошто свештеник сврши обред око записа скупљени народ, међу којим је и женскиње, игра и пева. Код сваког главног записа у селу се изнесе јело: сир, »гагње пите«, хлеб и друга јела. Од пића обично ракија. Сваки домаћин донесе ту: у један чанак просејано пшенично брашно, у други со са сириштем (coagulum) и у чистој марами пшенице. Најглавније је да се изнесе со и сириште.¹ Кад поп прочита над свим тим, онда се зове: »очитано жито«, »очитана со«, »очитано брашно« и »очитано сириште«. Очитано се жито чува и посеје као прво жито од године. Очитано се брашно замеси са »водицом« освећеном тог дана и испече као хлеб. У тај се хлеб стави и очитана со, па се и хлеб зове »очитани хлеб«. Од тога хлеба једу сва чељад из куће и дадне се од њега и свој стоци.

После тога свега одреди се на скупу ко ће носити крст идуће године. То мора бити младић нежењен и у свему исправан. Младић који је верен или има намеру ускоро да се жени моли да му се да још за ту годину крст да га носи. Кад се предаје крст од једног младића другоме, за идућу годину, сви присутни пољубе крст и честитају га младићу. Дотични га чува у својој кући са поносом као највећу светињу годину дана, када ће га понети пред целим селом.

На планини Мокрој, код Чечева, има језеро код кога се доносе први крсти (лителија) од године, а то је на Марковдан, трећи дан по Ђурђевдану. Ту дођу мушкарци из сваког села посебно са својим крстом и тако се донесе десет до дванаест крстова тог дана. Свако село се граби да прво дође на језеро, па се иде ноћу и осване код језера. Колашинска села су имала од старине »златан крст« и носили га заједнички на то језеро, на поменути празник. Верује се ко има тај крст да има плод у пољу. Због тога се »Пецка Нахија« (Метохијанци) старала да отме тај крст, па су због тога крста биле честе туче између Колашинаца и Метохијанаца. Зна се и за неколико убистава због тога крста. На неки начин су добили Метохијанци тај крст, који је данас, по казивању Колашинаца, у селу Бање или у Леочину. Откад су добили Метохијанци тај крст носе га кријући неколико људи и то ноћу, на поменуто језеро, и »погружавају« га (»погружавати«) — потапају га у језеро у исти дан. Иначе Метохијанци долазе у масама на Марковдан без крста пошто га крију.

¹ Употребљава се за сирање млека.

Село Бање — Општина рудничка — носи крст на први дан Духова и на Богојављење, а село Дрен други дан Духова. Бање има два дела у том крсту, па га зато и носи на два поменута празника. Сваки домаћин из Дрена донесе у понедељак, рано пре почетка литије, зелене траве са цвећем, или гранчица са дрвећа или жита и свеже у »денчић« (снопић), па то ставе у ред пред црквом, а свештеник или његов заменик изабере један денчић и рече: »Чије је ово тај ће носити идуће године крст«. Тако се деси да један исти носи више година крст. Који добије тај дан крст, даје ручак сутрадан у својој кући већем броју људи.

Zusammenfassung.

Das Kreuztragen in Kolašin am Ibar und Nahija von Peć. Kolašin liegt am Flusse Ibar bei Kosovska Mitrovica, die Nahija von Peć befindet sich aber westlich von ihm. Kreuze werden nicht getragen wie in anderen Ortschaften, sondern besitzt jedes Dorf oder auch mehrere Dörfer zusammen ein gemeinsames Kreuz, das in Frühlingsfeiertagen wegen der Fruchtbarkeit der Felder getragen wird. Falls eine Familie (Gemeinschaft) übersiedelt, nimmt sie das Kreuz als ihr Eigentum in die neue Siedlung mit. Das Kreuz bekommt der vorwurfslose, von allen ausgewählte Junggeselle zum Schutz. Die Kreuze werden getragen über die Felder und die Dreschtenne und dann wird gesegnet (očita): der Weizen, das Mehl, Salz und die Säure (die saure Milch verursacht). Aus dem gesegneten Mehl wird Brot gemacht, das alle aus der Familie und auch das Vieh zum Essen bekommen.

Auf dem Gebirge Mokroj befindet sich ein See, zu welchem den dritten Tag nach St. Georgfeier (Markov dan) die ersten Kreuze des Jahres getragen wurden. Aus zehn Dörfer werden zwölf Kreuze hierher gebracht und in das Wasser getaucht. Die Dörfer aus Kolašin haben von jeher ein »goldenes« Kreuz gehabt. Wegen des Aberglaubens, daß, wer dies Kreuz besitzt, auch Segen im Felde hat, sind mehrere heftige Feindseligkeiten entstanden, in denen auch Menschen zugrunde gegangen sind. Auf irgend eine Weise bemächtigten sich dieses Kreuzes die aus Metohija, die es jetzt heimlich und versteckt vor denen aus Kolašin zum Wasser tragen, ohne ihn aber kommen sie immer sehr zahlreich.

Paleolitske najdbe ob Nevljici.

Iz prirodopisnega oddelka Narodnega muzeja
v Ljubljani.

Predhodno poročilo.

Fran Kos — Ljubljana.

Ob regulaciji Nevljice* pri vasi Nevlje, občina in okraj Kamnik, so naleteli delavci pri kopanju jaška za novi mostni opornik na kostne ostanke kvarternega proboscida, *Elephas primigenius*. Na vabilo kr. banske uprave dravske banovine in kamniškega občinskega urada je pričelo vodstvo prirodopisnega oddelka Narodnega muzeja v Ljubljani dne 16. marca 1938. na omenjenem kraju z odkopavanjem fosilnega favnističnega in drugega prehistoričnega gradiva.

Na vseh profilih obsežnega najdišča sem mogel med petrografsko različnimi sloji ugotoviti le dva kulturna horizonta.

V profilu zgoraj ležeča, mlajša, približno 4—8 cm debela kulturna plast iz drobnega proda in peska, ognjišče z ogljem in pepelom, je bila stisnjena med gornjo plast finega kremenovega peska ter spodnjo plast debelega proda in peska. Obseg ognjišča je bil okroglo 4—5 m v premeru. Na raznih delih, posebno pa zbrani na enem kraju ognjišča, so se našli sileksi, ki so najbrž le naravne oblike in jih je mogoče uporabljala človeška roka, mogoče pa so tudi izdelki človeške roke. Zanimivo je predvsem to, da so se našli ti kresilniki akumulirani v glavnem na enem kraju ognjišča. Njih oblike so tipološko negotove, »retuše« neizrazite. Poleg teh predmetov so se našli kresilnikovi odlomki, kar dela vtis, da je bilo mogoče nekaj teh objektov izdelanih odnosno uporabljenih na licu mesta. Nekateri kažejo skoro sledove obrobe, drugi gotovo sledove kotaljenja. Na kraju, kjer je bilo največ

* Ime Nevljica je verjetno sorodno z imenom ruske reke Neve in morda pomeni »močvirnico«. Pripomba redakcije.

Najdišče neveljskega kvarterja.

V ozadju vas Nevlje s farno cerkvijo in župniščem. Spredaj nova struga Nevljice.

takega »orodja«, so se našla tudi cela ali pa surovo načeta jedra sileksov. Favnističnih ostankov je malo, med njimi en zob (*Equus?*).

Temnosiva, približno 40 cm debela plast peščene glinje tvori v profilu globoko pod zgornjo kulturno plastjo ležeči starejši fosilni horizont (382.5 m abs. v.). V tej plasti sem našel fosilne ostanke mladokvarternih sesalcev, *Arvicola* sp. (polovica spodnje čeljustnice) in *Elephas primigenius* (večji del skeleta). Kostni ostanki so bili v horizontu neenakomerno raztreseni na približno 110 m² veliki horizontalni ploskvi. Vsi pa so ležali na približno 15 cm debelem poilovčenem pasu (Verlehmungszone), nikdar pa v njem ali pod njim. Poleg omenjenih fosilnih ostankov se je našlo nekoliko do sedaj še nedoločenih kostnih fragmentov fosilne favne tega horizonta. V bližini neke mamutove kosti je ležal v sivi glini lepo retuširan mikrolit iz homogenega, nežilavega, temnega sileksa; tipično aurignaciensko rezilo odn. praskalce (Klingenkratzer-Mikrolith). V tej plasti nisem našel drugih izdelkov človeške roke kakor tudi ne ostankov moluskov.

Tudi v drugih, razen navedenih plasteh, se niso našli niti fosilni ostanki favne niti artefakti.

Da bo mogoče točno označiti posamezne horizonte v profilih, po možnosti ugotoviti njihovo, kakor tudi kronologijo neveljskega kvarterja v celoti, se raziskujejo posamezne plasti z ozirom na njih petrografsko in mineraloško kakovost, pripravljajo analize oglja in lesa iz kulturnih plasti ter analize cvetnega prahu (ev. tudi diatomej) vseh slojev. Prav tako se primerja zbrani arheološki inventar z znanimi tipi.

Obširneje poročilo o neveljskih najdbah bo sledilo, ko bodo končana navedena dela.

Die Paleolithenfunde an der Nevljica.

Am neuen Flußbett des Nevljicabaches, in der Nähe von Nevlje, Gemeinde und Bezirk Kamnik, Nordwest-Jugoslaviën (Slovenien), wurden bei einer Ausgrabung im März 1938 zufälligerweise Mamutknochenfunde gemacht.

Bei weiterem, planmäßigen Graben wurden zwei Fundhorizonte freigelegt.

Zunächst eine obere Kulturschichte mit Kohle, Asche, spärlichen Knochenfragmenten und typologisch unsichern Silex-»Artefakten«.

Sodann eine untere Kulturschichte, oberhalb einer Verlehmungszone mit Knochenresten von *Elephas primigenius*, *Arvicola* sp. und typischem Aurignacien - Klingenkratzermikrolit.

K proučavanju rasnosti Lužičkih Srbov.

Wojciech Kóčka — Poznań.

W. Kočka.

Antropološke prilike v srbskih Lužicah so bile do sedaj neraziskane. Splošna opazovanja z ozirom na antropološko strukturo Lužičkih Srbov se nahajajo v nekaterih srednjeevropskih sintezah poljskih in nemških avtorjev. V novjšem času je šele izšla rasna monografija tega ozemlja, ki služi tudi za podlago sledeči razpravi.

Günther predvideva v svoji »Rassenkunde des deutschen Volkes«, da se jezikovno ozemlje lužičkih Srbov najbrž ne razlikuje od sosednjih ozemelj, sklepa pa po izgledu njemu znanih ljudi

iz Spodnjih Lužic na antropogeografske otoke vzhodne in vzhodno baltske rase. Ta domnevna opazovanja so pravilna, veljajo pa tudi za omenjena sosednja ozemlja, ker imamo tam opravka z germaniziranimi Srbi, ki rasno pač komaj morejo pokazati nemško infiltracijo, saj so se jezikovno in kulturno germanizirali šele v zadnjih stoletjih. Ta proces germanizacije ni mogel imeti naravno na deželi nobenih antropoloških premen in prevlad za posledico. Mnogo bolj moramo računati z dejstvom, da imajo velika ozemlja zahodno in vzhodno od Lužic njej odgovarjajoč karakter, ki se ne odlikuje samo po onih vzhodnih in vzhodno-baltskih otočnih skupinah, marveč čigar glavni sestavni del predstavljajo ravno tile rasni tipi. Nov dokaz temu je pred kratkim prineslo tudi delo: »Ludność rubieży lużycko-śląsko-czeskiej« Poljaka Żejmo-Żejmisa, v katerem je znanstveno rasno raziskoval in analiziral prebivalstvo neke vasi v Šleziji in čigar izsledki so nasprotni rasnim impresijam Güntherja in predvsem

zavračajo tezo Eickstedta, v kateri sicer ta avtor priznava velike vzhodne vplive pač v Lučicah, istih pa ne vzame v obzir za Šlezijo ter mu izpade ta provinca predvsem nordijska. Zelo ostro je dojel antropološke prilike v Lužicah poljski antropolog Jan Czekanowski v svojih delih: »Zarys antropologii Polski« in »Człowiek w czasie i przestrzeni«, v katerih zaznamuje tiste pokrajine kot beskidsko-sudetske formacije, ki pripadajo srednje-evropskim antropološkim provincam, v kateri ima laponoidni (vzhodni in vzhodnobaltski po Güntherju in Eickstedtu) rasni element absolutno oz. relativno premoč.

Sedaj bi hotel podati še rezultate svojih raziskavanj z ozirom na lužiške Srbe in to radi malega prostora v izvlečku. Raziskavanja sem vršil v etnografsko čistih srbskih vaseh v okrožju Budyšin in Kamjeńc v Zgornjih Lužicah. Analize raziskanih individuev sem izvedel po Czekanowskega* metodi sličnosti in dosegel sledeče rezultate:

Rasni element*	Moški	Ženske	Razlika	Prerez
Laponoidni (λ)	40,7 %	55,5 %	+ 14,8 %	47,2 %
Nordijski (α)	32,6 %	15,2 %	— 17,4 %	24,9 %
Armenoidni (χ)	21,1 %	19,2 %	— 1,9 %	20,3 %
Sredozemski (ϵ)	5,6 %	10,1 %	+ 4,5 %	7,6 %
Vsota elementov	100,0 %	100,0 %	0,0 %	100,0 %

Gornja tabela predstavlja procentualni delež štirih antropoloških osnovnih elementov analizirane serije srbskega prebivalstva, ki nastopa deloma v svoji čisti obliki, deloma v obliki šestih mešanih tipov. Iz mešanih tipov sem računsko spravil deleže odgovarjajočih osnovnih elementov na dan. Sledeča tabela nam podaja deleže štirih osnovnih antropoloških elementov obenem z njihovimi mešanimi tipi izražene v %%:

* Czekanowski Jan, Metoda podobieństwa w zastosowaniu do badań psychometrycznych. Lwów 1926.

* Po Czekanowskem sestoji evropsko prebivalstvo iz zgornjih štirih rasnih elementov, ki med seboj križani dajo zopet šest mešanih tipov. V evropskih populacijah nastopa teh 6 mešanih tipov, poleg njihovih 4 osnovnih form z redkimi izjemami.

1. Laponoidni tip (λ)	23,08 %	} Osnovni elementi
2. Nordijski tip (α)	7,35 %	
3. Armenoidni tip (χ)	4,18 %	
4. Sredozemski tip (ϵ)	0,63 %	
5. Subnordijski tip (γ)	21,69 %	} njihovi mešani tipi.
6. Alpinski tip (ω)	19,23 %	
7. Dinarski tip (δ)	9,94 %	
8. Sublaponoidni tip (β)	7,45 %	
9. Severozapadni tip (ι)	3,45 %	
10. Litoralni tip (ϱ)	3,00 %	

Vsota tipov — 100,00 %

Izračunavanje deležev posameznih rasnih elementov v kaki populaciji ima to prednost, da moremo z njegovo pomočjo popolnoma eksaktno dognati rasni značaj te populacije in jo potem predvsem dobro med seboj primerjati. V potrditev zgoraj omenjene teze, da imajo sosedna ozemlja zapadno in vzhodno od Lužic njej odgovarjajoč karakter, prinašam rezultate nekaterih analiziranih antropoloških serij iz teh pokrajin v sledeči tabeli druge poleg drugega, da jih je mogoče lažje primerjati:

Populacije	Rasni elementi v % %			
	lapo- noidni	nordij- ski	arme- noidni	sredo- zemski
Lužice (okraj Budyšin in Kamjeńce)	47,2	24,9	20,3	7,7
Forchheim pri Bambergu (Gornja Frankovska)	46,3	33,9	8,5	11,2
Friedersdorf Kr. Lauben (Šlezija)	55,0	25,0	13,0	7,0
Krakovska	58,3	19,4	10,0	12,3

Ta tabela nam prinaša popolnoma jasen dokaz k trditvi, da spadajo Lužice s svojimi zapadnimi in vzhodnimi sosedi v srednjeevropsko antropološko provinco, kjer ima prevlado laponoidni rasni element, kakor je to formuliral Czekanowski. Nordijski element pade šele na drugo mesto.

Analiza lužičke populacije pa nam prinaša še en zelo važen rezultat. Imel sem namreč priliko dognati, da prikazuje vzhodni rasni element, drugače znan kot temno pigmentiran, v Lužicah zelo svetlo barvo oči. In sicer ima kar 48 % vseh laponoidnih

individujev čiste modre oči in nasprotno samo 22 % ima rjave oči, ki so tipične za to raso. Barva oči ostalih 30 % Laponoidov pa kažejo prehodne stopnje med modro in rjavo barvo. Ta nepričakovan rezultat je tem važnejši, ker nam dokazuje spremembe rasnih lastnosti, ki veljajo v splošnem kot konstantne.

Zur Rassenkunde der Lausitzer Serben.

Die anthropologischen Verhältnisse in der serbischen Lausitz waren bisher unerforscht. Allgemeine Besprechungen bezüglich der anthropologischen Struktur der Lausitzer Serben fanden sich in einigen Synthesen Mitteleuropas bei polnischen und deutschen Forschern. Erst neuerdings erschien eine rassenkundliche Monographie dieses Gebietes,¹ die als Grundlage zu nachstehender Abhandlung benutzt wurde.

Günther nimmt in seiner »Rassenkunde des deutschen Volkes« an, daß das Sprachgebiet der Lausitzer Serben sich wahrscheinlich nicht abhebt von seinen Nachbargebieten, schließt aber nach dem Aussehen ihm bekannter Menschen aus der Niederlausitz auf anthropogeographische Inseln der ostischen und ostbaltischen Rasse. Diese Beobachtung ist richtig, wird aber wohl auch für die erwähnten Nachbargebiete gelten, da wir doch dort mit germanisierten Serben zu tun haben, die rassisch kaum deutsche Infiltrationen aufweisen dürften, da sie erst in den letzten Jahrhunderten sprachlich und kulturell germanisiert wurden. Dieser Germanisationsprozeß hat auf dem Lande natürlich keine anthropologischen Verschiebungen und Überschichtungen mit sich geführt. Wir müssen vielmehr annehmen, daß weite Gebiete westlich und östlich der Lausitz einen ihr entsprechenden anthropologischen Charakter besitzen, der sich nicht nur durch jene ostischen und ostbaltischen Inselgruppen auszeichnet, sondern deren Hauptbestandteil eben die Rassentypen darstellen. Einen Beweis dafür hat neuerdings auch die Arbeit »Ludność rubieży łużycko-śląsko-czeskiej« von Żejmo-Żejmis erbracht, in der eine Dorfpopulation aus Schlesien rassenkundlich analysiert wurde, und deren Ergebnisse in Widerspruch stehen zu den rassenkundlichen Impressionen von Günther und vor allen Dingen die These Eichstedts widerlegen, nach welcher der Verfasser wohl für die Lausitz starke ostische Einflüsse geltend macht, diese aber für Schlesien nicht annimmt, indem er diese Provinz überwiegend nordisch erscheinen läßt. Sehr scharf hat der polnische Forscher Czekanowski die anthropologischen Verhältnisse der Lausitz und ihrer Nachbargebiete in seinen Werken »Zarys antropologii Polski« und »Człowiek w czasie i przestrzeni« erfaßt, in denen er jene Gebiete als der beskidisch-sudetischen Formation der mitteleuropäischen anthropologischen

¹ Kóčka W., Przyczek do antropologii Serbo-Lużyczan Slavia Occidentalis. T. XVI., str. 150, Poznań 1938.

Provinz angehörig bezeichnet, in der das laponoide (= ostische und ostbaltische nach Günther und Eickstedt) Rasselement dan absolute, beziehungsweise relative Übergewicht hat.

Nun möchte ich meine Ergebnisse betreffs der Lausitzer Serben auszugsweise darstellen. Die Forschungen wurden von mir in ethnographisch rein serbischen Dörfern der Kreise Budyšin und Kamjeńc in der Oberlausitz vorgenommen. Die Analyse der erforschten Individuen habe ich nach der Ähnlichkeitsmethode von Czekanowski² durchgeführt und folgende Ergebnisse erreicht:

Rasselement*	Männer	Frauen	Unterschied	Durchschnitt
Laponoid (λ)	40,7 %	55,5 %	+ 14,8 %	47,2 %
Nordisch (α)	32,6 %	15,2 %	- 17,4 %	24,9 %
Armenoid (χ)	21,1 %	19,2 %	- 1,9 %	20,3 %
Mittelmeerländisch (ε) .	5,6 %	10,1 %	+ 4,5 %	7,6 %
Summe der Elemente	100,0 %	100,0 %	0,0 %	100,0 %

Die obige Tabelle stellt den prozentuellen Anteil der vier anthropologischen Grundelemente der analysierten Serie der lausitzer Population dar, die teils in ihrer reinen Form und teils in Gestalt ihrer 6 Mischtypen auftreten. Aus den Mischtypen wurde der Anteil der entsprechenden Grundelemente rechnerisch herausreduziert. Die folgende Zusammenstellung zeigt uns den Anteil der vier anthropologischen Grundelemente samt ihrer Mischtypen in % % ausgedrückt.

1. laponoider Typus (λ)	= 23,08 %	} Grundelemente
2. nordischer Typus (α)	= 7,35 %	
3. armenoider Typus (χ)	= 4,18 %	
4. Mittelmeer-Typus (ε)	= 0,63 %	
5. subnordischer Typus (γ)	= 21,69 %	} ihre Mischtypen
6. alpiner Typus (ω)	= 19,23 %	
7. dinarischer Typus (δ)	= 9,94 %	
8. sublaponoider Typus (β)	= 7,45 %	
9. nord-westlicher Typus (ι)	= 3,45 %	
10. litoraler Typus (ϱ)	= 3,00 %	
Summe der Typen		= 100,00 %

² Czekanowski Jan, Metoda podobieństwa w zastosowaniu do badań psychometrycznych, Lwów 1926.

* Nach Czekanowski setzt sich die europäische Bevölkerung aus obigen vier Rasselementen zusammen, die untereinander durch Kreuzung gemischt sechs Mischtypen ergeben. In europäischen Populationen treten diese 6 Mischtypen neben ihren 4 Grundformen mit nur wenigen Ausnahmen auf.

Die Anteilberechnung der einzelnen 4 Rassenelemente in einer Population hat den großen Vorteil, daß man mit ihrer Hilfe ganz exakt den rassischen Charakter dieser Populationen erfassen und sie vor allen Dingen miteinander gut vergleichen kann. Um die oben erwähnte These, daß die Nachbargebiete westlich und östlich der Lausitz einen ihr entsprechenden Charakter besitzen, zu beweisen, stelle ich die Ergebnisse einiger analysierter anthropologischer Serien aus jenen Gebieten zu Vergleichungszwecken in der folgenden Tabelle nebeneinander.

Populationen	Rassenelemente in %			
	lapo- noid	nor- disch	arme- noid	Mittel- meer- ländisch
Lausitz (Kreise Budyšin und Kamjeńc)	47,2	24,9	20,3	7,7
Forchheim bei Bamberg (Oberfranken)	46,3	33,9	8,5	11,2
Friedersdorf Kr. Lauban (Schlesien)	55,0	25,0	13,0	7,0
Krakauer	58,3	19,4	10,0	12,3

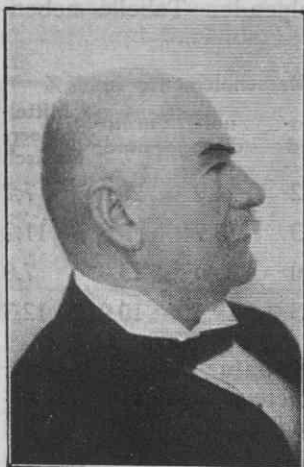
Diese Tabelle liefert den schlagenden Beweis dafür, daß die Lausitz mit ihren westlichen und östlichen Nachbargebieten in die von Czekański formulierte mitteleuropäische anthropologische Provinz der Vorherrschaft des laponoiden Rassenelements zu setzen ist. Das nordische Element nimmt erst die zweite Stelle ein.

Die Analyse der lausitzer Population brachte uns noch ein anderes sehr wichtiges Ergebnis. Ich hatte nämlich Gelegenheit festzustellen, daß das als dunkel pigmentiert bekannte ostische Rassenelement in der Lausitz eine sehr helle Augenfarbe aufweist. Und zwar besitzen 48 % aller laponoiden Individuen rein blaue Augen, dagegen nur 22 % weisen braune Augen auf, die als typisch für diese Rasse gelten. Die Augenfarbe der übrigen 30 % Laponoiden weist Übergangsstufen zwischen blau und braun auf. Dieses unerwartete Ergebnis ist umso wichtiger, als es uns auf die Veränderung rassischer Eigenschaften hinweist, die im allgemeinen als konstant gelten.

Др. Сима Тројановић.

Петар Ж. Петровић — Београд

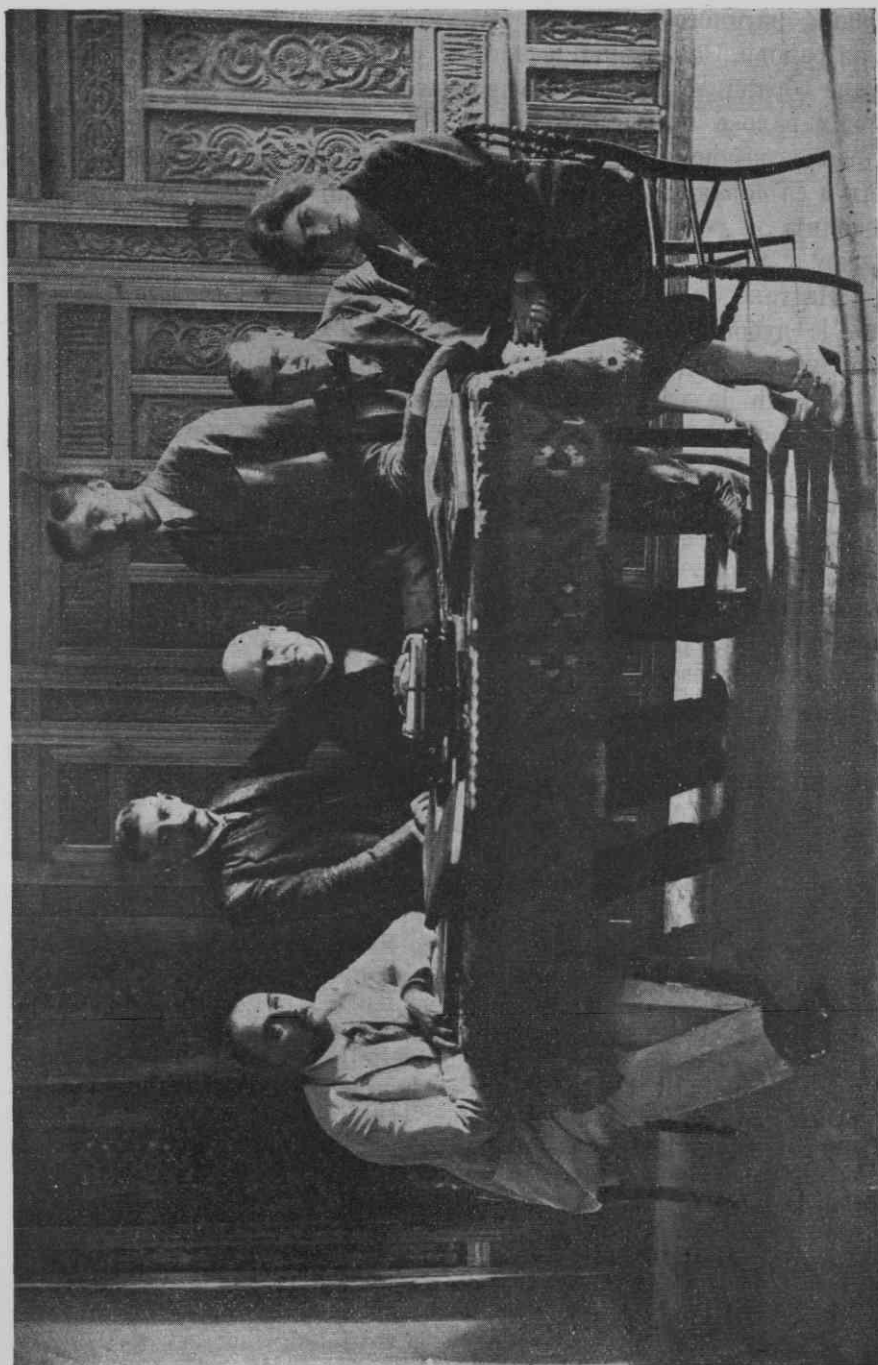
С. Тројановић

Пред крај прошлога века јавља се живљи покрет домаћих писаца на српској националној науци. Широко поље етнолошких истраживања и проучавања чекало је још увек спремне раднике да забразде по његову пољу. Међу првим радницима на том пољу био је, у почетку више као дилетант него као етнолошки стручњак, Сима Тројановић, који је, тек после накнадних етнолошких и музеолошких студија, успео да постане њен прави и први претставник.

Др. Сима Тројановић рођен је у Шапцу 15 фебруара 1862 год. (по новом кал.). Похађао је школе у Шапцу, Винковцима иу Београду, а матуру је положио у Берну. Студирао је у Цириху и Вицбургу, а докторат положио у Хајделбергу 1885 год. из биолошке групе с антропологијом. Био је наставник и професор гимназије у Чачку, Лозници и у Београду. Слушао је етнолошка и музеолошка предавања четири семестра у Минхену, Прагу и у Бечу, а по повратку у отаџбину постављен је за помоћника кустоса у Народном музеју у Београду. Год. 1901 Тројановић је постао управник новооснованог Етнографског музеја у Београду. На тој дужности је био пуних двадесет година. За професора етнологије на Филозофском факултету у Скопљу изабран је 1921 год. Умро је у Београду 21 новембра 1935 год. као пензионисани универзитетски професор.

Научни рад пок. Тројановића био је плодан, разноврсан и може се поделити углавном на три дела: биолошко-антрополошки, етнолошки и на музеолошки.¹ Његови научни радови нису још довољно оцењени. По свој прилици најуспелији су му биолошко-антропо-

¹ Библиографију Тројановићевих радова видети у Гласнику Етнографског музеја у Београду, књ. VII 143.

Емил Цастић Никола Зега Сима Тројановић В. Дробњаковић Нико Жупанић М. Л. Лапчевић
Директор С. Тројановић са особјем Етнографског музеја у Београду, 1920.

лошки, најмногобројнији су етнолошки, а најзначајнији музеолошки радови. Занимљиво је истаћи, да је Тројановић све три научне гране обрађивао подједнаком вољом и без прекида почев од својих првих радова (1889 год.) па до последњих. Благодарећи лично здрављу, необичној вољи, прегнућу и одличним везама, поред осталих и са Јованом Цвијићем, он је на напој науци радио скоро пет деценија и успео је да положи основ данашњем Етнографском музеју у Београду.

На тако опсежном и плодном пољу етнолошког рада Тројановић је дубоко заорао своје довољно неизоштено перо. Разор је био дубок, плод бујан, али за њега непрегледан и непречишћен. Тројановић је располагао огромном етнолошком грађом, коју је сабрао посредно или непосредно поглавито међу Србима. Али Тројановић, нажалост, нине био систематичар да лу сакупљену грађу среди по захтевима савремене науке, да је до краја искористи, па штавише она је, због тога, и њему самом остала довољно незапажена. Ипак оно што се несумњиво мора признати Тројановићу као етнолошком писцу и истраживачу, он је први, после Вука, страније заинтересовао научни свет о животу, обичајима и особинама српског народа. Његови радови о Проклетијама, о Убијању стараца, Трепановању, Снахаћењу, Кувади и др. били су веома запажени и предмет су још и данашњих интересовања наших и страних писаца.

Zusammenfassung.

Dr. Sima Trojanović, Direktor des Ethnographischen Museums in Beograd, später Professor an der philosophischen Fakultät in Skopje, wurde geboren 15. II. 1862 und starb am 21. XI. 1935 in Beograd. In seiner wissenschaftlichen Tätigkeit beschäftigte er sich mit Forschungen über biologische, anthropologische, ethnologische und museologische Fragen. Die Grundlagen des heutigen Ethnographischen Museums in Beograd stammen von ihm. Nach Vuk Karadžić stellte er sich als seine Lebensaufgabe, bei den Wissenschaftlern ein vielseitiges Interesse für das Leben, die Gebräuche und Eigenschaften der serbischen Nation zu erwecken. Einige seiner Arbeiten waren sehr geschätzt und in großer Erachtung und sind noch heute Gegenstand des Interesses unserer und ausländischer Schriftsteller.

Sotrudniki „Etnologa“ v prvem desetletju.

- Andrejka dr. Rudolf, načelnik notranjega ministrstva, Beograd.
Brejčeva Mia, ban. uradnica, Ljubljana.
Brežnik dr. Pavel, gimn. profesor, Ljubljana.
Bučar Vekoslav, publicist, Ljubljana.
Burián dr. Vaclav, univ. lektor, Ljubljana.
Czekanowski dr. Jan, univ. profesor, Lwów.
Dušanić Svetislav, gimn. profesor, Priština.
Ehrlich dr. Lambert, univ. profesor, Ljubljana.
Filipović dr. Milenko, univ. profesor, Skoplje.
Franić I. Ivo, direktor Etnografskega muzeja, Zagreb.
Gaspari Maksim, akad. slikar in restavrator Etnografskega muzeja, Ljubljana.
Glonar dr. Joža, univerzitetni bibliotekar, Ljubljana.
Grba dr. Milovan, profesor višje pedagoške šole v p., narodni poslanec, Zagreb.
Karlovesek Jože, gradbeni tehnik, Ljubljana.
Kelemina dr. Jakob, univ. profesor, Ljubljana.
† Koblar Anton, dekan, Kranj.
Kóčka dr. Wojčech, kustos muzeja, Poznań.
Kos dr. Fran, kustos Narodnega muzeja, Ljubljana.
Kos dr. Milko, univ. profesor, Ljubljana.
Košťál I., gimn. profesor v p., Novo mesto.
Kotnik dr. Fran, prosvetni inšpektor v p., Celje.
Kriss dr. Rudolf, zasebnik in znanstvenik, Berchtesgaden na Bavarskem.
Kus-Nikolajev dr. Mirko, vodja kulturnega oddelka pri OUZD, Zagreb.
Lacroix Jean, lektor francoskega jezika na univerzi v Ljubljani.
Ložar dr. Rajko, kustos Narodnega muzeja v Ljubljani.
Maister Hrvoj, ban. uradnik, Ljubljana.
Mal dr. Josip, direktor Narodnega muzeja, Ljubljana.
Malnerič dr. Martin, advokat, Dubrovnik.
† Mantuani dr. Josip, direktor Narodnega muzeja v p., Ljubljana.
Markič Mihael, gimn. profesor v p., Ljubljana.
Mrkun Anton, župnik, Dobrépolje na Dolenjskem.
Murko dr. Matija, univ. profesor v p., Praga.
Nahtigal dr. Rajko, predsednik Akademije znanosti in umetnosti, univ. profesor, Ljubljana.
Orel Boris, bančni prokurist, Ljubljana.
Oštir dr. Korl, univ. profesor, Ljubljana.
Odavić Pera, inšpektor ministrstva v p., srbski književnik, Beograd.
Páta dr. Josef, univ. profesor, Praga.
Pavel dr. Avgust, profesor, Sombatelj, Ogrsko.
Pavičević M. Mićun, inšpektor Glavne kontrole in književnik, Zagreb.
† Peisker dr. Jan, univ. profesor v p., Nemški Gradec.
Petrović dr. Ž. Petar, kustos Etnografskega muzeja, Beograd.

Preobraženski dr. Nikolaj, univ. lektor, Ljubljana.
Radojčić dr. Nikola, univ. profesor, Ljubljana.
Rus dr. Jože, univ. bibliotekar, Ljubljana.
Saria dr. Balduin, univ. profesor, Ljubljana.
Simonič Ivan, gimn. profesor, Kočevje.
Skok dr. Petar, univ. profesor, Zagreb.
Skutil dr. Josef, kustos muzeja, Brno na Moravskem.
† Stanojević dr. Stanoje, univ. profesor, Beograd.
Stelè dr. France, univ. profesor, Ljubljana.
Steska Viktor, msgr., referent za bogočastje v p., Ljubljana.
Stołycho dr. Kazimierz, univ. profesor, Kraków.
Šašel Ivan Feliks, duh. svetnik in župnik v p., Št. Lovrenc ob Temenici.
Ščerbakivskij dr. V., univ. profesor, Praga.
Škerlj dr. Božo, univ. docent, Ljubljana.
† Trojanović dr. Sima, univ. profesor, Skoplje.
† Tuma dr. Henrik, advokat in sociolog, Ljubljana.
Vatev dr. Stefan, univ. profesor, Sofija.
Vlahović dr. Mitar, kustos Etnografskega muzeja, Beograd.
† Vurnik dr. Stanko, kustos Etnografskega muzeja, Ljubljana.
Zdešar dr. Anton, spiritual na zavodu sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano.
Zega Nikola, upravnik Etnografskega muzeja v p., Beograd.
† Županič Katarina, posestnica in gospodarica, Griblje ob Kolpi v Beli Krajini.
Županič dr. Niko, dopisni član Srpske Kraljevske Akademije znanosti, bivši minister, direktor Etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana.

Vsebina — Tables des Matières.

Stran

Anton Mrkun: Ljudska medicina v Dobrépoljski dolini — La médecine populaire dans la vallée de Dobrepolje	1
M. M. Павићевић: »Горски вијенац« као народно дело. — M. M. Pavičević: Le »Gorski Vijenac« comme oeuvre du peuple	11
I. Koštiál: O oselniku — Coffin du faucheur	22
M. Kos: Iz metliškega mestnega arhiva — Tirés des archives de la ville de Metlika	25
M. Markič: Še en doprinos k etymologijam »Celovec«, »Hrvat« i. dr. — Une autre contribution aux étymologies »Celovec«, »Hrvat«	51
V. Steska: Inventar na Kureščku iz l. 1757. — L'inventaire de la maison ecclesiastique de Kurescek de 1757	55
I. Koštiál: Kdo je »divja horda?« — Wer ist eine wilde Horde?	62
✓ J. Karlovšek: Estetika slovenske arhitekture — Zur Ästhetik der slovenischen Volksbaukunst	65
I. Šašelj: Svetniki in svetnice v slovenskih pregovorih in vremenskih prislovcih — Die Heiligen in slovenischen Sprichwörtern und Wetterprophezeihungen	75
M. Gaspari: Albert Sič — Albert Sič, ethnographie slovène	96
Dr. M. Malnerič: Črnomaljsko kolo — »Kolo« von Črnomelj	100
Ст. Ватевъ: Тегло мозъка у Българитѣ. — St. Vatev: Le poids de la cervelle des Bulgares	102
✓ K. Županič: Šopek poljskih cvetlic iz Gribelj v Beli Krajini — Fleurs des champs de Griblje en Carniole Blanche	114
K. Stołycho: Les praenéanderthaloides et les postnéanderthaloides et leur rapport avec la race du Néanderthal — Preneandertaloidi in postneandertaloidi ter njihovo razmerje do neandertalske rase	147
R. Ložar: »Mali kruhek« v Škofji Loki in okolici — »Mali kruhek« in Škofja Loka und Umgebung	169
B. Orel: Od kruha do »malega kruhka« — Vom Brot zum Gebildbrot	198
С. Душанић: Свадебни обичаји у Приштини, »Боја«. — S. Dušanić: Hochzeitsgebräuche in Priština, »Boja«	220
✓ J. Glonar: Dodatek k »Slovenskim narodnim pesmim« — Nachtrag zu den slovenischen Volksliedern	224
J. Czekanowski: Anthropologische Struktur der Slaven im Lichte polnischer Untersuchungsergebnisse — Antropološka sestava Slovanov v luči izsledkov poljskega proučavanja	233
B. Saria: Srednjeveški zagovor iz Stične in njegove paralele — Ein mittelalterlicher Zauberspruch aus dem Kloster Stična und seine Parallelen	245

B. Щербаківський: Нейндогерманські племена на території України за часів Геродота. — V. Ščerbakivskij: Les peuplades nonindoeuropéennes sur territoire de l'Ukraine à l'époque de Hérodote . . .	254
B. Škerlj: Ali je Pithecanthropus erectus predhodnik sedanjih hominidov? — Was Pithecanthropus erectus an ancestor of the recent Hominids? . . .	257
I. T. Franić: Jugoslovenska žetva — Die Ernte in Jugoslawien . . .	263
H. Преображенский: Станционный смотритель и Н. Н. Ланская. — N. Preobraženski: L'employé des postes et Madame Natalie de Lanskoy . . .	285
Dr. A. Zdešar: Nekaj drobcev stare slovenske besede iz mengeških krstnih knjig — Etliche Bruchstücke älterer slovenischer Sprache aus den Taufmatriken in Mengeš . . .	288
✓ N. Županić: Problem povzročitve metamorfoze možganske lobanje z ozirom na kranjski indeks pri Jugoslovenih — Zum Problem der Ursache der Umformung des Hirnschädels mit Rücksicht auf den Index cranij bei den Südslaven . . .	301
Dr. F. Stelè: Izročilo Tomaža Steleta — Les contes de Thomas Stelè . . .	329
P. Skok: Bôl — Bôl . . .	344
J. Skutil: Avarské nálezy na Moravě — Avarische Fundstätte in Mähren . . .	351
N. Županić: Značenje barvnega atributa v imenu »Crvena Hrvatska« — Die Bedeutung des Farbenattributes bei dem Namen Rot-Kroatien . . .	355
J. Páta: Z wumělskich wothłosow serbskeje přazy — About the echos of the Lusatian Serbian people's custom of spinning in art . . .	377
R. Nahtigal: Donese k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat — Обзорные содержания статьи „К истории вопроса об имени Hrvat“. . .	383
M. С. Влаховић: О ношењу крета у Ибарском Колашину и пехкој нахији. — M. S. Vlahović: Das Kreuztragen in Kolašin am Ibar und Nahija von Peć . . .	414
✓ F. Kos: Paleolitske najdbe ob Nevljici — Die Paleolithenfunde an der Nevljica . . .	417
W. Kóčka: K proučavanju rasnosti Lužiških Srbov — Zur Rassenkunde der Lausitzer Serben . . .	420
II. Ж. Петровић: Др. Сима Тројановић. — P. Ž. Petrović: Dr. Sima Trojanović . . .	426

